

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

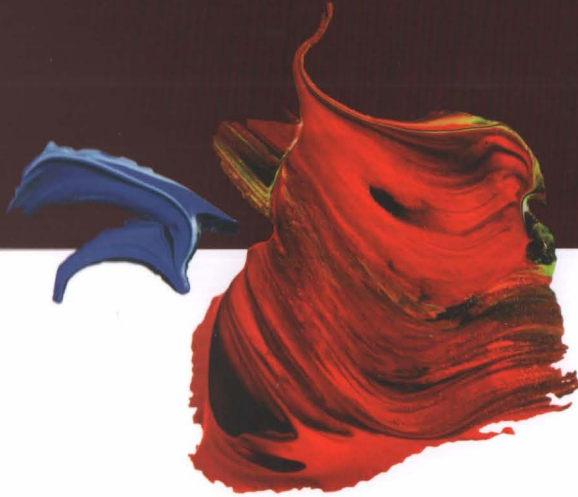
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Mitolojisi • JOSEPH CAMPBELL

JOSEPH CAMPBELL

Batı Mitolojisi

Tanrının Maskeleri III

2. Baskı

(1511)

Türkçesi: Kudret Emiroğlu
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

(1511)

JOSEPH CAMPBELL, 1904'te New York'ta doğdu. Çocukluğunda Kızılderililere duyduğu ilgi, onu dünyanın değişik yerlerinde değişik çağlara ait mitosların karşılaştırmalı bilimine götürdü. 1925 ve 1927'de Columbia Üniversitesi'nde BM ve MA dereceleri aldı. Beş yıl Paris ve Münih'te Ortaçağ Fransızcası ve Sanskrit üstüne çalıştı. California'da John Steinbeck ve Ed Ricketts'le Canterbury School'da, 1934'ten itibaren de otuz sekiz yıl Sarah Lawrence Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Birçok yayımlanmış eseri bulunan Campbell, 1987 Kasımında öldüğünde *Historical Atlas of World Mythology* adlı dizisinin ikinci cildi için Honolulu'da çalışıyordu.

Campbell'in Başlıca Eserleri:

- *Myths to Live By*
- *The Portable Arabian Nights*
- *The Flight of the Gender*
- *The Masks of God (Tanrının Maskeleri)*
 - Batı Mitolojisi
 - İlkel Mitoloji
 - Doğu Mitolojisi
 - Yaratıcı Mitoloji
- *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*

BATI MİTOLOJİSİ

(Tanrının Maskeleri ~ III)

BATI MİTOLOJİSİ

(Tanrının Maskeleri ~ III)

JOSEPH CAMPBELL

Islık Yayınları: 16
Bilimsel Yapıtlar Serisi: 5

Batı Mitolojisi (Tanrının Maskeleri – III) / Joseph Campbell
(*Occidental Mythology – Masks of God III*)

Türkçesi
Kudret Emiroğlu

ISBN 978-605-64699-8-5

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Görsel Yönetmen
Kağan Batır

- Joseph Campbell Foundation (jcf.org), 2004
- Islık Yayınları, 2016, İstanbul
(*Bütün hakları saklıdır*)

Islık Yayınları'nda Birinci Baskı: Aralık 2016 / İstanbul

Kapak Tasarım
Kağan Batır

Kapak Resmi
Habip Aydoğdu

Dizgi
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Örüngen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

BATI MİTOLOJİSİ
(Tanrının Maskeleri ~ III)

JOSEPH CAMPBELL

TÜRKÇESİ
KUDRET EMİROĞLU

I. KISIM

TANRIÇANIN ÇAĞI

GİRİŞ

Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı

Doğu ve Batı'nın mitos ve ritüelinin eriminde coğrafi bölünme yeri İran yaylasıdır. Doğuya doğru, iki tinsel eyalet Hindistan ve Uzakdoğu; batıya doğru, Avrupa ve Levant.

Doğuda, varlığın temelinin, son noktada düşünme, imgelem ve tanımdan aşkın olduğu düşüncesi egemendir. Nitelendirilemez, Dolayısıyla, Tanrı, insan ve Doğa'nın iyi, adil, merhametli veya şefkatli olduğunu tartışmak yetersiz kalmaktadır. Aynı uygunluk veya uygunsuzlukla kötü, adaletsiz, merhametsiz veya kahredici olduğu da tartışılabilir. Bu türden bütün insanbiçimli yakıştırmalar, gerçek gizi, kesinlikle ussal yargının ötesinde olan bilmeceyi gizler veya saklar ve yine, bu görüşe göre, bu giz her varlığın, her birimin ve bütün şeylerin temelinin kesinlikle son noktasıdır.

Doğu mitolojisinin son amacı, demek ki, kutsallıklara veya onlara ilişkin ritlere bir varlık kurmak değil, bunlar aracılığıyla daha öteye giden bir deneyime teslim olmaktır: Hem içkin hem aşkın, ne olan ne olmayan Varlıklar Varlığı ile özdeşlik. Dualar ve ilahiler, imgeler, tapmalar, tanrılar, hikmetler, tanımlar ve evren bilimleri, akıl kategorilerinin ötesinde deneyim kıyılarına götüren, varıldığında terk edilecek araçlardır; çünkü Hindi Kena Upanişadlarında söylendiği gibi: "Bilmek bilmemek, bilmemek bilmektir"¹ ve Çinli Tao Té Ching gibi: "Bilenler ölüdür."²

¹ Kena Upanişad 2.3.

² Tao Té Ching 56.

Bir Veda³ ve Japon⁴ hikmeti: “Sen şusun” der, “kendi özün”.

Temel bir Buddhist metni, “Ya sen” diye seslenir, “giden, giden, giden öteki kıyıya, öteki kıyıda karaya çıkan: Aydınlanma! Selam!”⁵

Batı mitolojik düşünce ve imgeleminin eriminde, öteki yandan, ister Avrupa’da ister Levant’ta olsun, varlığın temeli, normalde yarattığı insan olan Yaratıcı olarak kişileştirilmiştir ve ikisi aynı değildir; öyle ki, burada mitos ve ritüelin işlevi, sözle anlatılamayan özdeşlik deneyimini kolaylaştırmak olamaz. Bu görüşe göre, insan, tek başına, içe dönerek, Yaratıcısına doğru biçimde bağlı olabilen veya olmayabilen yaratılmış ruhuna dönerek, bu deneyimi yaşayabilir. Batı mitos ve ritüelinin yüce işlevi, bu nedenle, bir ilişki bağı kurmaktır, Tanrıdan insana ve insandan Tanrıya. Bu bağlar, üstelik kurumlarla, ister içeri ister dışarı yönelik olsun, hiçbir doğa incelemesiyle öğrenilemeyecek kurallarla geliştirilmiştir. Doğaüstü esinlerle, bunlar, her kurumun mitosunun söylediğine göre, Tanrının kendinden gelmiştir ve mitosun ruhuna uygun olarak, onun ruhbanları tarafından yerine getirilir.

Öte yandan. Batılı bazı özel durumlar, Tanrı ve insan gibi birbirinin karşısına dikilen, böyle çelişik iki terim karşısında, bireyin bağlılığını ikisine birden tam anlamıyla veremeyeceği gerçeğinden kaynaklanır. Bir yandan, Eyüb’ün kitabında olduğu gibi, kendi insan yargısını Tanrının görkemi adına dile getirebilir: “İşte, ben değersiz bir şeyim; sana ne yanıt vereyim?”⁶ Veya, öte yandan, Yunanlıların tutumunda olduğu gibi, kendi insan değerlerine dayanabilir ve tanrılarının niteliklerini bunlara göre değerlendirebilir. Birinci tür bağlılığı dindarlık olarak adlandırıyoruz ve bütün Levant geleneklerinde varlığını görüyoruz: Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam. Ötekini, geniş anlamıyla insan-cıl olarak adlandırıyoruz ve Avrupa’nın yerli mitolojilerinde görüyoruz: Yunan, Roma, Keltik ve Germen.

³ Chandogya Upanişad 6.8.7.

⁴ Munon, *The Gateless Gate*, çev. Nyogen Senzaki ve Paul Reys, *Zan Flesh, Zen Bones* (New York, A Doubleday Anchor Book, 1961), s. 109.

⁵ Prajnaparamita-hdraya-Sutra.

⁶ Eyub 40:4.

Genelde, Batı mitolojisinin yakın tarihi, bu iki çelişen bağlılığın karşılıklı birbirini etkilemesi olarak tanımlanabilir; özellikle, şiddetli bir tahtarevalli oyununun değişimi gibi, Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya ve yine Doğu'dan Batı'ya; İran'ın, MÖ 490'daki Yunanistan'a karşı ilk ciddi saldırısıyla başlayarak, İskender'in Levant'ı işgali Levanten akışı döndürdü ve onu Roma'nın zaferleri izledi. Yine de, ilk Roma döneminde bile, Levant mitolojilerinin karşı akımı, kendini hissettirmeye başlamıştı. Kartaca Savaşları döneminde, MÖ 204'te, Frigyalı Ana Tanrıça kültü, resmi olarak kentte tanınmıştı. Stoacılık da Levanten-Doğulu etkiler taşıyordu ve Roma'nın gücünün doruğunda, Antonines döneminde, İran'ın uyuşmacı Mitra kültü, İmparatorluğun ana dini durumuna gelmişti. Avrupa İmparatorluğu'nun düşüşünden sonra, bunu Hristiyanlık izledi ve Levanten, Bizans, Yeni veya İkinci Roma olarak onun hem adını hem rolünü üstlendi. Sonra, dünyada Muhammed'in devrimi patladı, MS 622'de, izleyen bin yıl insanlığın son dini olma niteliğini taşıdı. Bir kez daha akım dönmüştü. İran'ın Marathon'da (MÖ 490) durdurulmuş olması gibi, İslam, Poitiers'de (MS 732) durduruldu; o zamandan beri, müezzinin cemaati ibadete çağıran sesi, yıldan yıla geri itildi. Öte yandan, Hristiyan Avrupa'nın kendisinde de. Tek Kilisenin kesin yetkesi, yerli Avrupa ilkeleri, bireyin yargıları ve akılcı insan değerlerinin kaçınılmaz olarak yeniden güç kazanmasıyla çözüldü. Reform, Rönesans, Aydınlanma ve şimdi Bilim Çağı, birbirini izleyerek Avrupa'nın süregelen, ruhsal yönden dünyayı işgalini tamamladı; öyle ki, artık yeni Levanten yükseliş başlıyor.

Batı kalıtının karmaşa ve canlılığı (her ikisi de onaylanan) çelişik iddialarına bağlanabilir. Bir yanda Tanrı Sözü olarak sunulanların savunusu, öte yanda akılcı birey. Bu tür bir şey, İran'ın Doğulu doğusunda, eski papazların bugüne kadar gelen evren ve insanın buradaki yeri üstüne söylenmiş son söz olarak durağan, fakat matematik bir kişiliksizlikle ezelden ebede sonsuz dönen çok uzun zamanların, Tunç Çağı kozmolojisinde ciddi, zihinsel bir sorun olmamıştır. Bu görüşe göre, açık bir kargaşa da olsa, her şey temelde uyumdur; düşünce, imgelem ve tanımı, yani bilimsel araştırmayı aşan varlığın, her şeyi kapsayan ve her şeye can veren

gizinin bildirisi'dir. Bir elmasın ışığa dönen yüzlerinin, görünüşte değişen, fakat gerçekte değişmeyen hali gibi, Doğu ile ilişkisi süren Tunç Çağı'nın evren imgesi, belirlenmiş görevler, roller ve olanaklar dünyasını sürdürür. Süreç değil hal vardır; ve birey ister insan ister tanrı olsun, yüzler arasında bir pırıltıdır. Yaratıcı güç olarak, ne istek ne zihin diye bir kavram, hatta anlam vardır. Batılı bunları sergilediğinde, Doğulu bilge, süresi elbette kısa olacak işbasındaki şeytanı seyretme duygusuyla basitçe gözler. Aynı zamanda kendisi; insan, toplum ve evren için gerçek olan varlığın son gizini, sonsuza kadar güvenli bir temelde bulmuştur. Onun bildiği veya en azından bildiğine inandığı her şey, onun ve bizim, eski Tunç Çağı'ndan, zekânın bu eski kaynağından aldıklarımızdır.

İran, Yunan, Roma, Bizans, İslam ve daha sonra Avrupa mekik oyununun geçmişinde, daha derin bir düzeyde, Doğu mitolojik düşüncesi kadar Batı'nın da temel motiflerinin birçoğunda, Tunç Çağı'nın mirası vardır. Üstelik bu mirasın kaynakları, hâlâ birçoğunun sandığı gibi ne Hindistan ne Çin'dir, Yakındoğu'dur. Son arkeolojik araştırmaların başlangıcını MÖ 7500'e götürdüğü Levant'tır. Bu zamanlarda Anadolu'nun yüksek, korunmuş vadilerinde, Suriye'de, İran'da ve Kuzey Irak'ta tarım ve hayvancılık sanatları geliştirilmişti ve bunlar; hem insan varlığında, hem onun gelişme olanaklarında çığır açan değişiklik yarattı. Daha önce insan, koşullara göre değişen avcılık ve toplayıcılıkla yaşarken, artık dünyanın dayanıklı işçisidir. Kendine yeterli köyler ortaya çıkmış, sayıları sürekli artarak, doğuya ve batıya yayılarak, iki okyanusa aynı zamanda MÖ 2500 dolaylarında varmıştır. Bu arada, kaynağın gelişmiş bölgesinde, çekirdek Yakındoğu'da, Mezopotamya'nın ırmaklar geçen arazisinde, MÖ 3500 dolaylarında, ikinci bir çığır açıcı değişiklik yaşanmış, uygarlığın temel sanatları yaratılmıştır: Yazı, matematik, anıtsal mimari, (göklerin) sistematik bilimsel gözlemi, tapınak inancı ve hepsinin üstünde şahane siyaset sanatı. Bunların öğrenilmesi ve uygulanması, Mısır'a I. Hanedan Dönemi'nde MÖ 2850'de, Girit'e ve İndüs Vadisi'ne 2500'de, Çin'e 1500'de, Meksika ve Peru'ya MÖ 1000-500'lerde geçmiştir.

Artık neolitik köyün gelişim ve yayılımının bu aşamasında, bütün mitoloji ve inancın odak kişisi, yaşamın annesi ve besleyici-

cisi ile ölüleri yeniden doğmak üzere kabul eden cömert tanrıça Toprak'tır. Kültünün en eski döneminde (Levant'ta belki de MÖ 7500-3500'de) böyle bir ana tanrıça, birçok antropologun varsaydığı gibi, yerel bir verimlilik patroniçesi olarak düşünülmüş olmalıdır. Yine de, ilk yüksek uygarlığın tapınaklarında (Sümer, MÖ 3500-2350) Ana Tanrıça'ya tapınma, bundan öteye varmıştı. Çoktan, şimdi de Doğu'da olduğu gibi, doğaüstü bir simge olmuştur: Bütün varlıkların doğum ve ölümünün bağlı bulunduğu, uzay, zaman ve maddenin kişileştirildiği, gövdelerin tözü, yaşam ve düşüncelerinin sûreti, ölümlerin kabul edicisidir. Biçim ve ada sahip her şey (iyi veya kötü, merhametli veya gazaplı olarak kişileştirilmiş tanrıyı da içererek) onun, rahminde taşıdığı çocuğudur.*

Tunç Çağı'nın sonuna doğru ve daha güçlü biçimde Demir Çağı'nın şafağına doğru (Levant'ta MÖ 1250) Ana Tanrıça mitoloji ve kozmolojisi, Eski ve Yeni Ahit'te ve Yunan mitoslarında gelenekleri bize kadar gelen ataerkil savaşçı kabilelerin ani baskısıyla kökten değişti, yorumlandı, hatta büyük ölçüde sindirildi. Başkaldıran savaşçı dalgaların iki yaygın coğrafi temeli vardı: Samiler için, dolaşan göçebeler iken koyun ve keçi besleyip daha sonra deveyi evcilleştirdikleri Suriye-Arap Çölü; Helenik-Aryan dal için, sığır sürülerini otlattıkları ve atı evcilleştirdikleri geniş Avrupa düzlükleri ve Güney Rusya.

Gelecek bölümlerde, öncelikle Tanrıçanın ilgisiz görünen, hatta bulunmaması gerektiği düşünülen mitoslarda bile bunların her yerde hazır ve nazır varlığını dile getireceğiz (Bölüm 1), sonra onun egemenlik dönemine bir göz atıp (Bölüm 2) Batı dünyasının yaratıcı insanların tanrısal imgelerinin bulunduğu tapınaklardaki zengin, süslü vadisine sistematik olarak yöneleceğiz (Bölüm 3-9).

* 498. ve 499. sayfalardaki 31. ve 32. şekillerle karşılaştırın.

Yılanın Gelini

1. ANA TANRIÇA HAVVA

İlkel, antik ve Doğu dünyalarının tanrıça mitolojileriyle tanışıklığı olan bir kimse, Kitabı Mukaddes'in her sayfasında, eski inançlara karşıt savları da içerse, onlara eşdeğer öğeleri görmezlik edemez. Örnek olarak, ağaçta Havva sahnesinde görünüşününla konuşan yılanın, kendi başına bir ilah olduğunu belirleyen hiçbir şey anlatılmamıştır; oysa Tekvin kitabının düzenlenişinden en az yedi bin yıl önce Levant'ta ona saygı gösterilmiştir. Louvre'da, Lagaş Kralı Gudea (MÖ 2025'ler) adına yeşil sabuntaşından oyulmuş bir vazo vardır, son Sümer döneminde tanrıçanın bir tür anlaşılışının bildirimi olarak Ningizzida 'Gerçek Ağacın İlahı' adına ithaf edilmiştir. Birbirine dolanmış iki engerek, Yunan bilgi ve yeniden dünyaya gelme tanrısı gizemli Hermes'in yılanlı asası Caduceus biçiminde, bir değneğe sarılmış olarak açılan iki kapının arasında, aslan-kuş olarak bilinen iki kanatlı ejderha tarafından itilmiş biçimde gösterilmiştir. (Şekil 1)¹

Yılanın, şaşılasi biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yenilemesi, ona tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır. Yılanın semavi işa-

¹ William Hayes Ward, *The Seal Cylinders of Western Asia*, The Carnegie Institution of Washington, Washington D.C., 1910, s. 129. Léon Heuzey, *Catalogue des antiquités chaldéennes*, Imprimeries réunies, Paris, 1902, s. 281, şekil 125'ten alıntı.

reti de büyüyen ve solan, görüntüsünü yok eden ve yine büyüyen Aydır. Ay, rahmin yaşam yaratan ritminin ölçü ve ilahıdır, varlıklar onunla aynı zamanda gelirler ve giderler: Doğum ve ölüm gizinin ilahıdır. Bu ikisi, bütün olarak, bir varlığın iki halinin görünümleridir. Ay, gelgitlerin ve geceleri düşüp sığırların otladığı çayırları canlandıran çiyin ilahıdır. Fakat yılan, suların da ilahıdır. Dünyada, ağaç köklerinin arasında yaşar, sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketiyle kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm meyvesi gibi asılır. Fallus düşüncesi hemen akla gelir, yutucu olarak da dişillik organını düşündürür. Öyle ki, duygulara zimni etki yapan ikili bir imge oluşturur. Aynı şekilde, ateş ve suyun ikili ilişkisi, onun şimşek gibi çakışına, işgören çatal dilinin hızlı ve ani hareketine, öldürücü zehrinin yakıcılığına bağlanır. Kuyruğunu ısırsı göz önüne getirildiğinde, mitolojik uroboros gibi, bütün eski kozmogolojilerdeki daire şeklinde yüzen bir ada olan dünyayı (altından olduğu kadar içine de yayılan ve) çevreleyen suları düşündürür.

Şekil 1. Yılan Tanrı

Şekil 2, son Sasani döneminin (MS 226-641) boyalı Elami kâsesinde, yine Dünya Ağacı'nın gövdesine sarılan eski koruyucuyu göstermektedir. Burada duruşun tehlikeli, uyarıcı görünüşü ortadadır. Fakat bahçedeki yılan gibi, Ningizzida da nimetlerle dolu tapınağına gerekli saygıyla yaklaşıp lütufkâr davranır.² 3. şekil, ilahı, eski bir Akad mühüründe (MÖ 2350-2150'ler) insan biçiminde, arkasında Caduceus amblemi, önünde ateş sunağıyla göstermektedir. Taçlanmış bir kutsallığın huzurunda bir sofı olarak mühürün sahibi, arkasındaki başından yılan sarkan, elinde gerdel taşıyan, Gudea'nın kabındaki aslan-kuş kapıcılara tekabül eden, taçlı tanrının hizmetçisi tarafından izlenmektedir. Ay, kabul edilen kişinin artık içmek durumunda olduğu yaşam sularının kaynağı, tanrının elindeki kabın üstünde asılıdır.³

Şekil 2. Dünya Ağacı

² Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology, The Mythology of All Races*, c. V., Marshall Jones Company, Boston, 1931, s. 177, J. de Morgan, *Délégation en Perse, Mémoires*, E. Leroux, Paris, 1911, c. XXII, s. 173, şekil 288'den alıntı.

³ Henri Frankfort, "Sargonid Seals", *Iraq*, c. I, kısım I, 1934, s. 11, şekil 2.

Burada, bütün eski mitolojilerin ortak motifinin, tanrı yılanın, ölümsüzlük kabının ve ayın bağıntısı, yeni tanrının eşit olan alçak ve yüksek sûretlerdeki çokcul görünümü açıktır. Çünkü kapıdaki isteklileri kabul veya reddeden kapıcılar, tanrısal gücün kendisinin, indirgenmiş açıklamasıdır. O, huzura yaklaşan bir kimse tarafından sûretin yaşanan ilk deneyimidir. Başka deyişle tanrının, deneyen sûretidir. Dahası, tanrı ve onun deneyen sûreti de bir veya fazla sûrette bir arada görünebilir. İnsanbiçimli, insan-hayvan biçimli, bitkisel, semavi veya ögesel. Bu örnekle insan, yılan, ağaç, ay ve yaşam suyu, hepsi çok biçimli bir özün, her birinde ve hepsinde simgeleşen sûretleri olarak anlaşılmalıdır.

Şekil 3. Tahttaki Yılan Tanrı

Üç tane daha mühür dizisi, bu simgelerle Kitabı Mukaddes'in ilişkisini göstermeye yetecektir. İlki, 4. şekildeki⁴ seçkin Suriye-Hitit örneği, Mezopotamyalı kahraman Gılgamış'ı, Gudea'nın kabındaki aslan-kuşlar gibi, tapınağın koruyucusu olarak hizmet ederken, çifte görünümde göstermektedir. Fakat bu tapınağın içinde bulduğumuz ne insan, ne hayvan, ne bitki biçimindedir; yılan kıvrımlarından oluşmuş bir sülündür; tepesinde güneş simgesi vardır. Böyle bir kutup veya tünek, her şeyin çevresinde döndüğü eksen noktasının (axis mundi) simgesidir. Ve dünyanın merkezindeki, 'Hareketsiz Nokta'daki Buddhist Aydınlanma Ağacı'na eşdeğerdir.⁵ Güneş simgesinin çevresinde, sütunun tepesinde, dört küçük daire görülür. Bunlar dünyanın dört bucağına akan dört

⁴ Ward, *age*, s. 275.

⁵ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 23-29.

ırmağı simgeler⁶ (Tekvin kitabı 2:10-14 ile karşılaştırın). Soldan yaklaşan, bir aslan-kuşun (veya Kitabı Mukaddes'te bu tür görüntülerin adlandırıldığı gibi bir çocuk-melek) kılavuzluk ettiği kimse, mühürün sahibidir. Aslan-kuş sol elinde bir gerdel ve sağında yukarıda tuttuğu bir dal taşımaktadır. Gizemli yeniden-doğumun anası rolündeki bir tanrıça onları izlemektedir. Aşağıda, bu yapıtta Caduseus'a eşdeğer olan labirent-meneviş vardır. Yani yine, her zamanki mitsel simgeleri, yaşam bahçesinin, her yere rahmet saçan, biri veya ötekinin, ölümlü bireyi kendi ölümsüzlüğüne ulaştırdığı yılanı, ağacı, dünya eksenini, ölümsüz güneşi ve ebedi suları tanıyabiliyoruz.

Şekil 4. Axis Mundi

Mitsel bahçenin verimliliğinin gösterildiği öteki mühürde, 5. şekil, bütün kişiler dışıdır. Ağacı tutan ikili görüntü, klasik karşılıklarının Demeter ve Persephone⁷ olduğu, yeraltı dünyasının kutsal Gula-Bau'su olarak tanımlanmıştır. Ay, 3. şekilde kabın üstünde olduğu gibi, doğrudan sunulan meyvenin üstündedir. Ve çoktan sağ eliyle meyve dalını tutmuş olan nimetlerin alıcısı, ölümlü bir kadındır.

Şekil 5. Ölümsüzlük Bahçesi

⁶ Ward, age, s. 276.

⁷ Aage, s. 139. Joachim Ménant, *Recherches sur la glytique orientale*, Maisonneuve & Cie, Paris, 1883-86, kısım I, s. 191, şekil 1231'den alıntı.

Böylece, çekirdek Yakınoğu'nun ilk mitos düzeninde, Kitabı Mukaddes'in daha sonraki kesin ataerkil düzeninin tersine, kutsallığın erkek olduğu kadar dişi biçimlerle de temsil edilebildiğini niteleyen biçimin kendisinin, sonuçta nitelenmemiş özün bir maskesi olarak, her ad ve biçimin ötesinde olduğunu kavırıyoruz.

Bu mühürlerde kutsal gazap veya tehlikeli işaretine de rastlanmaz. Bahçeyle ilişkilendirilen hiçbir suç teması yoktur. Yaşam bilgisinin nimeti koparılmak, alınmak üzere orada, dünya tapınağındadır. Elde etmek için uygun bir arzu ve hazırlıkla yaklaşan erkek, kadın ve ölümlüye istekle teslim edilmektedir.

Şekil 6. Ağacın Tanrıçası

6. şekildeki eski Sümer mühürü⁸ o zaman, bazı bilimadamlarının sandığı gibi, Âdem ve Havva'nın günahlarının, kaybolmuş bir⁹ Sümer yorumu olamaz. Onun anlayışı, İdil'in çok daha önce-sine, mitsel hurma ağacının iki arzulanan meyvesinin koparılıp alınabileceği Tunç Çağı'nın masum bahçe görüşüne aittir. Bu meyveler, aydınlanmanın ve ölümsüzlüğün meyveleridir. Soldaki, yılanın önündeki dişi şekil, daha önce belirttiğimiz gibi Demeter ve Persephone'un eşdeğeri, anlaşıldığı gibi tanrıça Gula-Bau'dur. Sağdaki erkek ise, boynuzlu ay biçimli tacından bil-dığımız gibi, ölümlü değil, bir tanrıdır. Soldakinin oğul-kocas,

⁸ Age, s. 138 ve Ménant, age, s. 189, şekil 120.

⁹ Düşüş kuramı, George Smith, *The Chaldean Account of Genesis*, Scribner, Armstrong & Co., New York, 1876 ve Langdon, age, s. 179 tarafından geliştirilmiş fakat Ménant, age, s. 189-91 ve Ward, age, s. 138-39'da reddedilmiştir.

insan biçimine girmiş ölümsüz ve dirilen Sümer tanrısının eski biçimi Dumuzi, 'Cehennem'in Oğlu, Yaşam Ağacının Tanrısı'dır.

Uygun bir karşılaştırma 7. şekildeki Greko-Romen rölyefi olabilir.¹⁰ Elevisis ayinlerinin tanrıçası Demeter, kutsal çocuğu Plutos veya Plutus'la* birlikte görülmektedir. Hesiodos, Plutus için;

*kime rastlar, kimin eline düşerse,
zengin eder onu, berekete boğar*¹¹

diye yazmıştır. Plutus, bir anlamda, dünya zenginliğinin kişileştirilmesidir. Daha geniş anlamıyla, ayinler tanrısı Dionysos'un eşdeğeri. *İlkel Mitoloji*'de ve *Doğu Mitolojisi*'nde, Büyük Evren Tanrıçası'nın yoldaşları ve oğulları olan bu tür bir dizi tanrıyı araştırdım. Ölümde (veya başka bir imgeye göre evlilikte) tanrı, ayın görüntüsünü ve yılanın derisini değiştirmesi gibi, onun kucağına dönerek yeniden doğar. Aynı şekilde (Elevisis ayinlerindeki gibi) bu tür simgelerle ilişkili kabul edilme ritlerinde, başvuru, ayinlerin tanrıçasının tefekkürüne döndüğünde, ölümlü çerçevesinden görelilik olarak bağımsızlaşır (simgesel olarak ölür) ve Varlıklar Varlığı (yılan baba) olarak bir kez doğmuş olan özde, yalnız acı ve ölümün bulunduğu dünyadan, ebedi vecdi bulduğu yere geçer.

Şekil 7. Demeter

¹⁰ Jane Ellen Harrison, *Themis*, The University Press, 2. baskı, Cambridge, 1927, s. 286, Johannes A. Overbeck, *Atlas der griechischen Mythologie*, W. Engelmann, Leipzig, 1872, c. I, tablo XVI, 2'den.

* Adların özümlemesi nedeniyle sık sık onunla birlikte tanınılsa da, öteki dünyanın tanrısı Plouton veya Pluto ile aynı değildir.

¹¹ Hesiod, *Theogony* 973-74. Bu şekil J.E. Harrison, *age*, s. 286'dan alıntılandığı gibi kullanılmıştır. Hesiodos'un çevirisinde, Sabahattin Eyyuboğlu-Azra Erhat, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XX. Dizi-S. 5, Ankara, 1977 kullanılmıştır.

Buddha efsanesiyle karşılaştıralım. Aydınlanma Ağacı'nın altına, Hareketsiz Nokta'ya yerleştiğinde, 'Yaşam Arzusu ve Ölüm Korkusu' Dünya Hayalinin Yaratıcısı Kama-Mara onu yerinden etmek için tehditle yaklaştı. Fakat dünyaya sağ elinin parmaklarıyla değdi ve efsanenin dediği gibi, 'Güçlü Toprak Ana, yüz, bin, yüz bin çığlıkla "Seni tanık tutuyorum!" diye bağırdı ve kötü ruh kaçtı'.¹² Kutsanmış Olan, o gece aydınlanmaya kavuştu ve yedi kez yedi gün vecd içinde kaldı. O sırada korkunç bir fırtına koptu. 'Muchalinda adlı kudretli yılan kral, dünyanın altındaki yerinden çıkıp, Kutsanmış Olanı yedi kez sardı, koca başlığını başından alıp; ne soğuk, ne sıcak, ne sivrisinekleri ve sinekleri, rüzgârı, gün ışığını, ne de sürünen yaratıkları Kutsanmış Olana yaklaştırdı, dedi. Sonunda, yedi gün akıp gittiğinde ve Muchalinda fırtınanın geçtiğine, bulutların dağıldığına emin olduğunda Kutsanmış Olandan çözüldü, insan biçimine girdi ve ellerini alnında birleştirerek Kutsanmış Olanın önünde eğildi.'¹³

Buddha bilgi ve efsanesinde, ölümden kurtuluş düşüncesi, eski mitsel simgelerin anlayışını bozmadan yeni, psikolojik bir yorum kazanmıştır. Eski motifler daha gelişmiş biçimler kazanmış, onlara, kendi yaşamında anlam kazandıran gerçek tarihsel kişilerle taze bir ilişki kurmuştur. Yine de uzlaşmanın anlamı, araştıran kahraman ile, kendi gibi varlığın gizinin değişime uğramış biçimleri olan yaşayan dünyanın güçleri arasında kalmıştır. Böylece, Buddha efsanesinde, eski Yakındoğu mühürlerinde olduğu gibi, tanrıça ve eşi yılanın, değerli oğullarına doğum, hastalık, yaşlılık ve ölüme tutsaklıktan kurtulma arayışında destek olmaları, evrensel ağaçtaki özlü anlaşma atmosferi bulunmaktadır.

Aden Bahçesi'nde, öte yandan, başka bir anlayış egemendir. Çünkü Tanrı (yazılı İbrani adı Yehova'dır) Âdem'in, kötülük ve iyilik bilgisi ağacının meyvesinden yediğini öğrendiğinde yılanı lanetlemiştir, meleklerine, 'İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın' demiştir. Böylece Yehova, 'onu Aden Bahçesi'nden, kendisinin içinden alındığı topra-

¹² *Jataka*, 1.74.26.

¹³ *Maha-vagg* 1.3.1-3.

ğı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden Bahçesi'nin şarkına Kerubileri (yani aslan-kuşları) ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu.'¹⁴

Bu zıtlıktan ve ileride anlatılacak sayısız mitsel sahneden çıkan ilk nokta, MÖ ilk binde, Demir Çağı İbranilerinin ataerkil anlayışlarının, ele geçirdikleri ülkelerin daha önceki Neolitik ve Tunç Çağı uygarlıklarının mitolojilerinden uyarlandığı, zamanla bunların kendi kaynaklarının tam tersi bir görüşle değiştirilerek ortaya çıktığıdır. İkinci nokta, birinciyle bağıntılı olarak, Kitabı Mukaddes'te bulunan birçok temel motifte, ataerkil yorumun belagatinin etkisi ne olursa olsun başaramadığı karışık bir kalıtın varlığıdır. Sözel bildirimin beyne verdiğinin tam tersini yüreğe veren görsel bildirimi bunlar yaşatır. Aynı ürkek uyumsuzluk Yahudilik kadar Eski Ahit'in kalıtını paylaşan Hristiyanlık ve Müslümanlıkta da vardır.

Fakat Kitabı Mukaddes, Batı'da, bu tür öğreti kalıtının tek kaynağı değildir. Yunan kalıtının anlamı da benzer biçimde altüst edilmiştir.

2. GORGON'UN KANI

Jane Ellen Harrison, yarım yüzyıldan fazla bir süre önce, güneşli Olimpos panteonunun erkek tanrıları adına değil, fakat Homeros öncesi mitolojinin izlerini taşıyan tanrıça adına düzenlenen Yunan kır festivallerinde ve gizemli kültlerinde bir, iki, üç veya daha fazla biçimde görünebilen, yaşayanların ve ölülerin anası, esrarengiz biçimde uğursuz bir tanrıçanın varlığını saptamıştır. Bu tanrıçanın yoldaşı tipik yılan biçimindeydi ve ritleri, çağdaş düşüncenin Klasik Yunanla birlikte göz önüne getirdiği neşeli atletizm oyunları, insancıl sanat, toplumsal eğlence, şölen ve benzerleriyle değil, fakat karanlık bir ruh ve dehşetle biçimlenmişti. Sundukları, incelikle derlenmiş sığırlar değil, domuzlar ve insanlardır. Bunlar ışığa yönelmemiştir, baş aşağı dönüktür. Cilalanmış mermer tapınakların gül parmaklı şafağında parlayan saatte değil,

¹⁴ Tekvin 3:22-24. (Kitabı Mukaddes çevirisinde, *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin İstanbul 1981 baskısı kullanılmıştır.)

taze kanın döküldüğü dipsiz cehennemin üstündeki çukurlarda, hendeklerin ve kırların alacakaranlığında parlayan insanlar ve domuzlar. Harrison, 'inanılan varlıklar, akılcı insanlar ve yasaya uyan *tanrılar* değil, fakat belirsiz, akıldışı, temelde hain *daimon*'lardı, henüz tanrıbaşı olarak biçimlendirilmiş ve sınırlandırılmış olmasa da, ruh gibi hayaletler, gulyabaniler ve benzeri yaratıklardı' diye yazar.¹⁵ Üstelik ritüel atmosferi paylaşılan bir şölen değil, basit *do ut des* 'ben veririm ki sen de ver' anlayışı değil, fakat *do ut abeas* 'ben veririm ki sen de kaç' def etme anlayışıydı. Öyle ki, Daemon'un olumsuz etkisi giderilse, sağlık ve esenliğin, verimlilik ve meyvenin doğal kaynaklarından sağlanacağı düşüncesi her zaman bu olumsuzlukla birleştirilmişti.

8. şekildeki Piraeus'ta bulunan adak tablet, Zeus Meilichios¹⁶ olarak bilinen bir Olimpos Zeus'u biçimine adanmıştır. Fakat bütün tanrıların(!) Zeus'unun yılan biçiminde olması şaşırtıcıdır. Harrison, Zeus yılanla birlikte görülmeyen birkaç tanrıdan biridir, diye belirlemiştir.¹⁷ Kuraldışılık, hem ad hem de biçim olarak özgün, yerel bir daemon olan Piraeus'taki kültünün, kuzeyden gelen Aryan panteonunun ulu tanrısı tarafından yok edilmiş ana tanrıçanın oğul-kocasısı olarak açıklanmıştır. Zeus'un adına yerel toprak ruhunun adı sonradan lakap olarak eklenmiştir. Daemon kültünün yıllık bahar ritleri, domuz kırımı, bir Yunan yorumcunun gözlemlediği gibi 'ürpertici bir kasvet içinde', Olimpos biçimi kurbanlara uymaz biçimiyle, onlarla birlikte sürdürülmüştür.¹⁸

Ürpertici kasvet, Helenik olmayan kültürlerin birçoğunun alınıldığı Tunç Çağı'nın Homeros öncesi Minos Girit'inin ve çağdaşı Kiklad Adaları uygarlıklarının bağdaştırılacağı bir atmosfer değildir. Onların sanat yapıtlarında yaşayan atmosfer, tersine evrenin haşmetiyle incelikli bir uyumdur. Eski ana tanrıçanın daha sonraki klasik zamanlarda da yılanlar, aslanlar, balık gölleri, güvercinlikler, kaplumbağalar, kalamarlar, keçiler ve boğalardan oluşan maiyeti arasında korkulacak ve ürkütecek bir kişilik oldu-

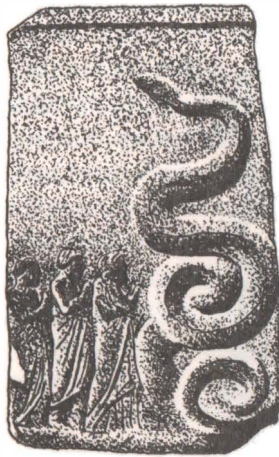
¹⁵ Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1903, 3. baskı, 1922, s. 7.

¹⁶ Aage, s. 19, Berlin Müzesi, *Beschreibung der Antiken Skulpturen*'den alıntıyla.

¹⁷ Aage, s. 18.

¹⁸ Aage, s. 14-15, Lucion, *Icaro-Menippos* 24, scholiast ad lec'dan alıntıyla.

bu iddia edilemez. Sir James G. Frazer, *Altın Dal* adlı yapıtında, şimdi ünlü olan Roma yakınındaki Nemi Gölü'nde bulunan koruda, bu kültün gerçekten ne kadar karanlık ve uğursuz olduğunu göstermiştir. Frazer, büyük yapıtının ilk sayfalarında 'bu kutsal koruyu' anlatır: 'Günün her saatinde ve olasılıkla gece geç zamanlara kadar, gaddar biri, burada büyümüş kocaman, belli bir ağacın çevresinde sinsi sinsi dolaşırken görülebilirdi. Elinde çekilmiş kılıcıyla, her an bir düşmanın gelmesini bekliyormuş gibi merakla, dövüşken, dolaşırdı. O, rahip ve katildi. Bakındığı adam, er veya geç, onu öldürmek ve rahipliği ele geçirmek durumundaydı. Tapınağın kuralı buydu. Rahipliğe aday olan kimse yalnızca rahibi kesmekle başarıya ulaşabilirdi. Onu kestikten sonra, ancak daha güçlü ve becerikli biri tarafından kesilene kadar görevde kalabilirdi. Tehlikeli bir ayrıcalıkla ele geçirdiği mevki kral unvanını taşıyordu. Şüphesiz, hiç bir taçlı baş, onunki kadar rahatsız ve kötü düşlerle dolu değildir. Yıl başında ve sonunda, yazın ve kışın, iyi havada ve pis havada, tek başına kol gezmeyi sürdürmek zorundaydı ve ne zaman ağır bir uyku onu bassa, bu, onun yaşamı için bir tehlikeydi.'¹⁹

Şekil 8. Zeus Meilichios

¹⁹ Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, The Macmillan Company, 1 c. baskı, New York, 1922, s. 1.

Gerçekten kasvetli bir manzara! Yunan ve Roma vakayinamelerinde aynı ürkütücü havayı yaratan başkaları da var: Örnek olarak Girit Kraliçesi Pasiphaë'nin sık anlatılan masalı. Onun, denizden gelen boğaya aşkı; onların çocuğu, onu hapsetmek için inşa edilen labirentte ileri geri koşturan Minotaur! Fakat Helen öncesi ritüel sahneleri yine de uyum ve barışın, peygamber zekâ ve gücünün idilleridir. *Hayvanların Doğası Üstüne* adlı bilimsel incelemesinde Romalı yazar Aelian (ö. MS 222) zamanında tanrı Apollon'a ait olduğu söylenen, gerçekte tapınılan Zeus Meilichios yılanı gibi Helen öncesi Ege mitolojisinin izi olan, Epir'deki bir yılan tapınağını tasvir eder: 'Epir halkı genel olarak Apollon'a kurban sunar ve yılın bir günü onu en muhteşem, en çok saygı duyulan bir şölenle kutlarlar. Tanrıya adanmış, içinde tanrının oyuncakları-yılanlar bulunan daire biçiminde sarılmış bir orman vardır. Yılanlara yalnızca bakire rahibe yaklaşabilir. Rahibe çıpaktır, yılanların yemeklerini o getirir. Epir halkı bu yılanların Delfi'deki Piton'dan geldiğine inanır. Yılanlar, rahibe yaklaştığında, yumuşak huylu görünür ve kibarca yemeklerini alırlarsa verimli ve hastalıktan uzak bir yıl olacağı söylenir, eğer rahibeyi korkutur ve sunduğu balı almazlarsa tersini varsayarlar'.²⁰

Şekil 9. Hesperidlerin Ağacı

²⁰ Aelian, *De natura animalium* XI. 2, Harrison, *Themis*, s. 429'dan.

Veya temelde aynı anlayışı taşıyan, mitsel altın elma ağacının bulunduğu güneybatıdaki Hesperides ülkesini gösteren 9. şekil-deki vazo resmini göz önüne alalım.²¹ Koca bir boynuzlu yılan ağaca sarılmıştır, ağacın köklerindeki bir mağaradan iki ağızlı su kaynağı fışkırmıştır, antikitede kozmik tanrıça Gece'nin babasız doğan kızları Nimfler ailesi olarak bilinen sevimli Hesperidler çevrede dolanmaktadır.²² Her şey, tam da eğer yakınlarda onaylanan devlet başkanı (öncelik iddiasını yalnız sahiplikle değil, fakat varlıkla da geliştiren başkan) işlerin nasıl gittiğini öğrendiğinde gücenmediyse, Aden'de olabileceği gibidir.

Son Tunç Çağı ve İlk Demir Çağı göçebe Aryan sığır sürücülerinin kuzeyden ve Semitik koyun ve keçi sürücülerinin güneyden, eski dünyanın kült merkezlerine şiddetle girmelerinden önce, bu dünyada, temelde doğanın ve yaşam gereksinimlerinin organik, "bitkisel", kahramandışı bir görünüşü olduğu ve bunun, sabırla didinmenin değil savaş mızrağının ve yağmanın refah ve neşe kaynağı olduğu aslan yürekliyelerinkine bütünüyle zıt olduğu artık açıktır. Eski anne mitos ve ritlerindeki, yaşamın eşit biçimde ve birlikte onurlandırdığı karışık şeylerin aydınlık ve karanlık yönlerinden, daha sonra, erkek çakışlı ataerki mitoslarda, bütün iyi ve soylu olanlar, yeni, kahraman tanrılara bağlanmış, yerli doğa güçlerine artık olumsuz bir ahlaki yargılamanın da eklendiği karanlığın yapısı bırakılmıştı. Yani çok sayıda kanıtın gösterdiği gibi, iki zıt yaşam biçiminin, mitsel olduğu kadar toplumsal düzenleri de karşıtı. Tanrıçanın ölümleri kabul edici olduğu kadar yaşam veren ve destekleyen olarak da saygı gördüğü yerde, onun temsilcileri olan kadınlar, kültürteki gibi, toplumsal konumlarında da üstün sayılmışlardı. Kadın egemenliğindeki toplumsal ve kültürel gelenek düzeni, geniş anlamıyla Hak Ana düzeni olarak tanımlanmıştır. Bunun karşıtı, dürüst belagat gayreti, ateş ve kılıç şiddetiyle ataerki düzendir.

Aryan Yunan, Roma ve komşu Semitik Levant'ın İlk Demir Çağı edebiyatlarında, karanlığın parlayan bir kahramanının fatih çeşitlemeleri canlıdır ve (şu veya bu nedenle) eski tanrısal düzenin

²¹ Harrison, *Themis*, s. 431, şekil 130.

²² Hesiod, *Theogony* 215.

küçük düşürülmüş canavarın kıvrımlarından, bazı hazinelerin, güzel bir ülke, bir kız, altından bir nimetin veya basitçe yalancı çıkan canavarın kendi tiranlığından kurtuluşun kazanılması söz konusudur.

Kitabı Mukaddes'teki örnek, Yehova'nın, kozmik deniz yılanı Leviathan'a karşı kazandığı ve Eyüp'e bahsettiği zaferdir: "Levyatın'ı oltayla çekebilir misin? Ve ilmekle onun dilini sıkabilir misin? Sana çok yalvarır mı? Yahut sana tatlı sözler söyler mi? Seninle ahit keser mi, onu daima köle aların? Onunla oynar mısın, kuşla oynar gibi? Ve onu kızların içine bağlar mısın? Balıkçılar takımı onu alıp satarlar mı? Tüccar arasında onu pay ederler mi? Derisini kancalarla doldurabilir misin? Başını da balıkçı zıpkınlarıyla? Elini üzerine koy; cengi hatırla ve bir daha etme."²³

Yunanlılardaki eşdeğeri, Zeus'un, Toprak Tanrıçası Gaea'nın en genç çocuğu Typhon'a karşı hareketiyle, Olimpos Dağı'nın ataerkil tanrılarının saltanatını ana tanrıçanın eski Titan yumurtalarına karşı sağlayan zaferidir. Yarı insan, yarı yılan olduğu söylenen Titan çok büyüktür. Baş sık sık yıldızlara çarpacak, kolları gündoğumundan günbatımına uzanacak kadar büyüktür (Şekil 10). Omuzlarından, Hesiodos'un anlatımına göre, sayısız gözünden ateş çakan, hepsi parıldayan ateş dilli yüzlerce yılan başı çıkmıştı. İçinden, boğaların böğürmesi, aslanların kükremesi, köpeklerin uluması gibi veya ıslık çalar gibi, tanrılarının anlayabildiği öyle yüksek sesler çıkarırdı ki, dağlar yankılanırdı. Ve bu berbat şey, Zeus ona karşı savaşa girişmeseydi, yaradılışın efendisi olabilecekti.

Şekil 10. Typhon'a karşı Zeus

²³ Eyub 41:1-8. Bkz. Mezmurlar 74:13-14.

Tanrılarının babasının ayakları altında, o yürüdükçe, Olimpos sallanırdı, dünya inilirdi, oklarının şimşeginden, karşı çıkanların gözleri ve soluğu kadar, karanlık denizlerin üstüne de ateş saçılırdı. Okyanus kaynadı, kabaran dalgalar sahilin bütün burunlarını dövdü, yer sarsıldı, ölümler tanrısı Hades titredi, hatta Zeus'un kendisi bir zaman için çözüldü. Fakat yeniden gücünü topladığında, silahını kavrayarak ulu kahraman dağından sıçradı ve oklarını savurarak bütün parlayan, böğüren, kükreyen, uluyan, ısıklık çalan başları ateşe verdi. Canavar toprağa yığıldı ve toprak tanrıçası Gaea, çocuğunun yanında ağlaştı. Alevler ondan çıktı, dik dağ ormanlarına kükreyerek vardı, tanrılarının topal ustası Hephaestus'un yanan ocağındaki demir gibi, öyle sıcaktı ki, toprak eridi. Sonra ölümlü insanlara yıkım getiren, gemileri parçalayan, denizcileri boğan, fırtına ve tozla sakinlerinin sevgili kentlerini yıkan Tartarus'a fırlattı.²⁴

Bu zaferin, Vedacı panteonun kralı Indra'nın kozmik yılan Vritra'ya karşı zaferine benzeyişi tartışılmaz gerçektir.²⁵ İki mit, tek bir eski biçimin çeşitlemesidir. Üstelik ikisinde de, tanrıkarşıtı rol, daha eski bir mitolojinin (Yunanistan'da Pelasgıların. Hindistan'da Dravidlerin) kişilerine, daha önce evrensel düzenin güçlerini, kahramanca işleri toz gibi yutan zamanın karanlık gizini, sonsuz dönüşler çemberinde sonsuzluktan gelen ve kesinlikle bir yere varmayacak, deri değiştirir gibi yaşam değiştiren ölümsüz yılanın gücünü simgeleyen daemonlara bağlanır.

Bu ölümsüz güç simgesine karşı, bireyin büyük, eylemci savaş ilkesi (okunu kime attığı önemli değil, bir zaman için eski inanç düzenine, aynı zamanda uygarlığa) ayrı düşer. Minos Girit İmparatorluğu, aynı Hindistan'daki Dravid Uygarlığı'nın ikiz kentleri Harappa ve Mohenjodaro gibi dağılmıştır. Fakat Hindistan'da eski yılan gücü mitolojisi yeniden güç kazandı. MÖ ilk binin yarısına doğru, bütün Panteonu ve Veda tanrıları anlayışını, Indra, Mitra, Vayu ve ötekileri, kendi sürecinin önemsiz temsilcilerine, hâlâ ölümsüzlük çemberini çizerek dönüştürdü ve kap-

²⁴ Hesiod, *Theogony* 823-880. Şekil 10. Munich Museum'dan (MS 650), A. Furtwängler ve K. Reichold, *Griechische Vasenmalerei*, F. Bruckmann, Munich, 1900-1932. No. 32.

²⁵ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 194-196.

sadı.²⁶ Batı'da, öte yandan, tarihsel bir etken olan kahramanın temsil ettiği belirsizlik ilkesi, yalnız güç kazanmadı, yerini sağlamlaştırarak bugüne kadar geldi. Dahası, özgür irade ilkesinin zaferi, birey sorumluluğuyla ilişkili ahlakla birlikte, tanımlanan ilk özel Batı mitoslarının zaferini kurdu. Hem ben burada yalnızca Avrupa'nın Aryan (Yunan, Roma, Kelt ve Germen) mitoslarını değil, fakat Levant'ın Semitik ve Aryan (Akadlar, Babilliler, Fenikeliler, İbraniler ve Araplar Semitik; Persler, Ermeniler, Frigyalılar, Trako-İlliryalılar ve Slavlar Aryan) halklarını da katıyorum. Çünkü ister Zeus ve Apollon'un, Theseus, Perseus, Jason ve ötekilerin zaferlerini düşünelim veya Yehova'nın Leviathan'a karşı zaferini düşünelim, çıkan ders, eşit şekilde kendi başına hareket eden gücün, dünyaya bağlı yılan mukadderatının gücünden büyük olduğudur. Hepsi, Harrison'un deyişiyle, 'öncelikle, toprak inancına ve toprak verimliliğinin daimonlarına karşı çıkıştır'.

'Bütün bitki ve hayvan yaşamını içeren verimlilik güçlerine inanç, anlamlı ve sağlıklı olacak kadar geniştir, fakat insanın dik-kati daha fazla kendi insanlığında odaklaştığında, bu tür bir inanç açıkça tehlike ve hastalık kaynağıdır.'²⁷

İşte, öyle oldu! Ve hâlâ kişi, ister Kitabı Mukaddes'te, ister Greko-Romen okullarda olsun, bütün parıldayan erdemli eylemlerinin erkekçe ahlak tutumlarında zorlayan ve sonuçta kazandırmayan bir şeyin varlığını duyumsamadan edemez. Çünkü intikam veya ödünleme içinde nihai yaşam ve onunla birlikte ruhsal derinlik ve ilişkiden çıkardığı mitoslar, hiçbir zaman bütünüyle özümlemeyen güçleriyle birlikte lanetli, fakat gebe toprağın, yenilmiş de, boyun eğdirilmiş de olsa karanlık görünüşünde sürer. Artık giz onlarla sürer, Batı'nın tarihi boyunca, hep daha sonraki 'yüksek' düzenlerin eski simgelerinde (alçak sesle konuşur gibi de olsa 'ama derinden gelen şarkıyı duymuyor musun?' der gibi) pusuya yatmıştır ve fişkırmıştır.

Örnek olarak, Medusa efsanesinde, klasik Olimpos ataerki düzeninin bakış açısıyla da olsa, eski bildirim duyulabilir. Gorgonlar ecesi Medusa'nın saçı, ıslık çalan yılanlardır. Gözleri insanı taş dö-

²⁶ Age, s. 197-201.

²⁷ Harrison, *Themis*, s. 459.

dürür. Perseus onu düzene getirip kesti ve çantasında, sonradan Athena'nın kalkanına iliştiirdiği, başıyla kaçtı. Fakat Gorgon'un koparılmış sinirli boynundan Tanrı Poseidon tarafından dünyaya getirilen kanatlı küheylan Pegasus çıktı. Sonra Zeus'un arabasına bağlandı. Ve Athena'nın yönetimiyle, sağlık tanrısı Asklepios, kanı, Medusa'nın damarlarından, hem sağından hem solundan elde etti. İlkiyle kesti, fakat ikincisiyle iyileştirdi ve yaşama döndürdü.

Böylece, Medusa'da da, Hindistan'daki sağ eliyle nimetler saçan, sol eliyle kılıç tutan kara tanrıça Kali gibi, iki güç bir aradadır. Kali evrendeki her varlığa yaşam verir, yine de onların kanını emmek için uzun kırmızı dili sarkar. Kafataslarından yapılmış bir gerdanlık takar, entarisi koparılmış kol ve bacaklardandır. O, Kara Zamandır, her varlığın hem yaşam hem ölümüdür, dünyanın rahmi ve türbesidir: Doğanın, tanrıların, işlevlerini yerine getirdikleri temsilcileri olduğu, önde gelen ilk ve tek nihai gerçekliğidir.

Veya Zeus ve Hera'nın bile bir kez yargıçlığına başvurdukları kör kâhin Tiresias'ın garip efsanesine bakalım. Tanrıların kralı, 'İsrar ediyorum' demişti, 'siz kadınlar, sevişmekten erkeklerden daha çok zevk alıyorsunuz.' O da reddetti. O zaman Tiresias'a başvurdular. Çünkü o, garip bir macera sonucu iki tarafın da sevgisini yaşamıştı.

Ovidius'un masalı anlattığı gibi: 'Bir gün, yeşil ormanda, Tiresias, çubuğunun darbeleriyle, çiftleşen iki koca yılanı ürküttü ve (mucize!) erkekten kadına döndü. Böyle yedi yıl yaşadı. Sekizinci yıl, yine o ikisini gördü ve 'eğer size vurmakta, bu işi yapanı karşıtına döndüren bir erdem varsa, şimdi bir kez daha vuraçağım' dedi ve öyle yaptı. Eski şeklinde döndü, yine doğduğundaki cinsiyetine kavuştu.'²⁸

Tanrıların babası ile ecesi arasındaki tartışmayı çözmesi gereklğinde, Tiresias bu nedenle yanıtı bildi. Zeus'un tarafını tuttu. Tanrıça dargınlıkla ona vurdu ve kör etti, fakat tanrı, karşılık olarak ona peygamberlik armağanını bağışladı.

Bu masaldaki çiftleşen yılanlar, Caduceus'dakiler gibi, erkek-dişi, doğum-ölüm gibi bütün karşıt çiftlerde görünen, dünyayı

²⁸ Ovid, *Metamorphoses* 3:324-31.

üreten gücün işaretidir. Ölümsüz tanrıça Toprak'ın yeşil ormanında dolanırken, Tiresias onların gizine bulaştı. Onun düşünce-siz vuruşu, aynı 1. şekildeki orta direk (axis mundi) gibi, onu iki-sinin arasına koydu ve yedi yıl (yıllardan bir hafta, kısa bir yaşam) daha önce hiç bilgisi olmadığı öteki yanda yaşadı. Doğası tek olan iki yaşayan simgeye bilerek tekrar dokunduğunda ve ilk biçimine döndüğünde, iki bilgiye sahip tek kişi, hem yalnızca erkek olan tanrı Zeus'tan, hem de yalnızca dişi olan tanrıçasından daha bilgili biri oldu.

Ataerkil görüş, daha eski görüşlerden, zıt çiftleri, erkek ve dişi, yaşam ve ölüm, iyi ve kötü, sanki bunlar soyut şeylermiş ve yaşamın geniş varlığının yönleri değilmiş gibi ayırmasıyla belirlenir. Bunu, aya karşı güneşin mitsel anlamında bulabiliriz. Karanlık güneşin karşıtı olduğu için güneşten kaçır, oysa onda karanlık ve aydınlık bir kürede, bir aradadır. Tiresias'ın kör olması, demek ki ay bilgeliğinin etkisidir. Bu, bütün zıt çiftlerin birbirinden ayrı görüldüğü güneş ışığı dünyasına körlüktür. Ve esin armağanı, varlığın karanlığını aşan içgözün görelî görüşüdür. Tiresias Yunan kalıtının en derin, bilinçaltıyla algılanan tabakalarından bir ziyaretçi gibi geldiği için, ötekileri gölgede bırakan Olimpos tanrıları ve mitosları dünyasına gizemli bir varlık olarak taşındığı için, henüz bütünyle bastırılmamıştır.

Zaten Zeus Meilichios yılanında görmedik mi? Toprak Ana Demeter'in Zeus'tan doğurduğu ve Girit'te, normalde arabasına koşulu iki yılan tarafından korunan mağarada terk ettiği kızı Persephone biçiminde değil miydi?

Okuyucu, *İlkel Mitoloji*'deki Orfik efsaneyi anımsayacaktır.²⁹ Bakire tanrıça barış içinde evreni simgeleyen örtüyü örerken, anesi, Zeus'un onun varlığını öğrenebileceğini anladı. Zeus koca bir yılan biçiminde yaklaştı. Bakire, ekmek ve şarabın ezeli-ebedi tanrısına, bu mağarada doğan ve büyüyen, bebek olarak ölüme giden ve dirilen Dionysos'a gebe kaldı.

Koşut biçimde Hristiyan inanışında, aynı geçmişten türetilerek, Kutsal Ruh'un Bakire Meryem'e kuş biçiminde, kulağın-

²⁹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 110.

dan yaklaştığına ve onu Oğul Tanrı'ya gebe bıraktığına inanılır. Ölmüş ve dirilmiş olan oğul, mağarada doğmuştur ve özünde, halen ekmek ve şarap da vardır. Kuş ise, Homeros öncesi, Musa öncesi dönemde Ulu Tanrıça'nın yilandan aşağı kalmayan arkadaşı ve niteliğidir. Şekil 11'de Afrodit biçiminde, kendisine tapınan Erotlarla çevrilmiş biçimde, sol elinde kuş tutarken görülmektedir.³⁰ Böylece, dünya mitoloji panoramasında, Hıristiyan üçlemenin Tanrı Babası, Meryem'in Yaratıcı-Babası, Kutsal Ruh, onun eşi ve Oğul Tanrı, onun öldürülüşü ve çocuğunun dirilişi, daha sonraki bir zamanda, Orfik giz olan Zeus'un kendi kızına yılan biçiminde yaklaşmasını ve Persephone'den Dionysos'un doğmasını üretmektedir.

Şekil 11. Erotlarla Afrodit

Ataerkil tanrıların daha önceki anaerkil tanrılar üzerindeki zaferi, Greko-Roman dünyasında Eski Ahit'te olduğu kadar belirleyici değildir. Jane Harrison'un gösterdiği gibi, eski tanrılar yalnız çevrenin sapkın inanışları olarak Zeus Meilichios örneğindeki gibi değil, Hıristiyanlığa kalıtının birçok ögesi geçen Demeter Orfik giz-

³⁰ Former National Museum, Berlin'de bir vazodan. Harrison, *Prolegomena*, s. 633, şekil 168. Furtwängler ve Reichold, *age*'den alıntıyla.

lerde, kadın kültlerinde, halk inanışlarının mitoslarında da yaşamıştır. En açık biçimde de Bakire ve Ruh mitos ve ritlerinde. Yunanistan'da ataerkil tanrılar ülkenin tanrıçalarını yok edememiş, onlarla evlenmişlerdir. Bunlar da giderek etki kazanacak biçimlerde yaşamışlardır. Oysa Kutsal Kitap mitolojisinde bütün tanrıçalar yok edilmiştir. En azından öyle oldukları varsayılmıştır.

Fakat Samuel ve Krallar kitaplarının her bölümünde okuduğumuz gibi, eski verimlilik kültleri; hem halk, hem yöneticilerin çoğu tarafından İsrail'de saygın tutulmaya devam edilmiştir. Eski Ahit'in ilk beş kitabında (Pentateukhos), eski toprak ananın bilgeliği ve yılan eşinin simgeleri sessizce izlerini bırakmıştır.

'Ve Rab Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim. Ve Rab Allah yılanı dedi: Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan, ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin, karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin. Ve seninle kadın arasına ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım, o senin başına saldıracak ve sen onun topuğuna saldıracaksın.'

Yehova kadını böyle lanetledi, yeni çağa ataerkilliğin damgasını vurarak ona acıyla doğum ve kocasına tabi olma lanetini verdi. Ağaca gelip kadının sunduğu meyveden yiyen erkeği de lanetledi: Toprağa dönünceye kadar, alının teriyle ekmek yiyeceksin, çünkü ondan alındın, çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.' (Tekvin 3:13-19).

Ama çiftin ceza olarak gelmiş oldukları ve dönecekleri toprak elbette Toprak Ana idi; insanbiçimli görünüşünden edilse bile, yeni eşi Yehova'nın çocuğunun yaşamına üflediği özü besleme işleviyle temel anlamını koruyordu. Ve ölümden onlar babaya değil, ona döneceklerdi. Ondan alınmışlardı ve ona döneceklerdi.

Eski inancın Titanları gibi, Âdem ve Havva, ana tanrıça Toprak'ın çocuklarıdır. Önce Âdem olarak tek kişiydiler, sonra Âdem ve Havva olarak ikiye bölündüler. Ve erkek, azarlandığında, Yehova'nın sorgusuna tam Titan kişiliğine uygun yanıt verdi. "Ve adam karısının adını Havva koydu, çünkü bütün yaşayanların anası oldu" diye okuyoruz. Bütün yaşayanların anası olarak Havva'nın kendisi, ana tanrıçanın yok olan insanbiçimli yö-

nü olarak tanınmalıdır. Bu nedenle Âdem, onun eşi olduğu kadar oğlu olarak da anlaşılmalıdır. Kaburga efsanesi açıkça ataerkil bir çeşitlemedir, önceliği erkeğe verir. Tekrar doğmak için, doğduğu ana-tanrıçaya dönen eski kahraman mitosunun değiştirilmesidir. 'Tekrar 6. ve 7. şekillere bakınız.

Dahası, ilk Tunç Çağı mühürlerindeki Ningizzida ve onun yılan bekçisi gibi, Kitabı Mukaddes metni boyunca Yehova'nın kendisinin de yılan gücün bir yönü olduğuna ve Toprak Ana'nın Caduceus'u yılan tanrıçanın yılan eşi olduğuna ilişkin açık ve yeterli kanıt vardır. Önce, Musa'nın Firavun'u korkuttuğu mucizevi yılan asayı anımsayalım. 'Ve Rab ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve (Musa) dedi: Değnek. Ve dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu, ve Musa onun önünden kaçtı. Ve Rab Musa'ya dedi: elini uzat, ve onu kuyruğundan tut. 'Elini uzatıp onu tuttu ve elinde yine değnek oldu.'³¹ Aynı asa daha sonra çöldeki kayadan su fışkırttı.³² Çöldeki insanlar Yehova'dan şikâyetçi olduklarında, 'Ve kavm Allah'a ve Musa'ya karşı söyledi: Çölde ölelim diye bizi niçin Mısır'dan çıkardınız?' Okuyoruz: Ve Rab kavm arasına yakıcı yılanlar gönderdi ve kavmi ısırıldılar, ve İsrail'den birçok halk öldü... Ve Musa kavm için yalvardı. Ve Rab Musa'ya dedi: Kendine yakıcı bir yılan yap, ve onu bir sırık üzerine koy, ve vaki olacak ki, her ısıtılan ona bakınca yaşayacaktır. Ve Musa tunçtan bir yılan yaptı, ve onu sırık üzerine koydu, ve vaki oldu ki, yılanın ısırıldığı bir adam tunç yılanı bakarsa yaşardı.'³³

II. *Krallar Kitabı*'ndan, halkın Hezekiah (MÖ 719-691) zamanına kadar Kudüs'te bu tunç yılan idole saygı gösterdiğini öğreniyoruz. Hezekiah, 'Musa'nın yapmış olduğu tunç yılanı parçaladı, çünkü İsrailoğulları o günlere kadar ona buhur yakıyorlardı ve onun adını Nehuştan koydu.'³⁴

Yehova'nın başta gelen kahramanı, kâhinler kabilesi Levilerin adının Leviathan'la aynı kökten gelen bir sözcük olduğunu öğrenmek, öyleyse, şaşırtıcı mı?³⁵ Veya resmi yapılamaz tanrının

³¹ Çıkış 4:2-4.

³² Çıkış 17:1-7.

³³ Sayılar 21:5-9.

³⁴ Krallar II 18:4.

³⁵ Theophile James Meek, *Hebrew Origins*, Harper Torchbook y., New York, 1960, s. 123.

resmi sonunda görüldüğünde, biçiminin yılan bacaklı olduğunu gördüğümüzde şaşırarak mıyız?*

3. ULTIMA THULE**

Şimdi, genç ülkenin tanrıçasının büyüsünün peri masallarıyla bugüne kadar geldiği İrlanda'ya yöneliyoruz. Peri tepelerinin büyümlü anlatısı, Gawain, Tristan ve Merlin'in, Haçlı zırhları içinde yaşam kazandırdıkları eski Keltik Fianna ve Kırmızı Dal Şövalyeleri, ortaçağda, Kral Arthur'un Şövalyeleri masalıyla Avrupa'ya yayıldı. Kısa bir zaman öncesinde, üstünde az durulan 375-950 döneminde, bu kahramanların geldiği epik öyküler, eski mitsel masallardan uyduruluyordu.

Vardıkları sahilde iz bırakmış olan İrlanda'nın ilk sakinleri, buraya, mezolitik dönem olarak bilinen ilk Taş Çağı ile Yeni Taş Çağı'nın arasındaki karanlık dönemde geldiler. Buzullar çekilmişti; fakat soğuk, nemli, puslu hava kalmıştı. Aysberglerin gemiler gibi yüzdüğü gri-yeşil suların üstünde martılar uçuşuyordu. Yaşam, ayıbalığının, morsun ve balinanın yaşamıydı. Güney Fransa ve Kuzey İspanya'nın harika boyanmış mağaralarının dünyanın başlıca tapınakları olduğu paleolitik büyük av dönemi çoktan geride kalmıştı. Onların zamanında dünyada, onlarla rekabet edecek, hatta onlara yaklaşacak hiçbir şey yoktu. MÖ 30.000-15.000. Fakat Würm Buzulu'nun çekilişinin sürdüğü son dönemde av koşullarının değiştirilemez bozuluşu devam etti. Kürklü mamut ve gergedanları, misk öküzünü ve ren geyiğini besleyen yarı-kutbun tundra manzarası, koca bizon sürülerinin, yabani sığırların, atların ve antilopların koştuğu yeşil çayır-lara dönüştü. Fakat bu çayırlar sonra orman oldu ve et sağlamak ciddi biçimde olanaksızlaştı. Avcı halkların birçoğu kuzeye doğru av yollarını izlediler. Zamanla, ülkelerinin zenginliği azalırken, kuzeyin uzak noktalarında, az nüfuslu avcı ve balıkçı kabilelerin ataları oldular. Ötekilerse, yalnız ormandan değil, denizden ve

* Şekil 25 ve 26'ya, sayfa 270-271'e bkz.

** Latince. En uzak kuzey ülkesi. Eski coğrafyada, dünyanın en kuzeyindeki bilinmeyen yer (ç.n.).

kıyılardan da gıdalarını toplamak üzere kaldılar. Magdalenian döneminde, verimli son bin yılda balina, mors ve ayıbalığı avında kullanılan ve zamanımızda son kültürel kalıtı Eskimolarda kalan, korkulu kayıklarla, mızrak, olta ve zıpkınlar, silahların arasına katılmış ve geliştirilmişti. Fakat son dönemde Avrupa çayırlarındaki koşullar o kadar kötüleşti, insanın yaşama gayreti o kadar zorlaştı ki, bölge, uğraşından uzak, orman halkı ülkesi durumuna geldi.

Kültürel yaşamın canalcı merkezleri güneye ve güneydoğuya, bugün büyük çöller olan, koca sürüleri beslemiş Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'nın geniş otlaklarına kaydı. Kuzey Afrika'da Capsian stilinde ve Güney İspanya'da kayalara (bugün mağaralarda değil uçurumların yüzünde) çizilmiş canlı resimlerin gösterdiği bir eylem dünyası buralarda yeşerdi. Ok ve yay ilk kez ava yardım eden köpeklerle birlikte buranın sanatında görüldü. Daha eski kuzey resimleri hayvanları gösterirken, daha sonraki MÖ 10.000-4.000 döneminin Capsian sanatı etkin, akıcı bir öyküleme stilinde insanları gösterir. Dahası, bu manzaralarda çizilmiş yaşam, önce avcılarının, sonra çobanların yaşamı olmuştur. Sıcak paleolitik çağın son döneminde, bugün tarihçilerin çekirdek Yakınoğu olarak bildikleri Levanten bölgede hayvancılık ve tarım gelişmişti.

Birbirini izleyen yayılma eğilimlerinden, paleolitik (avcı) ve neolitik (tarımcı) devirleri belirlemek için Batı-Doğu ve Doğu-Batı sarkaçları terimini ilk kullanan Leo Frobenius olmuştur. *Monumenta Terrarum* kitabında, 'Tarihöncesi zamanlarda Batı Avrupa'dan paleolitik biçimde başlayarak Akdeniz kıyılarından doğuya, Mısır ve Asya'ya varan kültür akımından söz edebiliriz' diye yazar. Bu, ilk Taş Çağı'nda, kültür akımının, Batı'dan Doğu'ya, buzullarla kaplı bölgelerin güneyine yayılması demektir. Sonra bunu (Avrupa'da) kültürel bir boşluk izledi. Doğudan, o zamana kadar olan her şeyden daha zengin Yüksek Tunç Çağı akımı gelene kadar. Bu akım Doğu Avrupa'dan ve denizden, Kuzey Akdeniz kıyılarından geldi. Anadolu'dan (Asia Minör) Ege'ye (Yunan kültürü) İtalya'ya (Roma) geçti, daha batıya uzanarak Gotik (Fransa, Belçika ve İspanya'da) dönemi açtı, en batıda (rasyonalist İngiltere'de) bugünkü dünya ekonomisini hazırladı. Başka bir deyişle, eski Batı-Doğu sarkacından bir boşlukla ayrılan

daha sonraki Doğu-Batı sarkacı daha yüksek kültürlerin akımına getirdi.³⁶

Afrika üstüne çalışmasında Frobenius, gözlemini daha da geliştirdi: 'Akdeniz, coğrafi olduğu kadar tarihsel olarak da, İtalya tarafından doğu ve batı olarak ikiye bölünür. Her iki bölüme de ortalarındaki büyük adaların adını vererek Sardunya Denizi ve Girit Denizi diyebiliriz. Kuzeybatı Afrika'nın iç ve dış nedenlerle Sardunya Denizi'ndeki gelişmelere uzak kaldığını, fakat Levanten Afrika'nın Girit çevresindeki ülkeler tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz... Son paleolitik dönemde Afrika kültürünün çekim merkezi batıdaydı; İspanya, Capsian dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika'yla yakın ilişkide oldu. Oysa eski Challean döneminde Kuzeybatı Afrika'yla bütün Batı Avrupa tek başına ayrı bir kültürel bölge oluşturunuyordu. Şimdi de, aynı biçimde, Levanten Kuzeydoğu Afrika'nın Girit Denizi'ne bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Yani Sardunya Batı Avrupa'yla ilişkiliyken, Girit Denizi Batı Asya'yla ilişkilidir.'³⁷

Demek ki, özet olarak, neredeyse sonsuz paleolitik avcılık dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika ve Batı Avrupa'nın tek bir büyük kültür bölgesi; Frobenius'un adlandırdığı gibi paleolitik kaynak olduğunu, ilk Taş Çağı sanatlarının Batı-Doğu sarkacı ile Asya'ya taşındığını ve sonra, çöle daha hızlı bir kültürel değişim olarak bildiğimiz neolitik veya geç Taş Çağı'nın, Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'da yaratıcı kültürün yüreği durumuna geldiğini ve Doğu'dan Batı'ya, Avrupa'ya geri döndüğünü söyleyebiliriz. Avrupa'nın dikkat çekici mitolojik kayıtları paleolitik mağaralarda MÖ 30.000-15.000'den kalmayken, Levant'ınkiler neolitik dönemden, MÖ 7.500-3.000'den kalmadır. Avrupa anlayışında yaşamın kurucu öğeleri, ırkının avcılık eylemindeki uzun yapılanmasına ve bireyci yargılamayla bağımsız mükemmelliğin erdemlerine bağlıyken, daha genç, fakat kültürel olarak çok daha karmaşık olan Yakındoğu'da tersine, Avrupa anlamında birey değil, bir gruba bağlılık anlamına gelen dünya, birlikte yaşama ve

³⁶ Leo Frobenius, *Monumenta Tarrarum, Der Geist über den Erdteilen, Erlebte Erdteile*, Bd. 7, Forschungsinstitut für Kulturmorphologie. 2. Auflage, Frankfurt-am-Main, 1929, s. 213-14.

³⁷ Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Africas*, Phaidon Verlag, Zurich, 1933, s. 103-104.

yetkeye bağlılık erdemleri bireyin idealleri olmuştur. Görmemiz gerektiği gibi, iki kültürel dünyanın değişen sarkaçlarında, karşılıklı karışık tarihleri boyunca, paleolitik bireyin ve neolitik grupların ilkelerindeki çözülemez çelişkiler doğdu ve bugün de yaratıcı karşıtlık ile karşılıklı küçük görmeye varan duruma gelindi.

Fakat biz İrlanda'ya dönelim.

4. HAK ANA

İrlanda'nın Batı'nın ilk gelişimine katkılarındaki özel güç ve nitelik, paleolitik dönem boyunca adanın boş kalmış olmasına karşılık, Batı Tunç Çağı'nın tam başlangıcında, MÖ 2.500'de, birdenbire (ve iyi bir nedenle) Batı manzarasının en verimli pınarlarından biri durumuna gelmesi gerçeğidir. Britanya, paleolitik zamanlarda anakaranın bir parçası olmuş, İrlanda olmamıştır. Adaya, yalnız, son paleolitik dönemin tehlikeli mors, ayıbalığı ve balina avı macerasında erişilebilmiştir. O zaman da kalıcı bir yerleşim olmamıştır.

Bu uzak zamandan kalıntılar, daha önce de söylendiği gibi, mezolitik döneme aittir ve Kuzeydoğu Antrim kıyısında, 'yüksek sahillerde' (şimdi denizden 25 fit yüksek) Larne, Kilroot, Portrush ve Magee Adası'nda bulundular. Yine garip olan, ilk üç yerin sanatları Baltık ve Kuzey Denizi'nin etkisini taşıırken, Larne'dan görünebilen Magee Adası Kuzey İspanya sanatıyla bağıntılıdır. Bu ters ilişkiler adanın yazgısına yardım ediyordu. İlk mezolitik ziyaretçiler, bu yazgının hiçbir anlamda kurucuları değillerdir. Kimdiler, onları İrlanda'ya ne zaman ne getirdiler veya nasıl oldu, bilmiyoruz. Yıllarca İrlanda Kraliyet Akademisi'nin ve İrlanda Eski Eserler Kraliyet Derneği'nin başkanlığını yapan Dublin Üniversitesi Profesörü R.A.S. Macalister'in sözleriyle yok olduklar: 'Yaşanılan, aşkları, nefretleri, konuşmaları, davranışları, âdetleri ve toplum düzenleri, ölümleri, tanrıları düş gibi gitti'.³⁸ Kısa ömürlü yerleşme zamanlarının, bulunmuş olan kalıntılardan, kuzeybatıdaki buzul devirleriyle (7800) ilk Bakır ve Tunç çağları

³⁸ R.A.S. Macalister, *Ancient Ireland*, Mathuen and Company, Londra, 1935, s. 13-14.

arasında (2500) olduğu bulanık biçimde kestirilebiliyor. Yalnız İrlanda'nın değil, tüm Kuzeybatı Avrupa'nın tarihi de bu dönemde başlıyor.

Hızlı Tunç Çağı gelişimindeki etkin gücü Profesör Macalister, varılması güç olan yerde kolonizasyonun bilinçli ve bilinçsiz nedenlerine bağlıyor. Kolonizasyonun bilinçli olduğu kadar bilinçsiz nedenleri de vardır. Dış nedenler ana ülkeyi geçici veya kalıcı olarak oturulmaz yapan nedenlerdir, düşman saldırılarının baskısı, değişen iklim koşulları, vb. Çekici nedenler ise, yeni ülkeyi çekici yapan nedenlerdir ve kuşkusuz İrlanda'nın çok büyük miktarda olduğu anlaşılan altın kaynakları işgalciler ve yerleşenler için bu ülkeyi çekici yapan ana nedendir.³⁹ Amerika'nın vahşi batısında toprak yüzünden aktığı gibi İrlanda'da altın, ırmak yataklarında parıldıyordu. Profesör Macalister, 'Ulusal Müze'deki altın süsler, ırmak çakıllarındaki altının, zanaatkârlar eliyle toplandığını bize gösteriyor' diye devam ediyor, 'gerçekten, altın varlığını, Tunç Çağı'ndaki madencilerin tükettikleri anlaşıyor'.⁴⁰ Adanın birçok yerinde bakır kaynakları da vardı ve bu metal de ölçülemez değerliydi. Tuncun öteki alaşımı, teneke ise, önceleri bulunamadı. En yakın kaynağı Britanya Cornwall'daydı. Bu da İrlandalılarca bulundu ve işletildi. Yani Babil'in geliştiği, Mısır Orta Krallık, Truva, Minos Giriti döneminde, yarımay şeklinde altın süs eşyaları, özel bir tür düz bakır balta, daha sonra teneke bulunduğu zaman tunç teber ihraç eden en uzak batının el değmemiş öte yakasında, ikinci bir uzak yürek atıyordu.

Fakat mitoloji öğrencisi için önemli olan nokta ve İrlanda'nın Avrupa'nın mitos ve efsane öykülerinde önemini sürdüren gücü, adanın kültürel stiline kuruluş döneminin, Avrupa'nın paleolitik döneminin alacakaranlığıyla Aryan, Kelt, Romalı ve Germenlerin ataerki devirlerinin şafağı arasında yer almasıdır. İrlanda kültürü, arasında yükseldiği iki kültürden de kökten ayrıdır. Dinsel öykü ustası demir taşıyan Kelt kabileleri geldiğinde, MÖ 2500'den 500-200'e uzanan bu dönem henüz tam belirginleşmemişti. Mitolojik

³⁹ R.A.S. Macalister, *The archaeology, of Ireland*, Methuen and Company, 2. g. baskı, Londra, 1949, s. 9.

⁴⁰ *Age*, s. 15.

ve ahlak düzeni Tunç Çağı'ndakiydi. Ana tanrıça ve yüce ana ve sonraki ataerkil Keltik düzenle olan ilişkileri ise, eski Girit-Ege düzeninin klasik Yunan Olimpos düzeniyle olan ilişkilerine benziyordu.

Gerçekten, bu dönemin geleneklerini yansıtan pirinçten kadınlarda, Hristiyanlığa kadar gelen Keltik efsanelerin şaşırtıcı özellikleri görülmektedir. Bunlar, hiçbir anlamda, ataerkil biçimde eşlerin anlamını taşımazlar. Hatta Keltik kahramanlar döneminin doruğunda bile (MÖ 200-MS 450) dikkat çeken birçok İrlandalı soylu kadın Kelt öncesine aittir, kendilerini geçmiş zamanların anaerkil egemen davranışlarında gösterirler.

Örnek olarak, 'Cooley Sürü Yağması' olarak bilinen, Connaughtlu Kraliçe Meave ile Kelt eşi Leinsterli Ailill'in yastık konuşması var.

Cruachan Kalesi'nde, barış içinde yaşarken ve kraliyet divanına henüz uzanmışken, Ailill, 'Kadın' der, 'gerçekten iyi adamın karısı iyidir deyışı doğru'. Kadın: 'Evet ama, seninle ne ilgisi var?' 'Çünkü sen şimdi seninle evlendiğim günden daha iyi bir kadınsın.' 'Ben, sen görmeden önce de iyiydim' diye yanıt verir kadın. Erkek, 'O zaman garip' der, 'Bu tür bir şeyi hiç duymadık. Yalnız kadınlarınızın hilelerine güvendiğinizi ve düşmanlarınızın sizin yağmalarınızı ve avlarınızı sınırlarınızda serbestçe yağmaladıklarını duyduk'.

O zaman Meave, gerçek bir anaerkil kraliçenin sitemiyle karşılık verdi. Bir erkeğin aldığı kadın olarak değil, kendisinin sahibi olarak. Ataerkil düzende yalnız erkeklere ait olan bütün haklara karşılık kralın da sahibesiydi:

'Senin iddia ettiğin gibi değilim' dedi, 'Babam İrlanda Kralı Eochaid'le birlikte yaşıyordum. Altı kızı vardı ve hepimizin en soylusu, en saygı duyulanı bendim. Genişlik, savaş, çatışma ve uğraşıda da yine en iyi bendim. Önümde, çevremde, on beş yüzün iki katıyla asker, her birinin on adamıyla başkanların oğulları, her adamın sekiz ve her birinin yedi ve her birinin altı ve her birinin beş ve her birinin dört ve her birinin üç ve her birinin iki ve her birinin bir adamı vardı. Bunlar benim malikanemdeydi; çünkü babam bana İrlanda'nın bir eyaletini, şimdi bulunduğumuz

Cruachan'ı vermişti, ben de bu adla Cruachanlı Meave olarak bilinirim.'

Kraliçe Meave yalnız kendi şatosunun değil, İrlanda söz sanatının da sahibesiydi! Profesör Macalister'in belirlediği gibi, miiyeti 40.478.703.000'e varıyor, yani İrlanda'nın her mil karesine dağılacak, modern Dublin'in üç katından fazla insan.'⁴¹ Kraliçe böyle diyerek devam etti:

'Bundan sonra' dedi eşine, 'Leinster Kralı Finn mac Rosa Rua'dan beni istemeye bir elçi geldi, Tara Kralından, Cairpre Niafer mac Rosa'dan bir başkası, Ulidia Kralı Conachar mac Fachtna'dan biri, Eochu Beg'den bir başkası. Ama ben onları reddettim; çünkü ben Erinli hiçbir erkekten istenmemiş bir düğün armağanı isteyen birisiydim. Yani benim kocam hiç cimri olmayan, kıskanmayan ve korkusuz bir erkek olmalıydı.'

'Çünkü benim alacağım adam cimri olsaydı yetmezdi, ben onu cömertlikte geçerdim, ürkek olsaydı olmazdı, ben tek başına savaşlarda zafer kazanırdım, yarışlarda, kavgalarda. Kıskanç olsa bu da iyi olmayacaktı. Ben birinin gölgesindeyken bir başkasıyla hiç olmadım. Ve kendime tam böyle bir koca aldım, gerçekten, yani seni, Leinsterli Ailill mac Rosa Rua. Çünkü sen cimri, kıskanç ve korkak değilsin. Üstelik sana kadın olarak en değerli evlenme armağanları verdim. Yani on iki adamın üstbaşı için kumaş, üç kere yedi cariyeye değerinde savaş arabası, yüzünün genişliğinde sarı altın, sol kolun ağırlığında beyaz tunç. Öyle ki biri seni küçük düşürse, sakatlasa veya aldatırsa, senin bozulmuş onurunun hiçbir güvencesi veya ödemesi olamaz, çünkü sen yalnızca bir kısa eteklinin uşağısın. Ama benimki ne olur.'⁴²

On dokuzuncu yüzyıl sonu Keltik araştırmalarının öncülerinden Profesör H. Zimmer' Kraliçe Meave'nin tiradını değerlendirirken, Britanya Adaları Keltleri arasında, bir gelinin, 'sabah ar-

⁴¹ Macalister, *Ancient Ireland*, s. 131.

⁴² *The Book of Leinster* 54a, 11-18; Standish Hayes O'Grady'den Elanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature*, David Nutt, Londra, 1898, s. 111-13 ve H. Zimmer, "Die kulturgeschichtliche Hintergrund in den Erzählungen der alten irischen Heldensage", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Philosophisch-historische Classe, IX, 1911, s. 213-214.

* H. Zimmer (1851-1910) oğlu tanınmış Sanskrit uzmanı Heinrich Zimmer ile (1890-1943) karıştırılmamalı.

mağanı⁴³ ile kocası tarafından 'bozulan onuru' ödeşilirdi ve bir kral için bu 'yüz genişliğinde bir tabaka altındı', herhalde utan-
dırmak için olmalı, diye yazıyor.⁴⁴ Sonuç olarak, Meave'nin söz-
lerinin keskinliği Hak Baba düzeninin koşullarının tam baş aşağı
edilmesinde yerini buluyor.

'Meave, kendine bir eş alıyor, ataerkil düzende bir kadının
kabul ettiği gibi koca kabul etmiyor. Hem kocası da bir şeye ya-
ramıyor... Fakat o da bir kralın oğlu, kralların kardeşi, mülkü
gerçekte kendisinininkinden az olmayan biri. Meave şart koşulmuş
evlilik armağanlarını sayıyor. Sabah armağanı olarak verilenleri
Preitum Virginitatis olarak alıyor. Ataerkil düzende erkeğin oda-
lık alma hakkını saklı tutması gibi, Meave de kendi hakkından
söz ediyor. Evlilik bağıtı koşullarına göre 'ev-arkadaşları'ndan söz
ediyor; birinin gölgesinde bir başka adam. Sözleri tartışmanın
kızgınlığı içinde söylenenlerin abartısını taşıyor. Ayakları yere
basan, açıkça anlaşılmış, Ailill tarafından onaylanmış ve eylemle-
rinde ortaya çıkan şeyleri belirliyor.'⁴⁵ Şimdi göreceğimiz gibi:

Ailill böyle aşağılanınca, mülklerinin karşılaştırılmasını istedi.
İkisinin gözleri önünden geçirildiler. Önce bardaklar ve fiçılar, de-
mir kaplar, kavanozlar, kadehler, tekneler ve kasalar, yüzük ve bi-
lezikler, çeşitli takılar, elbiseler, lacivert, mavi, siyah ve yeşil, sarı,
damalı ve kahverengi, açık renkli, koyu ve çizgili. Sonra sayısız
koyun sürüleri çayırlardan, çimenlerden ve kırlardan getirildi. Eşit
çıkı ve götürüldü. Aynı biçimde atları ve homurdanan domuzları
eşit geldi. Fakat sığırlar sallanıp geçerken, anlaşıldı ki, sayıları ay-
nıysa da, aralarında Beyaz Boynuzlu adı verilen bir kralları vardı;
Meave'nin sürüsünde bir tosunken, bir kadın tarafından yönetil-
meyi kabul etmeyip kralın sürüsüne katılmıştı. Onun büyüklüğü
ve şahaneliği, kadının sürüsü içindeki boğa krallarla karşılaştırıla-
mazdı. Bu eşitsizlik ortaya çıktığında, kraliçe bir çakıtaşı değer-
inde bile bir şeye sahip değilmiş gibi hissetti.

Kraliçe Meave, teşrifatçısı Mac Roth'u çağırıp, İrlanda'nın bir
yerinde Beyaz Boynuzlu'ya eş bir boğa var mıdır' diye soruştur-

⁴³ Zimmer, *age*, s. 127, *Ancient Laws of Wales*, 1.92.12.'den alıntıyla.

⁴⁴ *Age*, s. 125-26.

⁴⁵ *Age*, s. 218.

du. 'Onun iki katı ve daha iyisini biliyorum' dedi adam, 'Cooley'de Daire mc Farhtna'nın sürüsünde, Kahverengi Cooley!'

'Koş' diye emretti Meave, 'Daire'ye benim için yalvar, bu boğayı bir yıl ödünç versin, yılın sonunda ödünç verme ücreti Kahverengi Cooley'in kendisiyle birlikte etli düve alsın. Eğer ülkede bu çok değerli şeyden bir zaman için bile ayrılmayı yanlış sayan varsa, Daire boğasıyla birlikte gelsin. Onu şimdiki ülkesiyle eşit bir mülke oturtacağım, yanında üç kere yedi cariyeye değerinde bir arabayla ek olarak kendi uyluklarımdan yukarılarının arkadaşlığını vereceğim.'

Mac Roth ile dokuz elçi adayı, Connaught'tan Cooley'e, batıdan kuzeydoğuya geçtiler. Daire, boğasıyla birlikte geldiğinde kendisine Cooley'dekine eş bir mülk, yirmi bir cariyeye değerinde araba ve üstelik Meave'nin kendi uyluklarının yukarılarının arkadaşlığı verileceğini öğrendiğinde öyle hoşlandı ki, okuyoruz, 'kendini öyle attı ki, altındaki yatağın dikişleri parçalandı.'⁴⁶

Masalın gerisi bekleyebilir. Şimdi üstünde durulacak nokta, İrlanda arkeolojisinin ve eski edebiyatının, MÖ üç dört yüzyıl egemenlik kurmuş olan ataerkil, demir-taşıyan Keltlerin, eski Tunç Çağı uygarlığına üstün geldikleri, fakat Hak Anayı yok edemediklerini göstermesidir. Bu koşullar, demir-taşıyan Dorların, Tunç Çağı Girit-Ege uygarlığına egemen olmalarını, mitosların ve ritlerinse buna karşın yaşayıp gitmesini andırıyor. Harrison'un çalışmasından gösterdiğimiz gibi, çok iyi bilinen Homeros mitoslarının büyük bölümü de Homeros öncesi mitosların yorumlanmış parçalarıdır. Kır festivallerinde, kadın ritlerinde ve gizemli kültürlerde, klasik dünyanın altından (hatta bundan da öte) eski rit ve gelenekler tabakası yaşamış, güneşli Olimpos yüzlerinin ardında bizleri dehşete düşürecek derecede parlamıştır. Aynı biçimde, eski İrlanda epiklerinde, Keltik krallar ve parlak arabalı savaşçılar, peri kalelerinde görülen manzaralarda yaşarlarken, daha eski bir mitolojik dönemin varlıklarıyla yan yanaydılar: Tanrıça Dana yenildiğinde, kötülüğün çam tepelerine çekilmiş, çocukları harika Tuatha De Danann buralarda yaşamışlardır. İşte bunlar, bugünkü

⁴⁶ *The Book of Leinster* 54b, Standish H. O'Grady, *Silva Gadelica*, Williams and Norgate, Londra, 1892, c. 2, s. 114-1156 ve Zimmer, *age*, s. 178-79'dan.

İrlanda köylülüğünün, *sidhe* veya Shee halkları, Peri Evsahibi, Peri Süvarisi'dirler.

Yeats 'Kimdir onlar?' diye soruyor. Ve üçlü yanıt veriyor: 'Köylülere göre, korunacak kadar iyi, yitirilecek kadar kötü olmayan meleklerdir. Armagh Kitabı'na göre, toprağın tanrılarıdır. Antika meraklılarına göre, pagan İrlanda'nın tanrılarıdır. *Tautha De Danann*, artık tapınılmayınca ve sunaklarla beslenmeyince, halkın hayalinden yitip gittiler; şimdi yalnızca birkaç karış yukarıdalar. Ve ekliyor: 'Perilerin her zaman küçük olduklarını sanmayın. Onların her şeyleri, boyları da isteklerine göredir.'⁴⁷

⁴⁷ W.B. Yeats, *Irish Fairy and Folk Tales*, The Modern Library, New York, tarihsiz, s. 1-3.

II. BÖLÜM

Boğanın Ölümü

1. TANRININ ANASI

Notre Dame de Chartres, Nuestra Senora de Guadalupe ile bir olabilir mi? Hiçbir Katolik, her ikisinin önünde diz çöküp dua etmekte tereddüt etmez. 'Kutsal Meryem, Allahın Anası, biz günahkârlar için, şimdi de, ölüm saatinde de dua et.' Fakat yayılma kuramlarını aforoz etmiş ve kültür ilişkilerini karşılaştırmayı metodolojik olarak küçük görmüş olan sıradan antropolog, Mars'tan gelmiş gibi davrandığından, iki keskin biçimde ayrı monograf karşısında saf düşünce gezegenine dönmekte zorlanabilir: Biri yerel Fransız, biri yerel Meksika tanrıçası, ikisi de işlev olarak bütünüyle farklı toplumsal düzenlere hizmet ediyorlar. Chartresli Hanımımız Gallo-Roma Venüs kutsallığının etkilerini taşıırken, şimdiki (on ikinci-on altıncı yüzyıl) katedralinin kemerlerinde görünen Kara Madonna kültünde izleri görünür. Guadalupe Hanımımız ise, bilgi veren yerlilerin iddiasına göre, Montezuma'nın devrilişinden on yıl sonra ortaya çıkmıştır. Açıkça Amerika Kızılderili kökenlidir. Büyük olasılıkla ulu yılan-tanrıça Coatlicue'nin kutsallığını taşır. Hepsi de doğru olabilir, yine de yeterince doğru değil.

Soruyu daha zorlayalım: Bakire Meryem, Venüs-Afrodit veya Kibele, Hathor, İhtar veya ötekilerle aynı olabilir mi? *İlkel Mitoloji*'nin başındaki, MS 150'de, Tanrıça İsis'in öğrencisi Apuleius'a seslenişini düşünelim:

'Ben her şeyin doğa anası, sahibesi ve tüm öğelerin yöneticisiyim, dünyaların ilk soyu, kutsal güçlerin başı, cehennemdeki her şeyin ecesi, cennette yaşayanların özü, bütün tanrı ve tanrıçaların tek başına ve tek biçimde açıklayıcısıyım. Benim isteğimle gökyüzünün gezegenleri, denizlerin tüm rüzgârları ve cehennemin ağlanası sessizliği düzenlenir. Benim adım, benim kutsallığım, tüm dünyada, çeşit çeşit biçimde, türlü geleneklerde ve birçok ad altında sevilmektedir.'

İnsanların ilki olan Frigler, bana ana tanrıça Pessinus dediler. Kendi topraklarından çıkmış olan Atinalılar Cecropian Minerva, denizle sarılmış Kıbrıslılar Paphian Venüs, ok taşıyan Giritliler Dictynian Diana, üç dil konuşan Sicilyalılar melun Proserpine, Elevsisliler eski tanrıçaları Ceres, bazıları Juno, ötekiler Bellona, başkaları Hekate, başkaları Ramnusie ve güneşin ilk ışınlarıyla aydınlanan doğuda oturan her iki türdeki Etyopyalılarla, her tür eski kuramda mükemmel olan ve düzenli törenlerle bana tapınan Mısırlılar, bana gerçek adımla Kraliçe İsis dediler.¹

Hiçbir iyi Katolik bilerek İsis önünde diz çökmez. Fakat şimdi tarihsel bir kişi olan Meryem'e dogmatik olarak bağlanan her mit-sel motif, aynı zamanda ve kültürünün gelişim döneminde ve yerinde, hem Meryem'in hem İsis'in yerel görünüşleri olan her şeyin anası Tanrıçaya bağlıdır: Ölmüş ve dirilen tanrının ana gelinine, bilinen ilk temsili MÖ 5500'e kadar giden Tanrıçaya.*

Tapınmayla ilgili kültürlerde, sofu kimsenin tek bir yerel bil-dirimle sınırlandırılması gelenek olmuştur. Böylelikle ona, 'en gerçek' kutsallık biçiminin temsili olarak ya da tek olduğundan ya da öncel olduğundan saygı gösterir. Hindistan'da bile, dinlerin birliğinin önderi Ramakrişna'nın (1836-1888) ağzından bir sofuya öğütlerde okuyoruz: 'Bütün görünüşler karşısında kuşku duymadan eğilmelisin. Fakat bir ideale sapmaz biçimde tapınma denen bir şey vardır. Gerçekten, doğrudur, herkesi selamlamalısın. Fa-

¹ Apuleius, *The Golden Ass*, çev. W. adlington, Kitap XL., *İlkel Mitoloji*, s. 67'den.

* *İlkel Mitoloji*'nin basımından bu yana Türkiye'de, Güneybatı Anadolu'da MÖ 7000'den kalma neolitik bir kasaba kültürü ortaya çıkarıldı: Hacılar. Ana tanrıçanın heykelticiklerini içeren seramik eşyalar, MÖ 5700-5400 tarihlerinde olduğu belirlenen bir tabakada bulundu. James Mellaart, Excavations at Hacilar, 4. yıl raporu, 1960, *Anatolian Studies*, c. 11 (1961) ve Mellaart, Hacilar: Neolithic Village Site, *Scientific American*, c. 205, No: 2, Ağustos 1961.

kat tüm ruhunla bir ideali sevmelisin. Sapmaz tapınma budur.’ Ve Krişna ile Gopiler² öyküsünden bir örnek verir: ‘Gopis’in çoban Vrindavan Krişnasına öyle bağlılıkları vardır ki, sarıklı Dwara Krişnasını görmediler bile.’³

Fakat bir kimse, tapınma ile bilim arasındaki sınırların anlamını, ayrımını bilmelidir. İkincisi ile ilgili genel formlardan türetilmiş yerel bir kanıt korkusu olmasına gerek yoktur. Basitçe gerçektir. Nasıl isterseniz öyle yapın. Ölmüş ve dirilmiş tanrının annesi, Levant’ta neolitik ve neolitik sonrası dönemde, mitolojik olarak binlerce yıldır biliniyordu. Mamut avı dönemindeki paleolitik çıplak tanrıça kültüyle olan ilişkisi açık değildir. Fakat çekirdek Yakındoğu’da MÖ 5500’den, Guadalupe’da MS 1531’e bir sürekliliğinin olduğundan kuşku yoktur.⁴ Tüm antik dünya, Küçük Asya’dan Nil’e, Yunanistan’dan İndüs Vadisi’ne kadar çıplak dişi formun türlü biçimlerini barındırır: Hepsi, her şeyi besleyen göğüslerini sunan; sol eliyle cinsel organını tutup, sağ eliyle sol memesini kollarını uzatmış bir erkek çocuğa veren, onu emziren, şefkat gösteren şekillerdir. Çocuk yabancılar arasındadır, sap, çiçek, yılan, kuş vb. işaretler tutar. Bu tür şekiller iyi bilinen Tunç Çağı’nın birçok adla bilinen ulu tanrıçasına ve kültlerine aittir. En kutsandığı tapınaklardan biri, Efes’te, MS 431’de konsülce Theotokos Meryemi olarak ilan edilmişti. Bu zaman boyunca Roma imparatorları, pagan dinleri korkunç baskılara uğrattılar. Tapınaklar kapatıldı, kâhinler, filozoflar, öğretmenler sürüldüler, idam edildiler. Zaman geçti, sonuçta, günümüzde, Batı dünyasında, Meryem, Şehitler Kraliçesi, bütün adların, formların, üzüntülerin, neşelerin ve tesellilerin ana tanrıçası oldu; tek kalıtçısı: Akıl Mevkii, Onur Mekânı, Mistik Gül, Altın Evi, Cennet Kapısı, Sabah Yıldızı, Günahkârların Koruyucusu, Meleklerin Kraliçesi, Barış Kraliçesi.⁵

² Krişna ve Gopiler için bkz. *Tanrı’nın Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 371-372.

³ *The Gospel of Sri Ramakrishna*, çev. Swami Nikhilananda, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, s. 371.

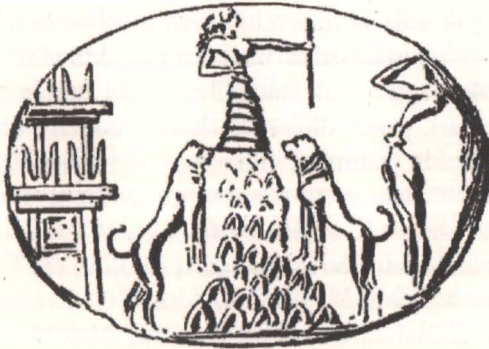
⁴ *Tanrının Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 310-312.

⁵ Litany of Loreto’dan (15. yy, 1587’de tsdk).

2. İKİ KRALİÇE

Şekil 12'deki tanrıça görüntüsü, Sir Arthur Evans tarafından Knossos'un labirent sarayında yıkıntılar ortasında bulunmuş Girit mühüründen. Girit'in eski uygarlık çalışmalarında özel bir önemi var. Avrupa çevresindeki en eski Tunç Çağı uygarlığının gelişme merkezini gösteriyor. Ada, Frobenius'un belirttiği gibi, Levanten etki çemberinde yer alır. MÖ 2500-1250 döneminin görkemli sarayları İndüs Vadisi'nin Harappa ve Mohenjodaro kentleriyle çakışır.⁶

Mühürde tanrıça, mızrak elde, aslanlarla çevrilmiş bir dağın üstündedir. Arkada bütün Girit türbelerinin karakteristiği olan girişlerin üstünde yapı boynuzlarıyla bir bina görünmektedir. Önünde, başka imgelerden tapınmayı gösterdiğini bildiğimiz bir duruşla, genç bir erkek vardır. Erkek bir olasılıkla tanrıdır (ölmüş ve dirilmiş ögüleş). Veya genç Girit kralıdır (eğer Frazer haklıysa⁷ her Venüs yıldönümünde, yani sekiz yılın sonunda ya gerçekten ya simgesel olarak kurban edilir.)* Veya basitçe sofudur.

Şekil 12. Dünya Dağının Tanrıçası

⁶ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 167-183, şekil 12, Sir Arthur John Evans, *British School at Athens*, Annual c. VII, 1900-1901, s. 29, şekil 9'dan.

⁷ Frazer, *age*, s. 280. Ayrıca, Bedrich Hrozný, *Anicent History of Western Asia, India, and Crete*, Philosophical Library, New York, 1953, s. 198, not 1 ve *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 418-419'a da bkz.

* Venüs'ün 1 yılı 584 gündür. 5 Venüs yılı (584 x 5 = 2920), 8 yıl eder (365 x 8 = 2920). Böylece, Venüs'ün aynı noktaya gelmesi için sekiz yıl gereklidir.

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde Girit uygarlığının yeniden bulunmasında emeğine çok şey borçlu olduğumuz Sir Arthur Evans, sekiz ciltlik anıtsal yapıtı *Minos Sarayı*'nda⁸ kazı sırasında sayısız tanrıça, kendi sözleriyle 'Küçük Asya'nın büyük bölümünde ve Suriye'de değişik ad ve unvanlarla tapınılan, aynı oğul veya eşiyle birlikte görülen ulu ana' bulunduğunu anlatır.⁹ Öte yandan, *Yunan Din Tarihi*'nin yazarı, alanında eşsiz bir profesör olan Martin P. Nilsson, Evans'ın görüşüne tedbirlilik öğütleyerek karşı çıkar:¹⁰ 'Aslanların çevirdiği dağın üstünde elinde mızrakla duran tanrıça, gerçekten Küçük Asya'nın aslanların eşlik ettiği Kibelesi Dağ Ana'yı (μήτηρ ὀρεία) andırıyor. Öte yandan, Kibele, Rhea ile özdeşleştirildiğinde (Zeus'u doğuran Rhea) ada ile bağıntısını destekler görünüyor. Mühürdeki tanrıça, bu nedenle tereddütsüz Küçük Asya'nın Ulu Anası ile özdeşleştirilebiliyor. Fakat akılda tutmamız gereken şey, bu resimle bizim ulu ana öykülerimiz arasında yüzlerce yılın (gerçekten Hesiodos'a göre binlerce yılın) uzandığıdır. Olası veya olanaklı görülen Minos Girit'i ile Asia Minor'un etnik ilişkisine kapılmadan, önyargısız olarak, Minos tanrıçasıyla tarihsel dönemlerden bildiğimiz Ulu Anayı ilişkilendirmemek daha sağlıklı olur. Basitçe, mühürümüzün, Küçük Asya'dakine benzer veya onunla ilgili doğal bir tanrıça olduğu gözlemine, aradaki yüzyılların Küçük Asyası'ndakinin niteliğini değiştirip geliştireceğini düşünerek bağlı kalmalıdır.¹¹

Böyle bir uyarıya dikkat etmek sağduyululuk olarak görülebilir. Ama Profesör Nilsson'un paragrafının yazıldığından bu yana antikitenin tiyatrosunda yeni bir ışık yandı. Bu ışığın desteklediği Sir Arthur Evans oldu. Özellikle, genç bir İngiliz mimar, Michael Ventris'in Girit çizgisel B yazısını çözmesi ve dilin eski Yunanca olduğunu bulmasıyla. Üstelik, yazıların, bir muhasebecinin notları olduğu ortaya çıkmış da olsa, bu çok şey yanında, tapınaklardaki

⁸ Sir Arthur John Evans, *The Palace of Minos*, Macmillan and Company, c. I, 1921, c. IV, kısım II, Londra, 1935.

⁹ *Age*, c. II, kısım I, s. 277.

¹⁰ Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, 2. c, C.H. Beck'sche Verlagshandlung, 2. baskı, Munich, 1955 ve 1961.

¹¹ *Age*, c. I, s. 298.

sunakları da kaydediyorlar.¹² Sunakların verildiği tanrılara sesleniş, klasik Yunan geleneğindeki gibiydi. Örnek olarak;

Dictaeon Zeus'a, yağ.

Daidaleion'a, yağ.

Labirentin Hanımı'na, bir kavanoz bal.

Sonra, şimdi Pylos olarak bilinen Yunan anakarasındaki bir yer, *İlyada*'da Kral Nestor'un Miken saray-kenti olarak anlatılan yer olarak belirlendi ve burada ikinci bir çizgisel B yazı deposu ortaya çıktı. Yunan deniz tanrısı Poseidon'a (toprak-tanrıçası'nın (*das*) tanrısı (*posei*)) verilmiş birçok armağandan; sığır, koç, post, buğday, un ve şarap, bal ve merhem, hatta insandan söz ediliyor.¹³ Daha sonra 'İki Kraliçe ve Kral'¹⁴ denilen 'İki Kraliçe ve Poseidon' kutsal tiradını öğrendik.¹⁵ Aynı zamanda Kral Nestor'un kentinin Potnia, 'Hanım' adlı bir tanrıçanın tapınağının yanında olduğunu ve kralın büyük bir temenos, yani mülke sahip olduğunu da.¹⁶

Bu ilişkiyle bilim adamları Odyseia'daki uzak seferlere çıkan Phaiaklıların Kralı Alcinous'un kızkardeşi Nausicaa'nın sözlerini de anımsadılar:

*Bak, yabancı, noksansız yaparsan benim dediğimi,
dönüşünü çabucak sağlayabiliyor babam.*

*Rastlayacağız yol kenarında Athene'nin bir korusuna,
pırıl pırıl kavaklardan bir koru
içinde bir pınar var, çimenlik iki yanı,
babamın bir bahçesi var orada
meyve verir istediğin kadar.¹⁷*

¹² Michael Ventris, "Evidence for Greek Dialect in Mycenaean Archives", *Journal of Hellenic Studies*, c. LXXIII, 1963, s. 84 ff.

¹³ Leonard R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (New York, Alfred A. Knopf, 1962), s. 127. Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*'dan, Vandenboeck u. Ruprecht, Göttingen, 1896.

¹⁴ Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The Cambridge University Press, Cambridge, 1956, s. 128.

¹⁵ Palmer, *age*, s. 123-24.

¹⁶ *Age*, s. 82, 94.

¹⁷ Odyssia VI. 290. Bu bağlamda Palmer, *age*, s. 95'le ilgili olarak alıntılanmıştır. (Çeviride, Homeros, *Odyssia*, Azra Erhat. A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1978, 2. baskı kullanılmıştır.)

Şimdi, Potnia ile Kralın ne ilişkisi olabilir? Veya 'İki Kraliçe ile Kralın' veya 'İki Kraliçe ile Poseidon'un'? Bütün bunların Girit'te ana tanrıçanın rolü, konumuzla ve Girit yoluyla Yunanistan ve ötesiyle ne bağı bulunabilir?

Miken örneğinde, iki kadını bir çocukla otururken gösteren fildişi bir süs tabağı vardır. Şekil 13.¹⁸ Üçlü, çizgisel B metinlerinden öğrenilenin ışığında, iki kraliçe ve kral veya iki kraliçe ve genç tanrı olarak yorumlanmışlardır. Ventris'le birlikte yazının okunması için çalışmış olan Profesör Leonard Palmer, 'Miken' den çıkan tabak, Miken kutsal ailesinin en güzel örneği kabul edilmiştir' diyor. Ama daha şematik olanların varlığına ilişkin kanıtlar var. Siyam ikizleri gibi yapışık ve ortak omuzlarında bir çocukla görülen fırında pişirilmiş bir dizi şekil var. Bunlar da genç tanrı ile ikiz kraliçeler olarak yorumlandılar.¹⁹

Şekil 13. İki Kraliçe ve Kral

Sümer'in bilinen en eski mitolojisinde, ölmüş ve dirilmiş tanrı Dumuzi-asbu, Cehennemin Sadık Oğlu, iki ulu tanrıçayla daha doğrusu, ikili biçimde bir tanrıçayla kader birliği etmişti. Bir yandan yaşayanların tanrısı, öte yandan ölümlerin tanrısıydı. Birinci biçimiyle sonraki klasik mitolojide Afrodite olan Cennet Kraliçesi İnanna, ikinci biçimiyle klasik mitolojide Persephone olan öte dünyanın

¹⁸ Ulusal Müze, Atina.

¹⁹ Palmer, *age*, s. 124-25.

korkulu kraliçesi Erişkigal'di. Ölümde ikinciyle bulunan, yaşamda birinciye seven tanrı Yunan geleneğinde Adonis'ti. Şeklimizde çocuğun bir tanrıçadan ötekine geçtiğini görüyoruz. Sümer döneminde böyle bir üçlü, Miken tabağındaki gibi İnanna, Erişkigal ve Dumuzi olarak veya ruhunda kralın vücut bulduğu eşdeğer biri olarak temsil edilebilirdi. Klasik Yunan'da ise Elevisis'in üç ulu gizi olarak ortaya çıkarlar: Demeter (Toprak Ana), Persephone (öbür dünyanın kraliçesi) ve (bir zamanlar yerel bir kral olan)²⁰ Triptolemos. Triptolemos, Demeter ve Persephone'nin beslediği, Demeter'in armağanı olan tohumu dünyaya çıkaran, fakat Persephone'nin beslediği biri olarak ölümler ülkesinde hüküm süren genç tanrıdır.²¹

Şekil 14'te, karşılaştırma amacıyla aldığımız, Elevisis bölgelerinden birinde bulunan eski bir kırmızı küpte çizilmiş Yunan üçlüsü var.²² Solumuzda Demeter, kendisinin beslediği Triptolemos'a tohum uzatıyor. Triptolemos, temel saban-fallus analojisini anımsatacak biçimde 'kırık saban'ını tutuyor. Arkasında, iki elinde meşalelerle öbür dünyanın kraliçeliğini belirleyen Persephone duruyor (7. şekil ile karşılaştırın). Jane Harrison, 'Anne ve bakire burada açıkça belirlenmiştir' diyor, 'ikisi bir araya geldiğinde hangisinin hangisi olduğunu söylemek olanaksız. Demeter ve Kore (Persephone) iki kişi, fakat tek tanrıdırlar.'²³

Şekil 14. Demeter, Triptolemos ve Persephones

²⁰ Harrison, *Prolegomena*, s. 555.

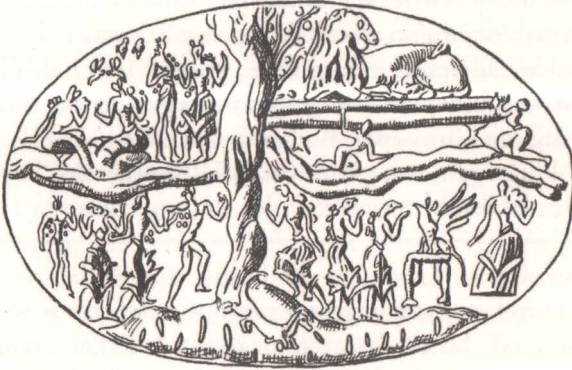
²¹ Palmer, *age*, s. 124 ve Harrison, *Prolegomena*, s. 273, 555, 562, 609.

²² Harrison, *Prolegomena*, s. 273, O. Rubensohn, *Mittheilungen des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, c. XXIV, 1899, tablo VII, eski Ulusal Müze, Berlin'den alınmıştır.

²³ *Age*, s. 272-73.

Böylelikle, ölmüş ve dirilmiş tanrının iki tanrıçası mitosunu ile Sümerlerin, iki kraliçeleri ile Girit çizgisel B yazılarının, iyi bilinen Anne ve Bakire, Sokrates'in Gorgias'ta²⁴ sözünü ettiği Elevisis Yunan gizleri Demeter ve Persephone'un arasındaki sıkı süreklilik kuruluyor. Başka deyişle, Sir Arthur Evans'ın ulu tanrıça mitolojisinin çekirdek Yakınoğu'dan Minos Giriti'ne devamlılığı görüşü geçerlilik kazanmaktadır. Bunu göz önüne alarak, Evans'ın Girit-Miken ikili tanrıça simgesi hakkındaki görüşlerini izlemeye devam edebiliriz.

Şans eseri, Pylos'ta bir mezarda, bir köylü tarafından bir kovanın içinde bulunan bir yüzükte, sessiz de olsa etkili bir kanıt vardır. Şekil 15'teki Kral Nestor'un güzel yüzüğü 31,5 gram saf altındandır ve Evans'a göre MÖ 1550-1500'den kalmazdır.

Şekil 15. Sonsuz Yaşam Ağacı

'Çizim alanı, bir ağacın yatay uzanan dalları ve gövdesiyle... İki bölüme ayrılmıştır... eski, boğum boğum ve yapraksız ulu ağaç.... bir yığının veya tümseğin üstünde fışkıran dallarıyla durmaktadır. Gövdesi alanın ortasından fışkırmıştır, yatay uzanan dalları vardır... dalların böldüğü sahneler gerçekte yeryüzüne değil, Minos öbür dünyasına aittir. Eski İskandinav 'Dünya Ağacı' ve Odin'in Küllerinin Atı Yggdrasil ile açık bir benzeşme göstermektedir.

²⁴ Gorgias 497c.

Sol üst:

Ağacın ilk bölümünde Minos Tanrıçası görülebilir. Tanrıça alışılmış arkadaşıyla konuşurken canlandırılmıştır. Başının yukarılarında görünen iki küçük nesneyle vurgulanmıştır. Her iki yanlarında uzanan kanca gibi görüntülerle krizalit oldukları anlaşılmaktadır. Burada pupa biçimleriyle yerleştirilmiş olduklarından, insan ruhunun ölümden sonra diriliş imgesinden başka bir şey olduğunu düşünmek zordur.

Yanlarında bir ring üstünde görünen iki genç figürün ise, yeni yaşamdaki yeniden canlandırılışlarının simgesi olduğuna kuşku yok.

Gençler, uzun Minos lüleleri ile tanrıçanın arkasında duruyorlar. Arkası ona dönük olan sağ kolunun alt kısmını kaldırırken, arkası ağaca, yüzü ona dönük olan kısa etekli hanım, karşılaşmadan şaşkınlığını iki elini kaldırarak gösteriyor.

... burada, tanrıçanın yaşam veren güçleriyle yeniden birleşmiş ve krizalit ve kelebeklerle simgeleştirilmiş genç çiftle, ölümün ayrılmış olduğunu görüyoruz. Buluşma, gerçekten, aşağıda anlatılan sahnede olduğu gibi, evli çiftin Kutsal Ülkede sürekli birleşmesini gösteriyor olabilir.

Sağ üst:

Bu bölümde, ağacın sağında, tanrıçanın kutsal aslanı uyanık bir sükûn içinde bir tür kerevete uzanmıştır. Erkek giyiminde de olsa, her zaman iki küçük cariyesi olarak temsil edilmiş olan hizmetindeki iki kadın figürü ona hizmet etmektedir. Tanrıçanın aslanı, doğal olarak, aşağıdakileri bekleyecek ve gözleyecektir.

Sahnenin dinsel niteliği, ağaçtan fışkıran kutsal sarmaşık-dal ile zenginleştirilmiştir. (... Dünya Ağacından fışkıran filizler aşağıdaki âlemlerin nöbetçisi aslana gölgelik diyerdir. Duvar resimlerinin dik kayalara tırmanan 'kutsal sarmaşık'ı ile eş tutulmalıdır. Yürek biçimi yapraklar, hatta çiçek öbeklerinin uçları açık seçik belirginleştirilmiştir... Aeneas kopardığında, ona Aver-nus yolunu açan Altın Dal'ı anımsamamak olanaksız (Aeneias v. 136). Fakat biri koparıldığında, başka bir altın dal parıltılar içinde onun yerini alır...)

Sol ve sağ alt:

Gövdenin alt iki yanında, Griffin'in huzuruna, Adalet Avlusuna girenlerin ilk incelenmesinin anlatıldığı bir sahne kesilmeden resmedilmiş. Sol bölümünde genç çift yine ortaya çıkıyor. Bir dansa uymuş görünüyorlar. Bir Griffin hanım onlara işaret ederek öne gitmelerini istiyor. Gövdenin sağında bir başkası, gençleri, saygısızca girdikleri için uyarıyor. Gövdenin sağında, "birincisinin ötesinde iki Griffin hanım daha var. Yeni dönemin (MÖ 1550) her zamanki modası kısa etekleri ve saygıyla kalkmış elleriyle, hepsini mahkemenin başkanına yöneltiyorlar. Başkan kibar, horoz tüylü kanatlı bir Griffin türü. Yüksek bir masa veya taht üzerine oturmuş. Arkasında başka bir dişi kişi duruyor. Bu kişide tanrıçanın bir tekrarını görüyoruz. Bu Griffinin üstün özelliği, Girit'te, özgün biçimde kartal başlı olan etkileyici görünüşündedir. Burada Başyargıç mevkiiini belirlemektedir. Aşağıda, ağacın dibinde bir tümsekte, ot yerini tutan filizlerin arasında, köpek benzeri bir canavar çömelmiştir. Cerberus'un habercisi bu yaratık, geniş ölçüde ejderha ile Yggdralis'in dibindeki isteksiz Nidhogger'le karşılaştırılabilir.²⁵

Ders yeterince açık. Bu sahnede temsil edilen ölüm ötesindeki yaşam imgesi, *toto coelo*, sonraki epik dönemin kasvetli Hades'inden, güleryüzlü klasik Kutsal ada ve cennet bahçeleri imgelerini önermesiyle farklıdır, Vergilius'un *Harika Ormanları*'nı anımsıyoruz:

*largior hic campos aether et lumine vestit
purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.**

İlkel deniz ortasında eski Sümer cennet adası Dilmun'u da anımsatıyor. MÖ 2050'nin çivi yazısı metinlerinde okuyoruz:

²⁵ Evans, *age*, c. III, s. 145-55, c. II, kısım II, s. 482-83'ten alıntıyla. Ayrıca, Evans, *Journal of Hellenic Studies*, c. XLIC, 1925, s. 65, şekil 55'e bakınız.
* "İşte geniş gökler çayırları mor ışığa boğuyor, kendi güneşlerini kendi yıldızlarını biliyorlar." (*Aeneid* VI:640-41).

*aslan öldürmez,
kurt kuzuyla saldırmaz...*

*yaşlı kadınları ben yaşlı kadını demez,
erkekleri ben yaşlı erkeğim demez.²⁶*

Bu, *Odysseia*'nın IV. kitabında, 'Elysion ovasında ve dünyanın ucunda' yaşlı deniz tanrısı Proteus'un, Helen'in eşi Menelaus'a anlattığı manzaradır:

*ölümsüz dünyanın ucuna götürecekt seni,
Elysion ovasına, sarışın Rhadamantys'in yanına,
öyle rahat yaşar ki insanlar orada:
hiç kış olmaz, ne kar yağar, ne yağmur,
insanları serinletmek için yükselir Oheanos'tan
esen yelleri Zephyros'un tatlı tatlı.²⁷*

Profesör Nilsson, tarihsel Yunan dininin ayrı ırklardan iki halkın birleşmesiyle oluştuğunu yazar: 'İkisi hakkında ne yazık ki çok az şey biliyoruz. Yine de, Grek öncesi halkın duygusal dinindeki mistik eğilim ile İndo-Germen işgalcilerin ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız yasalarına bağlılıkları arasındaki ayrım sezilebilir.'²⁸

Batıdaki, sefil, acıklı birleşmenin gelişimini hareket, baskı ve kan dolu tarihini enine boyuna kalıcı etkileriyle gösteren bu açıklama üstünde durmak istiyorum. Levanten dünyada da, Yunan'daki gibi, Sami öncesi ve Aryan öncesi mistik tarımcı neolitik ve Tunç Çağı halklarının duygusal diniyle, şimdilik böyle diyelim, değişik savaşçı halkların ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız (ve sonra yazılı) yasalarındaki bağlılıkları arasında derin ilişki vardır. Gerçekten, yalnızca 'sezmiyoruz', kültürümüzün her verisinde ve ruhlarımızda, bizdeki bu çelişkili eğilimleri görüyo-

²⁶ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 118, Samuel Noah Kramer, *From the Tablets of Sumer*, Colo. The Falcons' Wing Press, Indian Hills, 1956, s. 172-73 ve Langdon, *age*, s. 194-95'ten alın-
tıyla.

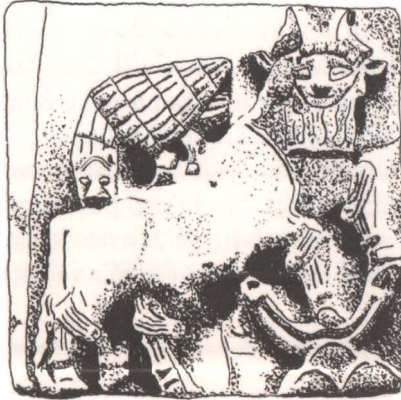
²⁷ *Odysseia* IV., 563. Evans, *age*, c. II, s. 155-56.

²⁸ Nilsson, *age*, c. I, s. 845.

ruz. Fakat bölümün bu kısmında vurgulanması gereken, ataerkil Aryanların da, Samilerin de güler yüzlü, mistik, şiirsel cennet-dünya temalarının ne kaybolmuş olduğu ne de tekrar kazanılmışlığıdır; ana tanrıçanın göğsünde, yaşam kadar ölümün de varlığı, korkudan uzak her zaman mevcuttur.

3. MİNOTAUROS'UN ANNESİ

Philadelphia Üniversite Müzesi'nde MÖ 2500'e ait Sümer'den kalma, pişirilmiş topraktan bir tabak vardır (Şekil 16). Güneşin aslan başlı kartalının sürekli tükettiği ezeli ve ebedi ay boğasını göstermektedir. Kurban, dört uzvundan fışkıran kutsal gücün ateşli işaretlerini taşımaktadır. Yüzünde yayılan sakin ve güzel insancıl (Sümerli olduğu kadar Mısırlı) gülümseme, tanrısal hayvanlarda görülen eski bir özellik olan dikdörtgen sakalla sarılmıştır. Yılan ya da boğa, toprağı dölleyen gücün simgesidirler. Boğanın sağ bacağı, burada, sayısız metinlerden toprak ananın gövdesi olduğunu bildiğimiz evrenin kutsal dağının simgesi olan bir tepenin üzerindedir. Girit 'takdis boynuzları'nı andıran göze gelen çıkıntılar kabul eden toprak ile ihsan eden tanrı arasındaki ilişkiyi belirler. Üçlü çatalı oluşturmaları için bacak ortalarına yerleştirilmiştir. Tanrı yukarıdadır. Çünkü Ay'dan yukarıdadır ve Ay kaybolduğunda, yaşam veren çiy ve yağmurları indiren güneş ışığını ondan alır.

Şekil 16. Ay-boğa ve Aslan-kuş

Toprağın altında su da vardır. Miken-Girit tanrısı Poseidon'un hayvanı boğadır ve üçlü çatal katkısı ona aittir, denizde, kaynaklarda ve toprağın altındaki sulara yaşar, Hindistan'daki ulu tanrı Şiva gibi. Şiva'nın da hayvanı boğadır, işareti üçlü çataldır; arkadaşı Parvati'nin adı da 'Dağın kızı' anlamındadır. Parvati'nin hayvanı aslandır, tanrıçasıyla birlikte Kailasa Dağı'nın tepesinde yaşar. Aynı zamanda en fazla lingam (fallus) simgesiyle saygı görür ve cehennemin sularından yükselerek toprak ananın yoni (ferc)ine geçer. 'Kozmik Dansçı' Şiva, ayağına kapanmış Cehalet adlı cücenin sırtına ayağını sıkıca basmış şekilde gösterilir. Sol ayağı da vurmak üzere kalkmıştır. Bu duruşun anlamının, tanrının sağ ayağıyla, ölümlü doğuma kutsal yaratıcı gücünü vermesi olduğu, solla da bu geçicilikten onu kurtardığını gösterdiği söylenmiştir. Aynı düşüncenin boğanın ön ayaklarında anlatıldığını düşünmekten kendimi alamıyorum.

Ur kraliyet mezarlarında, *İlkel Mitoloji*'de tartışıldığı gibi, Kraliçe Şubad'ın gömüldüğü odada gümüş bir inek başı bulunmuştur. Tüm maiyetiyle ölümden sonra yeraltına izlediği (Suttee teması)* eşi A-Bargi'nin mezar külliyesinde ise, sesli kutuyu ve küçük bir harpın tahtasını süsleyen, dikdörtgen lacivert sakalıyla altın bir boğa başı vardı.²⁹ Bu harpın sesi, ay-boğanın simgesel şarkısının özüdür diye önermiştim, Kraliçe Şubad'a, Ölüm Kraliçesinin diyarına sevgilisini izlemesi için emir vermekleedir. Burada söz konusu olan mitos, iki kraliçe ve kral mitosudur. Süslenmiş harpın müziği, boğanın sesi, yaşam ve ölümün bir olarak bilindiği gizlerin müziğidir.

Başın yerini alan büyük davullu Mezopotamya ritü, Dr. Robert Dyson, Jr. tarafından anlatılmıştır. Hem boğanın nakli hem de eski dünya ritlerinde sanatın işlevi açığa çıkarılmaktadır

'Boğanın elverişli olma koşulları katı biçimde tanımlanmıştır. Üvendere tarafından zedelenmemiş olmalıdır, beyaz püskülleri olmalıdır, boynuz ve tırnakları tam olmalıdır ve İcatran kadar kara olmalıdır. O zaman *mummu-evi* denilen yere getirilir ve keçi

* Suttee (sati) Şiva'nın ölümsüz eşinin yeniden dünyaya gelmiş biçiminin bir başka adıdır. Anlamı için *Doğu Mitolojisi*, s. 74'e bkz.

²⁹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 396-398.

kılından iple bacakları bağlanır. Sazdan hasıra yerleştirilir. Bir koyunun sunulmasından sonra, boğanın kulağına bir sazla büyü-ler fısıldanarak 'ağız yıkama' ritüeli gerçekleştirilir. Sonra sedir ağacı sakızı serpiştirilir. Bir maltız veya meşaleyle boğa simgesel olarak 'temizlenir.' Çevresine undan bir daire yapılır, kâhinin söylevin-den sonra bıçakla öldürülür. Bilinmeyen bir nedenle, sol omuz-dan sinir alınır ve hayvanın derisi yüzülür. Sonra yürek, sedir, selvi özel bir unla büyük davulun önüne gömülür. Gövde kırmızı bir kumaşa sarılır, batıya gömülür. Yeni davula geçirilecek pos-tun hazırlanması için ayrıntılı talimatlar verilir.³⁰

Mitsel ay-boğası, evren ritminin tanrısı, akla, tapınak orkestra-larının davulu, telleri, kamış flütleriyle gelir. Çevresinde doğum, ölüm ve yeniden doğum şarkıları dans edilerek söylenir, katılanlar ölümsüz varlığın uyumuna kapılırlar. Aslan-kuş tarafından kesilen neşeli, fakat duygularını göstermeyen, bilmece dolu Mona Lisa yüz-lü boğanın ifadesi, ölüm ötesinde, zaman ötesinde, aklın, adaylar ta-rafından bilinen varlık biçimlerini gösterir. Ölümüyle, ki ölüm de-ğildir, mitsel simgesi kalkmış önayağı ve sol boynuzuyla belirlendi-ği gibi, dünyanın yaratıklarına yaşam verir.

Simge, burada, dünya ve cennet arasındaki bitişme noktasını temsil etmektedir. Tanrıça ile tanrıyı, iki gibi görünen, fakat tek olanı temsil eder. Eski Sümer mitosundan bildiğimiz gibi, cennet *An* ve dünya *Ki*, tek bir bütün dağdı, *Anki*. Alt kısmı dünya-dişi, üst kısmı cennet-erkekti. Fakat ikisi (Âdem ile Havva gibi) oğul-ları Enlil (Kitabı Mukaddes'te 'yaratıcı' Yehova) tarafından ayrıl-dılar ve geçici dünya (Havva'nın elmayı yediğinde olduğu gibi) yaratıldı.³¹ Ritüel evlenme ve karı-kocalık (hem meditasyonla -psi-kolojik yön- ruhun temizlenmesi, hem de eylemle -mucize yö-nü- doğanın verimliliği ve yenilenmesi için) eski durumun de-ğişmemesini ve yeniden inşasını anlatır: Önceki durumun halen mevcut olduğu, günlük akıl ve göze tersi gerçekmiş gibi gelse de, bir alan ve biçimin tanımlanmasıdır bu. Son boğanın durumu, demek ki, görülmezdir; Kara, katran karası.

³⁰ Robert H. Dyson, Jr., "Art of the Twin Rivers", *Natural History*, c. LXXI, No. 6, Haziran-Temmuz 1962, s. 39.

³¹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 118 ve 121.

Böylece, Hindistan'ın Dans Eden Şiva simgesi gibi, Sümer pişirilmiş tabağında, benim kitabımda tanışmış olduğum gibi Doğu'da, eski Tunç Çağı felsefesinden bugüne kadar taşınan bir durum söz konusudur. İlk amaçsız biçiminde bu felsefe, Dr. Jean Piaget'in 'kişiliğin çözülmemesi'³² olarak tanımladığı çocukça bir zihinsel durumla birleştirilebilecek niteliktedir. Geliştirilmiş sonrakı biçimlerinde ise, uygarlık tarihinde en önemli tek yaratıcı güç olmuştur. Önemi, ikili olmayan vecdin son mistisizminde veya mitsel tanımlama ve simgelerde, değişik biçimlerle, Mısır'da *İki Ortağın Gizi*, Çin'de *Tao*, Hindistan'da *Nirvana*, Japonya'nın geliştirilmiş Buddhist öğretisinde *Gazap Çiçeği* ile kanıtlanır.³³ Çok yerde geçen cennet imgesinde de, İşıya bölümünde olduğu gibi (MÖ 740-700) söz konusu olur:

'Ve kurt kuzu ile beraberce oturacak ve kaplan oğlakla beraber yatacak ve buzağı ve genç aslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk güdecek. Ve inekle ayı beslenecek, onların yavruları birlikte yatacak ve aslan sığır gibi saman yiyecek, ve emzikteki çocuk kara yılanın deliği üzerinde oynayacak ve sütten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğu üzerine koyacak. Bütün mukaddes dağımda zarar vermeyecekler ve helak etmeyecekler, çünkü sular denizi nasıl kaplıyorsa, dünya da Rab bilgisi ile dolu olacak.'³⁴

Yalnız burada, idilsel durum gelecek bir güne ertelenmiştir. Eski görüşte ise o an mevcuttur, bu dünyadadır ve ruhsal deneyimle bilinebilir. Ay-boğası ve güneş-aslan kuşlu tabakta bu anlayış temsil edilmektedir. Yaşayan boğa ve aslan bu dünyada da temsil edilmektedirler. Doğa Ananın süresiz barışında, yüreğinde yaşamaktadırlar ve hâlâ 'şimdi beni ye' denilen canavarın gizemli yaşam oyununda oynamaktadırlar.

Pişmiş tabaktaki neşeli, duygularını dışavurmayan ifade *mutatis mutandis* Hintli Dans Eden Şiva'nın maskemsi yüzünde görünür. Tanrı, kaldırdığı sağ elinde bir davul tutar, yaratılışın, zamanın davul vuruşunu; sol elinin ayasında zamanın sınırlarını

³² *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji, passim.*

³³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, passim.*

³⁴ İşıya 11:6-9.

tahrip eden ölümsüzlük bilgisinin ateşi vardır. Şiva, boğanın dört bacağı gibi ateş saçar ve Şiva'nın saçından, süs gibi yeniden doğumun hilali ile ölümün kafatası takılıdır. Şiva, aynı ölüm ve yeniden doğumun Sümerli tanrısı Dumuzi-Tammuz-Adonis gibi, yabancılar tanrısıdır (*pasupati*). Hayvanı neşeli boğadır. Yine Yunan tanrısı Dionysos, Şiva gibi, Evrensel Dansçı olarak bilinir; Parçalanmış boğa ve yırtan aslandır:

*görün, görün, adın ve biçimin her ne ise,
Ey Dağ Boğası, yüzlerce başlı yılan,
alevli ateşlerin aslanı,
ey tanrı, yabancı, gizem, gel!*³⁵

Çizgisel B'de Dionysos'un adının görülmesi birçoğunda çok etkisi yapmıştır. Şimdi, bu adla Girit'e dönelim.³⁶

Doğu Mitolojisi'nde tartışıldığı gibi, Mısır mitolojisinde 'anasının boğası' denilen tanrı-kral-firavun, öldüğünde, mezarının tepesinde (tanrıçanın tepe simgesi) oğlunu vücuda getiren Osiris'le tanımlanmıştır. Yaşamında, tahtta oturduğunda ise, (yine tanrıçanın simgesi) Osiris'in oğlu Horus'tur.³⁷ Bu ikisi ölü, fakat yenden vücut bulan evrenin kralının bütün mitsel rolünü temsil ettiğinde, varlık olarak tektir. Evrensel inek tanrıça Hathor (*hat-hor*, Horus'un evi) dünyadan dört ayağı dört bucakta yükselir, beli gök kubbedir. Tanrı Horus, altın ve şahin olarak simgelenmiştir. "Güneş, doğudan batıya uçar, ertesi şafak yine doğmak üzere, akşam, ağzından içeri girer ve böylece sürer. Gerçekten gece özelliğiyle 'anasının boğası', gündüz ışık dünyasının yöneticisi ve keskin gözlü kurban-kuştur. Dahası, Osiris'in hayvanı boğa, yirmi beş yılda bir törenlerle kesilen Apis boğasında vücut bulur. Firavunun kendisi, böylece, ritüel kral-katli'ne bağlıdır. Henüz bir önerene rastlamadıysa da, öyle görünüyor ki, Girit ritüel oyunu boğa ringi, Girit'in genç tanrı kralları için aynı işlevi görmüştür.

³⁵ Euripides, *Bakkhalar* 1017, çev. Harrison, *Prolegomena*, s. 433.

³⁶ Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The University Press, Cambridge, 1956, s. 127.

³⁷ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 60-101.

Şekil 17. Minotauros ve Aslan-adam

Girit krallarını yirmi yaşın gençliğinde gösteren birçok temsil vardır, fakat yaşlı adam olarak gösteren bir tanesi bile yoktur. Yani her Venüs döneminde bir kral-katli olmuş olmalı. Kısaca, Girit ritüel sanatında boğa ringinin göze çarpması, rituel bir vekalet yapılmış olduğunu gösterir.

Profesör Nilsson, boğa oyununu dinsel ithalatın yoksunluğu olarak kabul eder. Oysa 17. şekildeki canlı çizim, bana bu görüşün tersinin geçerliliğini kanıtlıyor. Bir boğa-adam, minotaur görüyoruz.³⁸ Aslan-adam ona saldırıyor. Sümer boğa aslan-kuş benzerliği inkâr edilemez. Gerçekten bu usta işi küçük sanat eseri bitmez tükenmez dönüş düşüncesini gösteriyor. Girit'te de Sümer'deki gibi, ayı kesen ve büyüten aslan parlayan güneş ısısının hayvanıyken, boğa büyüyen ve küçülen gelgitlerin, dünyanın üretken güçlerinin, gece kırağısının, yeşermenin, kadınların ve rahmin ritminin tanrısı Ay'ın hayvanıdır.

Mitolojinin resim dilindeki Minotaur imgesi, ay-boğa düşüncesi ile ay-adam veya ay-kral'ı eşitler, böylelikle kralın yerini Girit'te boğayla değiştirir. Aynı, Mısır'da eski tanrı ritüelinde tanrı-kralın yaşam bağışlayan ölümü gibi. Dahası, boğanın ringte ger-

³⁸ Nilsson, *age*, c. I, s. 297, 277, not 1.

çekten *düzenli* olarak kesildiği 18. şekilde görülüyor. Kâhin *benzeri* bir matador *coup de grâce* halinde: Hayvan tüm hızıyla koşarken, stadyum görünüşü içinde, âdetlere göre kesilmiştir. Matador ve kılıç Sümer aslan-kuş'uyla aynı işlevi göstermektedir. Boğa ise ebedi ezeli tanrı rolündedir: Toprak Tanrıçası, Poseidon.

Şekil 18. Kurban

Yıkıntılardan, böylece geniş biçimde ve iyi bilinen Tunç Çağı içeriğiyle Girit düşüncesi yaklaşımı çıkmaktadır. Fakat onu, ulu kâhin uygarlıkları Nil ve Dicle-Fırat uygarlıkları kadar, sonraki ataerkil Yunanlılardan da ayıran, kadının rolüne özel bir önem verilmesidir.

Nilsson, 'Kanıtların sınırlı doğasına karşın, Minos dininin belli özelliklerinin Yunanlılarınkinden ayrılık gösterdiği açıktır' diye yazar: 'Bir özellik tanrıçaların ve dişi kültlerin üstünlüğüdür. Erkek tanrılar, dişilerin tersine, görünmez. Erkek kült imgeleri de yoktur. Kültlerde erkeklerden çok kadınlar görünür. Dinin, özellikle ağaç kültlerinde görünen duygusal yönü dişi cinsin üstünlüğüyle açıklanabilir. En açık tanınabilen kült, evcil yılan tanrıçası ve onun iki yönlü doğa kültüdür, Yabanılların ve Ağaçların Hanımı Tanrıça. Bunların doğa tapınaklarıyla ilişkisinin nasıl keşfedildiği ne yazık ki bilinmiyor. Bu gözleme, sonuçta, Yunan dini de dahil sayısız dinde cinsel yaşama başvuru ile çok sık görü-

nen saldırgan fallus simgelerinin Minos sanatında hiç bulunmaması da eklenebilir.³⁹

Minos sanatının ılımlılık ve terbiyesine Evans da değinmiştir: 'İlk dönemden son döneme kadar ayıp nitelikte tek bir eser bile bulunamamıştır.'⁴⁰

Minos kültürü, birçoğunun belirlediği gibi anaerkildir. Hanımların güzel farbelalı etekleriyle, cömertçe dekolte giyimleri, şık saç kesimleri ve zevkli saç bağlarıyla zarafet ve incelik içinde, özgürce erkeklerle kaynaşmaları, meydanlarda, boğa ringlerinde, sevimli, canlı, serbest, hareketli gevezelikleriyle, hatta erkek atlet kemerleriyle tehlikeli biçimde boğa boynuzlarında ve sırtlarında parende atmaya kalkışmalarıyla, o zamandan beri uygarlığın eşitlenmeyen inceliğini gösterir: Bu bölümü, yeri olsun olmasın, daha sonraki övüngen fallus ahlak düzeyleriyle karşılaştırma olsun diye, tam yerine oturtmak isterim.

Kanıtlanması hiç de zor olmayan zıtlıklar, Minos dünyasını Sümer ve Nil krallıklarından da ayırır. Mitoloji ve kültürü, onların Tunç Çağı uygarlığından daha eski bir aşamayı gösterir. Bu aşama, en iyi bencil-kralların savaş ve zafer anıtlarıyla belirlenen büyük Avrasya dünyasının tarihine giden yolun başında, ılımlı yumuşak bir gündür. Yunanlıların gelişinden önce Girit'te duvarla çevrilmiş kent yoktur. Silaha ait bir kanıt yoktur. Stillerinde kralların fetihlerine ilişkin savaş sahnelerinin rolü olmamıştır. Ton, genelde, lüks ve zevkin, neşeli iyi yaşamın atmosferinin tüm sınıflarca geniş paylaşımının, eski dünyanın, hatta cesurca çok daha ötelerin kârlı deniz ticaretinin tonudur.

Girit uygarlığının tarihlemesi, daha sonraki bilim adamlarınca düzenlenmişse de temelde Sir Arthur Evans'ın çalışması değişmemiştir. Son buluntuların getirdiği değişikliklerle şöyle özetlenebilir:

³⁹ *Age*, c. I, s. 303.

⁴⁰ *Evans, age*, c. II, kısım I, s. 279.

Neolitik Başlangıçlar: Herhalde MÖ 4000'lerden itibaren

İleri Dönem ↑ ↓	MÖ 2500	Eski Minos	I: MÖ 2600
			II: MÖ 2600-2300 yükseliş öncesi
			III: MÖ 2300-2200
		Orta Minos	I: MÖ 2000-1850
			II: MÖ 1850-1700 ilk yükseliş
			IIIA: MÖ 1700-1660 (hiyeroglif)
			IIIB: MÖ 1660-1580
		Son Minos	IA: MÖ 1580-1510 yükseliş
	MÖ 1500		IB: MÖ 1510-1450 (çizgisel A)
			II: MÖ 1450-1405
			III: MÖ 1450-1100 (Miken çağı) (çizgisel B)

Tüm uzmanlar, neolitik tabakanın Asia Minor'dan türediğinde anlaşıyorlar. Güneybatı Anadolu-Türkiye'deki kazılar özel bir önem gösteriyor. MÖ 5500'den kalma* seramik çanak çömlek Girit tanrıça kültürünün en eski örneği olarak kabul edilebilir. Bunların arasında oturmuş leoparların bağrına basan çıplak bir tanrıça heykelciği de var. Bir tanrıça da yetişkin bir genç tarafından kucaklanmış, bir başkası bir çocuk tutuyor, birkaçı yatıyor veya ayakta, fakat hepsi kazıcının sözlerini (Profesör James Mellaart) alıntılırsak, 'Dikkate değer bir zevk ve klasik zamanlara kadar bilinmeyen bir ustalıkla yapılmış.'⁴¹

Bundan başka, Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Suriye'yle birleştiği Taurean köşesi denilen yerde, MÖ 4500-3500'den kalma birçok dişi figür bulundu. Bu bölgede, harika boyalı Halaf eserleri ve *(İlkel Mitoloji)*'de gösterildiği gibi,⁴² daha sonra Girit'te önem kazanacak olan bir dizi simgesel form ilk kez görüldü: Önden görünen boğa başı (bucranium), çifte balta, kovan gömütü, kumru figürleri, inek, koyun, keçi ve domuz.

Doğu Mitolojisi'nde, bu bölgede MÖ 4000'den yükselen, bilinen en eski tapınaklara değinmişim ve formlarının özellikle evrenin ana tanrıça biçimi olan inek şeklini ve dişilik organlarının

* Bkz. 50. sayfadaki not.

⁴¹ James Mellaart, 'Hacılar, A. Neolithic Village Site', *Scientific American*, c. 205, No. 2, Ağustos 1961.

⁴² *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 146-148.

belirtilerini taşıdıklarını göstermiştim. Ana tanrıçanın ahırlarında yetiştirilen kutsal sığırların sütü, ana tanrıçanın kine eşdeğerti. Buzağı da kurban edilen bir hayvandı. Tapınağın bir parçası olduğu pastoral-tarım köy kültürü Mezopotamya'nın yeni girilmiş bataklıklarına yayıldığında, MÖ 4000-3500, sığır kültü de birlikte gitti.⁴³ İran'dan Hindistan'a geçti, tam Eski Minos II'nin Girit'te yükseldiği dönemde, MÖ 2500'de İndüs vadisinde görüldü.

Önemli bir İtalyan okulu, son zamanlarda 'Akdeniz kültürü birliğı' üstünde çalışıyor. Ana tanrıça ve eşi mitos ve ritlerinden yola çıkıp İndüs'e varıyorlar.⁴⁴ Profesör Nilsson, bu gruptan küçümsemeyle söz ediyor.⁴⁵ Fakat adalar dünyası Ege ile Kuzey Hindistan'ın kapalı ovaları kadar değişik iki bölgede tek simgesel tanrı belirtisinin görünüşü, her iki yerde de hem şefkatli (inek gibi) hem korkunç (aslan gibi) bir tanrıçanın, her varlığın büyümesi, beslenmesi ve ölümüyle, özellikle de yaşam ağacıyla simgeleşmiş ölümle de aynı biçimde ilgili, erkeğinin hayvanı boğa ve nişanı üç çatal mızrak olan, üstelik kral-katli geleneğinin sayısız izlerini büyüyen, yok olan Ay'la bağlantılı olarak gösteren bir tanrıçanın açıklanması başka nasıl olanaklı olabilir. Benim görüşüme göre, iki mitoloji tek sistemin uzantısıdır. Eksen, çekirdek Yakındoğu'dur, yayılım dönemi Tunç Çağı Sümer, Mısır krallıklarını izlemiştir ve büyük dağılımın temel hareket gücü ticarettir. Hammadde ve ticaretin sömürüsü. Hindistan'da uygarlığın son neolitik ticaret biçimi yavaş yavaş gerilemiş, katkıları öncelikle ilkel halka, sonra Vedik Aryan gelişime devrolmuştur.⁴⁶ Öte yandan, Girit'te canlı bir yayılma devam etmiş, Orta ve Son Minos aşamalarında (Orta Minos I ve Son Minos II) Kuzeybatı Britanya Adaları'na kadar ulaşmıştır. Britanya ve Girit dünyasının bağıntısı artık kesinlikle gösterilmektedir.

Britanya tarih dönemlerinin özeti, Profesör R.J.C. Atkinson'un, son Taş Çağı arkeolojik araştırmalarına dayanılarak, Girit'le karşılaştırmalı olarak sunulabilir:

⁴³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 45-47.

⁴⁴ M. Unsetrsteiner, *La fisiologia del mito*, Fratelli Bocca, Milan, 1946, Giovanni Petroni, *Commentari mediterranei all'Odissea di Omero*, C. Marzorati, Milan, 1950.

⁴⁵ Nilsson, *age*, c. I, s. 257.

⁴⁶ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 167-252.

1. WINDMILL HILL KÜLTÜRÜ; MÖ 2300: Britanya'daki en eski neolitik çiftçi-çobanlar, Doğu Akdeniz'den (Frobenius'un Girit Denizi'nden) İsviçre, Fransa ve İberya yoluyla birkaç iç içe daireyi kapsayan (örnek, Avebury yakınında Windmill Hill) geniş daire biçimli toprak çevirmeler. Bunlar sığır ağılları olabilir. Üç metre veya daha yüksek, üç yüz metreden dokuz yüz metreye kadar uzayan örenler içinde yarım düzine veya daha fazla ceset bulunmuştur. Yerleşimler çoğunlukla geçicidir.⁴⁷

2. MEGALİT YAPICILAR; MÖ 2000: Kalıntılar: Britanya'nın batı sahillerinde geniş odalı mezarlıklar.⁴⁸ Mezarlar, Windmill'deki uzun örenlerin tersine toplu, fakat peş peşe (Macalister tarafından MÖ 2000-1600 tarihlerinde gerçekleştiği saplanan İrlanda'nın altın ve bakır sömürüsü dönemindeki İrlanda oda mezarları ile bağlantılı)⁴⁹ Megalitik yayılma Batı Akdeniz'den (Frobenius'un Sardunya Denizi) kaynaklanmış görünür. Fransa'dan Biskay Körfezi'nden Britanya'ya ve adalara varır. Güney Hindistan'daki çok sonraki Demir Çağın (MÖ 200-MS 50) megalitik kalıntılarla ilişkisi belirsiz kalmıştır.⁵⁰

2.A. *Britanya'da ikinci derece neolitik kültürlerin gelişimi:* Windmill Hill ve Megalitik öğelerin yerel mesolitik-paleolitik halklarında yarattığı yerel gelişimlerdir. 'Henge' anıtlar: Geniş, daire biçimli, setle çevrilmiş yerlerdir, tek girişleri vardır, hendeklerle kuşatılmışlardır. Hendeklerde yakılmış ölümler bulunur. Örnek: Woodhenge, altı iç içe kazık çukurundan oluşan oval izler, ahşap bir binanın planını gösterir. Halkanın ortasında yarık kafataslı bir çocuk iskeleti bulunmuştur.⁵¹

3. STONEHENGE I, MÖ 1900-1700: Birbirini izleyen üç dönemin büyük Stonehenge yapıları: Daire biçimli set ve hendekler. Merkezde herhalde ahşap yapılar vardı. Hendeklerin toprağa adanmış sunaklar için olduğu anlaşıyor. (Kesilen hayvanların ve bir olasılıkla insanların kanlarının akması için. Yukarıdaki

⁴⁷ R.J.C. Atkinson, *Stonehenge*, Harmondsworth and Baltimore, Pelican Books, 1960, s. 148-50.

⁴⁸ *Age*, s. 151-53.

⁴⁹ Macalister, *The Archaeology of Ireland*, s. 16.

⁵⁰ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 305.

⁵¹ Atkinson, *age*, s. 154-56 ve 172.

Woodhenge çocuk iskeleti ile karşılaştırın.)⁵²

3.A. *Çizgili-çömlekli, savaş-baltalı halkın gelişi, MÖ 1775: Ar-yan görünüm?* Kuzey Denizi'nden Kuzeydoğu Britanya sahillerine varış, çıkış noktası bilinmiyor, kaynak Ren'in otlaklarından Rus steplerine kadar uzanabilir. Çizgiyle işlenmiş çanaklarla izleri belirlenebilir (Japonya'yla karşılaştırın, Comon yani 'çizgi işaretli' tabaka, MÖ 2500-3000). Tırtıllı savaş baltaları, askeri araçlar, zırh takımları: Şeflik yönetimi.^{53,54}

3.B. *Çan-çanaklı halkın gelişi, MÖ 1775: Ren bölgesinden güneybatı sahillerine varış.* Daire biçimli örenler altında birer kişi gömülmüş. İlişkili kültürler Orta ve Güney Avrupa'da oldukça dağınık. Daire şeklinde altın diskler haçla (güneşle ilgili?) işlenmiş.⁵⁵

4. STONEHENGE II, MÖ 1700-1500: Büyük Stonehenge yapıların ikinci aşaması. Bir zamanlar mavi taştan orta boy monolitlerin durduğu (Stonehenge III'ün yapımında taşların yeri değiştirilmiştir, fakat ilk yerleri tartışmaya yer bırakmayacak biçimde bellidir) yetmiş altı delikle belirli iki daire. Taşların boyutları, bir buçuk metreden dört metreye kadar yükseklikte ve 6,5 tona kadar ağırlıktadır. Özellikle ilgi çeken, daireye girişin eksen çizgisiyle belirlenmiştir (altı ek taşla düzenlenmiştir, hepsi 82 taş eder); yazın ortasında güneşin doğusuyla ilgili olarak böyle yapılmıştır. Bu da Stonehenge I'deki toprak kökeninden değişimi gösterir. (Kurban hendekleri; Toprak tanrı kültü?) gök ve güneş tanrıları, dik taşlar, göğe yönelme. Dahası, çevirmenin mavi taş monolitleri kuş uçuşu 136 mil ötedeki kutsal dağdan getirilmiştir. Yani Galler'deki Pembrokshire Prescelly Zirvesi'nden. Profesör Atkinson, 'bulutlarla örtülü zirve kuşkusuz Girit ovasındaki gezgine İda Dağı'nın görünüşü gibi, tanrıların evi olarak görünmüştür' diyor.⁵⁶ 528 metre yüksekliğindeki bu dağ İrlanda'dan tunç ve altın eşyayı Britanya ve kıtaya taşıyan tüccarların gözünü almıştır. Kültürün öteki öğeleri, bardak, tabak formlarının yerel değişimleri, İrlanda bakır teberlerinin ve öteki savaş araçlarının

⁵² Age, s. 68, 101, 171-72.

⁵³ Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, s. 470-471.

⁵⁴ Atkinson, age, s. 157.

⁵⁵ Age, s. 157-58, 173-74.

⁵⁶ Age, s. 176.

etkisi, yine Profesör Atkinson'dan alıntı yaparsak, 'metal ürünlerin ticaretine karışmış savaşı bir aristokrasiyi gösterir.'⁵⁷

5. WESSEX KÜLTÜRÜ, MÖ 1500-1400: Daire örenler (özellikle Stonehenge'in dolaylarında): Daire biçiminde dikkate değer yükseklikte, hendekle çevrili bir tümsek yanında, sayısız zengin ve egzotik işlemeli silahlarla gömülü tek tek insanlar. Güçlü ve zengin aristokratik toplum; Orta sınıf İrlanda'dan kıtaya, Minos Girit'i ve Miken'e karadan ve denizden metal ticareti yapar, altın, bakır ve artık tunç eşya taşır. Almanya ve Bohemya'dan metal ithalatı. Baltık amberinden gerdanlıklar (Baltık'tan tüm Orta Avrupa'ya Adriyatik'e varan Tunç Çağı amber yolu artık kullanımdadır). Akdeniz'den altın eşyalar, Mısır fayans boncukları.⁵⁸

5.A. *Stonehenge III*, MÖ 1500-1400: Otuz metre çapında (aslında) 70 kocaman taşlı büyük sarsen* daire: taşlar ortalama 5,5 metre yükseklikte, 26 ton ağırlıkta. Tepeden, daha sonra Miken kapılarında kullanılan biçimleriyle yerleştirilmiş lamba-zıvanalı lento geçiyor. Dairenin içinde en uzununu yerden 7 metre yükseklikte 5 tirilithon atnalı biçiminde kuzey doğuya açılıyor (yaz gündönümü). En eski mavi taşlar burada iki düzende yeniden yerleştirilmiş, dairenin içinde ve tamamlayıcı olarak, yani dairede ve atna-lında kullanılmışlar. Taşlardaki oymalar: Miken dikilitaş mezarlarında bulunan biçimde bir kama, MÖ 1600-1500, İrlanda ithal tuncu biçiminde bir balta başı, MÖ 1600-1400, dikdörtgen ana tanrıça simgesi.⁵⁹

Britanya tarihi Girit tarihine tam uyuyor ve (kesinlikle romantik olmayan, son derece dikkatli) Profesör Atkinson'un dediği gibi, anıtlar ilkel bir çalışmanın eseri değil, çağdaş Miken'in güçlü etkisini gösteriyor.

'Akdeniz'le ticaret yoluyla önemli bağlantıların kurulmuş olduğunu görüyoruz. Stonehenge kamanın bile, istenirse, Miken'i belirlediği görülebilir. Homeros'tan, mimarların da, kendisinin de biri olduğu şairler gibi, yurtsuz insanlar olduğunu biliyoruz,

⁵⁷ *Age*, s. 101, 158.

⁵⁸ *Age*, s. 161-65.

* Sarsen: Wiltshire Kontluğunda bulunan büyük yekpare taşlar (ç.n.).

⁵⁹ *Age*, s. 68-69, 77-85, 88-92, 101, 165-67, 176-79.

kentten kente dolanıyorlar. O zaman Stonehenge mimarının Mikenli olabileceğine inanılmaz mı, anıtın tasarımı ve yapımı, tüm özgün ve incelikli ayrıntılarının saf barbarlar tarafından yapılmış olmasından daha inanılır değil mi?

Bir an bunun basit bir varsayımdan öte bir şey olduğunu düşünelim. Hangi koşullar altında Akdeniz yetenek ve geleneklerinde deneyim kazanmış bir mimar soğuk kuzeyde barbarlar arasında çalışıyor olabilir? Elbette yalnızca uzaklara yolculuğa çıkmış bir Mikenli prensin *fortis ante Agamemnona*, yetenekli hizmetçisi olarak veya sesi ve armağanları Akdeniz kentlerinde duyulacak kadar güçlü olan barbar Britanya kralının buyruğuyla...

İnanıyorum ki... Stonehenge'in kendisi, siyasi gücün en azından bir zaman için bunu yaratacak ve uygulayacak gerekli koşulları sağlayan tek adamın elinde yoğunlaşmasının kanıtıdır. Yerli veya yabancı kimliğini asla bilemeyeceğiz. Ortaçağ Britanya tarihinin Kral Brütüs'ü gibi gölgede, yerine konulamaz bir kişi olarak kalıyor. Yine de kim olursa olsun Arthur veya Barbarossa gibi Silbury Hill'in dağ gibi yığınının yanında, sarsen kemerin karanlığında uyuyor olabilir. Ve Stonehenge'in kendisi onun anıtı değil mi?⁶⁰

Tüm Avrupa cesur insanların ticaretiyle canlıyken, tehlikeli yolculuklara cüret edilir, muhteşem işlemler üretilirken, gri Baltık ve Kuzey Denizi, güneyin parlak mavi sularıyla ticaret ağlarıyla birleşirken, bu çoktan unutulmuş dönemden bize yazılı tek sözcük gelmedi. Tüm bu hareketin çekirdek adası Girit bile, bize, söylenen masalların neler olduğunu, mabetlerde söylenen duaları, hatta kullanılan dili hiçbir metinde bildirmiyor. İlk yükseliş döneminin (MÖ 2000-1660, Orta Minos I'den III A'ya Stonehenge I'den II'ye) Girit hiyeroglif yazısı henüz çözülemedi. Çizgisel A da henüz koca yükseliş döneminin gizini ele vermedi (MÖ 1660-1405, Orta Minos III B-Son Minos II, Stonehenge II-III). Son durumda çizgisel A dilinin daha önceki hiyeroglif yazı gibi muhtemelen Anadolu Luvi-Hitit-Aryan çevresinde türetildiği görünüyor.⁶¹ Başka deyişle, daha sonra Girit neolitik kültürünün

⁶⁰ Age, s. 165-67.

⁶¹ Palmer, age, s. 229-47.

üretildiği kültürel eksenini yansıtıyor. Fakat bu görüş, Brandeis Üniversitesi profesörlerinden Cyrus Gordon tarafından son zamanlarda eleştirildi. Profesör, tabletlerde Suriye-Fenike-Semitik sözcük varlığını izlediğini yayımladı. Bu sorun halen tartışmalı. Fakat her iki durumda da kaynağın genel alanı ulu Taurean kültür volkanı olabilir. Tekrar tekrar görmüş olduğumuz gibi, büyük ihracın dalgalarının ve gelgitlerinin etkileri, Hacılar sanatının tanrıça figürleri kadar eski bir dönemden beri her yönde etkileyici olmuştur.

Çizgisel B'nin dili, öte yandan (MÖ 1405-1100, Son Minos III), bildiğimiz gibi eski bir Yunanca biçimidir. Avrupa'nın kuzeyinden işgal dönemini, Miken Kahramanlar Çağı, Agamemnon, Menelaus, Nestor ve Odysseia, tanrıçanın uzun, verimli dünyasının son günlerini ve tanrıların savaşçı oğullarının dönemine girişi gösterir. Britanya dizilerinde bu savaşçı görünüm MÖ 1775'e kadar, eskilere gider, çizgili-çömlekli ve savaş baltalı halkın ve muhtemelen çan-çanaklı halkın dönemine uzanır, bunların kalıntıları son olarak Aryan ve kıtadaki Aryan-öncesi soyların karışımı olarak tanımlanmıştır.⁶² Tanrıçanın verim sağlaması için kurbanlar sunan Stonehenge I'nın bu tarihten öncesine ait bir kaynağı gösterdiğinin kanıtlarından da söz etmiştik. Stonehenge II'de ise, sesleniş yukarıya, cennet ve güneşe (Prescelly Tepesi) yöneliktir, yerel Olimpos dağına. O zaman, MÖ ikinci bin yılın ortalarında tanrıçaların ve tanrıların mitolojilerinin Kuzey Avrupa'da karışma sürecinden söz etmek mantıklıdır.

Öte yandan, Girit-Miken dünyasında tanrıça kültü hâlâ üstün tutulmaktadır. Aynı şekilde İrlanda'da da ataerkil savaşçı çetelerin Aryan kaynağının Britanya süzgeciyle geçtiği yerde eski tanrıça kültü varlığını devam ettiriyordu, hatta vahşi, parlak bir biçimde tanrılar, kahramanlar ve oğullarının çılgın savaşçı söylenceleriyle kaynaşmıştı.

⁶² Marija Gimbutas, "Cultura Change in Europe at the Start of the Second Millenium B.C.: A Contribution to the Indo-European Problem". *Selected Papeprs of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, 1956, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1960, s. 544, item 19.

Bu çalışmada, tanrıçanın dönem ve siyasal düzenini dikkate değer bir vurguyla yerleştirmekte zorluk çekiyorum; çünkü antropoloji ve arkeolojinin bulguları, şimdi tanrıça ve tanrı mitsel ve toplumsal düzenleri arasında yalnızca bir zıtlığa tanıklık etmiyor, fakat kendi Avrupa kültürümüzde tanrıların, deyim yerindeyse, uygarlığın bütününde bilinçaltında, en azından eşdeğer olarak etkin olan tanrıçaların üstünde yer aldığı ve onları özümlediğine de tanıklık ediyorlar. Psikolojik ve toplumbilimsel olarak sorun çok ilginçtir; çünkü bütün psikoloji okullarının anlaştığı gibi, anne ve kadın imgeleri ruhsal yapıyı baba ve erkek imgelerinden farklı etkiler. Kimlik sezgileri dolaylı olarak ve en çok anneyle bağıntılıdır, çözümlemeleri babayla. Yani anne imgesi baskın çıktığında, yaşam ve ölüm ikiliği bile onun tesellisinin vecdinde çözülür; ruh ve doğa dünyaları ayrılmamıştır, plastik sanatlar kendileri için tutarsız açıklama, alegori veya ahlaki bağlara gerek duymadan belagatla serpilir, hem olumsuz, öldürücü ve kurban edici yönüyle (aslan ve çifte balta) hem de üretken ve verimli yönüyle (boğa ve ağaç) doğanın kendiliğindenliğine güvenle eşlenirler.

Şekil 19. Çifte Baltalı Tanrıça

Toparlamak gerekirse, o zaman, 19. şekildeki Nobodaddy yılan sevgilisini Yaşam Ağacı'na tırmandırıp kilit altına almadan öncesine ait güzel Miken mühürü, eski masum bahçe tanrıçasının

son kutsal kanıtı yerine geçer. Tepede güneşi ve solan hilal ayı, 16. şekildeki ay-boğa ve aslan-kuş'u andırır biçimde bir armanın üstünde görüyoruz. Yukarıdaki aynı iki varlıkla batan ay ve öldürücü güneşle, dünya ve gökler arasındaki aynı ayırıcı çizgiyi işaretliyor. Ayın arkasındaki sol elinde bir asa tutan küçük figür 12. şekildeki aslan-tanrıçasının durumuyla benzeşiyor. Bu küçük kişi, geniş Miken kalkanıyla kaplanmış ve tanrıçanın savaşçı yönünü gösteriyor. Daha sonraki Yunan Athene'si de, kolda taşınan küçük kalkanla nitelendirilmiştir ve adı da *A-ta-na Po-ti-ni-ja*'dır (*Athenai Potniai*, Atinalı Hanım), çizgisel B tabletleri arasında görünür. En azından klasik Athena'nın eski bir eşdeğerinin burada tanrıçanın olumsuz yönüyle temsil edilmiş olması olasıdır. Sağ eli, sağında (bizim solumuz) yayılan altı kurbanlık hayvan başını, kompozisyonunun kenarını gösterir. Karşı tarafta ise, bol verimli Yaşam Ağacı, meyvelerini toplamak için göğe yükselen küçük bir kadın figürüyle durmaktadır.

Şeklin ortasında Girit çifte baltası egemendir. Balta iki yöne işaret eder, biri kurbana, öteki nimet ağacına doğru. Şekil 15'teki koca ölü gövdesi, fakat ölümsüz dallarıyla büyük ağacı anımsıyoruz. Orada tanrıçanın aslanı kibar, koruyucu bir yaklaşım içindeydi, sonsuz yaşama götüren ölümün bu kültürde kabul edilmiş görüldüğü gibi, burada da, çifte baltanın tanrıçası müşfik bir biçimde ağacın altında ölüyor. İki sofu ona yaklaşıyor, ilkinin uzanmış eline üstü tohumlarıyla dolu tohum zarfını sunuyor, soluyla göğüslerini kaldırıyor. Dizlerinin yanındaki küçük figür, ayaksız, topraktan çıkıyor, sol elinde küçük bir çifte balta, sağında açan bir dal tutuyor. Böylece, bütün temayı özetliyor ve Miken kalkanlı küçük inen figür ile meyve toplayan yükselen küçük figür arasında orta noktayı temsil ediyor.⁶³ Klasik sanatta başı Athena'nın kalkanına takılı olan Gorgon'un sağındaki ve solundaki iki güçle karşılaştırın.* Ataerkil öncesi dönemin görüşüyle, ölüm ve doğumun barındığı tanrıça, ölüm ve doğumun (iki kraliçenin) bir olduğu mitsel bahçenin kendisiydi. Ve kader imgesi ay-devri olan sadık oğlu Dumuzi'nin de (Minator) cennetiydi.

⁶³ Şekil 19 Evans'dan, *Journal of Hellenic Studies*, c. XXI, 1901, s. 108, şekil 4.

* Bkz. s. 33.

4. IŞIK OĞULLARININ ZAFERİ

Tanrıçanın, kurban çukurları ritlerinde temellendirilmiş barış ve lütfu, çekirdek Yakındoğu'dan geniş bir açılımla iki denizin kıyılarına, doğuya ve batıya yayıldı. Fakat egemenliğinin birçok sanatı ve yararı kuzey ve güneydeki birçok vahşi halka da dağılmıştı. Bunlar yerleşik tarımcılar değil, yarı göçebe sığır (veya koyun, keçi) çobanlarıydı. MÖ 3500'lerde tarımcı köy ve kentler için, akıncı çeteler halinde, birden görünüp yağmalayan ve kaçan veya daha ciddi köleleştirmek üzere yerleşen bir tehlike olmaya başladılar. İki ana eksenden çıktıklarını görmüştük: Kuzeyin geniş çayırları ve Suriye-Arap çölü. MÖ 2500'lerde Mezopotamya'nın yönetimi belirgin biçimde çölden gelen güçlü adamların eline geçmişti. Agadeli Sargon (MÖ 2350) bunların ilk önemli örneği ve Babilli Hammurabi (MÖ 1728-1686) ikincisidir. Bunlar yaklaşık olarak Girit deniz krallarıyla çağdaştır, fakat tanrıçayla ilişkileri kökten farklıdır.

'Ben Sargon'um, güçlü kral, Ageda Monarkı' diye bu ikisinden ilkinin kutsayan bir cümle okuyoruz:

'Annem düşük bir soydandı, babamı bilmedim, babamın kardeşi dağda yaşardı ve benim kentim Azupiranu Fırat kıyılarındadır.

Düşük soydan annem gebe kaldı ve beni gizlice doğurdu, beni hasır bir sepete yerleştirdi, katranla mühürledi ve ırmağa bıraktı, fakat ırmak beni yutmadı. Beni ırmak yetiştirdi ve beni Akku'ya sulamacıya taşıdı. O beni ırmaktan aldı, oğlu olarak büyüttü, beni bahçıvan yaptı. Ve ben bahçıvanken Tanrıça İştâr beni sevdi.

Sonra ben krallığı yönettim...'⁶⁴

Burada, kendisi veya tarihçisi, krala, tüm dünyada bilinen bir tip efsanevi biyografi seçiyor. Formül, eski tanrıça ve oğlu mitolojisinden türetilmiştir, fakat oğlunun çıkarına bir değişkenlikle, oğul şimdi ne tanrıdır ne de adanmış kurban, siyasal bir hırsla yükselmek istemektedir. Mevcut örneğimizde temel motifler şunlardır 1. ılımlaştırılmış bakire doğum (baba bilinmiyor veya ölmüş), 2. babanın dağ tanrısı oluşuna ilişkin izi kalmış bir kabul

⁶⁴ Leonard William King, *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*, Luzac and Co., c. II, Londra, 1907, s. 87-91.

ediş (kardeşi dağlı), 3. sulara açılma (suda doğum, Yunan Erich-tonius, Hintli Vyasa, Yahudi Musa ile karşılaştırın), 4. bir sula-macı tarafından kurtarılma ve yetiştirilme (basit insanlar tarafın-dan, bazen hayvanlar tarafından yetiştirilme, Romulus ve Remus gibi, su teması burada da vurgulanmıştır), 5. bahçıvan olan kahra-man (Tanrıçanın meyve yetiştiricisi), 6. İhtar'ın sevgilisi (İnanna'nın, Yunan Afrodite'in Semitik eşdeğeri).

Psikanalitik hareketin ilk dönemlerinde Dr. Otto Rank, Kah-raman doğum ritî⁶⁵ hakkında önemli bir monografi yazmıştı. Bu formülün yetmiş küsur değişik türünü Mezopotamya, Mısır, Hin-distan, Çin, Japonya ve Polinezya, Yunan ve Roma, İran, Kitabı Mukaddes, Keltik ve Germen, Türk, Eston, Fin ve Hristiyan Av-rupa öykülerinde, analiz edip karşılaştırılmıştır. Bu biçimin belir-li bir nörotik hayalle karşılaştırılabileceğini göstermiştir. Kişi ger-çek ebeveyniyle kendisini çözerken, kendisine, 1. soylu, kutsal, daha yüksek bir doğum, 2. çocuklukta sürgün veya uzaklaşma, 3. kendisinden (yani gerçek ebeveyninden) daha düşük bir aile tara-fından evlat edinilmek ve 4. sürgünden sorumlu olanları küçük düşürerek tüm çevresinde genel bir kazanımla 'gerçek' duruma son bir dönüş umudu hayal eder. Dr. Rank'ın çözümlemesi bu tür bir efsanenin hırslı bir kral ve biyograficilerince tutulmasının çok iyi açıklandığını ve formülün gerçekte kozmolojik mitostan türetilmesindeki gücü azımsıyor (veya bana öyle geliyor). Tüm diziler tarımsal yaşam, sanat ve ritlerinin dünya yayılım sahasına tam uyuyor. Sonuçta da belirli bir tip bireysel zihnin bağımsız hayal ürünlerinin basitçe yığılması olarak ele alınamaz. Gerçek-ten zihnin hastalıklı durumunun efsanenin nedeni olmaktan çok işlevi olup olmadığı sorulmalıdır. Çünkü efsanenin bireysel baş-vurusu, kozmolojik sahanın indirgenmesini yansıtıyor. Dolayı-sıyla, daha düşük bir meditasyon üretiyor, yani bir tanrı imgesin-de (mitsel kişileştirme) egonun varlığı yerine tam tersi, bir tanrı-nın hallerinde (mitsel şişirme) ego ululaması. Elişlerinin usta sa-natçıları vücut bulmuş tanrı rolünü oynamaktan alıkonalı beri, yine de boyunlarını çifte baltadan kurtardıklarında, yöneticilerin

⁶⁵ Otto Rank, *Der Mythos von der Geburt des Helden*, Franz Deuticke Verlag, 2. gen. baskı, Leip-zig and Vienna, 1922.

kronik hastalığı bu olmuştur. Bu şikenin etkisi *Doğu Mitolojisi*'nde gösterildiği gibi,⁶⁶ krallığı ruhbanlardan ve yıldızlardan kurtarmak ve devleti dinsel (hiyeratik) durumdan siyasal (dinastik) yapıya çevirmek içindir ve kralların ana sorunu, kendilerinin değil, fakat dünyanın fethi olduğundan beri yeni bir çağ açılmıştır.

Kaçınılmaz ikinci adım, bu tip kraliyet etkisini, dünya kralı modeli monarkın kaderi, Hammurabi kanunlarının giriş satırlarında izlendiği gibi, yeni yükselmiş genç tanrı Marduk'a bağlandırılmasında tanrıların kralına yansıtmasıdır.

'Meleklerin kralı (göklerin tanrısı) ulu Anu ve cennet ve dünyanın efendisi (dünya dağının tanrısı) Bel, bunlar, ülkenin kade-rine karar verenler, tüm halkın hükümlerini Marduk'a (Babil kentinin baş-tanrısı) teslim ettiklerinde (sulu cehennemin tanrısı), Ea'dan doğan Marduk'u tanrılar içinde en büyük yaptıklarında, onun ulu adını 'Babil'e yaydıklarında, Babil dünyanın her köşesinde her yerden üstün kılındığında ve onun için kurumları cennet ve dünya kadar sağlam olan ölümsüz krallığı ortasında kurduklarında:

Bu zamanda Anu ve Bel beni çağırdı, Hammurabi'yi, dindar prensi, Tanrıların tapıcısını, beni adımla çağırıp ülkede doğruluğun yönetimini getirmemi, kötülükleri silip süpürmemi, güçlülerin zayıfları ezmesini engellememi, insan ırkının üstünde güneş gibi gitmemi, ülkeyi ışıklandırmamı ve insan refahını artırmamı emrettiler.'⁶⁷

Buradaki formül, standart doğu tiranlığının devletidir, monarkın rolü, insan kazanımlarıyla ele geçirilmiştir, evrenin yaratıcı ve koruyucusunun istek ve lütfunu açıklamasıyla sağlanmış-tır. Dindarlık, adalet ve halkın refahını dikkate almak, egemenlik hakkının garantisidir. Monarkın benzetildiği göksel küre artık ölen ve dirilen, karanlık ve aydınlık gümüşten ay değildir; fakat parlaklığı ölümsüz ve gölgeler, şeytanlar, düşmanlardan önde gelen ve belirsizliklerin uçtuğu altın güneştir. Güneş tanrının yeni

⁶⁶ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 67-92.

⁶⁷ Robert F. Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, University of Chicago Press, Chicago, 1904, Bruno Meissner, *Babylon und Assyrian*, II, C. Winter, Heidelberg, 1920-1925, s. 46. O.E. Ravn, *Acta Orientalia*, VII, 1929, s. 81-90, Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis*, University of Chicago Press, 2. baskı, Chicago, 1951, s. 14.

çağ şafağı sökmüştür ve bunu çok ilginç, mitolojik olarak ‘güneşleme’ diye bilinen karışık bir gelişim izleyecektir. Tüm eski çağın simgesel düzeni değişirken, kadınların mitos dünyasına ait ay ve ay-boğasının yerini erkeklerin aslan ve güneş ilkesi alacaktır.

Tanrıça ve eşine karşı güneş tanrısının zaferinin en iyi bilinen mitsel anlatımı, Marduk’un büyük-büyük-büyük-büyükannesi Tiamat üzerindeki zaferini anlatan Babil destanıdır. Hammurabi döneminde veya kısa bir zaman sonra düzenlenmiş gibi görünmektedir. Oysa günümüze gelen tek doküman, Assyria’nın kralı Asurbanipal’in (MÖ 668-630) kutlanası kitaplığındadır; tam bin yıl sonra Kitabı Mukaddes’in türetilmesinden önce; Semitik yazın hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu kral hazinesinden gelmedir.

‘Daha yukarıdaki cennet ve aşağıdaki yer adlandırılmadan, efendi Apsu, onların çocuğu Mammu (Apsu ve Tiamat’ın resulü ve oğlu) ve her şeyi doğuran Tiamat’ın kendisiyle birlikte sularını karıştırıp ve henüz otlak bir ülke yokken, hatta görünürde bir tek saz bataklık da bulunmazken, tanrı nesillerinin hiçbiri var edilmeden, bir adla çağrılmadan veya kaderleri çizilmeden, bu zamanda, Apsu ve Tiamat’ın içinde, ulu tanrılar yaratılmıştı.’

Burada, birçoğunu Yunan yazını yoluyla bildiğimiz, daha önceki ve sonraki tanrı kuşaklarına ilişkin formülün eski bir biçimi var. Apsu, Tiamat ve oğulları Mummu (resulleri, Kelam)* klasik Uranüs, Gaea ve çocukları Titanlar gibi savaşçı tanrılarının çıkış ve zaferinden önce, bir dönem rakipsiz bir egemenliğe sahiptiler. Sonra halkın en saygılı dua ve ritleri bu savaşçı tanrılara yöneldi. Bu tür bir mitoloji, kültün gerçek tarihsel yerini tutuşunu yansıtıyor. Her iki örnekte de, ataerkil biçimin zorlayıcı biçimde anaerkil biçime egemenliği var. Yine her iki durumda da kozmik şecerinin ana amacı, daha eski teolojiyi ve iddialarını çürüterek sonraki tanrılar ve ahlak düzeni lehine etkilemek. Okuyoruz:

‘Lahmu ve Lahamu yaratıldılar ve adlarıyla çağrıldılar. Daha olgunlaşmadan ve boyları uzamadan Anşar ve Kişar yaratılmışlardı ve boyda onları geçmişlerdi. Bunlar, yıllara yıllar ekleyerek uzun günler yaşadılar ve ilk doğan öngörölmüş kalıtçıları Anu

* Sayfa 58’deki “Mummu Evi” ile karşılaştırın.

idi, babalarının rakibiydi ve Anşar'a eşdeğerti. Anu kendi benzeri Ea'yı doğurttu, babasının ustası, geniş anlayışlı, çok kurnaz, gücü çok, hatta büyükbabası Anşar'dan da güçlü, tanrılar ve kardeşleri arasında rakipsizdi.

Ve bu kutsal kardeşler rahatsızlık yarattılar ve Tiamat'ın iç kısımlarını huzursuz ettiler. Kutsal konutlarında hareket ederek, koşarak Apsu'nun düşmesine neden oldular. Onların yaygarasını yok edemedi. Ve Tiamat, yaptıkları acı verse de, onları düşünerek sessiz kaldı. Davranışları hoş değildi.

Ulu tanrıların yaratıcısı Apsu, bu nedenle veziri Mummu'yu çağırdı ve ona dedi ki: 'Vezirim Mummu, yüreğimi hoşnut eden, gel, Tiamat'a gidelim.' Gittiler. Tiamat'ın önünde ona güvenerek tanrılar ve ilk doğan tanrıyı tartıştılar. Apsu ağzını açtı ve yüksek sesle, parıldayan Tiamat'a, 'Davranışları bana dert oldu. Gündüz dinlenemiyorum, gece uyuyamıyorum. Onları mahvedeceğim, davranışlarına son vereceğim. Sessizlik yine kurulduğunda, o zaman uyuruz' dedi.

Fakat bunu duyunca Tiamat kızdı, eşinin yüreğindeki kötülüğü tartarak öfkeyle ona bağırdı: 'Kendi yarattıklarımızı neden yok edelim? Davranışları gerçekten acı veriyor, fakat onlara iyilikle yaklaşalım.'

Mummu uygunsuz bir öğüt vererek Apsu'yla tartıştı: 'Evet baba onların düzensizliğine bir son ver' dedi; 'gündüz dinlen ve gece uyu'. Apsu kendi torunlarına karşı bu kötü planla ışıldarken, Mummu onun boynuna sarıldı, dizine oturdu ve onu öptü.

Ama böyle planladıkları şeyden ulu tanrılar haberdar oldular. Ve öğrendiklerinde de acele önlem aldılar. Sessiz kaldılar, sakın oldular. Ve bilgide üstün, yetenekli ve kurnaz, her şeyi anlayan Ea kötü planı kavradı. Ea ona karşı herkesi koruyan büyülü bir daire çizdi, sonra güçlü bir sihir yaptı, suyun üstüne yerleştirdi ve Apsu'nun üstüne uyku döküldü ve Apsu uyudu. Ve Ea, Apsu ve öğütçüsü Mummu'yu böyle uyutunca, Apsu'nun çene bağını gevşetti, tacını yırttı, şaşaalı eşyasını aldı ve kendisi giydi, böylelikle zorla boyun eğdirerek onu kesti. Sonra Apsu'nun üzerine kendi yaşadığı yeri inşa etti ve Mummu'yu burnundan bir iple tutarak kendisine bağladı...

Böylece, gerçekten, Freud ve Rank'ın psikoloji alanına varıyoruz. Babanın mitsel garazı, annenin koruyuculuğu, kardeşlerin rekabeti (Mummu büyük ve Ea genç oğul) ve sonuçta baba katli ve mitsel olarak haklı çıkarılan usavurum, gerisini araştırmak sağlıksız olabilir. Temelde mitos, eski formülün, 16. şekilde görünen boğa, tanrıça ve aslan-kuş, yani baba (Apsu), anne (Tiamat) ve oğulun (Mummu'nun) değiştirilmesidir. Örnek olayda, üçünün suları ayrılmamıştır. Hint düşüncesinde 'derin, düşsüz uyku' diye anlatılan bilinç durumunu ve Freud'un terimiyle 'okyanus duygusu'nu yansıtırılar. Gerçekten, anlatılmış olduğu gibi, huzurlu bir uyku Apsu'nun tek dileğidir.

Apsu, Mummu ve Tiamat üçlüsünde (bu arada, eski mitos düzeninde bu muhtemelen Tiamat ve Apsu-Mummu olarak bulunmalıdır) yaratılış öncesi, her biçiminden hem mitos, hem düş, hem gün ışığının gerçekliğinin tüketildiği ikili-olmayan durum simgeleştirilmiştir. Fakat ulu tanrıların yeni mitolojisinde dikkat düzeyi, ikilik ve çatışma, güç, çıkar ve zarar figürlerinin alanına, normal olarak hareket eden insan zihninin bulunduğu yere taşınmıştır. Önceki mitolojinin amacı, zaman ve kişilik biçimlerine karşı bütün varlığın ikili-olmayan giziyle ayrımsız bir durumu desteklemekken* yenininki tam tersidir. Özne ve nesnenin gerçekten aynı olmadığı, ayrı olduğu, iki olduğu yerde, zaman içinde eylemi gayrete getirmek istemektedir (A, B değildir, ölüm yaşam değildir, erdem kötü değildir ve katleden katledilen değildir). Bunların hepsi basit, umut verici ve apaçıktır. Erdemli genç oğul, o çok oyunlu Ea, kötü babayı kendi hoş Odipal yolunda yener ve kötü oğulu (babanın birincisini ve sevgilisini) burnundan yakalar.

Peki Tiamat'ın, annenin, erdemin zaferlerini gösteren bu normatif masalda kaderi nedir?

'Ea düşmanlarını yendikten sonra, hasımları üstünde zaferini sağlamlaştırdı, sükûn içinde konutunu ele geçirdi, konutuna Apsu adını verdi, tapınağını orada kurdu, eşi Damkina ile orada haşmetle yaşadı. Orada, kaderin tapınağında, alinyazısının konutunda, kurnazların kurnazı, tanrıların en çok bilen, efendinin kendi-

* Bkz. s. 11-12.

si Marduk, babası Ea ile Damkina'dan doğdu. Tanrıçaların göğüslerinden emdi. Orada huşu esinleyen ululukla doldu. Görünüşü baştan çıkarıcı, gözlerinin bakışı şimşek gibi, yürüyüşü erkekçeydi. Baştan beri önderdi. Ea, babası, onu gözledi, memnun oldu ve ona tanrılarla çifte eşitlik ihsan etti. Marduk her bakımdan onlardan yüceydi, bütün organları olağanüstüydü, kavranması olanaksız ve gözüne bakılamazdı. Dört gözü, birçok kulağı vardı, dudakları oynadığında ateş çıkardı. Her kulağı büyürdü, her şeyi görmesi için gözleri de. Müthişti, on tanrının parlaklığıyla sarınmıştı, korku uyandıran bir ululuğu vardı.

Ve bu mevsimdeydi, tanrı Anu dört rüzgâr yarattı, Tiamat'ın sularının yüzünde dalgalar kabarttı. Ellerini doldurdu, dalga ve çamuru yarattı, dalgalar çamuru yüzeye çıkardı, Tiamat rahatsız oldu. Gündüz ve gece dolandı durdu. Çevresindekiler (bütün yavruları) sıkıntılı annelerine 'onlar eşin Apsu'yu öldürdüğünde, onun yanına koşmadın. Şimdi dört rüzgâr yaratıldı. Sen de içinde sıkıntılısın. Biz dinlenemiyoruz... uyuyamıyoruz... dediler.'

Bundan sonra efsane çoğalan gazabın nedenleri ve Tiamat'ın hiddetli savaşıyla devam eder. Bütün anneler gibi -her şeye şekil verirdi- dişleri keskin ve azılı, damarları kan yerine zehir dolu, öfkeli, korkunç ve korku uyandıran, celalle dolu canavar yılanlar doğurdu. Öyle ki, onlara bakmak telef olmak demektir; güçlü ve dayanılmaz ejderha, koca aslan, akrep adam ve değişik fırtına şeytanları. Toplam on bir tür canavar doğurmuştu ve ilk doğanın adı Kingu'ydu. Tiamat onu seçti ve en büyük yaptı. 'Seni ulu kıldım' dedi, 'Sana bütün tanrılarının üstünde egemenlik verdim ve seni tek eşim yaptım. Adın yücelsin.' Göğsünün üstüne kader levhasını bağladı ve ona, 'Sözlerin boyun eğdiresin ve karşı konulmaz zehirin bütün muhalefeti boğsun' dedi. Sonra damızlığıyla tanrılarla savaşa hazırlandılar.

Okuyucu, burada, Yunan'daki Titanların tanrılarla savaşını tanıyacaktır. Hepsinin annesinin esmer damızlığı, kendi dişilik gücüyle daha parlak, daha güzel ikinci derece oğullar yarattı. Alçakgönüllülüğünden, erkeklerden gebe kalmayı üretti. Bu, yerel anaerkil düzenin işgalci ataerkil göçebelerce fethinin etkisidir. Onların, yerel verimli toprak masalını kendi anlayışlarına göre

yeniden biçimlendirmeleridir. Hem de mitolojik karalamanın, ruhbanın aracı olarak kullanılmasının (o zamandan beri Batı teologlarınca tek değilse de temel araçlarından biri olarak geçerli olan) örneğidir. Basitçe, başka toplumların tanrılarını şeytan demeyi içerir. Kendisinin eşdeğer tanrısını evrenin egemenliğine yükseltir. Bir yandan şeytanların kudretsizlik ve bedbahtlığını, bir yandan ulu tanrı veya tanrılarının ululuk ve haklılığını gösteren ikinci derecede mitoslar uydurdular. Bu olayda, mitolojik terimlerle yalnız yeni toplumsal düzen değil yeni psikoloji de geçerli kınıyor. Bu boyutuyla yalnızca ince bir hile olarak değil, yeni gerçeğin temsilcisi olarak anlaşılmalıdır. İnsan düşüncesinde ve duygusunda yeni bir yapı, kozmik bir ulaşım olarak yorumlanmıştır.

Seyretmek üzere olduğumuz dünyanın başlangıcındaki tanrılarla titanların savaşı, gerçekte insan tarihinin kritik anında insan ruhunun iki yönelişidir. Aydınlık ve rasyonel, ayrılık yaratan işlevler, Kahraman Erkeğin imgesi ile (yüksek uygarlıkların büyük kültürel bölgesi Batı dalında) ruhun daha derin düzeylerindeki karanlık gizin etkisini yendi. Tao Te Ching, bunu, ölümsüz Ruh Vadisi'nde çok güzel tanımlar:

*ona gizemli dışı derler
ve gizemli dışının kapısı
cennet ve dünyanın çıktığı temeldir
her zaman içimizdedir...⁶⁸*

Tiamat (şimdi okuduğumuz gibi) tanrılarla, çocukları ile savaşmak üzere hazırlandı. Ea bunu öğrendiğinde korkudan uyustu ve yere oturdu. Babası Anşar'a gitti ve Tiamat'ın yaptıklarını bildirdi. Anşar gazapla bağırdı, Anu'yu çağırdı, en büyük oğlunu ve ona Tiamat'a karşı çıkmayı emretti. O da öyle yaptı, fakat dayanamadı, döndü.

O zaman, bütün tanrılar toplandılar. Fakat sessizlik içinde, korkuyla oturdular. Ve Ea, onların durumunu görünce, oğlu Marduk'u çağırdı. Tapınağının ve yüreğinin sırrını ona açtı. 'Sen

⁶⁸ 'Tao Te Ching 6, çev. Arthur Waley, *The Way and Its Power*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1934, s. 149, *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 434.

benim oğlumsun' dedi. 'Babana kulak ver. Kendini savaşa hazırla ve Anşar'ın önüne dikil. Seni görünce huzura kavuşacaktır.'

Efendi Marduk, babası Ea'nın sözlerinden hoşnut oldu. Kendini hazırladı, yanına geldi ve Anşar'ın önüne dikildi. O da onu görünce, neşeyle doldu. Onun dudaklarını öptü. Korkusu gitmişti. 'Becereceğim' dedi Efendi Marduk, 'bütün yüreğindeki. Tiamat, bir kadın, silahlanmış üstüne geliyor. Birazdan onun boyununun üstünde gezineceksiniz. Fakat ulu tanrıların kaderi efendim, eğer senin öcünü alan olacaksam, Tiamat'ı kesecek ve seni yaşatacaksam, kurulu çağır ve benim üstünlüğümü ilan et, yani bundan sonra senin değil, benim tanrılarının kaderini belirleyeceğimi ve ne yaratırsam değişmeden kalacağını bildir'.

Gerçekten iyi iş! Artık rasyonel, mistik olmayan zihnin yarıdmsız kavranmaya başladığı mitos tiyatrosuna girdik. Siyaset sanatı, insanlar üstünde güç kazanma sanatı her zamanki semavi modeline kavuştu.

'Anşar veziri Kaka'ya seslendi ve ona tanrılar kurulunun toplanmasını emretti. 'Onları konuştur, bir banka oturt, ekmek yedir ve şarap içir. Onlara Tiamat'ın, bizi karnında taşıyanın, bizden nefret ettiğini açıkla, bütün küçük tanrıların kendi yaratıklarımızın bile onun yanına geçtiğini, her şeye biçim veren Tiamat'ın şimdi silahlar, yılanlar, koca aslan ve çılgın köpeklerle geldiğini, Kingu'yu eş seçtiğini, Anu'yu ona karşı gönderdiğimi, fakat başarısız olduğunu anlat ve şimdi Marduk, tanrılarının en kurnazı, eğer öcümüzü alacaksa, dudaklarından çıkan bir emrin değişmemesini istiyor' de.'

'Emir gitti, tanrılar toplandı, kurulda birbirlerini öptüler, konuştular, banka oturdular, ekmek yediler, şarap içtiler ve şarap korkularını giderdi. İhtikçe gövdeleri şişti, daha dikkatsiz oldular ve gururlandılar. Efendileri ve öç alıcıları Marduk için bir kral tahtı kurdular, orada yerini aldı ve babalarına baktı.'

'Ey Efendi', dediler, 'senin kaderin bundan böyle tanrılar içinde en üstün olmaktır. Yükselmek ve alçaltmak, bunlar senin elinde olacak. Senin sözlerin gerçek olacak, senin emrin karşı çıkılmaz tanrılar arasında karşı gelinmez buyruklar olacak. Seni evrenin kralı olarak selamlıyoruz.'

‘Ortalarına bir örtü yaydılar (gece göğünün yıldızlı örtüsü) ‘senin sözünle’ dediler, ‘yok olsun, yine senin sözünle görünsün’; (güneşin geçmesi ile gece göğü gibi) Marduk konuşunca örtü yok oldu, sonra yine göründü. Ve tanrılar bunu, işaretin yerini bulması sayınca, hoşnut oldular, biat ettiler ve açıkladılar, ‘Kral Marduk’tur.’

Tanrılar bundan sonra Marduk’a asa, taht, soylu krallık ve karşı konulmaz fırtına ihsan ettiler. Yayını hazırladı, sopasını sağ eline aldı. Her bucaktan rüzgâr ve bir sürü fırtına çağırdı, dört küheylanın çektiği Rüzgâr arabasını getirtti. Atların adları Katil, Acımasız, Gezgin ve Uçan’dı, ağızları, dudakları ve dişlerinde zehir vardı. Sağına Savaş-Darbesi’ni yerleştirdi, soluna Kavg’a’yı, başında korkutucu sarığı sarınmış, zırhı giydi, yüzünü öfkeli Tiamat’ın olduğu yere çevirdi. Ağzında sözü hazırды. Elinde zehire karşı bir ot tutuyordu. Tanrılar çevresinde dönüyordu. Ve Tiamat’ın yüreğine bakmak ve eşi Kingu’nun planını bozmak üzere yaklaştı.’

‘Marduk dik dik bakarken Kingu’nun aklı karıştı, isteği şaştı, hareketi durdu ve yanında yürüyen yardımcısı kötü tanrılar onu böyle görünce görünüşleri karardı. Fakat Tiamat başını çevirmeden Marduk’a küstah bir alayla bağırdı. ‘Tanrıların efendisi gibi ilerliyorsun! Onlar kendi yerlerinde mi toplanmışlar, yoksa senin yerinde mi?’

‘Marduk güçlü silahını kaldırdı. ‘Neden’ diye meydan okudu, ‘böyle ayaklandın, yüreğinde mücadeleyi kabartarak pusu kurdun? Kingu’yu eşin olarak seçtin, Anu’nun yerine değersiz Kingu’yu. Tanrıların kralı Anşar’a karşı kötülük tasarlıyorsun. Benim babalarım, tanrılara karşı kötülüğünü gösterdin. Ordun silahlansın! Silahlarını düzene sok! İlerle! Seninle birbirimize gireceğiz!’

‘Bunu duyunca Tiamat ele geçirilmiş biri gibi oldu. Mantiğini yitirdi, vahşi, içe işleyen çığlıklar attı, titredi, her organına kadar sallandı, büyüler söylendi ve savaşın bütün tanrıları bağırdılar. Sonra Tiamat yaklaştı, Marduk da savaşmak için ilerledi. Efendi onu yakalamak için ağını açtı ve ağzını sonuna kadar açtığı anda içine öyle kötü bir rüzgâr üfledi ki, karnına döküldü ve cesaretini aldı, çeneleri açık kaldı. Ona içini yırtan bir ok attı, ok içini kesti

ve yüreğine ulaştı. İşi bitmişti. Cesedinin üstüne çıktı, şimdi onun yanında yürüyen tanrılar kendi yaşamlarını düşünmeye başlamışlardı. Ayağıyla onları sardı, silahlarını parçaladı ve onları tutsak etti. Ve onlar ağladılar.’

‘Tiamat’ın doğurduğu ve saltanat verdiği zehirli canavarı Marduk bukağıya vurdu, kollarını arkadan bağlattı, ayakları altında ezdi. Kingu’yu bağladı ve ötekilerin arasına attı, bu küstahın hiç de hak etmediği Kader levhasını ondan söküp aldı. Muzaffer bunu kendisine aldı, kendi mühürüyle mühürledi, kendi göğsüne yerleştirdi. Tiamat’ın cesedine döndü, kaba etlerinin üstüne çıkararak, acımasız topuzuyla kafatasını parçaladı. Kan damarlarını kesti ve kuzey rüzgârına, bilinmeyen yerlere götürmesi için bıraktı. Babaları bunu görünce memnun oldular ve armağanlar gönderdiler.’

‘Marduk ölü gövdeyi seyrederken artık durdu. Çirkin şeye bakarak zeki bir plan tasarladı. Böylece, onu deniz kabuğu gibi yarı. Parçalardan birini cennet tavanı olarak bir kol demiriyle göğe yerleştirdi. Sularının kaçmaması için gözcüler atadı. Sonra cenneti dolaştı, odalarını araştırdı, babası Ea’nın Apsu’su üstünde Derinliğin büyüklüğünü ölçtü. Sonra bu büyük konut üstünde, Apsu’ya gök kubbe olmak üzere Dünya’yı yarattı. Anu, Enlil ve Ea’yı belirli bölgelere (yani Cennet, Dünya ve Cehennem) yerleştirdi ve girişiminin ilk bölümü böylece tamamlandı.’

Kalanı yalnızca özetlememiz gerekiyor. Zaferi kazanan Marduk yılı ve onun on iki işareti zodyakı belirledi; yılın günlerini, çeşitli yıldız ve gezegen düzenlerini ve ayın hallerini, güneşin tersine ayın ortasına doğru büyümesini, sonra küçülmesini ve yok olmasını, güneşin durumuna göre ayarladı ve tanrının yüreği sonra ona başka bir şey tasarlattı, bir şey ki gerçekten çok zekiceydi.

Babası Ea’ya ‘kan toplayacağım’ dedi, ‘kemik yapacağım ve bir yaratık yaratacağım. Adı insan olacak. Evet insan! Tanrılara hizmet etmesi gerekecek ve bunlar o zaman huzurda dinlenmeye izinli olacaklar.’*

* Tanrılarının hizmetçisi olarak insanın yaratılmasının Ea’nın kendine ve eşi tanrıça Toprağa bağlandığı eski Sümer mitosuyla karşılaştırın (*Doğu Mitolojisi*, s. 118-119). Kralları ile Babil bu zamanda dünyadaki üslûlûğüne erişmemişti. Mevcut mitos, daha sonrakiler gibi, mitolojik uyumlaştırmanın örneğidir. Daha sonraki bir tanrı, öncekilerin desteğiyle veya desteksiz biçimde başkasının rolünü üstlenir.

Marduk babasına planını nasıl tamamlayacağını açıkladı. Tanrıları iki gruba bölecekti; biri iyi, öteki kötü. Kötülerin kan ve kemiğinden (yani Tiamat'ın yanını tutmuş olanlardan) insan ırkını yaratacaktı.

Fakat Ea, yanıt verdi: 'Kötü tanrılardan yalnız birini al, parçala, yok et ve insan cinsini onun parçalarından yarat. Ulu tanrıları bırak toplansınlar. En suçlu olanı parçala.'

'Ea'nın oğlu Marduk razı oldu. Tanrılar toplandılar ve Efendi Marduk onlara seslendi: 'Sözü verilen şey yerine getirilmiştir. Fakat Tiamat'ın ayaklanmasına ve savaşa hazırlanmasına neden olan kimdi? Onu bana getirin, ona cezasını vereceğim, kalanlar güvenlidir.'

Tanrılar hep birden yanıtladılar: 'Kingu'ydu. Tiamat'ın isyan etmesine ve savaşa hazırlanmasına neden olan'. Onu yakaladılar, Ea'nın önüne getirdiler, kan damarlarını yarıdılar ve kanıyla insan cinsini yarattılar. Sonra Ea, insan cinsine tanrılara hizmeti yükledi ve tanrıları işten kurtardı.'

Bu işlerin tamamlanmasından sonra tanrılar çeşitli kozmik görevlere atandılar. Efendileri Marduk'a 'Ey Efendi, bizden sıkıntılı işleri kim aldı, bizim büyüklüğümüz nasıl belli olacak? Haydi bir tapınak yapalım, gece dinleneceğimiz bir yer, orada dinlenelim. Orada bir taht olsun, efendimiz için arkılığı olan bir sıra' dediler. Marduk bunu duyunca yüzü aydınlandı ve 'Öyleyse Babil kurulsun, sizin bildirdiğiniz gibi' dedi.⁶⁹

Epik masal büyük Babil zigurratının kuruluşunu ve adanmasını ve Efendi Marduk'un elli adıyla yüceltilmesinin törenlerini anlatarak sürer. Marduk'un ağzından çıkan bir sözü hiçbir tanrı değiştiremez, yüreği erişilmezdir, zihni her şeyi alır, günahkârlar ve itaatsizler onun önünde iğrenç kabul edilirler, bu nedenle insan cinsi Marduk'la hoşnut olsun.

Bilim adamları arasında, yaratılış epiğinde geçen Babil'in cavar annesinin, Tiamat'ın, Tekvin'in ikinci babındaki Yahudi

⁶⁹ Enuma Eriş, Tablo I-VI, 57. aşağıdaki kaynaklardan özetlenmiş Alexander Hedile, *The Babylonian Genesis*, The University of Chicago Press, 2 baskı, Chicago, 1951, s. 18-48; E.A. Speiser, James B. Pritchard, *The Ancient Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1958, s. 31-38; L.W. King, *Babylonian Religion and Mythology*, Kegan Paul, Trench Trubner and Co. ve New York, Henry Frowde, Londra 1899, s. 61-80.

'derinlik' (*tehom*) terimiyle etimolojik olarak ilişkili olduğu üstünde sık durulmuştur. Ve Anu'nun rüzgârı derinliğe estiğinde ve Marduk'un ki Tiamat'ın yüzüne, Tekvin 1:2'deki gibi 'Allahın ruhu (veya rüzgârı) suların üstünde hareket ediyordu'. Aynı şekilde, Marduk'un annesinin gövdesinin üst kısmını sularıyla birlikte yukarıdaki cennete çatı olarak yaydığı gibi, Tekvin 1:7'de, 'Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerine olan sulardan ayırdı'. Ve yine, Ea'nın Apsu'yu fethettiği gibi Marduk Tiamat'ı fethetti, Yahuda da, deniz canavarı Rahab'ı (Eyüp 26: 12-13) ve Levyatan'ı (Eyüp 41, Mezmurlar 74: 14) ezdi.

Kitabı Mukaddes'in çeşitli yaratılış öykülerindeki imgelerin Sümer-Semitik mitostan türediğine kuşku yoktur, Babil yaratılış epiği de bir örnektir. Fakat Kitabı Mukaddes ile bu epik arasında birçoğunun üstünde durmakta gayretli olduğu nokta var ki, bir yetkiliden alıntıyla, 'ayrılıklar, benzerliklerden çok daha kapsamlı ve dikkate değerdir'.⁷⁰ Kitabı Mukaddes ataerkil gelişimin daha sonraki bir aşamasını yansıtır. Eski Tunç Çağı'nda ulu ana tanrıçayla temsil edilen dişi ilke ise, bu epikte canavar şeytanla temsil edilmektedir ve burada ögesel duruma *tehom*'a indirgenmiştir. Erkek tanrı kendi başına yaratır, geçmişte annenin yalnız yarattığı gibi. Babil epiği mantıksal olarak dört adımda şematize edilebilecek bir çizginin içinde yer alır:

1. eşsiz bir tanrıçadan doğan dünya,
2. bir eşten gebe kalmış tanrıçadan doğan dünya,
3. erkek savaşçı tanrı tarafından tanrıçanın gövdesinden biçimlendirilen dünya,
4. erkek tanrının gücüyle yardımsız yaratılan dünya.

Şimdilik Babil metniyle ilgilenirsek, önce tanrının, eğer bırakılırsa hâlâ her şeyi biçimlendiren diye nitelenen tanrıçadan zorla onun yaratacağı şeyi aldığını görüyoruz. Yani tanrıça açısından tanrı, çocuğu, tüm azametiyle, gerçekte hiçbir şey değil, onun bir ajanıdır, olması gerekeni yapmış gibi görünmektedir. Fakat onu, kendisi yapıyor sansın diye bırakır, güzel evini o bloklardan kendi gücüyle yapar; gerçekten iyi bir annedir. Ama

⁷⁰ Heidele, *age*, s. 130.

öte yandan, bu epik, erkekçe işlerin ironisini gerçekleştirmekten uzaktır. Doğrudan ataerkil bir dokümandır. Dişi ilke, bakış açısıyla birlikte, değersizleşmiştir, bir doğa gücü veya ruh yerinden edildiğinde, her zaman olduğu gibi olumsuz, tehlikeli bir öfkeli şeytana dönüşmüştür. Batı'nın Ortodoks ataerkil düzeninin tarihini izledikçe, ana tanrıçanın karalanmış, küçük görülmüş, hakaret edilmiş ve kendi oğullarınca yerinden edilmiş gücünü bulacağız. Her zaman onların mantık şatosuna yönelik bir tehdit olarak, onlarca ölü kabul edilen, gerçekte canlı, soluk alan ve yerini almak üzere onları tehdit eden bir güç olarak bulacağız.

İkinci nokta, ana ile oğullar arasındaki yer değiştirme; yaşam ve ölümün kişiliği tanımladığı anlamın, kendi iyi biçimlerini yaşam gücüyle ortaya çıkaran anlamın yitmesidir. Öyle ki, şimdi her şey bir mücadele ve çabadır. Yabancı, gösterişçi, tumturaklı ve suçun gizlenmesi mantığıyla karalayıcıdır. Sonuçta, insan mitosta anlatıldığına göre iğrenç Kingu'nun kanından yaratılmıştır, tanrılara bağlanacak ve hizmet edecektir. Tanrının (senin benim gibi) Kingu'nun gerçekte kader levhasını taşımaya, yalnızca gücü olan Efendi Marduk'tan daha fazla hakkı olduğunu bilmesine rağmen.

Son olarak, dünya tanrılarının, tanrıların ana tanrıçaya karşı büyük zaferine eşlik eden insan kaderi imgesi nedir? Bir çoğunca insan kaderine ilişkin ilk büyük epik olarak anılan ünlü Gılgamış efsanesi bu öyküyü anlatır. Ayrıntısıyla almamız gerekmiyor, zaten bu efsane iyi biliniyor. Fakat bazı ana temalar, Tiamat'ın öldürüldüğü arka sahneye karşı yeni bir burukluk kazanıyor.

Gılgamış, Sümer kenti Uruk'un kralının adıdır. Eski Sümer kral listesinde 'Kutsal Gılgamış' diye geçer. 'Babası Lilludemon'du' deniyor bize, 'Ülkenin yüce rahibiydi ve yüz yirmi altı yıl hüküm sürdü'.⁷¹ Bu eski dokümandan, eski Sümer kentlerinden daha eski kaynaklara gittiğimizde, adı, ölü ve dirilmiş oğul ile tanrıçanın eşi olarak bildiğimiz kutsal Dumuzi'ninkini izler. Kutsal Dumuzi'den önce bin iki yüz yıl hüküm süren Kutsal Lugalbanda vardır. Gılgamış gerçekte egemenliği normal insan yıllarını aşan kralların sonuncusudur. Tanrı kral olarak 'kutsal' unva-

⁷¹ Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, University of Chicago Press, Chicago, 1939, s. 77-85.

nıyla şereflenmiştir. Fakat daha sonraki Babil epiğinde, imgesi insan kaderiyle görüldüğünde, oldukça değişmiştir.

Hâlâ üçte iki tanrı ve üçte bir insan olarak tanımlanmaktadır. Fakat bir tiran olarak 'kusursuz güzellikte'dir, oğulları babalarına bırakmaz, bakireleri analarına. Halk tanrılara dua etti ve tanrılar yalvarışlarına kulak verdiler. Adı şimdi Aruru olan tanrıçaya döndüler: 'Onu yaratan sensin ey Aruru' dediler, 'Şimdi de öyle birini yarat ki, ona denk düşsün.' O da bunu duyunca zihninde gökyüzü tanrısı Anu'nun maddesinden bir şekil oluşturdu. Ellerini yıkadı, bir parça çamur aldı, çöle düşürdü ve soylu Enkidu böyle yaratıldı.

Kısacası, yaşlı ana henüz yeteneğini yitirmemiştir. Gerçekten, göreceğimiz gibi, bu masalın başta gelen kutsal kişisi odur. Aslında şaşılması gerekmez, çünkü Gılgamış'ın kendisi gördüğümüz gibi, oğulları tarafından yenilmesinden önceki bir çağa (MÖ 2500) aittir.

Fakat şimdi, son çocuğu Enkidu'nun garip görünüşü!

'Enkidu sağlam bedenli, bir kadınıninkini andırır uzun saçlıydı. Buğday tanrıçası Nisaba'nınki gibi dalgalıydı saçı. Vücudu tıpkı davarların tanrısı Samukan'ınki gibi kıvrır kıvrır tüylerle kaplıydı. İnsanoğlunun suçsuzuydu o. Ekili topraklardan haberi yoklu.

Enkidu, dağlarda ceylanlarla otlayıp yabanıl hayvanlarla su başlarına iniyordu. Av hayvanı sürülerinin toplandığı su başlarından hoşlanırdı. Ama günlerden birinde, yabanıl hayvanların, topraklarına daldıkları bir tuzakçı, Enkidu'yla su başında yüz yüze geldi. Üç gün üst üste Enkidu tuzakçıyla karşılaştı. Tuzakçıysa, korkudan dona kaldı. Ardından, avını yüklenip evine döndü. Dehşetten dilini yutmuş, kendini kaybetmişti. Yüzü, uzun bir yolculuktan döneninkine benzeyiverdi. Başından geçeni babasına korkuyla karışık hayranlık taşıyan şu sözlerle anlattı: 'Baba, başka hiç kimseye benzemeyen, dağlardan kopup gelmiş bir adam var. O yeryüzünün en güçlüsüdür, sanki gökten inmiş bir ölümsüz kişi. O dağlarda yabanıl hayvanlarla gezinip ot yiyor. Sonra, senin topraklarında dolanıp kuyulara dadanıyor. Korkuyorum. Bu yüzden de yanına gitmekten sakınıyorum. Kazdığım çukurları dolduruyor. Avlanmak üzere kurduğum tuzakları bozuyor...' Babası ağzını açıp avcıya şöyle dedi: 'Oğlum, Gılgamış, Uruk'ta

yaşıyor... Uruk'a var git. Gılgamış'ı bul. Ona bu yabanıl adamın gücünü abartarak anlat' ... 'Tuzakçı' dedi Gılgamış, 'yanına bir yosma alıp geldiğin yere dön. Kadın, pınar başında soyunsun. Kadının işaret ettiğini görünce, gelip onu kolları arasına alıverecek. O vakit de yabanıl av hayvanlarınca reddedilecektir.'

'Yosma, yabanıl adamı koynuna almaktan utanmadı. Soyunup adamın isteklerini karşıladı. Adam, kadının üstüne çıktığında kadın da ona dişilik sanatını göstermeye koyuldu. Altı gün, yedi gece birlikte yattılar... Aşka doyduktan sonra, yeniden yabanıl hayvanların yolunu tuttu. Ceylanlar, onu görür görmez fırlayıp kaçıverdi. Yabanıl yaratıkların gözlerine ilişir ilişmez, bu kez onlar da kaçmaya başladı. Onları izlemek istedi. Ama sanki bağlanmıştı, bedenini bir türlü doğrultamıyordu. Koşmaya yeltendiğinde de dizlerinin tutmadığını anladı.'

'Kadının ayakları dibine oturdu. Onun söylediklerini dikkatle dinledi. Kadın şöyle dedi ona: 'Sen Enkidu, bilgesin. Tanrıya benzedin artık. Niçin yabanıl hayvanlarla dağlarda, tepelerde öyle başıboş koşturmak için yanıp tutuşuyorsun? Gel benimle! Gel seni, yıkılmaz duvarlı Uruk kentine, aşkın ve göğün, Anu'nun ve İştâr'ın kutsanmış tapınağına götürüyüm. Bir yaban boğası gibi insanların üzerine egemenliğini kurmuş olan çok güçlü Gılgamış yaşar tapınakta.'

'Kadının söyledikleri Enkidu'yu sevindirdi. Ruhunu anlayacak birinin, bir dostun özlemini çekiyordu. 'Gel kadın! Anu'nun ve İştâr'ın evine, Gılgamış'ın halka söz geçirdiği yere, kutsal tapınağa götür beni. Hiç çekinmeden Gılgamış'ı vurmaya çalışacağım. Uruk'ta var gücümle, burada en güçlü benim, eski düzeni değiştirmeye geldim, ben dağlarda doğdum, ben herkesten daha güçlüyüm, en güçlüyüm diye haykıracağım.'

'Hadi gidelim' dedi kadın... Uruk'ta bütün ahali, debdebeli giysilerle dolaşır. Orada her gün bayram var. Delikanlıları ve genç kızları seyretmek, insanı öylesine gönendiriyor ki... Sana türlü türlü huyları olan bir adamı, Gılgamış'ı göstereceğim. Ona iyice baktığında, çevresine erkeklik saçtığını göreceksin. Hem güç, hem de olgunluk bakımından bedeni kusursuzdur. Gece gündüz dur otur bilmez. Senden güçlüdür.'

‘Sonra kadın kendi giysisini yırtarak ikiye ayırdı. Yarısıyla Enkidu’yu giydirdi, geri kalan yarısını da kendi kullandı. Enkidu’yu çocuk gibi elinden tutarak çobanların çadırına götürdü... Böylece doyana kadar yedi, sert şaraptan da yedi kâse içti. Bu, ona neşe verdi. Yüreği sevinçle çarpmaya koyuldu. Yüzü de ısıldamaya başladı. Bedenini kaplayan kıvrır kıvrır tüyleri iyice ovaladı ve güzel kokulu yağlar sürdü... İnsanlaşırverdi Enkidu. Bir de insanlar gibi giyinince güveye benzedi...’

‘Halk çevresine üşüştü, itişti, kalkıştı. Enkidu üzerine de çok söz edildi.’ ‘Gilgamesh’ın burnundan düşmüş’, ‘Boyuna daha kısa’, ‘Kemikleri daha iri’... denildi. ‘İşte şimdi Gilgamesh dengini buldu’ diye sevinenler çoktu, ‘Bir tanrı kadar güzel olan bu yiğit, bu büyük kişi Gilgamesh’la bile boy ölçüşebilir.’

‘Uruk’ta aşk tanrıçasına uygun gelin döşegi hazırlanmıştı. Gelin damadı bekliyordu. Ancak geceleyin Gilgamesh kalkıp eve yöneldi. Onun ardından Enkidu çıktı ortaya. Sokağın ortasında durup yolu kesti... Onun üzerine boğalar gibi birbirlerine girip göğüs göğüse dövüştüler. Kapı pervazlarını kırdılar, duvarları titrettiler... Gilgamesh, Enkidu’yu alaşağı etti. Ve bu durumdayken öfkesi birdenbire geçti... O zaman Enkidu ve Gilgamesh, birbirlerine sarıldılar. Böylece, arkadaşlıkları onanmış oldu.”

Bu garip eski masalda tanrıça İnanna-İştâr ve kutsal oğlu ve eşi Dumuzi-Tammuz temasının insanüstü bir alana, üçte iki tanrı, üçte bir insan çevresine nasıl indirgendiğini kolayca görüyoruz. Tanrıça İştâr fahişe, anne, gelin ve kılavuz niteliğiyle tapınak hizmetçisinde vücut bulmuştur ve su başındaki vahşi Enkidu yabanılların efendisi niteliğiyle eski ay-tanrısıdır. Fakat masalımıza yeni ve harika bir insanlık girmiştir. Yeniden dirilişten, ölümlü niteliğe geçişin sonucudur bu. Zaman, ölümlülük ve insanlık ıstırapı, kişisel bir kader dünyasında, bizimkiyle ilişkilidir, bu bölüme epik bir nitelik verir. Profesör William F. Albright’ın da çok iyi belirttiği gibi, ‘dramatik bir hareketle, eski Sümer’in uzun ka-

* On iki tablette toplanmış olan Asur Gilgamesh epigi (MÖ 650), daha önceki Akad parçalarına dayanır (MÖ 750). Bunların Hititçe çevirileriyle birlikte bilim adamlarının hazırladıkları Gilgamesh metni oluşturulmuştur.

natlı, ayinlere ait kompozisyonlarından oldukça uzaklaşır'.⁷²

Enkidu ve Gilgamiş ayrılmaz arkadaş oldular, fakat bir dizi muhteşem mitolojik olaydan sonra Enkidu öldü.

'Yüreğini yokladı. Atmıyordu. Gözlerini de açmadı bir daha. Gilgamiş yeniden arkadaşının yüreğini yokladı. Hayır atmıyordu artık. Böylece, bir gelini duvakladıkları gibi, Gilgamiş da arkadaşını bir örtüye sardı. Bir arslan gibi, yavrularından yoksun kalmış bir dişi aslan gibi öfkesinden kudurdu. Delilenip, yatağının çevresinde döndü de döndü. Döndükçe saçlarını yolup yolup sağına soluna saçtı. Debdebeli giysilerini parçalayarak çıkardı, iğrenç şeylermiş gibi yere çaldı.'

'Acıyla haykırdı: Nasıl durup dinlenebilirim, gönlüm nasıl rahat edebilir? Yüreğimi umutsuzluk kapladı. Kardeşim şimdi neyse, ben de öldüğümde öyle olacağım. Ölümden korkuyorum. İyisi mi gidip Uzaktaki diye tanınan Utnapiştım'i bulayım'... Böylelikle Gilgamiş ... insanlar arasında ölümsüzlüğü yalnızca kendisine bağışladıkları Utnapiştım'i aradı..'

'Geceleri dağ geçitlerine vardığında dua etti: 'Bu dağ geçitlerinde, çok eskiden aslanları görürdüm. Korkup da gözlerimi aya dikerdim. Dua eder, dualarım da tanrılar katma yükselirdi. Şimdi yine dua ediyorum. Ay tanrı Sin, beni koru.' Duasının ardından uykuya yattı. Gördüğü düşün etkisiyle uyanıncaya dek uyudu. Çevresinde dolanan aslanlar gördü. Sonra baltasını eline aldı, kılıcını kınından sıyrıp yayından fırlamış ok gibi üzerlerine atıldı, amansızca vurdu ve parçaladı hepsini.'

Sonunda haklarında bunca şey işittiği doğan ve batan güneşin koruyucusu yüce dağlara, Maşu'ya ulaştı... Giriş kapılarında yarı insan, yarı ejderha Akrepler nöbet tutuyordu. Görkemleri dehşet vericiydi, bakışları insana ölüm saçıyordu, göz kamaştırıcı haleleri doğan güneşin koruyucusu olan dağları silip süpürüyordu.

Fakat biri kapıyı ona açtı. Gilgamiş yoğun karanlıklardan geçti. Çok güzel bir bahçeye vardı. Burada harika bir ağaç, değerli taşlar veriyordu. Dalları çok güzeldi ve tepesi lapis lazuli (lacivert taşından)'dendi. Fakat Gilgamiş devam etti ve deniz kıyısına gel-

⁷² William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, s. 196.

di. Gizemli dişi Siduri burada ona şöyle dedi:

‘Gılgamış böyle telaşlı nereye gidiyorsun? Aradığın hayatı hiçbir vakit bulamayacaksın. Tanrılar insanı yaratırlarken, onun payına ölümü ayırdılar, dirimi ise kendilerine sakladılar. Sana gelince Gılgamış, karnını hoş gelen nesnelerle doldur, sabahtan akşama akşamdan sabaha kadar oyna, şölenler düzenle, ‘eğlen’. Ter-temiz giysilerle kuşan, suda yıkan, elini tutan ufak çocuğu sevin-dir, karını kucağına alarak mutlandır, çünkü bu da insanoğlunun ortak alınyazısıdır.’

Bu dersi hepimiz duymuşuzdur, örnek olarak Vaiz’deki şu sözlerle:

‘İşte, iyi ve güzel olduğunu gördüğüm şu ki, insan yesin ve içsin ve kendine Allah’ın verdiği ömrünün bütün günlerinde, güneş altında çektiği her emeğinden iyilik görsün, çünkü onun payı budur.

Ve ben sevinci övdüm, çünkü güneş altında insan için ye-mekten ve içmekten ve sevinçli olmaktan daha iyi bir şey yoktur, çünkü Allah’ın güneş altında ona verdiği ömrünün bütün günle-rinde çektiği emekte kendisine kalacak budur.

Esvabın daima ak olsun ve başının üzerine hoş kokulu yağ eksik olmasın. Güneş altında sana vermiş olduğu boş ömrünün bütün günlerinde, bütün boş günlerinde sevdiğin karın ile bir hoş hayat geçir, çünkü hayattan ve güneş altında çektiğin emeklerin payın budur.’⁷³

‘Ama Gılgamış’ın başka umut ve amacı vardı, araştırmasında ısrar etti. Kadın onu ölüm teknesine gönderdi. Bununla kozmik denizi geçip kutsal adaya varacaktı. Ölümsüz Tufan kahramanı (eski mitosun bu örneğinde adı Utnapiştim) orada yaşıyordu. Karısıyla birlikte, sonsuz bir mutluluk içindeydiler. Yaşlanmayan çift gezgini kabul etti, altı gün altı gece bıraktılar uyusun, onu si-hirli yiyeceklerle beslediler, sağaltan sularla yıkadılar ve kozmik denizin altındaki ölümsüzlük otunu anlattılar. Eğer ölümsüz ol-mak istiyorsa onu koparmalıydı. Ve bir kez daha, ölüm kayığıyla Gılgamış yola çıktı. Ondan önce hiç kimse bu yönde gitmemişti ve bu ölümlü kıyıya dönmemişti. Utnapiştim ‘bu bitkinin dikenini,

⁷³ Vaiz 5:18, 8:15, 9:8-9.

gül dikenini andıran bir de iğnesi var. Bu iğne ellerini yaralayacak. Ama onu koparmayı başarırsan, ellerin, yitirmiş olduğu gençliğini insana geri veren şeyi tutmuş olacak' demişti.

Yarı yolda tekne durdu. Gılgamış ayaklarına ağır taşlar bağladı, dibe indi. Bitkiyi gördü. Elleri yırtıldı, fakat koparmayı başardı. Taşları çözdü, yüze döndü, tekneye binip kıyıya yöneldi. Kayıkçıya, 'Onu yıkılmaz duvarlı Uruk'a götüreceğim, yemeleri için yaşlılara vereceğim. Adını da Yaşlılar Gençleştiren koyacağım' dedi.

Kıyıya çıkıp yol aldıklarında suyu buz gibi bir kuyu gördü, inip suya girdi ve yıkandı. Su birikintisinin derininde yatmakta olan bir yılan ise, çiçeğin yaydığı tatlı kokuyu aldı. Sudan çıkıp bitkiyi kaptı. Kepar kapmaz da derisini değiştirdi ve kuyuya daldı. Bunun üzerine Gılgamış oturup ağladı.⁷⁴

İşte Yılanın Ölümsüz Yaşam Gücü olması bundandır ve eskiden insanın malıyken ondan alınmıştır ve başka yerdedir. Lanetli yılanın ve karalanmış tanrıçanın elindedir, korkudan uzak masumluğun yitirilmiş cennetindedir.

⁷⁴ Heidel, *age*, Speiser, *age*, King, *age*.

II. KISIM

KAHRAMANLAR ÇAĞI

III. BÖLÜM

Levant'ın Tanrıları ve Kahramanları MÖ 1500-500

1. RABBİN KİTABI

Dünya yaratılış mitoslarıyla doludur ve gerçekte hepsi de yanlışır. Dünya, insan tarihini izleyen, mitolojik başlangıçlardan, artan makullükle, anılarda yaşayan dönemlere kadar, tarih kitaplarının kayıtları devraldığı, rasyonel bir gerçeklik göstererek bugüne vardırırdı. Fakat dar bir grupta yoğunlaşan büyük geleneklerin kitaplarıyla doludur. Dahası, bütün ilkel mitolojilerin geleneklere, duygusal düzenlere ve belirli grupların siyasal eğilimlerine geçerli bir değer kazandırmaya hizmet etmeleri gibi, bu kitaplar da büyük gelecekler için aynısını yapar. Yüzeyde bilinçli tarih gibi düzenlenmiş görünebilir. Derinde mitos olarak kavranıldıkları anlaşılır. Belli bir bakış açısından, yaşam gizlerine ilişkin şiirsel yazılardır. Fakat kronolojik gerçek olarak şiir okumaktan söz etmek en azından bu açıyı yitirmektir. Biraz daha devam edersek, kendisinin ahmak olduğunu kanıtlamaktır. Buna eklenecek şey, bu kitapları bir araya toplayanların ahmak olmadıklarıdır, ne yaptıklarını kesinlikle bilmektedirler. Yaptıkları iş, her aşamasında, bunu gösterir.

Eski Ahit'in, her antik edebiyat parçası gibi, tanrıların değil, fakat insanların ebedi yeteneğine ait bir ürün olarak ve sonsuzluğa ilişkin değil, zamana ve özellikle oldukça bunalımlı bir dö-

neme ait bir ürün olarak okunması için atılan ilk kesin adım, Willhelm M.L. de Wette'nin (1780-1849) çığır açan iki cilt kitabı olmuştur; *Eski Ahit'e Giriş Katkılar (Contributions Introductory to the Old Testament)* (1860)¹ Orada şunları göstermiştir:

1. Krallar II'de rahip Hilkaya tarafından Süleyman Tapınağı'nın tamirinde bulunduğu belirtilen *Şeriat Kitabı* (MÖ 621), *Deuteronomi Kitabı*'nın çekirdeği.

2. Bu iddialı buluşla, *Eski Ahit*'teki bütün tarihsel ve mitsel materyal bütünüyle baştan yazılmıştı.

3. Çıkış, Levilliler, Sayılar gibi Musa'nın çölde dolandığı döneme ait kitaplar, gerçekte, uzun bir gelişimin sonunda elde edilmiş ürünlerdir. Çok uzun bir dönemden beri var olan Ortodoks ruhban geleneğinin şeriatıdır. Babil'den Kudüs'e rahip Ezra tarafından getirilmiştir (MÖ 400). Pers İmparatoru Artakserkses'in ona verdiği gücün erdemiyle, tüm Yahudilerin uyması gereken kurallar kitabı olarak kabul edilmiştir.²

Tartışılan Kitabı Mukaddes metni şöyledir:

'Ve vaki oldu ki, kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında (MÖ 621) Meşullam'ın oğlu Atsalya'nın oğlu kâtip Şafan'ı kral Rab evine gönderip dedi: Büyük kâhin Hilkaya'nın yanına çık, eşik bekçilerinin kavimden topladıkları Rab evine getirilen gümüşü saysın ve onu Rab evinin işine koşulan işçilerin eline versinler, onlar da gümüşü evin çatlak yerlerini onarmak için Rab evinde olan işçilere, dülgere ve mimarlara ve yapıcılara ve evi onarmak üzere kereste ve yontulmuş taşlar almak için versinler. Ancak ellerine verilen paranın hesabı onlarla görülmedi, çünkü sadakatle çalışıyorlardı.

Ve büyük kâhin Hilkaya, kâtip Şafan'a dedi: Rabbin evinde şeriat kitabını buldum. Ve Hilkaya kitabı Şafan'a verdi ve onu okudu. Ve kâtip Şafan krala geldi ve krala haber getirip dedi: Kulların evde bulunan gümüşü boşalttılar ve onu Rab evinin işine koşulan işçilerin eline verdiler. Ve kâtip Şafan krala bildirip dedi: Kâhin Hilkaya bana bir kitap verdi. Ve Şafan kralın önünde onu

¹ Wilhelm M.L. de Wette, *Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament*, 1806, çev. Theodore Parker, *A Critical and Historical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament*, C.C. Little and J. Brown, Boston, 1843, 2. baskı, 1858).

² Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, J.G. Goot'sche Bushhandlung Nachfolger, 2-5. Auf l., c. II, kısım 2, Stuttgart-Berlin, 1925-1937, s. 188-90.

okudu. Ve vaki oldu ki, kral şeriat kitabının sözlerini işitince esvabını yırttı.

Ve Kral kâhin Hilcaya'ya ve Şafan'ın oğlu Ahikama ve Mikaya'nın oğlu Akbora ve kâtip Şafan'a ve kralın kulu Asaya'ya emredip dedi: Gidin, bulunmuş olan bu kitabın sözleri hakkında benim için ve kavim için ve bütün Yahuda için Rabden sorun, çünkü bize karşı alevlenmiş olan Rabbin gazabı büyüktür, çünkü bizim için yazılmış olan her şeye göre yapmak üzere atalarımız bu kitabın sözlerini dinlemediler.

Ve kâhin Hilcaya ve Ahimak ve Akbar ve Şafan ve Asaya, esvap bekçisi Harhas'ın oğlu, Tikva'nın oğlu Şallum'un karısı peygamber Hulda kadına gittiler ve kadın Yeruşalim'de ikinci mahalde oturuyordu ve onunla konuştular. Ve onlara dedi: İsrail'in Allahı Rab şöyle diyor. Sizi bana gönderen adama deyin: Rab şöyle diyor: İşte ben bu yere ve burada oturanların üzerine belayı Yahuda kralının okuduğu kitaptaki bütün sözleri getireceğim. Mademki beni bıraktılar ve ellerinin her işiyle beni öfkeliendirmek için başka ilahlara buhur yaktılar, bu yere karşı gazabım tutuşacak ve sönmeyecek.³

Bu büyük dinsel bunalım döneminde, kişilerin, Allahın yarısını öğrenmek için, bir peygambere ya da bir papaza gönderilmemeleri, fakat bir kadın peygambere gönderilmeleri ilginçtir. Daha da ilginç olan, vahyin kendisidir. Yani Yoşiya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar (MÖ 621) Musa'nın şeriat kitabını kimse duymamıştır ve herkes sahte tanrılara tapınmaktadır. Üstelik, İsrail tanrısı, şimdi onları korkunç biçimde cezalandıracaktır. Otuz beş yıl içinde de gerçekten öyle yapmıştır. Kutsal kentleri alınmış, tapınakları yıkılmış, halk sürgüne gönderilmiş ve yerlerine başka halk yerleştirilmiştir. Fakat Yoşiya, takva ve pişmanlıkla elbiselerini vermiş ve Rabbinin önünde ağlamıştır; kadın peygamberin açıkladığı gibi, bu korkunç görüntülerden uzak tutulacaktır, bütün bu olanlardan önce ölecektir.

Vahiy arkadaşları krallarına bu haberi getirdiler ve o bunları dinleyince, ülkesini temize çıkarma görevini üstlendi. Bunu bu-

³ Krallar II, 22:3-11.

rada bütünüyle alıntılamaya değer, çünkü Batı dinsel anlayışının biçimlenişini gösteren, bütün büyük dinlerin tarihinde enine boyuna yaşayan bu çığır açıcı anlarda ortaya çıkan ilk kapsamlı uygulamalardan biridir:

‘Ve kral gönderip Yahuda’nın ve Yaruşalim’in bütün ihtiyarlarını kendi yanına topladı. Ve kral ve kendisiyle beraber bütün Yahuda adamları ve Yaruşalim’de oturanların hepsi ve kâhinler ve peygamberler küçükten büyüğe bütün kavim Rabbin evine çıktılar ve Rabbin evinde bulunmuş olan ahit kitabının bütün sözlerini onlara işittirerek okudu. Ve kral direğin yanında durdu ve Rabbin ardınca yürümek için ve onun emirlerini ve şهادetlerini ve kanunlarını bütün yürekle ve bütün canla tutmak için ve bu kitapta yazılmış olan bu ahdin sözlerini yerine getirmek için Rabbin önünde ahit kesti ve bütün kavim akdi tasdik etti.

Ve kral, Baal için ve Aşera için ve bütün gökler ordusu için yapılmış olan kapların hepsini Rabbin mabedinden çıkarsınlar diye büyük kâhin Hilkaya’ya ve ikinci kâhinlere ve eşik bekçilerine emretti ve onları Yaruşalim dışarısında Kidron tarlalarında yaktı ve onların külünü Beytel’e götürdü. Ve Yahuda kentlerinde ve Yeruşalim’in çevresinde yüksek yerlerde buhur yaksınlar diye Yahuda krallarının koymuş oldukları put kâhinlerini ve Baal’a ve güneşe ve aya ve burçlara ve bütün gökler ordusuna buhur yakanları savdı. Ve Aşera’yı Rabbin evinden Yeruşalim’in dışarısına Kidron vadisine çıkardı ve onu Kidron vadisinde yaktı ve ezip toz etti ve tozunu halk oğullarının kabirleri üzerine saçtı. Ve fuhşa vakfedilmiş olan erkeklerin Rab evinin içinde bulunan evlerini yıktı, kadınlar orada Aşera için çadırlar dokurlardı. Ve Yahuda kentlerinden bütün kâhinleri getirdi ve Gebadan Beerşeba’ya kadar kâhinlerin buhur yakmış oldukları yüksek yerleri murdar etti ve kent reisi Yehoşuan’ın kapısının girilecek yerinde, kentin kapısında, adamın sol tarafından olan kapı yüksek yerlerini yıktı. Fakat yüksek yerlerin kâhinleri Yeruşalim’de Rabbin mezbahına çıkmadılar, ancak kardeşleri arasında mayasız ekmek yerlerdi. Ve Molek için kimse oğlunu yahut kızını ateşten geçirmesin diye Hinnom oğulları deresinde olan Tofeti murdar etti. Ve Yahuda kralları tarafından güneşe tahsis edilmiş olup Rab evine girilecek

yerde Pervarim'de olan kızlar ağası Natanmelek'in odasının yanında bulunan atları kaldırdı ve güneş arabalarını ateşte yaktı. Ve Yahuda kralları tarafından yapılmış olan Ahazın yukarı odası damında bulunan mezbahalarıyla, Manassenin Rab evinin iki avlusunda yapmış olduğu mezbahaları kral yaktı ve kırıp döverek tozlarını Kidron vadisine saçtı. Ve Yerusâlim'in karşısında, Helak Dağı'nın sağında, Saydalıların mekruh şeyi Aştari için ve Moabın Mekruh şeyi Kemoş için ve Ammon oğullarının mekruh şeyi Milkom için İsrail Kralı Süleyman'ın yapmış olduğu yüksek yerleri kral murdar etti. Ve dikili taşları parçaladı ve Aşerleri kesti ve yerlerini insan kemikleriyle doldurdu.

Bundan başka Beytel'de olan mezbahı ve Nebat'ın oğlu Yero-boam'ın yaptığı ve onunla İsrail'e suç işlettirdiği yüksek yeri, o mezbahı da, yüksek yeri de yıktı ve ezip toz etti ve Aşera'yı yaktı. Ve Yoşiya dönüp orada dağda olan kabirleri gördü ve gönderip kemikleri kabirlerinden aldı ve bu işleri söylemiş olan Allah adamının ilan ettiği Rabbin sözüne göre onları mezbah üzerinde yakıp onu murdar etti. Ve dedi: Orada gördüğüm abide nedir? Ve kentin adamları ona dediler; Yahuda'dan gelerek Beytel-mezbahına karşı yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve de yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve dedi: Onu bırakın, onun kemiklerini kimse rahatsız etmesin. Ve onun kemiklerini Samiriye'den gelmiş olan peygamberin kemikleriyle beraber bıraktılar. Ve Samiriye kentlerinde olan bütün yüksek yerler evlerini de Yoşiya kaldırdı; İsrail kralları Rabbi öfkeliendirmek için bu evleri yapmışlardı ve Beytel'de yaptıklarının hepsine göre bunlara da yaptı. Ve orada bulunan bütün yüksek yerler, kâhinlerini mezbahalar üzerinde kurban etti ve mezbahaların üzerinde insan kemikleri yaktı ve Yerusâlim'e döndü.

Ve kral bütün kavme emredip dedi: Allahımız Rabbe bu ahit kitabında yazılmış olduğuna göre fışış bayramını yapın. Gerçek, İsrail üzerine hükmetmiş olan hâkimlerin günlerinden beri (o günden beş altı yüzyıl öncesi) ve İsrail krallarının ve Yahuda krallarının bütün günlerinde bu fışış bayramı gibi fışış yapılmadı (yani sonraki üç yüz yıl), ancak bu fışış Rabbe kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında Yerusâlim'de yapıldı.

Bundan başka Yoşıya, kâhin Hilcaya'nın Rab evinde bulmuş olduğu kitapta yazılmış şeriat sözlerini yerine getirsin diye cinci-leri ve bakıcıları ve terafimi ve putları ve Yahuda diyarında Yerus-şalim'de görülen bütün mekruh şeyleri ortadan süpürdü. Ve Musa'nın bütün şeriatına göre, bütün yüreğiyle ve bütün canıyla ve bütün kuvvetiyle, onun gibi Rabbe dönen bir kral ondan evvel olmadı ve kendisinden sonra onun gibisi çıkmadı...⁴

Yahuda kralı Yoşıya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar, ne kralların ne halkın, Musa'nın şeriatına hiç aldırmadıkları, hatta onu bilmedikleri daha açık nasıl anlatılabilir, hayal etmek zor. Çekirdek Yakınoğu'nun normal tanrılarına tapıyorlardı, olağan kültleri vardı, bu bölümdeki anlatımdan onları hemen tanıyabilirim. Davud'un oğlu kral Süleyman'ın kendisi bu tanrılara tapınaklar yaptırdı ve onların simgelerini buralara yerleştirdi. Fahişe kültü bu tapınağın muntıkası içindeydi ve güneş tanrısının atlarının tavlası girişteydi. Yani İbranilerin ilkel dini her ne ise veya Musa ne öğretmişse İsrail ve Yahuda'da yerleşen Yahudiler çölden çıkıp toprak adamı olduklarında bu zamanın normal geleneksel tanrılarını kabul etmişler ve tapmışlardır. Fakat çığır açan yılda, 621'de, tapınağın kâhini (bu arada, gelecek peygamber Yeremya'nın babasıdır) Musa'nın (eğer yaşamışsa 600 yıl önce ölmüş olan) şeriatını bildiren bir kitap çıkarmıştır. Bu şeriat kitabı, her şeyi harap eden bir devrime platform hazırlamıştır. Sonuçları daha kral Yoşıya zamanında görülmüştür, çünkü okuduğumuz gibi, onu izleyen dört kral 'atalarının yapmış olduğu her şeye göre Rabbin gözünde kötü olanı'⁵ yapmışlardır. Ve MÖ 586'da:

'Babil kralı Nabükadnesar'ın on dokuzuncu yılıydı, muhafız askerinin başı, Babil kralının kulu Nebuzara'dan Yerusşalim'e geldi. Ve Rabbin evini ve kralın evini ve Yerusşalim'in bütün evlerini her büyük evi ateşe verdi. Ve muhafız askerinin başıyla beraber olan bütün Kildani ordusu çepçevre Yerusşalim duvarlarını yıktılar. Ve muhafız askerinin başı Nebuzara'dan kentte kalmış olan kavmin arta kalanını ve Babil kralı tarafına geçmiş olan kaçaklarını ve halkın arta kalanını sürgün götürdü.'⁶

⁴ Krallar II, 22:3-23:25.

⁵ Krallar II, 23:32, 37, 24:9,19.

⁶ Krallar II, 25:8-11.

2. MİTOLOJİK ÇAĞ

Babil sürgünü felaketiyle sonuçlanan Ortodoks İbrani dünya çağları şeması aşağıdaki gibi özetlenebilir.

I. Mitolojik dönem

1. Yaratılışın yedi günü (Tekvin 1:1-2:3)
2. Bahçe ve Düşüş (Tekvin 2:4-3:24)
3. Düşüşten Nuh'un Tufanına (Tekvin 4-7)
4. Tufandan Babil Kulesine (Tekvin 8:1-11:9)

II. Efsanevi dönem

1. İbrahim ve Mısır'a giriş (Tekvin 1:10-50:26)
2. Çıkış (Çıkış 1:1-15:21)
3. Çöl yılları (Çıkış 15:22 ve devamı)
4. Kenan'ın fethi (Yeşu'nun kitabı)

III. Belgesel dönem

1. Kenan'ın fethi (Hâkimler kitabı)
2. Birleşik krallık; 1025-930 (Samuel I ve II, Krallar I 1-11)
3. İsrail ve Yahuda; 930-721 (Krallar I 12'den Krallar II 17'ye)
4. Yalnız Yahuda; 721-586 (Krallar I 18-25)
5. Babil sürgünü; 586-538

Mitolojik ve efsanevi dönemlerden oluşturulan temel metinler beş tanedir.

1. Yehovacı metin (J), güney krallığı Yahuda'nın MÖ dokuzuncu yüzyıldaki mitolojisini yansıtır, burada yaratıcı (çeviride hep Rab diye geçen) Yehova'dır ve şeriat dağı Sina Dağı'dır.

2. Elohim metni (E), kuzey krallığı İsrail'in MÖ sekizinci yüzyıldaki mitolojisini yansıtır (fakat Yehovacı bakış açısıyla yedinci yüzyılda J ve E metinlerini bir araya getiren biri tarafından uyarlanmıştır). Şeriat dağı Horeb'tir ve yaratıcı Elohim'dir (el sözcüğünün çoğulu, hep Allah olarak çevrilir).

3. Kutsal Kanun (K) olarak bilinen ritüel kanun; Musa'ya Sina'da nazil olduğu bildirilirse de, açıktır ki MÖ yedinci yüzyıldan kalmaz. Levililer 17-26'dadır.

4. Ritüel Deuteronomistler Kanunu (D). Şeriat dağı yine Horeb, fakat yaratıcı Yehova'dır. D'nin çekirdeği belli ki 621 yılının kanun taslağıdır.

5. Sürgün sonrası kâhince yazılar, Hâkimler metni (H) diye bilinir ve kâhin Ezra tarafından MÖ 397'de Kudüs'te ilan edilen şeriatın çekirdeğidir. MS 300'e kadar genişletilmiş ve yeniden yazılmıştır. Mitolojik ve efsanevi dönemlerin metinleri bundan daha önceki bir dönemde de tamamlanmış olamaz.*

İlk işimiz, mitolojik dönemin öğelerini sonraki öğelerden ayırmak olmalıdır. Bu amaçla iki mitoloji belirlenmiştir. Biri MÖ dokuzuncu yüzyılın Yehovacı metni. Öteki dördüncü yüzyılın Hâkimler metnidir. Ayır ayrı incelendiklerinde şöyledir:**

YEHOVACI (J) YARATILIŞ DÖNEMİ: MÖ IX. YÜZYIL

Yehovacı görüş Tekvin 2:4b'den başlar:

'Rab Allah yeri ve gökleri yarattığı günde, yaratıldıkları zaman göklerin ve yerin asılları bunlardır. Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu. Ve bir kır otu henüz bitmemişti, çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işlemek için adam yoktu. Ve yerden buğu yükseldi ve bütün toprağın yüzünü suladı. Ve Rab Allah yerin toprağından adam yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmağı çıkı ve oradan bölündü ve dört kol oldu...

Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye, fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin, çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölersün.'***

* Öğelerin, tarihlerin ve eleştirel kuramların çözümlenmesi için W.O.E. Cesterley ve Theodore H. Robinson'un *Eski Ahd'in Kitaplarına Giriş (An Introduction to the Books of the Old Testament)* kitabına bkz., New York, Meridian Books, 1958.

** Alıntılar, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin 1981 baskısından yapılmıştır. Metnin aslında, "Rab Allah" Yehova, "Allah" Elohim (J ve E metinleri) şeklindedir (ç.n.).

***Veya 'tüm bilgilerin ağacı'. Bkz. Rubbi J.H. Hertz, *The Pentateuch and Haftorahs*, Londra, Soncino Press, 1961, s. 8, n. 9, s. 10, n. 5.

MÖ dördüncü yüzyılın papaz yayıncılarının bu etkileyici masalın devamını neden istemediklerini anlamak kolay. Her ayrıntısıyla Tekvin 1'de anlatılan yedi günde yaratılıştan farklı ise de, eski Sümer bahçesini hemen tanıyoruz. Fakat iki ağaç şimdi bir tanedir ve insan onu korumak ve bakmak üzere atanmıştır. Açıkça insan, 4. şekildeki Gilgamiş benzeri kişinin rolünde görünmektedir. Sargon'un koruyucu olarak tanrıça İştâr tarafından sevildiğini de anımsayalım. Yine 4. şekildeki gibi bahçeden dört ırmak akar. Ve son olarak Levanten mitolojinin başta gelen özelliklerinden birine, burada insanın tanrının kölesi veya hizmetçisi olarak yaratıldığına işaret edelim. Son dönem Sümer mitoslarından biri, *Doğu Mitolojisi*'nde anlatıldığı gibi, insanın, tanrının sıkıntılı çift sürme işini üzerine almak için yaratıldığını belirtir. İnsan onlar için çalışmak ve elde ettiği ürünü kurbanlık olarak sunmak durumundadır.⁷ Marduk da insanı tanrılara hizmet etsin diye yaratmıştır. Burada da insan bahçeye bakmak üzere yaratılmıştır.

Bundan sonra sıra insana yardımcı olarak hayvanların yaratılmasındadır. Ünlü 1. bölümün yedi günde yaratılış öyküsüyle çarpıcı biçimde zıtlık gösterir. Orada önce hayvanlar yaratılmıştır. Burada ise tersine, tanrının Âdem'i yarattıktan sonra 'Rab Allah kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu.'

Bu idilik manzara Enkidu'nun tapınak fahişesi tarafından baştan çıkarılmasından önce yabanıl hayvanların arasında yaşadığı günleri anımsatıyor. Sonra hayvanlar onu terk ettiler ve kadın ona örtünmek için elbise vererek onu Uruk kentine ulaştırdı ve orada öldü.* Burada ise yabanıllar arasında insan için bir eş olmadığını okuyoruz. 'Rab Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini elle kapadı ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı. Ve onu adama getirdi.' Bundan sonra, herkesin bildiği düşüş ve bahçeden çıkarılma geldi.

⁷ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 116-121.

* s. 92-95'ye bkz.

Sonraki olay, ilk çiftin iki oğlunun rekabetidir. Büyüğü Kabil çiftçidir, genci Habil koyun çobanıdır. 'Ve Kabil'in günler geçtikten sonra toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil'e ve onun takdimesine baktı, fakat Kabil'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kabil çok öfkeleni ve çehresini astı.'

Kabil kardeşini öldürdü ve Yehova ceza olarak onu da, babası Âdem'i de lanetledi. 'Ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağırlıyor. Ve şimdi sen toprak tarafından lanet edildin. O toprak ki, kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı, toprağı işlediğin zaman artık sana kuvvetini vermeyecektir, yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın'. Yehova, Kabil'in üstüne bir nişan koydu ve Kabil 'Rabbin önünden çıktı ve Aden'in şarkında Nod (dolaşmak) diyarında oturdu'.⁸

Bütün olarak, Batı insanının ruhuna derinden kazınmış bu eski Yahudi mitosu, *İlkel Mitoloji*'de ikinci tropik kültürlerin ortak genel kategorisi olarak tartıştım. Sayısız eşdeğerleri Afrika ve Hindistan, Güneydoğu Asya, Malenezya ve Polinezya, Meksika, Peru ve Brezilya'da derlenmiştir. Bu tür ritlerin ve ilişkin ritlerin tipik yönleri, 1 yılan, 2 kadın, 3 yılanı, kadını veya her ikisini de öldürme, 4 kurbanın gömülen kafasından veya gövdesinden gıdalı bitkilerin üretilmesi, 4 ölüm ve doğurma anında var oluş ve 6 böylece mitolojik çağın sonunun gelmesidir.

Fakat İlkel örneklerde düşüş, günah ve sürgün anlayışı yoktur. Yaşam konusunda eleştirel değil, olumludurlar. Dahası, eski Mezopotamya mühürlerini incelerken görmüş olduğumuz gibi, neolitik ve yüksek Tunç Çağı döneminde, ağaç simgesi, kozmolojik ve mistik olarak tüm zıt çiftlerin bir araya geldiği dünya ek-seni olarak görülmüştü. (Tekrar 1. şekilden 6., 9., 15. ve 19. şekillere bkz.) Kitabı Mukaddes'teki Aden'in kaynağı bu nedenle çöl mitolojisi olamaz. Bu, ilkel İbrani mitos olması demektir. Fakat toprak insanlarının eski ekim mitolojisidir. Ama Kitabı Mukaddes'in yeniden söyleminde, tüm anlayış, hani, 180 derece değiştirilmiştir. Aşağıdaki değişiklikler özel dikkate değer:

⁸ Tekvin, 2:4-4:16.

1. KABİL'İN HABİL'İ ÖLDÜRMESİ: Burada öldürme motifi mitolojik çağın içinde değildir, fakat sonunu izler. Tüm ilkel mitosların zamanlamasının tersinedir.⁹ Dahası, düşüş motifini yineleyecek bir yapıya dönüştürülmüştür. Toprak artık, gücünü Kabil'e vermez ve Kabil dünyada serseri olmak zorunda kalır. Bu, tarımsal mitosun ürettiği ritüel ölümün tam zıddı bir sonuçtur. Mitos, İbranilerin, ülkenin eski halklarını sürgün etmelerine göre uyarlanmıştır. Kabil çiftçidir, Habil çoban. Kenan ülkesi halkları tarımcıydılar, İbraniler koyun çobanı. İbrani tanrısı bu nedenle ikinciye tercih eder, oysa öteki daha büyüktür. Gerçekten Tekvin kitabı boyunca, genç olanlardan yana, yaşlılar karşısında ısrarlı bir tercih vardır. Yalnız Kabil'e karşı Habil değil, fakat İshak'a karşı İsmail, Esau'ya karşı Yakup, Ruben'e karşı Yusuf. Dersin aranmasına gerek yok, ortada. Fakat yargıyı açıklamak üzere, yakın zamanlarda bulunmuş MÖ 2050'ye ait bir Sümer çivi yazısı metnini anabiliriz. Tanrıça İnanna için bir çiftçi ile çoban arasında tartışma vardır. İnanna elbette çiftçiye tercih eder ve onu eş olarak seçer. Aşağıdaki çobanın itirazıdır:

*çiftçinin benden çok, çiftçinin benden çok
 çiftçinin benden çok neyi var
 eğer o ilk şarabını dökerse
 ben de sarı sütümü dökerim
 eğer o iyi ekmeğini verirse
 ben de ballı peynirimi veririm
 benden çok, çiftçinin benden çok neyi var
 Tanrıça ise:
 daha çok şeye sahip çobanla evlenmeyeceğim
 ben, bakire, çiftçiyle evleneceğim
 çiftçi, bolca bitki yetiştirir
 çiftçi, bolca tohum yetiştirir...¹⁰*

Bin yıl sonra, ataerkil çöl göçebelere geldiler ve dünyadaki gibi cennetteki tüm yargıları da tersine çevirdiler.

⁹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 155-225.

¹⁰ S.N. Kramer, *Sumerian Mythology*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1944, s. 102.

2. İKİ AĞAÇ: Tanrı ve dünya, ölümsüzlük ve ölümlülük arasındaki mitsel ayrım, Kitabı Mukaddes'te, Bilgi Ağacı ile Ölümsüz Yaşam Ağacı arasındaki ayrımla ifade edilmiştir. İkincisi tanrının bilerek insanın ulaşmasını yasakladığı bir ağaca dönüşürken, öteki mitolojilerde, hem Avrupa'da hem de Doğuda, Bilgi Ağacı, Ölümsüzlük Ağacı ile aynıdır, dahası, yine de insan için ulaşılabilir niteliktedir.

Doğu Mitolojisi'nde, Doğu görüşünün temel yönelişlerini değerlendirdim. Bunlar, Batı'nın teologlarınca genelde panteist diye terk edilmişlerdir. Evet, reistik değildir, çünkü *theos* (tanrı) kişisel olarak hiçbir zaman onun son terimi olmamıştır. Öğreti, yaratılıştaki bütüne (*pan*) gider. Fakat ön ek pan da pek uygun değildir. Çünkü Upanişadlar'da okuduğumuz gibi:

*gerçekten, bilmenden başkadır
ve dahası, bilinmeyenden ötedir.*¹¹

*biçimi görülmez
hiç kimse onu gözle görmemiştir.*¹²

Fakat sonra, tam da aynı metinde:

*onun her varlıkta farkına varmak, deha
onu bu dünyadan ayırabilmek, ölümsüzlük.*¹³

*onu kendi içlerinde kavrayanlar dâhilerdir
başkası değil, onlar kutsal mutluluğu bilir.*¹⁴

Veya, Çinli Tao Te Ching'in diliyle:

İnsanların yolları dünyanınkilerle koşulludur. Dünyanın yolları cennetinkilerle. Cennetin yolları Tao'ninkilerle, Tao'ninkiler seninkiyle... Eğer Tao'yu ararsan, yönecek somut bir şey yok-

¹¹ Kena Upanişad 1.3.

¹² Stevasvatara Upanişad 4.20.

¹³ Kena Upanişad 2.5.

¹⁴ Stevasvatara Upanişad 6.12.

tur, eğer dinlersen, duyacak kadar sesli bir şey yoktur... Tao hiç-
bir şey yapmaz, fakat her şey onunla yapılır...¹⁵

Veya yine, Buddhist Japon şiiri:

*uzun bir şey Buddhanın uzun gövdesidir
kısa bir şey Buddhanın kısa gövdesidir*¹⁶

Batı'nın bu öğretiyi reddetmesinin (veya daha iyisi, kavra-
maktan korkmasının) nedeni, kendi din anlayışıdır; bu anlayış,
yaratıktan ayrı bir yaratıcı üstüne kuruludur ve temelde basitçe
dünyada mevcut olmayan, fakat kendi özünde mevcut olan bir
kutsallık tanımıyla tehdit altında kalır. Yeniden Upanişad'dan
alıntı yaparsak:

'Her kim 'ben yok olmam' diye bilirse, evrensel olur ve hatta
tanrılar da onu böyle olmaktan engelleyemez, çünkü kendisi böy-
le olur, yani her kim 'o tektir, ben başkayım' diye bir kutsallığa
tapınırsa, o bilmez. O tanrılara kurban edilen bir hayvan gibidir.
Fakat bir hayvan bile kurtarılsa, hoş gelmez. Ya kurtulanlar çoğa-
lırsa ne olur? Bu nedenle tanrılar için insanların bunu bilmesi hoş
değildir.'¹⁷

Yehova için de hoş değildi. Herhangi bir tanrıya tapanlar için
de değildir. Çünkü bu görüşe göre, tahayyül edilmiş bir tanrı de-
ğil, fakat birey, kendi gerçekliğiyle varlığın gerçekliğidir:

*sen koyu mavi gözlü kuş ve kırmızı gözlü papağansın
yıldırımlar senin çocuğun gibi. sen mevsimler ve denizlersin
başlangıcın yok, tüm varlıkların doğduğu yerde,
tüm yayılışınla oturuyorsun.*¹⁸

Üstelik, yalnızca birey değil, fakat her şey bu gerçeğin teza-
hürüdür. Her şeye 'parmak tırnaklarının uçlarına kadar, kutu-
sunda gizlenen ustura kadar veya alevlenmiş şeyden çıkan ateş

¹⁵ 'Tao Te Ching 25, 33, 37. çev. Arthur Waley, *The Way and Its Power*, George Allen and Unwin
Ltd., Londra, 1954, s. 174, 186, 188.

¹⁶ R.H. Blyth, *Haiku*, c. I, Kamakura Bunko, 1949, s. 203.

¹⁷ *Itihudaranyaka Upanişad* 1.4.10.

¹⁸ *Svetasvatara Upanişad* 4.4.

kadar' girmiştir.¹⁹ Bu her şeyi teyit etmenin sonucu olarak, mistik şair görüşüyle, Doğu'nun ruhsal öğretileri için, en ulu ile en basiti birleştirmek olanaklı olmuştur. Çünkü halkın bağlılığı olarak, kendisinin dışında bir tanrıya sesleniş, dürüst ve içten bir sesleniş sürdürür; açıklaması, yansıması, kendinde gizemli olan kendinedir.

*o çapanın sapını tutar
fakat elleri boştur.*²⁰

Bizim kutsal kitabımıza göre, oysa tanrı ve onun dünyası, birbirleriyle tanımlanamazlar. Tanrı, yaratıcı olarak dünyayı yapmıştır, fakat hiçbir anlamda dünyanın kendisi veya onun içindeki bir nesne değildir. Mantıkta A, B olmadığı gibi. Dolayısıyla, Ortodoks Yahudi, Hristiyan veya Müslümanda, tanrıyı dünyada veya kendinde arama ve bulma sorunu yoktur. Bu, insanlığın doğal dinlerinden kalanı reddetme yoludur. Doğu'nun aptal bilgeliği ve Sümer, Akad, Babil, Mısır, Kenan ve ötekilerin şeytan papazları, en azından ormanların ve steplerin büyücü doktorları ve Şamanları kadar, peygamber Yeremya'nın dediği gibi 'ağaca: babamsın ve taş: bizi sen doğurdun, derler' (Yeremya 2:27) ve peygamberin dediğine göre, 'kavmların âdetleri boş şeydir' (10:3).

İnsanın inançlarının çıktığı büyük küçük mitolojik düzenlerin kavranılmasında, Kitabı Mukaddes'teki tanrı fikri başka bir yere konulmalıdır; kutsallığın *mutlak aşkınlığını*, başka hiçbir yerde böyle kesinlikle görülmeyen bir ilkeyi yansıtır. Doğu'nun kutsal kitaplarında varlığın son gizinin aşkın olduğu söylenilir. Yani bu 'aşkınlığın', insan bilgisinin, düşüncesinin, görüş ve konuşmasının (üstünde ve ötesinde) 'aşkın' olması anlamındadır. Fakat onun açıkça kendi varlığımızın ve tüm varlıkların giziyle tanımlanmasından, hem de her yerde hazır ve nazır olarak bilinmesinden, gerçekten neredeyse Doğu'nun ana görüşü, çoğu pagan, ilkel ve mistik kurumlar gibidir. Bu aynı zamanda Yehova'nın şu bakış açısını getirir, insanı korkut ki, Upanişad'ın deyişiyle, 'ben yok olmam' diyebilir ve böylece kendisi tanrı olur. İşte, bizden

¹⁹ *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.7.

²⁰ Blyth, *age*, s. 197.

biri gibi oldu' der Yehova, 'şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacını almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye...' Mitoloji aynıdır, fakat başka değerlerle değiştirilmiştir, yani dünyada mutluluğun gerçekleşmesi değil, mücadele vardır.

3. GÜNAH, YASAK MEYVE: Hintli aziz Ramakrişna, İngiliz eğitimi görmüş ziyaretçisi kendisine tanrının bir günahkârda nasıl bulunduğunu sorduğunda, 'Bir kez' demişti, 'bir adam bana Kitabı Mukaddes'i vermişti. Hep şununla doluydu: Günah, günah! Bir kimsenin şöyle diyecek kadar inancı olmalı: Tanrının adını andım, Rama'nın veya Hari'nin adını tekrarlardım mı nasıl günahkâr olabilirim? Bir kimse tanrının adının şanıyla inanç sahibi olmalı'.²¹ Belki kolay veya zor olabilir, ama kutsallığın içindeki güce olan inancı gösteriyor. Yaratıcı ile yaratan arasındaki, ancak köprüyle aşılabilir, o zaman bile istikrarsız ve özel, gelişmiş, belirlenmiş kurallara uymakla giderilen mutlak ayrımla karşılaşıldığında, etkili bir biçimde uyarılmak için, yalnızca tanrının düşünce ve sevgisinin gerekli olmasını gösteriyor.

Âdem ile Havva'nın olayında bildirilen kural, peri masallarında geçen, çok bilinen bir türdür. Folklor öğrencilerince Tek Yasak Şey diye bilinir. Örnek olarak, Tek Yasak Yer (yasak oda, yasak kapı, yasak yol). Tek Yasak Nesne (yasak meyve, yasak içki), Tek Yasak Zaman (kutsal gün, sihirli saat) vb. Motif dünyada yaygındır. Orfeus tabusu, geriye bakmamak, anılabilir.²²

Belli, ilkel, canavar-kesme mitoslarında Tek Yasak Yol motifi- nin ilginç bir kullanımı vardır. Genç kahraman, kendisine korunması için verilen tabuyu bilerek çiğner, bir veya birkaç kötü gücün alanına girer, hepsiyle baş eder, insanlığı baskıdan kurtarır.²³ Episod, yeni bir bakış açısıyla okunabilir. Gerçek yaşam dünyasını tanrıya değil, Âdem ile Havva'ya borçlu olduğumuzu anlarız. Ama şurası kesin ki, örneğin MÖ dokuzuncu ve dördüncü yüzyıllarda şekil verenlerin böyle maceracı düşünceleri yoktu.

²¹ Swami Ramakrishna, *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, s. 627.

²² Smith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature*, Ind. Indiana University Studies, Bloomington, 1932, Motifs C. 600-649.

²³ Örnek: Washington Matthews, *Navaho Legends*, Memoirs of the American Folklore Society, c. V., G.E. Stechert and Co., New York, 1897, s. 107 ff.

Roma Katolik düşüncesinde, 'Kitabı Mukaddes'teki öykünün özü, düşüşün, ayrılmanın, daha iyi bir günün gelmesi için olduğudur' düşüncesinde kesinlikle koştur bir görüş varsa da.²⁴ Daha iyi bir görüşe göre, elbette, Haçın selametindedir, ikinci ağaçtadır. Bu görüşün içtihadı Paul'un şu büyük sözlerinde vardır: 'Çünkü Allah hepsine merhamet etsin diye, hepsini itaatsizlik içine kapadı'.^{*} Bu düşünce şu sözlerle ifade edilmiştir: O *felix-culpa*. Ey şanslı günah! Ey mutlu hata! Kutsal Cumartesilerde, paskalya mumlarının kutsanması hizmetinde:

O cerle necessarium adae peccatum, quod Christi morte deletum est!

*O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem!*²⁵

Bu tema, *Finnegans Wake*'de coşkuyla işlenmiştir. Bahçeden düşüş mitosundan benim görüşümün çıkarılması çok kolaydır. Kitabı Mukaddes'in mitsel betimlemesi her zaman kendi mesajını taşır ve metnin kendisinde sözcüklerle ifadesini bulmaz. Çünkü bu kitap çok derinlerde, birçok dilden ödünç aldığı simgeleri taşır.

Şimdi, çok daha sonraki kâhince mitosa, Tekvin'in I. Babına dönebiliriz.

KÂHİNCE YARATILIŞ (H) DÖNEMİ MÖ IV. YÜZYIL

'Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerine karanlık vardı ve Allah'ın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü. Ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah ışığa Gündüz ve karanlığa Gece dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, birinci gün.

Ve Allah dedi, suların ortasında kubbe olsun ve suları suların ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün."

²⁴ Gerald Vann, O.P., *The Paradise Tree*, Sheed and Ward, New York, 1959, s. 66.

^{*} Romalılar 11:32. Bu alıntı, aynı zamanda, James Joyce'un *Finnegans Wake* adlı eserindeki bütün değişimlerinde ortaya çıkan 1132 sayısının gizli anlamını gösterir.

²⁵ Dom Gaspar Lefebure, *Daily Missal*, St. Paul, E.M. Lohmann, Co. 1934, s. 831.

Sonraki gün kuru toprakların ve sebzelerin yaratılışıdır. Dördüncü gün güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Beşincide kuşlar, deniz canavarları ve balıklar, altıncı gün hayvanlar ve insan yaratıldı. Allah dedi, 'sûretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım'.

'Ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi sûretinde yarattı, onu Allah'ın sûretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı.

Ve Allah dedi: İşte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim, size yiyecek olacaktır ve yerin her hayvanına ve göklerin her kuşuna ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürünen her şeye bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim ve böyle oldu...²⁶

İnsanların, yıllarca insanların ilk hayvanların sonra yaratıldığı Yehovacı cennet mitosunu, tam zıt zamanlı bir masalın ikinci bölümü gibi okumasını anlamak kolay değil. Üstelik Havva, Âdem'in kaburgasından yaratılmıyor, dişi ve erkek Allah'ın sûretinde birlikte yaratılıyorlar, yalnızca yabancı arasında ona arkadaş olmanın diye olmuyor bu iş.

Elohim mitosunun neden *ex nihilo* 'hiçbir şeyden' yaratılış biçiminde anlaşıldığını kavramak da kolay değil. Yaratılış sözcüğünün gücüyle açıklanıyor ve bu ilkel düşüncede 'hiçbir şey'den öte bir şeydir. Tersine, şeylerin özüdür. MÖ 2850'lere kadar eski dönemlerde sözcük gücüyle yaratılışa ilişkin bir Mısır mitosuna var.²⁷ Ve elli yıl kadar önce, yakın bir dönemde, 6,5 yaşında bir çocuk, İsveçli psikolog Dr. Jean Piaget'e, 'Eğer çocuklar olmasaydı çok kötü olurdu. Hiçbir şey yapamazdınız. Şeyler nasıl yapılabilirdi?' demişti.²⁸

Üstelik bu yaratılış mitosunda, yasak ağaç da yok.

Ve son olarak, eğer Elohim'in sûretiyle yaratıldılarsa, Âdem ve Havva birlikte göründüklerinden, Elohim ikililiğinin ötesinde yalnızca erkek olamaz, androjin olmalı. O zaman mabuta neden erkek biçiminde olduğu gibi dişi biçiminde de tapılmasın?

²⁶ Tekvin, 1:1-2:4a.

²⁷ Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, s. 92-101.

²⁸ Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji, s. 96.

Aşkın gözü kördür, derler. Mitolojik düşüncenin Batı'daki bocalayan tarihinde, Elohim yaratılış bölümünün müthiş rolü olmuştur. Çünkü eski dünya sanatkârının kendisinden bir bildiri olarak düşünüldüğünde, dağın başında Musa'ya varan haşmet ve basitliğinin şimdi yok olan bir gücü taşıması söz konusudur. Bugün bunların Aristo'nun yüzyılında, şairce bir kâhin eli tarafından yazıldığını biliyoruz. MÖ dördüncü yüzyılda evrenin biçiminin on beş yüzyıl önceki yukarıdaki suları ayıran bir bağ ile, yukarıdakilerin yağmur olarak döküldüğünü, aşağıdakilerin kaynaklardan fışkırdığını, Marduk mitsel dünyasının imgeleriyle bulmak, en azından hayalkırıcıdır. Fakat hâlâ daha, tüm bu arkaik destanın çocuklarımıza tanrının sonsuz gerçeği olarak iletilmesi geleneğimiz daha da kırııcıdır.

Tufan mitosunu Doğu *Mitolojisi*'nde zaten tartıştım.²⁹ Burada yalnızca, Tekvin'de iki biçimin birleştirildiğini söylemek yeterli. Eskisi, dokuzuncu yüzyılın J metninden, Yehova'nın Nuh'a teknesine koşmalarını emretmesini açıklıyor. 'Bütün yeryüzü üzerinde zürriyetlerinin sağ kalması için, kendine her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer ve temiz olmayan hayvanlardan erkek ve onun dişisi olarak ikişer, göklerin kuşlarından da erkek ve dişi olarak yedişer yedişer alacaksın' (Tekvin 7:2-3).

Ötekine, H metnine göre Elohim, Nuh'a şunları söyledi: 'Ve seninle beraber sağ kalmak için her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her nevinden ikişer olarak gemiye getireceksin, erkek ve dişi olacaklar. Cinslerine göre kuşlardan ve cinslerine göre sığırlardan, cinslerine göre toprakta her sürünenden, her neviden ikişer olarak, sağ kalmak için sana gelecekler' (Tekvin 6:19-20).

Babil Kulesi öyküsü J metnindedir, Kitabı Mukaddes'te özgündür. Elbette zigurratın anlamını çarpıtır. Gökleri karıştırmak ve tehdit etmek amacıyla değil, fakat semavi tanrıların dünyadaki kölelerinin tapınmalarını karşılamak üzere onların inebilecekleri bir yer olma amacını taşır.³⁰ Fakat Kitabı Mukaddes övünçlerinden biri, kendininkinden başka tüm tapınma yollarını lanetleme-deki üstünlüğüdür, belagatıdır. Dahası, Yehova'nın insanların dil-

²⁹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 131-141.

³⁰ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 115-117.

lerini çoğaltarak onları yeryüzüne dağıtmadaki bozguncu işi (MÖ 2500'e kadar dünyada tek dil bulunmuş ve insanların dağılması söz konusu olmamış da olsa), eski İbrani biçiminde, İbranice dışında tüm dillerin ikinci derecede oluşlarına ilişkin değerli bir metindir. 1957 kadar yakın bir döneme ait herhangi bir İbrani Okuma Kitabı açıldığında orada öğrencinin, 'Bu Tanrının konuştuğu dildir' diye okuduğunu görürüz. Bu düşünce, Hintçenin Sanskrit karşısında durumunu belirlemekle aynıdır. Yani bu kutsal dilin sözcükleri şeylerin 'gerçek' adlarıdır, onlar yaratılış zamanından gelen sözcüklerdir. Bu dilin sözcükleri evrenden öncedir, onun ruhsal formu ve desteğidir. Böylece onlara çalışmakla, gerçeğe, varlığa, realite ve güce, kutsallığın kendisine yaklaşılr.

3. İBRAHİM'İN ÇAĞI

Düşüş olmasaydı, Kurtuluşa da gerek kalmayacaktı. Bu nedenle Düşüş imgesi, Hristiyan mitosu için yaşamsaldır. Sinagogların ritleri, festivalleri, tefekkürleri de Seçilmiş Halk efsanesine dayanır.

Sıradan Hristiyan görüşüne göre, tüm insanlık, ilk çiftin asiliği nedeniyle, doğasında bir çürüklük kalıtına sahip olmuştur. Anlayışı karartan, iradeyi zayıflatan, kötülüğe eğilim duyurtan bir çürüme. Tanrının merhametli davranışlarıyla, bu günaha karşı suç ve ceza olmasa, insan, Yaraticısının bilgi, sevgi, hizmet ve güzelliğinden, uygun sondan, sonsuza kadar mahrum kalırdı. Doğu yapısındaki bir kimsenin içe dönüklükte tanrısallığa kavuşması (mitsel kişileşme) bu anlayışta kesinlikle reddedilmiştir. Çünkü bu görüşe göre içeride hiçbir şey yoktur, yalnızca çürümüş-yaratılmış bir ruh vardır, kendi başına ne tanrısal olabilir ne de kendi kendine tanrıyla bir ilişki kurma yeteneği olabilir (mitsel ayrışma). Bu yol, bağışlamayla elde edilebilir. Bu yol, sunduğu ışıkla Oğulun kişiliğinde, Ağaca karşı Haç ile, onun yerini alan kutsal Haçla yaşanır (mitsel yenileme). Ve seçilmiş halk efsanesi, Hristiyan görüşünde, İbrahim ve onun tohumu yoluyla, eti ile, rahmi ile, Oğulun insanlığı ile, Gerçek insan kadar Gerçek Tanrı olmasıyla (mucizeyle) Tanrının Kurtuluş mucizesi kadar uygun bir halkın hazırlanması anla-

mındadır. Onun ölümü ile Kudüs'teki tapınağın perdesi yırtılıp ayrılmıştır (Matta 27:51, Markos 15:38, Luka 23:45). Ve o zamana kadar tanrının bu dünyadaki amacının bir aracı olan Musa'nın ritüel şeriatı artık bitmiştir. Kilisenin ayinler sistemi, Tanrının dünyadaki irade ve merhametinin tek aracı olmuştur. Düşüş ve Kurtuluş, Ağaç ve Haç sembelleri, dünyanın sonuna kadar, insan ontolojisinin nihai terimleri olarak artık kalacaktır.

Süregelen sinagog görüşünde, öte yandan, Hristiyan öğretisindeki doğuştan günah anlayışı reddedilmiştir. Britanya İmparatorluğu'nun baş hahamı J.H. Hertz'in sözlerinden okuduğumuz gibi: 'İnsan baştan beri ölümsüzdür ve ölüm dünyaya Havva'nın başkaldırmasıyla girmemiştir... İnsanın tanrı benzerliğini yitirmesi söz konusu değildir. Ne de insanın tanrı katında doğruyu yapma yeteneğini yitirmesi söz konusudur. Bu tür bir kayıp onun son nesillerine de kalmamıştır.'

'Hahamlardan bazıları, zaman zaman, Havva'nın insan ırkını yılanla zehirlemede payından söz ederlerse de, onlar bile bu zehirin çaresinin Sina'da bulunduğunu açıklarlar. Tanrının şeriatının, hayvansılık ve tanrısızlık bozukluğuna karşı bir siper olduğunu haklı olarak ifade ederler. Mezmurlar sık sık suç ve günah-tan söz ederler, fakat orada... Hristiyan teolojisinin Düşüş adını verdiği olaya atıf yoktur. İnsanın düşüşü öğretilerine ilişkin en ufak bir yankı için *Dua Kitabı*'nda veya *Pişmanlık Günleri*'ne boşuna bakarsınız. Yahudi'nin her günkü sabah duası 'Tanrım bana verdiğin ruh saftır' der (Midraş)...

Âdem'den inen insanoğlu mutsuz biçimde çürüdü ve Tufan tarafından süpürüldü. Yalnız Nuh kurtuldu. Fakat birçok kuşağın geçmesiyle insanoğlu bir kez daha kibirli ve inançsız oldu. Dünyaya ahlaki karanlık yayıldı. Midraş'ın çok derin anlayışıyla, 'Allah, İbrahim olsun, dedi ve ışık oldu'.³¹

Yahudilik kadar Hristiyanlık ve İslamın da temel efsanelerinden olan bu efsanenin giriş satırlarında şunları okuyoruz:

'Ve Rab Abram'a dedi: Memleketinden ve akrabanın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni

³¹ Dr. J.H. Hertz, *The Pentateuch and Haggadah*, Soncino Press, 5721, Londra, 1961, s. 196, 200.

büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim ve bereket ol, ve seni mübarek kılanları mübarek kılacağım, ve sana lanet edene lanet edeceğim ve yeryüzünün bütün kabileleri sende mübarek olacaktır. Ve Abram Rabbin kendisine söylediği gibi gitti.³²

Metin, olayların olduğu zamandan bin yıl sonraki dokuzuncu yüzyılın J metnidir, hiç kimse kronolojik olarak olayı tarihsel bir zamana oturtamamıştır. Yıllarca belirli Kitabı Mukaddes araştırmalarında İbrahim'i MÖ 1996 yılına oturtmak gelenekselleşmişti.³³ İbrahim, Kitabı Mukaddes'e göre, Kildanilerin Ur kentinde doğmuştur. Yine Kitabı Mukaddes'e göre karısı, babası, yeğeniyle Kenan iline gitmek için yola çıktı ve bir zaman Harran'da kaldı.³⁴ Bu tarih, Sümer kültürünün yenilenme ve gelişme dönemi içine düşer ve Lagaşlı Kral Gudea'nın hükümrانlığına rastlar. (MÖ 2000) Ningizzida görüşü bizim 1. şeklimizdeki esindir. Doğum öyküsünü okuduğumuz büyük Semitik Kral Agadeli Sargon (MÖ 2350) on krallı bir hanedandan sonra gelmiştir. 2150'de kuzeydoğudan gelen barbar akınlarıyla yıkılmıştır. Onlara, 'karıyı eşinden, çocuğu ana babasından, krallığı Sümer ülkesinden ayıran dağların ejderleri' denilmiştir. Irk kökenleri bilinmiyor, kralları kendilerine 'Gutinin ve Dört Bucağın Kralları' adlarını vermişlerdi ve egemenlikleri yüzyıl sürmüştü. 2150'den 2050'ye kadar.³⁵

Bu öldürücü yıkımı, etkileyici, ümitli, fakat yine de acı dolu Sümer kültürünün restorasyonunu, Ur'un yerli üçüncü Sümer hanedanı izledi (MÖ 2050-1950). Ve bizim sofu kralımız Lagaşlı Gudea. Bu dönemden kalma sayısız çivi yazısı tabletten, Sümer epikleri hakkında bilgilerimizi öğreniyoruz. Kocaman, yeni zigurratların gerçek filizlenmesi de bu dönemdeydi.

Profesör Moortgat, bu dönemde yapılan Ur örenindeki zigurrat için, 'büyüklüğünü ve karmaşık yapısını göz önüne aldığımızda bu dönemde Ur'un büyüklüğünün, aşağı yukarı büyük tapınak

³² Tekvin, 12-1-4a.

³³ *A Dictionary of the Holy Bible*, American Tract Society, New York, 1859, 'Abraham' maddesi, s. 10.

³⁴ Tekvin, 11:27-32.

³⁵ Alexander Scharff ve Anton Moortgat, *Agypten und Vorderasien im Altertum*, Verlag F. Bruckmann, Munich, 1950, s. 269-71.

kenti Tanrıça İanna'nın Uruk'u kadar olduğunu, son dönem Sümer toplumsal düzeninin hâlâ temelde teokratik olduğunu anlayabiliyoruz. Gerçek anlamıyla tapınak yapıcı bir topluluktur; ortaçağın Hristiyan topluluklarıyla karşılaştırılabilir. Fakat sonra pişmanlıkla, bu dünyayı kavrayışımızın, gerçekten ve derinden anlamaktan ne kadar uzak olduğunu anlıyoruz' diye yazıyor.³⁶

Kentten kente kuleli zigurratlarıyla, İbrahim'in ailesi ve sürüsüyle dolaştığı ülkenin, nasıl bir görünümde olduğunu düşünebiliriz.

Haham Hertz, 'İbrahim ile Tekvin kitabının doğası değişti' diyor. İlk on bir baba kadar, insan topluluğunun dünyadaki şafağı hakkında bilgiler verir. Kitabın geri kalan bölümü, tanrının amacı ışığında insanların kaderini kuran insanların öyküsü, yazımının ana temasını oluşturur... Krallarla loş, ilkel dünyayı terk ederiz ve tarihsel zamanların aydınlığına gireriz.³⁷

Bazılarına Sümer, Akad ve büyük Mısır piramitleri döneminden loş, ilkel dönemler diye söz edilmesi ve 1961'de yayımlanan bir çalışmada, dört yüz yıllık bir zaman dilimi içinde bir yere yerleştirilemeyen İbrahim'le gün ışığına kavuşmuş olduğumuzu okumak garip gelebilir. Fakat eğer İbrahim yaşamışsa, MÖ 1996'da yaşamış olmalıdır ve zamanında yapılmış zigurratlarla biraz ışık yaşamına düşebilir. Herhalde kendisi bunları görmüştür. Özellikle, pek uzakta olmayan Lagaş kentinin kralı Gudea'nın, bir devlet olayı olarak yaptırdığını.

Gudea'nın, kentinin tanrısı Ningirsu'ya yaptırdığı ziggurat, o günün insanların din anlayışı hakkında değerli bilgiler vermekte yardımcı olabilmektedir. Tanrıları, İbrahim'in tersine, söz verilmiş bir geleceğin değil, çoktan sönmüş bir geçmişin tanrılarıdır. Yani bir ölü töreni gibi, bizlere, dağılan ve geçip gitmekte olan bir kalıtı gösterebilirler.

Dicle ırmağı, Gudea'nın tanrı Ningirsu'ya yaptırdığı tapınağın kentinin topraklarını yükselip basmaya ve tarlalara verim getirmeye son verdiğinde, Gudea bir düş yoluyla tanrının isteğini öğrenir, fakat rüyayı yorumlayamaz. O zaman ana tanrıça Gatumdug'un tapınağına yönelir. İşte, yardım duasını okuyoruz:

³⁶ Age, s. 281-82.

³⁷ Hertz.s., age, s. 200.

‘Ey kraliçem, saf cennetin kızı, öğütleri yarar getiren, en yüksek göklerin sahibi, toprağı yaşanılır kılan; Legas’ın kraliçesi, annesi ve kurucusu! Sevdiklerin, zenginliğin gücünü bilirler, korudukların zenginlik yıllarını. Annem yok, annem sensin, babam yok, babam sensin. Beni tapınakta doğurdun. Ey tanrıçam, Gatumdug, bütün tanrıçaların aklı senindir. Anne, sana rüyamı anlatayım.’

‘Rüyamda, gövdesi göğü dolduran bir adam vardı, gövdesi dünyayı dolduran. Başındaki taç onun tanrı olduğunu gösteriyordu, yanında Imdugud kuşu* vardı. Fırtınalar ayaklarının dibindeydi. Sağ ve solunda iki aslan yatıyordu, Bana kendisi için bir ev yapmamı emretti. Fakat kimdi bilmiyorum.’

‘O anda güneş önümde doğdu. Bir kadın göründü, kimdi, kim değildi? Bir elinde saf çiviye tutuyordu, ötekinde gök yıldızlarının sergilendiği çamur bir tablet. Kendinden geçmişti, aynı, düşünüldüğü gibi. Ve rüyamda ikinci bir adam göründü, bir savaşçı, elinde, bir ev diagramı çizmiş olduğu bir lapis lazuli tablet tutuyordu. Bana bir karmaşa sunulmuştu, üstünde altından bir tuğla kalıbı ve kalıbın içinde kader tuğlası vardı. Ve kralın sağında yüklü bir merkep vardı.

‘Çobanım, dedi tanrıça, senin için rüyayı okuyacağım. Gövdesi yeri ve göğü dolduran, tacı tanrılığını gösteren ve sağında ve solunda iki aslan, yanında Imdugud kuşu duran adam, tanrı, kardeşim Ningirsu’dur. Sana emri, tapınağı Eninnu’yu inşa etmen-dir. Şimdi, önünden yükselen güneş, senin koruyucu tanrın Ningizzida idi. Onun yılan formu, güneş gibi dünyadan yükselir. Çivi ve burçların tabletini elinde tutan, düşünüldüğü gibi kendinden geçmiş olan kadın, kızkardeşim Nisaba idi, sana, tapınağı inşa etmen için uğurlu yıldızları gösteriyordu. İkinci savaşçı, lapis lazuli tablet tutan adam, tanrı Nindub’du, Sana tapınağın tasarımını gösteriyordu. Ve yüklü hayvan, kralın sağında duran, bu sendin, görevin için hazır.’

Gudea, değerli ağaçtan bir vagon yaptırdı, mücevherlerle donattı, önüne eşek bağladı. Üstüne hem kentinin amblemini koydurttu hem adını kazıttı, düşünce ve barışının kutsanmış tonlarıy-

* Imdugud kuşu, 16. şekildeki aslan-kuştur.

la hoşnut lirini koydurdu. Sonra bu armağanla kentin tapınağına geldi, gece gündüz dualar sundu. Huşu veren, kan kurbanının tapınağı, Ningirsu'nun ülkesinin egemeni olduğu tapınakta, Gudea, kutsal hayvanlar kurban etti, kokular, ağaçlar yaktı, bir ibaret gelsin diye, dualarla tanrısının önünde kaldı.

Ey bizim kralımız ve efendimiz, Ningirsu, yükselen sularımızın terbiyecisi, Enlil'den doğma, muhteşem ve korkusuz Efendi, senin için bir ev yapacaktım, fakat hâlâ bir işaret alamadım. Kahraman tanrı, bana bilinmesi gerekeni bildir. Çünkü ben bunların anlamını bilmem. Denizin yüreği gibi esersin, dünya ağacı gibi sıkı durursun, kaynayan su gibi yakarsın ve fırtına gibi düşmanı bastırırsın. Kralım, cennet gibi, kavranılamazsın, ama ben ne biliyorum?

Tanrı dedi: Gudea, benim gerçek çobanım, benim tapınağım Eninnu'yu inşa etmeye el attığın gün, gökten bir yağmur sesi duyulacak. Size çok bol yağmur düşecek. Ülke bollukla şişecek. Tapınağın temeli bittiğinde bolluk görünecek. Büyük tarlalar cömertçe verecek. Ark ve kanallarda su yükselecek. Dünyanın yarıklarından su fışkıracak. Sümer'de dökülecek kadar çok yağ olacak, tartılacak kadar yün, senin dindar elin benim tapınağımı inşa etmeye koyulduğunda, ayağımı dağa basacağım, fırtınaların yerleştiği yere. Bu fırtınaların yerleştiği yerden, dağdan, saf yerden rüzgâr göndereceğim. Öyle ki, ülkenizde yaşamın soluğu gelecek, esecek.

Kral uyandı. Uyumuştu. Kendine geldi, düştüydü. Ve tapınak inşa edilebildiğinde, tanrı onun türbesine taşındı, Ningirsu'nun, tanrıçası Baba ile evliliği ilan edildi. Yedi gün, hizmetçi kız ve efendisi eşit oldu, köle ve sahibi yan yana yürüdü, yüksek ve alçak yan yana oturdu. Kötü dillerde kötü sözcükler iyi oldu, yetimler zenginlerden çekmedi, güneşten doğruluk parladi.³⁸

MÖ 1950'de, Ur kentinin üçüncü hanedanının son kralının düşmesiyle, Elam kentlerinden gelen işgalden önce, Sümer ve Akad kültürlerinin birliğinin sonu gelmişti. Bir kez daha Profesör Moortgat'tan alıntı yaparsak:

'Dört bucağın Efendiliği artık hayal edilemez. Her yerde eski kent-devletler yine yükseldi. Büyük bir kısmı, üstelik yerlilerce

³⁸ Gudea silindiri, A. Scharff and Moortgat, *age*, s. 275-279.

değil, yabancı prenslerce yönetiliyordu. Azı da Elami kökenliydi. Güçlü biçimde Samileşmişlerdi. Çünkü ülkeleri Sümer ve Akad İmparatorluğunun eyaletiydi. Ama çoğunluk çöl göçebeleriydi, dilleri daha önceki Akadlı, doğulu semitik halklardan hem diyalektleri hem adları bakımından farklı olan yeni semitik bir dalganın üyeleri idi bunlar. En yakın akrabaları Kenanilerdi. O zaman Suriye ve Filistin'e doğru ilerliyorlardı... Isin, Larsa, Babil, Mari ve daha sonra Asur'da bu çöl halkları önderlik için birbirleriyle savaştılar, bağlaşımlar kurdular ve en üstün yer için her yerde savaşı sürdürdüler. Elamiler ve Samiler bir buçuk yüzyıl sonra en büyük savaşçı-devlet adamlarını yetiştirdiler, Rimsin ve Hammurabi. Sonra, ikisinden büyüğü Babilli Hammurabi bir zaman için Sümer ve Akad dünyasının büyüklük ve birliğini sağladı.³⁹

Hammurabi yönetimini MÖ 2067 ile 1905 yılları arasına yerleştirmek gelenekleşmişti.⁴⁰ Bu tarih daha sonra, Hammurabi ile aynı kişi oldukları varsayılan Şinar kralı Amrafel (Tekvin 14:1) için kullanılarak İbrahim için de kabul edilmiştir. Hammurabi'nin zamanı, şimdi, yeni kanıtlarla, MÖ 1778-1686'ya getirilmiştir, fakat İbrahim'in zamanı da yakınlaştırılmıştır. Profesör T.J. Meek'in belirttiği gibi, 'bu aynılaştırmanın yanlışlığı şimdi anlaşılmışsa da, İbrahim'in tarihi yine de Hammurabi'ye yakın olmalıdır.'⁴¹

Hammurabi'nin Babil hanedanı MÖ 1530'a kadar sürmüştür ve sonra bu değişken dünyadaki her şey gibi yıkılmıştır. Fakat her yandan akan yeni dalgalar artık kuzeyden gelmektedir. Ve üç ana grup vardır:

1. *Hurriler*: İnanılmaz güçte ve yayılcı bir halk. MÖ 2200'ler kadar eski bir dönemde Kafkaslardan Kuzey Mezopotamya'ya baskı yapmaya başladılar. MÖ 1800'lerde İran Körfezi'ne ulaştılar. Batıya, Suriye ile Filistin'e yöneldiler. Orada yerleşmiş bulunan birçok batılı Samileri kanlarıyla yerlerinden ettiriler ve içlerine sızdılar.

Profesör Meek, 'bilim adamlarınca, çoktandır, eski İbrani

³⁹ Scharff and Moortgat, *age*, s. 285.

⁴⁰ Örnek, James Henry Breasted, *The Conquest of Civilization*, Harper and Brothers, New York and Londra, 1926, s. 145.

⁴¹ Meek, *age*, s. 14.

krallarının öykülerinde saf semitik geçmişleriyle uyum göstermeyen belli ayrıntılar olduğu belirtilmektedir' demektedir. 'Çünkü bunlarda Semitik koşutluk yoktur. Fakat şimdi Hurriler hakkındaki geniş bilgilerimizle Hurrilerle koşutluklarını görüyoruz. "Esav'ın ilkoğulluk hakkını satması, örnek olarak (Tekvin 25:31-34), Hurriler arasında aynı tür değişik bir pratik olarak görülene kadar koşutluk kurulamayan bir olaydı. Bilim adamları için uzun süre bilmece olan Raşel'in babasının eşyasını ve tanrılarını çalması (Tekvin 31:19) bunun Hurri yaşamı uyarınca olduğu bulununca açıklığa kavuştu. Bunların çalınması kocası Yakup'a babasının malını ve unvanını kazandırdı. Profesör Meek, "eski İbraniler ile Hurriler arasında bunların ve aynı tür benzerliklerin bulunması yanında, Eski Ahit'te Hurri adlarının varlığı ve Hurrilerden söz edilmesi de, iki göçün birlikte olduğunu açıkça kanıtlar' diyor. 'Hurriler ve Habiru veya İbraniler, Mezopotamya'da birlikte bulundular ve batıda da birlikte olmuş olmaları olasıdır...' ⁴²

Henüz hiç kimsenin keşfetmemiş olduğu, geniş bir araştırma alanı açılıyor. Hurriler MÖ 1500-1250'de Van Gölü'nün güneybatısında, şimdi Kürdistan denen Türkiye-Irak ve Suriye'nin içinde kalan bölgede kısa yaşamlı, fakat güçlü bir krallık kurdular. Bu bölge İbrahim'in durağı Harran'ı da kapsıyordu. Bu krallık Mitanni Krallığı diye biliniyordu. Dahası, MÖ 1400'de Mitannilerle komşuları Hititler arasında (işgal edilmek üzereydiler) imzalanan bir antlaşmada beş Veda tanrısının adları görülüyor: Indra, Mitra, Varuna ve iki Aşvinler. Hurriler, şimdi anlaşılıyor ki, en azından bir zaman için, Indo-Aryan kökenli, savaş arabalı, aristokrat bir sınıf tarafından yönetilmişlerdi. Yakındoğu'ya iki atla çekilen iki tekerli hafif arabayı, yeni savaş makinesini sokanların da bunlar olabileceği anlaşılıyor. Çünkü savaş arabası Aryan bölgesinde MÖ 2000-1750'de gerçekleştirildi ve sonraki üç yüzyıl içinde eski tarihsel dünyanın her yerinde görüldü. Mısır'a Asyalı Hiksos kralları ile MÖ 1670-1570'de, Hindistan'a Aryan aşiretleri ile MÖ 1500-1250'de, Yunanistan'a aynı zamanlarda, Çin'e Şanglar ile 1525'te girdi. Yine de keşfedilmesi gereken konu, olanaklı olduğu

⁴² Age, s. 15-16.

görünen, gerçekte kaçınılmaz olan, karşılıklı etkileşimdir. Krallara atfedilen dönemde Kitabı Mukaddes mitosu, Semitik ve Aryan öğelerle yapılanmıştır. Ve *Doğu Mitolojisi*'ndeki Çin mitosuyla koşutluklarının açıklanmasını burada bulabilir.⁴³ Dönemin öteki etkileyici grupları şunlardır:

2. *Hititler*: Muhtemelen Hurrilerle bağıntılı olarak, fakat onlara diplomasi ve savaşta baskın çıkarak bugün Türkiye olan bölgenin büyük kısmında egemen oldular. Yükselişleri, doruk noktaları Hammurabi döneminde, kaçınılmaz kılışları, Homeros'un Troya savaşları döneminde, MÖ 1750-1150 yıllarında oldu.

3. *Kassitler*: Çin ve Elam'dan (şimdi İran) MÖ 2000'de gelen, neolitik kalıttan belirli özellikler taşıyan Kassitler, Babilonya'nın ırmaklarını ellerine geçirdiler. Mezopotamya'ya girmeden önce bu dönemde Hindistan'a gitmekte olan Indo-Aryan köklerle bir tür ilişki kurmuş görünüyorlar. Kassitler yazılı mitos metinleri bırakmadılar. Fakat kişi adlarından bazı tanrıların adlarını biliyoruz. Örnek olarak, Surias (Sanskrit, *surya*-güneş), Maruttas (Sanskrit, *Marut*-rüzgâr) ve Burias (Yunan *Boreas*-kuzey rüzgârı). Yani en azından bir ölçüde Aryandılar ve belki de Aryan kökenliydi.

Başka deyişle, Batı dinsel düşüncesinin ve pratiğinin yükseldiği kitap, büyük kısmının esinini oldukça karma bir dünyadan alıyordu. Karmaşıklığının değerli atmosferinin ve gücünün kaynaklarından biri olduğuna da inanmak oldukça mantıklı olur. Bu güç bizim duygularımızı kapsasa ve etkilese de, kralları zamanlarının kapsamına yerleştirmek için uğraşırız. Fakat zamanı, örnek olarak Hammurabi'yi diyelim, yerleştirmek için uğraşan bilinçli bilim adamı bile hâlâ büyük bir uğraşla baş başadır. Jericho kent-dağının kazısı örneğinde olduğu gibi, Dr. Kathleen Keyno, şöyle yazıyor:

'Krallara ilişkin yılların süreleriyle kronoloji oluşturulamayacağı açıktır. İbrahim'in Harran'dan çıktığında yetmiş beş yaşında olduğunu ve İshak doğduğunda yüz yaşında olduğunu, Yusuf doğduğunda İshak'ın altmış yaşında bulunduğunu ve Mısır'a gittiğinde Yakub'un yüz otuz yaşında olduğunu gerçek kabul etmek olanaksızdır. Jericho mezarlarında iskeletler, bu dönemde umut

⁴³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 398-404.

edilen yaşam süresinin kısa olduğunu kanıtlıyor. Birçoğu otuz beşinden önce ölmüş ve azı ellisine varmış görünüyor.'

'Fakat kesin bir kronoloji olanaksızsa da, dönemlerinin yerleştirilmesi Kitabı Mukaddes'teki öyküde yazılı olanları yansıtır. Krallar yarı göçebe çobandılar. Daha verimli sahillere göç ediyorlardı ve çadırlarında, Kenanilerin arkeolojisinin ortaya çıkardığı kentlerinin arasında, fakat onlardan ayrı yaşıyorlardı. Çadırlarda yaşayan çobanılar arkeolojinin keşfedeceği bir kanıt bırakmazlar, fakat çevreleri hakkında bir şeyler biliyoruz.'⁴⁴

Temelde, olaylar, kronolojik gerçeklerden çok mitolojinin daha inandırıcı olduğunu gösteriyor. Örnek olarak, aşağıdaki meraklı masal daha sonraki *Musa'nın Çıkışı* öğelerini içeriyor:

'Ve memlekette kıtlık oldu ve Abram orada misafir olmak üzere Mısır'a gitti, çünkü memlekette kıtlık ağırdı. Ve vaki oldu ki, Mısır'a girmesi yaklaştığı zaman, karısı Sara'ya dedi: İşte, biliyorum ki, sen görünüşü güzel bir kadınsın ve olur ki, Mısırlılar seni görünce: Bu onun karısıdır derler ve beni öldürürler, fakat seni sağ bırakırlar. Senin yüzünden bana karşı iyi davranılsın ve senin sebebinle canım yaşasın diye: Onun kızkardeşiyim, de. Ve vaki oldu ki, Abram Mısır'a girdiği zaman, Mısırlılar kadının çok güzel olduğunu gördüler. Ve Firavunun emirleri onu gördüler ve onu Firavuna methettiler ve kadın Firavunun sarayına alındı. Ve onun yüzünden Abram'a karşı iyi davrandı ve onun koyunları, sığırları ve eşekleri ve köleleri ve cariyeleri ve dişi eşekleri ve develeri oldu.'

'Ve Rab Abram'ın karısı Sara nedeniyle, Firavunu ve onun sarayını büyük vuruşlarla vurdu. Ve Firavun Abram'ı çağırıp dedi: Bana bu yaptığın nedir? Bu senin karın olduğunu niçin bana bildirmedi? Niçin: Bu benim kızkardeşimdir, dedin, ben de onu karı olarak aldım? Ve şimdi, işte karın, al ve git. Ve onların hakkında Firavun adamlara emretti: ve onu ve karısını ve kendisine ait olan her şeyi gönderdiler.'

'Ve Abram, Lut da beraberinde olduğu halde, kendisi ve karısı ve kendisine ait olan her şey Mısır'dan Cenub'a çıktılar.'⁴⁵

⁴⁴ Kathleen M. Kenyon, *Archaeology in the Holy Land*, Frederick A. Praeger, New York, 1960, s. 194.

⁴⁵ Tekvin, 12:10-13:1.

Bu episod Yehovacı (J) metindendir. Onu tamamlamak üzere aşağıdaki E metnini alıyoruz. Bu metin yıllar sonrasına ait. Abram'ın adı İbrahim ve karısının Sara olduğu ve kendisinin yüzü aşkın, karısının doksan civarında olduğu dönemden söz ediyor:*

‘Ve İbrahim oradan Cenup diyarına göç etti ve Kadeş ile Sur arasında oturdu ve Gerar'da misafir oldu. Ve İbrahim karısı Sara hakkında: Bu kızkardeşimdir, dedi ve Gerar Kralı Abimelek gönderip Sara'yı aldı. Fakat Allah Abimelek'e gece rüyasında gelip ona dedi: Aldığın kadın nedeniyle, işte, sen bir ölüsün, çünkü o bir adamın karısıdır. Abimelek ise ona yaklaşmamıştı ve dedi: Ya Rab, salih bir milleti de öldürecek misin? Kendisi bana: Bu kızkardeşimdir, demedi mi? Ve kadın, kendisi de: O kardeşimdir, dedi; yüreğimin kemalinde ve ellerimin suçsuzluğuyla bunu yaptım. Ve Allah rüyada dedi: Ben de yüreğinin kemalinde bunu yaptığını biliyorum, ben de seni bana karşı günah işlemekten alıkoydum, bunun için seni ona dokunmaya bırakmadım. Ve şimdi adamın karısını geri ver, çünkü o peygamberdir ve senin için dua eder, ve yaşarsın, fakat eğer geri vermezsen, bil ki, sen ve sana ait olanların hepsi mutlaka öleceksiniz.’

Masalın anlatmayı sürdürdüğü gibi, Abimelek, Sara'yı İbrahim'e, koyun ve sığırlarla, erkek ve kadın kölelerle ve bin parça gümüşle geri verdi ve İbrahim dua etti ve ‘Allah Abimelek'e ve karısına ve cariyelerine şifa verdi ve çocuk doğurdular. Çünkü İbrahim'in karısı Sara yüzünden Rab Abimeleklerin evindeki bütün rahimleri tamamıyla kapamıştı’ diye okuyoruz.⁴⁶

Yine bu maceranın bir değişigi de, İbrahim'in oğlu İshak'a mal edilir. Yine Yehovacı (J) metninde denildiği gibi: ‘Ve İshak Gerar'a eski Filistinlilerin kralı Abimelek'e gitti’, orallılar sorduklarında karısı için ‘kız kardeşimdir’ dedi ve ‘yoksa beni öldürürler’ diye düşündü, vb.⁴⁷

Bu tür masalların, yüzyıllar sonra ‘tarihsel zamanların ışığında’ kronolojik gerçekler diye nasıl okunduğuna inanmak zordur.

* İngilizce metinde Abram ve Sarai, Abraham ve Sarah adları, Kitabı Mukaddes'in Abram ve Sara ve İbrahim ve Sara adları kullanılmaktadır (ç.n.).

⁴⁶ Tekvin, 20.

⁴⁷ Tekvin, 26:1-17.

Fakat bugün zorluk daha karmaşıktır. Eski Filistinli denilen halkın Girit'ten Filistin kıyılarına ilk kez MÖ 1196'da vardıklarını bulduk.⁴⁸ Hemen kavranılacağı gibi, tarihin bu dikkate değer ailesini Ur'dan, İbrahim ve oğlunun yaşamlarının bile yetmeyeceği yüzyıllara kadar uzatıyoruz. Üstelik, Yakub'un babası, Yusuf'un büyükbabası İshak, burada, *Musa ve Çıkış* döneminden sonra diye anlatılmıştır. Babası İbrahim'in Gerar'dan geçerken bu oyunu Abimelek'e oynadığını anımsarsak, zorluk yine de karmaşıktır.

O zaman, başka bir gerçeklikle değil, doğal, insani tarihin mitosları, peri masalları ve efsanelerin şeriatıyla uğraşılıyor olmuyor muyuz? Geçmiş, dünyanın her folk geleneğinde olduğu gibi, burada bugün gerçek olarak kabul edilenlerle değil, belli bir toplumsal düzene ve inanç sistemine doğaüstü destek veren bir biçimde çizilmiştir. O zaman bu (şimdi ve her zaman, toplumun iyiliğini, gerçeğin yerinden yüksekte tutanlar için) her türlü uydurmanın, zaman anlayışının kabule ikna edilebileceği, yerinde yapılmış doğrulanmasıdır. Bunların hepsi mevcut dikkate değer örnekler için istisnadır, hiçbir modern düşünen kimse, doğru bir düşünce ile, *Odyssea*'da yan yana getirilen mitos parçalarının tarihselliğini tartışmaz. Bizim de, eski masallarla örülen zaman için aynı işlevi gören, buradan aya, hatta daha ötesine yönelen çağdaş bir bilim yazınımız var.

4. MUSA'NIN ÇAĞI

Sigmund Freud, son büyük eseri *Musa ve Tektanrıcılık*'ı yayımladığı zaman hayranlarının birçoğunu şaşırttı. Bu kitabında, Musa'nın Yahudi olmadığını, fakat MÖ 1377-1358 döneminde hüküm süren Firavun İkhnaton'un ailesinden gelen bir Mısırlı soylu olduğunu öne sürüyordu. Bu Firavunun ölümüyle, hem tahtı hem de tektanrıcılık kültü yıkıldı. Musa, Deltadaki Semitik yerlilerle Mısır'ı terk etti ve onlara İkhnaton'un tektanrıcı inancını aşıladı. Fakat bu insanlar, çölde, onun disiplininden sıkılarak, onu kestiler, önderliği Arap volkan tanrısı Yehova'nın Midyan papazı ele geçirdi. Fakat Musa'nın asası ve öğretisi, Freud'un sözleriyle,

⁴⁸ Kenyon, *age*, s. 221, Scharff ve Moortgat, *age*, s. 385.

'gittikçe kuvvet kazanarak sonunda ilah Yehova'nın yerinde Musa'nın asıl tanrısı ortaya çıkmış ve halkın vicdanında yer etmişti.'⁴⁹

Freud'un teorisi, elbette, bilir bilmez her yerden saldırıya uğradı. Fakat onun hiç de eğitimsiz olmayan görüşüne göre, Kitabı Mukaddes'in özellikle zorlayıcı niteliğinin akla yakın psikolojik açıklaması budur. Freud'a göre, aynı dönemin rahatlatıcı, şairce, hatta oyun dolu Yunan mitolojisi ile çarpıcı biçimde zıt olan Kitabı Mukaddes dinsel nevroz niteliğine sahiptir. Mitsel kişilerin telafi edilmesi gereken, fakat bilinçle yüzleşilmeyen, bastırılmış bir suçla mahkûm olduğu bir sahne söz konusudur. Sahnedeki mitoslar bir gerçeği açıklamak değil, saklamak durumundadır. Böylece, onlar olaylara dayanan veya bugünün deyişiyle var olan kişiler olarak anlaşılmakla ısrar edilir. Yahudi tanrısı, deyişteki gibi, 'yaşayan bir tanrıdır', mitsel bir tanrı değildir, dünyadaki öteki tanrılara benzemez, inananların hayalinden kaynaklanan şeylerin rüyadaki simgesi değildir. O kabul edilen bir gerçek olarak Musa tanıtmadan da vardır ve onsuz da olur.

Freud, bu teorinin, Yehova'nın ikili doğasını da açıkladığına inanıyordu. Bir yandan, Medyen volkan tanrısının barbarca geleneklerini ve ilkel yılan inancını sergiler, ama sonra ortaya İkhnaton ve Musa'nın evrensel dürüstlüğüne peygamberleri olduğu sonsuz artan güç olarak çıkar. Freud'a göre, aynı zamanda Musa efsanesinin içeriğindeki, Musa'nın bir yandan Mısırlı soylu olarak görünmesi ve hemen sonra bir çöl Şamanına dönen Arap çobanı oluşu da açıklanır. 'Kadeşli Musa'nın (gelenek ona şifa veren yılanın dikişini de mal etmiştir) (Sayılar 21:1-9) halkına büyü ve sihirin tamamen yasaklandığını haber veren muhteşem Mısırlıyla bir ilgisi yoktur. Bizim Mısırlı Musa'mız, nasıl evrensel Aton ile dağında oturan cin Yehova arasında fark varsa, öyle Midyanlı Musa'dan farklıdır.'⁵⁰

Büyük tarihçi Eduard Meyer de bu zıtlığa işaret etmiştir. Freud'un da yer verdiği gibi, şöyle yazar: 'Midyan'daki Musa artık bir Mısırlı ve Firavunun torunu değil, fakat Yehova'nın ken-

⁴⁹ Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, çev. Katherine Jones, Alfred A. Knopf, New York, 1939, s. 109. (Çeviride: Sigmund Freud, Musa ve Tektanrıcılık, çev. Erol Sevil, Dergâh Yayınları, 1976, kullanılmıştır.)

⁵⁰ *Age*, s. 40-41.

disine görüldüğü bir çobandır. On belanın hikâyesinde onun eski ilişkilerinin artık sözü edilmemekte ve aslında pekâlâ söz konusu edilmesi mümkün olabilmekle birlikte, İsraili yeni doğanın öldürülmesi konusu örtbas edilmektedir.⁵¹

Şimdi ben, Freud'un görüşlerine saldırarak veya onları savunacak değilim. Bunlar onun için yayımlanması kolay görüşler değildi; kitabının ilk cümlelerinde yazdığı gibi, 'Bir milletin en büyük evlatlarından biri olarak anılan bir insanın o topluluğa ait olduğunun inkâr edilmesi pek de öyle huzur verici bir hal olmasa gerekir. Özellikle o millete ait olan bir fert için, bununla beraber hiçbir telakki beni milli menfaatleri gerçeğin üstünde tutmaya zorlayamaz'.⁵² Bunlar cesur sözlerdir, bunları günümüzün yaratıcı sözlerinin en cesur bir işareti olarak kabul ediyorum. Benim küçük isteğim, basitçe, *Çıkış* sorununa ilişkin bir çerçeve sunmak, önce sahnelenmesinde mitolojik, sonra sahnelenişinde tarihsel bir yaklaşım.

Şöyle başlayalım, Musa'nın doğuşu efsanesi, açıkça, Agadeli Sargon'un doğum öyküsünü model almıştır (MÖ 2350).^{*} Bu, elbette Mısırlı değildir, Mısır'da Batlamyos zamanına kadar katran ve zift kullanılmamıştır. Sonra Filistin'den getirilmiştir.⁵³

'Ve Levi evinden bir adam gitti ve bir Levi kızını aldı. Ve kadın gebe kalıp bir erkek çocuk doğurdu ve onun güzel olduğunu gördü. Ve üç ay onu gizledi. Ve onu, artık gizleyemeyince, onun için sazdan bir sepet alıp harç ve ziftle sıvadı ve içine çocuğu koyup ırmağın kenarında sazlığın içine bıraktı. Ve kızkardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu.'⁵⁴

Bu episod Elohim (E) metnindendir, artık biliyoruz ki, bu metin sekizinci yüzyılda İsrail'de düzenlenmiştir, Mısır'da değil. Mitosun genel formülü, daha önce andığımız Otto Rank'ın kahramanın doğuşu mitosuna uyar.^{**} Fakat Freud'un belirttiği gibi,

⁵¹ Eduard Meyer, *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, M. Niemeyer, Halle, 1906, s. 47. Freud'da alıntı, *age*, s. 40.

⁵² Freud, *age*, s. 11.

^{*} Bkz., s. 79.

⁵³ Edwin M. Wright, *The Image, of Moses*, (basılmamış).

⁵⁴ *Çıkış* 2:1-4.

^{**} Bkz. s. 79.

Rank'ın incelediği yetmişden fazla örnekte, aşağı bir sınıftan asil bir eve geçen tek çocuk örneği budur. Olağan olan bunun tersidir.

Freud şöyle yazar: 'Bebegin tehlikeye atılmış olduğu ilk aile her türlü benzer durumlarda hayali olanıdır, kendisini evlat edinen ikinci aile ise gerçek olanıdır. Eğer bizler bu mitos tipini (ki Musa'nın durumu da buna dahildir) doğru olarak kabul edersek yolumuzun açıldığını görürüz. Musa bir Mısırlıdır, muhtemelen asil bir soydan gelme ve efsane de kendisini bir Yahudi haline getirmiştir.'⁵⁵

Musa adının kendisi Mısırcadır. 'Çocuk' için olağan sözcüktür ve adlar içinde görülür. Örnek olarak XVIII. hanedan firavunları arasında. Yıllar önce, Eduard Meyer, Musa'nın olayında, adın başındaki Ramoses, Thutmoses, Ahmoses ve bunun gibi ilk kısım düşürülmüş ve Mısır kökeni saklanmıştı, diye önermiştir.⁵⁶ Ne olursa olsun, sözcüğün İbranice olmasını düşünen Mısırlı prenses anlatıldığına göre, öyküyü anlatanın enine boyuna düşünmediği de anlaşılmaktadır. Güzel masal şöyle gider:

'Ve firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı, ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. Ve onu açıp çocuğu gördü ve işte çocuk ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: Bu İbranilerin çocuklarından biridir. Ve kızkardeşi Firavunun kızına dedi: Senin için İbrani kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı? Ve senin için çocuğu emzirir. Ve Firavunun kızı ona: Git dedi. Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı. Ve Firavunun kızı ona: Bu çocuğu al ve onu benim için emzir ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı ve onu emzirdi. Ve çocuk büyüdü ve onu Firavunun kızına getirdi ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Musa (İbranice *Moşeh*) koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım (İbranice *maşah*).'⁵⁷

Efsane, aynı dönemin Yunan öyküsüyle benzeşiyor. Perseus prenses Danae'den doğmadır. O da Argus kralı Acrisius'un kızıdır. Fakat Acrisius çocuğun peygamber olmasından korkarak kızı

⁵⁵ Freud, *age*, 19.

⁵⁶ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. II, kısım II, s. 208.

⁵⁷ Çıkış, 2:5-10.

zindana atar. Fakat Zeus kızın gebe kaldığı bir altın yağmuru gönderir. Sonra anne ve çocuk bir sandık içinde denize kapılırlar ve onları bir denizci kıyıya çeker. Sonunda, Perseus, garip bir hatayla güneşin, simgesi olmuş bir diskle, büyükbabası Acrisius'u öldürür.⁵⁸

Daha sonra Perseus üstünde yine duracağız. Şimdi üstünde durulacak nokta, efsanede, gelecekteki Kurtarıcının, Tiran monarkın evinde büyütülmüş-torun gibi temsil edilmiş olmasıdır. Gerçekten, böyle olup olmadığını bilmiyoruz. Böyle bir efsane-nin kahramanının gerçek tarihsel biri olarak mı düşünülmesi gerektiğini yoksa belirli bir öğretiyi veya inancın simgesel bir kişisi mi olduğunu bilemeyiz. Her iki durumda da Musa, Elohim (E) metninde soylu bir Mısırlı ve kahraman doğumlu bir efsane içinde, Yehovacı (J) metninde Midyanlı bir çöl papazının yedi kızından biriyle evlenen bir masal kahramanı olarak görülür.

Bu ikinci öykü şöyledir:

'Ve o günlerde vaki oldu ki, Musa büyüyünce, kardeşlerine çıktı ve onların yüklerini gördü ve bir Mısırlının kardeşlerinden bir İbraniye vurmakta olduğunu gördü ve etrafında bakınıp kimse olmadığını görünce Mısırlıyı vurup onu kumda gizledi. Ve ertesi gün çıktı ve işte, iki İbrani birbirleriyle kavga ediyorlardı, kötülük edene dedi: Niçin arkadaşına vuruyorsun? Ve dedi: Kim seni üzerimize reis ve hâkim koydu? Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de öldürmek fikrinde misin? Ve Musa korkup dedi: Gerçekten o iş bilindi. Ve Firavun bu işi işitince, Musa'yı öldürmek için aradı. Fakat Musa Firavunun yüzünden kaçtı ve Midyan diyarında kaldı ve bir kuyunun başında oturdu.'

~ 'Ve Midyan kâhininin yedi kızı vardı ve gelip su çektiler. Ve babalarının sürüsünü suvarmak için tekneleri doldurdular. Ve çobanlar gelip onları kovdular, fakat Musa kalktı ve onlara yardım edip sürülerini suvardı. Ve babaları Reuele geldikleri zaman o dedi: Nasıl oldu da, bugün çabuk geldiniz? Ve dediler: Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı ve bizim için su çekip sürüyü suvardı. Ve kızlarına dedi: Ve o nerede? Bu adamı niçin bi-

⁵⁸ Apollonios Rhodios 4, 1091. Karl Kerényi, *The Heroes of the Greeks*, çev. R.J. Rose, Grove Press, New York, 160, s. 46-47, 54.

raktınız? Onu çağırın da ekmek yesin? Ve Musa o adamla otur-
maya razı oldu, o da kızı Tsippora'yı Musa'ya verdi. Ve bir oğul
doğurdu ve Musa onun adını Gersom koydu, çünkü Yabancı di-
yarda garip (İbranice *ger*) oldum dedi.⁵⁹

Bu episodun efsanevi benzetmeleri, Krallar sorununa geri gö-
türüyor. Motifler Yakub'un evliliğini anımsatıyor. Musa gibi ya-
şamından korkan Yakup çöle kaçtı. O bir Mısırlı öldürmemişti,
fakat doğum hakkı konusunda Esav'ı kandırmıştı. Esav, kardeşi,
kendi kendine 'kardeşim Yakub'u öldürürüm' (Tekvin 27:41)
 demişti. Çölde Yakub bir kuyu başında sevgili Rahel'ine rastladı
ve babasının çobanı oldu. Kızı kazanmak için yedi yıl hizmet etti
(öteki öyküde yedi kız kardeş var). Laban tarafından aldatılan
Yakub'a Rahel yerine Lea verildi. Ve o Rahel'i kazanmak için
yedi yıl daha çalıştı, sonra iki karısı, iki cariyesi, tüm zenginliği
ve on iki değerli oğlundan oluşan aşireti ile kaçtı.

İki masalda da ortak olan yön, yuvadaki ölümcül tehlikedir
(tehlike bir akrabayla ilişkilidir, kardeş Esav ve büyükbaba Fira-
vun), çöle kaçmaktır, kuyudaki bakiredir (yedi rakamıyla ilgili ola-
rak) ve babaya çoban olarak hizmet etmektir. İki öyküde de, daha-
sı, çöle kaçış tanrıyla doğrudan ilişkiye yol açar ve büyük bir kader
çizilir. Yakub Bethel'de başını bir taşla koyup uyur ve düşünde yer
üzerine dikilmiş başı göklere erişen bir merdiven görür, tanrının
melekleri onun üzerinde inip çıkmaktadırlar ve Yehova onun üze-
rinde durmaktadır (Tekvin 28:11-13). Ve benzer şekilde, Musa da
aynı çöl tanrısının sesini yanan bir dikenden duyar.

Bize bu edisod oldukça iç içe örülmüş biçimde J ve E metin-
lerinin öğelerini taşıyor gibi geliyor. Dördüncü yüzyıl yayımcıla-
rının çok becerikli biçimde kesip, ekleyip geliştirmelerini göste-
riyor. J metnini büyük harfle ve E metnini küçük harfle alıyo-
rum ve dizelerin numaralarını da koyuyorum. Çıkış, Bap 3:

⁵⁹ Çıkış, 2:11-22.

YANAN ÇALIDAKİ TANRI

‘(1) Ve Musa kaynatası Midyan kâhini Yetro’nun* sürüsünü güdüyordu ve sürüyü çölün arkasına götürdü ve Allah’ın dağına Horebe geldi. (2) VE RABBİN MELEĞİ BİR ÇALI ORTASINDA ATEŞ ALEVİNDE ONA GÖRÜNDÜ VE GÖRDÜ VE İŞTE ÇALI ATEŞLE YANIYOR VE ÇALI TÜKENMİYORDU. (3) VE MUSA DEDİ: ŞİMDİ DÖNEYİM VE BU BÜYÜK MANZARAYI GÖREYİM ÇALI NİÇİN YANIP TÜKENMİYOR (4) VE GÖRMEK İÇİN DÖNDÜĞÜNÜ RAB GÖRÜNCE, Allah ona çalının ortasından çağırıp dedi: Musa! Musa! VE O; İŞTE BEN DEDİ (5) VE DEDİ: BURAYA YAKLAŞMA ÇARIKLARINI AYAKLARINDAN ÇIKAR, ÇÜNKÜ ÜZERİNDE DURDUĞUN YER KUTSAL TOPRAKTIR (6) ve dedi: ben babanın Allah’ı, İbrahim’in Allah’ı, İshak’ın Allah’ı, ve Yakub’un Allah’ıyım. Ve Musa yüzünü örttü, çünkü Allah’a bakmaya korkuyordu.’

‘(7) VE RAB DEDİ: GERÇEKTE MISIR’DA OLAN KAVİMİN SIKINTISINI GÖRDÜM VE ANGARYA MEMURLARININ YÜZÜNDEN ONLARIN FERYADINI İŞİTTİM, ÇÜNKÜ ONLARIN ACILARINI BİLİRİM (8) VE ONLARI MISIRLILARIN ELİNDEN KURTARMAK İÇİN VE ONLARI O DİYARDAN İYİ VE GENİŞ BİR DİYARA SÜT VE BAL AKAN DİYARA KENANLI VE HİTTİ VE AMORİ VE PERİZZİ VE HİVİ VE YEBUSİLERİN YERİNE ÇIKARMAK İÇİN İNDİM (9) ve şimdi, işte İsrail oğullarının feryadı bana erişti ve hem de Mısırlıların onlara ettikleri cefayı gördüm (10) ve şimdi gel ve benim kavmimi, İsrail oğullarını, Mısır’dan çıkarmak için seni firavuna göndereyim (11) ve Musa Allah’a dedi: Ben kimim ki firavuna gideyim ve İsrail oğullarını Mısır’dan çıkarayım (12) ve dedi: Gerçekten ben seninle olacağım ve benim seni gönderdiğime senin için işaret şu olacak, sen kavmi Mısır’dan çıkaracağın zaman bu dağ üzerinde Allah’a ibadet edeceksiniz.’

‘(13) ve Musa Allah’a dedi: İşte, ben İsrail oğullarına geldiğim

* J metnindeki ad Reuel ile karşılaştırın, s. 113.

zaman, onlara: Atalarınızın Allah'ı beni size gönderdi dersem ve onlar bana onun adı nedir? derlerse, onlara ne diyeyim? (14) Ve Allah Musa'ya dedi: Ben ben olanım* ve dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: Beni size ben im gönderdi (15) ve yine Allah Musa'ya dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: ATALARINIZIN ALLAHİ İBRAHİM'İN ALLAHİ, İSHAK'IN ALLAHİ, YAKUB'UN ALLAHİ YEHOVA BENİ SİZE GÖNDERDİ. EBE-DİYEN ADIM BU VE DEVİRDEN DEVİRE ANILMAM BUDUR (16) GİT VE İSRAİL İHTİYARLARINI TOPLA VE ONLARA DE: ATALARINIZIN ALLAHİ İBRAHİM'İN, İSHAK'IN VE YAKUB'UN ALLAHİ YEHOVA BANA GÖRÜNDÜ VE DEDİ: GERÇEKTEN SİZİ ZİYARET ETTİM VE MISIR'DA SİZE YAPILANI GÖRDÜM (17) VE DEDİM: SİZİ MISIR'IN SIKINTISINDAN KENANLI VE HİTTİ VE AMORİ VE PERİZZİ VE HİVİ VE YEBUSİLERİN DİYARINA SÜT VE BAL AKAN DİYARA ÇIKARACAĞIM (18) VE SENİN SÖZÜNÜ DİNLEYECEKLER VE SEN VE İSRAİL İHTİYARLARI MISIR KRALINA GELECEKSİNİZ VE ONA DİYECEKSİNİZ: İBRANİLERİN ALLAHİ YEHOVA BİZE RAST GELDİ VE ŞİMDİ RİCA EDERİZ, ÇÖLDE ÜÇ GÜNLÜK YOL GİDELİM, TA Kİ ALLAHIMIZ YEHOVA'YA KURBAN KESELİM (19) ve ben bilirim ki Mısır kralı güçlü bir elle olsa bile gitmek için size izin vermeyecektir (20). Ve elimi uzatacağım ve Mısır'ı içinde yapacağım bütün harikalarım la vura-cağım ve sizi ondan sonra salıverecektir (21). Ve Mısırlıların gözlelerinde bu kavme lütuf vereceğim ve vaki olacak ki, gittiğiniz zaman eli boş gitmeyeceksiniz (22), fakat her kadın komşusundan ve evinde olan misafirden gümüş şeyler ve altın şeyler ve esvaplar isteyecek ve oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz ve Mısırlıları soyacaksınız.'

Yehova adının ve kültünün dönem ve kökeni sorunu birçoğu tarafından tartışılmıştır. Tartışmanın son, berrak özeti Profesör T.J. Meek tarafından yapılmıştır. Yukarıda anlatılan Çıkış 3; 15 bölümünde, Midyan çöl tanrısının kendi adını 'atalarınızın Alla-

* veya 'ben neysem oyum' veya 'ne olacaksam o olacağım'.

hı, İbrahim'in Allahı, İshak'ın Allahı, Yakub'un Allahı Yehova' olarak açıklandığını belirtir ve anlamını 'ben im' olarak açıklamıştır. Oysa daha sonraki dördüncü yüzyılın kâhin metni Çıkış 65:3'te, aynı tanrı 'İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a, Kadir (*el shaddai*) olan Allah olarak göründüm, fakat onlara Yehova adıyla malum olmadım' demektedir.

Ad, İbranilere yabancıydı ve onu açıklama çabalarında '*hahyah*', olmak sözcüğüyle ilişki kurdular, diye yazıyor Profesör Meek, aynı Zeus'un kesin anlamını ve kökenini bilmeyen ve onu, yaşamak ile açıklayan Yunanlılar gibi. Oysa bu sözcük İndo-Avrupa kökenli '*dyu*', parlamak sözcüğünden türetilmişti. Yehova'nın Arap kökenli olduğu çekişmesi açıkça Eski Ahit kayıtlarından kaynaklanır. Kaynaklar onu Negeb ve Sina-Horeb ve Kadeş gibi güney tapınaklarıyla ilişkili sayarlar... Bize göre (adın kaynağı konusunda) en gerçekçi düşünce... Arap *hwy*-esmek kökünden olduğudur.⁶⁰

Ve işte, rüyada görülen hayallerin güvenilir folklor motifleri ve oldukça farklı tanrıların birleşmesiyle karşı karşıyayız: 1. acımasız, adsız, Delta'da bulunuşlarını kimsenin açıklamadığı, halka zulmeden peri masalının firavunu (Tiran-insan yiyen motif), 2. kızkardeşi olan, yine adsız, Nil sularında bir sepette bulunduğu bebeği alıp ona (Mısır dilinde çocuk) Musa adını veren ve İbranice *maşah* 'çıkarmak' olduğuna inanan kız (Bakire Doğum motifi ve alçaktan soylu aileye olduğu için çarpıtılmış Çocuk Keşfi), 3. kahramanın kayınpederi olan Kadeşli Midyan papazı (metninde Reuel, E'de Yethro), 4. yedi kız kardeş (büyülü yedi, yedi kat gök, gökkuşağının yedi rengi, vb.) 5. Mısırlıyı öldürmüş bir kaçağa kuyu başında rastlama, 6. birbiriyle evlenir ve kayınpederinin çobanı olur (Yakub efsanesiyle koşut, çöle kaçış, kuyu başında kız, kayınpederine çoban olarak iki kez yedi yıl hizmet), 7. yanan çalıdaki Yehova'nın sesi çobana evrensel görevini anlatır ve halkını Tiran-insan yiyenden nasıl kurtaracağını açıklar, bu sözler tutulur, 8. birdenbire ortaya çıkan kardeşi Aa-ron'un yardım ettiği büyü yarışması (*ikiz* kahraman teması), Mısır'ın kâhin

⁶⁰ Meek, *age*, s. 108-109.

ve büyücülerine karşı (Şaman yarışı), 9. sonuçta Mısır'ın belaları (insandışı bir nedenle Yehova Firavunun yüreğini katılaştırarak bu süreyi uzatır) ve 10. çıkış (büyüsel uçuş motifi, sudan geçme, yeraltı güçlerinin yok olması, yeraltından yağma ihsanı, vb. İbrahim ve İshak'ın Firavun ve Abimelek'i zeki hilelerle soymalarıyla karşılaştırın).

Şimdi dördüncü yüzyılın H metninin yayımcılarının görevi, bu iki düşünce biçimini içeren efsaneyi, tek bir anlayış biçimi içinde örmektir. Öyle ki, ikisine de dönüştürülmesin. Can alıcı H metninde, yeni temanın biçimlenişini okuyoruz:

‘Ve Mısır’a gelen İsrail oğullarının adları şunlardır (her adam ve ev halkı Yakub’la beraber geldi): Ruben, Şimeon, Levi ve Yahuda, İs-sakar, Zebulun ve Benyamin, Dan ve Neftali, Gad ve Aşer. Ve Yakub’un sulbünden çıkan bütün canlar yetmiş candı ve zaten Yusuf Mısır’daydı... Ve İsrail oğulları semereli oldular ve türeyip çoğaldılar ve ziyadesiyle kuvvetlendiler ve memleket onlarla doldu (Çıkış 1:1-5 ve 7)... Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettir ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada ve her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işte hayatlarını acı ettiler. (Çıkış 1-13:14)

Eski Ahit’in ilk beş kitabının (Pentateukhos) birleştirildiği kâhince sav, bütün İsrail aşiretlerinin tek bir atadan geldiğidir. Buna kutsal bir nitelik verilmişti ve bu, onların ortak tarihi olacaktı. Yani İbrahim İshak'ın babasıydı, Yakub, İshak'ın oğluydu, o da varsayılan on iki aşiretin yöneticisi olacak on iki oğlunun babası olacaktı. Asıl yazım sorunu, son Tunç Çağı çobanlı kralların mitos ve efsanelerini öncelikle varsayılan Mısırlı bir ara sahneyle kaynaştırmak, sonra Kenanilerin Demir Çağı fetih ve yerleşimlerinin epik destanıya uzaklaştırmaktı. Fakat kâhinler okulunun ustalarının ya tanımlamayı beceremediği veya yok saydığı üç apaçık tutarsızlık hemen bulunabilir.

Tutarsızlıklardan ilki, henüz bilimin ve teolojinin akılcı bir biçimde çözemediği, Kenanilerin İbranilerce işgalinin Mısır’dan çıkışa verilebilen en akılcı tarihten çok daha önce oluşudur. Freud’un önerdiği tarih, gördüğümüz gibi, hanedandan firavun İkhнатon’un ölümünün hemen sonrasındır, sekiz yıllık bir süredir,

MÖ 1358-1350. Haremhab tarafından güçlü bir biçimde onarılan Amun Ortodoksluğunun geçtiği zamandır. Freud şöyle yazar:

‘Musa’nın aktif doğası, böyle bir yenilgiyi kabul edecek şekilde değildir, o yeni bir halk bulup Mısır’da hor görülen bu dini onlara vermeyi ve yarıda kalan bu projeyi gerçekleştirmeyi hayal ediyordu. Gördüğümüz gibi, bu durum kendi makûs talihine karşı kahramanca bir direniş ve İkhnaton’un başına bu felaketle gelen kayıpların telafisi için bir çabaydı. Belki de kendisi, sınır eyaleti olan Gosen’de bir vali olarak bulunuyordu. Oraya da muhtemel olarak Hiksos devrinde bazı Sami asıllı kabileler yerleşmişti. İşte onları kendi kavmi olarak seçti. Bu, tarihi bir karardı!’

‘Onlarla işbirliği kurdu, başlarına geçti ve ‘hicret’i kuvvetle gerçekleştirdi. Tevrat’taki bilgilere aykırı olarak, bu göçün sükûnetle ve sessizce gerçekleştiğini varsayabiliriz. Musa’nın otoritesi bunu gerçekleştirmeye kâfi gelmişti, ayrıca ülkede bunu engelleyebilecek bir merkezi kuvvet de yoktu.’

‘Bizim kuramımıza göre, Mısır’dan göç MÖ 1358-1350 yılları arasında gerçekleşmiş olup, bu da İkhnaton’un ölümünden sonra devlet otoritesinin General Haremhab tarafından kurulmasından öncedir. Bu hareketin hedefi Kenan diyarıdır. Mısır’ın devlet otoritesi yıkıldıktan sonra, muharip Arami sürüleri memleketi istila ederler, her yeri yakıp yağma ederler ve muktedir bir halkın yeni araziye nerede gasp edebileceklerini kanıtlarlar. Bu muharipleri yıkık Amarna kentinin harabelerinde 1887 yılında bulunan yazılarından tanıyoruz. Orada onlara Habiru denmektedir. Bu adın aslı İbrani olup Yahudilere nasılsa ve nereden geldiği belli olmayan bir şekilde intikal etmiştir. Bunlardan, Amarna yazılarında söz edilmez. Yahudilere en yakın olan kavimler (Mısır’da yaşayanlardan) Filistin’in güneyinde Kenan diyarında da yaşıyorlardı.’⁶¹

Gördüğümüz gibi Freud zorluğu Habiruları İbrani kabul etmeyerek çözmüştür, oysa bugün bilim adamlarının birçoğu öyle kabul eder. Dahası,⁶² işleri karıştırmak için, sık sık zulme uğrayan Yahudilerin Pitom ve Ramses kentlerini inşaya zorlandıkları (Çıkış 1:11, J metni) Kitabı Mukaddes’te alıntılanmıştır. Bunlar 1301-

⁶¹ Freud, *age*, s. 33.

⁶² Meek, *age*, s. 18.

1234 döneminde hüküm süren II. Ramses döneminde inşa edilmişti. Bu, İkhnaton döneminden tam bir yüzyıl öncedir. Böylece, bilim adamlarının çoğu, çıkışı bu son döneme yerleştirmektedir. Burada da anlaşmazlık vardır. Son döneme yerleştirdiğinde de, Habiruların Kenan ülkesini yağmaları ve yerleşmeleriyle çıkışın bağlantısını sağlamak sorun olmaktadır. Okuyucunun kendi tarihini seçebilmesini sağlamak için, son öneriler ışığında XVIII. ve XIX. hanedanların basit bir şemasını koyalım. Thomas Mann'ın *Yusuf Mısır'da* romanında ilginç bir tahminle, kralın, tam da Freud'un ayrıldıklarını söylediği zamanda gelmiş olduklarını yazdığını da dikkate alarak:

Hiksos işgali (Çıkış?) MÖ 1570⁶³

XVIII. hanedan: 1570-1345

Ahmoses I	1570-1545
Amenhotep I	1545-1524
Thutmoses I ve II	1524-1502
Kraliçe Hatshepsut	1501-1480
(Musa'yı kurtaran Firavunun 'kızkardeşi?') ⁶⁴	
Thutmoses III (kraliçe H'nin rakip yönetimi)	1502-1448
Çıkış? (J. W. Jack'ın tezi) ⁶⁴	
Amenhotep II	1448-1422
Thutmoses IV	1442-1413
Amonhotep III	1413-1377
Aton sapıklığının başlangıçları	
Amenholep IV (İkhnaton)	1377-1358
Amama dönemi: Habiru saldırıları	
Yusuf'un Mısır'a girişi (Th. Mann'ın tezi) ⁶⁵	
Tutankhamon	1358-1349
gevşeme dönemi: ahlaki çöküntü	
Çıkış? (Freud'un tezi) ⁶⁶	
Amun kültünün yeniden kuruluşu: 1350	
Eye (Haramhab ahlaki yöneticisi)	1349-1345

⁶³ Meek, *age*, s. 18.

⁶⁴ James W. Jack, *The Date of the Exodus in the Light of External Evidence*, T&T. Clark, Edinburgh, 1925.

⁶⁵ Thomas Mann, *Joseph in Egypt*, 1936.

⁶⁶ Freud, *age*.

XIX. hanedan: MÖ 1345-1200

Hatemhab	1345-1318
Ramses I	1318-1317
Seti I	1317-1301
Ramses II	1301-1234
inşa projeleri. Pitom ve Ramses çıkış? (Albright'ın tezi) 1280 ⁶⁷ (Scharff'ın tezi) 1240-1230 ⁶⁸	
Mernaptah	1234-1220
çıkış? (Scharff'ın tezi) 1240-1230 ⁶⁸ Filistin'de İsrail ayaklanışını belirleyen İsrail steli, İsrail teriminin ilk görünüşü	
Seti II	1220-1200
çıkış? (Meek'in tezi) <i>Seti II'nin ölümünü izleyen karışıklık dönemi.</i> ⁶⁹	

Tutarsızlıkların birincisi, demek ki, dördüncü yüzyılın kâhin metninde, Kenanlı İbranilerin hepsinin, Mısır'dan gelen İbrahim'in soyundan kabul edilmeleridir. İkinci zorluk, Kenan iline giren Bedevi aşiretlerinin bir aileden değil, fakat birçok aşiretten oluşmalarından ve değişik yönlerden dalgalar biçiminde bölgeye girmelerinden çıkmaktadır. Üçüncü, çok ciddi bir sorun da, sözünü etmiş bulunduğumuz gibi, Yusuf ve kardeşlerine Mısır'a giriş zamanı bulmaktadır.

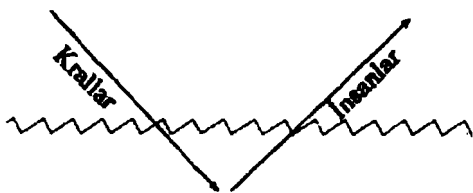
Şunda anlaşalım ki, kısıdan hiç kimse ne zaman, nasıl ve niçin bu etkileyici efsanenin ve devam eden aşamalarının oluştuğuna bir açıklama getirememiştir. Fakat normal bir kaynak mitos olarak bakıldığında, tarihsel bir anahtar değil de anlatım, hemen bildiriminin biçim ve işlevini açığa çıkarır. Biçim, yeraltına inme ve geri dönüş çağına aittir. Mısır'a varanlar (yeraltına: dalgaların altındaki ülkeye) krallardır, sudan çıkan da insanlardır (Kızıldeniz'den geçiş).

⁶⁷ William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, s. 13.

⁶⁸ Scharff and Moortgat, *age*, s. 165.

* Meek, Seti'nin hükümlüğünü 1214-1194 olarak kabul eder.

⁶⁹ Meek, *age*, s. 35.

Bütün bu tür iniş ve dönüş mitoslarında, getirilen bir nimet veya abıhayattır. Burada da a) Yehova'nın bilgisi, b) Seçilmiş Halkın çekirdek gücü, c) bu halka bir kader ve vaat edilmiş ülke armağanı sözü vardır. Fakat bu tür mitosların aksine, burada kahraman birey değildir, hatta Musa bile, fakat Yahudi halkıdır. Daha sonraki Fısıh bayramının görmüş olduğumuz gibi* ilk kez MÖ 621'de kutlanmış olması çok dikkat çekicidir. Çıkış anısına düzenlenen bu bayramın tarihi, Adonis'in yıllık dirilmesi günüyle çakışmıştır. Bu olay Hristiyan kültüründe, Paskalya bayramına dönüşmüştür. Pagan ve Hristiyan kültüründe, tanrının dirilişi söz konusuyken, Yahudi kültüründe, Seçilmiş Halkın dirilişi söz konusudur. Bu halk, Ölüm Kralının yeraltı dünyasındayken, eziyet altında, Tanrının bilgisine ve desteğine kavuşmuştur. Böylece, temel bir ayrılık ortaya çıkar ve dünya dinleri içinde Yahudiliğin ikinci derecede bir ayrılığı olarak devam eder. Yani başka yerde kutsal yaşam ilkesi bir kutsal bireyde simgeleşirken (Dumuzi-Adonis-Attis-Dionysos-İsa) Yahudilikte, başka kültürlerde yeniden dirilme veya tanrının belirmesine ait kültürlerin işlevini İsrail Halkının kendisi yüklenmiştir.

Fısıh Hagadah'ında, aile içinde yapılan törende, ailenin babası tarafından, aşağıdaki düşünce yüksek sesle okunur: 'Her nesilde, herkes, kendisini doğrudan Mısır'dan gelmiş bir kişi olarak kabul etmelidir'. Bu, her Yahudi İsrail'e ait demektir. Her ekmek kırıntısının Hazreti İsa'nın et ve kanına değişmiş yufkanın, Roma Katolik Kilisesi'nin kurban edilmiş ve yeniden dirilmiş İsa'nın et ve kanı oluşu gibi. O da cehenneme inmiş ve üç günde ölümünden ayrılp gelmiştir. Ve Yahudilerin, aşkın tanrı ile değil, fakat gelecekte iradesinin işleyeceği tüm evrenin tek varlığı olan Tanrının

* Bkz., s. 102-103.

Halkıyla özdeşleşme ilkesinin gücü, öyle büyüktür ki, en azından Ortodoks anlamda geçerli bir eylem için on üç yaşından büyük on erkeğin bulunması gereklidir (Minyan). Bireyin, bu topluluk veya oydaşma olmadan Tanrı ile hiçbir bağıntısı olamaz. Tanrı, tek Tanrı, ayrıdır ve seçilmiş halk, dünyadaki tek kutsal şeydir. Bundan ayrı birey bir hiçtir.

Bu kuvvetle vurgulanmış toplumsal etkinin zıddına, Hint düşüncesinde gerçeğin nihai gerçekleşmesi, ancak yalnız kalan bireyce yaşanabilir. Yoga ile ormanda; Çin'de bu bağ Tao ile yaşanmalıdır, evren ve doğanın yolu aynı zamanda kişinin yüreğine giden yoldur. Musa'nın kitabında, tersine, aşkın olan tanrının yolu, doğanın ne içinde ne ona içkindir, fakat topluluktur. Yalnızca bu topluluk şeriatıyla, bilinecek tek gerçeğin, onların doğrularıdır.

O zaman, seçilmiş halkın efsanevi çağlarının ilk ikisinin şunları temsil ettiği söylenebilir: 1. Kralların Ölüm ve Acının yeraltı dünyasına girişleri, daha yüksek bir yaşama dönmek üzere, 2. Yehova'ya bağlı bir halk olarak yeniden doğmaları. 3. kısım çöl yılları, halkın, Yehova yönetiminde yeni yaşamın ritüel yapısına uyum gösterme aşamalarını temsil eder. Yükseltilmiş oldukları yaşama uyumalıdır. 4. kısım, vaat edilmiş ülkenin fethi, Yehova'nın şeriatının, halkının zaferiyle, dünya tarihine girişini kutlar.

Freud'un, hem Yahudi psikolojisi hem de Musa'ya karşı çölde birçok isyanın dayanaklarıyla, kanıtlara eğilerek çıkarsadığı, Musa'nın öldürülüşü (Sayılar 16), ona göre, bu mitsel düşün çekirdek olayını (gizli tatmin) besler, ve mitosu (açık tatmin) sonuçta, yapıyı açıklamaktan çok sahnelemenin yolu olarak yorumlar. Bu kuramın, özellikle Yahudi halkın güçlü ve çok etkileyici efsanevi dönemi üzerine tartışmaya girerek geçerliliğini söz konusu etmeyeceğim; fakat kendi konumuzun daha geniş, genel kuramına ilişkin olarak, yalnızca iki tür mitolojinin tanımlanması gerektiğini söyleyeceğim. Biri (Kitabı Mukaddes mitosları en iyi örneğidir) tüm vurguyu tarihsel episodlar üzerinde tutar, öteki ise (Hint mitolojisi bir örnektir) episodların simgesel olarak korunmasını amaçlar, onlar kendilerini ve ötesini gösterir. Elbette, Freud'un görüşüne göre her iki türde de, nihai atıf (gizli tatmin) babanın öldürülmesini isteyen çocuğun arzusudur (Firavun-Mu-

sa) ve anaya kavuşmaktır (Vaat Edilmiş Ülke). Fakat benim görüşüme göre, ilk tür mitosun bile, bundan daha fazla söyledikleri bir şey vardır; Freud, Oedipus dogmasıyla, bilime, Kitabı Mukaddes'in somutlaştırma eğilimini taşımıştır. Gerçekten, Kralların ve Musa'nın efsanesi ne kadar gerçeklerden doğmuştur, ne kadar MÖ ikinci bin yılın olaylarının ve yaratıcı ruhbanların kalemlerinin eseridir sorusu, tarihin ve tanrının gerçeğine göre yanıt vermeye çalışan bir kimse için arızı olarak kalmaktadır ve belki de kalacaktır.

IV. BÖLÜM

Avrupalı Batı'nın Tanrıları ve Kahramanları MÖ 1500-500

1. KUZEY-GÜNEY DİYALOGU

Şansımıza, Yunan, Keltik ve Germen mitoslarının mitolojik olduğunu tartışmak gerekmeyecek. İnsanlar onların mitos olduğunu biliyorlar. Onları tartışan bilim adamları, onların konularının dinsel bir şey olduğu düşüncesiyle doğmuş değil. Bunları, Kitabı Mukaddes mitosları kadar irdeleyen çalışma yapılmış değil, ama Avrupa alanında ilk elde ayık bir bilim yayılmıştır; bu bölümde sonunda anavatana geldik!

Sanırım iki mitolojinin karşılıklı ilişkisinin Yunan kalıtımındaki gücünü ilk anlayan Friedrich Nietzsche olmuştur: Homeros öncesi Tunç Çağı'nda bireyciliğin boyunduruğundan vecd saçan grup ritlerinde kurtulmuş görünen köylü kanunuyla, bize göre klasik sanatta temsil edilen insan ölçü ve bilgisinin olimpiik mitolojisi. Yunan trajik görüşünün ihtişamının, bu iki ruhsal düzenin karşılıklı tanınmasında yarattığını o görmüştü. Bunlardan hiçbiri, yalnız başına, insan deneyiminin bir bölümünden fazlasını sunamaz.

Nietzsche, *Tragedya'nın Doğuşu*'nu 1872'de çıkardığında, yirmi sekiz yaşındaydı, tam da yurttaşı Heinrich Schliemann'ın, Homeros'un mitos dünyasını tarihsel gerçeğin çekirdeğiyle açıklamak üzere Truva'yı topraktan eştigi yıld. Daha sonraki yıllarda Nietzsche, Fransız-Prusya savaşının top sesleri ve Schopenhauer

ve Wagner'in deyişlerinin etkisi altında, kitabını gençliğin kötümserlik ve estetizmini taşımakla eleştirdi. Fakat sezgisinin doğruluğu, zamanında anahtarları bile bilinmeyen bir alanda yapılan yüz-yıllık arkeolojik araştırmanın buluşlarıyla gösterildi.

Şimdiki bilgilerle, ilk bilinen halk, Yunanistan'a MÖ 3500'de geldi. Yarımada, bilinen, paleolitik veya mezolitik bir yerleşim görünmüyor. Göçmenler, Asia Minor'dan (Küçük Asya-Anadolu'dan) deniz yoluyla geldiler, yüksek bir neolitik tarımcı-hayvancılık kültür taşıyorlardı: Güzel seramik eşyalar, cilalanmış taş, araç ve silahlar, ihraç etmeye devam ettikleri (Melos'tan?) obsidian bıçaklar ve her zamanki dişi figürler. Tesalya, Fokis ve Boiotia ovalarına yerleştiler. Küçük, dikdörtgen, düz kiremit çatılı taş temelli evler inşa ettiler. Bir kısmı kuzeye, bir kısmı güneye gitti. Kuzeye gidenler Makedonya'daki Haliacmon ırmağı kıyılarına yerleştiler. Güneye gidenler, Attika'nın güneyine yürüdü, Poloponez'e açıldı, burada Argolis, Arkadia, Lakonya ve Messenia'ya yerleştiler. Fakat bu halk batıya yayılmadı ya da çok azı o yöne gitti.

Ama sonra, örenlerin bize öğrettiği gibi, MÖ 2500'de, en kuzeydeki kentlerden biri, Haliacmon kıyısındaki Servia yandı, yıkıntılardan, kuzeyden gelmiş bir halkın tamamen değişik ham, pastoral sanat eserleri bulundu.

Profesör N.G.L. Hammond, görkemli, MÖ 322'ye Kadar Yunan Tarihi'nde (*History of Greece to 322 B.C.*), 'saldırgan kültür değişik bir tür çömlekçiliğiyle belirgindir' der. Tekniği daha acemidir, oymacılığı paralel zikzak çizgileri içerir ve kemerli, boncuklu şekiller işlenmiştir.

'Ateşle yıkılmış tabakayı izleyen bölümde iki mezar bulunmuştur. İlkinde, gövde çukur içine gömülmüştür, bir eli yüzüne kaldırılmıştır, yanında vazolar ve obsidian keski araçları vardır. İkincisi, ilkinin üstünde yatmaktadır, iskeletin yanında mermer gerdanlık, kapak, kemik iğneler ve çamur fallus bulunmuştur. Bu saldırgan kültür Tesalyalı kültürden etkilenmiş ve zenginleşmiş, sonra doğuya, merkezi Makedonya ve Halkidiki'ye ve güneye Tesalya'ya yayılmıştır... Yeni kültürün yayılması, kakma çömlekçilik, spiral dekorasyon, taş savaş baltaları, fallus imgeleri ve yeni tip evle belirlenir. Fallus imgeleri ilk Servia'da mezarda bu-

lunmuştur, erkek inanış biçiminin varlığını gösterir. Bunlar neolitik Tesalya kültürünün dışı heykelcikleriyle zıtlık gösterir. Yeni gelenler Tesalya'da Dhimini ve Sésblo'da yerleştiklerinde, köylerini duvarla çevirmişlerdir. Sonra çoğunlukla ahşap direklere dayanan, verandalı evler inşa etmişlerdir. İçteki ocak bir yana bakar. Bu evler herhalde yüzyıllar sonra geliştirilen tipik Miken evlerinin (Megaron) prototipleridir.¹

Yunanistan'daki iki tarihöncesi kültürün diyalogunun alt aşamaları, kendi amacımız açısından, aşağıdaki gibi çıkarılabilir:

1. Aşama: Eski Helladik Yunanistan - Truva I - Truva V: MÖ 2500-1900

Varış ve Eski Tunç Çağı formlarının kuruluşu, neolitik öncüler için hızlı kaynaşma, inşaatın etkin gelişimi.

Çanakkale Boğazı'na girişi denetleyen Truva'nın, balıkçı köyünden (1. Truva), büyük ticari Truva'ya (V. Truva) gelişimi.

Yunanistan'da iki bölgesel çömlekçilik stili: 1. Kuzey Isthmus, koyu tabana açık figürler (Truva ve Kuzeybatı Anadolu ile ticaret), 2. Güney Isthmus, açık tabana koyu figürler (Ege ve Kiklad Adalarıyla ticaret).

2. Aşama Orta Helladik Yunanistan - Erken VI. Truva Dönemi: MÖ 1900-1600

Doğu Yunanistan'da şiddetli yıkım. Megaron tipi yerleşimlerin görünüşü. İki yeni çömlekçilik: 1. mat boyalı (eski Tunç Çağı stillerinin geliştirilmesi), 2. gri 'Minyan' eşya (metal formların taklidiyle, çömlekçinin tekerine atılmış).

V. Truva'nın düşüşü, kaleli VI. Truva'nın kuruluşu. Truva'da atın görünmesi (Doğuda Hurri-Kassit buluşu?)*

Miken'de yeni ve güçlü hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı: 1). İskeletler 1.70-1.80 uzunluğundadır (Minoan ırkından çok daha uzun). Seçkin mezar yapımı, altın, gümüş ve elektrümde (Minoanla hiç benzeşmeyen) harika metal işçiliği. Truva ve Siklat Adalarıyla ticaret sürer. Girit ile ilk doğrudan ilişki.

¹ N.G.L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC*, The Clarendon Press, Oxford, 1959, s. 36-37.

* Bkz. s. 125-127.

Bu dönemin kalıntılarından Aryan, Nordik ve İndo-Avrupalıların kuzeyden gelmekle oldukları ve 'boyalı çömlek' kültüründen ve Tuna bölgesindeki öteki yerleşim kültürlerinden dikkate değer katkılar aldıkları anlaşılmaktadır. Tam paleolitik avcılar değilse de, Yakındoğu'daki çağdaşları, Agadeli Sargon önderliğinde, eski Sümer dünyasının efendileri olmuş olan Akadlar ile -onların duygusallığında değillerdir- karşılaştırılabilecek kadar gelişmiş, çobanlı göçmenlerdir. Yunanistan'ın güney kıyılarına varan Girit'in yüksek uygarlığıyla ilişki kurarak, onun kültürel etkisini almak ve özümlemek üzeredirler.

3. Aşama: Son Helladik I.

Truva VI. erken orta aşama: MÖ 1600-1500

Girit doruk noktası (Son Minoa IA): Ege'de Knossos egemenliği.

Miken'in Minoalılaştırmasının başlangıcı: Yeni hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı II): İskeletler bükülmüş durumda, atla çekilen arabalar, görkemli av ve savaş sahneleriyle seçkince işlenmiş kamalar (Miken motifleri, ustalar herhalde Minoalı), domuz dişinden miğferler (Minoalı değil), amber mücevherat (Baltık amberi Girit'te bilinmez). Erkeklerin mezarlarında: Göğüs zırhları ve altın ölüm maskeleri (sakal ve bıyıklı maskeler), kılıçlar, kamalar, altın ve gümüş kaplar, altın mühür yüzükleri, taş, çamur ve metal taslar. Kadınların mezarlarında: alınlıklar, tuvalet kutuları, mücevher ve tabaklar. Bir Teb freskinde Minoa elbiseli kadınlar görülür.

Tüm Argolis ve Boiotia'da Miken etkisinin yayılışı: Teb, Goulas ve Orhomenos'ta benzer hanedanlar. Bu dönemde Truva'da ticaret artıyor.

4. Aşama: Son Helladik II

Truva VI son orta aşama: MÖ 1500-1400

Girit'te Miken'in yükselişi (Son Minoa IB ve II). Yeni, çok güçlü bir Miken hanedanı (Tholos Kubbe Hanedanı I): geniş, daire biçiminde, kubbeli mezarlar tepe kenarlarına kazılmıştır, top-
rakla örtülmüş, taş işçiliğiyle yüzleri yapılmış, büyük kapılarla kapatılmıştır. Uzun, çatısız geçitlerle yaklaşılır. Miken ve Minoa

sanatının güçlü etkisi (Minoa egemenliği). Knossos zararına Girit Denizi'nde ticaret.

MÖ 1450, Girit sarayları yıkıldı (deprem, saldırı?)

Miken-Girit ilişkileri bozuldu.

Rodos'ta Miken kolonisi.

MÖ 1425, Kos'ta Miken kolonisi.

Yüksek Tunç Çağı ticareti şimdi doruğundadır. Nubia (altın), Cornwall, Macaristan ve İspanya (teneke), Sina ve Arabistan (bakır), Baltık (amber), Avrupa yaylalarından (kereste, şarap, zeytinyağı ve mor boya) Mısır'dan (Mısır ipi, papirüs ve keten) mal ticareti.

Mısır XVIII. hanedan ve Slonehenge III dönemi.

5. Aşama; Son Helladik III A

Truva VI son aşama: MÖ 1400-1300

Anadolu'da Hitit egemenliğinin Truva'yla ilişkisi: Hitit kralı Mursilis (1345-1315) Akhiyava (Akhalılar) krallarından söz eder. Akhalılar şimdi Hititlerin savaşta bağlaşıklarıdır ve Mısır'da ticaret yapmaktadırlar, (İkhнатon dönemi, 1377-1348, Habirular Suriye ve Filistin'i tehdit ediyorlar.)

MÖ 1400, Miken'in Girit'i işgalı.

MÖ 1340, Miken sarayının çok genişlemesi. Kiklopeyan duvarlar, 'Aslanlı Kapı', vb. Geniş Tholos kubbeleri (Atreus'un hazinesi) (Kubbesi 12 m. yükseklikte). Girit kentleri Akha yönetiminde canlanır: Çizgisel B (Miken) yazısının bulunuşu. Truva'da büyük kaleler yapılıyor.

MÖ 1325, Ege bölgesinde yeni biçimde kesen bir kılıç görülür (ilk kez Macaristan'da kullanılmıştır). Yeni tür zırh gereksinimi doğmuştur, kolda, küçük daire biçiminde kalkan (omuza asılan büyük boğa kalkanının yerini alır), sivri veya boynuzlu miğfer, aşağıya doğru kesmeyi savunur.

MÖ 1300, VI. Truva depremle yıkıldı.

6. Aşama: Homeros'un Truvası (VII. Truva) MÖ 1300-1184

Güçlü ve harika kent. Tam İlyada'daki gibi, zengin ve canlı ticaret.

Ve böylece, Homeros'un kahramanlarının belgelediği epik zamana ulaşıyoruz: Aynı zamanda Hâkimler Kitabı'nın zamanına. İki kahramanlar çağı, eşzamanlıdır. İki yönetimde de yerleşik tarım ile saldırgan çobanlık savaşçı halkların ilişkileri ve uygulamaları arasında uzun bir dönem yaşanmıştır, sonra aniden, taze, çobanlık, savaşçı bir halkın (Filistin'de İbraniler, Yunanistan'da Dorlar) karşı konulmaz şiddetli saldırıları patlak vermiş ve gerçek bir *Götterdemmerung* yaşanmıştır. Tunç Çağı halklarının sonu gelmiştir. Homeros'un 'kutsal kahramanlar soyu'nun sömürüsü 1250-1150 döneminde gelir, izleyen üç yüzyıllık bir zaman içinde epikler biçim kazanmıştır. Tarihler, Kitabı Mukaddes ile yaklaşık olarak şöyle denk düşer:

MÖ 850-İlyada-Yehovacı (J) metni,

MÖ 750-Odyseia-Elohim (E) metni.

Denk düşme çok açıktır. Freud'un belirttiği gibi, bunun ötesinde, Yahudiler için din olarak ortaya çıkanın, Yunanlılar için neden şiir olarak ortaya çıktığı sorunu vardır.

2. ZEUS'UN EVLİLİKLERİ

İndus Vadisi'nin Tunç Çağı kentleriyle Egeninkileri karşılaştırmak öğreticidir. İki gelişimin de tarihleri yaklaşık olarak aynıdır: MÖ 2500-1500. İki kültürün nihai kaynakları da aynıdır, çekirdek Yakındoğu. Fakat neolitik ve Tunç Çağı köy ve kentlerinin sanatı ve mitolojileri İndus'a yayıldığında, gelişmemiş paleolitik ve mezolitik cangıl köylerinin bölgesine girmiştir. Leo Frobenius, bu 'ikinci tür' tropikal, zamansız, ekvatorial kültür için, 'insan kültür tarihinin görünmez karşı-oyuncularından biri' diye yazar.² Bu çevrenin, sonraki Hint mitoloji tarihi ve uygarlığına etkisi belirleyicidir. Bütün tropikal kültür bölgelerinde, çeşitli öldürülmüş, kesilmiş ve çürümüş cesetler, gömülmüş et parçaları ve başka mitosların dehşet verici uygulamaları, bitkilerin aşılınması analogisi ile, insan toplumlarının nesil vermesi, sürmesi için yapılmıştır. Bitki dünyasının ruhunda yaşayan halk, Frobenius'un

² *Tarının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 162-167.

dediği gibi, kendilerini onunla, onu kendileri ile özdeşleştirirler. Tropikal, ekvatorial bölgenin önde gelen mitolojik teması, gövdesinden, yenilen bitkilerin büyüdüğü, öldürülen ve kesilen kutsal varlıktır. Tüm bölgenin ilkel ritleri, bu mitosun eşdeğeridir.^{3,4} Yüksek Tunç Çağı mitolojilerinde de önde gelen tema, ölüm ve yeniden dirilmedir; çoğunlukla bol miktarda insan kurbanında süregerir. Sonuç olarak, bu mitos ve ritler ilkel Hindistan'da arandığında, tropikal ile buluşur ve kaynaşırlar. Kara Tanrıça Kali'nin kanla yıkanan kültü ve dulların kocalarının cenaze törenlerinde payrları* üstünde yakılışı örneklerinde olduğu gibi, yüksek alçağın, işlenmiş ile işlenmemişin zengin bileşimiyle ritüel ölüm biçimleri gelişmiştir.

Hindistan'ın, Tunç Çağı uygarlığı merkezlerinden uzaklığı, İndus Vadisi'nin umut verici kentleri Mohenjodaro ve Harappa'nın son bulmasına neden olmuştur. Bölgelerinde, hiçbir yerel kültürün gelişimine ilişkin arkeolojik bir iz bulunamamıştır, yalnızca aşamalı bir gerileme görülmüştür ve büyük altkıtanın geri kalan kısmı, bugünün Malezyası'yla karşılaştırılacak bir düzeyde kalmıştır.⁵ Belki bu hiç de kötü değil (gerçekten antropologlar için çok çekici görünüyor), fakat Akdeniz'de bu dönemde gelişen dünya ticareti –Mezopotamya ve Mısır, Nubia ve İspanya, İrlanda, Macaristan, Girit ve Arabistan'da gelişen bir tek topluluk olarak bileşen bakır, altın ve tunç ticareti– ile ikisi de karşılaştırılmaz.

Dahası, İndo-Aryan savaş arabaları, sığır çobanları ve Aryan tanrıların panteonu (İndra, Varuna, Mitra, Vayu, Agni ve ötekiler) ile Veda şarkıcıları, İndüs kentlerini yıktılar ve Ganj yaylalarına geçtiler: MÖ 1500-1000. Onlar da terk edilmişlerdi ve onların da bahadırılığı, tanrıları gibi, zamansız, her şeyi yutucu ve yenileyici ana tanrıça Kali'nin varlığınca zamanla yutulmuştu: Düş gibi vızıldaması 'huzur, huzur, huzur, tüm canlılara huzur' iken, başı vurulmuş kurbanlarının kanı, huzur içinde, sürekli, onun kursağına giden, ölümsüzlük veren yemeklerine (ambrosia) dökülmüştü.

¹ Leo Frobenius, *Shickalskunde im Sinne des Kulturwerdens*, R. Volgländers Verlag, Leipzig, 1932, s. 99.

² *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 173-225.

³ payr: ölüleri yakmaya özgü odun yığını (ç.n.).

⁴ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 167.

Öte yandan, Ege'de kuzeyin hayvan dolu ovalarından gelen paleolitik Büyük Av ile yeni uygarlık düzenleri oluştu. Bunlar da yüzyıllardır çekirdek Yakındoğu'nun ana yaratıcı merkezlerinin etkisi altındaydılar. Bağışlamayan ve özümleyici bir etki vardı. Bölge, özellikle yükselmiş bir enerjiyle doluydu ve görmüş olduğumuz gibi, ilk Aryan ve Aryan öncesi dalgalar vardığında, MÖ 2500, bunu ötekiler izledi; dalga dalga üstünde, ta Hint akıbetinin tersine, tanrıların mitsel düzenini tüketen bir tanrı değil, bunun tersi gerçekleşene kadar. Ve tüketilen düzen, Malezyalı Kannibal saldırganlar değil, Girit'ten öğrenmiş olduğumuz gibi, sevimli seçkin Parislilerininkiydi.

Olimposlu Zeus'un, yılan oğul ve ana tanrıça Gea'nın eşine karşı zaferini zaten izlemiştik. Şimdi, karşılaştığı sayısız genç tanrıçaya karşı tutumunu görelim. Paree ile zevklenişini yani. Herkes onun boğa, yılan, kuğu ve altın duş biçimlerine girecek kadar çıldırdığını bilir. Gördüğü her Akdeniz nymph'ı onu çıldırttı. Sonuçta, Yunanlıların, Giritliler kadar uygarlaştıkları zaman geldiğinde, en büyük tanrıların kız peşinde koşması, teolojide utanç yaratır durumdaydı. Fakat öyle yapmaları gerekmedi, çünkü bütün tanrıçalar, gerçekten, değişebilen bir gecelikle fahişe görünümündeydi. Tanrının her çapkınlığında, tanrıça değişik olduğu kadar, tanrı da son görünümünde aynı şekilde değişti. Bu tür, kutsallığın çokluğunun birlikte olması formülü, Hristiyan teslis öğretisinde bulunur, bir kutsal öz, üç (veya daha fazla) kutsal kişilik. Aynı biçimde, Eski Ahit'te Yehova'nın değişik melekleri örnek olarak Yakub'a, Musa ve Gideon'a görünürler. Bunlar hem Yehova'dırlar hem değildirler. Tüm dünyada tanrıların bunu yapış biçimleri vardır, onların alışkanlıklarını yakından bilen bir öğrenci için hiç de şaşırtıcı değildir; Aristo mantığını kullanan biri için olağandışı görülebilir ve 'Ah Tanrım, senin yolların insanoğlu için kavranılmazdır' diye bağırabilirse de!

Bu dönemde Zeus için sorun basitçe şuydu: Yunanlıların geldikleri her vadide, her adada ve her koyda, dünyanın ana tanrıçasının yerel bir biçimi vardı ve ataerkil düzenin ulu tanrısının ataerkil bir yolda efendilik etmesi gerekiyordu. Tüm bu fetihler İskender Çağı'nın sistematistlerince bir araya getirildiğinde canlı

bir gündemle karşılaştı. Bu doğaüstü skandalın bir şanslı sonucuyla Yunanlılar, eski teolojilerini bütünüyle ferahlattılar. Arkaik mitosun başka belirli illere de geçmesinden memnun olunacak bir etki. Fakat tanrının evliliklerinin zafer günlerinde, bunlar ciddi toplumsal bir değer taşıyordu. Daha sonraki metinlerde, bunların belli bir hoppelikle sunulduğunu görsek de.

Örnek olarak, bu mitolojinin işlevinin mizahi ve mantıksal bir örneği Pallus Athene'nin doğuşu efsanesinde görülebilir. Ad, MÖ 1400'e ait bir Çizelgesel B tabletinde görülmüştür. Girit'te, Knossos'ta. A-ta-na Po-ti-ni-ja, Athana'nın Hanımı diye okunur.⁶ Burada sözcük, bir yer adına aittir. ('Chartres Hanımımıza' örneğinde olduğu gibi) Helen öncesi şiveye aittir. Profesör Martin Nilsson, bu atfın, Girit ev eşyalarında ve saray kabirlerinde temsil edilen yerel bir tanrıçaya ait olduğuna inanır (20 ve 21. şekiller). Girit 'saray tanrıçası kralın kişisel dişi koruyucusuydu ve Athene'ye de bu rol verilmişti... O kahramanların bekçisi dişi koruyucuydu' diye yazar.⁷ Fakat tüm dünyanın bildiği gibi klasik panteonda Atina eski bir Girit kutsal kişisi olarak değil, genç ve taze bir Olimposlu olarak temsil edilir ve sözcük anlamıyla Zeus'un beyninden doğmuştur.

Şekil 20. Yılan Tanrıça

⁶ Palmer, *age*, s. 120, Hammond, *age*, s. 74.

Nilsson, *age*, c. I, s. 347, 20 ve 21. şekiller ilk kez Evans'ın yayımladığı Heraklion Müzesi'ndeki heykelticiklerden alınma.

Zeus, evlilikler yoluyla teolojik saldırılar mesleğine, ilk karı olarak tanrıça Metis'i alarak başladı. Metis, ilk kozmik su çifti Oceanus ile Tethys'in kızıydı. Bunlar Mezopotamyalı Apsu ve Tiamat'ın tam eşdeğeriydiler. Ve Mezopotamyalı ilk çiftin ilk oğlu Mummu gibi Kelam, Logos, Doğrunun ve Bilginin Efendisi Metis sonsuz akıllıydı. Gerçekten tüm tanrılardan daha fazla biliyordu. Dahası, biçim değiştirme sanatını biliyor ve Zeus yaklaştığında bunu kullanıyordu. Fakat Zeus sonunda onu bir oyunla kendinin yaptı ve o da gebe kaldı.

Sonra Zeus, ikinci çocuğu doğarsa, kendisinin sonu olabileceğini öğrendi ve onu (halen hamileydi) yatağına çekerek bir defada yuttu. Çok geçmeden, bir göl kıyısında yürürken, artan bir baş ağrısı duydu. Ağrı, çığlıklar atana kadar sürdü ve bazılarına göre Hephaestus başkalarına göre Prometheus çifte baltayla gelip kafasını bir vuruşta ikiye ayırdı. Hemen baştan ayağa zırhlı Athene savaş çığlıklarıyla dışarı fırladı. Zeus bundan sonra Metis'in hâlâ karnında oturduğunu ve kendisine akıl verdiğini iddia etmeyi sürdürdü.⁸

Şekil 21. Yılan Tanrıçaların Görünümleri

⁸ K. Kerényi, *The Gods of the Greeks*, s. 119-20. Hesiod, Pindar, Euripides, Homeros ile Apollodorus Mythographus ve Chrysippus Stoicus'dan.

Burada, açıkça, Freud'un yücelme dediği ve yazına geçmiş bir olay var. Fakat (açıkça kişisel değil) geniş tarihsel bir duruma uygulanmış. Olay, Âdem'in Havva'yı doğurmasını andırıyor, ama burada kadın ilahın kendisinden doğmuştur. Dahası, Havva'nın İbrani öncesi biçimlenişinde yılanın eşi oluşu gibi* Girit'te de A-ta-na Po-ti-ni-ja'ya sunulan armağanlar yılan ana tanrıçaya adanmıştır. Klasik Athene'nin göğsünün üstüne taktığı büyüsel güçlü kalkanı Gorgoneum'a da, korkunç saçlarıyla tıslayan Medusa'nın başı takılıdır.

Medusa'dan ve yaşam ve ölüm veren kanının gücünden zaten söz etmiştik.** Şimdi onu kesen Perseus'un efsanesini düşünebiliriz. Perseus, Medusa'nın başını Athene'ye sunmuştur. Profesör Hammond Miken Kralı Perseus'un tarihini MÖ 1290'a yerleştirir⁹ ve Robert Graves -iki ciltlik *Yunan Mitosları* tarihsel uygulamalar için oldukça değerlidir- Medusa'nın başını alan Perseus efsanesinin anlamının, Helenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlüğü olduğunu iddia eder. Gorgon rahibelerinin maskelerini sökmüşlerdir, der. Bu maskeler saygısızları korkutup kaçırmak için takılan, kötülüğe karşı koruyucu yüzlerdir.¹⁰ Bu, MÖ on üçüncü yüzyıl başlarında tarihsel bir uyumsuzluk olması demektir, bir tür toplumsal travma. Bu mitosta kaydedilmiştir ve Freud'un nevrozun gizli tatmini dediği şey, bir düşün açık tatmininde kayda alınmıştır: Kayda alınsa da kayıptır, bilinçsiz, bilinmez veya yanlış anlaşılmış bilinçte kayıtlıdır. Bu tür her mitos sahnesinde, bu tür her mitolojide (Kitabı Mukaddes'te başka örneğini görmüştük) gerekli bir çiftelik barınır. Sonuçları da dikkate alınmaz veya baskıya alınmaz. Doğa Ana, Havva Ana, Dünyanın ana kraliçesiyle sürekli uğraşmak gerekmektedir ve daha sert biçimde kesildikçe Gorgoneum'u daha da korkunç olacaktır. Bu anaerkil oğulun çok daha görülmeye değer kaçış yapmasına ve sonuçta yeryüzünün efendisi olmasına neden olacaktır; fakat, ah, ne cehennemde olduğunu bilecektir ve daha hâlâ cennetinin nerede olabileceğini bilmeyecektir!

* Bkz. s. 17-38.

** Bkz., s. 32.

⁹ Hammond, *age*, s. 60.

¹⁰ Robert Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books, Harmondsworth and Baltimore, 1955, c. I, s. 17, 244.

İşte, her neyse, Medusa'nın en tatlı, taze, Olimpos öncesi yüz-yıllarda, başlangıçta kendi kendine Cennet (Uranus), Tepeler (Urca), Deniz'i (Pontus) Doğuran Toprak Tanrıçası Gea'nın sayısız kız torunlarından biri olmuştu. Gea sonra, oğlu Uranus'tan Titanların nesline gebe kaldı. Bunlar Oceanus ve Tethys'i (Metis bunlardan doğmuştu), Kronos, Rhea ve Themis'i ve özel bir biçimde Afrodite'i de içerir. Sonra Gea oğlu Pontus'tan gebe kalarak ikinci bir soy doğurmuştur. İçlerinden Phorkys ve Keto sayılabilir. Bunlar da Graee, Gorgonların ve Hesperidlerin altından elmasını bekleyen dünyanın sonundaki yılanın ana babası olmuştur. Medusa'nın adı, hanım, yönetici, kraliçe anlamındadır (bildik bir yerdeyiz değil mi?). Dalgaların tanrısı Poseidon'dan (daha önce iki kraliçenin oğul ve eşi olarak görmüştük)*, ikizlere gebe kalmış fakat onları doğuramamıştır. İkizler, Chrysaor, altın kılıçlı kahraman ve Pegasus, kanatlı attır.

Şimdi, görmüş olduğumuz gibi** atın Ege'ye gelişinde bir giz vardır. Truva'nın olağanüstü bir merkez olduğu MÖ 2100-1800' ler arasında gelmiş gibi görünürse de, kuzeyden Makedon yoluyla mı, yoksa doğudan İndo-Aryan kaynaktan Hurri ve Kassitler yoluyla Anadolu'dan mı getirildiği bilinmemektedir.¹¹ Bildiğimiz, Vedik-Aryan at kurbanının yapı ve simgeselliği, geniş biçimde eski boğa kurbanından uyarlanmıştır ve Hindistan'da kralların yüce riti durumuna gelmiştir.¹² Boğa kurbanı riti Ege'de daha sonra domuzla sürmüştür. Bu da oldukça ilkel Elevisli tanrıça Demeter ve Persephone mitos ve ritlerindeki güçlü kanıtlarla, geniş şekilde yayılmış mitsel bir masal düzenine aittir. Yunanistan'da, dahası, domuz kurbanı mitos ve ritleri, ay-yılan düşüncesine dayanan Malezya ve Pasifik'tekilerle tam benzeşme gösterir. Bunları *İlkel Mitoloji*'de¹³ tartışmış olduğum gibi, burada, ay-yılan-domuz-boğa-at sürekliliği ve aşamaları ötesinde tartışmayı yinelemeyeceğim.

Medusa ve öteki eski Titan soyundan Yunan tanrıçaları Helenler gelmeden önce de Yunanistan'da ve Ege'deydiler. Oldukça

* Bkz., s. 55.

** Bkz., s. 126.

¹¹ Hammond, *age*, s. 39.

¹² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 202-209.

¹³ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 173-203, 431-441.

eski neolitik, belki de mezolitik ay, yılan, domuz bağıntıları her türlü olası kanıtı sergiler. Bir yandan Melanezya ve Pasifik, öte yandan Keltik, İrlanda mitos ve ritlerinde bunlar temsil edilirler. Gerçekte, Medusa'nın gösterildiği olağan biçim, çömelmiş, kolları kalkık, dili çeneden sarkan, geniş gözleriyle, Melanezya'da öte dünyanın bekçisi olan domuz kültünün pozundadır. Burada, öte dünyanın yolunda bekçi, dişi cindir ve işareti domuzdur. Kendisinin yerini tutmak üzere domuz sunanın geçmesine izin verir.¹⁴ Ve Medusa, tam da böyle bir yerde, günün kenarında, ininde ve altın elma ağacının yolundadır. Gılgamış macerasının falcı kadını Siduri ile de karşılaştırılabilir.*

Aynı zamanda, Medusa'nın, klasik Yunanistan'da, daha sonrakı at kurbanı ile de çok fazla ilişkisi vardır. Onunla birlikte Poseidon, at mitolojisiyle birleştirilmiştir, bu da yalnızca MÖ 2000'den sonra olmuş olabilir. Miken Çizgisel B tabletlerinde (MÖ 1400-1200) I-QO (*hippo-at*) tanrısına sunaklar kaydedilmiştir. Klasik zamanlarda Poseidon'a Hippios denildiğini de biliyoruz.¹⁵ At biçimindeki Poseidon, kısarak biçimindeki Medusa ile çiftleşmiştir ve kanatlı Pegasus ile insan ikizi Chrysaor doğmuştur. Robert Graves'in işaret ettiği gibi, tanrıçanın Gorgon'un başı ve kısrağın gövdesiyle temsiline eski bir şekli vardır.¹⁶ Graves bu nedenle Perseus mitosunu tam anlamını vermek üzere okur: 'Helenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlükleri olduğunu iddia eder. Gorgon rahibelerinin maskelerini sökmüşlerdir ve kutsal ata sahip olmuşlardır'.

Bir ayrıntı daha: Frazer, *Altın Dal*'da, atın, Diana'nın Nemi'deki mezarıyla mitsel ilişkisi olduğunu göstermiştir. Burada ritüel kral-öldürmeleri, son Roma dönemlerine kadar sürmüştü. Genç prens Hippolytos, ölüme kendi arabasının atlarıyla çekilmişti; Poseidon'un boğaları onları korkutunca ürkmüşlerdi. Diana onu canlandırıp Nemi'de kendine kral, Ormanların Kralı yapmıştı. Frazer, şundan kuşku duymaz, Roma takviminin Aziz

¹⁴ Age, s. 445.

* Bkz., s. 96.

¹⁵ Palmer, age, s. 130-31.

¹⁶ Graves, age, s. 244.

Hippolytos'u ağustosun on üçünde atları tarafından ölüme götürülmüştü ve Diana'nın günü de Yunan kahramaninkiyile aynı gündür. Onun için Frazer, 'dinsiz bir günahkâr olarak iki kez öldükten sonra, Hristiyan aziz olarak dirilmişti' diye ekler.¹⁷

Artık Poseidon, Medusa ve kahraman Perseus mitsel söylemine, ay kralının ölüm ve dirilme mitolojisini ve ritüel kral-öldürümünü de eklemeliyiz. *İlkel Mitoloji*'nin ilk bölümünde, Etiyopya'dan, Yunanistan'da eğitim görmüş Ergamenes adlı bir kralın kaydını sunmuştum. İskenderiyeli firavun Ptolemaios II Philadelphos, MÖ 309-246 döneminde askerleriyle, korkutucu Altın Tapınağa yürümüş, o zamana kadar ritüel kral-öldürme vahiylerinin okuyucusu olan rahipleri kesmiştir. Huşu veren eski geleneğe son vererek, her şeyi kralın kaderi, işlevi, gücüyle düzenleyen bir görüşü örgütlemiştir.¹⁸ Analojiyle, eğer Perseus gerçekten Miken'de yeni bir hanedanın kurucusuysa, MÖ 1290, komşu tanrıçaların korularına saldırısı, eski bir ritin sonunu göstermelidir –bu da herhalde kral-öldürümüdür. O zaman Zeus'un altın duşundan mucizeyle doğması mitosunu değerlendirir ve bu eski, ölümün yaşam olduğu anatanrıça inancının yerine geçer.

Zeus, Argolisli prenses Danae'yi mucizevi biçimde Perseus'a gebe bırakmıştır. Anayla onu, bir sandık içinde denize bırakmıştır ve Seriphos adasında bir balıkçı tarafından kıyıya çıkarılmışlardır. Burada kral, balıkçının kardeşi Polydectes'tir ve Danae çocuğuyla kralın kölesi olmuştur, veya karısı, yine başka bir anlatımda balıkçı Dictys ile kalmıştır. Fakat kral, bütün monarklar gibi, acımasız bir canavardır ve anneyle olabilmek için Perseus'tan kurtulmayı düşünerek ona çok zor, olanaksız bir görev, Medusa'nın başını alma görevini vermiştir.

Bu korkunç canavarın iki kızkardeşi vardır. Üçü de altın kanatlar, pirinç eller, yılanlarla çevrilmiş baş ve gövdeleri ve donandıkları boğa dişleriyle öyle korkunçturlar ki, gören taş olur. Perseus, yolda, çeşitli mitsel tehlikeleri aşar, bu maceralarda su perilerinden kanatlı sandallar, görünmezlik şapkası ve ele geçireceği başı taşıyacağı bir tulum alır. Bunlarla en dış denizi geçen

¹⁷ Frazer, *age*, s. 5.

¹⁸ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 165.

günün en dış kenarını aşar, yıldızların ve gezegenlerin yeniden doğmak için kaybolduğu karanlıklar diyarına varır. Önce Graeae'nin garip üçlüsüne gelir. Bunlar üç ağarmış kızkardeştir, tek bir diş ve gözü paylaşırlar ve gözü biri ötekine geçirirken Perseus bunu kapar. Koruyucusu oldukları Gorgo'nun mağarasının yolunu öğrenmeden geri vermez. Sonra, Aeschylus'un dediği gibi, 'boğa gibi mağaraya dalar'.¹⁹

İçerde Gorgonlar uyumaktadırlar ve Perseus'un gözleri Medusa'nın taşlaştıran görüşünden kaçır. Kahramanların baş tanrısı Athene, onun kılıç tutan eline yol gösterir (veya başka bir söyleyişte, kurbanın görünüşünü kalkandan yansıtarak ona gösterir). Orak biçimli kılıcın tek vuruşuyla ganimetini alır, tulumuna sokar ve koşarak geri döner. Bu arada Pegasus ve Chrysaor, Medusa'nın yarılmış boynundan fırlarlar, iki kızkardeş peşine düşerler. Fakat Perseus eve varır, korkutucu armağanını herkesin görmesi için yukarıda tutarak sunar. Tiran kral, yemekteki tüm arkadaşları ile taş olur. Seriphos adasının bugün kayalarla dolu olmasının nedeni de budur.²⁰

3. GECE DENİZİ YOLCULUĞU

Ataerkil mitolojide dişi kişilerin çağrışımları, genelde, Sigmund Freud'un, düşün açık tatmini olarak nitelediği 'vurgunun değiştirilmesi'yle bulanıklaştırılır. İlgiyi başka yöne çeken ikinci derecede bir tema sokulur, bir olayın öğeleri çevresinde yeniden gruplaştırılır, açıklayıcı sahneler, eylemler veya sözler yutulur, yeniden yorumlanır ve yalnızca uzaktan sunulur. Çok daha derinde sinmiş olan anlam sonuçta zihni aydınlatmaktan çok bulandıran bir bütüne karıştırılır.

Ataerkil kozmogonilerde, örnek olarak, kutsal analığın normal hayali baba tarafından ele geçirilmiştir. Bütün motifleri, örneğin Hindistan'da, zayıflayan tanrı Vişnu'nun göbeğinde büyüyen Dünya Lotusu gibi buluruz. Hindistan'da Lotusa ilk atıf dai-

¹⁹ Aeschylus, fragment 261, Kerényi'den alıntı, *The Heroes of the Greeks*, s. 51.

²⁰ Kerényi, *The Gods of the Greeks*, s. 48-49, *The Heroes of the Greeks*, s. 46-54 ve Graves, *age*, s. 237-45'ten alıntıyla.

ma tanrıça Padma olmuştur. Padma, Lotus'tan gelmiştir, gövdesi evrenin kendisi olan, uzun sapı göbekten Lotus'a tam da göbek kordonunu çağrıştıran ve buradan akan enerjinin tanrıçadan tanrıya, anneden çocuğa aktığı Lotus'tan. Veya klasik Zeus imgesinde, Zeus'un Athene'yi beyninde taşıması 'yüceltme' örneği olarak sunulduğu gibi, şimdi de, yüceltmenin Freud'un yukarı dönüşüm diye adlandırdığı imge tipi olarak alınır; kadın rahmin-den doğurduğu gibi, baba da beyninden doğurur. Sözcüğünün gücüyle yaratma, erkek rahme dönüşümünün başka bir örneğidir; ağız, dölyolu, sözcük, doğum. Ve bu tuhaflığın bir başka önemli sonucu, tüm Batı ruhsallığında çokça saygı gören, büyüye ilişkin sapkınlığın ortak bir kavram olmasıdır. Özellikle de bizim sayısız bekâr ve eşcinsel büyük öğretmenlerimizce vurgulanmıştır; bu ruhsallık ve cinsellik baskıya alınmıştır.

Freud, sansür etkeninin rüyada aydınlanmasına ilişkin, vurgunun yerinden edilmesi ve öğelerin yeniden dizilmesiyle, açık tatmin, gizli düşüncelere öyle benzemez duruma getirilmiştir ki, hiç kimse birincinin arkasında ikincinin varlığından kuşkulamaz, diye yazar.²¹ Tüm ataerkil mitolojiler boyunca da böyle olmuştur. Dışının yalnızca simgesel kozmolojik anlamda değil, fakat kişisel, psikolojik olarak da işlevi sistematik olarak değersizleştirilmiştir. Evrenin kökenleri mitoslarında dışının rolü azaltıldığı, hatta yok edildiği gibi, kahraman efsanelerinde de böyle olmuştur. Gerçekten epik, dram ve romanslarda dışı kişilerin önemsiz nesneler durumuna indirgenmesi şaşırtıcıdır. Veya özne olarak işlev gördüklerinde bile, ya kişileşmiş cinler veya erkek iradesinin önemsiz bağlaşıkları gibi çizilmişlerdir. Etkin bir diyalog fikri hiç oluşmamış görünür. Erkek, kendi başına veya dünyasıyla, bu alevli dışı cinlerden birini dağıttığında (heyhat, trajedi!) ondan (yani yeraltından) daha önceki düşünsel ve duygusal (aydınlanma, bütünlenme, yeniden doğum) sınırlarından daha öteye gidebileceği bir açıklamayı kapar. Ebedi imgelerde ortaya çıktığı gibi, açıkça bazı eski ataerkil söylemde de erkeğin, dışı tarafından almış olduğu bazı kabullere işaret edilmiş olması gerekir. Fakat

²¹ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, Garden City Publishing Company, New York, 1935, s. 125.

vurgu o kadar yerinden oynatılmıştır ki, ilk bakışta erkekler görünür. Gerçekten, ikincide görünmez! Erdemin *-arete-* ataerkil kapsamı savunulmaktadır. Bu, gerçekte, bir ölçüde çürütülebilir.

Çağdaş bilim adamları bile, bu geniş ataerkil etme üstüne işbirliği yapmaktadırlar. Gerçekten, dişi, hanım bir bilim adamına gereksinim vardır; Jane Ellen Harrison, Truva savaşının bütün övünç ve trajedilerinin tesellisinin türetildiği kabul edilen Paris'in Yargısı episodundaki saçmalık ve kaballığı başarıyla gösterir.

'Mitos, mevcut durumuyla Olimposlu Zeus'un zevkini tatmin etmeye yetecek denli ataerkildir. Eski bir satir oyunu veya çağdaş *opéra-bouffe* için malzeme çıkaracak kadar saçma, hatta kabadır:

*Üç tanrı İda'ya geldi
Ölümsüz çekişmeyi orada bitireceklerdi
Üçünden en güzeli hangisiydi
Hangisi güzellik ödülünü takabilirdi*

Çekişme kemiği, Eris (çekişme) tarafından, Peleus ve Thetis'in evinde toplanmış tanrılar arasına fırlatılmış altın elmadır. Üstünde, 'güzel olan alsın' yazılıdır veya bazı yetkililere göre, 'güzel olan için elma'. Üç ulu tanrıça yargı için kralın oğluna, çoban Paris'e çıkarlar. Mitosun özü bu söyleme göre bir kallisteion güzellik yarışmasıdır.²²

Şunu da ekleyebiliriz: Mitosun bilgi veren özelliği (ethos), *arete* veya mükemmellik övüncüdür. Bu da, tam Homeros kahramanlarının ruhuna uygundur, çünkü o da Kekik ve Germen ruhu gibidir veya gerçekten her yerde süregelen erkeğinkidir.

Fakat burada, dişi ruha da uygun biçimde yansıtılmıştır. Güçlük de budur. Erkek düş dünyasında dışının mükemmelliği şunlarda varsayılır: a) form güzelliği (Afrodit), b) evlilik yatağına sadakat ve saygı (Hera), c) mükemmel erkekleri mükemmel ataerkil anlayış için esinleme yeteneği (Athene). Bunlarla, sonuçta elbette, kadın olarak yarışmayı kazanan, hile yapar. Afrodit, Paris'e altın

²² Harrison, *Prolegomena*, s. 292.

elmayı kendisine verirse, ona, zaten Menelaus'la evli olan güzel Helen'i sağlayacağına söz verir. Harrison, 'güzellik yarışması saklanılmış bir küçük görmedir' der. 'Kabadır ve rüşvetle karıştığında daha da kaba olur'.²³ Fakat kuşaklar boyunca bu dünyanın en soylu mükemmellik (areth) epiğinin uygun (yani önemsiz) mitsel başlangıcı kabul edilmiş görülmektedir ve her şey bu düzende sürmüştür.

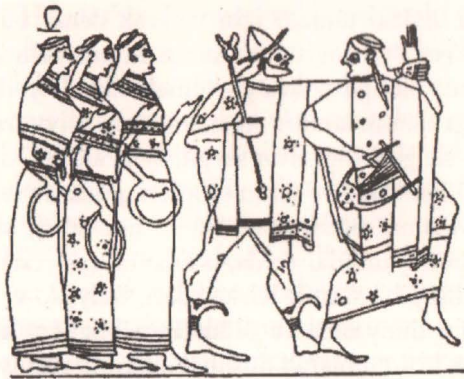
Bunu *Nostai* 'dönüşler' izlemiştir, dünyadaki dış işlerin mükemmelliği. Efendileri ihmal edilmiş karılarına on yıl sonra (veya Odysseia örneğinde yirmi yıl) döndüklerinde, karıları, Griselda gibi, sadık biçimde evde oturup onları bekliyor olacaktır (aşkın kurtuluşu, ataerkil biçem). Fakat bildiğimiz gibi, dönen kahramanların en azından biri, korkulur bir şokla karşılanmıştır.

Dr. Carl G. Jung'un yazılarında tartıştığı ve dünyanın her yanından örneklerle açığa çıkardığı gibi ruhta, toplumda, tarihte ve mitosun simgeselliğinde tamamlayıcılık işleyişi ilkesi vardır. Bu ilkenin mekaniğine ilişkin bir tartışmasında, 'Ne kadar bilinçli olsak' diye yazmıştır, 'her zaman kararlaştırılanı az ve kararlaştırılmamış bilinçsizlik öğeleri olacaktır. Bu, kendi bütüncüllüğümüze ilişkindir'.²⁴ Fakat bu bilinçsiz öğeler, basitçe, ruhta hareketsiz durmaz. Kavranılmayan potansiyel olarak, bilinçli tutuma telafi edici bir etki içinde, eyleme hazır bir nitelikte bulunur. Öyle ki, bilinç küresinde ne zaman bir rahatlama istemi doğsa ve birey artık istediği amaca tüm enerjisini vermeyi gereksinmese -örnek olarak Pruva, savaşının kazanılması- kurtulmuş, tasarruf edilmiş enerji geri döner ve potansiyel deneyim ve gelişimin bekleyen merkezlerine akar. Jung, tasarruf edilmiş enerjiyi, akılcı olarak seçilmiş bir nesneye dönüştürmek bizim gücümüzde bulunmaz, diye belirtir.²⁵ Tersine, dönüşüm yalnızca kontrol dışı değildir, kaçınılmaz olarak, üstelik, bilinçli iradenin tamamlayıcısıdır da. Çünkü Jung'un gözlemlediği gibi, kendisinin de çok zeki bir insan olarak gördüğü Herakleitos'dan alıntı yaparsak, 'her şey er veya geç tersine döner'.

²³ Age, s. 298.

²⁴ Carl G. Jung, *Two Essays on Analytical Psychology*, Bailliere, Tindall and Cox, Londra, 1928, s. 185-89.

²⁵ Age, s. 52.

Şekil 22. Paris'in Yargısı

Eski Yunan filozofu Herakleitos (MÖ 500) bu psikolojik, tarihsel ve kozmogonik yeniden dengelenme sürecine *enantiodromia* 'tersine dönme' adını verdi. Ve, sürece örnek olarak, Homeros'un iki zıt epiğinden daha iyisi bulunamaz. Herakleitos ve tüm kuşağı bunlarla yetişmişti: Bir yanda *Ilyada*, *arete* dünyası ve erkekçe işleriyle, öte yanda *Odyseia*, güç ve bilgilerin diyarına, tamamen kontrolsüz, kahramanlar kuşağının en akılcı adamının uzun dönüşü. Kesiti de, yalnız bırakılmış şekilde bekleyen az gelişmiş, hatta bilinmeyen öteki zihin kadındır. Ege'nin eski günlerinde Girit'in bu sevimli varlıklarının duygusal seslenişinde bulunduğu zihin. Fakat erkeklerin keskin kahraman çağında bu, Atlantis gibi batmıştır.

Jane Harrison, Paris'in yargısına ilişkin, Yunan geleneğine ait yalnız ebedi Homerosgil kanıtlar değil, fakat daha eski seramik sanatının kalıtımından da bir dizi sahneler gösterir. Örnek olarak, şekil 22'de olağan, nazik gezintilerin gencinin ağır pozunu değil, açıkça alarında bir Paris görüyoruz. Ruhların yeraltı dünyasına kılavuzu olan Hermes'in, görevini yapması için bileğinden yakalamak zorunda kaldığı bir Paris'i. Harrison, burada, tanrıçanın güzelliğinden duyulan shevi zevk açıkça yoktur, diye açıklar.²⁶ Gerçekten bakıldığında, yoktur.

²⁶ Harrison, *Prolegomena*, s. 29. Şekil 22, Louvre'daki Greko Etrüsk vazodan, Harrison, *Journal of Hellenic Studies*, c. VII, 1986, s. 203.

Benim şu andaki tamam için yetecek denli, bu resimde Paris'in uçuşu Truva'ya doğrudur. Kendi payına belli krizlerle yüzleşmek zorunda olduğu açıkça görülmektedir. Dişi ilkenin üçlüsü Yunan toprağı tarafından. Agamemnon, Kliytairaestra, Menelaus, yeniden ele geçirdiği altın sevgilisiyle; akıllı Odysseus (olaya göre de tek o) Penelope ve onun talipleri galaksisiyle karşılaşacaktır. Kısacık yaşamı, sağda, görevler ve ün, savaş, *arete*, Zeus ve Apollon, bunun yanında, solda, zamanın eski tanrıçası ve hak ananın yükselişi gibi, mistik Kirke adası, Kalypso ve Nausikaa ve ruhların yeraltı dünyasına ve ölüm ateşi bilgilere kılavuzluğunu yapan Hermes'le dolu olarak düşünebildiğimizi sanıyorum.

Heinrich Schliemann Truva ve Truva Savaşı'nın gerçek olduğunu doğru tahmin etti, epiğin kılavuzluğunu izleyerek hem Truva'yı hem Miken kentini buldu. Aynı şekilde Sir Arthur Evans, klasik mitos edebiyatının verilerini izleyerek Knossos'u ve labirent sarayı yeraltından çıkardı. Fakat Profesör Martin Nilsson'un belirttiği gibi, 'bir olayda mitolojinin önderliği başarısız oldu, Dörpfeld Itaka'da Odysseia'nın sarayını aradığında. Ve şimdi, nedenini biliyoruz. Çünkü Odysseia yarı tarihsel bir kahraman sagası değildir, ölmüş olduğu düşünülen, uzun zamandır kayıp kocasına sadık kalan kadın temasına dayanan halis romandır'.²⁷ İşte, evet, bir bakıma. Buraya kadar çok güzel. Fakat bu romanın böyle özel bir biçimde okunması, sevgili profesör, yalnızca ataerkil görüş açısının ikinci derecede odağının, yerinden ettiklerindendir. Penelope'da bundan daha fazla derinlik vardır.

Ilyada'nın başta gelen tanrısı Apollon'dur, ışık dünyasının ve kahramanların mükemmelliğinin tanrısı. Ölüm, bu eserin görüş açısında sondur, huşu veren, meraklandırıcı veya ölüm pençesinin ötesindeki güce ilişkin bir şey yoktur. Yalnızca heyecanlanan, çaresiz gölgeler vardır. Bu eserin trajik anlamı, kesinlikle, yaşamın güzellik ve mükemmelliğindeki neşenin derinliğindedir; güzel kadınlar, soylu, yiğit erkeklerin sevecenliğinde, gerçek değerindedir. Fakat zaman gerçeğinin tanınmasıyla, burada, her şeyin sonu küldür. Oysa *Odysseia* da Odysseus'un yolculuğunun başta gelen tan-

²⁷ Nilsson, *age*, c. I, s. 25-26.

rısı düzenbaz Hermes'tir. Hermes, ruhların yeraltı dünyasının kılavuzu, aynı zamanda, yeniden doğum ve ölüm bilgisinin efendisidir. Yaşamda bile kendisine uyanlarca bunlar bilinebilir, iki yılanın sarıldığı caduceus simgesiyle ilişkisi olan odur, kader tanrıçası üçlülüyle, Afrodit, Hera ve Athene ile ilişkisi olan da, geleneksel olarak odur. Ve efsaneye göre, Truva Savaşı'na o neden olmuştur.

Savaş on, Odysseus'un yolculuğu da on yıl sürdü. Ama klasik masalın en büyük ustası Profesör Gilbert Murray, yıllar önce (*The Rise of the Greek Epic*) *Yunan Epiğinin Yükselişi*'nde, klasik dönemde, güneş ve ay takvimlerinin birleştirilmesi çabasına işaret etmişti (12 ay ayı, 354 gün artı birkaç saat, ve 364 gün artı birkaç saatlik güneş yılı). Astronom Meton'un Büyük On Dokuz Yıllık Dönemi'nde, Murray'dan alıntıyla: Yunanlılarca 20. yılın başını gösteren 19. yılın sonunda yeni ay kış gündönümünün yeni güneşiyle çıkarışır ve buna Ay ve Güneşin Buluşması denir. On dokuz yıldır olmayan ve on dokuz yıl daha olmayacak bir şeydir.²⁸

Murray, Odysseus'un, İtaka'ya, 'şafak kızının ışığını müjdeleyen en parlak yıldızının yükseldiği gün' döndüğüne dikkati çeker. Karısına 20. yıl, yani 20. yılın tam girdiği, 19. yılın tamamlandığı anda kavuştu, yeni ay zamanında. Atinalıların 'eski-ve-yeni' dedikleri, bir ay sönerken ötekinin yükseldiği günde geldi. Yeni ay, aynı zamanda Apollo Bayramı'nın veya güneşin gündönümü festivalinin günüdür ve mevsim kıştı. Dahası, Odysseus'un yalnızca üç yüz altmış domuzu vardır ve her gün biri ölür. Aynı şekilde, güneşin sığırları, her biri ellilik yedi sürüdür, toplamı üç yüz elli eder. Odysseus batıya, yeraltı dünyasına gider, ölülerin diyarını ziyaret eder, en uzak doğudan çıkar, şafağın cıvı cıvı yuvaları ve güneşin apaydınlık beşikleri olan yerden.²⁹ Bu arada Penelope, herkesin bildiği gibi, evde oturur ve örer, söker; ay gibi.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında bilim adamları güneş ve ayın analogilerinin böyle tanımlanmasından hoşlandılar, kendi zamanlarında açıklığa kavuşan bir noktaya uyuyordu, mitoslara ilişkin tasarımıımız geniş oranda Tunç Çağı kozmolojik simgelerinden türemiştir. Fakat şimdi bu önemli kav-

²⁸ Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic*, The Clarendon Press, 3. baskı, Oxford, 1924, s. 211.

²⁹ *age*, s. 211-12.

rayışa, *tüm* pagan dinlerde, Batı ve Doğu düşünceleri de içinde, temel olan düşünceyi de eklemeliyiz. Yazdığımız dönem içinde (MÖ ilk bin), zihnin içe dönüşü (güneşin batışıyla simgeleştirilir), bireyin *in esse* tanımlanması (microcosm) ve evrenin (macrocosm) gerçekleşmesinde bütünleşir; sonsuzluk ve zaman, güneş ve ay, erkek ve dişi, Hermes ve Afrodite (Hermaphroditus) ve Caddeus'un iki yılanının eylem ve gerçekleşmesi düzeninde bir araya getirildiğinde elde edilebilir.

Güneş ve ayın buluşması imgesi, her yerde, bu olayla simgesel olmuştur ve onun evrenselliğindeki çözülmemiş sorular şunlardır: a) ne kadar geriye gider, b) ilk nerede çıkmıştır, c) başlangıçtan beri psikolojik ve kozmolojik olarak anlaşılmış mıdır?

Hintli Kundalini Yogasında, MS ilk binde, omurganın merkez kanalının her iki yanındaki (zihin ve soluğun kontrolüyle yılan gücünün taşındığı yer olarak kabul edilen) iki ruhsal kanal ay ve güneş kanalları olarak tanımlanır. Merkezle ilişkileri, 1. şeklimizdeki merkezdeki çubuk (Hermes'in değneği) gibidir. 2. şekilde ay ve güneşin kavuşmasını, bu kez yılan ve eksen değnekle, ağaç ve omurgayla daha belirgin bir ilişkide görüyoruz. Simge Avrupa, Çin ve Japonya'da, Aztek ve Navaholarda biliniyordu. Yunanlılarca bilinmemesi de pek olası değil.

Böylece, kısaca söylersek, Odysseus ve Penelope'un 20. yılın başında birleşmeleri, yalnızca sabırlı olan Griselda'dan daha ilginç görünüyor. Bir şey daha, Penelope kitapta büyüsel kategoriye girmeyen tek kadın olduğuna göre, açıkça (en azından bana göre) Odysseus'un Kirke, Kalypso ve Nausikaa ile karşılaşmaları, ruhun arketip mitsel diyarda psikolojik maceralarını temsil eder. Erkek, kadınla mükemmel bir yaşamda birleşmeden önce, kadının önemini yaşamalıdır.

1) Odysseus'un ilk macerası, fethedilmiş Truva kıyılarından *on iki gemi* ile ayrılmasından sonra, Trakya kenti Ismarus'un yağmalanmasıdır. Odysseus bu olayı, 'yerle bir ettim ben orayı, öldürdüm Kikonları/aldım karılarını, mallarını bütün/ve onları bir güzel pay ettim' diye anlatır.³⁰ Acımasız iş, *Zeus'un gönderdiği*

³⁰ *Odysseia*'dan bütün alıntılar: A. Erhat-A. Kadir çevirisinden kullanılmıştır.

bir rüzgâr'dan gemilerin parçalanmasıyla sonuçlanır. Böylece, kontrol dışı, dokuz gün sürüklenir ve tanrının rüzgârıyla, bilinen dünyanın ötesine taşınırlar.

2) 'Sonunda *Lotusyiye*ler toprağı'na vardık onuncu günü' diye anlatır Odysseus, 'bir bu çiçeği yer buranın halkı'. Fakat bu yiyeceği yiyen adamlarının, artık eve dönme isteği kalmaz (Lathe motifi, unutkanlık, zihnin mitsele, yani içe dönüşü). Onları göz-yaşlarına bakmadan gemilerine sürükler, kürekçi sıralarına zincirler, açılır.

3) Odysseus ve donanması artık zor sınav ve geçitlerin mit-sel diyarındadırlar. Bunların ilki *Kiklopların* (Tepegözlerin) *diyarıdır*. 'Ne ekin ekerler elleriyle ne de çift sürerler'. Ve tek gözlü dev, bildiğimiz gibi dalgaların ve iki kraliçenin ve dahası Medusa'nın efendisi tanrı Poseidon'un oğlu Polyhemus, sürüleriyle bir mağarada yaşarlar: 'İnsan azmanı bir dev otururdu bu mağarada/bir başına herkesten uzak, sürülerini güderdi/kimseyle görüşmez, karışmazdı başka adamlara/tasarlardı kendi köşesinde bir sürü kötü işler/insan dilini yutardı görünce bu devi/ekmek yiyen insanlara hiç benzemezdi o/daha çok ormanlı bir doruk gibiydi'. Odysseus, en yiğit adamlarından *on ikisini* seçerek gemilerini kıyıda bıraktı ve geniş mağaraya daldılar. Mağara ağzına dek peynirler, kuzular, oğlaklarla doluydu. Süt kovaları, ayran kavataları buldular ve arkadaşlık bekleyerek girdikleri, ev sahipliği bekleyerek oturdukları mağaranın sahibi sürüsünü güderek geldi. Kucak dolusu kuru odun taşıyordu ve bir gürültü kopardı ki, herkes korkudan saklanacak yer aradı. Yirmi iki dört tekerli sağlam arabanın çekemeyeceği bir kayayı kaldırarak mağaranın ağzına dayadı, oturdu ve koyunları, keçilerini sağdı. Her yavruyu anasının altına koyup ateş yaktı ve konuklarını fark etti. O akşam yemeğinde ikisi yenildi, ertesi sabah ikisi kahvaltıda, ikisi ertesi akşam (*altısı gitti*). Fakat bu arada yoldaşlar, Kiklop'un güzünü çıkarmak için kocaman bir sırik hazırladılar. Akıllı Odysseus kendi adının Kimse olduğunu söyleyerek ona yaklaştı ve deve bir gerdel şarap sundu. Polyhemus hepsini içerek, 'kalın boynu arkaya devrilmiş öylece yatıyordu/her şeyi yenen uyku az sonra yakaladı onu da/pis sarhoş kusuyordu geçire geçire/şarap ve insan etleri dökü-

lüyordu boğazından/ben hemen aldım kazığı soktum köz yığını içine/bir yandan da dil döktüm, yürek verdim dostlarıma/ korkuya kapılıp sakın bırakmayın dedim, beni yüzüstü/zeytin kazığa baktım, ateşte parladı parlıyor/henüz yeşildi ama tutuşacaktı neredeyse/kazığı ateşten çekmemle onun üstüne koşmam bir oldu/benimle birlikte atıldılar bütün arkadaşlar/bir büyük tanrı güç katmıştı herhal yüreklerine/kaldırıp kazığı batırdılar sivrisini gözünün tepesine/ben de yukardan boyuna çevirdim bastıra bastıra/nasıl bir gemi kalasına delgiyi çevirirse usta/altına gerili kayışı kalfaları hani/bir o yana bir bu yana çekip dik tutarlar delgiyi/o da hep aynı yeri durmadan deler/bizi de tıpkı öyle ucu ateş gibi kazığı/sokmuştuk gözüne onun, döndürürdük habire/cızırdayıp tütüyordu gözkapakları ve kirpikleri/köklerine dek çatır çatır yanan gözbebeğinin içinde/bir demirci ustası bastırdığı vakit/koca bir baltayı ya da çekici soğuk suya/kızgın demir nasıl birden toplar da gücünü/ıslık sesleriyle çınlatırsa ortalığı/göz de öyle cızırdıyordu zeytin kazığının çevresinde/ bir canavar gibi uludu, yankılandı koca kayalar/girecek delik aradık korkudan hepimiz/çekti çıkardı gözünden kana bulanmış kazığı/çıldırılmış elleriyle fırlattı attı uzağa/başladı haykıra haykıra komşusu Tepegözleri çağırmaya/mağaralarda otururdu onlar, rüzgârlı tepelerde/duydular sesini ve koşup geldiler dört bir yandan/dikilip mağaranın çevresine sordular başına geleni/ne oldu sana böyle Polyphemus ne bağırırsın acı acı/ölümsüzlerden biri sürülerini mi kaçırdı ne/yoksa seni biri mi tepeler düzenle ya da zorla/güçlü Polyphemus karşılık verdi mağaranın içinden/dostlar beni kimse tepelemez/ne zorla ne düzenle/onlar da kanatlı sözlerle karşılık verdiler ona/sana karşı kimse zor kullanmazsa ve yalnızsan/büyük Zeus'tan çaresiz bir dert gelmiş olacak başına/ama baban Poseidon'a yalvar yakar sen yine/böyle dediler ve gittiler ben de yürekten güldüm/adımla aldatmıştım onu, parlak bir düzen kurmuştum/.

Artık kapalı mağaradan çıkmak sorunu kalmıştı. Fakat Tepegöz, 'inceleyip kıvrınarak acılar içinde/elleriyle yoklaya yoklaya gitti/kaldırdı kayayı, sonra uzatıp iki elini, oturdu kapının önüne'. Ama akıllı Odysseus, sürüden üç büyük koçu birlikte

bağladı, 'çok besili ve gür yapağılı koyunların erkekleri/iri ve güzeldiler, yünleri çalardı menekşe rengine', ve bu şekilde altı üçlü hazırladı. Adamlarından birini ortadaki koça taşıtıyordu, öteki ikisi onu gizliyorlardı. Kendisi de, en güçlü koçu kestirdim koyunlar arasında/sırtından yakaladım onu, karnının altına asıldım/kıvrır kıvrır dolgun yapağıyla tutundum ellerimle/öylece, sabırlı bir yürekle, asılı kaldım/. Böylece, şafak sökerken yedi adamı taşıyan on dokuz koç, sürüyle birlikte mağaradan çıktı.

Dikkat çeken nokta, gözün simgesel içe işleyişidir (boğa gözü, öteki dünyanın güneş kapısıyla benzerlik gösterir). Simgesel ad Kimse (ötedünyaya geçişte kendinden soyunmaktır: Kendi dünyasal niteliğini açığa vurmadığı için, kişisel adım ve ününü, Odysseus kozmik hazine bekçisini geçmiş ve egonun hiç kontrolünün olmadığı kişi üstü güçler çevrenine girmiştir). Koç ile tanımlanmayı gösterir (simgesel olarak güneş hayvanı, Mısırlı Arnon ile karşılaştırın).

4) Gemiler Aiolos Adasına vardılar, rüzgâr tanrısı Aiolos (*pneuma, Spiritus, ruh*), altı kız altı erkek on iki çocuğuyla tunç duvarlarla çevrili bu yüzen adada oturuyordu. 'Oğullarına karı diye vermişti kızlarını Aiolos/şölen yaparlardı bu çocuklar sık sık/sevgili babalarının, saygıdeğer analarının yanında/türlü yiyecek içeceklerle doluydu sofraları/tüterdi yağ dumanları bütün gün evin içinde'. Aiolos, 'yüzdü dokuz yaşında bir sığırın derisini, bir tulum yaptı/bağladı tulumun içine azgın yellerin yollarını/ çünkü Kronosoğlu yellerin yöneticisi yapmıştı onu/dilediği yeli durdurur, dilediği yeli salardı.' 'Bu yel götürecekti gemileri ve bizi varacağımız yere.

Dokuz gün dokuz gece tulumdan çıkan rüzgârla gittiler ve onuncu gün yurtlarını görmeye başlamışlardı. Fakat Odysseus'un adamları tulumdaki armağanları görmek için onu açtılar ve kopan fırtına onları Aiolos'un adasına geri attı. Bu kez o, onları kabul etmedi.

Burada ve izleyen macerada, ortak psikolojik bir deneyimin simgesel yansıması bulunabilir. Önce gurur (Jung'un terimiyle şişinme), sonra yıkım. Bilgiçlik taslayanların ve azizlerin ortak olan manidepressif aşaması. İlk adımı elde edince -bir cins aydınlan-

maya doğru eşiği geçmek diyelim– arkadaşlar bunu amaca ulaşma saymışlardır, oysa girişim yeni başlamıştır. Bireysel psikolojinin terimleri ile söylendiğinde, Odysseus, hâlâ dümen tutarken uyudu ve adamları, yönetilmeyen yetenekler tulumu açtılar. Tek Yasak Nesneyi Toplumbilimsel terimlerle söylendiğinde, kişisel kazanım ortaklaşa iradeyle yok edilmişti. Veya iki dizi terimi birlikle koyarsak, Odysseus henüz kendisini grubuyla tanımlamaktan kurtulamamıştır, grup idealleri, grup yargıları, vb. Fakat kendinden soyunmak, gruptan soyunmak anlamına da gelmektedir. Böylece, yaşanan ruhsal toplumsal şişinmeden sonra:

5) Patlama, *aşağılanma*, *ruhun karanlık gecesi*; ‘Oradan yine açıldık denize, yüreklerimizde acı dolu/yoldaşların canı çıkıyordu habire kürek çekmekten/görünmez olmuştu bizim çılgınlığımızdan sıla yolu/altı gün aralıksız gittik geceli gündüzlü/Ve yedinci gün, böyle rüzgârsız gittikten sonra, *Laistrygonların ülkesine* vardılar. Sürüleriyle zengin bu ülkeye öncüler çıkardılar. Uzakta bir kent ve kentin önünde su taşıyan bir genç kız gördüler. O, kralın kızıydı ve onları evine götürdü. Dağ doruğu kadar kocaman olan annesiyle karşılaştılar. Anne kralı çağırdı ve o da bir devdi. Arkadaşlarından birini yemek üzere yakaladı, ötekiler kaçtılar. Kral savaş çığırkanı çıkardı. Laistrygonlar dört bir yandan koştular, taşlar atarak gemileri batırdılar, yalnız biri kaldı.

6) Böyle aşağılanmış, azalmış ve yenilmiş, büyük gezgin Kimse, artık dışı ilkeyle temel karşılaşması için hazırды. *Arete* güzellik, sadakat, sabır ve esinleme anlamında değil, fakat *örgülü saçlı Kirke* tarafından dikte edilecekti. Kirke, tüm erkeklere ışık veren güneşten Oceanos’un kızı, periydi.

Gemi, bilmeden Kirke’nin adasına girdi ve iki gün ve gece adamlar kıyıda yattılar, yüreklerini dinlendirdiler. Fakat üçüncü günün şafağında, Odysseus kargı ve kılıcını alarak yüksek bir tepeye çıktı ve bir duman gördü. Adamlarına dönüp uzun boynuzlu bir geyik öldürdü, onları yedirdi ve yitirdikleri arkadaşları için ağladılar. Sonra bir kısmı inceleme yapmak için çıktı ve ormanın içlerinde Kirke’nin cilalanmış taştan yapılmış sarayını keşfettiler.

‘Kuşlar, aslanlar vardı çevresinde, dağ hayvanları/büyülemişti Kirke onları kötü ilaçlarla/saldırmadı bu hayvanlar adamlarımın

üstüne/ama kalkıp uzun kuyruklarıyla onları okşadılar/ köpekler nasıl kuyruk sallarsa şölenden dönen efendilerine/bilirler çünkü kendilerine güzel şeyler getirdiklerini her seferinde/öyle kuyruk sallıyordu bu sert tırnaklı kurtlar ve aslanlar/oysa benim arkadaşlar korkmuştu bu canavarları görür görmez/güzel belikli tanrıçanın eşiğinde durakaldılar/duyuyorlardı içeride türkü söyleyen Kirke'nin güzel sesini/tanrısal bir büyük bez dokuyordu tezgâhta/ince ve güzel ve parlak bir iştî bu, tanrıçalara yakışır/aralarında dile geldi Polytes, erlerin güdücüsü/arkadaşımdı o benim, en sevdiğim en saydığım/arkadaşlar büyük bir tezgâhta mekik dokur içeride biri/bir güzel türkü de söyler her yer çın çın öter/yaklaşıp ses edelim bir tanrıça mı o, yoksa kadın mı?/o böyle dedi ötekiler de seslenip çağırdılar/Kirke de çıktı dışarı ve parlak kapıları açtı/çağırdı hepsini içeri onlar da boş bulunup girdiler/bir Eurylokhos kalmıştı dışarıda, sezmişti tuzak kokusu/tanrıça onları içeride iskemlelere, tahtlara oturttu/peynir, sarı bal ve arpa unu ezdi Pramnos şarabına/sagrağa korkunç ilaçlar karıştırdı/büsbütün unutsunlar diye baba toprağını/ verdi onlara bu içkiyi onlar da hemen diktiler/onlar diker dikmez içkiyi, Kirke hepsine değneğiyle vurdu/ve kapattı yoldaşlarımı domuz ağılına/şimdi onlar tıpkı domuza benzemişlerdi/başları ve sesleri, kolları ve gövdeleriyle/ama akıl vardı yine içlerinde eskisi gibi/ ağlar sızlar halde onları kapadı oraya/attı önlerine kayın kozalağı, palamut, kızılıcık yemişi/hep yediği şeylerdi bunlar yerde sürünen domuzların'.

Eurylokhos korkuyla haberi gemiye getirdi. Odysseus tunç kılıcını aldı, yayını kuşandı ve yola koyuldu. Fakat ilerlerken *altın değnekli Hermeias* bıyıkları yeni terlemiş delikanlı şeklinde çıktı önüne. Elini yakaladı ve ona *erdem otu* verdi. Tanrılar ona Malü derlerdi. Onu büyüden koruyacak ve Odysseus'u Kirke'nin ilacından kurtaracaktı. 'Kirke uzun değneğiyle sana vurur vurmaz/çek sen de kalçandan sivri kılıcını/öldürmek istermiş gibi atıl üstüne Kirke'nin/ödü kopacak, yatağına götürmek isteyecek seni/sakin olmaz deme, hor görme tanrıçanın yatağını/çok iyi bakılacaksın, yoldaşların da kurtulacak/ama önce büyük andını içsin mutluların, zorla onu/ant içsin sana bir daha kötülük etme-

yeceğine/yoksun bırakmayacağına seni gücünden ve erkekliğinden/soyununca sen anadan doğma çırlıçıplak’,

Hermeias adanın ormanlarından Olympos’a doğru uzaklaşırken, Odysseus söyleneni yaptı, Kirke söz verip andını yerine getirdi. O da sonunda Kirke’nin güzel yatağına girdi. Hizmetçiler konağı düzene soktular, pınarlardan, ormanlardan ve denize akan kutsal ırmaklardan doğmuş dört peri kızı da çalışırdı. Domuza dönen adamlar içeri girdiler, Kirke de aralarına geçip başka bir ilaçla onları ovdu. ‘Üstlerindeki kıllar dökülüyordu o saat/yüce Kirke daha önce o uğursuz içkiyi içirince/bütün vücutlarını saran kıllardı bunlar/işte hepsi insan olmuşlardı yeniden/ama şimdi eskisinden daha gençtiler/daha güzeldiler ve daha boylu boslu’.

Evinde üç yüz altmış domuzu olan kahramanla, insanları domuza ve yine insana, fakat daha güzel ve uzun insanlara çeviren tanrıçanın ‘kutsal evliliği’ bize Elevisli Demeter ve Persephone ritleri mitolojisini anımsatıyor. Anthesteria domuz kurbanı festivallerini.³¹ Bunlar ölüm ve yeniden doğumu temsil ediyorlardı, sözünü etmiş olduğum Malenazya ritlerinde olduğu gibi. Kirke’nin adasında Odysseus, cadeceus tanrısı Hermeias’ın öğütü ve gücüyle korundu. Eski kahraman yaşam biçimiyle temsil edilen klasik çifte kalıtımın zıddına bağlantılara geçtik. *Odysssea*’da, Malenezya mitolojisindeki gibi kötü yönüyle yeraltının kannibal cadısı olan tanrıça, merhametli yönü ile bu diyarın kılavuzu ve bekçisidir ve ölümsüz yaşamı verendir.

7) Bundan sonra, Kirke’nin Odysseus’a *yeraltı* dünyasının kılavuzluğunu önerdiğini öğreniyoruz. ‘Çok kurnaz Odysseus, Laertes’oğlu, tanrıların beslediği/kalmayın benim evimde istemeye istemeye/ama bir başka yolculuk yapmanız gerek daha önce/gidilecek Hades’in ve korkunç Persephone’un ülkesine/danışmak için Thebaili Teiresias’ın ruhuna/henüz yitirmemiş aklını bu kör bilici/Persephone bir ona bilinç bağlamıştır ölümlerden/bir odur düşünen, ötekiler uçuşurlar gölgeler gibi.’

Çok önemli bir nokta! Hades’te yaşayanların hepsi gölgeler gibi değil. Teiresias, iki yılanın giziyile ilişki kurmuş ve en azın-

³¹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-192.

dan bir anlamda, hem erkek hem dişi olan yılanlardan her cinsin kendi yönünden gölge gibi bildiği gerçeği iki yönüyle öğrenmiş ve yaşam için gerekli olanı özümleyerek ölümsüz olmuştur.

Sophocles'in bir mısrası vardır; Elevsisin gizine ilişkin: İnsanlar içinde üç kez kutsamışlardır/bu ritleri uygulayanlar/Hades'e gidenler, yalnız onlar için yaşam vardır/tüm kalanlar kötü bir kader çekeceklerdir.³²

Bu düşünce olgun klasik düşüncenin de temelidir. Gerçekten onu akademik neoklasizmden ayıran da budur. Yunan ikili kalıtımının iki dünyasının, Bahçenin birinci kadar ikinci ağacıyla da bağıntısından söz eden organik sentezin ifadesi budur. Erdemin öteki okulundaki üzgün çiftimizce bu reddedilmiştir.

Kirke'nin önderliğini izleyen Odysseus, tayfasını dünyanın sınırlarına götürdü. Kimmerlerin sis ve bulutla örtülü ülke ve kentlerine geldi. Burada sonsuz gece vardı. Ölümlere kurbanlar sundu, yerde kazdığı bir çukura döktü (Olymposlu yukarıya doğru sunumun tersine). Korkunç çığlıklarla her yandan ruhlar üşüştü. Bildikleriyle konuştu: Annesi, Tiresias, Phaedra, Procris, Ariadne ve daha birçoğu, Agamemnon ve Akhilleus. Dahası, orada, Giritli Minos'u, Zeus'un oğlunu, elinde altın değneği, ölümleri yarılarken gördü.

Derken, korkuyla, Persephone onu Medusa'nın başına göndermeden, gezgin ayrıldı. Kirke'ye, *mistagog*'una döndü ve ondan nihai bilgileri aldı.

8) *Güneş adasına yol ve yolun tehlikeleri*: Yolun tehlikeleri şunlardır: a) sirenler, b) parçalanan kayalar ve ikinci seçenek de b') Skylla ve Kharybdis. İlki cennet güzelliğinin çekiciliğinin ifadesidir veya Hintli mistik deyişle, 'suyu tatmak'tır. İkili olmayan, aşkın aydınlanmasının baskısı yerinde sonuçta cennet mutluluğunu kabul etmektir. Öteki ikisi, aynı biçimde, tek mistik deneyimin nihai eşliğini temsil eder, zıt çiftlerden geçmeye götürür: Mantık kategorileri ötesinde (A, B değildir, sen, bu değilsin) de-

³² Sophocles, fragment 837. A.C. Pearson, *The Fragments of Sophocles*, The University Press, Cambridge, 1917, s. 52, c. III. Kaybolmuş tragedyası Triptolemus'dan.

* *mystagogue*: (Eski Yunanlılarda) Dinin gizlerini açıklayan veya öğreten kişi, bir dini yeni öğrenenlerin vaftiz babası, gizlibilimci (ç.n.).

neyimin her türlü kavranılabilir formunun ötesinde, her şeyin bilinçli kavranılışıyla bilinçli parçalanmaya geçiştir. Odysseus zıtlıklar çiftinden, Skylla ve Kharybdis'den geçmeyi seçmiştir. Aralarından geçmiştir.

Fakat geldikleri Güneş Adası'nda, adamları insan iştahıyla, Odysseus uyurken güneşin sığırlarının bir kısmını kestiler, pişirdiler ve yediler. Ve yelken açtıklarında, 'korkunç ve gümbürtüyle patladı Zephyros yeli/ve birden saldırdı üstümüze, gemi gidemedi'. Gemi su doldu, Odysseus dışında, tüm adamlarıyla battı. O da kendisini kalan omurganın direğine bağladı. Sonunda yalnızdı.

Bu da ruhsal gezinin doruk noktasıydı.

Bu ilk ana eşik geçmenin krizinin analojisini açıklamaktır. En yüksek Hint aydınlanma idealizmine zıtlığı da açıktır. Çünkü Odysseus Hint sagası olsa, öğrendiklerini ev yaşamında uygulamak üzere karısına dönüş yolunda yalnız kalmazdı. Güneşle sonuza kadar Kimse olarak birleşirdi. İşte bu da Hindistan ile Yunanistan arasında, birleşme ile ayrılmanın trajedisinin arasındaki eleştirel çizgidir.

Gerçekten, Odysseus'un, Kirke'nin koruyuculuğu altındaki iki ziyareti. Güneş Adası'na ve Ataların Diyarı'na ziyaretleriyle, Hint Upanişadlarında (MÖ 700-600) öğretilen 'duman ve ateş yolları' karşılaştırılabilir.³³ Hindistan'da da, Yunanistan'daki gibi, bu iki yolun geleneği, özgün olarak Aryanlara ait değildir. Fakat karma kalıtımın Aryan öncesi karışımına aittir. Dahası, Aryan ataerkilliğinin (Kena Upanişadda korunan mitosa göre) Brahman tanrılarıyla huşu veren en etkileyici açıklaması olan Uma Haimavati ile ilişkilidir.³⁴

Yunanistan ve Hindistan'da ataerkil ve anaerkil düşüncenin iki zıt düzenleri arasında (Kitabı Mukaddes geleneğinde geniş biçimde erkek yararına vurgulanmış olan) bir diyaloga izin verilmiştir. Fakat hem Yunanistan'da hem Hindistan'da bu etkileşim beslenmişse de, iki bölgede sonuçlar aynı değildir. Hindistan'da ana tanrıçanın gücünün erkek ego ilkesinin kabul edilişlerinde

³³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 209-218, özellikle 212-214. *Chandogya Upanişad*'dan alıntıyla 5.3.10, s. 208-216.

³⁴ *Age*, s. 204-205, *Kena Upanişad*, 3.1-4.1.

baskıya alınması, bir dereceye kadar söz konusudur.³⁵ Oysa Yunanistan'da erkek iradesi ve egosu yalnızca kendi başına değildir, öyle bir tutumla desteklenmiştir ki, bu dönemde dünyada tektir: Çocukluğun zorunlu 'isterim' yoluyla değil (doğuda normal ego-nun kavram ve tutumu budur), fakat kendinden sorumlu aklın, hem 'isterim' hem 'sen yaparsın'dan kurtulmuş ve ampirik gerçekler dünyasını yargılayan bir sorumlulukla, sonuçta tanrılara hizmeti değil, insanı geliştirmeyi ve olgunlaştırmayı amaçlayan bir yolladır. Çünkü Karl Kerényi'nin çok iyi belirttiği gibi, 'Yunan dünyası güneşin değilse de, güneş ışığının dünyasıdır, ama insan tam ortasında durur'.³⁶

Şimdi eve yolculuğa geliyoruz, Odysseus'un yeraltından ve Güneş Adası'ndan dönüşüne:

9) *Kalypso'nun adası*: Mucizevi biçimde Odysseus, yüzen parçanın üstünde, geri Skylla ve Kharybdis arasından geçer, dokuz gün daha denizin üstünde kalır, onuncu gün, örülmüş saçlı Kalypso'nun Ogygia adasının kıyılarına varır. Sevimli tanrıça orada bir mağarada, çayırlar, çiçekler, asma ve kuşlar arasında ona adadığı bir mekikle dokumaktadır. Onunla sekiz yıl (bir oktav: eon) kalır, ilk peri örgülü saçlı Kirke'nin öğrettiği dersleri özümler. Ve sonunda ayrılma zamanı geldiğinde, Zeus kılavuz tanrı Hermaias'ı gönderir. Ona acele etmesini emreder. Tanrıça da istemeden öyle yapar. Odysseus bir sal yapar, Kalypso onu yıkar ve güzel giyecekler giydirir ve denize açılıp uzaklaşmasını seyreder.

10) Fakat Poseidon, hâlâ oğulları Kiklopların kör edilmesinden kızgındır (derece derece, durak durak, onun derin sularında, karanlık ruhun gecesinde, dönüyoruz). Salı batırmak için bir fırtına gönderir. Yine suya batan Odysseus iki gün, iki gece yüzer.* Çıplak durumda *Phaiak Adası*'na düşer. Hoş episodda, Nausikaa, küçük prenses hizmetçileriyle sahile gelirler, top oynarlar. Top suya gider, kızlar çığlıklarla kaçarlar. Koca adam çalılıklarda uzanmaktadır. Önünde bir dal tutarak ortaya çıkar, korku anın-

³⁵ Age, s. 211-40.

³⁶ Karl Kerényi, *Vater Helios, Eranos-Jahrbuch* 1943, Rhein Verlag, Zurich, 1944, s. 83.

* Atletizm rekorlarımız sağ olsun, Yunan mitoslarını Kitapı Mukaddes'inkiler gibi gerçek kabul etmiyoruz!

dan sonra kızlar (yine dişi ilke, fakat neşeli çocuksulukla) ona giyecek verirler ve sarayın yolunu gösterirler.

Akşam yemeğinde uzaktan gelen koca adam bütün öyküsünü, on yıllık macerasını anlatır. Phaiakların iyi ve nazik kralı evine gitsin diye ona bir gemi ve yiğit adamlar verir! Odysseus için de halı ve keten çarşaf lar yaydılar/geminin kış güvertesinde, rahat rahat uyusun diye/o da bindi gemiye ve yatağına sessizce uzandı/tayfalar sırasıyla oturdular küreklerin başına/çözdüler palamarı delikli taştan/az sonra abandılar küreklere, köpürttüler denizi/tatlı bir uyku düştü göz kapaklarına Odysseus'un/rahat ve derin bir uykuydu bu, ölümün eşiğinde'.

11) '*... tanrısal Odysseus uyandı uykusundan baba toprağı üstüne*'. Daha açık anlatılabilir mi?

Gecenin karanlıklarında dolaşırken, Kirke'nin sarayına yaklaşırken, Hermeias, Odysseus'un kılavuzu olmuşt u. Kalypso'dan ayrılma günü geldiğinde yine haberci, ruhların kılavuzu, Cadeceus ve üç tanrıçanın efendisi Hermeias'dı. Artık gezgin, gece denizinin mitsel sorunlarından tekrar uyanık dünyaya ve toplumsal gerçeklerin (artık ev gerçekleri) dünyasına gelmişti. Kılavuzu *Athene* olacaktı. *Athene* ona sahilde, delikanlı biçiminde göründü. 'Kral oğlu gibi incecikti!, dal gibi/güzel işlenmiş iki katlı kepenek vardı sırtında/parlak ayaklarında sandallar, elinde çoban değneğı/onu görünce sevindi Odysseus, vardı yanına/ve seslendi, kanatlı sözlerle dedi ki:'

Athene oğlu *Telemakhos*'u çoktan annesinin sarayından çekip çıkarmıştı. Talipler hizmetçilerle birlikte evi geneleve çevirip yağmalamışlardı. *Athene*, yabancı kılığında sarayın verandasına gelmiş, âşıklar arasında daralan bir yürekle üzgün, babasını düşünerek oturan delikanlıyla konuşmuştu. Delikanlı onu ağırlamış, akşam yemeğinden sonra *Athene* ona babasını aramasını öğütlemişti. O da yola çıkmıştı. Şimdi ikisini bir araya getirmeliydi.

Ve buluşmaları Odysseus'un domuz çobanının ağılında olacaktı.

Yine bu ayrılık, kabul edilme ve dönüş epiğinde, arkaik *Elevsis-Malenezya* domuz motifini görüyoruz. Bütün temayı içeriyor, ölümsüzlük ve zaman, ölüm ve yaşam, baba ve oğulun dünyalarını birleştirme anını çevreliyor.

Kalan epidoslar şunlar:

12) *Odysseus'un eve varması*: Athene tarafından bir dilenci kılığına sokulmuş (hâlâ Kimse), evine dönüp gelmiş efendisini, yalnızca köpeği ve çok yaşlı ninesi tanımıştı. Nine, bir domuzun dişiyle dizinde açılmış yaradan bilir onu (Adonis ve domuz, Attis ve domuz ve İrlanda'da Diarmuid ve domuz ile karşılaştırın) Nineyi susturarak bir zaman taliplerin ve hizmetçilerin evdeki utanmaz davranışlarını izler ve sonunda:

13) Penelope, eşinin güçlü yayını gerenle evleneceğini söylediğinde, on iki balta dikilir. Hiçbir talip, yayı geremez bile, birkaç erkekçe denese de. Sonunda dilenci öneride bulunur ve onunla alay ederler. Fakat 'onlar böyle dediler, çok akıllı Odysseus da bu ara/koca yayı yoklamış ve her yanını gözden geçirmişti/sazı iyi kullanmasını bilen bir ozan nasıl/koyun barsağından bükülmüş yepyeni teli/kolaycacık gerer ve tutturursa sazın iki yanına/Odysseus da öyle gerdi koca yayı, hiç zorluk çekmeden/ sonra sağ eliyle kirişi tutup çekti/kiriş de öttü güzel güzel, tıpkı kır langıç gibi/büyük bir korku aldı teknil talipleri/suratlarında renk menk kalmadı hiçbirinin/o sıra Zeus da büyük bir işmar verip güreledi/çok çekmiş Tanrısal Odysseia çok sevindi buna/bir işmardı bu kendisine sivri akıllı Kronos'un oğlundan/masanın üstüne koyduğu çıplak sivri oku aldı eline/öbür oklar duruyordu okluğun içinde sessiz sedasız/az sonra onları birer birer Akhalar deneyecekti/oku koluna aldı taktı yaya, kirişle yelege çekti/nişan aldı oturduğu yerden ve attı oku/ağır tunç hiç şaşmadı geçti delikten deliğe/tekmil baltaların halkaları arasından dümdüz'.

Güneşin kahramanı, on iki işaretten geçişini ve sarayın efendiliğini böyle sergiledikten sonra, ustaca taliplere ateşe devam etti. 'Ayakları bile adım atacak yer bulamadı, ama artık uzun zaman yoktu'. Sonra akıllı karısı Penelope, 'yatağın hazır olacak' dedi. 'Ama madem aklına geldi ve bir tanrı kodu gönlüne/söyle neymiş geride kalan dert/nasıl olsa öğreneceğim, şimdiden bileyim daha iyi'.

4. SİTE

Homeros'un barbar savaşçı krallarının karanlık çağından, Atina'nın aydınlık günlerine (MÖ beşinci yüzyıl) sıçrama çok çabuk geldi. Birden açan çiçek gibi. Dünyadaki en umut verici yeni şey gibi. Çocukluk düşünden (mitolojik olarak zorlanmış yaşam) kendini yöneten gençliğe dönüşümsüz bir geçit karşılaştırılabilir. Sonunda eski gürültücü, altın tabak içindeki canavarı kesmeye cesaret eden akıl, 'sen yaparsın!', yeni bir anlamla kendi aslan kükreyişini koyverdi. Ve yükselen güneşin parlayan kükremesi, yıldız sürülerini dağıttı, yeni yaşam yalnız Yunanistan'a değil, bir gün gözlerini açmayı öğrenecek tüm dünyaya esti.

Perikles (495?-429) kutsanan cenaze söylevinde, 'bizim yönetim biçimimiz başkalarının kurumlarıyla rekabete girmez' diye iddia eder. Atinalıların, bu dönemde korumak için savaştıkları yaşam biçimlerini yüceltir.

'Biz komşularımızı taklit etmeyiz, fakat onlara örnek oluruz. Bize demokrasi denildiği doğrudur, çünkü yönetim azınlığın değil, çoğunluğun elindedir. Fakat özel anlaşmazlıklarımızda yasa herkese eşit adalet verirken, mükemmellerin iddialarına da yer verilir. Bir yurttaş bir şekilde ileri çıktı mı, kamu hizmetinde de tercih edilir. Ayrıcalıklı olarak değil, hak etmenin ödülü olarak. Yoksulluk da bir engel değildir, herkes koşullarının belirsizliği ne olursa olsun ülkesinin yararına çalışabilir. Kamu yaşamımızda sınırlandırma yoktur ve özel ilişkilerimizde de birbirimizden kuşku duymayız. Komşumuza da istediğini yaptığı için kızmayız...

'Çalışmaktan yorgun ruhlarımızı dinlendirmeyi de unutmayız. Yıl boyu düzenli oyunlarımız ve kurbanlarımız var. Yurdu-muzda yaşam biçimimiz incelmıştır, günlük yaşamdaki neşemiz melankoliyi defetmeye yarar. Kentimizin büyüklüğü nedeniyle tüm dünyanın meyveleri de bize akar, başka ülkelerin mallarından da kendimizinki gibi serbestçe yararlanırsınız.

Ve yine, bizim askeri eğitimimiz hasımlarımızdan birçok bakımdan üstündür. Bizim kentimiz tüm dünyaya açıktır, bir yabancıyı asla sürgün etmeyiz ve de bir gizi öğrenir ve düşmanın yararı olur diye görmekten ve öğrenmekten alıkoymayız. Biz

çemenlik ve hileye dayanmayız, kendi yüreklerimiz ve ellerimizi güveniriz. Eğitim konusundaki tutumumuzla, onlar gençlikten beri onları cesur yapacak zorlu alıştırmaları öğretseler de, biz rahat yaşarız ve aynı şekilde onların karşılaştığı tehlikeleri göğüslemeye hazırız...

Atinalı bir yurttaş devleti yok saymaz, çünkü kendi sorumluluğunu üstüne alır, bir işle meşgul olanların bile siyasette iyi bir görüşü vardır. Kamu işleriyle ilgilenmeyen birini zararsız, fakat yararsız bir kimse olarak tanırız. Eğer birkaçımız kâşif ise, hepimiz bir siyasanın yargıçları gibiyizdir. Eylemde büyük engel, görüşümüze göre, tartışma değildir. Tartışmayla kazanılan bilgiyi istemek eylemin hazırlığıdır. Çünkü eylemden önce özel bir düşünüş gücümüz vardır ve eylem gücümüz de, başkaları cahillikten cesurken, fakat eyleme geçmede kararsız kalırken, buradan ortaya çıkar. En cesur ruhlar, yaşamın zevkini ve acısını en açık biçimde tanıyanlardır, bu durumda tehlikeden yılmazlar.

İyilik yapmakta, yine başkalarına benzemeyiz. Arkadaşlıklarımızı iyilik görerek değil, bağışta bulunarak yaparız. Bir iyiliği bağışlayan daha sıkı arkadaştır, çünkü bir zorunluluğun anısını canlı tutmak için iyilikte istekli olur. İyilik yapılanın ise duygularında soğukluk olur, çünkü başkasının iyiliği görmekle büyüklük kazanmadığını, fakat yalnızca borcu ödediğini bilir. Biz komşularımıza çıkar hesabıyla iyi davranmayız, fakat özgürlüğün güveni ve içten ve korkusuz bir ruhla davranırız.³⁷

Yunanlılar, çok azının atlabildiği bir ateşle sınanmadan sonra, sayıca ezici üstünlüğü olan Pers kalabalıklarını, üstelik yalnızca bir kere değil, tam dört kere yendiler, sonra da antik dünya tarihinde insan aklının olgunlaşmasındaki en verimli belirleyici yüzyılın eşiğine geldiler. Köle olmak yerine insan olmaktan, dünyadaki bilgili kişilerden biri olmaktan ve tanrının hizmetçileri olarak büyüsel kutsal bir yasaya uyarak düzenli sonsuz dönen kozmik düzenin memurları olarak değil de akılcı, karar veren insanlar olarak tanrının yasalarını dinleyen değil, onları koyan, sanatların kutsallığıyla değil, insanlığı kutsayıp (artık tan-

³⁷ Thucydides, *Peloponnesian War*, II, 37-40, çev. Benjamin Jowett.

rılar bile insan olmuştur) bilimlerinde hayali değil, gerçeği görmeye başlayan insanlar olabildiğince gururluydular. Keşfedilen kozmik düzen insan düzeni için bir tasarım olarak okunmuyordu, onun çevresi veya sınırlarıydı. Toplum da onun içindeki insanların üstünde kutsallaştırılmış değildi. Binlerce yıllık dinden sonra, Yunan sitesinin dünyada temsil ettiği dünyevi insanlığın, yeni düşüncenin ne kadar harika olduğu görülebilir. Profesör H.D.F. Kitto şöyle der: 'Bu, eski Yunan yurttaşının kavrayışına soktuğu ilk şeydi, yaşamının en iyi yolunu bulmuşlardı.'³⁸

Bu dönüşümün etkisi mitolojik panoramada kanıtlanır. Yunan panteonu olağanüstü insan biçimlidir. Tanrıları bile sınırlayan kaderin, Moira'nın bulanık, fakat yine de tam varlığı hep hissedilir. Eski Tunç Çağı'nın berrak görüşünün tersine, matematiksel olarak düzenli süreç, gezegenlerin ritmiyle, tanımlanmış, her şeyin hizmet ettiği, işlediği mekanizma. Yunan görüşünde, tanrıların ve insanların bireysel isteklerin ötesinde, tanımlanmaz bir kuşatmadır. Tanımlanamaz sınırların kutsallığı bozan tehlikesinde ve sınırlar içinde oynadıkça, insanlarca kavranmaya yetecek bir gerçekleşmeye varır.

Kitabı Mukaddes görüşündeki (İslam'da daha belirgindir) kendisi sınırsız, özgürce isteyen, evren düzeninden önce gelen tanrının yerine Yunanlıların tanrıları evrenin görünümleliydi. Kaos'un ve ulu Toprağın insanlara benzer çocuklarıydılar. Hatta Kaos ve Toprak bile dünyamızı yaratıcı istekle üretmediler, tohumların ağaç üretmesi gibi, onların varlığından doğal olarak, kendiliğinden üredi. Kendiliğindenliğin gizi öğrenilebilir veya anlaşılabilir, sessizce, mucizeler ve yaşam boyunca, fakat istek, iş veya bir kişinin kutsal planıyla tanımlanamaz.

Homeros'un epiğinde büyük erkek Zeus'un, bir bakıma Yehova'nın rolünü anımsatır biçimde eylemin ötesinde durduğu doğrudur. Fakat Zeus, alanını yalnızca insanlarla ilişkili olarak yönetir, kendisi kadar tohumla sınırlıdır. Dahası, gücü, kontrolündeki alanda bile öteki tanrılarla karşı karşıyadır. İnsanlar bile öteki tanrıların isteklerini ayartabilirler. Daha sonraki yazılarda

³⁸ H.D.F. Kitto, *The Greeks*, Penguin Books, Harmondsworth and Baltimore, 1957, s. 11.

Zeus'u Maira ötesine yükselten bir eğilim görünür, onun kişisel isteği kadere dönüşür. İrade artık yerine gelmemektedir, fakat doğal yasa olarak bilinir. Tanrının kişisel vurgusu o kadar önemsizleşir ki Zeus, Maira'nın bir başka erkek adına dönüşür.

Böylece, Yunan düşünce tarihinde idea, hiçbir zaman kişisel bir tanrı tarafından açığa vurulan doğa yasalarının ötesinde ve öncelikli oluş çevresinde, ahlaki durum kitabı olarak görünmez. Sinagog ve caminin ikisinde de, yazında son anlam tanesinin çok titiz araştırması, bu nedenle karakteristik bilim adamlığıdır, tüm bilimin üstünde saygı görür. Yunanda bu, hiç olmamıştır. Büyük levanten geleneklerinde skolastisizm üstün tutulur ve Yunan bilimine karşı durur, eğer bilimce araştırılacak görgül dünya, tanrı iradesinin işleviyse ve tanrının iradesi değişime konu olmuyorsa, doğayı araştırmanın ne yararı olabilir? İlk dünya ilkesinin tüm bilgisi yeni tanrının iradesi, tanrının merhametiyle insana verilmiş olan kitabında insana öğretilmiştir. Ergo: oku, oku, oku, burnunu kutsal sayfalara göm ve bırak paganlar ayda parmaklarını öpsünler.

Yunanlılar ay çıkınca parmaklarını öperlerdi. İnsan artık yakında, hiçbir ilah bulamayacağı ayda olacaktı. Gerçeklerin alanı olarak dünyanın akılcı araştırılması, hepimizin bildiği gibi Yunanlılarca yeniden gözlemlenecektir. Çünkü ayda, veya gül parmaklı şafakta parmaklarını öptüklerinde, yüzlerini ona dönüp düşmezlerdi, fakat ona yaklaşırlardı. İnsandan insana veya insandan tanrıya. Ve buldukları, bizim bulmuş olduğumuz şeydi: Her şey gerçekte harika, fakat yine de incelemeye muhtaç.

Miletli Thales'in, öldüğünde çok yaşlı olan bilinen ilk ampirik filozofun (MÖ 640-546) şuna inandığı ünlenmiştir: 'su, ἀρχή'dir, ilk ilke veya her şeyin nedenidir'. Fakat yine de, 'her şey tanrı ile doludur, mıkknatis canlıdır, çünkü demiri hareket ettirme gücü vardır'.

Bugün, bu tür iki cümleden heyecanlanmak zor. Yüzyıllarca mitoslardan biraz daha fazla bir şey söyleyememiş gibi görüldü, her şey tanrıyla doludur ve suların gayyasından çıkmıştır. Fakat burada yenilik yeni bir yaklaşımdır: Kabul edilmiş bir öğretinin edilgen onayı veya inanç değil, fakat etken, akılcı araştırma vardır. Bu uygulanınca, Thales'in öğrencisi Anaksimandros (MÖ

611-547) tarafından ustasının düşüncelerinin yinelenmediği fakat bütünüyle değişik bir şey dediği anlaşılır: sonsuz veya sınırsız. Ne su ne başka bir öge, fakat hepsinden başka tüm cennet ve dünyaların ondan doğduğu bir özdür.

Sonsuzda zıt çiftleri vardır: Nemli ve kuru, sıcak ve soğuk vb. Bunların değişimi dünyayı üretir. 'Ve tekrar form değiştirmesiyle şeyler, bir kez daha olmaları gerektiği gibi olur, çünkü zaman içinde birbirine karşı hareketlerini onarır ve yerine getirirler'.

Kışın soğuk, sıcağa haksızlık eder, yazın sıcak soğuğa. Fakat adalet ilkesi dengeyi korur. Dünya uzayda asılıdır, hiçbir şeyle desteklenmiş değildir, fakat yerinde durur, çünkü her şeye eşit uzaklıktadır. Gök katları, ateş, fırtına ve yıldırımın dönüşüdür. Yaşam ateşle buharlanır gibi nemden çıkmıştır ve insan başlangıçta balık gibidir.

Anaksimandros ile gerçekten eskisinden çok ötesine adım atıldı, mitosun kişileştirme tutumu aşıldı. Thales'in bir başka öğrencisi başka görüş ileri sürmüştür: Anaksimenes (MÖ 600) göre ἀρχή havadır, soluktur. Azalma ve yoğunlaşma erdemiyle varlıklarda değişik biçimler alır: Genleşince hava ateş olur, yoğunlaşınca bulut, su, toprak ve taş.

Bu zamanda Hindistan'da da felsefi düşüncenin geliştiğini belirtmeliyiz. Bizce en iyi bilineni Sankhya sistemi ve Caynacı sınıflama bilimidir.³⁹ Burada da ilk ilke veya ögenin akılcı araştırılması görülmüştür. Ya hava, ateş, su ve toprağın yoğunlaşmayla oluştuğu uzay veya eter (*akasa*) veya soluk'un (*prana*) ruh ve ruh olmayan'ın (*jiva-ajiva*) duad'ıydı bu, mantıkla anlaşılmaz güç (*brahman*) olarak veya boşluk (*sunyata*) olarak... Dahası, tanrılar dahil her şeyin sınıflandırılması, onların anlamlı sayısıylar evrim ve gerileme formlarının nosyonu, her şeyin içsel, psikoloji bilimiyle bağlantısı, nesnel bir araştırmaya incelmış bir gelişim sağlamıştır.

Fakat Hindistan'da ilgisizlik ilkesi o pratik uygulamanın ötesinde, özellikle psikolojik ve toplumbilimsel amaçlar dışında uygulanmadı. Yaratıcı düşüncenin büyük hareketiyle gelişmiş olan parlak kozmolojiler dini (herhalde MÖ 700-600), daha Buddha'

³⁹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 229-252, 261-64, 267-269; Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, yay. Joseph Campbell, The Bollingen Series XXVI, Pantheon Books, New York, 1951, s. 181.

nın zamanında (MÖ 563-483) düşünmek için imgelere, akli dünyaya doğru değil, onun *dışına doğru* yönelten imgelere dönüştü. Araştırma ruhunun getirmiş olduğu, tekrarlama geleneğiyle durağan çürümeye hapsoldü. Dinin olağan tutumunda, kozmolojiler korundu ve bilinen gerçekler huzur dolu bu dünyayı çürütse de, eleştirici olmayan gençliğe öğretildi ve Doğu'nun bilimi oldu.

Yunan dünyasında Hintle yakınlığı olan düşünce eğilimi Dionysos-Orfik hareketin çizgisini izledi. MÖ altıncı yüzyılda Buddha'nın yaşlı çağdaşı Pythagoras (MÖ 582-500) militan puritanizme ulaştı. Eski Orfik düzende dünyaya olumsuz bir anlam yüklenmişti. Büyük Orfik mitosa göre insan Dionysos ve Titanların küllerinin karışımıyla olmuştu.⁴⁰ Ruh (Dionysos etken) kutsaldı, fakat gövde (Titan etken) onu tutsak tutuyordu. Bu nedenle ilke, *some sema* (gövde-türbe) idi. Düşünce ve pratiğin düzeni, Hint zahidliğiyle tam koşutluk içinde kavranmıştı. Ustalar eliyle küçük sofu çevrelerine taşındı. Ruhun yaşama döndüğü yeniden-doğum dairesine (Sanskrit *samsara* ile karşılaştıran) inanılıyordu. Zahidlikle (Sanskrit *tapas*) gövde Titan posasından (Sanskrit *nirjara*-döküntü) temizlenebilirdi. Ve ruh kurtularak (Sanskrit *moksa*-kurtuluş) tanrısal etken üstüne tefekkür-ritüellerin yardımını (Sanskrit *bhakti*-bağlılık) alabilirdi. Sonunda vecde ulaşarak (*samadhi*) kendi gerçek varlığına (*svasvarupam*) ulaşabilirdi, o kutsaldı (Şivaham-ben Şiva'yım).

Geceyarısı Zagreus'un dolaştığı yerde dolaşırım

onun günbürtülü bağrışını sürdürürüm

kırmızı ve kanlı bayramlarını yaşattım

ulu annemin dağ ateşini tuttum

ben kurtuldum ve adıyla adlandım

ulak rahiplerinin Bakkehos'u

saf beyaz giyinmiş kendimi temizledim

insanın aşağılık doğumundan ve tabuta girmiş çamurundan

ve dudaklarımdan kaçırdım

yaşamın olduğu tüm etlere dokunmayı⁴¹

⁴⁰ Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji, s. 110.

⁴¹ Euripides, fragment 475, çev. Gilbert Murray Harrison, *Prolegomena*, s. 479.

Disiplin son iki mısranın anlattığı gibi vejetaryanizmi içeriyordu. Öncelikleri sözlük anlamıyla okursak: 'kırmızı ve kanlı bayramlarını yaşattım', Ofrik ritte de Dyonisos kültü gibi çiğ et (*omophagia*) riti olmalı. Bir tür canlandırılan veya oyunlaştırılan (taklit edilen) evlilik de görülüyor. Önce çırağın gelin olarak peçe taktığını görüyoruz, sonra kürek biçimli bir sepet, liknon, taşıdığını ve içinin fallus ve meyvelerle dolu olduğu anlaşıyor (Şekil 7 ile karşılaştırın). Son olarak, altın bir yılan göğüsten bırakılır ve aşağıdan alınır, tanrı, kendisinin babası, sofuda yeniden doğar.

Bunlarla, Hintli Caynacı-Sankhya-Vedantik çizginin kurtuluş öğretileri arasında *temel* bir ayrım bulamıyorum. Fakat bunlar, ikinci derecede kaldı ve genelde pozitif ruhlu kültürle bağıntısız oldu. Hareketin Hindistan'dan kaynaklandığını göstermek isteyenler çıkmıştır, ama benzerlik fazla değildir. Orfik kaynakların, son aşamasında olumsuz dönüşüme giren ve benim *Büyük Tersine Dönüş*⁴² adını verdiğim, arkaik Tunç Çağı döneminin kalıntısı olması daha olasıdır. Yüzyıllar süren işgal, öldürme ve yağmacılıktan sonra, Mısır'dan Mezopotamya'ya edebiyat ışığı doğmuştur. Dinsel odağın yüzyılı o zaman bu dünyadan ötekine dönmüş ve eski disiplinler mükemmellik elde etmeye yönelmiştir ve burada kaçış disiplinine çevrilmiştir.

Orfeus adının kendisi, eus biçiminde sona eren (örnek At-raus) en eski Yunan adları dizinine aittir. Bunlar Homeros öncesidir. Eski şekillerde şarkı söylerken, şarkılarının gücüyle hayvanları güderken görünür. Hem de özellikle insanların dinlediği festival şarkıcısıdır. Dr. Karl Kerényi, makul olarak temel ideanın yabani yaşayanların, insanların, hatta hayvanların, vahşi yaratıkların değişimini sağlayan çırağın gücü olduğunu söyler. Bu tür bir figür, gençlerin yola girmesiyle bağıntılı olabilir. Doğanın yabancılığında, kadınlardan uzakta. Burada özellik, onları müzik ve şarkıyla yaklaştırmasıdır. Öyle ki, kan saçan vahşilikten onları alır ve eksiklikten yetişkinliğe geçiş törenlerinin derin anlamını kazanır. Bu gizin açıklayıcısı lir çalar, fakat anlamsız bir şarkıcı değildir.

⁴² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 148-156, 223-229.

Daha sonra, Yunan kent yaşamında, eski aşiret bağından kurulan, gizli erkek ritleri, Orfeus'un başlatıcı rahiplerinde, sanat ruhlarının, yeni ruhsal gereksinimlere yükseltilmesini doğurdu. Artık sunma biçimleri daha düşük, geniş bir ritüalistik kategoriye ve daha yüksek, saf, ruhsal, ustalarının filozof olduğu felsefi bir kategoriye bölünmüştü. İlki Pythagorasçılardı, ötekiler Empe-doklesçiler ve bizim sevgili, iyi bilinen platonik ziyafetçilerimiz.⁴³

Pythagoras'ın felsefi üretiminde àÚ-1'nin, ilk neden ve her şeyin nedeni ilkesinin felsefi konusu, Orfik insanların yüreklerini yatıştıran, temizleyen ve kendilerini tanrıya adayan lirin gizli sorunu olmuştur. Ona göre àÚ-1 rakamdır, müzikte duyulabilir ve titreşim, dokunuşlar ilkesi -ve oradan- ruhun şarkısıdır. Bu düşünce Hindistan ve Uzakdoğu'da temeldir ve piramitler çağına kadar gider. Fakat bildiğimiz gibi, sistematik olarak onu geliştiren Pythagoras'tır. Sanat, psikoloji, felsefe, rit, matematik, hatta atletizm bile tek uyum bilimini ilke olarak tanır. Dahası, yaklaşım bütünüyle Yunanlıdır. Aynı gerilimdeki tellerin uzunluğunu ölçerek sesin değiştiği notalarda durmuş ve 2:1'i oktav, 3:2'yi 5., 4:3'ü 3. olarak bulmuştu. Sonra, Aristoteles'in dediği gibi, Pythagorasçılar rakam öğelerini her şeyin öğeleri saymışlar; tüm cennet müzik ölçeği ve rakamdır.⁴⁴ Böylece, sonuçta bilgi, vecd değil, akıl yoludur ve sanatın eski yolları mitos ve ritüel uyum içinde Yunan bilimsel görüşünün şafağında yeni yaşamla birleşir.

⁴³ Karl Kerényi, "Die orphische Kosmologie und der Ursprung des Orphis", *Eranos-Jahrbuch* 1949, Rhein-Verlag, Zurich, 1950, s. 53-78.

⁴⁴ Aristotle, *Metaphysics* A. 986a.

III. KISIM

BÜYÜK KLASİKLERİN ÇAĞI

V. BÖLÜM

Pers Dönemi MÖ 539-331

1. AHLAKSAL İKİCİLİK

Genç bir Fransız, Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805) Fransız ordusuna katılıp 1754 Kasımında Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı. Orada bulunmayı umduğu ve bulduğu, fabllaşmış İran peygamberi Zerdüşt'ün dünyasından kalanlardı. 1771'de Zen Avesta'yı yayımladı. O günden bu yana, yavaş da olsa, doğubiliminde, bu metinlerle, Hristiyanlık ve İslamın ilişkileri çok daha güven verici ve ikna edici bir gelişme kaydetti.

İran peygamberlerinin sözleri bugüne, daha sonra Yasna adıyla bilinen ayinler kitabını oluşturan vecizelerle korunmuş olarak geldi. Yasna, *Sunumlar Kitabı*, duaların kâhince derlenmesidir. İtiraf- lar, münacaatlar ait oldukları ritlere göre düzenlenmiştir. Üç bölümdür: 1.-27. bölümler kâhince münacaatlar, 28.-34. bölümler, 43.-51. bölümler ve 53. bölüm peygamberin Gathaları (tören, şarkı ve vahiyler, eserin kaldığı günden daha eski bir diyalekte aittir) ve 35.-42., 52. ve 54.-72. bölümler tekrar kâhince vecizelerdir, temel Gathalardan daha yüksek sistematize bir teoloji içerirler.

Profesör L.H. Milles, Yasna'nın çevirisine girişte, Gathalara MÖ 1500-900 yılları arasında bir dönem önerdi.¹ Profesör Eduard

¹ L.H. Mills, *The Zend Avesta*, kısım III, *Sacred Books of the East*, c. XXXI, The Clarendon Press, Oxford, 1887, s. xxxiii-xxxvii.

Meyer, peygamberi MÖ 1000'e yerleştirdi.² Profesör Heinrich Schaefer ise Gathalarda anlatılan toplumsal düzenin, büyük bir lorda ait olmadığını, küçük bölgesel prenslerden oluştuğuna dikkati çekerek, Med İmparatorluğu'nun MÖ yedinci yüzyıldaki yükseliş döneminin öncesini önerir.³ Fakat öte yandan, Gathalarda adı geçen Kral Vihtaspa ile Kral Darius'un babası Hystaspes'i çağdaş sayan, bu nedenle de tarihi MÖ 550'ye kadar getiren etkili bir okul da vardır.^{4,5} Sorun, herkesin kanıtları ve düşünceleriyle oldukça karışıktır. Yine de, dilin eskiliği, toplumsal düzen ve dinsel atmosfer kolayca –hatta sıkıcı biçimde– bir yana atılamaz. Bunlar vardır. Ve usta Profesör Meyer'in bilgili şaşkınlığıyla, 'bilim adamları, hâlâ Gathalardaki Kral Vishatspa ile Darius'un babası Hystaspes'in aynı kişi kabul edilmesine inanabilirler veya bunu olanaklı görebilirler' der, fakat bu, bu alandaki, özellikle göze çarpan, can sıkıcı, kuraldışı, kavranılamaz düşüncelerden biridir; tarihi ve tarihsel düşünceyi anlamaktan bizim önde gelen filologlarımızın ne kadar uzak olduğunu kanıtlar'.⁶ Meyer, Zerdüş'tü, 'din tarihi üstüne yaratıcı ve formatif olarak çalışan ilk kişi' olarak tanımlar.⁷ Firavun İkhnaton, elbette, ondan öncedir, fakat onun güneş tektanrıcılığı yaşamamıştır.⁸ Oysa tüm Batı'nın etik dindarlığının tarihinde, Doğu'nun metafizik dindarlığının tersine, büyük temalar ilk kez Ahura Mazda'nın, Doğruluk Tanrısının Galha diyaloglarında peygamber Zerdüş tarafından duyulmuştur ve Batı'nın her dilinde, Yunan, Latin, İbrani, Ermeni, Arap yankısını bulmuştur.

Bu köktenci yeni öğretinin ilk yeniliği, nihai doğanın ve insanın ve dünyanın kaderinin saf ahlaksal (etik) terimlerle ifade edilmesindedir. Hindistan'ın doğusunda, dinsel alana, dünyanın

² Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 97.

³ Hans Heinrich Schaefer, *Der Mensch in Orient und Okzident*, R. Piper and Co., Munich, 1960, s. 103.

⁴ Yasna'da E.g. 28:8, 46:14, 51:16 ve 19:53:2.

⁵ Ernst Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Princeton University Press, 1947, c. I, s. 1-30. A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, Phoenix Books, Chicago, 1948, 1959, s. 94. R.C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, New York, G.P. Putnam's Sons, Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1961, s. 33-36.

⁶ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 110, n3.

⁷ *Age*, s. 97, n2.

⁸ *Age*.

evrimi veya yenilenmesi yönünde bir yaklaşımda bulunulmamıştır. Eonların kozmik düzeni, kaçınılmaz olarak sonsuza kadar sonsuzluktan sonsuzluğa dönen çağları, insanın hiçbir eylemiyle, bu yolundan saptırılamaz. Güneş, ay, yıldızlar yollarında, çeşitli hayvan cinsleri, Ortodoks Hint toplumsal yapısının kastları hep aynı biçimde kalacaktır. Ve gerçek, vecd ve gerçek varlık, daha önce geleneksel olarak yapılanın yolunda kalacaktır. Protestosuz, egosuz, yargısız, nasıl öğretilseyse öyle kalacaktır. Bu nedenle, bireyin iki yolu vardır: Bütün düzeni “kabul etmek ve oradaki rolünü yerine getirmek için mücadele etmek, bütünüyle korku veya umutla çalışmak veya kendisini dışarıda tutmak, bağımsızlaştırmak ve aptalların oyununu bırakmak. Nihai Varlıklar Varlığı (veya Buddhist terimlerle, görünüşün düşsel Boşluğu) ahlaksal yargının ötesinde kalır. Gerçekten de, bütün zıt çiftlerin, iyi ve kötü, doğru ve yanlış, varlık ve yokluk, yaşam ve ölümün ötesindedir. Böylelikle, akıllılar (sonunda, umudun boş olduğunu anlayanlar için, bu noktada, birçok yaşamdan sonra, bu terim kullanıldı) doğum, ölümün, sonsuz dönüşünün ateşiyle kavruldular ve kalanlar, başı tutuşmuş birinin göle koşması gibi⁹ ya ormanda kaldılar, orada varlığın yokluğuna daldılar veya ateşle kaldılar, kendilerini, umutla değil, fakat duygu ve boşlukla, affetmeyen hiçlikte isteyerek yaktılar.

Bu tür bir düşüncenin kaynağı metafiziktir, ahlakçı veya akılcı değildir, ahlaküstü veya akılüstüdür. Ve Uzakdoğu’da, Hindistan’daki gibi Şimo, Taoizm ve Konfüçyuizm’de veya Mahanayan’da, mitsel alanlarda, dünyada reform yapılamaz, yalnızca dünya bilinebilir, saygı gösterilir ve kurallarına uyulur. Kişisel ve toplumsal düzensizlik, bu kozmik yasalardan uzaklaşılmasıyla doğmuştur, reform da yalnızca asla değişmeyen dönüşle yapılabilir.

Zerdüşt’ün yeni mitos görüşündeyse, dünya yozdur. Doğası gereği böyle değildir, ama kazayla böyle olmuştur. İnsan eylemiyle yeniden biçimlenmesi, reform gerekir. Zekâ, erdem ve gerçek, bu nedenle bağıntısızlıkta değil, bağımlı olmaktadır. Nihai varlık ile yokluk arasındaki can alıcı çizgi de ahlaktır. Yaratmanın ana

⁹ *Vedantasara* 30.

sanmışların arasına getirdi. Zerdüşt yolunun ruhları yanında onun oğulları, dinin başka önderleri ve yoldaşları hiç görülmemiş parlaklık ve mükemmelliğin ötesindeydiler.

İşte! Ahura Mazda! dedi başmelek İyi Akıl. Arda Viraf tapındı, fakat Ahura Mazda konuştuğunda şaşırdı, çünkü bir ışık gördü ve bir ses duydu ve anladı bu Ahura Mazda'dır, fakat kimseyi görmedi. Arda Viraf selam, dedi ses. Hoş geldin. Fani dünyadan bu aydınlanma yerine geldin. Ahura Mazda iki kılavuza seslendi, Arda Viraf'ı alın, ona dindarların ödül yerini ve kötülerin cezalanma yerini gösterin, dedi,

Bundan sonra özgürlerin, sevgiyle yürüyenlerin ve Gathaları anmış olanların yerine götürüldü. Üst başları altın ve gümüş işlemeliydi. Akraba evliliği yapanların, iyi yönetici ve monarkların ruhlarını gördü. Ulu ve doğru konuşanların, mükemmel düşünceli, sözleri ve işleri yönetime uygun, kocalarını efendileri sa-yan kadınların; su, ateş, toprak, ağaç, sığır, koyun ve tanrının öteki tüm iyi yaratıklarına saygı gösterenlerin, dini ritüelleri yerine getirenlerin, kuşkusuz uyanların ruhlarını gördü. Altın ve gümüş elbiseler içindeydiler, mücevherle süslenmişlerdi. Yazıları yürekten bilen, ritleri aziz tutan, mükemmel silahları altından savaşçı ve kralların ruhlarıydılar. Süslenmiş, güzelce bezenmişlerdi. Dünyadaki zararlı yaratıkları öldürmüş olanları gördü; dünyada, yönetici ve başkanlara iyi hizmet etmişlerdi; sürülerini kurttan, hırsızdan, tirandan koruyan çobanları, ev reislerini ve hâkimleri, köy ailelerinin başkanlarını, öğretmen ve araştırmacıları, aracılık yapanları ve barış arayıcıları, dindarlıkta seçkin olanları. Hepsi tahtlarında oturuyorlar; ulu, harika, güzelleşmiş, uzayın parlak ışığında tatlı fesleğen kokusuyla, zevk içinde tam haşmet ve sonsuz neşeye oturuyorlar.

'Sonra büyük, kasvetli bir ırmağa geldim, cehennem kadar korkunçtu, üstünde yolun ruhlarının birçok ruhu vardı ve bunlar karşıya geçiyorlardı' diye yazar ulu hayalin gezgincisi. 'Bazıları zorlukla geçti, bazıları ise kolaylıkla. Ve ben soruşturdum, bu ne ırmağıdır? Bu kadar sıkıntılı olan insanlar kimlerdir? İlahi İtaat ile Düşüncenin Alevli Ateşi bana, bu ırmak insanların, ölülerinin yasında döktükleri gözyaşlarıdır, dediler. Onlar bu gözyaşlarını

uygunsuz olarak döktüler ve bu ırmağı kabarttılar. Bu geçemeyenler kendileri için çok ağlananlardır. Daha kolay geçenler daha az ağlananlar. Dünyaya dönünce konuş ve dünyada uygunsuz feriyatlar etmeyin, de. Çünkü ayrıldıklarınıza çok zarar ve zorluk veriyorsunuz.'

Ve Arda Viraf, sonra Şinvat Köprüsü'ne döndü.

'Fakat şimdi kötülerden bir ruh gördüm, cesedinin üstünde üç gece oturdu, kendisine dünyada gösterilmeyen sıkıntılar gösterildi. Bu kimin ruhudur diye sordum. Soğuk, pis kokan bir rüzgâr geldi ona, cinlerin köşesinden, kuzeyden, orada, kendi dinini ve işlerini gördü. Ahlsız kadın biçiminde, çıplak, çürümüş, ayrılmış, çarpık bacaklı ve sonsuz kabartılar içindeydi. Öyle ki, kabartı kabartı üstüne ve gerçekten en iğrenç, zararlı, pis bir yaratıktı ve kokuydu.'

'Ben senin kötü eylemlerim, dedi kadın. Kötü düşüncelerin, sözlerin, işlerin ve dinin gençliği. Senin istek ve eylemlerle ben çirkin, rezil, günahkâr, hastalıklı, çürümüş, iğrenç kokulu, rahatsız ve sıkıntılıyım. Gördüğün gibi. Çünkü sen ritlere uyan, dua eden ve tanrı hizmetindeki su, ateş, ağaç ve öteki güzel yaratıkları koruyan ve gözetten birini görünce, Yalan'ın ve onun cinlerinin isteklerini, uygunsuz işlerini yaptın. Uzaktan veya yakından gelen değerlere hak edilmiş armağanlar ve yardımseverlikle iyi ev sahipliği yaptıklarını gördüklerinin tersine, cimri davrandın ve kapını kapadın. Böylece, ben kutsal değildim, fakat daha da kutsallıktan uzak oldum, korkutucuydum, senin yüzünden daha da korkutucu oldum, titrektim, daha titrek oldum ve kuzeye cinler bölgesine yerleşmiştim, seninle daha da kuzeye gittim, senin yaptığın kötü düşüncelerin, sözlerin ve işlerin sonucu olarak böyle oldum, dedi.'

'Sonra kötü ruh, ilk adımını kötü düşünceler katına attı. İkincisini kötü sözler, üçüncüsünü de kötü işler katına. Melekler benim elimi tuttu, hepsinden geçtim, fakat dünyada hiç görmediğim ve duymadığım derecede soğuk, sıcak, kuru ve leş kokusundan rahatsız olmadan geçtim.'

'Cehennemın açgözlü dişlerini gördüm. En korkunç çukur, çok dar korkutucu bir yarıktan iniyor ve karanlıktan o kadar kasvetli ki, yolumu izlemekte zorlandım. Herkesin burnuna gi-

geniş ve güçlü Şinvat Köprüsü'ne geldim' diye yazar. 'Oraya gelince, ayrılmış bir ruh gördüm. İlk üç gece gövdesinde kalmış. Gatha'nın şu sözlerini söylemiş, kendi iyiliğini başkasının iyiliği yapan kimse, iyidir.'

'Ve bu üç gece, bu ruha iyilik, rahat ve neşe gelmiş. Dünyada neden olduğu rahat, mutluluk ve neşeye karşılık olarak. Fakat üçüncü şafak söktüğünde, bu dindar ruh, ağaçların tatlı kokusuna uzaklaşmış. Burnuna, yaşayanlar arasında hoş gelen koku, ona güneiden, Tanrının köşesinden, bir rüzgâr rahîyası gibi gelmiş.

'Ve orada, kendi dini ve işleri, bir kız biçiminde, güzel görünüşü, olgun erdemi, ileri fırlamış, yani aşağıya doğru şişmiş göğüsleriyle karşısında durdu. Yüreğe ve ruha seslenen çekiciliğiyle. Biçimi, görünüşü gibi neşe verici ve isteklendiriciymiş. Köprüdeki ruh kıza sordu: Sen kimsin, nesen, niçin yaşayanlar dünyasında senden daha güzel bir biçim ve daha güzel bir gövde görmedim. O da, iyi düşünceler, sözler ve işler ve iyi dinin gençliği, ben senin kendi eyleminim. Senin iyi istek ve işlerin nedeniyle ben böyle iyiyim, tatlı kokuluyum, senin gördüğün gibi muzaffer ve kedersizim. Çünkü sen dünyada Gathaları andın, iyi suyu tanrıya adadın, ateşi hazırladın, sana uzak ve yakından gelen dindar herkese onurla sundun. Başlangıçta etli butlu idiysem de, senin tarafından daha da öyle yapıldım, erdemliydim, daha da erdemli oldum, gözalıcı bir tahttaydım, senin sayende daha da gözalıcı bir tahta çıktım ve yüceydim, fakat seninle daha da yüce oldum. Senin iyi düşüncelerin, iyi sözlerin ve iyi işlerinle, diye yanıt vermiş.'¹⁴

Ruhun, Fravaşi (şairce, yolun ruhu denilen, dünyaya ait olmayan ikinci kişilik) tarafından güzel karşılanışını gördükten sonra, ziyaretçi Arda Viraf iki meleğin, İlâhi İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşinin elinden tutmasıyla, genişleyen köprüye götürüldü, karşıya geçti, öteki melekler de onu korudular. Dahası, yaşayan karşılıklarını bekleyen Adalet Yolunun sayısız ruhu onu selamlayarak eğildiler. Bir melek vardı, Adalet, elinde sarı altın bir terazi tutuyordu, onunla dindar olanı ve kötü olanı tartacaktı. İki

¹⁴ *Arta-i-Viraf Namak* IV, 7-33, Martin Haug, Destur Hoshangji Jamaspji Asa ve E.W. West, *The Book of Arda Viraf*, Trübner and Co. Bombay, Government Central Books Depot, Londra, 1872, s. 154-55.

koruyucusu Arda Viraf'a gel, sana cennet ve cehennemi göstereyim, dediler, gerçeğin yeriyle yalanın yerini, tanrının ve başmeleklerinin gerçeğini, Angra Mainyu ve cinlerinin gerçek-olmayanını, ölümlerin dirilişlerini ve gelecekteki gövdeyi.

İki koruyucu, İlahi İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi, ziya-retçiyi önce hep aynı kalan insanların ruhlarının bulunduğu yere götürdüler. Bunlar kim diye sordu, niçin böyle kalıyorlar. İki koruyucu yanıt verdi: Buraya Hep Kalıcı adı verilir, burada ruhlar, gelecekteki, gövdenin yeniden dirilişine kadar kalacaktır. Onlar iyi işlerinin ve günahlarının eşit olduğu kimselerin ruhlarıdır. Onların cezası, atmosferin sıcak veya soğğunun değişimidir ve başka acıları yoktur.

Ziyaretçi ve kılavuzları ilk adımda yıldızların katına vardılar. Burası iyi düşüncelerin ödülleri aldığı yerd. Ruhların ışınlı burada yıldızların parlaması gibi iyice arttı. Işınlının altında taht ve koltukları ihtişamlıydı, şaşaayla doluydu. Gezgin burası neresi diye sordu, bunlar kim? Ona, bunlar dünyada dua etmeyenlerdir, Gathaları atamayanlardır, yakın akraba evliliği yapmayanlardır ve egemenlik, yönetim, başkanlık tanımayanlardır, fakat başka iyi işleriyle dindar olanlardır, denildi.

Zerdüşt'ün Dante'si, ikinci adımı, iyi işlerin ödülünü bulduğu Ay katına attı. Bunlar dünyada dua etmeyenler, Gathaları anmayanlar, yakın akraba evliliği yapmayanlar, fakat öteki iyi işleriyle buraya gelenler ve parlaklıkları aya denk olanlardır, denildi,

Üçüncü adım güneş katıydı, iyi işler burada ödülünü buluyordu. En yükseğin yükseği denilen bir ışınlım vardı. Dindarları altından yapılmış taht ve halılar üstünde gördü. Güneşin parlaklığı kadar parlaktılar. Bunlar dünyada iyi egemenlik, yöneticilik ve başkanlık yapanlardır, denildi

Dördüncü adımda, Tüm Şaşaa denilen ışınlım yerine geldi. Kutsanma, sunulacak övgü isteyen ayrılmış ruhlarla karşılaştı. Ona nasıl oldu dindar kişi, bize kadar geldin, bu kötü, yok olacak dünyadan, kalıcı, dertsiz dünyaya geldin; tat bu nedenle ölümsüzdür, çünkü burada mutlu sonsuzu görürsün, dediler.

Altın bir tahtta başmelek İyi Akıl göründü. Elini tuttu ve iyi düşünce, iyi söz, iyi iş sözleriyle onu tanrının, meleklerin ve kut-

sanmışların arasına getirdi. Zerdüşt yolunun ruhları yanında onun oğulları, dinin başka önderleri ve yoldaşları hiç görülmemiş parlaklık ve mükemmelliğin ötesindeydiler.

İşte! Ahura Mazda! dedi başmelek İyi Akıl. Arda Viraf tapındı, fakat Ahura Mazda konuştuğunda şaşırdı, çünkü bir ışık gördü ve bir ses duydu ve anladı bu Ahura Mazda'dır, fakat kimseyi görmedi. Arda Viraf selam, dedi ses. Hoş geldin. Fani dünyadan bu aydınlanma yerine geldin. Ahura Mazda iki kılavuza seslendi, Arda Viraf'ı alın, ona dindarların ödül yerini ve kötülerin cezalanma yerini gösterin, dedi,

Bundan sonra özgürlerin, sevgiyle yürüyenlerin ve Gathaları anmış olanların yerine götürüldü. Üst başları altın ve gümüş işlemeliydi. Akraba evliliği yapanların, iyi yönetici ve monarkların ruhlarını gördü. Ulu ve doğru konuşanların, mükemmel düşünceli, sözleri ve işleri yönetime uygun, kocalarını efendileri sayan kadınların; su, ateş, toprak, ağaç, sığır, koyun ve tanrının öteki tüm iyi yaratıklarına saygı gösterenlerin, dini ritüelleri yerine getirenlerin, kuşkusuz uyanların ruhlarını gördü. Altın ve gümüş elbiseler içindeydiler, mücevherle süslenmişlerdi. Yazıları yürekten bilen, ritleri aziz tutan, mükemmel silahları altından savaşçı ve kralların ruhlarıydılar. Süslenmiş, güzelce bezenmişlerdi. Dünyadaki zararlı yaratıkları öldürmüş olanları gördü; dünyada, yönetici ve başkanlara iyi hizmet etmişlerdi; sürülerini kurttan, hırsızdan, tirandan koruyan çobanları, ev reislerini ve hâkimleri, köy ailelerinin başkanlarını, öğretmen ve araştırmacıları, aracılık yapanları ve barış arayıcıları, dindarlıkta seçkin olanları. Hepsi tahtlarında oturuyorlar; ulu, harika, güzelleşmiş, uzayın parlak ışığında tatlı fesleğen kokusuyla, zevk içinde tam haşmet ve sonsuz neşayle oturuyorlar.

‘Sonra büyük, kasvetli bir ırmağa geldim, cehennem kadar korkunçtu, üstünde yolun ruhlarının birçok ruhu vardı ve bunlar karşıya geçiyorlardı’ diye yazar ulu hayalin gezgincisi. ‘Bazıları zorlukla geçti, bazıları ise kolaylıkla. Ve ben sordurdum, bu ne ırmağıdır? Bu kadar sıkıntılı olan insanlar kimlerdir? İlahi İtaat ile Düşüncenin Alevli Ateşi bana, bu ırmak insanların, ölülerinin yasında döktükleri gözyaşlarıdır, dediler. Onlar bu gözyaşlarını

uygunsuz olarak döktüler ve bu ırmağı kabarttılar. Bu geçemeyenler kendileri için çok ağlananlardır. Daha kolay geçenler daha az ağlananlar. Dünyaya dönünce konuş ve dünyada uygunsuz feriyatlar etmeyin, de. Çünkü ayrıldıklarınıza çok zarar ve zorluk veriyorsunuz.'

Ve Arda Viraf, sonra Şinvat Köprüsü'ne döndü.

'Fakat şimdi kötülerden bir ruh gördüm, cesedinin üstünde üç gece oturdu, kendisine dünyada gösterilmeyen sıkıntılar gösterildi. Bu kimin ruhudur diye sordum. Soğuk, pis kokan bir rüzgâr geldi ona, cinlerin köşesinden, kuzeyden, orada, kendi dinini ve işlerini gördü. Ahlsız kadın biçiminde, çıplak, çürümüş, ayrılmış, çarpık bacaklı ve sonsuz kabartılar içindeydi. Öyle ki, kabartı kabartı üstüne ve gerçekten en iğrenç, zararlı, pis bir yaratıktı ve kokuydu.'

'Ben senin kötü eylemlerim, dedi kadın. Kötü düşüncelerin, sözlerin, işlerin ve dinin gençliği. Senin istek ve eylemlerimle ben çirkin, rezil, günahkâr, hastalıklı, çürümüş, iğrenç kokulu, rahatsız ve sıkıntılıyım. Gördüğün gibi. Çünkü sen ritlere uyan, dua eden ve tanrı hizmetindeki su, ateş, ağaç ve öteki güzel yaratıkları koruyan ve gözeten birini görünce, Yalan'ın ve onun cinlerinin isteklerini, uygunsuz işlerini yaptın. Uzaktan veya yakından gelen değerlere hak edilmiş armağanlar ve yardımseverlikle iyi ev sahipliği yaptıklarını gördüklerinin tersine, cimri davrandın ve kapını kapadın. Böylece, ben kutsal değildim, fakat daha da kutsallıktan uzak oldum, korkutucuydum, senin yüzünden daha da korkutucu oldum, titrektim, daha titrek oldum ve kuzeye cinler bölgesine yerleşmiştim, seninle daha da kuzeye gittim, senin yaptığın kötü düşüncelerin, sözlerin ve işlerin sonucu olarak böyle oldum, dedi.'

'Sonra kötü ruh, ilk adımını kötü düşünceler katına attı. İkincisini kötü sözler, üçüncüsünü de kötü işler katına. Melekler benim elimi tuttu, hepsinden geçtim, fakat dünyada hiç görmediğim ve duymadığım derecede soğuk, sıcak, kuru ve leş kokusundan rahatsız olmadan geçtim.'

'Cehennemın açgözlü dişlerini gördüm. En korkunç çukur, çok dar korkutucu bir yarıktan iniyor ve karanlıktan o kadar kasvetli ki, yolumu izlemekte zorlandım. Herkesin burnuna gi-

ren bu havada, böyle leş kokusunun içinde uğraştım, çabaladım ve düştüm. Böyle bir yerde var olmak olanaksız görünüyordu. Herkes ben yalnızım diye düşünür ve tam üç gün geçince, dokuz bin yıllık zamanın sonu geldi sanır. Zamanın biteceği ve gövdenin yeniden dirileceği dokuz bin yıl geçti diye düşünür, niye ben kurtulmadım. Burada daha az zararlı yaratıklar bile dağlar kadar yüksektir. Bunlar, köpekten değersiz, kötülerin ruhlarını paralar, yakalar, üzer. Fakat ben İtaat ve Düşüncenin kılavuzluğuyla buradan kolayca geçtim.'

'Makatından içeri direk gibi bir yılanın girdiği ve ağzından çıktığı bir ruh gördüm. Birçok sinek uzuvlarını yakalamıştı. Ne günah işlemişti bu gövde, ruhu bu kadar acı çekiyor diye araştırdım. Bu dünyada livata işleyen bir adamın ruhudur, dediler.'

'Bir kadının ruhunu gördüm, ona erkeklerin kap dolusu kir ve pisliğini içiriyorlardı. Bu kadar acı çeken ruhun gövdesi ne işlemişti, diye sordum. Sakınmadı diye yanıtladılar, bu kötü kadın ateş ve suya aybaşı sırasında yaklaştı. Bir de erkek ruhu gördüm, başının derisi yüzülüyordu... Dünyada dindar bir adamı kesmişti. Sürekli ağzına kadınların aybaşı akıntısı dökülen bir adam gördüm, aynı zamanda kendi çocuğunu pişirip yiyordu... Dünya-dayken bu kötü adam aybaşı kadınla ilişki kurmuş denildi.'

Bu korkunç çukurun görünümüleri sürüyor. Göğüslerinden asılan bir kadın dünyada zina yapmıştı, aşağıdan zararlı hayvanlarca kemiriliyordu. Dünyada ayakkabısız yürümüş, uygun elbise giymemiş ve ayakta işlemiş, değişik yerlerinden kemirilen erkek ve kadınlar vardı. Dili çenesinden çıkmış, haşaratın yediği biri, dünyada iftiracılık yapmıştı, bir cimri çarmıha gerilmiş, binlerce acımasız cin üstünde tepiniyordu, ona şiddetle vuruyorlardı, bebeklerini emzirmeyi reddetmiş kadınlar göğüsleriyle tepeler kazıyorlardı, başkaları kocalarını aldattıkları için göğüsleri demir taraklarla yarılıyordu, diliyle sürekli kızgın bir sobayı yalayan biri, efendisine kötü söz söylemişti; tek bacağından asılmış bir çocuğun gövdesinin deliklerinde kurbağa, akrep, yılan, karınca, sinek, solucan gibi haşarat geziniyordu, dünyada yalancılık yapmıştı, biri sütun gibi dimdik yılan şekline girmiş dikiliyordu, fakat başı insan başıydı, din değiştirmişti...

Arda Viraf'ın hayalinde de, Dante'nin *İlahi Komedya'sı* gibi, cehennem acılarının tasarımı için bol malzeme vardır, hayal gücü daha da sonsuzdur: İkisinin de, cennetin neşesine ilişkin görüşlerimiz, ışığın değişik bolluğuyla oturan, dikilen, dolaşan ılımlı arkadaşlar ve çok iyi giyimlilerden ibarettir. Gerçekten, korkutucu akıntının günlüğü sayfalarca sürer ve iğrenç kokan çukurun yolu görüldükten sonra hayalci, yazar, 'sonra Kötü Ruh'u gördüm, ölümcül dünyayı yıkanı, dini kötülük olanı, cehennemdekilerle alay eden ve eziyet edeni, ve neden benim işimi yaparsın ve yaratıcını düşünmeyip yalnız benim isteğimi yerine getirirsin, diye soruyordu'.

'Sonra, iki melek kılavuzum, İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi, beni karanlık ve korkunç, berbat yerden çıkardılar. Sonsuz ışığa, Ahura Mazda'nın toplantı yerine getirdiler. Biat etmek istedim, Ahura Mazda bana, mükemmel bir hizmetçi oldun Arda Viraf, dedi. Dünyaya benim inancımın bildiricisi olmak için geldin. Şimdi onlara git, görüp anladığın gibi dünyada doğruyu anlat. Bana inananlara Arda Viraf, bir tek dini yolu vardır, yüksek dinin yolu, başka yol yoktur, dindar olan tek yolu izleyin ve ondan mal, şan, akıl için dönmeyin, fakat iyi düşünce, iyi söz ve iyi işlerle yaşayın; şunu da bilin ki bu sığırlar tozdur, bu atlar tozdur, altın ve gümüş tozdur ve insanın gövdesi tozdur; dünyada yalnızca tozla uğraşmayın, dindarlara övgüde bulunun, görevlerinizi yerine getirin ve iyi işler yapın, de. Sen mükemmelsin Arda Viraf, git ve vahyet, Tanrıyı düşünerek yaptığınız her temizlik ve temizlenmeyi bileceğim, hepsini bilirim.'

'Bu sözleri duyunca Yaratıcı Ahura Mazda'nın önünde eğildim' diye şahane eser biter, 'İlahi İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi beni, şimdi üstünde yazdığım bu halı döşenmiş yere cesurca ve başarıyla getirdiler'.

'Mazdaya inananların iyi dini ihtişamla zafer kazansın!'

'Sağlık, zevk ve neşeyle bitirildi'.¹⁵

¹⁵ Age'den özetle.

2. KOZMİK DÜŞÜŞ VE YENİLENME

İranlı yaratılış, düşüş ve dünyanın yenilenmesi mitosu, temel olarak yalnız Yahudilik ve Hristiyanlığın mesih düşüncelerini değil, fakat *Das Kapital*'in birinci cildinin son bölümündeki gibi, Marksist proletarya vahiyleri parodilerini de etkilemiştir. Kendisi, yalnız Pehlevi (orta Farsça) eseri, Bundehiş 'Yaratılış Kitabı'nda korunmuştur. Arda Viraf kitabı gibi bu da son Sasani restorasyon döneminin (MS 226-641) ürünüdür.¹⁶ MS 881'e kadar bugünkü haliyle tamamlanmış değildir. Sonuçta, iyi ve kötü kozmik çelişkisinden, türeyen ana temanın vahyinden yalnızca popüler ve yansıma ile daha sonraki inançları içermiştir. Fakat İran biliminin eski ustası James Darmesteter'in Zerdüşt geleneğinde gözlediği gibi, dünyada, eski yükselişinden bu kadar zayıf ve eksik anıtlar bırakan böyle büyük bir inanç daha yoktur.¹⁷ Önce Büyük İskender'in (MÖ 331), sonra İslamın (MS 641) gayretiyle son acılı yeniden inşasından yüzyıllar sonra, bir zamanların büyük İran İmparatorluğu dininden, acınacak kadar az şey, yıkıntılar kalmıştır.

Bundehiş'e göre:

Dünyadaki her şeyin onunla işlediği iki yaratıcının diyalektiği, doğanın her parçasında iyi ve kötüyü gösterir, kendisiyle ilişkili ve düzensizlikle nitelenmiş tüm sonsuzlukta mevcuttur. Fakat ikisi de sonsuza kalmazlar. Sonuçta, kaçınılmaz olarak karanlık ve kötü güç, Angra Mainyu, tüm çerçevesiyle, tüm tarihin gösterdiği dünyanın yenilenmesi kriziyle yok olacaktır, her bireyin kategorik olarak gerçekleşmesi oluşacaktır.

'Çünkü böylece (peygamber Zerdüşt'ün sözleriyle), iki önde gelen ruh bir çift olarak, yine de eylemlerinde bağımsız olarak eskiden beri bilinirlerdi. Düşünce, söz ve iş olarak daha iyi ve daha kötüdürler. İkisi arasında akıllı olan, doğrusunu seçsin. Öyleyse, kötü işleri yapanlar gibi seçmeyin. Böylece, mükemmellik elde edilene kadar büyük yenilenmeyi getirenler ve dünyayı ilerleten-

¹⁶ E.W. West, *Pahlavi Texts*, kısım I: *The Bundahish, Bahman Yasht, and Shahyast La-Shahyast; Sacred Books of the East*, c. V, The Clarendon Press, Oxford, 1880, s. xiii, xliii.

¹⁷ James Darmesteter, *The Zend Avesta*, kısım I, *The Vendidad, Sacred Books of the East*, c. IV, The Clarendon Press, Oxford, 1880, s. xii.

ler gibi olabiliriz.’¹⁸

Ahura Mazda, (Bundehişt’te okuyoruz) her şeyin bilgisiyle, tüm sonsuzlukta Angra Mainyu’nun var olduğunu, fakat onun geri, *a posteriori* bilgisiyle, ışığın varlığını bilmediğini, biliyordu. Yaratılış, Ahura Mazda ruhsal bakımından otuz bin yıl mükemmel durumda kalan belli ruhsal varlıkları yarattığında başladı. Bunlar hareketsiz, düşüncesiz ve fiziksel varlığı olmayan varlıklardı. Bu zamanın sonunda, karanlıklar gücü, yükselerek haşmeti kavradı, yalnızca yıkıma istekli bedhah doğası nedeniyle ışığı bozmaya koştı. Onun gücünü kendisinden fazla buldu. Ama kırılganlık içinde kendi gayyasına dönerek, orada şeytanlar yarattı. Onlarla, ışığa karşı çıktı.

Sonra Işığın ve Gerçeğin Efendisi, sonun ne olacağını her şeyi bilen bilgisiyle bilerek, yalan canavarıyla buluşmaya gitti. Barış önerdi. Öbürü düşündü; Ahura Mazda güçsüz olduğundan barış istiyor. Ama Ahura Mazda, sen her şeyi bilen ve her şeyi yapabilecek güçte değilsin, bu nedenle beni ne yok edebilir ne yarattıklarımı kandırabilirsin. Dokuz bin yıllık karışık bir çelişki dönemi saptayalım, dedi. Çünkü üç bin yıl her şeyin kendi istediği gibi olacağını biliyordu. Üç bin yıl iki isteğin karışıklığı olacaktı, son üç binde Zerdüş’tün doğumuyla ötekinin iradesi kırılacaktı. İlk üç binin durağan durumuyla bu dokuz bin, on iki bin yıl yapıyordu. Ve Angra Mainyu, köksüz bilgisiyle bilmediğinden, bu düzenlemeden hoşnut oldu. Gayyasına döndü ve oyun oynandı.

Ahura Mazda ilk adım olarak, İyi Akıl ve Gökyüzünü yarattı. Öteki Kötü ve Yalanı. İyi Akıl, Dünya Işığını, İyi Dini, Doğru Düzeni, Mükemmel Yönetimi, Kutsal Dindarlığı, Mükemmellik ve Ölümsüzlüğü üretti. İkinci adım olarak Efendi Mazda, köşelerindeki dört kaptanla teselli ordusunu yarattı, ay, güneş, sonra su, toprak, bitki, hayvan ve insan.

Angra Mainyu, bu arada uykusuna döndü. Fakat bu üç bin yılın sonunda dişi bir şeytan, Jahi (aybaşı) göründü ve ona seslendi: Kalk! Hepimizin babası! Artık ben dünyada Ahura Mazda ve başmeleklerinin çekeceği zarar ve hasara neden olacağım. Doğ-

¹⁸ Yasna 30:3, 9, Mills, *age*, s. 29, 33-34.

ru insanı, çalışan öküzü, suyu, bitkileri, bütün yarattıklarını zehirleyeceğim. Angra Mainyu bunun üzerine kalktı, onu alnından öptü ve aybaşı denilen toz cinin üstünde göründü. Benden istediğin nedir, diye sordu. Bir erkek istiyorum, diye yanıt verdi, bana onu ver. Angra Mainyu'nun biçimi kütük gibi bir kertenkeleyle, o anda, on beş yaşında genç bir insana dönüştü. Bu, ona Jahi'nin gayretini verdi.

Angra Mainyu sonra, bedbahtlıkla öfkelenip burçlarda dolaşan gezegenlere yılan gibi sarıldı, uzayın belirlenmiş düzenini bozdu. İkinci cüreti, suya karşıydı. Ona da karanlık indi. Sonra toprağa, yılan, akrep, kertenkele ve kurbağa döktü. Öyle ki, toplu iğne başı kadar yer bile bu haşarattan kurtulamadı. Toprak sallandı ve dağ sıraları yükseldi. Angra Mainyu onu deldi, merkezine indi, şimdi bu cehenneme yol oldu. Dördüncüsü, bitkileri kuruttu. Fakat Bitki meleği, onları bir parça suyla karıştırdı ve Yağmur meleği onları yağmurla yere döktü. Bütün dünyada insanın başındaki saç gibi bitki fırladı. Bu bitkilerin tohumlarından, dalsız kökü, tatlı suyu ile, kabuksuz Bütün Tohumların Ağacı, dünya okyanusunun ortasından yükseldi. Griffon kuşları ona kondu, sinekler ondan çıktı, suya tohum atıldılar ve yağmurla yine dünyaya yağdılar.

Dahası, ilk ağacın çevresinde, ikincisi, yaşlıları kaldıran, ölüleri canlandıran, ölümsüzlüğü ihsan eden Gaokerena, Beyaz Homa (Sanskrit *soma*) ağacı yükseldi. Onun kökünde Angra Mainyu, kökünü yaralasın diye bir kertenkele yarattı. Fakat bu kertenkeleyi uzaklaştırmak için on tane karabalığı yaratıldı. Bunlar her zaman onun kökünün çevresinde, birinin başı kertenkeleye dönük olacak biçimde yüzerler. Bu iki ağacın arasında 9.999.000 mağaralı dağlar yükseldi. Bunların işlevi suları korumaktır, onun mağaralarından sular her ülkeye aktı.

Bitkilerin yapısında da; Angra Mainyu'nun gelişinden önce hiçbirinin diken ve kabuğu yoktu. Bütün Tohumların Ağacı gibi hepsi tatlı ve yumuşaktı.

Sonra Angra Mainyu'nun beşinci işi, Yalnız-Yaratılan Öküze karşıydı. İlk yabanıl, Daiti ırmağının kıyısında Eran Vej'da dünyanın yedi ülkesinin merkezinde inek biçiminde otliyordu. Ay

kadar beyaz ve parlaktı. Düşman sinek gibi uçarak geldi. Hırs, istek, acı, açlık, hastalık, şehvet ve uyuşukluk hayvana sokuldu. Yalnız-Yaratılmış Öküz öte yana geçti, sağa düştü. Ruhu çıktı, önüne durdu. Ahura Mazda'yı çağırdı. On bin insanın aynı anda çıkan sesi gibi sesle. Bu kadar yıkım dünyaya geldiğine göre, yaratıkların koruyuculuğu kime kaldı? Bir zamanlar açıkladığın insan nerede? Onu ben yaratacağım ki, koruma öğretisini öğretsin?

Işığın Efendisi yanıtladı, sen hastasın, Öküz Ruhu. Angra Mainyu hastalığıyla hastalandın. Eğer dünyada bu insanı yaratma zamanı şimdi gelseydi, Angra Mainyu'nun hiç etkisi olmazdı.

Öküzün ruhu ay katına yükseldi ve aynı şekilde ay katına, güneş katına seslendi. Fakat orada Zerdüşt peygamberin yolunun ruhu ona gösterildi ve o da yatıştı. Dünyanın yaratıklarını besleyeceğim, dedi. Dünyadaki yaratıklara rızasını gösterdi, yeniledi.

Bu arada, Yalnız-Yaratılan Öküzün gövdesi sağa düşünce, onun tohumu aya götürüldü, ay ışığında temizlendi. Bu temizlenmiş tohumdan erkek ve dişi çıktı, sonra dünyada iki yüz seksen iki tür çift görüldü. Havada kuşlar, yerde dört ayaklılar, suda balıklar. Ve öküzün iliğinin geldiği yerde elli beş cins tohum ve on iki cins sağaltıcı bitki büyüdü. Boynuzlarından bezelye, burundan pırasa, kanından şarap yapılan asma, ciğerlerinden sedef otu benzeri otlar ve yüreğinin ortasından kekik.

Angra Mainyu'nun altıncı saldırısı ilk yaratılmış insan Gayomart'a karşıydı. Ruhsal formuyla Yalnız-Yaratılmış Öküzle Eran Vej'de, yedi ülkenin ortasındaki ülkede yaşıyordu. Ahura Mazda ışığın efendisi, öncelikle Gayomart'ın üstünde bir ter çıkardı. Bir duanın bir kıtasının okunması için geçecek kadar zaman içinde, bu terden on beş yaşında, uzun ve ışık yayan bir insan gövdesi yarattı. Gayomart'ın terinden çıkan gövde gözleriyle Ulu Varlığa bakındı. Fakat dünyayı gece kadar karanlık gördü. Toprak bir toplu iğne başı kadar yerinde bile haşarattan kurtulamamıştı. Büyük cennet katları dönüşümdeydi. Güneş ve ay hareket ediyordu, gezegenler yıldızlarla savaştaydı.

Angra Mainyu, Gayomart'a, ölüm cinini yolladı. Fakat onun belirlenmiş zamanı gelmemişti, yaşamı otuz yıl daha sürecekti. Tamah, hastalık, şehvet ve uyuşukluk o zaman Gayomart'a bu-

laştı. Ve ölünce sola düştü ve tohum verdi. Öküzünki ayda temizlenmişti, Gayomart'ınki güneşte temizlendi. Dahası, ölünce, orada, organlarından sekiz cins metal çıktı: altın, gümüş, demir, pirinç, teneke, kurşun, cıva ve adamant.

Altın dünyada kırk yıl kaldı, Mükemmel Tefekkür meleğince saklandı. Ondan on beş yapraklı bir bitki büyüdü -her yıl bir yaprak- ve ilk insan çifti birbirlerinin kollarını ve gövdelerini öyle sıkı sardılar ki, hangisi dişi hangisi erkek görülmedi, ayrı yaşayan ruhlar oldukları da anlaşılamadı. Bitkinin formunda iki insan oldular, Maşya ve Maşyoi. Onlara soluk verildi, bu ruhtu. Ahura Mazda, siz insansınız. Dünyanın atası, mükemmel bağlılıkla yaratıldınız. Yasal görevlerinizi yerine getirin, iyi şeyler düşünün, iyi sözler konuşun, iyi işler yapın ve cinlere tapmayın, dedi.

Her birinin ilk düşüncesi ötekini memnun etmektir. İlk işleri gidip baştan aşağı yıkanmak oldu. İlk sözleri Ahura Mazda'nın su, toprak, bitki, hayvan, yıldızları ve ay ve güneşi ve bütün refahı yarattığı oldu. Fakat sonra, düşman, çelişki, zihinlerine doldu. Onlar da her şeyi Angra Mainyu'nun yarattığını iddia ettiler.

Otuz günü yemeksiz geçirdiler. Yaprak kırıntılarıyla örtündüler. Bir keçiye rastladılar ve memesinden sütü ağızlarıyla içtiler. Maşya bu sütü içmezden önce mutluydum, dedi. Fakat şimdi aşağılık gövdem içti, neşem daha da arttı. Bu kötü konuşmanın ikinci kısmı cinlerin gücünü artırdı. Onlar da yiyeceklerin tadını azalttılar. Öyle ki, yüz parçadan biri kaldı.

Otuz gün sonra şişman ve beyaz dişli bir koyuna rastladılar ve onu kestiler. Melekler onlara tahtadan ateş elde etmeyi öğretti. Eti kızarttılar. Üç parçasını ateşe atıp bu ateşin payı dediler. Bir başkasını göğse fırlattılar, bu meleklerin payı dediler. Bir akbaba bir parçasını onlardan kaptı ve bir köpek ilk parçasını kapıp yedi. Şimdi, deriden elbise giydiler; bir çukur kazdılar, demir elde ettiler ve taşlarla vurup ucunu sivriltiler. Odun kesip gölgelik yaptılar.

Angra Mainyu, çifti münakaşa ettirdi. Birbirlerinin saçlarını, yanaklarını koparttırdı. Cinler, siz insansınız, cine tapın, bedbaht cininiz boyun eğebilir, diye bağıştılar. Maşya bir inek öldürdü ve sütü kuzeye doğru döktü. Cinler öyle güç kazandılar ki, sonraki elli yıl, çift, birleşme için istek duymadı. Ama sonra, önce Maş-

ya'da sonra Maşyoi'de istek uyandı. Kadına, seni görünce cinsel isteğim uyanıyor, dedi. Kadın, senin isteğini görünce ben de sana kapılıyorum, dedi. Bu onların ikisinin isteği oldu ve elli yıl da bu bizim görevimiz diye konuştular.

Bir erkek ve kızları doğdu ve soyları için duydukları şefkat borcuyla, anne birini, baba birini yedi. Ahura Mazda bu şefkati kaldırdı, ki çocuk canlı kalsın. Ve yedi ikizleri oldu, yedisi erkek, yedisi kızkardeş-eş...¹⁹

Tekvin'in ikinci bölümündeki gibi Zerdüş mitosu, türeyişi, *İlkel Mitoloji*'de tartışılan bitki karmaşasına bağlar.²⁰ Fakat ilkelerin mitolojisinde yaşamın ve dünyanın ahlaksal eleştirisi yoktur ve Levant öğretilerindeki düşüş, sonuçta da restorasyon teması bulunmaz.

Kitabı Mukaddes ve Bundehiş, düşüşü, dünyadaki kötülüğün ahlaksal muammalığine bir yanıt olarak yansıtır. Yine de mitsel olayda iki görüş kesinlikle farklıdır, görüşler gibi restorasyon da: İran mitosunda kötü, kozmik görüş açısıyla değerlendirilir, insanın düşüşünden öncedir. Düşüş sonraki episoddur. Kitabı Mukaddes'teyse düşüş insanı izler, onun uygunsuzluğu doğal dünyaya ve kendisine felaket getirir. Kudüs İbrani Üniversitesi Profesörü Oseph Klausner'in önemli eseri *İsrail'de Mesih İdeası*'nda (*The Messianic Idea in Israel*) denildiği gibi:

'Doğal kötülük (felaket) peygamberlerin gözünde insan kötülüğünün sonucudur. Doğanın yaratıcısı tanrı kötülüğün kaynağı olamaz. Böyle değilse iki güç, iyi ve kötü onun tarafından kullanılmış olmalı ve Tanrının niteliği tamamen, uyumlu, yapısal olarak ulu olmamalıdır. İnsanın işleri bu nedenle doğada ve toplumda kötünün kaynağıdır.'²¹

Ve yine (italikler Profesör Klausner'e ait):

'İsrail'in akıllı adamları, Yunanistan'dakinin tersine, doğal kötülüğü (yıkım) bağımsız bir varlık olarak görmediler. İnsan kötülüğünün (yanlışlık) sonucu olarak gördüler. Peygamberler, do-

¹⁹ *Bundahish*, I-XV, XXIV, XXVII'dan özetle, Zat-sparam II.6, V.1-2, VII. 3-6, VIII. 3-5, IX.2-6, X.3-4. (West, age, s. 3-58, 88, 99, 161-167, 174, 176-77, 177-79 ve 183).

²⁰ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 176 vd.

²¹ Joseph Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, çev. W.F. Stinespring, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1956, s. 59.

ğa güçlerine sahip küçük tanrıya değil, tek tanrıya inandıklarından iyi ve kötünün tek tanrıdan geldiğine inanmak *zorunda* kaldılar. Eğer iyi ve kötü, doğası kesinlikle mükemmel ve uyumlu olması gereken *tek* üstün varlıktan geliyorsa (yoksa *tek* olamaz ve düalizm-ikicilik inancına varılır), o zaman gerekli üstün varlık kötüyü kötü insanlar *nedeniyle* ve kötü insanlar için yaralıyordur. Böylece, kötü insanların kötülüğü sona ererse bütün *kötülük*, genelde doğal kötülük de bitecektir'.²²

Kötülüğün kaynağı nasıl tanrıda olabilir, tanrıda değilse insanda olabilir, tartışmayacağım. Fakat bu düşünce karışıklığının karşıtı Zerdüşt sistemi, bir karar verme anını garanti etmektir. İran mitosunda yaratılışın bozulması kişilikten değil, ilkeseldir. Yalan, felsefi olarak Hint ilkesi *Maya*'nın, dünyayı yaratan hayal gücünün eşdeğeridir. Âdem ve Havva'nın günahı kurala uymamaktır. Bu da ontolojik olmaktan çok pedagojiktir, hatta ahlak-saldır, çıkarla ilgilidir. Kendi kendini yönetmek ahlaksal bir tartışmaya neden olabilir. Eski Ahit öğretisinde önem açıkça bu tür emirlere iradi olarak uymayı vurgular (Yemek tabusu, sabah yasağı, benzetmesiz tapınma, sünnet, endogami ve ötekiler). Zerdüştçülerde, bu konulara önem verilir, yakın akraba evliliği, saç ve tırnakların kesilmesi, düzenlenmesi, ateş için kuru odun, aybaşı temizliği vb. Fakat iki geleneğin ciddi, derin yaklaşımları karşılaştırıldığında, kozmik yasaya aşiret geleneğinin yükseltilmesinin ötesinde, olası gelişime, iki zıt düzen tasarladıkları görülür.

Kitabı Mukaddes'in görüşünde, düşüşün, insan tarihinin tanrıya karşı gelmesi çerçevesine konmasıyla, tanrının kimliğine daha fazla rekabeti yasaklamıştır; insan kimliğine leke sürmüştür ve dahası, bu mitosun tarihselliğine artan bir önem karşı konulmaz bir ısrar kazandırmıştır. Sorunun kozmik yönü ise felsefeyle simgeleştirilmiştir. Daha sonraki yüzyılların gösterdiği gibi, Kitabı Mukaddes tefsirinin egemenliğinde her ana ruhsal davranışın, tutumun, önde gelen esini bu olmuştur.

İsrail'de mesih fikri, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, temelde kozmolojik değil siyasaldır. Ana konusu İsrail'i dünya ön-

²² Age, s. 65-66.

derliğine yükseltmektir. Klausner, İsrail halkının Mesihe inanasında, *siyasal öge etnik ögeyle kolkola gider*, diye yazar.²³ *'Uluşçu olan da evrensel olanla'*. Kudüs'ün düşüşünden önceki dönemde (MÖ 886) peygamber öğretisinde vurgu tanrının durumuna taraf-tar olma gereksinimindedir. Yani Yahudiler gibi yaşamak, Yahudi olmayanlar gibi değil. İlk İsaiah (MÖ 740-700) tarafından yüceltilen mesih zamanın genç Judah kralı Hezekiah (727-698) olmuştur. Profesör bu noktada, aşağıdaki Talmud deyişini alıntılar: 'Kutsal olan, kutsama ona, Hezekiah'ı mesih ve Sennacherib'i Gog ve Magog olarak atamak istemişti (Sanhedrin 94a) Yine Amora R. Hillel'in deyişi: 'İsrail için mesih olmayacak, çünkü onlar onu Hezekiah günlerine gördüler' (98b ve 99a).²⁴ Bu dönemde 'tanrı günü'nün dünyanın veya zamanın sonuyla (ölülerin dirilişi ve öteki konularla) bir ilgisi yoktu. Bu düşünceler henüz Zerdüşt kaynağından Kitabı Mukaddes inanış sistemine girmemişti.

Fakat bu kaynakta, kurtarma düşüncesi siyasal değil, kozmolojiktir. On iki bin yıllık süreden sonra dünyanın sonunda görünecekti. Ahura Mazda tarafından önceden biliniyordu ve o gün görünüp yaşayanları ve ölüleri yargılayacaktı. Peygamber Zerdüşt'ün nihai amacı bu nedenle ciddi ve geniş anlamıyla öğretilerinde dünyanın şekil değiştirmesini (tecelli) getirmezdi, yine dünyanın başlangıçtaki gibi karanlıktan, acı ve ölümden kurtulmuş olmasıydı. Bir Avestan metninde, 'ondan sonra', yaşlanmak ve ölmek, çürümek ve bozulmak yok, sonsuz yaşam ve sonsuz çoğalmak, kendi isteğinin efendisi olmak var. Ölümler çıkınca, yaşam ve ölümsüzlük gelecek ve dünya istediği gibi yeniden kurulacak' diye anlatılır.²⁵

Dünya gezegenindeki MÖ altıncı yüzyılda yaşayan gerçek bir kişi olarak Zerdüşt, bize gelen yaşamının yetersiz bilgileriyle, tam yansıtılmamış olabilir. Fakat Zerdüşt'ü mükemmel bir insan olarak yansıtan simge gezegeninde, çok açık ışıktadır, açıkça kronolojik değil, fakat görevinin mitosuyla -Buddha ve İsa'nın ya-

²³ Age, s. 10.

²⁴ Age, s. 56-57 ve not 8.

²⁵ Yasht 18.2.11. James Darmesteter, *The Zend Avesta*, kısım II, *The Sirozahs, Yashts and Nyasis, Sacred Books of the East*, c. XXIII, Oxford The Clarendon Press, 1883, s. 290.

şamları gibi- yani yaşadığı gerçeğin devrim ve simgeleştirilmesiyle, ona ve öğretisine ihtişamla bağlanılarak görünür. Okuyoruz:

‘O şeriate göre düşündü, şeriate göre konuştu ve şeriate göre yaptı; öyle ki, o kutsalın yaşayan dünyada en kutsalıydı, gerçekleşen dünyada en iyi yöneticiydi, parlaklıkta en parlak ve ihtişamda en ihtişamlıydı, zaferde en muzafferiydi. Onun görünmesiyle cinler kaçtılar’.²⁶

Onun dünyaya gelmesi ve öğretisini yayması, on iki bin yıllık dünya süresinde, son üç bin yılın başlangıcıydı. Sonunda manevi oğlu Saoşyant ‘gelecek kurtarıcı’ dünya mesihi görünecek. Gerçeğin, Yalan üstünde zaferini tamamlayacak ve tanrının bozulmamış yaratılışı dünyada sonsuza kadar yeniden kurulacak.

Efsane, Zerdüşt’ün doğum yerinin ilk insan Gayomart ve Yalnız-Yaratılan Öküzünki olduğunu söyler, Daili ırmağının yanında, yedi ülkenin ortasındaki ülke Eran Vej’de. Doğunca güldü. Okuyoruz: ‘Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar neşelendi. Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar arttı. Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar neşeyle bağırdı’.²⁷

Cinler ise başka durumdaydılar. Angra Mainyu kuzeydeki yerinden koştu, sürüsüne, ‘yok edin onu’ diye bağırdı. Fakat kutsal bebek Aşi Vanguhi diye bilinen duayı yüksek sesle okudu ve cinler dağıldılar. ‘Efendimizin isteği kutsal şeriattır’ diye dua etti, ‘iyi aklın zenginliği bu dünyadaki Ahura Mazda’nın işleridir. Onun şeriatına göre onun gücünü kullanarak bağışta bulunun ve yoksullara yardım edin’.²⁸

Peygamberin üç karısı olduğu nakledilmektedir. Fakat bunda tarihten çok mitolojiyi biliyoruz, ‘ilk ve ayrıcalıklı karısına gitti. Adı Hvov’du, üç kez, her seferinde tohum yere geçti. ‘Bu, onun Toprak olduğunu gösterir.’ Ve ilk yaratılan insan Gayomart’ın tohumunu alan melek bu tohumun da güç ve parlaklığını aldı’.²⁹ Bu tohumlar, kozmik yenilenme zamanında üç oğul olacaktı: Ukşyatne-mangh, Ukşhyat-ereta ve sonuncusu Mesih Saoşyant.³⁰

²⁶ Yasht 19.13.79-80. Darmesteter, *The Zend Avesta*, ks II, s. 304-5.

²⁷ Yasht 13.93.

²⁸ *Vendidad*, Fargard 19.1-2 (Darmesteter, I, s. 204).

²⁹ Yasht 5.7-15 (Darmesteter II, s. 55-57).

³⁰ Bundahish 32.8-9.

Bir kız, Eredad-ereta, Kansava gölünde yıkanırken, on iki bin yıllık dünya süresinin sonunda, bu tohumdan gebe kalacak ve kurtarıcı Saoşvant'ı doğuracaktı. Önceki ikisi de böyle doğmuştu, iki bakireden, Srutad-fedhri ve Vanghu-fedhri'den.³¹

Fakat gelecek olan yenilenmenin doğasıyla ilgili olarak şu açıklanmıştır:

‘Topraktan bitki gibi büyüyen Maşya ve Maşyoi önce su, sonra bitki, sonra süt, sonra etle beslendiler. Ölme zamanları geldiğinde önce etten, sonra süttten, sonra ekmekten vazgeçtiler. Ölene kadar suyla beslendiler. Aynı, son bin yılda, tat gücü azalacağı gibi. Bir kutsanmış yemeğin tadı, üç gün ve geceden fazlası için yeterli olacak, insanlar etten vazgeçecek, sebze ve süt yiyecekler. Sonra süttten kaçınacaklar, bundan sonra sebze ve suyla beslenecekler. Saoşyant'ın gelişinden on yıl önce yiyeceksiz kalacaklar ve ölmeyecekler.³²

Bandehiş'e göre, ölülerin dirilişi Saoşyant'ın gelişini izleyecek. Önce Gayomart'ın kemikleri canlandırılacak. Sonra Maşya ve Maşyoi'nin, sonra öteki insanların. Hepsi gövdesine kavuşunca herkes annesini, babasını, kardeşlerini, karısını ve cinsinden ötekileri bilecek.

‘Sonra tüm insanların bulunduğu bir toplantı olacak, herkes kendi iyi ve kötü işlerini görecek. Ve bu toplantıda kötü bir adam, beyaz koyunların arasındaki kara koyun gibi göze çarpacak. Dahası, toplantıda kötü adam, dünyada arkadaşı olan doğru olana dünyadayken senin yapmış olduğun iyi işlerden niçin bana haber vermedin, diye şikâyet edecek. Ve eğer doğru adam ona bildirmediyse, toplantıda o da utanacak.

Sonra doğru ile kötü ayrılacak, doğru cennete, fakat kötü geri cehenneme konulacak. Üç gün üç gece cehennemde gövdesi cezasına çarptılacak, sonra kötüler üç gün üç gece cennetin mutluluğunu tadacak. Doğrunun kötüden ayrıldığı gün, insanların göz yaşları bacaklarından aşağıya akacak. Baba eşinden, kardeş kardeşinden, arkadaş arkadaşından ayrılınca, hepsi kendi işinden ceza görecek. Doğrular kötüler için, kötüler kendileri için ağlayacak,

³¹ Yasht 13.141-42.

³² Bundahish 30.1-3.

çünkü kendi iyi, oğlu kötü bir baba olabilir; kendi iyi, kardeşi kötü olabilir.

Bir meteor düşecek ve dünyanın sıkıntısı koyunlara kurt düşmüş gibi olacak. Ateş ve ateş meleği cehennem ve dağlardaki metali eritecek, bu, dünyada ırmak gibi akacak. Bütün insanlar bu ırmaktan geçip temizlenecek. Doğru birine ılık sütte yürür gibi gelecek, kötüye erimiş metalde yürüyor gibi olacak,

Sonunda, en büyük sevgiyle hepsi bir araya gelecek, baba ile oğul, kardeş ile arkadaş birbirlerine sarılacaklar. Yıllardır neredeydin ve ruhun nasıl yargılandı, doğru muydu, kötü mü? Gövde gördüğü ilk ruhu bu sözlerle soruşturacak. Bütün insanlar Ahura Mazda ve meleklerine övgüyle yükselen bir ses olacak. Saoşyant yardımcısıyla bir törenle öküzü kesecek, yağından, beyaz Haoma'dan ölümsüzlük içeceği hazırlanacak. Bütün insanlara verilecek ve hepsi ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünyada yaşamış olan herkes kırk yaşında olacak, daha az yaşamış olan on beş yaşında olacak; herkese kendi karısı verilecek ve karısı ve çocuklarıyla yaşayacak. Dünyadaki gibi olacaklar, ama artık çocukları olmayacak. Ve bu da; dünyada tapınmayanlar ve elbiseyi doğru bir armağan olarak bağışlamayanlar çıplak olacak. Fakat tapınacaklar ve melekler onlara elbise sağlayacak.

Sonra Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu ve her melek kendi karşısını yakalar. Düşen meteor yılanı yakıp kül eder, cehennemin kokusu ve tozu da bu metalle yanar, ta ki cehennem temizlenene kadar. Ahura Mazda cehennemin arazisini dünyayı genişletmek için getirecek, evrenin yenilenmesi gerçekleşecek ve her şey ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünya buzsuz, yükseltisiz bir ova olacak, hatta doğru Şinvat Köprüsü olan dağ bile, yıkılacak ve yok olacak'.³³

3. ŞAHLARIN ŞAHI

Güçlü Asur monarkı Tiglath Pileasar 111 (h. MÖ 745-727) işgal ettiği halkların iradesini kırmak için yeni bir yol bulmuştu.

³³ Bundahish 30.4-33. (West, age, s. 121-30).

Bu hanedan süresince Şalmaneser V (726-722), Sargon II (721-705), Sancherib (704-681), Asarhaddon (680-669) ve Asurbanipal (668-626) (eski Semitik dünya hakkında bilgilerimizin çoğunu yıkılan tablet kütüphanesinden öğrenmişizdir) tarafından bu yol kullanıldı. En eski uygulamalardan biri fethedilen kentin halkını kılıçtan geçirmektir. Aynı Ceriko'daki Yeşu'nun savaşçıları gibi: Ve erkek ve kadın genç ve ihtiyar, öküz ve koyun, ve eşek, kentte olanların hepsini kılıçtan geçirip tamamen yok ettiler'.³⁴ Ve yine, 'çünkü Rabbin Musa'ya emrettiği gibi onları tamamen yok etsin, onlara lütuf olmayıp ancak kendilerini helak elsin diye', Ai'de,³⁵ Gibeon'da, Makkedah, Libnah, Gezer, Eglon, Hebron, Debir ve bütün Necip halkı da. Veya gelip tüm kentlileri köle yapabilir, vergiye bağlayabilirdi. Manasse'nin Megiddo'yu ve Zebulun'un Kitron'u yaptığı gibi.³⁶ Fakat ilk uygulama, galibin zaferinin sonuçlarından yararlanmasını engelliyor, ikincisi de sağlam bir halk bırakarak isyana hazır tutuyordu.³⁷

Tiglat Pileser'in buluşu, fethedilen halkların kendi ülkelerinden başka yerlere sürülerek toprakla bağlarını kesmek ve yaşam yollarını değiştirmekti. Babil 745'te fethedildi ve halkının büyük kısmı götürüldü. Yazıtlar bu ülkenin en azından otuz beş ayrı halkının böyle götürülüp değiştirildiğini yazıyor.³⁸ 739'da Ermenistan yıkıldı ve Hamath eyaletinden otuz bin kişi, yukarı Dicle'nin Tuşan eyaletine götürüldü. Aynı miktar Suriyeli Celnah'ten alınmış ve yerlerine Elam'dan Aramiler yerleştirilmiştir.³⁹

Amos peygamber, İsrail'de bağırırken, halkını, komşu ulusların felaketleriyle uyarıyordu, 'Sionda kaygısız olanlara ve Samiriye dağında emniyette bulunanlara, milletlerin birincisinin tanınmış adamlarına... ne yazık! Kalneye geçin de görün ve oradan büyük Hamata gidin ve Filistinlilerin Gat kentine inin'.⁴⁰ Halklar, doğudan batıya, batıdan doğuya, kuzeyden güneye, gü-

³⁴ Yeşu 6:21.

³⁵ Yeşu 8:24.

³⁶ Yeşu 10:6-11:20.

³⁷ Hâkimler 1:27.

³⁸ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 6-8.

³⁹ Age, s. 11-12.

⁴⁰ Amos 6:1-2.

neyden kuzeye, eskiden eser kalmayıp ulusal sürekliliğin toprak temeli kalmayana kadar sürmüştü.

Asur krallarının tarihsel rolü, bu nedenle, eski Yakınoğu halkının bu zamana gelen uluslararasılaşmış etkileşiminden, karışımından yaratılmış tüm geçmişi silmek olarak tanımlanabilir. Kendileri de, bu arada, çok tehlikeli bir karma oluşturluyorlardı. MÖ 616'da, canlanan Babil'in kralı Nabopolassar'ın bağlaşığı Medli Aryan kralı Kyaksares, kuzeydoğudan gelerek Asur'a girdi. 612'de Ninoive'yi aldı. İmparatorluğun halklarına zulmetti, onların uygulamasını o kadar güzel yerine getirdi ki, Eduard Meyer sonucu şöyle anlatır: 'En müthişinden bir felaketti. Sadece bir imparatorluk parçalanmadı, bir an öncesinde tüm Asya'yı kontrol eden, fakat pratikte tüm halkın musibeti ve korkusu olan uluslar yok edildi... Asurlular kadar hiçbir halk bütünüyle yok edilmemişti'.⁴¹

Yetmiş beş yıl sonra, Yakınoğu'nun efendiliğini Medler de paylaştılar. Onlar kuzeyi, Babilli Kildani kralları güneyi yönettiler. Babillilerin en önemlisi Nabukadnezar II (MÖ 604-562) idi. Peygamber Yeramia'nın, Yahuda halkını günah ve itaatsizlikten cezalandıran, Yehova'nın hizmetçisi olarak nitelendirdiğı Nabukadnezar.⁴² Kuzey krallığı İsrail, Judah ve Asur'un bağlaşıklığıyla 721'de çöktü. Yahuda'nın kendisi de 586'da, Yehova'nın hizmetçisi Nabukadnezar tarafından yıkıldı. İki halk da sürüldü. Fakat altıncı yüzyılın ortasında Yakınoğu siyasal sahnesinde yeni bir tür efendi görüldü, yeni bir devlet fikri. Dört usta vuruşla, Pers kralı Büyük Kyrus, önce Med Kralı Astyges'i 550 yılında yendi, ve onun gözlerini çıkarmak, canlı canlı derisini yüzmek, daha önceki krallar gibi elini kesmek yerine, ona başkentinde bir yer verdi. Sonra Babilli Nabonidus, Mısırlı Amasis, Lidya'nın güçlü Krezüs'ü ve Yunan kent devleti Isparta bağlaşıklığıyla tehdit edilince, doğrudan en güçlü hasmı Krezüs'ün üstüne yürüdü. 546'nın sonunda Anadolu'nun yöneticisi oldu. Yenilmiş düşmanına Ekbatan yakınında Barene kentinde yöneticilik bağışladı. Üçüncüsü, 539'da, Güney Babil'e yürüdüğünde, bu kentin ana

⁴¹ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 161.

⁴² Yeremya 25:8-9.

tapınağı Marduk rahiplerince açık bir davetle karşılandı. Kentin sahibi oldu. Dördüncüsü, bütün o zamanki Asya'nın efendisi olunca, Babil'in Marduk'una taptı, bu kentin tanrısına. Tapınaktan, Yakındoğu'nun başta gelen kentlerinden ele geçmiş ilahların putlarını kaldırdı, kendi kentlerine gönderdi. Son olarak Judah halkının kendi ülkesine dönebileceğini ve Kudüs tapınağının yeniden inşasını emretti. Profesör Meyer 'karakterinin soyluluğu bize dünyanın efendisi yaptığı İran'ın yazıtlarında da yansır, kurtardığı Yahudilerin ve yendiği Yunanlılarınkinde de' diye yazıyor.⁴³

Ezra'da şunları okuyoruz:

'Ve kral Koreş, Nebukadnezar'ın Yeruşalim'den çıkarmış ve ilahlarının evine koymuş olduğu Rab evinin kapılarını çıkardı ve Fars kralı Koreş bunları haznedar Mitredat'ın eliyle çıkardı ve onları Yahuda beyi Şeşbatsar'a sayıyla verdi. Ve onların sayısı şudur: Otuz altın leğen, bin gümüş leğen, yirmi dokuz bıçak, otuz altın tas, dört yüz on parça ikinci çeşit gümüş tas ve bin parça başka kaplar. Bütün altın ve gümüş kaplar beş bin dört yüz parçaydı. Sürgünler Babil'den Yeruşalim'e getirildiği zaman Şeşbatsar bu kapların hepsini getirdi.⁴⁴

İkinci İşaya MÖ 539'da, sürgünden dönüş döneminde soylu Pers kralı Kyrus'u 'Yehova'nın meshettiği' diye niteler. Yehova onu sağ elinden tutmuştur, 'önümde milletlere baş eğdirmek ve kralların belini gevşetmek ve kapıları kapanmasın diye önünde kapı kanatlarını açmak için'.⁴⁵ Kyrus'un kendisi, kılavuzunun Ahura Mazda olduğunu varsayarken, İbrani peygamber tersine, sesini duyduğu tanrının Yehova olduğunu bilmektedir:

'Ben senin önünden yürüyeceğim ve çıkıntılı yerleri düz edeceğim, tunç kapıların kanatlarını kıracağım ve demir sürgülerini parçalayacağım, seni adınla çağıran Rab İsrail'in Allahı benim idiğimi bilesin diye karanlığın hazinelerini ve gizli yerlerin saklı zenginliğini sana vereceğim. Sen beni tanımazken kulum Yakub ve seçtiğim İsrail için seni adınla çağırdım, sana ad taktım. Rab benim ve başkası yoktur, benden başka Allah yoktur. Sen beni

⁴³ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 188.

⁴⁴ Ezra 1:7-11.

⁴⁵ İşaya 45:1.

tanımazken sana kuşak bağladım ki, şarktan ve garptan olanlar benden başkası olmadığını bilsinler, Rab benim ve başkası yoktur. Işığa şekil veren ve karanlığı yaratan, barışıklık eden ve bela yaratan, bütün bunları yapan Rab benim.⁴⁶

Zerdüşt öğretisinin ikiciliğinin karşısı Yehova'nın, Kyros'a böyle dediği varsayılmaktadır.

Peygamber, sonra Efendinin sıvazladığı Şahlar Şahının öteki yerel tanrılarının tapınaklarının yeniden yapılmasını sağlamasının acısıyla, tanrılar küçük görür, sonra etkili bir şarkıyla, yabancı bir kral aracılığıyla getirdiği restorasyon mucizesi için Rabbine övgü düzer.

Fakat Babil'in tanrısı Marduk'un rahipleri de övgüyle coşkuludurlar. Son Kıldani kralı Nabonidus Marduk ruhbanının aleyhine Harranlı ay tanrısı Sin'e tapardı, onun kültünü tutardı ve canlandırmıştı.⁴⁷ Soylu tutumuyla Nabonidus'u Karmanya'da bir yere atayan Kyros'a Marduk tapınağının yazıtları, dinsel biçimleri içinde, kurtarıcı kral diye övgülerde bulunmuşlardı. Bu mersiyeler toprak bir silindirde korunmuştur: Kyros'un Silindiri. Baştaki yedi-sekiz bozulmuş satırdan sonra, Nabonidus'un delleti gelir ve aşağıdaki ilginç metni okuruz:

'... günlük sunaklar unutuldu... tanrıların kralı Marduk'a hizmet... halk acımasız boyundurukla yıkıldı...

Ve tanrıların efendisi, onların çığlıklarına önem vererek gazaba geldi... merhametle onlara döndü. Ulusları taradı, aradı, yüreğinden, elinden tutacağı bir prens araştırdı.

Kyros, Anşan kralının adını söyledi, onu evrensel krallığa çağırdı. Gutium ülkesi, Med kralının diyarı, onun ayakları önünde eğildi. Ellerine koşan kara kafalı insanları kral, doğruluk ve adaletle kabul etti. İnsanlığın koruyucusu ulu efendi Marduk, onun iyi işlerine ve doğru yüreğine neşeyle baktı.

Marduk ona Babil'e, kendi kentine yürümeyi emretti. Ona Babil yolunda yaklaştı, onun yanında arkadaşı gibi yürüdü. Çok

⁴⁶ İşaya 45:2-7.

⁴⁷ G. Buchanan Gray, "The Foundation and Extension of the Persian Empire", J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock'da, *The Cambridge Ancient History*, c. IV, The University Press, Cambridge, 1939, bölüm I, s. 13, not 1; Sidney Smith, *Babylonian Historical Texts*, Methuen and Company, Londra, 1924, s. 27-123.

güçlü birlikleri ırmak suları kadar çok silahlarıyla yanındaydılar. Savaşsız, öldürmeden, onu Babil'e, kendi kentine soktu. Babil'i beladan korudu. Marduk'a saygı göstermeyen Kral Nabonidus'u Marduk, Kyrus'un eline verdi. Ve Babil halkı, hep birlikte Sümer, Akad'ın hepsi, uluları ve yöneticileri onun önünde eğildi, ayaklarını öptü, onun krallığından memnun oldu ve yüzleri parladı. Kral haşmetle, ölüleri yaşama döndürdü, imha ve yanlıştan kurtardı, hepsi onu neşeyle kutsadılar ve adını takdis ettiler.'

Sonra metin yeni Şahlar Şahına yönelir:

'Ben Kyrus'um, evrenin kralı, güçlü kral, Babil'in kralı, Sümer'in ve Akad'ın kralı, dünyanın dört bucağının kralı... Bel (Marduk) hanedanı ve Nabu'nun (Bel'in resulü) sevdiği ve yüreklerinden hoşnut olduğu. Babil'e merhametle girdiğimde neşe ve hoşnutluk ortasında efendiler koltuğuna, krallar sarayına oturdumda, Marduk, ulu efendi, soylu Babillilerin yüreğini bana getirdi. Ve onun günlük ibadetine karar verdim. Yayılmış birlikleri Babil'de barış içinde dolaştılar. Bütün Sümer ve Akad'da ben hiçbir düşmana isyan izni vermedim. Kentin içine ve kutsal yerlerine memnunlukla saygı gösterdim. Yerlileri onursuz boyunduruktan kurtardım. Yıkılmış yerleşmelerini yeniden yaptırdım ve yıkıntılarını temizlettim. Ve Marduk, ulu efendi, benim dindar işlerimden memnun oldu, şefkatle kendini bana gösterdi, ona saygı gösteren kral Kyrus'a, sevgili oğlum Kambyses'e ve bütün birliklerime kendini gösterdi. Biz de karşılığında onun yüceltilmiş tanrı başına övgüde bulunduk. Dünyanın her köşesinde, yukarıdan aşağıya saraylarında oturan krallar, Batı'nın çadırda oturan bütün kralları, büyük armağanlarla geldiler ve Babil'de ayaklarımı öptüler. Ben de Asur ve Susa, Agade, Eşnua, Zamban, Me-Turnu, Deri, Gutium diyarı ve Dicle kentlerine tanrılarını geri verdim ve eskiden beri kaldıkları yere oturttum. Onlar için sonsuz yerler yaptırdım. Halklarına yerleşimler yaptırdım, yurtlarını yeniden kurdum. Ulu Efendi Marduk'un emriyle tanrılara yüreklerini memnun edecek tapınaklarda rahatsız edilmeden yerleşmeleri için izin verdim. Sümer ve Akad tanrılarına; Nabonidus tanrıları kızdırarak onları Babil'e getirmişti. Böyle kentlerine getirdiğim tanrılar her gün Bel ve Nabu'ya benim uzun yaşamam için dua etsin-

ler ve efendim Marduk'a, Kral Kyrus ve oğlu Kambyses, sana tapınan, kutsansın desinler...⁴⁸

Bu zaferden daha kaç halkın, papazlarının, kent tanrısının, Kudüs ve Babil gibi hak iddiaya istekli olduğu ve tarihi kendi doğaüstü nedensellik sistemleriyle okuduğu bilinmiyor. Fakat biz Kyrus'un Zerdüş dininin en azından dikkate değer bir bölümünün bu gelişimle öfkелendiğini biliyoruz; bağlaşıklık tanrılardan sonra krallıklarının fahişelik ettiği Yahudilerin Yehovacı partisi kadar MÖ 529'da Kyrus, Kuzey İran'da sınırda ayaklanan aşiretlerle bir savaşa girdi. İran din adamları Mecusilerin tehlikeli bir oyunla gizlice ilişki kurdukları isyan, bir anda Pers devletinin Mecusiler için elde ettiği her şeyi tehdit altına aldı; aynı İbrani devletindeki Yehovacı kan banyoları gibi.

Kyrus'un oğlu Kambyses, babasının yolunu izleyerek, 525'te Mısır'ı fethetti. Ege'den İndus'a, Nibuan Sudan'a* bütün antikenin tek güçlü kültürler arası, uluslararası imparatorluğunu kurma işini sürdürdü. Kyrus'un Babil'de yaptığı gibi Kambyses, Mısır'da yerel tanrılara saygı gösterdi, önlerinde eğildi, onların kutsayıcı örtüsünü kabul etti. Kambyses firavun oldu. Mısır'da üç yıl kaldı. Fakat babasının Baktria, Harizm, Partya, Karmanya'da yönetici yaptığı kardeşi Smerdis'i, bu köşeden gelecek olası saldırıdan korunmak için Nil'i geçmeden önce öldürttü.

Öldürme gizli tutuldu. Fakat öldürülen kardeşe benzeyen Gaumata adlı bir Mecusi rahip onun rolüne girdi ve muhalif öğeleri isyana yöneltti. İsyanın en azından bir yüzüyle dinsel olduğunu gösteren önemli kanıtlar var. Rahiplerin gazabıyla sayısız tapınak yıkıldı. 522 yılının yazında sahte Smerdis Pers tahtına yöneldi. Kambyses Mısır'dan gelip 522 Martında savaştı. Ölmeden önce kardeşinin öldürülüşünü itiraf etti. Rol yapana, Ahameniş evinden genç, oldukça uzak bir kuzen çıkıp isyan edene kadar kimse karşı koymaya cesaret edemedi. Darius, kaderini eline aldı ve 522 Ekiminde gasıp ve maiyetinin tamamını kesti. 521

⁴⁸ Kyrus silindiri satır 6-36, F.H. Wissbach, *Die Keilinschriften der Achameniden*, J.C. Henrich, Leipzig, 1911, s. 2-7.

* Tam bu dönemde eski Nubian başkenti Napata alındı ve yönetim Meroe'ye aktarıldı. Bu adın Kambyses'in kızkardeşinden geldiği söylenir. Böylece *İlkel Mitoloji*'de s. 155-168'deki eski Napata-Meroe Sudan masalının kaynağına dolaşıp geldik.

Şubatı sonunda ayaklanmaları bastırdı. Genç Şahlar Şahı Darius I dünyanın yöneticisi oldu.⁴⁹

Behustin'de üç dille, eski İran, Elami ve Babil dillerinde yazılmış ünlü bir kaya vardır. Bu zaferi bildirir ve ayrıntılarıyla anlatır. Birçok kez yineleyerek, ne Yehova ne Marduk, fakat Pers tanrısının kılavuzluğunu tanır.

'Ben Darius'um, büyük kral, şahlar şahı, Pers kralı, ülkelerin kralı, Hystaspes'in oğlu, Arsames'in torunu, Ahameniş...

Kral Darius konuşur: Ailemden sekiz kral oldu, ben dokuzuncusuyum. Dokuzumuz iki koldan kral oldu... Ahura Mazda'nın isteğiyle ben kralım. Bana krallığı Ahura Mazda sağladı... Bu ülkelerde dikkatli, tedbirli davrandım, iyi davrandım, hasım olanı şiddetle cezalandırdım, Ahura Mazda'nın isteğiyle bu ülke benim yasalarımaya uydu. Emrettiklerimi yaptılar.

Kral Darius konuşur: Ve bu, Ahura Mazda'nın isteğiyle kral olunca yaptıklarımıdır:

Kyrus'un oğlu Kambyes adlı biri burada kraldı. Bu Kambyes'in bir kardeşi vardı: Smerdis. Kambyes ile aynı anadan ve babadandı. Kambyes bu kardeşi Smerdis'i öldürdü ve Kambyes Smerdis'i öldürünce Smerdis'in öldürüldüğünü halk bilmedi. Kambyes Mısır'a gitti. Kambyes Mısır'a gidince halk ona düşman oldu. Yalan ülkede büyük oldu, Pers'te, Medya'da ve öteki ülkelerde.

Kral Darius konuşur: Bir adam vardı, Mecusi, adı Gaumata idi. Pishi jau-uada'dan Arakadriş adlı dağdan isyan etti. İsyan ettiğinde Addaru'nun 14'üydü (MÖ 11 Mart 522). Halka şöyle yalan söyledi: Ben Smerdis'im, Kyrus'un oğlu, Kambyes'in kardeşiyim. Bütün halk Kambyes'i terk etti ve ötekine gitti. Medler gibi Persler'de ve öteki ülkelerde efendiliği aldı. Efendiliği alışı Garmapada'nın 9'uydu (2 Nisan 522). Sonra Kambyes onun elinden öldü.

Kral Darius konuşur: Mecusi Gaumata'nın Kambyes'den aldığı efendilik eskiden beri bizim ailemize aitti. Sonra Gaumata, Kambyes'den aldı ve Medya gibi Persler ve öteki ülkeler de ona ait oldu, onların mülkü oldu ve o kral oldu.

⁴⁹ Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 187-97.

Kral Darius konuşur: Ne Persli ve Med ne de bizim kolumuzdan kimse vardı; Mecusi Gautamala'nın efendiliğinden kurtulan olmadı. Halk ondan çok korktu. Daha önce Smerdis'i bilen herkesi öldürebilirdi. Herkesi öldürebilirdi, benim Kyrus'un oğlu Smerdis olmadığımı halk bilirse (diye). Ben gelene kadar kimse Gaumata'dan bir sözcük konuşmaya cesaret edemedi.

Sonra ben, Ahura Mazda'ya dua ettim. Ahura Mazda, bana yardım etti. Bedagadiş'in 10'unda (29 Eylül 522) Mecusi Gaumata ve onun en yakın adamlarından birkaçını öldürdüm. Medya'da Nisaja denilen bölgede Sikajau-uatiş denilen bir kale vardır. Onu orada kestim ve ondan efendiliğini kopardım. Ahura Mazda'nın isteğiyle, ben kral oldum. Ahura Mazda efendiliği bana verdi.

Kral Darius konuşur: Bizim kolumuzdan alınmış olan efendiliği ben yeniden aldım ve eski yerine koydum. Gaumata'nın yıktığı tapınakları ben yine yaptırdım. Halka çayırlarını, sürülerini ve Mecusi Gaumata'nın onlardan aldığı yerleşim yerlerini ve binalarını geri verdim. Halkı, Pers, Medya ve öteki ülkelerde yerli yerine yerleştirdim. Ahura Mazda'nın isteğiyle Mecusi Gaumata'nın hiç kaldırmadığı acıları ben aldım.

Kral Darius konuşur: Ve şunları yaptım...⁵⁰

Metin oldukça uzun, MÖ 521'den 486'ya bütün Yakındoğu'nun efendisi olan Darius I'in, dünya tarihinin en yaratıcı yöneticilerinden birinin egemenliğindeki olayları sayarak gidiyor. Darius Buddha (MÖ 563-483) ve Konfüçyus'un (MÖ 551-478) çağdaşıydı. Bundan sonra her mitolojik bölgede nitelik damgası sayılacak üstün ruhsal otorite imgesinde onlarla aynı solukta sayılabilir. Sırasıyla tanrının Levanten despotu, Hint Yogi, Çin Sage'si gibi. Kendi sözleriyle Darius, Ahura Mazda'nın isteğiyle kral oldu. Egemenliği bu nedenle bu isteğin aracı oldu. Böylece, ahlaksal doğrunun tek ölçüsüydü ve bu tür bir kralın her düşmanı Tanrı Angra Mainyu, yalan cininin adamıdır.

⁵⁰ The Great Inscription, paragraf 1-15, Weissbach, *age*, s. 9-21.

4. KALAN

Oswald Spengler, Perslerin zamanından bu yana Yakındoğu'nun kültürel gelişiminin uluslar değil, fakat kiliseler, neolitik sonrası dünya kaynaklı önde gelen topluluklar değil, fakat coğrafyadan bağımsız serbestçe dolaşan mezhepler tarihi olduğuna işaret eden ilk kişi olarak görünüyor. Halkların korkunç biçimde süpürülmesi, ezilmesi ve karıştırılması eski süreklilikleri silip süpürdü. Yakındoğu'da uygarlığın ilk doğum ve gelişim çağı bitmişti, yeni, öncesiz türden bir doğum oluşuyordu.

Darius'un imparatorluğu 'Yunan İonya adalarından İndus Vadisi'ne, Hazar Denizi'nden Nil'in yukarı çavlanlarına uzandı ve gelecek iki bin yıl boyunca bu birleşmiş alanda yeni parlak bir ruhla ilişkili, fakat öğretileri oldukça ayrı mezheplerin çekişmesi, karşılıklı küçük görmelerinden oluşan bir uygarlık tohumunu atacak ve filizlendirecekti. Nasıl Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ruhsal ayrımını bilmeden Avrupa'yı tanımak olanaklı değilse, fakat yine de Avrupa düzeninin bileşenleri olarak bunların tek ruhları varsa, Yakındoğu'nun Büyük Kyrus döneminden Muhammed ve Haçlılara kadar olan döneminde ayrı, fakat ilişkili filiz veren mezheplerin gücünü anlamak, gelişimin ilk aşamasında Pers, Yahudi ve Kıldani mitoslarının eğilim ve ayrıntılarını incelemek zorunludur. Bu kültürlerden açılan ilk Hıristiyan, Bizans ve Gnostik mitostan ve İslamın yükselişi ve tam zaferi böyle anlaşılabilir.

Spengler, simgesel özellikleri gören gözüyle, kubbeden yaratılan iç mimariyi (Roma'da Hadrian'ın kubbesi, İstanbul'da Ayasofya ve İslam ülkelerinde camiler) yeni Levanten mekân anlayışının örnekleri olarak gördü ve orada yaratılışın harika dünyasını buldu. Gök kubbe, mimari kubbeye, bir çölden görüldüğü gibi sınırlı, fakat mağara içi gibi yükselen bir model sunar. Yeni Levant mitoslarında -12 bin yıllık dünya süresinin Zerdüşt mitosunda olduğu gibi- zaman da mekân gibi simetrik ölçülen bir sınırdı, başlangıç, orta ve son. Her şey, her olay bunun içinde zamana, anlam veya nedene sahipti.

Gerçekten, her şeyde bulunan, yayılan bir ruh gibi, Levant mitolojisinin sınırlı mağara dünyasındaki her şeyde peri masalı

gibi bir giz vardır. Her yerde, mekân, zaman söylemi, her şeye yayılan ruh gerçek öğreti düşüncesiyle ölçülerek yakalanmıştır. Her bu tür öğreti, gizemli, peri masalı gibi yakalanır; bir kez ve hep, hep belli bir grubun kalıcı hazinesi olur ve dolayısıyla bir de yetkili grup vardır.

Bu tür bir grup, demiş olduğum gibi, coğrafi bir ulus değildir, fakat bir kilise, mezheptir, belli büyüsel hazineye sahip ortaklıktır. Hazinenin işlevi de, grubun statüsü olan belli peri masalı yasalarla yerine getirilir. Bu nedenle üyelik, zaman ve mekâna bağlı değildir, statülerin bilgisine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Bunlar aynı anda laik ve dinseldir. İnsan tarafından icat edilmemiştir, kategoriktirler, değişime konu olmaz. Uyulduğunda, dünyada bilinen her şeyin ötesinde nimet sağlar, peri masalı bağışları; uyulmadığında, kazayla bile olsa, bireyin istek ve gücüne karşı felaketler yaratır. Hatta bir hiçmiş gibi, artık şansını yitirmiş üyesi olunan gruba da. Böylelikle, sonuçta, hepsinin ve her birinin refah ve elemi, erdem ve değeri, yaratılan bireysel düşünce ve çabada değildir. Grubun âdetlerine katılmaktadır. Özgür irade ilkesi göz önüne alındığında, bu kültürde genelde değerlendirildiği gibi, onun etkisi yalnızca bireyi uyma veya uymama kararında sorumlu kılmaktadır. Neyin iyi ve kötü olduğuna karar vermek onun harcı değildir.

Spengler, yeni Levanten ahlak niteliğini veya onun terimiyle Mecusi dünya duyusunu şöyle tanımlar:

‘Mecusi insan, *manevi biz*’in parçasıdır. Biz, yukarıdan inmiştir, tektir ve bütün üyelerinde aynıdır. Ruh ve gövdesiyle yalnız kendisine aittir. Fakat bir başka yabancı ve üstün şey onda bulunur, onu bütün anları ve yargılarıyla bir oydaşma üyesi yapar. Tanrının ortaya çıkışı gibi, hataları dışlar, fakat aynı zamanda egonun kendisini anlatmasının bütün olanaklarını da dışlar. Gerçek onun için, bizim için olduğundan başkadır (yani özellikle Avrupa anlamında bizim için). Bizim *bireysel* yargıya dayanan bütün epistemolojik metotlarımız ona göre çılgınlık ve sapıklıktır. Onun bilimsel sonuçları Kötünün işleridir (ruhu gerçek düzen ve amaçlarından saptıran ve aldatan işleridir). Burada, bizim için Mecusi düşüncenin mağara dünyasında erişilmez olan nihai

giz yatar. Egoyu düşünmenin, inanmanın ve bilmenin olanaksızlığı bu dinlerin hepsinde temel önyargıdır.’⁵¹

Birinci İşaya (MÖ 740-700) genç kral Hezekiah’ı mesih saymıştır. İki yüzyıl sonra ikinci İsaiah (MÖ 545-518) hepsini Kyrus’a uyarlamıştır. İlki Yehova’nın gazabından özü yenilemek ve taşımak üzere kalan ateşle temizlenmiş, bir kalıntı görmüştür. Ünlü vahyinde yazdığı gibi:

‘Ve o gün vaki olacak ki, İsrail’in arta kalanı ve Yakup evinin kaçıp kurtulanları artık bir daha kendilerine vurana değil, ancak İsrail’in Kudüs’ü Rabbe hakikatle dayanacaklar. Bir bakiye, Yakub’un bakiyesi, kudretli Allaha dönecek. Çünkü kavmin İsrail denizinin kumları gibi olsa da, ancak onlardan bir bakiye dönecek, adaletle taşan harabiyet kararlaştı. Çünkü orduların Rabbi Yehova, bütün dünyanın ortasında tam bir son yapacaktır ve bu son kararlaştırmıştır’.⁵²

İkinci İşaya’ya ve bir yüzyıl sonra onu izleyen rahip Ezra’ya, Büyük Kyrus’un Kudüs’ü ve tapınağı yenilemesi buyruğu bu vahyin yerine gelmesi gibi göründü. Ezra’ya göre onun sözleri şunlardı:

‘Fars kralı Koreş şöyle diyor: Göklerin Allahı Yehova dünyanın bütün krallıklarını bana verdi ve Yahuda’da olan Yerusâlim’de kendisi için ev yapayım diye bana emretti. Onun bütün kavminden aranızda kim varsa, Allahı onunla beraber olsun, ve Yahuda’da olan Yerusâlim’e çıksın, ve İsrail’in Allahı (Allah odur) Yehova’nın Yerusâlim’de olan evini yapsın. Ve misafir olduğu yerlerden her hangisinde arta kalan kim varsa, Yerusâlim de olan Allahın evi için gönüllü takdimlerden başkaca, olduğu yerin adamları gümüşle ve altınla ve eşya ile ve hayvanlarla ona yardım etsinler’.⁵³ Yanıt hemen cesaret verici değildi. Yıkılmış kente dönenlerin sayısı ‘yedi bin üç yüz otuz yedi köle ve cariyeden başka bütün cemaat toplam kırk iki bin üç yüz altmış kişiydi ve onların

⁵¹ Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, c. II, C.H. Beck, Munich, 1930, s. 285, çev. Charles Francis Atkinson, Oswald Spengler, *The Decline of the West*, New York, Allen and Unwin Ltd., New York, Alfred A. Knopf, 1937, c. II, s. 235.

⁵² İşaya 10:20-23.

⁵³ Ezra 1:2-4.

erkek ve kadın iki yüz ilahicisi vardı.⁵⁴ Bu grubun 537 veya 536'da geldiği varsayılır. Tapınağın yeniden yapımı Darius' un egemenliği sırasında 520'de başladı. Kutsanması 516'da oldu. Bundan sonra Artakserkses I'in yönetimine kadar (MÖ 465-424), kendisini 'kralın şarapçısı' diye anlatan Nehemya⁵⁵ gönderilip kendi isteğiyle Kudüs'te onun valisi olup da kenti büyük yıkıntıları içinde bulana kadar çok az haber alabiliyoruz.⁵⁶ Duvarları yeniden inşaaya başladı. Modern Judaizmin kuruluşu olarak belirlenen büyük gün ise Artakserkses II (MÖ 404-358) yönetiminde geldi: 397'de. Yazıcı Ezra, kraldan sadık ve yetkili geniş bir maiyetle Babil'den Kudüs'e geldi ve bulduklarıyla hayrete düştü:

'Reisler yanıma yaklaşp dediler: İsraili kavmi ve kâhinlerle Levililer, memleketler kavmlarının, Kenanlıların, Hittilerin, Perizzilerin, Yebusilerin, Ammonilerin, Moabilerin, Mısırlıların ve Amorilerin mekruh şeylerine göre işleyerek kendilerini onlardan ayırt etmediler. Çünkü kendilerine ve oğullarına onların kızlarından aldılar ve mukaddes zürriyet memleketlerin kavimleriyle karıştı ve reislerle hükümdarların eli bu hainlikte baştaydı. Ve ben bu şeyi işitince esvabımı ve kaftanımı yırttım ve başımın saçını ve sakalını yoldum ve şaşkın şaşkın oturdum'.⁵⁷

Ezra dua etti ve Allaha halkını bağışlaması için yalvardı, kendisini Allahın evinin önüne attı, büyük bir topluluk, erkek, kadın, çocuk toplumu ona katıldılar ve acıyla ağladılar:

'Ve Yahuda'da ve Yerusâlim'de olan bütün sürgün oğullarına, Yerusâlim'de toplansınlar ve reislerin ve ihtiyarların öğüdüne göre üç gün içinde gelmeyen her adamın bütün malı müsadere edilecek ve kendisi sürgünler cemaatinden çıkarılacaktır diye ilan edildi.

Ve Yahuda'nın ve Benyamin'in bütün adamları üç gün içinde Yerusâlim'e toplandılar (dokuzuncu ayda, ayın yirminci günündeydi) ve bütün kavim bu işten ve yağış nedeniyle titreyerek, Allah evinin önündeki meydanda oturdular. Ve kâhin Ezra kalktı

⁵⁴ Ezra 2:64-65.

⁵⁵ Nehemya 1:11.

⁵⁶ Nehemya 2:11-17.

⁵⁷ Ezra 9-1-3.

ve onlara dedi: Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını artırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarınızın Allahı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın ve memleketin kavmlarından ve yabancı karılardan ayrılın. Ve bütün cemaat yanıt verdiler ve yüksek sesle dediler: Böylece, senin sözlerine göre yapmak için dışarıda durmaya takat yoktur ve bu iş bir yahut iki günün işi değildir, çünkü bu işte günahı çoğalttık. Şimdi bütün cemaat için reislerimiz tayin olunsunlar ve bu şey için Allahımızın kızgın öfkesi bizden dönünceye kadar muayyen vakitlerde kentlerimizde yabancı kadın alanların hepsi ve onlarla beraber kentin ihtiyarları ve hâkimleri gelsinler. Yalnız Asahelin oğlu Yonatan, ve Tikva'nın oğlu Yahveye bu işe karşı durdular ve Meşullam ve Levili Şabbetay onlara yardım ettiler.

Ve sürgün oğulları öyle yaptılar. Ve kahin Ezra ile atalar evlerinin başlarından bazıları, atalar evlerine göre, hepsi adlarıyla seçildiler ve onuncu ayın birinci gününde bu işi araştırmak için oturdular. Ve yabancı karılar alan adamların hepsiyle birinci ayın birinci gününe kadar işi bitirdiler.⁵⁸

Böylece, en azından, bir zaman için, Tanrı ile onun güvenini kazanan insanların kalanları arasında barış yine sağlanmış oldu.

5. AŞK TANRISI

Pers Şahlar Şahı, adaletinin yayılışıyla, bir yanda Anadolu'nun uzak batısında, Yunan İonya kentlerini, daha önce örneği görülmemiş, egemenliğinin Satraplık I'i olarak, öte yanda Hint uygarlığının en eski merkezlerini Pencap'ta Satraplık XX olarak aydınlattı. Dahası, tahtının ihtişamında ve Persepolis'teki sarayında simgeleşen ulu efendilik imgesi ve elindeki despotluk yöntemleri, dünyanın o zamana kadar gördüğü en güçlü toplumsal örgütlenmenin sınırları ve kısımları oldu. Zamanında o kadar şaşılası bir etkisi vardı ki, iki yüzyıldan fazla sürmemesine karşın, yüzyıllardır kraliyet yönteminin nihai figür ve simgesi durumuna geldiler. Hindistan'da, Çandragup'ta Maurya'nın (MÖ 322-293)

⁵⁸ Ezra 10:1-17, 44.

maiyet ve hükümet kuramında örneklenen Kautilya'nın Arthashastra 'Sonuca Ulaşma Sanatının Kitabı' ve Çin'de, Şih Huang Ti iktidarında (MÖ 221-206) Kautilya'nın eserinin eşdeğeri Shang Tru'nun 'Efendi Shang'ın Kitabı'nda despotizm sanatına model Pers Şahlar Şahı olmuş ve bugüne gelen siyasa idealinde yöntem ve kazanımlarda kesin olarak Doğu'ya örnek yapılmıştır. Dahası Eski Ahit'in Tanrı haşmetinin vahiyle görünümünde, Pers Şahlar Şahının etkisi ilk kaynak olarak tanınabilir. Onun yönetimi ve yönetim yöntemleri Yunan tebaasından Heredot'un eserinde de bulunur. Işınımı Ahura Mazda'ydı, ama haşmet aracı kırbaçtı.

Kutsal Levant'ın hükümetinin cömertliği ötesinde, aydınlık Yunan yarımadasında Perikles'in siteye övgü düzen söylevinde, varlığa yasanın ve bunun yanı sıra yaşamın da en iyi desteği olan sitede, haşmet ve yönetimin ve dindarlığın oldukça değişik bir anlayışı geliyordu. Yunanistan'da bireysel mükemmellik kaçınılmaz olarak öyle bir sınırdaki saygı görüyordu ki, aşk (Eros) ilke ve gücü, yalnız tanrı olarak değil, ama her şeye bilgi veren tanrı olarak tanınıyordu. Çünkü hiç kimse onu sevmeden kendisi için veya evini sevmeden ailesi için, yaşam görevinde mükemmellik kazanamaz. Aşk her şeye çiçek getirir, her şeye kendi gizil gücünde açıklık getirir, özgür toplumun gerçek pedagogudur. Dünya tarihindeki büyük şölende –Agathon'un ziyaret konuşmasında– Platon'un ölümsüzleştirdiği gibi: 'Sevgi ne yaparsa yapsın zorla yapmaz, çünkü her insan, gönül isteğiyle onun emrine girer. Devletin kraliçeleri olan kanunların doğru bulduğu da isteye isteye yapılan anlaşmalardır'.⁵⁹

Princeton'dan Profesör Warner Fite, Profesör Jowett'in o zamanlar okulda okutulan çevirisinden, *ortos pailerastein* 'oğlancılığın doğru türü'nün 'gerçek sevgi' olduğunu Yunanca bilmeyen⁶⁰ kuşağa göstererek Viktorian, Platon'un sevgi idealinin yanlışlığını ortaya çıkardı. O zamandan beri herkes –birçoğunun tahmin etmiş olduğu gibi– oğlancılığın, kulamparalık ve livatanın, dünyanın çoğu ahlak dizgelerinde doğaya karşı tiksindirici bir saldırı

⁵⁹ Plato, *Symposium* 196c, çev. Jowett. (Çeviride: Eflatun *Şölen*, Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Remzi K. 1972, kullanılmıştır.).

⁶⁰ Warner Fite, *The Platonic Legend*, Charles Scribner's Sons, New York and Londra, 1934, s. 153.

kabul ettiği şeyin, Platon'un, maneviyata giden tek doğru yolda, iyi konuşma, şiir, bilim, mükemmellik ve mükemmel kent devletine yükselmeye model arkadaşlık-ilişki olduğunu gördüler.

İlkel erginlenme ritlerinde, Avustralya yerlilerindeki gibi, oğlancılık, anneliğin çevreninden erkekliğin gizli bilgilerine dönüşümde rol oynar. Erkek çocuklar bundan sonra başka ritlerle köye ve evliliğe götürülür. Aynı şekilde, yukarıda sözü edilen Orfik kır şarkılarının* pedagojik çevre ve atmosferine gençlerin katılışı, her zaman erkek topluluğuydu.⁶¹ Bu bakımdan bunlar, hazırlık okulu, yaşama hazırlıktı. Fakat Atina'nın aslanlarının yüksek çevresinde, beşinci yüzyıl-dördüncü yüzyıl başındaki büyük dönemde (MÖ 450-350) pedagojik atmosfer tahnit edildi. Onun hakkında okuduğumuz her şey yanardönerin harika, yetişkin atmosferine sahiptir, zamansız gökler, anlamsız yaşama, heteroseksüel yaklaşımın kaba ciddiliğinin dokunulmamışlığı. Sanat da, dikilen güzel çıplağa, tüm incelik ve çekiciliğine karşı, sonuçta nötrdür. Şarkıyı söyleyen oğlanın sesi gibi. Karşılaştırma için gözler Hindistan'da Gupta, Çalukya ve Raştrakuta'ya döndüğünde hemen açığa çıktığı gibi. Heinrich Zimmer'in gözlemini alıntılalım:

Yunan heykeli mükemmel doruğuna, güreş ve koşuda, ulusal dinsel yarış Olimpia'da ve başka yerlerde ödül alan çekici çocukların yakışıklı atletik gövdelerinin resmedilmesinden ulaştı. Hindu, öte yandan, büyük döneminde, yaşayan organizmanın doğrudan deneyimlerine ve yoga deneyinin içe dönük dikkatin-den çıkan yaşam sürecinin gözlemine dayandı. Ve aynı şekilde, ustaca büyüleyici figürün damıtılmış ve işlenmiş kesin bir heteroseksüel yönü vardı. Yunan sanatı gözün deneylerinden, Hindu, kanın dolaşımından türemiştir.⁶²

Romalı taşlamacı şair Juvenalis'in (MS 60-140), gizli kadınlar kültüründe olanlardan hoşnutsuzlukla konuştuğu mısraları vardır:

* Bkz. s. 187.

⁶¹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 102-123.

⁶² Heinrich Zimmer, *The Art of Indian Asia*, Joseph Campbell tarafından tamamlanıp yayımlanmış, Bollingen Series XXXIX, Pantheon Books, c. I, New York, 1955, s. 131.

*nil ibi per ludum simulabitur, omnia fient
ad verum...*

‘Burada hiçbir şey oyun gibi taklit edilmeyecek, her şey açıkça yapılacaktır...’⁶³

Erişkinlikte, bir genç için, dışa kapalı erkeklerin dünyasında bir zaman yaşamak, düşünmek, oynamak bir şanstır, dişilerin ciddi sistemiyle buluşmadan önce, kendi bilim ve estetik, felsefe ve atletizm, yani logos dünyasının neşeli yolunu geliştirebilir. Eros bile inorganik sezgiyi yüceltir görünür. Öyle ki, Batı için ve dünya için bu bize adanan büyük bir şans anıdır –belli bir zaman için– Yunanda erkek çocukların şarkı okulu; şair Agathon’un evinde gençlerle yaşlı aslanların büyük şölen sahnesi, bunun doruğudur.

Okuyucu büyüsel anı anımsayacaktır. Hakkında Sokrates’in söylediğinden başka bir şey bilmediğimiz akıllı kadın Diotima’nın öğrettiği gibi, Sokrates aşk üstüne konuşmak için kalkar.

‘Vaktiyle sevgi üstüne Diotima ile, Matineialı bir kadınla konuştuklarınıza geleceğim. Bu konuda, daha birçok konuda bilgili bir kadındı, vebaya karşı kestirdiği kurbanla on yıl Atinalıları bu beladan korumuştur. Sevgi üstüne ne biliyorsam, ondan öğrendim’.⁶⁴

Zeus nasıl karnında Metis’i barındırıyorsa, Sokrates de Diotima’yla aynıdır.* Onun aşkı kutsamasında, Helen öncesi zekânın Girit’in yılan kraliçeleri Kirke ve Kalypso dünyasındaki eski yukarı doğru süzülmeyi tanıyabiliriz. Fakat çehresinin erkek rahmi, şöleninin inorganik atmosferinin kokusuyla değiştirilmiştir. Onun ne olduğunu yalnızca Diotima’nın kendisinden tahmin edebiliriz. Bize Sokrates’ten geldiği gibi, bu kadarıyla onu biliyor muyuz?

‘Bu sırların yücesine ve daha ötesine, düşüncesi doğru yolda olanların ulaşabileceği son durağa, bilmem, sen erişebilir misin? Yine de söyleyeceğim sana ne söyleyebilirsem, hiçbir şeyi esirge-

⁶³ Juvenal 6.324. Karl Kerényi, *The Religion of the Greeks and Romans*, E.P. Dutton and Co., New York, 1962, s. 30.

⁶⁴ *Şölen* 201d.

* Bkz., s. 156-157.

meyeceğim senden oraya ulaşabilmen için. Peşim sıra gel gelebilirsen.

Dinle beni şimdi: Sırlara yolunca ermek isteyen daha genç yaşında güzel bedenleri araması gerek. Onu yola koyan, doğru yola koşmuşsa, ilkin bir tek insanı sever ve ona söyleyecek güzel sözler bulur. Sonra anlar ki, şu bedende gördüğü güzellik her bedeninkinin eşi, kardeşidir; görüş güzelliğini arayan için bütün bedenlerdeki güzelliği bir tek şey saymamak delilik olur. Bunu iyice anladın mı, bütün güzel bedenleri sever, bir tekine olan düşkünlüğü gevşer, çünkü artık böyle bir düşkünlüğü küçümser, hiçe sayar. Bundan sonra yapacağı şey, can güzelliğini beden güzelliğinden üstün görmektir. Değerli bir can, bedendeki pırıltısı sönük de olsa sevgisini coşturmaya yetmeli, ona kendini verip, gençlerin yükselmesi için söylenecek en güzel düşünceleri aramalı, bulmalıdır. Böylece, güzelliği ister istemez yaşayış davranış yollarında görecektir, hepsindeki güzelliğin aslında hep aynı güzellik olduğunu fark edecek ve beden güzelliğine fazlaca kapılmamayı öğrenecek. Davranış, yaşayış yollarından bilimlere geçip onlardaki güzelliği de görecektir. Gözleri, böylece daha geniş bir güzele erdiği zaman, artık bir tek varlığa bağlanmayacak, bir delikanlının, kim olursa olsun herhangi bir adamın, şu ya da bu davranışın kulu kölesi olup incir çekirdeği doldurmaz laflar etmeyecek.

Önüne serilen engin güzellik denizi karşısında içi dolup taşacak, en güzel, en yüce sözlerle, sonsuz bilgi özleminin yarattığı engin düşüncelerle. Ve işte o zaman gücü artacak bir tek bilgiye, şimdi anlatacağım güzelin bilgisine erecek.

Şimdi can kulağıyla dinle beni. Sevginin şimdi vardığımız yere kadar götürülen adam, bütün güzel şeyleri birbiri ardı sıra ve gerekli düzen içinde gördükten sonra, girdiği yolun sonuna ulaşarak, birdenbire eşsiz bir güzellik, güzelliğin özüyle karşı karşıya gelecek. İşte buna ermek içindi bütün emekleri. Bu güzellik artık hep var, doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzelliştir, bir bakıma güzel, bir bakıma çirkin, bugün güzel, yarın çirkin, şuna göre güzel, buna göre çirkin, bir yerde, güzel, bir yerde çirkin, kiminin gözünde güzel, kiminin gözünde çirkin bir güzellik değildir. Bir güzellik ki, kendini bir yüzle, elle, ayakla, bedene bağlı

hiçbir şeyle göstermeyecek, ne bir söz olacak, ne bir bilgi, bir canlıda, belli bir varlıkta bulunmayacak, ne canlıda ne yerde ne gökte, hiçbir yerde, kendi var, kendinden var, kendisiyle hep bir örnek. Bütün güzellikler ondan pay alır; kendisi onların parlayıp sönmeleriyle ne artar ne eksilir ne de bir değişikliğe uğrar. Demek insan, yolunca, bir delikanlı sevgisiyle dünya gerçeklerinin üstüne çıktı mı, o güzelliği görmeye başlar. O zaman artık neredeyse sevginin yüce sırlarına ermiştir. İşte doğru yol budur, sevgi dünyasına ister kendi kendine, ister kılavuzla ulaşmanın. Bu dünyanın güzelliklerinden başlayacaksın, hiç durmadan basamak basamak yüce güzelliğe yükseleceksin, bir güzel bedenden ikisine, ikisinden bütüne güzel bedenlere, sonra güzel bedenlerden güzel işlere, güzel işlerden güzel bilgilere, güzel bilgilerden de sonunda tek bir bilgiye varacaksın. Bu bilgi de o tek başına var olan salt güzelliğe varmaktan, asıl güzelin özünü tanımaktan başka bir şey değildir.

İnsanın salt güzellikle karşı karşıya geldiği an yok mu, sevgili Sokrates, işte yalnız o an için insan hayatı yaşanmaya değer! dedi Mantineialı yabancı kadın. Günün birinde onu görürsen hiçe sayarsın artık altınları, süsleri püsleri, o şimdi aklını başından alan güzel çocukları, delikanlıları, hep yanlarında kalmak, yüzlerine bakmak için seni de herkes gibi yemekten içmekten eden sevgilileri. Düşün, ne olur, bir görebilirse insan güzelliğin kendini her şeyden soyunmuş, arınmış, katıksız! İnsanın tenine, bedenine, rengine, daha bir sürü ıvır zıvırına bulanmış güzelliği değil, bir tek görünüşüyle tanrı güzelliğini! Böyle bir güzelliğe gözlerini kaldırıp bakmanın, onunla kaynaşmanın yolunu bulanın hayatını küçümseyebilir misin? Ancak orada günele yalnız güzeli görecektir gözle bakan erdem taslakları değil, gerçek erdemler yaratabilir: Çünkü taslaklara değil, gerçeğin ta kendisine bağlanmıştır. Yalnız gerçek erdemi yaratan ve besleyen, tanrının sevdiği bir insan olabilir, yalnız o insanlar arasında bir insanın erebileceği ölümsüzlüğe erer.⁶⁵

Artık aşkın sözlerin Elevisis yüksekliğine çıktık. Fakat kütüphaneler akıllı Diotima'nın ölümsüz nutkuna adanmış sözlerle

⁶⁵ Şölen 210a-212a.

doldurulmuştur. Bütün bunlardan onun Güzellik ve Aşk Yolu-
nun sergilenmesini ilgilendirenler üstünde durulabilir. Ben yalnız
MÖ beşinci yüzyıl mitolojisinin dönüşümünden söz eden iki
dikkat çeken görüşün üstünde duracağım:

1. *Gövdenin vurgulanışı*: Spengler'in güzel, çıplak gövdeyi
(*soma*), kendisinin Apolloncu dediği klasik deney düzeninin sim-
gesi olarak tanımlaması, bana çok önemli bir nokta gibi geliyor.
Bir yanda Mecusi mağara dünyası mantığı, tek mekân, tek zaman
süresi, her şeyde var olan ruh, öte yanda, ikincisinde Kuzey Av-
rupa, Gotik veya Spengler'in terimiyle Faustik mantıkta sonsuz-
luk için çırpınmanın tersine, Yunan zihni neredeyse kapalı bir
mantığa, mevcut olana odaklaşmıştır. Ve bu yoğunlaşma aynı şe-
kilde klasik tapınağın taş gövdesinde de, çıplağın taş heykel sanatı
kadar ifadelendirilmiştir. Bu Eucleides matematiğinin (statik ci-
simlerin matematiği) ve site siyasasının (akrepolisten görülen
uzaklık) esinidir. Veya Spengler'in kendi sözleriyle:

'Klasik heykel, harika biçimde -tüm yapı ve ifadeli yüzeyler
vardır fakat vücutsuz *arriére pente* yoktur- klasik göz için gerçek
olan her şeyi, dışarıda bir şey bırakmadan, içerir. Maddeci gözle
kesinleşmiştir, kavranabilir, dolaylımsız mevcuttur. Bu liste bu tür
uzanım karakterlerini patlatır. Klasiklerin evreni, *Kozmos* veya
bütün yakın ve tamamen görülebilen şeylerin iyi düzeni, cennet
vücutlu tonozda içerilmiştir. Başka bir şey yoktur. Bizim için
uzayı bu kabuğun ardı ve önünde düşünme gereksinmesi, klasik
dünya duyumunda tamamen yoktur. Stoikler mülk ve ilişkileri
bile cisim olarak anlamaya kadar gittiler. Khrysispos'a göre, kut-
sal ruh bir cisim, Demokritos'a göre görmek, şeylerin parçacıkla-
rının sızmasıdır. Devlet, bütün yurttaşların gövdesinden oluşan
bir gövdedir. Yasa yalnız maddi kişileri ve şeyleri bilir. Ve duygu-
lar en son ve en soylu ifadesini klasik tapınağın taş gövdesinde bu-
lur. Penceresiz iç mekânın sütunlarının sırasıyla gizlenmiştir. Fa-
kat dışarıda bir tek düz çizgi bile bulunmaz. Her basamak uçuşu-
nun dışarıya doğru hafif eğimi vardır. Her sulunun hafif yuvar-
laklığı vardır ve tavan kenarları hep daireseldir. Hiçbiri gerçekte
doğru değildir veya ötekilerden gerçekte eşit uzaklıkta değildir.
Fakat daire, eğim ve uzaklık köşelerden kenarların merkezine

doğru dikkatli bir oranla farklılaşarak değişir ve bütün gövdeye yayılan merkezden gizemli bir şey kazandırılmıştır. Eğimler öyle güzeldir ki, bir dereceye kadar göze görülemez, fakat anlaşılabilir. Ama bu uygulamalarla derinlik yönü soyutlanmıştır. Gotik stil hareket etmeden aynı düzeyde uçmaktayken, İonik uçar. Katedralin içi esaslı bir güçle yukarı çekilirken, tapınak haşmetli bir sükûnla yayılır.⁶⁶

Yunan Eros kavramı ve deneyimi gövdeye sıkıca kilitlenmiştir. Akıllı kadın Diotima'nın dediği gibi, bunun ötesine geçiş, yalnızca bedensel güzellikle başlamamalı, sonuçta da görülen güzelliğin varlığı kalmalıdır. Sıçrama, Yunan ruhu ile Klasik sonrası neoplatonik düşüncenin belli niteliklerinde olduğu gibi, şekillenmenin öncesinde veya şekillenmemesinde bir çerçeveye kavuşmamıştır. Yine de bir sızma vardır. Bu da bizi ikinci noktaya getirir.

2. *Her yerde güzellik ideası*: Thales, gördüğümüz gibi, suyun, Anaximander sınırsız'ın, Anaximenes hava, Pythagorasçılar rakamının, nihai ilke olduğuna inandılar. Şimdiyse, bir yüzyıl sonra, düşünce dünyasına giriyoruz, aşk -güzellik aşkı ve güzellik olarak- veya her şeyin önde gelen özü oldu. Felsefede her çırağın bildiği gibi, Platon ve okulu, bu ilkeyi, ilginç biçimde tanımladı, eski rakam, uyum, müzik ilkeleriyle ve yine görmüş olduğumuz gibi, Hades'in ve vahşi hayvanların bile yüreğini yatıştıran Orfik lir ve şarkının müziğinin gizemli büyüsunü ilişkilendirdi. Dahası, sonuçta, nihai olarak Osiris, Tammuz ve Ur kraliyet tapınaklarının görkemli harpının sakallı altın boğası, ölüm ve dirilişin efendisi güçlü Orfe'nin arkasından hayal gibi beliren Dionysos figürüyle gösterildi. Öyle ki, şimdi sahneye gerçekten korkunç bir fırtınayla eski mitsel temalar, figürler ve motiflerden parçalar içeren, yılan ve eşinin tüm derin, karanlık ve bulanık kuyusunun değişik ifadeleri koştu: Ölüp dirilen tanrısal kral ay boğasının simgesi, Ur'un kraliyet türbelerinin ay krallarının etkileyici harpı, Osiris, Tammuz, Attis, Adonis, Dionysos ve ötekilerinin büyük adları.

Hesiodos'un *Theogony*'sinde (MÖ 750) aşk tanrısı Eros, özgün adıyla anılan dört tanrıdan biri olmuştur. Biri Kaos, öteki

⁶⁶ Spengler, *age*, c. I, 229-30.

Toprak Ana Gea, üçüncüsü Hades'in yer altındaki karanlık çukuru Tartaros, dördüncüsü de Eros'tur'... Eros, en güzeli ölümsüz tanrılarının/O Eros ki elini ayağını çözer canlıların/Ve insanların da tanrılarının da ellerinden alır/Yüreklerini, akıl ve istem güçlerini'.⁶⁷ Hesiodos, bu tanrı hakkında başka bir şey söylemez. Eros, Homeros'ta hiç görülmez. Eros mitolojik düşüncenin eski Helen-öncesi Ege tabakalarından kaynaklanır. Kesinlikle ve sıkı biçimde çocuğu olduğu Afrodit'e bağlıdır. Daha sonra, alegorik mitolojiler (Venüs'ün çocuğu, Cupid) yay ve zehirli oku, iyi yüreği kadar acımasız da olabilmesi, zevkle öldürmesi kadar sağaltması söz konusudur. Alegori yerinde ve çekicidir. Sözselsel biçimde aşkın birey üstündeki etkisini dile getirir. Fakat Ege tarih öncesi araştırmalarının bütününe gösterdiği gibi, tanrıça Afrodit ve oğlu, kesinlikle, ulu kozmik anne ve ölümsüz hep yaşayacak oğludur. Eros mitoslarının değişkenliğinin kaynağı ana baba noktasıdır. Bu değişkenlik, ayrımsız bu tür bir geçmişi gösterir. O Kaos'un eseridir. Gecenin yumurtasından çıkmıştır. Gea ve Uranüs'ün oğludur, Artemis ve Hermes'in veya İris ve Zephyros'un oğludur. Mitolojik kökenin sürekli değişmesi ayrımsız, şimdi tanık olduğumuz zamansız temalar katalogunu gösterir. Bu gönüllü kurbanın ölümü bizim yaşamımız, gövdesi etimiz, kanı içkimizdir. Kurban, ilkel aşk-ölüm ritüelinin vecd anında öldürülen kutlanmış genç çiftin kızartılmasında ve yenilmesinde mevcuttur.⁶⁸ Kurban, Attis veya Adonis'te domuz tarafından, Osiris'de Seth tarafından kesilir. Dionysos'ta Titanlarca parçalanır, kızartılır ve yenilir. Eros'un (Cupid) ve kurbanının daha sonraki çekici alegorilerinde *tanrı karanlık düşman rolündedir*; saldıran domuz, karakardeş, Sth, Titan takımı. Ve *âşık vücut bulmuş ölen tanrıdır*. Fakat bildiğimiz gibi bu mitolojide, eski Mısır'da, 'iki ortağın gizi' diye bilinen⁶⁹ gizden temellendiği gibi, kesen veya kurban çatışma içinde görülse bile, sahnenin arkasında tek anlayış vardır. Yine çok iyi bilindiği gibi, onlar aşkın yaşam-tüketim, yaşam-kurtuluş, yaratan ve doğrulayan karanlık gizidirler. Bu kadar say-

⁶⁷ *Theogony* 120-22.

⁶⁸ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 173-179.

⁶⁹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 90-92.

fa ayırdığımız ilkel ve arkaik dünyanın eski mitoslarında önem, bu cinin rit ve yeniden anlatımlarında veya genelde gizin tanrısal veya mitsel yönündedir.

İnsan kurbanının duyusu ve yıkımı, sistematik ve yüceltici olarak kabul edilmemiştir. Hint Suttee ve Kali için insan kurbanı ritüelleri yalnız insanın düşüncesizliğini değil, fakat aslında toplumsal düzene bağlı mitolojiden temellenen arketiplere egosuz ruhsal bağlılığı uyandırmayı amaçlar.⁷⁰ Yunanistan'da ise, bireysel formun Apolloncu değerlendirilişi ve hoşnutluğuyla, onun güzelliği ve özel mükemmelliği, aynı eski mitsel temaların sonsuz yinelenen arketiplerinden, dramatik bir biçimde, her kurbanın tek bireyselliğine dönüştürülmüştür. Ve yalnız özel bireyselliğe yönelmez, fakat kişisel denebilecek tüm değerler dizgesinde grubun veya türün veya sözde doğal düzenin kişiliksizliğine de karşı çıkar. Bu dramatik doruğu ve dokümanlarımızın anlattığı kadarıyla öncesiz olan sadıklığın kişisel olmamaktan kişiselliğe taşınmasını Yunan-Avrupa mucizesi olarak tanımlamak istiyorum. Bu, evrimsel psikolojik değişimle karşılaştırılabilir. Başka yerde, bireyin özellikleri, düşüncenin yenilikleri ve kişisel istek ve hoşnutluğumuzun nedeni, grubun mutlak normları adına kuvvetle silinip süpürülür. Fakat Yunanistan'da herkesin özel mükemmelliği, gerçek olmasa da -bireyin örnek olarak kadın veya köle olması durumunda olduğu gibi- kuramsal olarak yasal ve pedagojik olarak saygındır. Aynı biçimde, insan zihni ve mantığına saygı duyulur, insan erişkinliğinin normu emzirilen itaat normu değil (düşünüldüğü ve denildiği şekilde iyi olmak), fakat rasyonel bireysel gelişimdir (iyi yaşam). Bağlanılan yasaların tanrıdan geldiği varsayılmaz, saf insan yargısının ürünü olarak anlaşılır. Ve gerçekten tanrı kafası söz konusu olduğunda Zeus da düşünebilir, mantık kurabilir, öğrenebilir ve zaman içinde ahlaki gelişebilir.

⁷⁰ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, İndeksten 'insan kurbanı ve satı'ye bkz.

1. DOĞU VE BATI'NIN EVLİLİĞİ

Yunan mitolojisinin, din statüsünden edebiyata dönüştüğü, kişisel Yunan zihni nedeniyle altıncı ve beşinci yüzyıllarda bunun olduğu ileri sürülmüştür. Bu tartışmada, genel olarak politeizmin dinin aşağı bir biçimi olduğu, eleştiriye dayanıksız olduğu, monoteizmin ise böyle olmadığı görüşü saklıdır. Sonuçta, Yunan zihni böyle çalışmaya başladığında, çoktanrıcılık emilmiş ve meleklerin panteonu, şeytanların karşı panteonu, azizler kominyomu, gövdenin dirilişiyle Hristiyanlığın üç kişide Tanrı Gerçeğine, yani her kutsanmış şarap damlasında ve Mass (Aşai Rabbani) yufkasında ölen ve dirilen ve mucizeyle bakire Meryem Ana'dan doğan Tanrı oğluna -Gerçek Tanrı ve insan- giden yol açılmıştır. Oysa gerçekte, Olimposlular Yunanlılarca hiçbir zaman nihaî Varlıklar Varlığı ile karıştırılmamıştır. İnsanlar gibi tanrılar da Ulu Ana'dan doğmuşlardır. İnsanlardan daha güçlü ve yaşamları daha uzun da olsa onların kardeşleridirler. Üstelik evrenin geçici yöneticileridirler. Eski tanrıçanın kutsal çocuklarının soyundan sökülüp alınmışlardır ve Prometheus'un bildiği gibi, yöneticiliği bir sonraki kuşağa kaptırabilirler. Olağan olarak onlar, Yunan kenti devleti ideallerinin arketipleridirler, kent devletinin geçmesiyle onlar da geçmişlerdir.

Fakat Helenist dönemde, Aristo'nun parlak öğrencisi Büyük İskender tüm Levant'tan Hindistan'a kadar yayıldığında Yunanistan, Hindistan, İran, Mısır, hatta Kudüs dışındaki Yahudiler de tek bir dünyada bir araya getirildiler. Yunan dini yeni bir aşamaya vardı: Bir yandan muhteşem evrenselliğe, öte yandan kişisel, içe dönük sezgiye. Gerçekten ölümden uzak güzel tanrılar soluklarının esinini tüm Asya'ya gönderdiler, Maurya Hindistan'ı, Han Çin'inde ve nihayet Japonya'da yeni bir din ve estetik biçimi uyandırdılar. Batı'da da Roma'yı uyandırdılar. Güney'de ise eskiye, tanrıça İsis ve eşinin eski kültlerine yeni bir özellik getirdiler.

Helenist Yunanlıların dine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi İskenderiyeli mitografçı Tyre'li Maksimos'da gözlemlenebilir (MS ikinci yüzyıl):

"Tanrının kendisi, tüm bunların babası ve biçim vericisi, güneşten ve gökten eski, zamandan, sonsuzluktan ve tüm varlığın akışından büyüktür, herhangi bir yasa koyucu tarafından adlandırılmaz, herhangi bir sesle ona seslenilemez, hiçbir gözle görülemez. Fakat biz, onun varlığını kavramaya yetersiz olduğumuzdan sözlerin, adların ve resimlerin yardımını kullanırız, altın, fildişi ve gümüş eşyaları, bitkilerin ve ırmakların ve akıntıların yardımını onu bilme özlemiyle kullanırız, onun doğasıyla dünyada olan bu güzellikleri adlandırmada zayıfızdır, aynı dünyevi âşıklara olduğu gibi, en güzel görüntü sevgilinin gerçek hatlarıdır. Fakat benzerlik aşkına bir lirin, küçük bir mızrağın, bir sandalyenin, belki de sallanan yerin veya dünyada sevgilinin anısına canlandıran herhangi bir şeyin onları mutlu ettiği görülür. Neden imgeleri daha fazla inceleyeyim ve yargılayayım? Kutsal olanı *το θειον νεος* bileyim, onlar da bilsinler: Hepsi bu. Eğer bir Yunanlı, Phidias sanatı ile Tanrının çağrışımından coşuyorsa, bir Mısırlı hayvanlara tapmakla, bir başkası ırmakla, başkası ateş ile, onların sapkınlıklarından öfkelenmem, yalnızca, onlara bildir, sevdire ve anımsat!¹

Perslerin geniş, kültürler arası imparatorluğunda feth edilen halkların tanrılarına hoşgörü gösterilmiş olsa da, Şahlar Şahı veya

¹ Maximus of Tyre, Dissertation XXXVIII- çev. Gilbert Murray, *Five Stages of Greek Religion*, Doubleday Anchor Books, Garden City, tarihsiz, s. 74-76, not 44. Thomas Taylor, *The Dissertations of Maximus Tyrius*, C. Whittingham, c. II, Londra, 1804, s. 196-98

Mecusi ruhbanının hiçbir kâhinlerince, birleştirilmiş-evrenselleştirilmiş genel bir sistem için çaba harcanmamıştır. Perslerin dinsel hoşgörüsü siyasal ve işbilirdi, inancın ifadesi değildi. Siyasal sonuçlar elde edildiğinde de Persler yabancı putlara saldırıda tereddüt etmediler. MÖ 336-330'da Persia'yı fetheden İskender, hiçbir kutsal nesnenin hasar görmemesi için kesin emir verdi. Fakat yaklaşık iki yüzyıl önce Persler Yunanistan'ı ele geçirmek istediklerinde tapınakları yıkmışlar, tanrıların imgelerini yakmışlar, putlara saygısızlık etmişlerdi. İlya ve Elişa'yı, Yeşu ve Hezekiah'ı harekete geçiren aynı dindar çaba içindeydiler, çünkü ne de olsa onlar da tektanrııcıydılar.² Onlarınkinden başka gerçek tanrı yoktu, Aiskylos, yurtsever trajedisi *İranlılar*'da bu saygısız eylemlere değinir ve güçlü İran donanmasının Salamis'teki inanılmaz yenilgisinden gururlanır. 'Bu tanrısızlar' diye yazar, 'gururlu tutkunlar. Yunanistan'ı av edinirken, onu tanrılarından yoksun etmekten ve putlarını ateşe atmaktan da utanmadılar':

*sunaklar yıkık yatıyor ve tanrıların imgeleri
devrilmiş, yuvarlanmış, yerlerde ayak altında.
uğursuz günah, uğursuz acı şimdi onların oldu
ve daha da uğursuz olacak...³*

Darius I, kendini dünyanın efendisi yaptıktan sonra, MÖ 490 yılının yazında Atina'ya boyun eğdirmek için bir donanma gönderdi. Ordusu Marathon kıyısına çıktı. Gerisini bütün öğrenciler bilir. Savaşta Aeschylus savaştı, kardeşi öldü. Altı bin dört yüz Persli ve yüz doksan iki Atinalının ölüsü meydanda kaldı. Darius hemen daha büyük, çok daha büyük ikinci bir donanmayla ordunun ikinci bir deneme için hazırlanmasını emretti. Ama kendisi öldü. Oğlu Büyük Kserkses (h. MÖ 486-465), Marathon'dan on yıl sonra Atina'ya dünyanın toplanmış olduğu en büyük askeri gücü gönderdi. İmparatorluğun her yerinden toplanmış yarım milyon insan ve üç bin gemilik donanma emrindeydi. Ama Thermoplae'de, Leonidas, otuz Atinalıyla geçiti tam üç gün cesurca tuttu. Öldüler,

² Gilbert Murray, *Aeschylus*, the Clarendon Press, Oxford. 1940, s. 129.

³ Aeschylus, *The Persians*, 808-15, çev. G. Murray, s. 119-20.

kamçılarla sürülen bir ordu tarafından ele geçirildiler ve dört bin Persliyi öldürdüler. Salamis limanında da, 23 Eylül 480'de, Pers donanmasının gözbebeği bin iki yüz gemi, üç yüz seksen gemilik Yunan donanması tarafından oyuna getirildi ve safdışı bırakıldı. Dört bucağın kralının dehşete düşmüş gözleri önünde donanma batırıldı. Diyebiliriz ki, Doğu sınırına ulaştı!⁴

Avrupa'nın yanıtı İskender'di. Ve otuz üç yaşında ölümünden iki kuşak sonra, Doğu'da tanrı gibi kutsandı.

O en azından yeni bir dünyanın yaratıcısıydı. Bu dünya hakkında söylenebilecek sayısız şeyler içinde dördü bizim mitos tarihi çalışmamızda özellikle önemlidir.

İlki, daha önce bildiğimiz gibi, bütün dinlerin tanrıları için saf bir saygı görmüyoruz, fakat analogileri tanımak için neredeyse bilimsel bir çaba görüyoruz. Öyle ki, değişik ülkelerin tanrıları eşit kabul edilerek tanımlandı ve tapındı: İsis ve Demeter, Horus ve Apollon, Thot ve Kermes, Amun ve Zeus. Yunanlılar Baktiria'da ve Hindistan'da Krişna'yı Herkül'le, Şiva'yı Dionysos'la özdeşleştirdiler. Daha sonra Batı'da Romalılar yalnız Yunan tanrılarını değil, Keltik ve Germen tanrılarını da kendilerinininkilerle eşdeğer tuttular. İskender döneminden önce birçok bölgesel uyuşmacı akımlar vardı. Örnek olarak büyük Mısır kâhin sentezi, Re ve Amun, Ptah ve Osiris ve Re, Osiris, Seth, Horus ve Thot'u tek muhteşem mitolojide birleştiren sentez. Benzer biçimde Hindistan'da ve Çin'de bölgesel uyuşmacılık akımları vardı, genelde Yunanistan'daki gibi başka insanların tanrılarına hoşgörüyle yaklaşım geçerliydi. Fakat Büyük İskender'in döneminde, ilk aşamada, hiçbir yerde kültürler arası uyuşmacılığın sistematik olarak geliştiğini görmüyoruz. Veya en azından uygulanmaya başlanıldığını. Yunan anlayışının Yunanistan sınırlarının ötesine uzanımını görüyoruz. Aynı, tiranlığın değil, özgür düşünceli insanların imparatorluğu düşüncesinin uygulanışı gibi. Bu dönemde Perikles'in site ideali, İskender'in kozmopolis idealine ulaştı. *Oecumene* veya yerleşik dünya, bütünüyle, uygar insanın ortak malıydı.

⁴ Hammond, *age*, s. 212-44.

Bu dönemde gözlemlenen ikinci nokta, mitosun gelişimi ve daha üstün okumada felsefe ve bilimin rolüdür. Altıncı ve beşinci yüzyıl Yunanistan'ında filozoflar Dionysos-Orfik karmaşanın felsefi düşünceyle ilişkisini tanımlamışlardı ve şimdi Dionysos kültlerinde benzer olanaklar keşfetmişlerdi. Arkaik dönemden beri pratik olarak bütün Doğu ve Batı mitolojilerinin kaynaklandığı⁵ Babil astronomi ve matematiğinde, kendi kozmolojik görüşlerini derinleştirmek için yeni esinler buldular. İskender döneminde bu bilimlerdeki yeni gelişmeler ile, evrenin yapısına ilişkin yeni idealar türetildi, bunlar Batı mitos düşüncesinde (örnek olarak Dante'nin *İlahi Komedya*'sında) makrokozmos düzenin merkezindeki dünyanın yerini güneşin aldığı Kopernik çağına kadar temel olarak kaldı.

Üçüncü gözlemlenen nokta, o zaman Yunan eleştirel zekâsının İskender'le Hindistan'a ulaştırılmasıdır. Burada Caynacı, Buddhist ve Brahman merkezlerinin çeşitli okullarında felsefi eleştirinin tümüyle dışında gelişmeler olmuştu. Batı'nın Nietzsche, Freud ve Jung'a kadar elde edemediği pratik psikoloji –kozmozolojik olanın karşısı– mitolojik gerçeklikle bu disiplinlerde derinden anlaşılabilir. Bu arada yarım kavranılmış psikosomatik mistik masalın müthiş etkisi, Hindistan'dan, ona göre çok toy olan Batı'nın, birçok renkli gnostik, teosofik ve münzevi kült ve akımın türediği, zaviye, manastır, okul ve üniversitelerine akıyordu.

Ve son, dördüncü nokta olarak, Helenist dünyanın bağlamında, Avrupa'nın Asya'ya iki yüzyıl kadar etkisinden sonra, dalgalanıp dönmeye başladığını söylemeliyiz. Güçlü bir tepkinin doğup, Hristiyanlığın zaferi Klasik antikitenin tanrıları ve felsefesini yıkana ve yedi yüzyıllık süreyle Avrupalı Batı uygarlığının yıkımını getirene kadar.

2. UYUŞMACI VE ETNİK TEKTANRICILIK

Çoktanrıcılık, birçok tanrıyı tanıma ve onlara tapınma, monolatri, başkalarının tanrıları tanınırken bir tek tanrıya, kendine tapınma olarak tanımlanabilir.* Tektanrıcılık ise, gerçek-

⁵ *Tanrının Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 410 vd.

* Yeni teolojik metinlerde henoteizm terimi yanlışlıkla bu anlamda kullanılmaktadır. Heno-teizm, Max Müller tarafından özellikle Vedik teoloji için kullanılmıştır. Burada bir tanrı öteki-

te bir tek tanrı bulunduğu inancıdır. İki tür tektanrıcılık vardır: 1. açık, kapsayıcı, kozmopolit uyuşmacı tür ve 2. kapalı, dışlayıcı, etnik tür. Etnik tektanrıcılık, tek tanrının kendi grubunca tapınılan olduğuna, ötekilerin yanlış olduğuna inanmaktadır. Uyuşmacı tektanrıcılık bütün ilah kavramlarını sürekli kabul eder, hepsinin üstünde, nihai olarak, hepsinin sözünü ettiği kavranılmaz bir tanrı tanır. Alexander Pope'nun (1738'de çıkan) Evrensel Duası'ndan (ince menüet)** üç kıtası, konuyu açıklamaya yeter:

*Her şeyin Babası! Her çağda,
Her iklimde tapınılan,
Azizce, vahşi tarafından ve bilgece,
Jehova, Jove veya Rab!*

...

*Bu zayıf, bilmeyen elin,
senin, oklarını atmasına bırakma,
Her yerdeki kötülüklerle uğraş,
Hepsinde senin düşmanlarını görüyorum.*

...

*Sana, tapınağı bütün mekân olan,
sunağı dünya ve denizi gökler,
tek koro bütün varlığı yüceltsin,
bütün doğanın kokusu yayıl!**

Etnik tektanrıcılığın gözalıcı örneği, elbette Kitabı Mukad-des'in sürgün sonrası tek tanrıcılığıdır. Son Hıristiyanlık ve Müslümanlığa geçmiştir. En zengin uyuşmacı tektanrıcılık sistemleri ise, Helenleşmiş Yakındoğu'da, Roma'da, Gupta ve Gupta-sonrası dönemlerde Hindistan'da ve (geniş anlamıyla) Rönesanstan beri Avrupa'nın hümanist öğretilerinde gelişmiştir. Epikürcülük, Buddhizm ve Hinduizmin gelişmiş biçimlerinde uyuşmacı tektanrıcılık, hatta tanrının mutlak bilinmez kabul edildiği (*deus abscon-*

nin ardından ulu olarak kutsanır. Daha sonraki Hinduizmde de, aynı biçimde, inanan bir kimse, önce Şiva, sonra Vişnu, sonra gene tanrıçaya tapınabilir; Vedik "gerçek tektir, bilgiler ona bir çok ad verir" deyişindeki anlayış gibi (*Rig Veda* X, 164-46).

** Üç tempolu ağır ve eski bir dans ve bu dansın müziği (ç.n.).

* Alexander Pope, "The Universal Prayer", kıta 1, 7, 13.

ditus: saklanan tanrı) etnik tektanrıcılıkta bile, bu teolojiüstü veya dışı inanç düzenleriyle bir ilişki noktası söz konusudur.

Klasik Yunan'da, Helenizm ve Roma'nın öncesinde, Rönesansın ve on sekizinci yüzyılın tektanrıcılık tiplerinden önce, Kolophonlu Ksenophanes'in (MÖ 536) sık anılan yazısı tanınabilir. Ksenophanes Elea okulunun ünlü kurucusudur ve Eflatun felsefesinin belirli mitolojik renklerini ondan almıştır.

Tanrılar ve insanlar içinde, en büyük, ne düşüncesi ne biçimi ölümlüler gibi olan tek tanrı vardır... O hep görünüm, hep akıl, hep kulaktır... O hep aynı yerde hareketsizdir ve oradan oraya dolanmaktan uzak değildir. Fakat insanlar, tanrıları kendileri gibi doğmuş, üst başı, sesi, gövdesi var diye hayal ederler... öyle ki, Etiyopyalıların tanrıları esmer ve basık burunlu, Trakyalıların açık saçlı ve mavi gözlüdür... hatta Homeros ve Hesiodos tanrılara insanlar için olan utanç ve ayıbı da yakıştırmışlardır, hırsızlık, zina, yalan ve öteki yasadışı hareketleri... hatta öküzler, aslanlar ve atlar, eğer elleri olsaydı ve tanrı imgeleri çıkarsaydılar, tanrıları kendi şekillerinde düşünür ve gövdelerini kendileri gibi yaparlardı.⁷

Bir de Antisthenes'in (doğumu MÖ 444) sözleri: Taun hiçbir şeye benzemez, yani kimse onu bir imge yoluyla anlayamaz'.⁸

Aristoteles'e göre Ksenophanes Buddha'nın çağdaşıydı (MÖ 563-483) ve 'her şeyin birliğine inanan ilk kişiydi'.⁹ Simplicius'a göre, Theophrastos'un verilerine göre, Ksenophanes, Biri, her şeyin birliği olan, ne sınırsızdır ne sınırlı, ne hareket eden ne duran Tanrıyı kavramıştı.¹⁰ Bu da Hintlilerin Brahman veya Öo-id'iyle karşılaştırılacak kadar yakın bir görüş. Amisthenes Kinik (*kynikos*, köpeksi) okulun kurucusuydu. En tanınan müridi Diyojen (MÖ 412-323), bir tür Hindu zahidini andırır. Ana tanrıça tapınağının dışında atılmış büyük bir küpte, felsefesinin doğaya dönüş düşüncesiyle köpeksiliğini açığa koyarak yaşıyordu ve ne

⁷ Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Wiedmann, 4. baskı, Berlin, 1922, fragman 23, 24, 26, 14, 16, 11, 15.

⁸ Clement of Alexandria, *Exhortation to the Greeks*, s. 61. P.F.M. Cornford, *Greek Religious Thought*, J.M. Dent and Sons, Londra, 1923, s. 237.

⁹ Aristotle, *Metaphysics* A. 986 b.21.

¹⁰ H. Ritter ve L. Preller, *Historia Philosophiae Graecae*, F.R. Perthes, Gotha, 1888, s. 83, Xenophanes, fragman 90B.

zaman doğa değişse kendisini utanmadan ferahlatırdı. Büyük İskender'in onu ziyaret ettiği varsayılır. O, ikinci en saygı duyulan insandır. Genç monark ona, dile benden ne dersen, demiş, kinik, gölge etme başka ihsan istemem diye yanıtlamıştır. Böylece, sonraki eşdeğerinden, J.J. Rousseau'dan daha fazla sonuna kadar zorlamakla, Diyojen, insanın doğal durumu olarak düşündüğü biçimde tüm yolu aşmıştır. Sonraki Çin ve Japon Zen ustalarının köpeksiliği, uygarlığın rahatlıklarına ve ideallerine karşıdır. Çinli Taoist görüşteki -Diyojen'le çağdaş- işlenmemiş kalıp durumuna dönüş, boş zihinle oturan bilge gibi.¹¹ Belki de İsa'nın dünyayı reddinde de benzer bir şeyi tanıyabiliriz: 'Eğer kâmil olmak istersen, git, nen varsa sat ve yoksullara ver, göklerde hazinen olacak tır ve gel, benim ardımca yürü'.¹²

Bilenin dünyanın efendisinin, 'İskender olmasaydım Diyojen olurum' ve Kinik'in, 'Diyojen olmasaydım İskender olurum' dedikleri anlatılır. Fakat Yunan ana dindarlık çizgisi, Kinik görüşün, uygarlığın dışında *normal insan* anlayışını hiçbir zaman onaylamadı. Yunanlılar için, gerçekte Avrupa zihni için, akıl yürütme yeteneği o kadar insana özgüdür ki, doğaya dönmek onu silmek değil, insanın doğasından kaçmaktır. Eğer bir türün mükemmelliği, *arete*, onun doğasına göre yaşadığı yaşamdan ortaya çıkıyorsa, insan için bu akıl yürütmeyle olmalıdır; ne sofulukla bağdaştırılan sözde 'kutsal esin'ler ne de insan olanaklarından hayvan veya bitki yemeyi kaldırmakla olmaz. Üstelik, akıl yürütme yeteneği tam yalnızlıkta gelişmez, toplum içinde gelişir. Matthew Arnold'un, 'belki de tarihteki en güzel kişi' dediği İmparator Marcus Aurelius'un öğüt, anılarında yazdığı gibi:¹³

'Eğer entelektüel yanımız ortaksa, yargı da öyledir, rasyonel varlıklar olduğumuza göre ortaktır. Eğer böyleyse, bize ne yapacağımızı ve ne yapmayacağımızı söyleyen akıl da ortaktır. Böyleyse, ortak bir yasa da vardır, böyleyse biz yurttaşlarız, siyasal bir topluluğun öğeleriyiz, eğer böyleyse, dünya bir bakıma bir

¹¹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 431-438.

¹² Matta 19:21.

¹³ Matthew Arnold, "An Essay on Marcus Aurelius", *Essays in Criticism, First Series*, MacMillan and Co., Boston, Ticknor and Fields, 1. baskı, Londra and Cambridge, 1865, s. 262.

devlettir. Çünkü başka hangi ortak siyasal topluluk için bir kimse insan ırkının üyeleri olduğunu söyler? Ve buradan, bu ortak siyasal topluluktan, bizim entelektüel yetenek ve akıl yeteneğimiz ve yasal kapasitemiz gelir. Yoksa nereden gelecek? Çünkü benim dünyevi kısmını bana belirli bir topraktan verilmiş ise, su da bir başka öge ve özel bir kaynak nedeniyle sıcak ve akıcı ise (yoktan var, vardan yok olmaz, hiçbir şeyden hiçbir şey çıkmaz, hiçbir şey yok olmaz) öyleyse entelektüel kısım da bir kaynaktan gelir.’¹⁴

Devam eder: İnsan yapısındaki ilk ilke, demek ki toplumsaldır. İnsan öteki için vardır’.^{15, 16}

Dahası, mükemmellik kadar mutluluk ve güzellik de var olduğuna göre, doğasına göre yaşanan bir yaşam, dolayısıyla mükemmellik, yani doğru deyişle erdem var olmalıdır ve kendi ödülüdür. Yoksa filozof kralının sözleriyle:

‘Tek insan, bir başkasına hizmet ettiğinde, bunu bağışlanmış bir iyilik olarak açıklamaya hazırdır. Bir başkası bunu yapmaya hazır değildir, yine de zihninden, adamı borçlu diye düşünür ve ne yaptığını bilir. Bir üçüncü durumda ne yapmış olduğunu da bilmez, fakat üzüm üreten bağ gibidir. Ve uygun meyvesini ürettikten sonra daha fazla bir şey aramaz. Aynı bir at koşunca, köpek avını yakalayınca, arı balını yapınca olduğu gibi. İnsan da iyi bir iş yapınca başkalarını gelip görmeleri için çağırmaz, fakat işine devam eder, aynı bağın mevsiminde ürününü vermesi gibi. İnsan da yaptıklarını gözlemlemeden mi yapmalıdır? Evet’.¹⁷

Aynı düşünce, özellikle, İsa’nın sözlerinde açıklandığı gibi görülebilir: ‘Sol elin sağ elinin ne yaptığını ‘bilmesin’. Ama Hıristiyan metnin tamamı öğüdün bakış açısını değiştirir:

‘Sadakan gizlide olsun, gizlide gören Baban da sana ödeyecektir. Dua ettiğiniz zaman da ikiyüzlüler gibi olmayın, çünkü insanlar kendilerini görsünler diye, havralarda ve köşe başlarında durup dua etmeyi severler. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını

¹⁴ Marcus Aurelius, çev. George Long, G. Routledge and Sons, Londra, 1862, bölüm IV, paragraf 4.

¹⁵ Age, bölüm VII, paragraf 55.

¹⁶ Age, bölüm VIII, paragraf 59.

¹⁷ Age, bölüm V, paragraf 6.

kapayarak gizlide olan Babana dua et, gizlide gören Baban sana ödeyecektir'.¹⁸

Arnold'un ılımlı biçimde belirttiği gibi: 'Ödül ve ceza motifleri, bu tür dilin yanlış kavramlaştırılmasından geldi; Hristiyan ahlakçıları tarafından garip biçimde zorlanılarak Hristiyanlık bozuldu ve şekilsizleşti'.¹⁹ Ve tersine, Stoik Sezar'ın yukarıya alınan bölümünden alıntı yapar.

Erdem görüşü ve değeri, özünde, homerik arete'deki gibi hep aynıdır. Fakat yeni bir içedönüklük, olgunluk ve yetişkinlik görünür. Canlılığın karşılaştırmalı olarak gençlik ideali, harika fiziki, eski yüzyıllarda savaşa hazır Yunanlılar için iyi giderken, beşinci yüzyıl sonu ve dördüncü yüzyıl başlarında hastalıklı bir değersizleşmeyle önemsizleşmiştir. Aiskylos'un Perslere karşı zafer kazanan kuşağını iç yıkımların dönemi izlemiştir: Peleponnesos Savaşları MÖ 431 ve 413-404, Korint Savaşları 395-387, Teb Savaşları 371, 362 ve son olarak 335 Teb'in Büyük İskender tarafından korkunç biçimde yıkılması ve Yunan egemenliğinin kuzeyin genç ve merhametsiz efendisine geçmesi.

Profesör Gilbert Murray, Klasik Atina'nın gelişimiyle, kökten değişik ilk Hristiyan dönemi arasındaki yüzyılları Sihirin Başarısızlığı diye adlandırmıştır.²⁰ Bu, Hindistan'da Buddha'nın, Çin'de Konfüçyus'un dönemiyle karşılaştırılabilecek bir çağdır. Her birinde eski toplumsal yapı çözülme sürecine girmiştir, yüksek uygarlık merkezleri barbarların sapkın gücüyle çökmüştür; felsefenin ana görevi bir yandan siyasallaşmıştır, çözülen uygarlık nasıl sağlığına kavuşabilir. Öte yandan ahlaksal ve psikolojik olmuştur, yıkılan dünyada birey kendi insanlığını nasıl koruyup geliştirecektir. Buddha'nın vaazı iyi bilinir:

*yaşam acı çekmektir
acının nedeni cahil arzulardır
acının aşılması (nirvana) elde edilebilir
yolu Soylu Sekizkatlı Yoldur:*

¹⁸ Matta 6:1-4.

¹⁹ Arnold, *age*.

²⁰ Murray, *The Five Stages, of Greek Religion*, bölüm IV.

*Doğru Görüş, Esin, Konuşma ve İş
Doğru Çağrı, Çaba, Akıl ve Vecd.*

Evrenin yasaları Buddhist öğrenciye göre önemli değildir. Tanrıdan gelen bir ahlak yasası yoktur, çünkü Tanrı yoktur. Dünyayı tutan tanrı ve ilkeler yoginin kurtulması gereken ağ, tuzak ve engellerdir. Buddha'nın sekiz katlı yolu, evrenin düzenine karşı, gönüllü girilen bir yoldur. Kendisindeki bütün korku ve isteği öldürdüğünde galip, orada paradoks olarak, kendisiyle sınırlı tüm varlıkların sevecenlik ve aşkınlığının vecdini bulur.

Konfüçyus'un bilge öğretisi, yoginin bireysel bağlantısızlık yoluna karşı, bireysel birleşme ve toplumsal yeniden yapılanma yoludur. Bu düşünce yolunun soylu insanı, Yunanlıyla birçok benzerlik taşır. Fakat Çin'de, Yunan okulunun rasyonel, yaratıcı deneyleriyle her alanda karşıt bir tutuculuk vardır. Konfüçyusçuluk ve Taoizmde Çin'in ideal bireyi, kendisinin ve dünyanın doğasıyla uyumlu bir yere yerleşmelidir. Batı'nın stoik geleneğinde önde gelen idea da -görünüşte- aynıdır. Doğu'da ve Batı'da, benzer biçimde kozmik düzenin kendisi, Sümer ve Babil'in sonsuz dönen eonları ortasında insan, bütünün bir organı, mikrokozmos anlayışından kaynaklanmıştır. Taoizmin sükûn öğretmenleri, kendilerini doğayla uyumlu kılabilmek için toplumla ilişkilerini kesmişlerdir. Aynı şekilde Yunan kinikleri ve yaşam ilkelerini doğayla uyumla duruma getirmek isteyen (Tao ile aynı biçimde) Konfüçyusçular gibi, toplumla bağlarında Yunan stoikleri ve daha fazla da Romalılar böyle yapmışlardır. Fakat doğaya yaklaşımlarında, birey ve devlet görüşlerinde Kiniklerle Çinli düşünürler olabildiğince farklıdır.

Öncelikle, Çinlilerin evren görüşü arkaik kalırken, Yunan bilimi Helenistik dönemde örneği görülmemiş dönüşüm aşamasına girmiştir. Doğu bilgeleri cennetin, dünyanın ve insanın kozmik uyumda erkek (*yang*) ve dişi (*yin*) güçlerin değişen etkisinde felsefi düşünceye dalmışken, Yunanlılar, Sümer ve Babil başlangıçtan yola çıkarak, dünya merkezli astronomiye karşı güneş merkezli astronomiyi tartışmaya başlamışlardır. Sisamlı Aristarchus (MÖ 310-230) dünyanın ve gezegenlerin güneşin çevresinde döndüğünü

nü, güneş ve yıldızların sabit olduğunu ileri sürmüştür. Görüşünü kanıtlayamamıştır. Fakat Nicealı (İznik) Hipparkhos (MÖ 146-126) dünya merkezli görüşü, gezegenlerin yörüngelerini açıklamak için, iç içe daireler ve merkezsel bir daire çevresi üzerinde devreden küçük daireler kullanarak daha iyi açıklamış görünür; bu sistem Kopernik (MS 1473-1543) doğrusunu kanıtlayana kadar sürmüştür.²¹ Kirenialı Eratosthenes, öte yandan, dünyanın çapını 200 mil olarak ölçmüştür ve İspanya'dan batıya, Hindistan'a gidileceğini ve Atlantik'in bir karayla (Amerika) boyuna bölünmüş olacağını savunmuştur.²² Tıpta, Khalkedonlu Herophilos (MÖ üçüncü yüzyıl) beyin ve omurilikle sınırların ilişkisini bulmuştur. Iulisi Erasistratos da (yine MÖ üçüncü yüzyıl) hareket ve duyu sınırlarının farkını tanımlamıştır.²³ Yunan ve Roma Stoik düzensinde insanın uyması gereken doğa, Sümer'in doğayı bir büyük organizma ve dünyanın sonsuz dönen dairelerden çıkışı ve çözülüşü olarak anlayışları etkisini sürdürse de, bu nedenlerle, eski mitsel dünya değildir.

Bir başka farklılık, Çin ve Yunan bilgiler aynı terimlerle düşünüyor gibi görünse de, Çin eğitiminin elit için seçkin bir iş olarak kalmasıdır. Kısmen Çin yazısının ince doğası gereği. Helenistik eğitim ise açıktır.²⁴ Ve görelî açıdan, Çin yönetimi kuramsal ve pratik açıdan imparatorun kozmosun bir organı olarak cennetin yönetiminde yöneticilik yapması nedeniyle, arkaik mitsel anlayışla kutsallık içinde atanmıştır. Yunan hükümet idea ve deneyimi insancıldır. Despotlar insanüstü düzenle ilişkili değildirler, seçilirler ve insan yasaları yürürlüktedir.

Helen ve Roma Stoik okullarının büyük kişileri yanında en kalıcı ve etkili fikirler, Helenistik uyuşmacı tektanrıcılık görüşünün egemen olduğu ahlaksal, siyasal ve kozmolojik uygulamalardan çıkmıştır. Öncelikle Greko-Fenikeli kurucu Zenon (MÖ 336?-264), Romalı yazar Seneca (MÖ 4-MS 65), sakatlanmış Frig-Romalı köle Epiktetos (MS 60?-120) ve İmparator Marcus Aure-

²¹ W.W. Tarn, *Hellenistic Civilization*, Meridian Books, New York, 1961, s. 296-98.

²² *Age*, s. 302-5.

²³ *Age*, s. 305-6.

²⁴ Joseph Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization in China*, c. II, The University Press, Cambridge, 1956, s. 216-345.

lius Antonius (MS 121-180). Toplumsal kaderin iki uç noktasını yansıtan Epiktetos ile Aurelius özellikle dikkat çekicidir. İkisinin de yaşamdan söz ettiğini bilebiliriz. Örnek olarak köle sorar:

‘Hiçbir şeyi, ne üst baş, ne ev, ne yuva, ne gövde dayanıklılığı, ne de kölesi ve kenti olan bir kimse nasıl gönlü rahat ve tatmin olmuş yaşayabilir? İşte Tanrı sana böyle olabileceğini eylem ve düşüncesiyle gösteren bir adam yollamış. İşte ben! Benim ne kentim, ne evim, ne malım kölem var, yatağım toprak; karım, çocuklarım, barınağım yok, gök, yer ve paltodan başka hiçbir şeyim. Yine de neyim eksik? Üzüntüden, korkudan uzak değil miyim? Özgür değil miyim?’²⁵

Ve öteki kutupta, imparator:

‘Sınırsız ve kavranılamaz zamanın ne kadar küçük bir parçası insana aittir? Çok geçmeden sonsuz onu yutar. Ve bütün madde- nin ne kadar küçük bir parçası? Evrensel ruhun ne kadar küçük bir parçası? Ve dünyanın ne kadar küçük bir parçasında sürünürsün? Bütün bunları düşünerek, doğan gibi hareket etmekten ve ortak doğanın getirdiklerine uymaktan başka hiçbir şeyi büyük görme.’²⁶

Kıbrıs Citiumlu Zenon, utangaç ve sessiz yabancı, bir yanıyla da Fenike kökenli filozof, Atina’da, ilk kez MÖ 300’lerde, kamuya açık sütunların arasında, Boyalı Sundurma’da, dinlemek isteyenlere konuşmalarıyla tanındı. Bu nedenle, okulu da Stoa-Sundurma adıyla bilindi. Erdemi de öğrettikleriyle uyumlu olduğundan ve karakteri de söylemi kadar soylu olduğundan mükemmel genç insanlar onun izleyicisi oldular. Öldüğünde, Atina kenti ona kahramanların cenaze törenini yaptı.²⁷

İki önde gelen müridi, Assoslu Kleanthes (MÖ 260) Troad’da, Solili Khryssippos (MÖ 206) Kilikya’da öğretiyi geliştirdiler. Birincisi, Platonik bir etkiyle, ikincisi ilahtan, kahramanları, halkın kâhin kültlerini de özümleyerek hareket etti. Suriye, Alamealı Posidonios ise (MÖ 135?-50?) Helenizmin deniz ötesi durağı Ro-

²⁵ Arrian, *The Discourses of Epictetus*, iii. 22.45-46. çev. Hastings Crossley, *The Golden Sayings of Epictetus*, MacMillan and Co, Londra, 1925, s. 100-101.

²⁶ Marcus Aurelius, bölüm XII, paragraf 32, *age*.

²⁷ Tarn, *age*, s. 330.

dos'ta, çağının bilim ve dinsel düşüncesinin ansiklopedik bir sentezini yaptı. Stoik kuramsal düşünceyi geliştirdi ve eski dünyanın harikalarından birini üretti. Posidonios'a göre fizik ve ilahiyat tek bilginin iki yönüdür. Çünkü Tanrı, aşkın olduğu kadar doğada da içkindir. Bu nedenle bilim, tanrının yaşayan ruhdaki maddi yönüyle ilgilenir.

Bütün bu düşünürler için tanrı, dünyaya şekil veren rasyonel ve mutlak iyi ruhtur. Dolayısıyla, bütünü çerçevesi içinde mutlak iyi olmayan bir şey olamaz. Öğreti, Voltaire'in *Candide*'de alaya aldığı, mümkün olan en iyi dünyanın öğretisidir. Fakat daha güçlü terimlerle Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* eserinde doğrulanmıştır, orada 'iyi', 'rahat' olan değil 'mükemmel' olanıdır. Herkese kaderini sevmesi için çağrı çıkarılmıştır: *amor fati*. Oswald Spengler, bu görüşü Seneca'dan uyarlanmış vecizelerinde yansıtır: *Ducunt fata volentem, nolentem trahunt*, 'Kader, onu isteyeneye yol gösterir, istemeyeni sürükler'. Bu rasyonel bir yaklaşımdan çok, biraz cesaret ve neşeden çıkarılmış bir görüştür: Her tür acı-zevk hesabının ötesinde, yaşam çabası ve olumlamasından. Buddhist duygusal yaklaşımını (*karuna*) geride bırakır, çünkü duyguyu acıyı getirir. Eyüb'ün sorunu da aşılmıştır, çünkü o da acının tanınması üstünde temellenir. Seneca'nın sözleriyle, 'neye dayandığın değil, nasıl dayandığın önemlidir'.²⁸ Ve yine, 'bu dünyada sürgün olamaz, çünkü dünyada insana yabancı bir şey yoktur'.²⁹

Topal köle Epiktetos; 'Tanrı uludur' der:

'Bu Hermes'in değneğidir, *neye dokunacaksan dokun, altın olur*, derler. Hayır, ama ne getirirsen getir ben onu iyiye dönüştürürüm. Hastalık, ölüm, yoksulluk ve iftirayı getir, yaşam deneyimini getir, bunların hepsi Hermes'in değneğiyle çıkara dönecektir'.³⁰

Tanrı uludur, o bize toprağı işleyecek bütün araçları vermiştir.

Tanrı uludur, bize el vermiştir, yutmak ve sindirim gücünü, bilmeden büyüme ve uykuda nefes alma gücünü vermiştir!

Böylece, şarkı söylemeliyiz: Evet, böyle, ilahilerin en büyüğünü ve kutsalını:

²⁸ Seneca, *On Providence* II.4.

²⁹ Seneca, *Consolation of Helvia* VIII. 5.

³⁰ Arrian, *Discourses* iii.20.12.

Tanrı uludur, bize bunları anlamamız için akıl vermiştir ve uygun olarak kullanmayı!³¹

‘Sen Tanrıdan bir parçasın, sende Ondan bir kısım var’.³²

Stoik düşüncenin acı ve zevke aynı tepkiyi gösteren, kazanç ve yıkımı ayırt etmeyen, yaşamdaki görev kabul eden anlayışı Hintli *Bhagavad Gita*’da tanımlanan Karma Yoga idealine benzer. ‘Acı ve zevki ayırt etmeyen sakin ruha kimse zarar veremez, o tek başına ölümsüzlüğü kazanmıştır’.³³ Bu nedenle, bağlanmadan, yapılması gerekeni yap, bu yolla en yüksek derece elde edilir’.³⁴ Fakat Hintli yaşam görevi, herkese kast statüsüyle kabul ettirilmiştir. Greko-Romen görev ise kendi aklıyla tanınmış ve kabul edilmiştir, burada tanrı Zekâ, Bilgi ve Doğru Akıl yürütmedir.³⁵ Dahası, *nirvana* koşulu, aşkın vecd ve bağımsızlık Hint yogasının nihai amacıdır. Yunan ideali *ataraxia*, acı ve zevke kayıtsız *rasyonel* zihinden tamamen başkadır. Yine de iki görüş arasında karşılaştırılabilir çok şey vardır, özellikle de Hristiyan bilim adamlarının ‘panteizm’-çok-tanrıcılık dediği ve Doğu’da –Hindistan’dan Uzakdoğu’ya– ve Klasik Dünya’da temel olan görüş açısından. Bu, Kitabı Mukaddes’e karşıttır, üstelik Yahudi, Hristiyan, Müslüman olsun, onlarla amansız, hatta dövüşken bir tartışma içindedir.

Tanrının içkin olduğu kutsal dünyada, kuşların uçuşundaki dürtüden yıldırıma, düşen yağmura, güneşin ateşine kadar görünüş, düşünce ve eylemde, kutsallığın ‘tecelli’si vardır; onu tanıyanlar için, başlangıç ve son kendi içindedir. Her şeyde ve her şey için evrensel bir vahiy vardır. Oysa, tanrının-yaratıcının ayrı olduğu dünyada mabut, yalnızca özel bir vahiyle bilinebilir. Sina’da olduğu gibi, veya İsa’da veya Kuran’da. O zaman doğru uyum doğada değil, fakat Sina’da veya İsa’nın derslerinde veya Kuran’la gerçekleşir, insan üzüm veren bağ gibi, kendi kısmını iyi oynamalıdır. Ama İsa’nın dediği gibi ‘Baba ödülünü verir’. Amaç burada ve şimdi değildir, başka yerdedir.

³¹ *Age*, i.16.15-18.

³² *Age*, ii.8.10-11.

³³ *Bhagavad Gita* 2:15.

³⁴ *Age*, 3:19.

³⁵ *Arrian, age*, ii.8.2.

Tutucu Yahudi bilim adamı Jacob Hoschander'ın işaret ettiği gibi, monolatriden ayrılan ilk tam tektanrıcı söylem, MÖ 539'da, Büyük Kyrus döneminde İkinci İşaya'nın bildirisi'dir.³⁶ Yine de o kadar evrenselleşmiş tanrı hâlâ Yakub'un evinin tanrısıdır, Kyrus'a zaferi, halkı eski duruma gelsin diye Yakub getirmiş varsayılır.³⁷ Ve onu izleyen Ezra'nın söyleminde, Beş kitabı (Pentateukhos) düzenleyen H metnini yazan yazarlarda, Roma devri Yahudi yazarlarında bu temel çizgiden bir sapma yoktur. Gerçekten, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, Philo Iudaeus (MÖ 20-MS 54) en Helenistleşmiş yarı-platoncu filozof Yahudi bile Tanrıyı içkin olarak düşünmez:

'Philo'nun düşüncesi temelde Heraclitus ve Stoiklerinkinden farklıdır. Onlar için evrensel zekâ ve ruhu taşıyan madde (canlandırılan soluğun üflediği madde) ve ilah aynı şeydir ve belli bir maddecilikle-materyalizmle (ruhu taşıyan madde de maddedir) çoktanrıcılığa ulaşırlar. Yahudi Philo tersine, ilahı ayrı bir varlık olarak görür. (Dünyanın içindedir...) Philo'nun logos'u ile Yuhanna İncil'inin Kelam adından başka (Yuhanna Philo'ya dayanır) ortak hiçbir şeyi yoktur, aynı Heraklitos ve Epiktetos'un logos'u gibi. Philo'nun Logos'u bütünüyle özgün bir yaratmadır, Yahudi yazınının ve öğretisinin meyvesidir ve Yazıtlara (Midraş) dayanır'.³⁸

Klausner'in dediği gibi, 'Bu dünyada iyi ve kötü vardır, o zaman mutlak iyi ve mükemmel olan Tanrı, kötülüğü barındıran dünyayı, mükemmel olmayan varlığı nasıl yaratabilir?'³⁹

Öte yandan, Topal köle, bunun yanıtını çoktan vermiştir:

'Bir ziyafete gittiğimizde bize sunulanı alırız, biri evsahibine balık veya tatlıları sordu mu saçmalıyor diye bakılır. Yine de biz tanrılardan, bir sözcükle, vermediklerini istiyoruz; üstelik bize bu kadar şey vermişlerken!'⁴⁰

Epiktetos'un büyü, her şeyi altın yapmak, Hermes işidir.

³⁶ Jacob Hoschander, *The Priests and Prophets*, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1938, s. 48.

³⁷ İşaya 41:49.

³⁸ Joseph Klausner, *From Jesus to Paul*, çev. William F. Stinespring, Beacon Press, Boston, 1961, s. 185.

³⁹ *Age*, s. 182.

⁴⁰ H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes*, Teubner, 1898, fragman 17.

3. GİZEM KÜLTÜ VE VAHİY

Japoncada *ji-ri-ki* terimi, Stoizm veya Doğu'daki Zen Budd-hizm gibi kendi gücüne güvenen disiplinleri anıştırır, 'kişinin kendi kuvveti'. *Tariki* terimi ise, 'dış kuvvet, başkasının kuvveti', kurtarıcı düşüncesine aittir, Japonya'da Amida Buddhizmi. Kut-sal Ülkede sonsuz ışınlı güneş Buddhasının adını anmakla bir kimse yeniden doğar, ölümünde cennete gider, nirvanaya kavu-şur.⁴¹ Helenist dönemde bu popüler Buddhizmin Batılı eşdeğerleri sayısız gizem kültleriydi; son Roma döneminden önce Mitraizm sonra Hristiyanlık imparatorlukça desteklenene kadar bunların etkisi giderek artmıştı.

Hepimiz filozof değiliz. Birçoğumuz, kendisinin ötesinde, bu-hur, müzik, cübbe ve tören, ziller ve çanlar, dramatik mim ve ses-lenişlerle atmosferi gereksinir. Böyleleri için bu tür bir din vardır, gerçek büyük kısmıyla öyle simgelerle örtüşmüştür ki, filozof olmayan bunları kavrayamaz. Aklın, simgeler alanından bir per-deden ötekine geçerek, aşka gelmiş bir gerçekleşmeye ulaşmasını sağlamak üzere, bu yola girenler için dereceler geliştirilmiştir. Fa-kat sonsuz gerçekleşme, kutsallığın hem içkin hem aşkın olduğu bu kültürle Ortodoks Zerdüşt, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman-ların Tanrı ile İnsan, Yaratıcı ve Yaratık arasında ontolojik ayrı-mın korunduğu ayinler arasında farklıdır.

İlk tür kültürlerde iki güç, dıştaki ve içteki güçler, sonuçta öz-deş olarak kabul edilir. Dışarıda olduğuna inanılan kurtarıcı ger-çekte aynı zamanda insanın kendisidir. 'Her şey Buddha'nın şey-leridir'. Oysa büyük Yakındoğu Ortodoksluklarında bu tür bir özdeşlik düşünülemez, hatta kavranılabilir kabul edilmez. Amaç varlıklar varlığının bir gizi olarak kendi kendinin, şimdiki ve bu-radaki, gerçeğine ulaşmak değildir. Fakat yakında ise de (her yer-de hazır ve nazır) ayrı olan (mitsel ayrışma) tanrıyı bu dünyada bilmek, sevmek ve ona hizmet etmektir ve zaman sona erip son-suzluk geldiğinde onunla mutlu olmaktır.⁴² İlk tür kültürlerin yö-neldiği amaç (tanrı) bilinmesi, sevilmesi ve hizmet edilmesi ve bir

⁴¹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 315, 499-501.

⁴² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 113-123.

gün (gerçekte gidermek-dağıtmak anlayışı) gözlemlenecek başka bir yerdeki kişilik değildir; bu yola girenin, tanrının bilgilendiren bir işaretiyle elde edilecek bir gerçekleşme durumudur. Bu tür işaretlerin işlevi, kendi içindeki değerleri hemen psikolojik bir değişime uğratmaktır, oysa Ortodoks mitolojilerdekiler akıl ve iradeyi gelecek bir ruh durumuna bağlı tutar.

İlk veya pagan-doğu türüne örnek olarak, İran'dan çıkan bir zamanların güçlü kültü Mitra'nın gizemini ele alabiliriz. Helenist çağda Zerdüştçü bir sapkınlık olarak gelişmiştir. Roma döneminde Hıristiyanlığın, Avrupa'da ve Asya'da hatta kuzeye kadar ulaşıp Güney İskoçya'da en müthiş rakibi olmuştur. Mitraizmde yedi başlama derecesi vardır, ilkinde mürit Kuzgun (*corax*) olarak bilinir, kutlama ritlerinde zodyak hayvanlarını temsil eden maskeler giyilir. Bu dönemde Sümer-Kildani gözlemlerine Yunan verilerinin uygulanmasıyla astronomi yeni bir gelişim dönemine girmiştir. Çağın bütün dinlerinde zodyak, sınırsız ruhun hareket ettiği (hareketsiz, fakat hareket eden ruh) sınırlı, sonsuz dönen zaman-mekân-nedensellik kürelerini temsil eder. Yedi görülebilen kürenin yörüngeleri Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn, dünya çevresindeki, ruhun doğmak üzere indiği zarflar olarak kavranılmıştır. Birey, her birinde belirli zaman-mekân niteliği alır, bunlar bir yandan onun karakterine katkıda bulunur, öte yandan onu sınırlar. Böylece, müridin yedi aşaması ruhun geçişlerini sağlıyordu, teker teker yedi sınırlamadan sınırsız gerçekleşme durumuna geçiliyordu.

Başlangıcın özdeşleştiği Kuzgun, ölümün kara kuşu, kişiyi simgesel olarak ay kürenin ötesine taşıyordu. Ay, burada da, her zaman her yerde olduğu gibi, büyüyen ve küçülen niteliğiyle ölüm ve doğumun işaretiydi: Varlığın bitkisel yönünü besleyen, yaşamsal enerjisiydi. Kuzgunla özdeşleştirilerek, fiziksel gövde, mistik imgelemlerle değişim ve çözülmeye doğru, ay kapısından ikinci küreye uçar: Merkür'e, Gizli güçlerin büyüsel küresine, yeniden doğumun dehasına (Yunanca Hermes, Mısır'da Thol, Germen Woden, Odin).

İkinci ritte, artık 'Yitmiş Usta' (*cryphius*) olarak bilinen aday, Merkür'den Venüs küresine, yine belli deneyimlerin yaşandığı

mistik biçimli arzuların hayaline geçer. ‘Asker’ (*miles*) karakterini kazanarak sonraki güneş dairesine geçer. Güneş entelektüel kibir ve güç diyarıdır, orada ona bir taçla kılıç sunulur, fakat o yalnız Mitra’nın ona taç olabileceğini bildirerek bunları tersler. Burada ‘Aslan’ (*leo*) olur ve şarapla karıştırılmış su ve ekmekten oluşan kutsal yemeğe katılır. Bu yüksek bir derecedir. Güneş kapısından beşinci bölgeye Mars’a geçtiğinde, (cesaret ve küstahlık) Frig başlığı ve bol İran elbisesi giyer, Kurtarıcı Mitra’nın giyimiyle ‘Persli’ (*perses*) adını alır.

İki değişim kaldı. Önce, cüretin aceleciliğini bastıracak Jüpitere geçer, ‘Güneşin Koşucusu’ (*heliodromus*) adını alır; sonunda, Satürn’e geçerek ‘Baba’ (*pater*) olarak kutsanır. Yol boyunca sınamalar, acıya ve zevke karşı kayıtsız kalan Stoik erdemi geliştirirken simgesel tayf zihinde belirli öz yaklaşımları uyandırır. Ritler, normalde dünya mağazasının simgesi olarak bir yeraltı mekânında kutlanır, burada eski mitolojik tema, makrokozmos (evren), mezokozmos (ayın) ve mikrokozmos (ruh) birliği temsil edilir. Öğretinin içkin tanrısını tasarımıyla, mistik, dereceler içinden deneyim sahibi olur, son aşamada kendi varlığının aşkınlığına ulaşır.

Esin veren ve zaman içinde müridin vücut bulduğu tanrı eski Aryan ilahı Mitra’dır; Vedic Mitra daha önce belirttiğimiz gibi Hitit ve Mitanniler arasındaki MÖ 1400 tarihli anlaşmadan beri bilinir.* Orada bu tanrı anlaşmaya tanıklık etmek üzere toplanmış beş Vedic Aryan ilahından biri olarak görünür: Mitra, Varuna, canavarkesen İndra ve ikiz süvariler Aşvinler veya Nasatya, Zerdüşt Gathalarda anılmamışsa da eskiliği ve Kuzey Aryanlardan türetildiği düşünülebilir. Daha sonraki Avesta Yaştlarında (MÖ altıncı yüzyılda) ad, Pers biçimiyle görünür. Yazatas ‘tapınılanlar’ diye bilinen melekler düzeninin en büyüğüdür. ‘Geniş Otlakların Efendisi’ adıyla Yaratıcının kendisi tarafından övülmüştür. Vedic canavar-öldürücüsü İndra gibi ‘bin kulağı, on bin gözü’ olduğu söylenir, Ahura-Mazda’nın peygamberi Zerdüşt’e, ‘onu ben yarattım’ dediği varsayılır, ‘benim gibi kurban kesmeye ve dua edilmeye değecek kadar değerlidir’.⁴³

* Bkz. s. 127.

⁴³ Yasht 10.1. Darmesteter *The Zend Avesta*, kısım II, s. 119-20.

Mitra, Helenist dönemde iki ilişkili, fakat karşıt görünümde belirene kadar yüce bir simge durumunu kazanmamış görünür. Şekil 23, tüm Avrupa'da yüzlerce eşdeğerinin bulunduğu MS ikinci yüzyıldan bir örneği gösteriyor. Model MÖ üçüncü yüzyılın İskender esiniyle Bergama okulundanmış gibi görünüyor.⁴⁴ Bol İranlı elbisesi ve Frig başlığı yüzyıllar sonra (hem hiç de tesadüfen değil) Fransız Devrimi'nin aklın ışığı peygamberlerince de kullanılmıştır. Parıldayan kahraman-kurtarıcı yüce simgesel eylemini Tauroctonus olarak, İlk Boğayı keserek uyguluyor. Boğanın rolü Ortodoks Zerdüşt sistemde antagonist kötü Angra-Mainyu ile bağlantılıdır.*

Şekil 23. Mitra Tauroctonus

Normal Zerdüşt görüşünde dünyadaki bütün kötülüklerin Yalan Cinine bağlandığı anımsanacaktır. Sonunda kurtarıcı Saoşyant gelince onun işi bitecektir ve bu Mesih gününün gerçekleşmesine yönelik bütün eylemlerde erdem vardır. Tarihsel çıkışlı, gelişmeci ve vahye dayanan tema bütün geleneği belirler. Oysa burada, İranlı tanrı ve kurtarıcı Mitra'nın Helenist temsilinde yeni bir ifade, belki ilkel kurbanın ölümsüz mitsel simgesinin yeniden dirilişi vardır.

⁴⁴ Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra*, çev. Thomas J. McCormack (Londra, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. 1903), s. 24. Şekil 23 Cumont, *Textes et monuments de figures relative aux mystères de Mithra*, H. Lamartin, c. II, Brussels, 1896-99, s. 228, şekil 59'dan.

* Bkz. s. 205.

Okuyucuya bir kez daha *İlkel Mitoloji*'de tanımlanan, gövdesinden bütün gıda veren bitkilerin büyüdüğü kutsal varlıkların öldürüldüğü, kesildiği, gömüldüğü insanlıktan uzak ritleri anımsatayım.⁴⁵ Bu ritlerde yansıyan ilkel görüşe göre dünya geliştirilmez, fakat olumlanmalıdır. Bu, en akılcı ahlaka bile korkunç, inançsız, günahkâr gelebilir; yaratıcı güç kesinlikle burada yatar. William Blake'in sözleriyle, 'Aslanların kükremesi, kurtların uluması, fırtınalı denizlerin köpürmesi ve yıkıcı kılıç, sonsuzluğun 'cüz'leridir, insan gücü için çok büyüktür.'⁴⁶ Bu nedenle, kahramanlığın erdemi, bu görüşe göre, evrenin doğasını düzenleme isteğinde değil, olumlama cesaretinde yatar. Helenist çağın Greko-Pers gizem kültürlerinde -Ortodoks gelişmeci değil- iyimser olumlamanın dünyasever gizemliliği vardır.

Mitraizm hakkında araştırmalarına çok şey borçlu olduğumuz Profesör Franz Cumont, Mitra Tauroctonus'un daha güzel örneklerinde, tanrının yüzünde bıçağı vururken keder ve acıma ifadesi bulunduğunu ve suçu kendi üstüne almış olduğunu gözlemlemiştir, bu da ölümü yenen yaşam demektir.⁴⁷ Eşdeğer Hristiyan imgesi, haçta kurban olmada, kurtarıcının, insanlığın günahını kendi omuzlarına aldığı söylenece de, berbat bir suç Yahudilerin üstünde kalır, çünkü onu suçlamışlar ve Yahuda ona ihanet etmiştir. Pontius Pilate de onu çarmıha germiştir. Çünkü orada tanrı-insan kurbandır, kurbanlık kuzudur, buradaysa Tanrı-insan kurbanlık kâhinidir. Şekil 18'deki Girit kurbanıyla karşılaştırın. Vahşi eylemi kendisi gerçekleştirmektedir ve dünya yeniden ve yeniden yenilenir. O, şekil 16'daki aslan-kuş, güneş kuşudur. Bize göre boğa acı çekmekteyse de gerçekte arkaik gülüslü kozmik boğayla aynıdır.

Şekil 23'te bıçağın girdiği yerden kanın tohum olarak çıktığını görüyoruz. Andığımız eski mitosla uyum gösterirken Öküzün İliğinden çıkan tohum temasına da, Zerdüşterinkine de uyuyor.* Yanda bir yılan akar, her zamanki gibi yılan derisini değiştir-

⁴⁵ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 173-225.

⁴⁶ William Blake, "Proverbs of Hell", *The Marriage, of Heaven and Hell*, 1793.

⁴⁷ Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 191-93.

* Bkz. s. 205.

rerek yenilenen yaşam ilkesini temsil eder. Köpek, İran mitosunda insanın arkadaşısıdır ve ilk çiftin etinden ilk parçayı o yemiştir, burada da tohumu (kan) yer,* yaşamın özgünlüğü kurbanla beslenir ya. Akrep de boğanın husyelerini kavramıştır, ölümün zaferini gösterir, ölüm de yaşam gibi var olma sürecinin bir yanısıdır.

Boğa ve akrep simgelerinde, tanınması gereken astronomiye ilişkin bir gönderme vardır, çünkü astrolojik ikonografinin kurulduğu yüzyıllarda (MÖ 4300-2150) zodyak işareti Taurus-Boğa, ilkbahar noktasında dururken, Akrep-Skorpion sonbahar noktasında durur. Aslan-Leo yazortasının güneşidir ve kışa dönüldüğünde Aquarius-Su taşıyıcı kış gündönümündedir, güneş tanrı-*sol invictus* her yıl 25 Aralıkta bu noktada yeniden doğar.

Helenist Mitra kültünün mağaralarında güneşin dolaşımı, başlangıç ritleriyle ilgili olarak, maskeli ritlerle festivallerde kutlanır. Ayrıca, gerçek boğa kurbanı, taurobolium hakkında da sayısız kaynaktan bilgi alabiliyoruz. Talip, boğanın kurban edildiği yerin altında bir çukura yatar ve sıcak boğa kanıyla vaftiz olur.⁴⁸ İki kişi ellerinde meşaleler tutar. Birininki yukarı, ötekininki aşağı dönmüştür. Böylece, ışığın yukarıdaki dünyaya ve aşağıdaki dünyaya yönelmesi, güneşin doğması ve batması, ilkbahar ve sonbahar noktaları, doğum ve ölüm, kurban eylemiyle yaşam enerjisinin dolaşımı temsil edilir. Veya Dadofor denilen bu kişiler bir boğa ve akrep başı da taşıyabilirler. Bu iki kişiyi, İsa ile birlikte çarmıha gerilen iki hırsızla da karşılaştırabiliriz, biri cennete yukarı uçmuş, öteki aşağı, cehenneme inmiştir. Aynı şekilde, ortaçağ Hıristiyan motifinde akıllı ve aptal bakireler vardır, biri yanan lambayı yukarı doğru tutar, ötekisiyse sönmük lambasını aşağı doğru.⁴⁹ Fakat Hıristiyan okunuşta bu tür işaretlere ahlaksal bir anlam yüklenir, gizemli yön kaybolur. Böylelikle de cehennemin bedeli ödenir, çünkü Hıristiyan ikiciliğinde ana görüş, günahın mutlak kötü oluşudur, cehennem sonsuzdur ve onun ruhları sonsuza kadar lanetlenmiştir.

* Bkz. s. 205.

⁴⁸ Age, s. 180-81.

⁴⁹ Jung G. Jung, *Symbols of Transformation*, çev. R.F.C. Hull, The Bollingen Series XX 68, Pentheon Books, 69, New York, 1956, s. 200-201.

Persli kurtarıcı Mitra hakkındaki bu kadar az bilgimiz içinde onun mitsel biyografisi Hristiyan ve Zerdüşt temalarla bir dizi koşutluk gösteriyor. Fakat Dadorof olayında olduğu gibi, tamamen değişik bir evren ve insan anlayışı temsil edilmektedir, kaldı ki, bunlar bir anlamda analogiktir ve gerçekte aynı kaynaktan türetilmişlerdir. Gizemli olumlama, ahlaksal doğrulamaya karşıdır ve eski, ilkel ve genelde kurbanın pagan biçimi önem kazanmıştır.

Mitra, bir anlamda karşıtı Gayomart gibi, kutsal bir ağacın altında, kutsal bir ırmağın başında doğmuştur. Sanat eserlerinde Doğu Kayası'ndan (*petra generix*) çıkan çıplak bir çocuk olarak görünür; Frig başlığı, meşale ve bıçak taşımaktadır. Doğumu 'libidonun (yaratıcı ısı) ısısı' -*solo aestu libidinis* ile olmuştur⁵⁰ ve Dr. Carl G. Jung'un bu konudaki sayısız tartışmalarından birinde işaret ettiği gibi, burada mitolojinin bütün temel ana simgeleri birleştirilmiştir, toprak (kaya), orman (ağaç) ve su (ırmak).⁵¹ Toprak arketip insanı doğurmuştur, bakire doğum. Yani doğumun simgesel olduğunu bilebiliriz (Âdem veya Gayomart için iddia edilebileceği gibi tarihöncesi değil). Noel'in doğallık sahnelerinde olduğu gibi, çobanlar doğuma tanıklık ederler, sürüleriyle gelip kurtarıcıya inançlarını bildirirler. İsa, ikinci Âdem, insan imgesinin yenileyicisidir. Persli kurtarıcı Mitra'da iki Âdem birleştirilmiştir. Çünkü onun geçici yaşamdaki eylemiyle bağıntılı günah, düşüş yoktur. Çocuk bıçağıyla ağacın meyvesini koparmış ve yapraklarıyla giysi yapmıştır. Yine Âdem gibi ama günahsız. Bir başka sahnede kayaya ok atarken görünür. Diz çöküp yalvaran biri için kayadan su dökülür. Mitos elimizde yok, fakat episod Musa'nın çölde değneğiyle bir kayadan su çıkarmasıyla karşılaştırılabilir (Çıkış 17:6), Ama Musa günaha girmiştir, iki kez vurmuştur ve sonunda Vaat Edilmiş Ülkeye girmesi reddedilmiştir, Âdem de günah işlemiş ve cennetten kovulmuştur. Oysa Mitra hem ana ağacın meyvesini yemiş, hem ana kayadan yaşam suyu çıkarmıştır; günah olmamıştır.

Genç atletik tanrı boynuzlarından yakalayıp üstüne çıktığında öncel boğa otluyordu. O zaman hayvan vahşi bir biçimde

⁵⁰ Jerome, *Adversus Jovinianum*, 1.7, Jung, *Symbols of Transformation*, s. 101, not. 48.

⁵¹ Jung, *Symbols of Transformation*, s. 247.

koşturdu ve onu üstüne attı, fakat o boynuzlarına tutundu ve hayvan çökene kadar asıldı. Sonra onu arka bacağından tuttu ve omuzlarına kadar kaldırdı. Transitus denilen canlı boğayı baş aşağı birçok engelden aşırıp mağaraya getirme görevi başladı. Boğaya ve insana acı veren bu biçim, hem genelde insanların acı çekmesinin hem de aydınlanmaya giden yolda talibin özel sınavlarının simgesi olmuştur. Sonraki Hristiyan kültü, *Via Crucis* ile (karşılaştırılacak bir güç göstermese de) eşdeğerdir. Mağaraya vardığında, güneşin gönderdiği kuzgun kurban anının geldiğini kurtarıcıya iletir. Kurbanın burun deliklerini tutarak bıçağını böğrüne sokar (burada yolun başlangıcındaki kuzgunu boğa kurbanı ile bağıntılı olarak buluyoruz, ay yabanılıyla. 16. şekile yeniden bakınız). Boğanın omuriliğinden buğday ve kanından şarap fışkırır. Kutsal yemeğin ekmeği ve şarabı, Ay tarafından toplanan ve temizlenen tohumları -Ortodoks Zerdüşt mitindeki gibi- insana hizmet eden hayvanların üretilmesinde kullanılır.*

Resimden anladığımız gibi, ölümün ve yeniden doğumun ana tanrıçasının hayvanları görevlerini yapmaya koyulurlar: Akrep, köpek ve yılan.⁵²

Şekil 24. Zervan Akarana

* Bkz. s. 205.

⁵² Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 130-37.

Fakat 'boğanın kanında yıkanan' müridin mitosu ve riti daha derin, daha geniş gizemle simgeleşmiş ikinci bir görünümüne giriştir: Zervan Akarana, Sınırsız Zaman'a. Şekil 24'te görülen bu gizemin imgesi, Roma limanı Ostia'da Mitra tapınağının yıkıntılarında bulunmuştur. Tapınak MS 190'da C. Valerius ve oğullarınca Mitra adına yaptırılmıştır. Çıplak bir erkek gövdesi aslan başı taşır. Yılın dört mevsimini temsil eden dört kanadı vardır, iki elinde de anahtar vardır; solunda bir de otorite asası taşır. Altı dönüşle gövdesini saran bir yılan başını (yedinci dönüşle) kaşların üstüne koymuştur. Ve adamın göğsündeki simge hiçbir şeyin karşı duramayacağı korkunç yıldırımın işaretidir.⁵³

Korkunç yıldırımın şekli aynı Buddha Vajradhara diye bilinen Buddhizmin belirli bir yaklaşımını elde etmenin olağan yolundaki işaret gibidir. Buddha Vajradhara 'Yıldırımlı', Buddhaların Yüce Aydınlanması yerini tutar ve zaman ile mekân içinde görülebilir 'tecelli'leridir. Bu tür bir yıldırım Buddha'nın elinde olabilir veya göğsüne kazınmıştır ve (Heinrich Zimmer'in sözleriyle) 'karşısında bütün varlıkların zayıf kaldığı gerçeğin ve doğruluğun sarsılmaz silahı veya özünü' gösterir.⁵⁴ *Vajra* terimi Sanskritte hem 'yıldırım' hem de 'elmas' demektir. Elmasın başka taşlarla kesilmesi olanaksız olduğu gibi, yıldırımın karşısında da her şey yenilir. Bunlar olağanüstü çevrene aittirler ve onlara direnç gösterilemez. Buddhizmin Vajrayana diye bilinen dalında 'Yıldırım Yolu'nda (Japonya'da Şingon), Tantrik Buddhist disiplinin⁵⁵ çok cesur, renkli, büyüsel gizemli biçiminde, Buddhist mistik kendinde içkin *vajra* gücünü tefekkür, davranış ve büyülü sözlerle elde eder ve büyücülük veya nihai Aydınlanmaya ulaşmak için kullanabilir.⁵⁶

Doğu Mitolojisi'nde popüler Çin ve Japon güneş Buddha Amitabha-Amitayus (*amitabha*-ölçülemez ışınlım, *amiyatus*-sonsuz, Japoncada *Amida* olarak bilinir) mezheplerde İran etkisinin açık varlığını gösterdim. Bu saygı ilk kez Kuzeybatı Hindistan'da

⁵³ Age, s. 105. Şekil 24, Cumont, *Textes et monuments figurés*, c. II, s. 238, şekil 68.

⁵⁴ Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 194.

⁵⁵ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 494.

⁵⁶ L. de la Vallée Poussin, "Tantrism", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c. XII, s. 193-97.

MS 100'de görülmüş ve oradan Uzakdoğu'ya yayılmıştır.⁵⁷ Kült, 'dış güç' *tariki* (üründendir), özelliği sık yinelenen *Namu Amida Butsu* 'Amida Buddhaya Sena' zikridir. Bununla, sonsuz merhametli kurtarıcının lütfu için zihin ve yürek sürekli hazır tutulur. Fakat burada Helenleşmiş İran'ın daha da güçlü etkilerinin aynı dönemde Batı'ya yayıldığını, Avrupa'yı dolanan Roma ordularının Mitra ritlerini uyguladıklarını söylemek gerek. Tuna ve Ren boyunca, İtalya ve Fransa'da tapınaklar yapılmış, İspanya'ya uzanmıştır. Roma Avrupasına getirilmiş birçok Levanten köle mürididir; son imparatorlardan birçoğu da, Commodus'dan (h. MS 180-192) Julianus'a (h. 361-363) kadar öyleydi. Aurelianus tarafından kurumlaştırılan imparatorluk kültürü *Sol invictus* da Mitra'nın kiyle uyumlulaştırılmıştır (h. MS 270-275). Uyuşmacılık Avrupa'nın yerli dinleri için Doğu'nunkilerden farklı olmadığından, İskender sonrası dönemde, İskoçya'dan Kuzey Afrika'ya, doğuda Hindistan'a, hatta Uzakdoğu'ya kadar tek, zengin ve renkli bir imparatorluk dini, halkların panteonlarını her düzeyde birleştirip uyumlaştıran sonsuz biçimler oluşmuştur. Keltik, Germen, Roma, Yunan ve Doğu.

İkinci, üçüncü yüzyıl Avrupasının Mitracı seslenişi *Nama nama Sebezio*'da *Namu Amida Butsu*'nun yankısı gerçekten duyulmuyor mu? Burada dua edilen ilah açıkça Yunanlıların Sabazios'udur.⁵⁸ Jane Harrison'un gösterdiği gibi bu ilah, Orfik başlama ritlerinde yılanla gösterilen ve yılanın 'göğüsten akıp' tanrı ile sorunun birliğini gösteren simgesiyle Dionysos'un eşidir.* Hintlilerin popüler Vişnu'sunun Aslan-adamı Narasimha'da da bizim aslan adamı tanımıyor muyuz?

24. şekile dönersek, sol alt köşede ateş ve metal ustası Tanrı Vulcan'ın maşa ve çekicini görürüz. Ateşle metal elde edilir ve usta o metale şekil verir. Sağda horoz vardır, yeni güneşi haber verir. Önde, kendini sonsuz yenileyen kozmik ağacın tohumlarından üreyen yaşamın simgesi çam kozalağı vardır. Son olarak, aslan-adamın gövdesine sarılan yılan caduceus'da yinelenmiştir.

⁵⁷ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 313 vd.

⁵⁸ Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 151.

* Bkz. s. 186.

Yalnız biçim olarak değil, anlam olarak da Lagaş Kralı Gudea'nın kabındakiyle aynıdır (Şekil 1). Ana şekildeki tek yılan caduceus'da iki tane olmuştur. Âdem, Âdem ve Havva olduğu gibi. Bunlar eksen kutba (*axis mundi*), aslan-adamın omurgasına sarılırlar, zamanın bütün ürünlerinin Alfa ve Omega'sıdır.

Başka deyişle, bu kozmopolit dönemin uyuşmacı mitsel desanı, dünyanın her köşesinden toparlanmış bir çorba değildir. Simgeler bütünüyle tutarlıdır, bağlı olarak, eskiden beri gelen tüm kalıtımla ortak uyumu vardır. Çünkü bütün bu tarım kökenli dinler gerçekten birkaç (oldukça az) yüksek kültürden, neolitik, Tunç ve Demir Çağlarının kavrayışlarından gelişmiştir. Yerel olarak değişik (mutlak bir değişiklik değilse de) görüş ve tutumların gereksinimlerine göre uyarlanmış. Bu nedenle, kültürler arası alışveriş döneminde, kendi geleneğinde düzgün eğitimi olan bir kişi tarafından uygun biçimde birleştirilebilir. Koşutlukları tanımak zor değildir. Bugün bile. En azından, olağan Yahudi-Hristiyan aşkınlık görüşüne kapılıp, yaşam boyu çalışıp içkinliğin alfabetini sökemeyen bilim adamları dışındakiler için.

Vedik-Aryan gelenekte, (Aryan Perslerin akraba olduğu) tanrı Mitra (Perslerin Mithras) her zaman Varuna ile ilişkili olarak görülür. O kadar ki, bu ikisi genellikle tek ikili bir adla anılırlar: *Mitravarunau*. Varuna ilahilerde dönen yıldızlı uzayın kozmik ritminin (*ṛta*) efendisi olarak tanımlanır.⁵⁹ Öteki yarı, tanrı Mitra ise, gece Varuna'nın aldığı ışığı, şafak ışığını ortaya çıkarır. Son zamanların Vedik ritüel yazınında, kurbanlarda, Mitra'nın beyaz, Varuna'nın kara kurban alması gerektiği anlatılmıştır. Ve Shatapatha Brahmana'da Mitra-Varuna bileşik kişiliği 'Düşünce ve Güç' olarak çözümlenmiştir, 'bunlar onun iki yönüdür' denilmiştir: Mitra düşüncedir, Varuna güç; Mitra kâhinliktir, Varuna iktidar; Mitra bilendir, Varuna uygulayan.⁶⁰ 24. şekille karşılaştırdığımızda Zervan Akarana'nın da ikili bir tanrı olduğunu görüyoruz. Yedi halkalı yılan tarafından sarılmış çıplak aslan-adam.

⁵⁹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 188 ve dizinde 'varuna'.

⁶⁰ *Śatapatha Brahmana* 4.1.4; Ananda K. Coomaraswamy, *Spiritual Authority and Temporal Power in the Indian Theory of Government*, American Oriental Series, c. 22, American Oriental Society, New Haven, 1942, s. 6.

Aslan, sonsuz güneş ışığının simgesidir; yılan, zamanın ay gelgitlerinin hiç durmayan döngüsü, ritmidir. Böylece, bu figür tam anlamıyla adı ne diyorsa odur: Zervan Akarana, 'Sınırsız Zaman'. Sonsuzluk ve zaman tek şeydir ve iki şeydir. Eğer bir kimse bu figüre zamanın (sınırsızdır) sınırları ötesinde rastlayacağını düşünüyorsa başladığı noktayı yitirmiş demektir, geri gönderilir; sanırım, Kuzgun kılığına.

Yedi halkalı yılan: Bunlar geçiciliğin halkalarıdır. Helenist dünyada yedi semavi küreyle özdeşleştirilmiştir, haftanın günleri de adlarını bunlardan alır: Güneş günü (Sunday, Pazar), Ay günü (Moonday / Monday, Pazartesi), Mars günü (Germen Tiwes / Tuesday, Salı), Merkür günü (Germen Woden / Wednesday, Çarşamba), Jüpiter günü (Germen Thor / Thursday, Perşembe), Venüs günü (Germen Frigg / Friday, Cuma), Satürn günü (Saturday, Cumartesi). Mistik yolun sarsılmaz gerçeğe bu yedi perdeyle ulaştığını, bunların aşılmasıyla geliştiğini daha önce görmüştük. Şimdi gerçek bize aslan-adam simgesinde gösteriliyor.

Tarikat yolunun ortasında, gördüğümüz gibi, *taurobolium* kurtarıcı Mitra'nın boğayı kesmesinin bir tekrarı olarak ortaya çıkar. Benzer şekilde Hint Vedic mitolojisinde Indra, savaşçı kral ve tanrıların kurtarıcısı, her şeyi kapsayan ve yılan olduğu kadar boğa biçiminde de anlatılan Vritra'yı kesmiştir. Vritra Varuna gücünün olumsuz yönüdür, onu kesen Indra da Persli Mithra Tauroclonus'la birçok yönden benzeşir. İkisinin de bin gözü olduğu söylenir, ikisi de ışığın veya zaman içinde güneş gücünün ön plandaki eylemcisidirler. İkisi de eylemleriyle dünyayı yenilerler. Ve seçkin kişilerin yararına düzenlenen ritlerde, kâhince kurbanların yeniden ortaya çıkışı o kişilere sonsuz yaşamın bilgisini sağlar. Örnek olarak Vedic Taittiriya Sarahita'da okuduğumuz gibi: 'Mitra yoluyla kâhin Varuna'yı onun için kurban eder... onu Varuna'nın bağlarından kurtarır, öyle ki canı çıkmış bile olsa o gerçekte yaşar'.⁶¹ Böylece, Pers aslan-adam ve boğa kesicisi simgeleri, Vedic Mitra-Varuna ve canavar boğa kesicilerinininkilerle çakışır.

⁶¹ Taittiriya Samhitā Coomaraswamy, age, s. 28-29, not 22.

Dahası, Pers Mithra Tauroctonus'un eylemine katılan iki meşale tutucusu, Dadoforlar gibi, Hint Vedic bağlamında da, yürüngenin güneşe en yakın veya en uzak olduğu nokta ilkesini temsil eden bir çift vardır; görünür zıtlıkların birliği, yani Nasatya, ikiz atlar veya Aşvinler. Bunlar, başka ilişkilerle birlikte gök ve yerle (yani yukarısı ve aşağısıyla) özdeşirler, sonsuzluk ve zaman, kâhin ve kral, bir ruhsal kişiliğin iki yarısıdır. ⁶² Bir kez daha Hititler ve Mitanniler arasındaki MÖ 1400 yılındaki anlaşmaya tanıklığa çağrılan beş Vedic ilahın adını anmama izin verin. Bunlar Mitra, Varuna, İndra ve Nasatya ikiz süvarilerdir. Bu beşi Zervan Akarana (*Mitravarunau*), Mithra Tauroctonus ve Dadoforlarla, Mithracı kültle kesin benzerlik gösterirler. Mithra kültü de on bir yüzyıl önce Hitit ve Mitannilerin bulunduğu Yakındoğu'nun bu bölgesinden yayılmış demektir. ⁶³

Söylenilecek daha çok şey var, ama şimdiden çalıştığımız alanla ilgili olarak yeteri kadar konumuzu irdeledik. En azından, bazı bilim adamları Helenist dönemin uyuşmacı gizem kültürlerinde çorbadan başka bir şey bulamıyorlarsa, bütün kabahatin Eski Çağ'da olmadığını gösterdim umarım. Bu kültürlerin amacı, şöyle veya böyle bilgiye aday olan kişide psikolojik bir dönüşüm yaratmaktır. Sonuçta zihni, kutsallığın aşkın olduğu kadar içkin olduğunu, evrenin her biriminde ve her varlıkta bulunduğunu algılayacak, ikiliğin ikincil olduğunu ve gerçekleşmenin, Zerdüş peygamberin öğretisindeki gibi insanın ikiliği kaldırmasıyla, ahlakasal bir amaçla elde edilmeyeceğini, zamanın sınırsız ve sonsuz olduğunu anlayacaktır. Sınırsız Zaman, Zervan Akarana, her şeyi manasıyla tutar, çekiciyle her şeye şekil verir; yine de her yerde hazır ve nazır olan sarsılmaz gerçekliğin bilgisini müride vererek muğlak ikiliğin ötesinde, gerçek sonsuzluğun hepimizin olduğunu ortaya koyar.

Bu öğretisi, temelde Hindistan'ın yoga okullarıyla aynıdır. Özellikle çarpıcı benzerlik Gupta ve Gupta-sonrası dönemlerdeki Kundalini Yogasıyla. Çünkü orada amaç, 'Yılan Gücü'nü, yoginin ruhsal gücünü omurgadaki en alt düzeyinden, yedi aşamada,

⁶² Coomaraswamy, *age*, s. 34-36, not 24.

⁶³ Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 15.

her birinde alt düzey teslimiyetin psikolojik sınırlarını aşarak, iç yollardan en yukarıya, başın tacına çıkarmaktır.⁶⁴ Hindistan'daki gibi Helenist gizemde de kemale eren mürit, hem kendi kutsallığını kavrar hem de tanrı olarak saygın olur: Çünkü kendi tanrısallığını kavrayan bir insandan daha iyi tanrısallık işareti olabilir mi? Veya bir kimsenin mükemmelliğine daha iyi kılavuz var mıdır? Yoksa bu çağın pagan gizem kültlerinin etkisi, sevgili okuyucusu, sizin ve benim acımamız veya küçümsememiz gerekecek karışık zihinlerce mi hissedilecek? Yunan Elevisis gizemlerini *De Legibus*'da yazan Marcus Tullius Cicero'dan (MÖ 106-43) başkası değildi:

'Sizin Atina'nızın insan yaşamına katkıda bulunan birçok mükemmel ve kutsal kurumu içinde, benim fikrimce, bu gizemlerden daha iyi olan yoktur. Bunlarla biz köylü ve vahşi olan oluş biçimimizden işlenmiş, geliştirilmiş uygar durumumuza vardık ve ritlerin 'başlangıçlar' olarak adlandırıldığı gibi, bunlardan yaşamın ilk ilkelerini öğrendik, yalnız mutlu yaşamayı değil, daha iyi bir umutla ölme anlayışını da edindik.'⁶⁵

Elevisis Demeter ve Persephone ritleri, İskenderiye'nin İsis'i, Perslerin Mithrası ve Anadolu'nun Ulu Anası Kibele, bu yüzyıllar boyunca birbirlerini karşılıklı etkilediler ve zenginleştirdiler, Ortodoks Zerdüşt kilisesinde ve Yahudilikte, daha sonra Hristiyanlık ve Müslümanlıkta bulduğumuzun tersine. Bunlarda nihai görüş sınırsız bir zaman değildir, fakat zaman başlar ve zaman bitecektir. Üstelik dünya ve orada yaşayanlar kötülük, bu tür ontolojik düzeltimle, yargılanacaklardır. Son olarak (özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkta) maddi dünyada içkin bir kutsallık tanınmaz. Tanrı, her yerde hazır ve nazırsa da (Kuran'daki deyişle) 'insana şahdamarından yakınsa da' mutlak olarak başkadır ve ayrıdır. Nihai amaç sonsuz yaşamın bu dünyada kavranılması değildir ve olamaz. Sonuç olarak, pagan gizemlerin simgelerinde dünyanın yok olması her zaman psikolojik, ruhsal biçimde anlaşılır, varlıklar varlığının sarsılmaz yıldırımını hemen ve sonsuz biçimde

⁶⁴ Örnek olarak bkz. Arthur Avolon (Sir John Woodroffe) *The Serpent Power, Ganesh and Co.*, 3. baskı, Madras, 1931 ve Swami Nikhilananda *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, indeks 'Kundalini'.

⁶⁵ Cicero, *de Legibus* II, 36.

olağanüstünün gölge oyununu imha eder; Ortodoks, ahlakçı Levanten dinlerdeyse, dünyanın yok olması simgesi tarihsel olarak anlaşılır, kıyamet gününün geleceğine işaret eder.

İlk Mesih Gününe ilişkin Yahudi yazarlarında üstünde durulan görüş, basitçe Yahudi devletinin Davud soyundan bir kral yönetiminde yeniden kurulması ve Tanrının Seçtiği Halkın yönetimini bütün ulusların tanımasıdır. Fakat Helenist dönemde, MÖ 200, MS 100 arasında belli Yahudi kafalarında, kendi ulusal mesihlerinin zamanın sonu olan kozmik mesih olabileceği korkusu uyandı (Saoşyant gibi). Görünüşüyle ihtişam gelecek, olağanüstü olaylar patlak verecek, ölümler dirilecek, zaman yok olacak vb. Üstelik bugün yakındı. Yığınla hayalci vahiy edebiyatı ortalığı kapladı. Önce Yahudiler, sonra Hristiyanlar arasında; Enoch Kitabı, 12 Kralın Ahiti, Bauch Vahyi, Musa'nın Urucu vb. Hristiyan yazınında ise bu sözler İsa'nın kendisine bağlandı, günlerin sonundan ve ihtişamla dönüşünden söz ediyordu. Burada bunları almak iyi olacak, şimdi çalıştığımız gizem kültürlerinin başlangıç simgeciliklerinden sonra, Vahiy görüşünün tipik bakış açısını çok açık ortaya koyuyorlar. Bunun yanında eski Hristiyan kilişinin ve (görünüşte) Mesih'in kendisinin de sınırlı zaman kozmolojisini tam açıklıyorlar. Okuyoruz:

'O Zeytinlik dağı üzerinde, mabedin karşısında otururken, Petrus, Yakub, Yuhanna ve Andreas kendisinden ayrıca sordular: Bize söyle, bu şeyler ne zaman olacak? Ve bütün bu şeyler tamam olmak üzereyken, alamet ne olacak? İsa da onlara söylemeye başladı: Sakının, kimse sizi saptırmasın. Birçoğu: Ben oyum, diye benim adımla gelecek ve birçok adamı saptıracak. Cenkler ve cenk sözlerini işittiğiniz zaman, sıkılmayın; bunların olması gerektir; fakat daha sonu değildir. Çünkü millet millete karşı, ülke ülkeye karşı kalkacak, yer yer zelzeleler olacak; kıtlıklar olacaktır. Bu şeyler ağrılarının başlangıcıdır.

Fakat siz kendinizi sakının; sizi meclislere verecekler. Havralarda dövüleceksiniz ve benim yüzümden onlara şahadet olsun diye valiler ve krallar önünde durdurulacaksınız. Önce bütün milletlere İncil'in vaaz edilmesi gerektir. Sizi teslim için götürdükleri zaman, ne diyeceğinize evvelden kaygı çekmeyin; fakat o

saatte size ne verilirse onu söyleyin, çünkü söyleyen siz değilsiniz, ancak Ruhülkudüs'tür. Kardeş kardeşi ve baba evladı ölüme verecektir ve evlatlar ana babaya karşı kalkıp onları öldüreceklerdir. Benim adım nedeniyle herkes sizden nefret edecek, ancak sona kadar dayanan, kurtulacak odur.

Ve harap edici mekruh şeyin layık olmayan yerde dikildiğini gördüğünüz zaman (okuyan anlasın),* o vakit Yahudiyede olanlar dağlara kaçınsınlar; ve damda olan aşağı inip evinden bir şey almaya girmesin, tarlada olan, abasını almak için geri dönmessin. Fakat o günlerde gebe ve emzikli olanların vay başına! Dua edin ki, kışta olmasın. Çünkü o günlerde öyle sıkıntı olacak ki, onun gibisi Allahın halk ettiği hilkatın başlangıcından şimdiye kadar ne olmuştur ne de olacaktır. Eğer o günleri Rab kısaltmasaydı hiçbir adam kurtulmazdı, fakat seçtiği seçilmişler uğrunda o günleri kısaltmıştır. Eğer biri o zaman size derse: İşte, Mesih burada, işte, orada, inanmayın. Çünkü yalancı Mesihler ve yalancı peygamberler kalkıp mümkünse seçilmiş olanları bile saptırmak için alametler ve harikalar yapacaklar. Fakat siz sakının; işte, size hepsini önceden söyledim.

Fakat o günlerde, o sıkıntıdan sonra güneş karacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşmekte olacak ve göklerde olan kudretler sarsılacaktır. O zaman insanoğlunun büyük kudret ve izzetle bulutlarda geldiğini göreceklerdir. Ve o vakit meleklerini gönderecek ve onun seçtiklerini yerin ucundan ta göğün ucuna kadar, dört yerden toplayacaktır.

İmdi, incir ağacından mesel öğrenin, onun dalı yumuşayıp yapraklarını sürdüğü zaman, bilirsiniz ki yaz yakındır. Böylece siz de bu şeylerin vaki olduğunu görünce, bilin ki, o yakındır, kapılardadır. Doğrusu size derim: Bütün bu şeyler oluncaya kadar bu nesil geçmeyecektir. Gök ve yer geçecek, fakat benim sözlerim geçmeyecektir. Fakat o gün yahut o saat hakkında, ne gökteki melekler, ne de Oğul, Babadan başka kimse bir şey bilmez.

Sakının, uyanık durun, dua edin, zira o vakit ne zamandır bilmezsiniz. Bu, gurbete giden ve evini bırakıp hizmetçilerine yetki ve

* Bu parantez çağdaş bilim adamlarınca İsa'ya mal edilen sözlerin gerçekte onun olmadığına kanıt kabul edilmiştir.

her birine işini veren bir adam gibidir ki, kapıcıya da uyanık durmasını emretti. İmdi, uyanık durun, çünkü ev sahibi ne vakit gelecek, akşamleyin mi, gece yarısında mı, horoz öttüğü zaman mı, sabahleyin mi, bilmezsiniz. Yoksa apansız gelip sizi uykuda bulur. Size ne söylüyorsam herkese söylüyorum: Uyanık durun.’⁶⁶

4. ÖLÜ DENİZİ GÖZLEYENLER

Eğer Marathon Savaşı’nın, Avrupa ruhunun Asya’ya direncinin can alıcı noktasını gösterdiği söylenebilirse, Avrupa paganizmine karşı Levanten hoşgörünün de, Kudüs tapınağındaki Yahudi sunağının üstüne Yunan sunağının -‘terk edilmenin iğrençliği’- konulmasına gerçek ‘arda kalanlar’ın gösterdikleri tepkiyle sona erdiği söylenebilir. Yıl MÖ 167’ydi ve saygısızlığı işleyen Suriye Selevkos İmparatoru Antiokhos IV Epiphanes’di (h, MÖ 175-164).

Makabilerin İlk Kitabında, ‘bugünlerde’ diye okuyoruz: ‘Kudüs’ten Joarib oğullarından kâhin Simeon oğlu John oğlu Matias kalktı ve Modin’e yerleşti. Ve beş oğlu vardı... Kudüs ve Judah’ta işlenen zındıklıkları görünce, ‘Vah başıma gelenler’ dedi, ‘Kutsal kentin ve halkımın kötülüklerini görmek için mi doğdum, orada, düşmanların elindeyken ve tapınak yabancılara aitken mi yaşayacaktım? Bütün süsleri ondan alınmış, özgür bir kadınken köle olmuş. Ve, işte bizim tapınağımız bile, güzelliklerimiz ve ihtişamımız bile tüketilmiş, putperestler onu kirletmişler. Daha ne diye yaşayalım?’ Sonra Matias ve oğulları elbiselerini verdiler, çuval giydiler ve acıyla ağladılar.

Bu sırada kralın memurları, halkı isyana zorlayarak onlara kurbanlar verdirmek için Modin kentine geldiler. Ve İsrail’in birçoğu onlara karşı çıkınca, Mattathias ve oğulları da oraya gittiler. Sonra kralın memurları seslendiler ve Mattathias’a şöyle dediler: ‘Sen bu kentte yöneticisin, saygın bir insansın ve büyük adamsın ve oğulların ve ihvanla güçlüsün. Şimdi ilk sen çık ve kralın emirlerini uygula, bütün putperestlerin yaptığı gibi yap, Judah’taki insanlar ve Kudüs’te kalanlar da yapsın. O zaman sen ve evin kralın

⁶⁶ Markos 13:3-37. Matta’da 24 ve Luka’da 21’le koşut. Ayrıca Selaniklilere II 2 ve Yuhanna’nın mektuplarına bkz.

dostları arasında olursunuz ve sana ve çocuklarına ödül olarak gümüş, altın ve birçok armağan verilir’.

Ve Mattathias yanıt verdi ve yüksek sesle konuştu: ‘Kralın yönetimi altındaki bütün uluslar ona uysa da ve babalarının dininden ayrılrsa da, onun emirlerine razı gelse de, ben, oğullarım ve yoldaşlarım babalarımızın ahdinden yürüyeceğiz. Tanrı Şeriatı ve Düzeni terk etmemizi yasaklamıştır. Biz kralın sözlerini dinleyip kendi dinimizden ayrılmayacağız, sağa veya sola sapmayacağız’.

O, bu sözlerini bitirdiğinde, Yahudilerden biri gelip kralın emirlerine göre sunağa kurban sunmak üzere çıktı. Mattathias bunu görünce, hırsından yandı, titredi ve kurallara göre kızgınlığını gizlemeyi beceremedi. Hemen koştu ve onu sunaktan çevirdi. İnsanları kurban vermeye zorlayan kralın adamını da aynı zamanda öldürdü ve sunağı devirdi.

Ve Mattathias yüksek sesle bütün kente duyurarak bağırdı: ‘Her kim inançlı ise ve ahde bağlıysa, beni izlesin’. Böylece, o ve oğulları dağlara kaçtılar, kentte sahip oldukları her şeyi bıraktılar. Sonra adalet ve davanın görülmesini isteyen birçoğu dağlara çıktı, orada yaşadı; onlar, çocukları, karıları ve sürüleriyle yerleştiler, çünkü acılar onların üstündeydi.⁶⁷

Ve böylece, Makabi (Aasmonean da denir) kâhin-devletin kuruluşuna yol açan ayaklanma bize anlatılıyor.

Fakat bu arada, herkesin düşüncesi aynı değildi ve hepsi Filistin’de bulunmuyordu. Mısır, Babil, Suriye ve Anadolu’da, Yunan Adalarında ve Roma’da topluluklar vardı. Dahası, kendilerini kendi yargılarına göre yargılama ayrıcalığı birçok yerde elde edilmiş bir haktı. Bu dağınık sinagog topluluklarının çoğunda hizmetler İbranice değil Yunanca yürütülüyordu. Gerçekten, onlar için, özellikle de Mısır İskenderiye’deki geniş Yahudi topluluğu için Eski Ahit’in Yunancaya çevrilmesi görevi MÖ üçüncü yüzyıldan birinci yüzyıla kadar tamamlanmıştı. Latince yetmiş-ten gelen Septuagint biçimi ortaya çıkmıştı. Çünkü efsaneye göre on iki aşiretin her birinden altışar kişi, yetmiş iki çevirmen vardı. Kutsal metni anlayışları da mucizevi bir biçimde aynıydı.*

⁶⁷ I Maccabees 2:1-30.

* Sümer astrolojisiyle ilgili olarak 72’nin gücü için *Doğu Mitolojisi* s. 127-131 ve 139-140’a bkz.

Fakat Yunan dili ile, elbette, Yunan âdetleri ve düşüncesi de geldi. Bazı topluluklar karışık evlenmeyi hoş karşıladılar. Bazı üyeler gymnasiumlara katıldılar ve Yunanlılar gibi çıplak hareket yaptılar, giyindiklerinde de Yunan elbiselerini yeğlediler. Sünneti bırakan mühtediler bile vardı, yalnızca Sebt gününe uydular, Yehova'ya inandılar ve yemek düzenini korudular. Helenist kültürlere katılan Yahudiler bile vardı. Mezopotamya'da, Profesör W.W. Tarn'ın belirttiği gibi, Yahudi kadınları yüzyıllarca komşularının yıllık Temmuz yasına katıldılar. Ve Anadolu'da Yehova'nın kendisinin artık Yunanca adı vardı: *Theos Hypsistos*, Yüce Tanrı. Sonra Philo tarafından da kullanılan bir ad. Tarn'ın gösterdiği gibi, 'Sabazios da Yahudilerin tanrısı ile eşit sayılmıştı, Sabazios ile Sabaoth arasında hayali bir özdeşlik yaratılmıştı'. Gerçekten 139 yılında bir grup Yahudi, Roma'dan, görünürde Zeus Sabazios kültüne girmekten sürgün edilmişti. Zeus-Sabazios-Sabaoth-Yehova-Hypsistos: Profesör Tarn, 'Bu kültler Antiokhos IV'ü, Zeus inancını Yahudiliğe sokmakta altından kalkılmaz bir güçlük olmadığı düşüncesine götürmekte yeterli olmuştur' der.⁶⁸

Tepki yaratan emrini vermeden önce, Kudüs'teki tapınağın iki kâhini Oniad ailesinden Jason ve Tobiadlardan Menelaos ayrı ayrı ona destek olmuşlardır, ikisi de Helenleştirilenlerdendir. Önce Jason, sonra Menelaos kazanmıştır. Böylece Suriye, Mısır, Arabistan'ın, Batı'da güçlenen ve artık Antiokhos'u tehdit eden bir güç haline gelen Roma'nın ve dirilen Doğu'nun İran'ının da katıldığı açık bir iç savaş başlamıştır.

Makabi Kitabı'nda 'İsrailden çıkan kötü adamlar' (I Maccabees 1:11) denilen düşüncenin boyutları Şekil 25 ve 26'da Yunan biçimlerinin ne kadar uyarlandığına bakılarak çıkarılabilir. Bu, bu dönemin özelliği de değildir. Profesör Erwin R. Goodenough'ın (on iki ciltlik anıtsal yapıtı *Greko-Roma Döneminde Yahudi Simgeleri*'nde) gösterdiği gibi çok daha eski Filistin mezarlarında Mısır, Suriye ve Babil tanrılarının şekilleriyle Yahudi adlarını taşıyan birçok mühür çıkarılmıştır. Makabilerin İkinci Kitabı'nda denildiği gibi, (11 Maccabees 12:32-45) Yehova için dövü-

⁶⁸ Tarn, *age*, s. 217-26.

şürken ölen birçok Yahudi gömülmek üzere hazırlanırken üstle-
rinde 'Jamnia idollerinin amuletleri' çıkmıştır.⁶⁹

Bizim şekillerimizdekiler bilim adamlarınca 'Anguipede' veya Yılan-ayaklı Tanrı diye bilinen türdendir. Amuletlerde normalde *Iaw* adıyla geçer. Horoz başı dikkat çekicidir. Bazı örneklerde bu aslan başı olur, yine Mithracı Zervan Akarana'nın yoluna dönmüş gibi oluruz. Horoz da, aslan da güneş simgeleridir. Giriş riti sünnet olan bir tanrı için, fallusa verilen önemi görmemiz olağandır. Fakat bir yılanın sarıldığı kartal örneği biraz özellikli. Bu düzenlemedeki tek boynuzlu küçük figürü, Goodenough Mısırlı Tanrı Anubis olarak tanımlanmıştır. Sol elinde *sistrum** ve sağında 'çatallı özel bir alet' taşır.⁷⁰

Şekil 25. *Iaw*

Yahudi Anguipede de genelde savaş tanrısı olarak bilinir; sağ kolunda kalkan ve sol elinde Helios'un kırbacını taşır. Bir örnekte, başının üstünde Yunan savaş tanrısı Aris'i görüyoruz. Yine bir başka örnekte Helios, güneş olarak görünüyor, bir timsahı ezen aslanın üstüne çıkmıştır. İkinci insan biçimli örnek tanrı Harpokrates'dir, çocuk Horus'un son dönem Mısır biçimidir. Sol eli ağzındadır ve sağında *kornukopia*** taşır. Helenist-Roma döneminde dudaklara giden el susma öğüdü olarak bilinir, bunu aşağıdaki Mithra metninde de izleyebiliriz:

⁶⁹ Erwin D. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 8. cilt, The Bolingen Series XXXVII, Pantheon Books, c. 2, New York, 1953-1958, s. 216. Anguipede tartışması s. 245-58. Şekiller c. III, Şekil 1083, 1094, 1097, 1104, 1109.

* *Sistrum*: Mısır'da ibadet sırasında kullanılan, ortasından geçirilmiş madeni çubuklar sarsılınca ses çıkaran saplı kasnak şeklinde bir çalgı (ç.n.).

⁷⁰ *Age*, c. 2, s. 248.

** *Kornukopia*: Zeus'un sütinesini keçi *Amaltheia*'nın boynuzu. İçi çiçek ve meyvelerle dolu boynuzu bolluk ve bereket kaynağıdır. 'Bolluk Boynuzu' simge olarak kullanılan bir şekilde dönmüştür (ç.n.).

Şekil 26. Iaw

‘Tanrılar sana doğrudan baktığında ve senin üstüne geldiklerinde, parmağını ağzına koy ve şunları söyle: ‘Sessizlik, sessizlik, sessizlik. Yaşayan, yok edilmesi olanaksız Tanrının simgesi. Beni koru, sessizlik, *nechtheir thanmelou*’. Sonra da uzun bir ısıklık çalınmalı, tavuk sesi çıkarılmalı ve başka büyü sözler söylenmelidir.⁷¹

Makabiler çağında Helenleşme partisinin Kudüs’teki önderleri Sadukilerdi (Sacusi/Sadyusiler). Kâhin patriark Zadok’un (Zadok-Saduki) soyundan geldiğini öne süren kâhin aileleri de aralarındaydı. Bunların önde gelen muhalifleri de Ferisilerdi, ‘ayrılıkçılar’. Ferisiler kendilerinin daha Ortodoks olduklarını düşünüyorlardı, gerçekte ise İbrani kalıtımı Yehova’nın Günü düşüncesiyle Zerdüşt kıyamet fikrini kaynaştırmışlardı. Yahudi tarihçi Mattitياهو ben Yasef veya adını yazarken kendisinin yeğlediği gibi Flavios Iosephos (MS 37-95) *De Bello Judaico*’da bu iki mezhebi anlatmıştır:

Onun sözleriyle, ‘Ferisiler kendi yasalarını uygulamada daha yetenekli kabul edilirler ve ilk mezhep oldukları ileri sürülür. Her şeyi Tanrıya ve kadere bağlarlar, fakat doğru veya yanlış hareket etmenin insanın elinde olduğunu düşünürler; kader her şeyi kapsasa da. Bütün ruhların bozulmamış olduğunu savunurlar, fakat iyi insanların ruhları gövdelerine kavuşurken, kötü insanlarınki sonsuz cezaya uğrayacaktı’.⁷²

⁷¹ Greek Magical Papyri, Mithra Liturgy (Papyrus IV, satır 558-60) Karl Labrecht Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae, Die Griechische Zauberpapyri*, B.G. Teubner, c. I, Leipzig-Berlin, 1928, c. II, 1931, c. I, s. 92. Goodenough, *age*, c. 2, s. 270.

⁷² Josephus, *De Bello Judaico* 2.8.14 (paragraf 162-163) çev. William Whiston, Harper and Brothers, New York, Harper Torchbooks, 1960.

Başka deyişle, tören yasalarına katı biçimde bağlıyken, inançlarına ruhların ölümsüzlüğü, gövdenin dirilişi, gelecekte yargılanmayı da eklemişlerdir. Bunların yanında dünyanın son günlerinde Mesihin geleceğine ve melekler panteonuna da inanırlar.

Iosephos, 'ama Sadukiler' der, 'ikinci düzeni oluştururlar ve bizim kötü işleri yapıp yapmamamızla tanrının ilgisinin olmadığını varsayarak kadere inanmazlar. İyi veya kötü iş yapmanın insanın elinde olduğunu söylerler ve her insanın bunlardan birine kendi isteğiyle bağlandığını düşünürler. Ruhun ölümsüzlüğü inancı ve Hades'te ödüllendirilme veya cezalandırılma inançları da yoktur'.⁷³

Gerçekte, bütün Helenleşmeleriyle birlikte Sadukiler eski şeriatı kuramsal yönden sürdürenlerdir. Muhalifleri tarafından Perslerden alınan bütün popüler gelenekleri reddederler. Dahası, siyasette de, halen Helenist Selevkosluların vasalları olmakla birlikte artık istedikleri gibi tapınmakta özgür olan Makabilerin ruhuna Ferisilerden daha yakındılar. Sadukiler, kısaca aristokratik partiydiler: entelektüel, tutucu, incelmış züppeler. Oysa, Iosephos'un dediği gibi, 'Ferisiler birbirlerine arkadaşça davranırlar, uyumludurlar ve toplumu dikkate alırlar; Sadukiler ise birbirlerine karşı bile uyumsuz bir anlayış taşırlar, birbirlerine karşı da putpe-restlere karşı oldukları kadar serttirler'.⁷⁴

Levant tarihinde ve özellikle Yahudilik ve İslam'da görüldüğü gibi, din toplumla özdeşleştiğinde (veya düşünceyi oydaşma ile ifade ettiğimizde)* ve bu toplum, bir ülkeye dayanan toplumsal-siyasal bir birliğe tekabül etmeyip bir kilisenin veya mezhebin şeriatında aşkın bir ilke olarak yaşadığında, geliştiği ama özdeşleşmediği yerel siyasal-dünyevi yapıdan kaçınılmaz olarak, önceden görülebileceği gibi yıkıcı etki yapar. Eski Ahit'teki *Krallar Kitabı* Davut'un krallığında bu uyuşmazlığın kötü etkilerini ayrıntısıyla anlatır. Bir kez daha sahnede, Makabilerin kahramanca dövüşükleri devlette, artan bir şiddetle bu yıkıcı parçalanmayı görüyoruz.

Cesur Mattathias ve oğullarının, Yunan sunağına karşı kendi davalarını savunduktan ve arkadaşlarıyla harekete geçtikten son-

⁷³ Age, 2.8.14. (paragraf 164-165).

⁷⁴ Age, 2.8.14 (paragraf 166).

* Bkz. s. 143-144.

ra, İsrail sahilinde gördükleri sünnetsiz çocukları zorla sünnet ettiklerini, kibirli insanların ve onların ellerindekilerin peşinde olduklarını, şeriatı putperestlerin ve kralların ellerinden kurtardıklarını ve günahkârın zaferini elinden aldıklarını' okuyoruz.⁷⁵

Mattathias'ı en büyük oğlu Yuda Makabi izledi. 'İşlerinde bir aslan gibiydi, aslanın kurbanına kükreyerek atlaması gibi kötülerini izledi ve arayıp buldu ve halkına zarar verenleri yaktı'. Gerçekten, Antiokhos'un adamı Apollonios'u kesmeyi de becermişti. Apollonios'un 'putperestleri bir araya topladı'ğını ve 'İsrail'e karşı savaşmak için Samaria'dan büyük bir evsahibi buldu'ğunu da okuyoruz.⁷⁶ Yuda bunu anlayınca, onu karşıladı, onu vurup kesti. Birçoğu kesildi, kalanlar kaçtı. Yuda onlardan kalanları yağmaladı, Apollonios'un kılıcını da aldı, yaşamının sonuna kadar onunla dövüştü.⁷⁶ Yuda güçlenen Roma'yla ittifak kurdu. Fakat Kudüs'ün Helenleşmiş ulu kâhini Alcimus'un kendisine karşı topladığı güçlü Suriye ordusuyla giriştiği savaşta öldü.

Yuda'nın yerine küçük kardeşi Yonatan (h. 160-143) geçti; fakat şimdi masal dönüyor, 'bütün İsrail sahillerinde kötülük başını kaldırdı ve her yerde günah yükseldi'.⁷⁷ Alcimus, Helenleşmiş ulu kâhin artık kentin gerçek hâkimiydi ve Yahudilikle çağdaş yaşamı uyumlaştırma programına devam ederek Musa şeriatına uyumu gevşetti, tapınağın iç duvarını kaldırttı. Roma ve aynı zamanda Suriye'yle entrikalar, doğaüstü güçlerin mucizeleri, açlık ve sürgün İsrail'de birbirini izledi. Yonatan çölde bir kente çekildi, bir kale yaptırdı ve MÖ 152'de, Alcimus öldükten birkaç yıl sonra Suriye yardımıyla Kudüs'e zaferle döndü. Duvarı yeniden yaptırdı ve tapınağı açtı.⁷⁸ Fakat artık kutsanmış bir kâhin yoktu. Üstelik görevin son sahibi Alcimus, otantik Oniad ailesinden değil, türedi Tobiadlardandı. Bu durumun uygunsuzluğunu aşmak için Makabi Yonatan zaferini izleyen Gül Bayramı'nda kutsal göreve kendi geldi. Dokuz yıl sonra öldü ve görev kardeşi Şimzon'a geçti. Şimzon 'kâhinler, halk ve ulusun reisleri ile ülke-

⁷⁵ Maccabees 2:45-48.

⁷⁶ Age, 3:1-12.

⁷⁷ Age, 8-9:23.

⁷⁸ Age, 9:24-10:20.

nin ileri gelenleri' yanında Suriye Selevkos İmparatoru tarafından da onaylanmıştı. Bu tecavüz, Şimzon'un onların 'sonsuzca kadar, bir peygamber gelene kadar yöneticisi ve ulu kâhini olacağı ve dahası, herkesin ona uyması gerektiği ve ülkedeki tüm yazışmaların onun adına yazılması gerektiği ve mor giyinip altın taşıyacağı' yazılı bir tunç plakete de geçirilmişti.⁷⁹

Fakat Şimzon sekiz yıl hüküm sürdü (142-134); Ceriko'da bir incelemedeyken, damadı, görünüşte onun onuruna verilen büyük bir ziyafette onu sarhoş etti ve öldürdü. Karısı ve iki oğlu da zehirlenmiş, hapsedilmiş, daha sonra da acımasızca öldürülmüşlerdi.⁸⁰ Fakat üçüncü oğlu Ioannes Hyrkanos kaçmayı başardı. Hemen ulu kâhinliği aldı, otuz bir yıl oldukça refah içinde hüküm sürdü (135-104). Her yanda başarılı savaşlar verdi. Ama Iosephos'un dediği gibi, 'Bu başarılar kıskançlık yarattı, ülkede fesat çıkardı; açık savaş, açmadan rahat edemeyecek ve yan yana gelmiş birçok kimse vardı, savaşta da yenilmişlerdi'.⁸¹

Ayaklananlar ve yenilenler, egemenliğinin ilk yılında Ioannes Hyrkanos'un yanlarında olduğu, fakat sonra ihanet ettiği Ferisilerdi. Önderlerini yemeğe çağırmış ve yemekten sonra yönetiminin tanrı yolunda olduğunu onaylamalarını istemişti. Fakat adı Eleazar olan yaşlı önderlerden biri, eğer gerçekten doğru davranmak istiyorsa kâhinliği bırakması gerektiğini, ailesinin buna hakkı olmadığını söylemişti. Bundan sonra Hyrkanos Sadukilere döndü, üstelik Ferisi ritlerinin uygulanmasını resmen yasakladı. Yakınlarda bulunan Ölü Deniz Namesi zaviyesi de, bu dönemde, MÖ 110'da inşa edilmiştir. Zaviye daha sonra Vaftizci Yahya'nın vaftiz olduğu Erden'deki yerden on mil kadar uzakta çölün doğusunda kurulmuştu.

Kudüs kentinde iki karşıt mezhebin savaşı büyümüş, birçoğu bildirilen savaş gününün, kıyamet anının yaklaştığını düşünmüştü. Ioannes Hyrkanos MÖ 104'te yönetimi karısına, kâhinliği oğlu Aristobulos'a vasiyet ederek öldü. Fakat oğlu annesini hapse attı ve orada açlıktan öldürdü.⁸² Iosephos'un dediği gibi, 'hükü-

⁷⁹ Age, 14:38-43.

⁸⁰ Josephus, age, 1.2.4 (paragraf 57-60).

⁸¹ Age, 1.2.8 (paragraf 67).

⁸² Age, 1.3.1. (paragraf 71).

meti krallığa dönüştürdü ve taç giyen ilk kişi oldu'.⁸³ Bu saygısızlığa saygısızlık ekledi, çünkü ailenin ne Zadok'un kâhinliğine ne de Davud'un krallığına hakkı vardı. Her iki haksızlık da kıyamet-teki Mesihliğin yaklaştığına inancı güçlendirdi.

Aristobulos zındıklığını tadacak kadar uzun yaşamadı. Kardeşi Amigonos'u bir suikastçıya öldürttüğünde, kendisi de kan dan fenalaşmış ve bir hizmetçi tarafından götürülürken hizmetçi takılmış ve kanı tam da kardeşinin kanının üstüne damlamıştı. Bunun anlamını sorduğunda kendisine anlatılmıştı ve hemen tam bir yıl sonra (104-103) orada nefesini verdi.⁸⁴

Aristobulos'un dul eşi Alexandra kalan kardeşleri hapisten çıkardı, en yaşlısı, kendisine en mutedil ve sakin görüneniyle Alexander Jannaeus'la (h. MÖ 103-70) evlendi. Fakat o da doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde savaflara girişti, ayaklanan Yahudileri yabancı askerleriyle ezdi. Ferisilere baskı arttı. Iosephos'a göre 'altı yılda en azından elli bin Yahudi kesilmişti. Fakat bu zaferlerin övücünü duymadı, çünkü kendi krallığını tüketiyordu. Sonunda kavgayı bıraktı ve tebaasıyla konuşarak uyuşma sağlamak istedi. Fakat bu döneçlik ve kuralsızlık ona duyulan nefreti artırdı. Onlara neden kendisinden böyle nefret ettiklerini ve onları nasıl memnun edebileceğini sorduğunda, 'ölerek' dediler'.⁸⁵

Bütün bunlar olurken Ferisiler Suriye Selevkoslu Demetrios'u yardıma çağırdılar, o da tabii geldi. Yahudilerden ve Suriyelilerden oluşan ordusuyla Kudüs'e geldi, Alexander Jannaeus'un kuvvetlerini yendi, fakat zaferden sonra altı bin Yahudi Jannaeus'a kaçtı, Suriye kralı da çekildi.⁸⁶ Bundan sonra kral ve Kudüs'ün ulu kâhini Ferisilerden öçlerini aldılar. Iosephos, 'Öfkesi öyle garip oldu ki, barbarlığı dinsizliğe vardı, sekiz yüz kişinin kentin ortasında çarmıha gerilmesini emretti, karılarının ve çocuklarının boğazlarını gözlerinin önünde kestirdi. Bunlar yapılırken cariyeleriyle yatıp içti. Halk öyle korkuya kapıldı ki, o gece sekiz bin kişi kaçtı, Judea'nın boşalması, ancak Alexander'ın ölümüyle durdu'.⁸⁷

⁸³ Age (paragraf 70).

⁸⁴ Age (paragraf 72-84).

⁸⁵ Age, 1.4.4 (paragraf 91-92).

⁸⁶ Age, 1.4.4-5 (paragraf 92-95).

⁸⁷ Age, 1.4.1-6 (paragraf 85-97).

Bu ölümle, MÖ 76, Ferisiler iktidara geçtiler. Ölümün yalnızca yönü değişti. Yeni katliâmlar, aile kırımları, ihanetler, tasfiyeler ve mucizeler krallığı on yıl çılgınlıklara boğduktan sonra, birbirleriyle mücadele eden kardeşlerden biri kutsal davasında kendisine yardım etsin diye Pompeius'un Roma lejyonunu çağırdı, tanrının kenti Kudüs, böylelikle MÖ 63 yılında Roma dünya sına dahil oldu.

Yeni kazılmış olan çöl zaviyesi, Ölü Deniz Namesi topluluğu kesinlikle bu zamana aittir. Zaviye Vaftizci Yahya'nın vaaz yerine yakındır. Kuşkusuz (bütün inanan Yahudiler kendi halklarının yaradılışın kaderi olduklarına bu dönemde inanıyordu) dünyanın sonunun yakın olduğu inancı bu dönemde güçlenmişti. Gerçekten, son savaş ve 'Mesihin doğum sancıları' korkunç *Armageddon*'un* ayaklanması gündemdeydi. Mitoloji tarih olmuştu, peygamberler her yerde vaat edilen ve kıyameti gösteren mucizeleri görüyorlardı. Sadukiler, Ferisiler ve Makabiler (artık Matitياهو'nun bir atası nedeniyle Aasmoneanlar diye anılıyorlardı) kendi Vaat Edilmiş Ülkelerini gerçek bir cehenneme çevirmişlerdi. Bu arada dördüncü çok değişik bir mezhep derin bir vakarla çöle ve Ölü Deniz'e çekildi; oraya yaklaşmış bulunan günlerin günü için hazırlanma isteğiyle gittiler.

Bunlar Esseneler denilen mezhepti, kendilerini dünyadaki son kuşak olarak kabul ediyorlardı, kendilerini Mesihin görüneceği son an için eğitiyorlardı. Savaş kendilerinin ışığın yanında savaşa girmeleriyle zaferle sonuçlanacaktı ve dünya yeniden kurulacaktı. Peygamber Habakkuk'un sözlerinden okudukları gibi, 'dünya Allah'ın haşmetinin bilgisiyle dolacak, suların denizleri doldurması gibi (Habakkuk 2:14). Bugün Ölü Deniz Namesi MÖ 200'den kalmış kabul ediliyor ve Roma'ya karşı ilk Yahudi isyanı da MS 66-70'te oldu. Bugün bilinen en eski İbrani yazıları bunlar, içerikleri de iki tür:

1. *Sptuagint*** döneminden kalma Kitabı Mukaddes parçaları, yani Eski Ahit'in Ortodoks *Masoretik**** biçiminden üç yüzyıl ka-

* Armageddon: Kıyamet gününde iyilik kötülük orduları arasında çıkacak savaşa sahne olacak meydan, mahşer (ç.n.)

** Bkz. s. 268.

***Masoretik-İbrani geleneğinde Eski Ahit yazımlarıyla ve şerhleriyle ilgili temel metin sayılan Masora üstüne eğitim görmüş Masorit ile veya Masora ile ilgili olan (ç.n.).

dar daha eski. Daha önce bilinen en eski İbrani Kitabı Mukadderi'sinden de (Codex Babylonius Pctropolitanus, MS 916) bin yıldan daha fazla eski.

2. Essene mezhebinin özgün yazıları. Temel örnekleri de aşağıdakilerdir:

A) IŞIK OĞULLARININ KARANLIK OĞULLARI İLE SAVAŞI NAMESİ

Parşömene sarılmış iki metreden uzun, on beş santim genişliğinde mükemmel bir deri namedir.⁸⁸ Ayrıntısıyla, Essenelerin tanrı için dünyayı fethedecekleri üç savaşı bir plan anlatılmıştır. İlk iki savaş Mezopotamyalılar, Suriyeliler, Mısırlılar ve günün komşularıyla olacaktır ve hepsi altı yıl sürecektir. Bunu yedi yıllık (Sebt) bir dinlenme izleyecektir. Son savaş dünyanın daha uzak halklarıyla yapılacaktır ve yirmi dokuz yıl sürecektir. Arada dört (düşmanın saygı duyacağının varsayıldığı) sebt yılı olacaktır. Bu namenin başlığı Zerdüş etkisi göstermektedir. Eski İbrani peygamberlerin etkileriyle de baştan başa karışmıştır. Fakat bunlar eski yakarıların hiç bilmediği bir dönemden söz eder biçimde yorumlanmıştır. Ve her şey önceden bilinmekteyse de (veya en azından mezhebin üyesi olan seçilmiş insanlar bilmekteyse de), hatta savaşların uzunluğu bile belliyse de, insanlar tüm enerjileriyle eyleme katılmalıydılar.

Aşağıdaki talimattan, savaş planının yaklaşımı konusunda bir fikir edinilebilir:

'Cemaatin toplanması için olan davullarda 'Tanrının Çağırıkları' yazacak; kumandanların toplanması için olanlarda 'Tanrının Prensleri' yazacak; akrabaların davullarında 'Tanrının Emri' yazılacak; ünlü adamların davullarının üstünde 'Cemaatin Babalarının Şefleri' yazacak. Toplantı yerinde bir araya geldiklerinde 'Kutsal Kurul için Tanrının Ahitleri' yazacak. Kamp davullarının üstünde 'Kutsal Kamplarında Tanrının Barışı' yazacak; kampa ayrılış davullarında 'Düşmanı Kaçıran ve Doğrulukta Nefret

⁸⁸ Duncan Howlett, *The Essenes and Christianity, An Interpretation of the Dead Sea Scrolls*, Harper and Brothers, New York, 1957, s. 14.

Edenleri Dağıtan ve Tanrıdan Nefret Edenleri İyiliğe Döndüren Tanrının Güçleri' yazacak. Savaş saflarının davulları üstünde 'Bütün Karanlık Oğullarına Karşı Tanrının Öfkesinin Öcü ve Sancaklarının Safları' yazacak. Savaş kapıları açılıp da düşman sıralarına ilerlendiğinde savaşanların toplanma davullarının üstünde 'Tanrının Toplantısında Öcün Anısına' yazacak; kesilenlerin davullarında 'Bütün İnançsızları Savaşta Kesip Deviren Tanrının Güçlü Eli' yazacak; tuzakların davullarının üstünde 'Kötülüğü Yok Eden Tanrının Gizleri' yazacak; izleyenlerin davullarında 'Tanrının Bütün Karanlık Oğullarına Vurması-Onlar Yok Edilene Kadar Kızgınlığı Dinmeyecek' yazılacak...

Savaşa gittiklerinde sancaklarına 'Tanrının Gerçeği', 'Tanrının Doğruluğu', 'Tanrının İhtişamı', 'Tanrının Adaleti' yazacaklar. Bunlardan sonra, adlarını açıklayan tüm düzeni yazacaklar. Savaşa yaklaştıklarında, sancaklarına 'Tanrının Doğru Eli', 'Tanrının Topluluğu', 'Tanrının Dehşeti', 'Tanrının Öldürmesi' ve adların tam açıklamasını yazacaklar. Savaştan döndüklerinde, sancaklarına 'Tanrının Övgüsü', Tanrının Büyüklüğü', 'Tanrının Yüceliği', 'Tanrının İhtişamı'nı, adların tüm açıklamalarıyla yazacaklar.'⁸⁹

B) DİSİPLİNLER ELKİTABI

Yirmi küsur ve üç küsur santim genişliğinde, birleştirildiğinde yirmi santim kadar uzunluğunda iki deri parçasına yazılmıştır.⁹⁰ Metin iki tanedir; biri iki Ruh öğretisinin açıklanması, öteki mezhebin örgütlenmesi ve tarihsel görevine hazırlanmasıyla ilgili uygulamalardır.

Tanrı insanı dünyayı yönetsin diye yarattı ve onun için iki ruh yaptı; zaman, saptanmış ziyareti boyunca bu iki ruhla yürü-yebilir. Bunlar, Doğru ve Yanlış ruhlarıdır. Işığın yeri Doğrunun kaynağıdır, Yanlışın kaynakları da karanlığın çıktığı yerdir. Işıklar Prensini elinde bütün doğrulukların yönetimi vardır, onlar ışık yolunda yürürler. Ve Karanlık Meleğinin elinde Yanlışlık

⁸⁹ Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, The Viking Press, New York, 1955, s. 392-93. War Scholl iii, iv'den özetle.

⁹⁰ Howlett, *age*, s. 22.

oğullarının yönetimi vardır, onlar da karanlığın yolunda yürürler... Fakat İsrail Tanrısı ve onun doğruluk meleği bütün ışık oğullarına yardım ettiler. Çünkü ışık ve karanlık ruhlarını o yarattı; onlardan her türlü işi ve onların yollarından bütün hizmetleri kurdu. Ruhlardan biri sonsuzluğa kadar Tanrıyı sever ve bütün işleriyle sonsuza kadar hoşnut olur; öteki ise, onun dostluğunu hor görür, bütün yollarından sonsuza kadar nefret eder...

Fakat tanrı anlayışının gizleriyle ve bilgisinin ihtişamıyla yanlış yok etmek için bir dönem düzenledi, saptadığı zaman geldiğinde onu sonsuza kadar mahvedecek. Ve sonra dünyanın doğruluğu sonsuza kadar ortaya çıkacak, çünkü saptanan cezalandırma zamanı gelene kadar, o yanlışın yönetiminde kötülük yollarına saptı. Ve sonra tanrı doğruluğuyla insanın bütün işlerini temizleyecek, kendi için insanın gövdesini yıkayacak, onun etinde gizlenen bütün yanlış ruhu yok edecek, bütün kötü işlerden kutsal ruhla onu kurtaracak. Ve ona doğruluk ruhunu serpecek, suyun kire yaptığı gibi, yanlışlığın bütün kötülüğünden ve kirliliğin ruhunda dolanmaktan En Yücenin bilgisi ve Cennet Oğullarının dehasıyla doğruyu kavratacak, davranışlarında suçsuz olanları bilgilendirecek. Çünkü tanrı onları sonsuz ahit için seçti. İnsanın bütün ihtişamı onlar içindir, hilekârlığın bütün çabasına karşılık, artık hiç yanlış olmayacak...

Çünkü tanrı iki ruhu emredilen zamana ve yenilenmeye kadar eşit olarak yarattı; onların sonsuza kadar olan dönemlerdeki bütün işlerini bilir. İnsanoğullarına bunları kalıtımsal olarak vermiştir ki, iyiyi ve kötüyü bilsinler, ziyaret zamanına kadar dünyada her insanın ruhuna göre kısmetini verir.⁹¹

Bundan sonra da, 'Ve bu, kötülükten dönüp onun isteğine göre emirlerini tutmak isteyen cemaatin üyesi için, şeriat ve refah da bir cemaat olma emridir...' diye devam eder.

Essenelerin gerekli olduğunu düşündükleri sıkı düzenlenmiş komünal, püriten, yarı askeri kışla yaşamlarında, amaçlarına ermek için iffet, yoksulluk ve uyum yeminleri, çıraklık yılları ve aşamaları, yarı kutsal komünal yemekleri ve bir tür ritüel banyo-

⁹¹ *Manual of Discipline*, "The Two Spirits of Man", Burrows, age, s. 374-76.

larına verdikleri önem dikkati çekiyor. Mezhebin merkezi, herhalde yakınlarda yeryüzüne çıkarılan Kumran Vadisi'ndeki büyük külliye'di. Vadi, Ölü Deniz'in kuzeybatı köşesindedir. Yakınında çoğunlukla erkeklerin bulundukları geniş bir mezarlık vardır. Çevrede, Yahudi ayaklanması sırasında güvenliği sağlamak için kutsal metinlerin saklandığı çöle dağılmış mağaralar ve kaya oyukları bulunur. Bölgenin tarihi, hiçbir açıklama getirilemeyen Herod'un iktidarı sırasındaki MÖ 31-4 arası boşluktan başka MÖ 110'dan MS 67/70 yılları arasında olarak saptanabilmektedir.

Ana yapının çevresinde kamp bulunduğu ve kentlerde Essene grupları için hücreler ve toplantı odaları olduğu anlaşıyor. Iosephos, Essenelerin Yunanlıların Orfik hareketine benzerliğini anlatır. Hem mitoloji hem de geleneklerde benzerlik vardır. Şimdi Buddhist-Hindu manastır yaşamlarıyla bağlantılar da kurulabilir. Çünkü bu zamanın Helenist-Levanten yaşamındaki Hint etkilerini gösteren yeterli kanıtımız var. Güney Afganistan'da Kandehar'da bulunan bir kaya-yazıtı Buddhist kral Aşoka'nın (h. MÖ 268-323) Yunanca ve Aramca bir metnini içerir.⁹² Bir başka Aşoka metni Buddhist kralın Suriye'de Amiokhos II'ye, Mısır'da Ptolemaios II'ye, Kıbrıslı Magas'a, Makedonyalı Antigonas Gonatas'a ve Epir'de Aleksandros II'ye -Helenist dünyanın merkezlerindeki bütün etkili monarklara- misyonerler gönderdiğini açıklamaktadır.⁹³

Harabelerin arkeolojik değerlendirmesi, namelerin paleografik değerlendirmesi, Makabilerin tarihi hakkında bildiklerimiz, Iosephos'un Esseneler hakkındaki yazıları, Kumran'dan çıkan mezhep hakkındaki bilgilerimizi toplumsal-tarihsel genel bilgilerimizle mükemmel birleştiriyor. Düşünceleri hakkında bir katkı olarak da şunu ekleyebiliriz:

⁹² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 302.

⁹³ Rock Edict XII, Vincent A. Smith, *The Edicts of Ashoka*, Essex House Press, Broad Campden, 1909, *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 304'ten alıntı.

C) HABAKKUK TEFSİRİ

On beş santim uzunluğunda, on üç santim kadar genişlikte, beş santim kadarı kaybolmuş görünen, çürümüş, oldukça zarar görmüş bir parçadır.⁹⁴ Eski Ahit'in Habakkuk Kitabı'ndan, MÖ altıncı yüzyıl, Makabi dönemine göre yorumlanmış, özellikle de peygamberin sözünü ettiği 'son günlerin' o günler olduğu anlayışına göre değiştirilmiş bölümler içerir.

'Çünkü işte, kendisinin olmayan meskenleri mülk edinmek için dünyanın genişlikleri içinde dolaşan o sert ve saldırgan milleti, Kıldanileri, ayağa kaldırıyorum (Habakkuk 1:6). Bu, (tefsir) Kittim (Romalılar) çevik ve savaşta yetenekli demektir, iktidarlara devirir ve onları Kittim egemenliğine katarlar. Birçok ülkeyi ele geçirir ve tanrının yasalarına inanmazlar... Dünyadaki kentleri yağmalayarak ve dağıtarak yumuşak toprakta ilerlerler.'⁹⁵

Bu metnin başında iki kişinin adı geçer; metnin yayımlanışının yarattığı ilk heyecanla bütün yaşam, haça gerilme, diriliş ve ikinci gelişle Mesih İsa mitolojisinin Kumran Essene topluluğunca önceden bilindiği sanılmıştı. Okuduğumuz gibi:

'Bu nedenle şeriatın kuvveti yok (Habakkuk 1:4). Bu, onlar (Yahudi önderler) Tanrının şeriatını reddettiler demektir. *Ve hak hiç ortaya çıkmıyor, çünkü kötü adam salihin etrafını sarıyor.* Bu, kötü adam, Kötü Kâhin ve salih adam da Doğruluğun Öğretmeni demektir.'⁹⁶

Bugün artık kötü adamın Kudüs'ün ulu kâhinlerinden birini anlattığı biliniyor. Batı bilim adamları, onun Jonathan Maccabeus olduğunu (h. MÖ 160-142) ileri sürdüler. Gördüğümüz gibi, kutsal görevi ele geçiren ilk oydu.⁹⁷ Başkaları, görevi resmen bir tunca kazıtarak onaylatan Simon'u (h. MÖ 142-134) ileri sürüyorlar.⁹⁸ Üçüncü bir öneri de John Hyrcanus (h. MÖ 134-104). Yal-

⁹⁴ Howlett, *age*, s. 18.

⁹⁵ Burrows, *age*, s. 365-66.

⁹⁶ *Ae*, s. 365.

⁹⁷ Bkz. Millar Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, The Viking Press, New York, 1958, s. 212-222 ve T.J. Milik ve G. Vermes.

⁹⁸ Frank Moore Cross, Jr. *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Doubleday and Company, Garden City, New York, 1958, s. 101-16. Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 212'de tartışılmış.

nız kâhinliği değil krallığı da gaspetmişti. O zaman da cesur muhalif Eleazar Doğruluğun Öğretmeni oluyor, Ferisilerin (belki de partinin aşırı bir kanadının) çöle çekilmesi ve Kumran'daki merkezin kurulmasının (MÖ 110) nedenidir; kuruluş onun iktidarına rastlıyor.⁹⁹

Namelerin dilinde Kötü Kâhin, Yalanın Vaizi, Yalanın Adamı, Yalanlar Vazeden Adam, Yanlışın Adamı, Hakaret Eden Adam olarak tanımlanıyor; bütün lakaplar Yalanı, Karanlıkların Efendisi ve Doğruyu, Işığın bir niteliği olarak kavrayan Zerdüş inancına uyuyor.

Ölü Deniz külliyesinin bir başka metni, Eski Ahit'teki Nahum Kitabı'nın tefsiri de, 'Gazabın aslanı... insanları canlı asan' tanımını yapıyor. Alexander Jannaeus'la (h. MÖ 104-78) özdeşleştirilebilir, gördüğümüz gibi Kudüs'te bir gecede sekiz yüz Yahudiyi çarmıha gerdirmiş, kendisi cariyeleriyle eğlenirken karılarını onların gözleri önünde kestirmişti.¹⁰⁰ Ve Josephus'un dediği gibi, birçok Yahudi çöle kaçmıştı. Peder Duncan Howlett, 'dünyanın ender gördüğü gecelerden biriydi' diye yazar, 'Ölü Deniz Namelerinin Kötü Kâhini için daha bakınmamıza gerek yok!'¹⁰¹

Kötü Kâhin için en azından dört aday bulabiliyoruz. Doğruluğun Öğretmeni içinse (Kötü Kâhinin baskı yaptığı) bir ad önerildi, öyle pek inandırıcı da değil, yaşlı cesur Ferisi Eleazar; Esseneler, Ferisilerden çıkmış bir topluluk muydu? Sorunun karşılığı yok. Doğruluğun Öğretmeni mezhebin kurucusu muydu? Kötü Kâhin tarafından çarmıha gerilmiş miydi? Öldükten sonra dirildi mi? Ve yine Mesih olarak gelecek mi? Bu noktalar için Profesör Millar Burrows'tan alıntı yapayım:

'Öğretmen çarmıha gerilmiş olabilir... Taşlanmış veya başka bir yolla öldürülmüş olabilir. Öte yandan, doğal ölümle de ölmüş olabilir... Ne Habakkuk Tefsiri, ne yayımlanmış başka bir Kumran metni öğretmenin öldürüldüğüne açıkça değiniyor'. Dahası, 'Onun dirildiğine inanıldığını gösteren açık bir kanıt yok'. Son olarak, Burrows'a göre Öğretmenin Mesihle veya peygam-

⁹⁹ Howlett, *age*, s. 48-58 ve 66-67.

¹⁰⁰ Metin için, Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 404 ve Jannaeus, Howlett, *age*, s. 68-78.

¹⁰¹ Howlett, *age*, s. 76.

berle özdeşleştirilmiş olduğu 'oldukça belirsiz'.¹⁰² Hareketin bir başka metninden, Şam Metni diye anılan parçadan (1895'te bulunmuş, önce Ferisi metni sanılmıştır) hâlâ gelmesi beklenen 'doğruluk öğretmeni, şariat yorumcusu ve peygamberle iki mesih' olduğunu biliyoruz, fakat Profesör Burrows 'gelmiş olan doğruluk öğretmeniyle gelecek olan kişiler arasında ne gibi bir ilişki olacağı'nın düşünüldüğü de oldukça belirsizdir' sonucuna varıyor.¹⁰³

Fakat Ölü Deniz Namelerinde (Profesör F.M. Cross'un terimini kullanırsak) *Sitz in Leben* olduğu kesindir. Son Helenist dönemin Yahudi kıyamet görüşü vardır ve Hristiyan misyonu bu genel komşuluğun içinden çıkmıştır.¹⁰⁴ Profesör Cross'dan alıntıyla: İlk Kilise gibi, Essene topluluğu da Ferisilerden ve öteki Yahudi akımlarından, son günlerin seçilmiş cemaati olma 'bilinçle ayrılır'.¹⁰⁵ Fakat bir ayrımın daha sözü edilmelidir. Esseneler 'son gün' anlayışıyla Mesih'in geleceği günü beklerken, ilk Hristiyanlar için Mesih zaten gelmiştir. Onun, daha sonraki bir temelden çıktığını söyleyebiliriz.¹⁰⁶ Ölü Deniz topluluğunun ana teması, geçmiş yıllarda olduğu gibi, Yehova'nın putperestlerin ordularını getirerek halkını günahları nedeniyle cezalandırdığıydı. Bu açıdan da, Esseneler tam eski peygamberlerin çizgisini izlerler. Fakat Arnos, Hoşea, Yerehya ve ötekiler İbrani kıyame-tini tarihsel anlamıyla kavrarlar, şimdi ideoloji Zerdüşt ölümünden sonraki yaşam düşüncesiyle kaynaşmıştır. Eski görüşe göre halk cezalandırılacak, fakat Mesih Davud Evi'nin dünya güçlerini yenilemesini sağlayacak 'kalan'lar olacaktı. Şimdi geçerli olan düşüncede ise, tersine, yaklaşan gün tarihin kendisinin sonunu gösteriyordu; iki ruhun, ışık ve karanlığın kozmik mücadelesinin sonuydu. Üstelik, tanrının bu kargaşa gününde mükemmel çağa geçecek olan kalanlar, başka bir Yahudi mezhebinden değil, bu mezhepten olacaktı. Ölü Deniz çölünde manastırlarında, bu kader için sert bir biçimde hazırlanıyorlardı.

¹⁰² Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 339-40.

¹⁰³ *Age*, s. 341.

¹⁰⁴ Cross, *age*, s. 151.

¹⁰⁵ *Age*, s. 151. Alıntı, Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, çev. K. Grobel, Scribner, c. I, New York, 1951, s. 42.

¹⁰⁶ *Age*, s. 181-182. Ayrıca Bultmann, *age*.

İlk Hıristiyan görüşü de hemen hemen aynıydı. Fakat bazı bilim adamlarının gözlemledikleri gibi, Ölü Deniz Namelerinde hemen tanınan Eski Ahit'in meşruluğu ve dışarıda bırakma, Hıristiyanlarca terk edilmişti. Çünkü onlar 'daha sonraki bir temeldeydiler'. Işık Oğulları ile Karanlığın Oğullarının Savaşının kozmik krizi geçmişti, eski Yargılama ahlakı Aşk'a yönelebilirdi. Disiplin Elkitabında Tanrının Cemaati düzenine girmek isteyen adayın 'Tanrıyı araması... Seçilmiş olanları sevmesi ve reddettiklerinden nefret etmesi... Işık Oğullarının hepsini sevmesi, hepsini Tanrının belirlediği kismetine göre kabul etmesi ve Karanlık Oğullarından Tanrının öcündeki suça göre nefret etmesi' gerektiğini okuyoruz.¹⁰⁷ Oysa Mesih anlayışta duyulması gereken sözleri şunlardır:

'Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim. Düşmanlarınızı sevin, ve size eza edenler için dua edin ki, siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira o, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğurur; ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenleri severseniz, ne karşılığı olur? Vergi mültezimleri de öyle yapmıyorlar mı? Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı? Bu nedenle semavi Babanız kâmil olduğu gibi, siz de kâmil olun'.¹⁰⁸

Zerdüşt terimiyle, İyinin ve Kötünün ötesine gitmelisiniz, dolanmış ikiz yilandan aslan-adam aşamasına. Daha önce tartışılan Tiresias gizemiyle ve Kitabı Mukaddes terimiyle Düşüşten önceki insanın durumuyla karşılaştırın.

Buraya kadar, Hıristiyan mitolojinin kaynaklarının Pers etkisindeki Eski Ahit düşüncesinden geliştiği çıkarılabilir. Şimdiye kadar aşk üstünde durulması ve (bir olasılıkla) özellikle Yahudiden değil de, insanlık kavramından söz edilmesiyle birlikte, Yunanlılarla ilgili özel bir şey bulamıyoruz. Fakat Mesih terimiyle ilgili olarak daha söylenecek şeyler var; bunun için de gözlerimizi Roma'ya çeviriyoruz.

¹⁰⁷ Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, s. 371.

¹⁰⁸ Matta 5:43-48.

Büyük Roma MÖ 500-MS 500

1. KELT EYALETİ

Julius Caesar'ın MÖ 58'de başlayan Galya Savaşları, Pompeius Doğu Akdeniz'i Roma'ya açtığı gibi, Avrupa'yı Roma İmparatorluğu'na açtı. Yüzyıllardır güneş kentlerine rahat vermeyen Keltlerin gücünü kırdı. Beşinci yüzyılda Cadiz'e kadar girerek İspanya'yı işgal etmiş ve MÖ 390'da Roma'nın kendisini yedi ay kuşatmışlardı. İtalya'ya girişlerinden önemli bir tanesi buydu. Doğuda, MÖ 280'de Tesalya'ya girilmiş, Yunanistan işgal edilmiş, Delfi yağmalanmıştı. Ertesi yıl Anadolu yaylalarına girilmiş, halen Galatya adını taşıyan bölge yağmalanmış, hatta Suriye'ye giden ordulara merkez yapılmıştı. 232'de Bergama Kralı Attalos I Galatyalılara boyun eğdirdi. Ünlü Helenist zafer heykeli 'Ölen Galli' sarışın, yakışıklı bir savaşçıyı tipik Kelt gerdanlığı veya altın yakasıyla resmeder.

Kelt kültürünün en eski eksenı Alpler ve Güney Almanya'ydı. Avrupa'da Demir Çağı döneminde iki aşamada gelişmişti: 1. Hallstatt Kültürü, MÖ 900-400 ve 2. La Tène, MÖ 550-15. İlki tunç eşya arasında demirin de görülmesiyle ortaya çıkar, daha sonraki destanlarda tehlikeli büyücüler olarak anlatılan gezgin demircilerin eseridir. Örnek olarak Alman efsanesi Demirci Weyland. Arthur'daki taştan çekilen kılıç teması, ham demiri işleyen büyüsöl sanatlarından esinlenir. Profesör Mircea Eliade, Demir

Çağı rit ve mitoslarını inceleyen hayranlık verici yapıtında, bu mitolojideki taşın ana kaya ve demir silahın da, demirci ocağının doğum sanatıyla ortaya çıkarılan çocuğu olduğunu göstermiştir.¹ Bir kayadan elinden kılıçla doğan Mithra ile karşılaştırın.*

Eliade'nin alıntılıdığı bir Yakut atasözü, 'demirciler ve Şamanlar aynı yuvadandır' der.² Şamanın sözde zarar görmeyen gövdesiyle ateşte yürüyebilmesi, ateşteki işlemle ortaya çıkarılan metalin niteliğiyle benzerlik taşır. Ve ocağında saf kayadan böyle ölümsüz bir 'yıldırım' üretmesi, bireyin kendisini kendi ölümsüz parçasıyla özdeşleştirdiği ruhsal başlangıç (yani Mitra veya Buddhist tarikat) kadar büyüsel bir benzerlik taşır. Bazı ilk Japon Buddhist tapınaklarında yoğun emek harcayan bilge Fudo 'hareketsiz' (Sanskrit *Acalanatha*, 'Hareketsiz Efendi') imgesi vardır. Fudo, Mithra'nın kayadan çıkışı gibi, gürüldeyen ateşlerin ortasında sarsılmaz bir hareketsizlikle, sağ elinde dik tuttuğu bir kılıçla, yavuz bir çehreyle oturur. Ve ilk İsaiah 10:21-22'de (MÖ 740-700) görülen Kitabı Mukaddes'in 'kalan' anlayışında, bu düşüncenin kahraman kavramına uygulanışını görüyoruz. Fakat kahraman yalnız bir birey değil, her zaman Yehova'nın amacını taşıyan denenmiş ve gerçek bir oydaşmadır.

En eski Hallstatt kalıntılarında (MÖ 900) bulunan demir eşyanın, hem ruhun demirliği hem de ocaktaki ateş anlamıyla taştan çekilen kılıç masallarıyla Avrupa ritüel destanlarına girişi yansıttığı sonucunu çıkarabiliriz. Hallstatt'ın Avusturya'da, Salzburg'un otuz mil güneydoğusundadır. Domuz, koyun, sığır, köpek ve at evcilleştirilmiş hayvanlardı. Ahşap-kulübeler ve geçitler fizik çevrenin kalabalığını gösterir. Seramik ve metal eşyaların süslemeleri, silahlar, at ve araba takımları, takılar vb. aynı incelmeliği gösterir. Cansız, kaba bir simetri; geometrik ve katı. Avrupa köylü giyimi ve bir tür sivri külah olağan giyimmiş gibi görünüyor. Olağan cenaze riti de, gömülmenin de görülmesine karşın, ölümlerin yakılmasıydı. Çıkış noktası Bohemya ve Güney Almanya'dır; ama son döneminde İspanya ve Britanya, İskandi-

¹ Mircea Eliade, *Forgerons et alchimists*, Flammarion, Paris, 1956, s. 24.

* Bkz. s. 257.

² *Age*, s. 83.

navya ve Britanya Adalarına kadar yayıldı, MÖ 550-15 döneminde yükselen La Tène Kelt kültürüne bir temel oluşturdu.

Orta ve Batı Avrupa'nın parlak ikinci Demir Çağı'nın merkezi La Tène İsviçre'dedir, Neuchâtel kasabasına beş mil uzaklıktadır. Burada, on parmaklı, demir geçirilmiş bir araba tekeri, her biri bir at için iki boyunduruk, bir yük eğerinin parçaları ve sayısız biniciliğe ait daha küçük takımlar, oval kalkanlar, büyük bir yayın parçaları, iki yüz yetmiş temren, bazıları tunç kında yüz altmış altı kılıç bulunmuştur. Bunlar eğrilerden oluşan tipik yüksek Kelt süslemeleriyle bezenmiştir.

Roma'nın Keltlerce işgali ve Anadolu'ya giriş bu dönemdedir. Dalga doğuya, Güney Rusya'ya yayılmış, ama ana akım batıya olmuş, eski Hallstatt merkezlerine taşmıştır. MÖ beşinci yüzyılın sonlarında Ren ve Elbe bölgeleri ele geçmiş, dördüncü yüzyılın başlarında Manş aşılarak Briton boyları bugün Britanya diye bilinen yere, Goideller de İrlanda'ya varmışlardır. Sonra da İskoçya, Cornwall ve Galler'e yerleşmiştir. Galya ve İspanya da La Tène'den aşiretlerin eline geçmişti. MÖ 52 yılında Sezar Vercingetorix ve Helvetik konfederasyonunu yenene kadar, tüm Avrupa'da, kuzeyde ve batıda, Etrurya, Yunanistan ve Yakındoğu merkezlerinin etkisini taşımakla birlikte, temelde kendi barbar özellikleriyle canlı, ortak bir uygarlık fıskırmıştır.

Jul Sezar, *Galya Savaşı* adlı kitabının altıncısında şöyle anlatır:

'Bütün Gallia'da, sayılan ve sevilen kişiler iki sınıfa ayrılırlar. Halka ise, hemen hemen tutsak gözüyle bakılır. Kendiliklerinden hiçbir işe girişmedikleri gibi, herhangi bir sorun konusunda görüşleri de alınmaz. Çoğu ya borç ya da vergilerin yükü veya kudretli adamların fenalıkları altında ezilerek kendilerini soylulara köle olarak satarlar. Soylular, bunlar üzerinde, bir efendinin kölesi üzerindeki bütün haklarına sahiptirler. Yukarıda sözü edilen iki sınıftan biri Druidler, ötekisi ise şövalyelerdir. Birinciler din işleriyle uğraşırlar, resmi ve özel kurban törenini yaparlar, ayinlere ilişkin sorunları yorumlarlar. Birçok genç ders almak için onların etrafına toplanır, son derece saygı gösterir. Çünkü genel ya da özel bütün anlaşmazlıklarda kararı bu adamlar verir. Herhangi

bir suç işlendiği ya da öldürme olayı olduğu ya da miras ve sınırlar hakkında bir kavga çıktığı zaman verilecek hükmü bu adamlar kararlaştırırlar, mükafat ve cezayı belirlerler. Herhangi bir kişi veya kabile, kararlarını yerine getirmemezse, onların kurban kesmesini yasaklarlar. Bu, onların en ağır cezalarıdır. Bu işi yapması yasaklananlar, dinsiz ve cani sayılırlar. Herkes onlardan sakınır, ilişki kurmaktan ve konuşmaktan çekinirler. Onlara dokunsalar, zarar geleceğinden korkarlar, isteseler bile hakları verilmez. Hiçbir ayrıcalık elde edemezler. Bütün bu Druidlerin tek bir reisi vardır, aralarında en büyük otoriteye sahiptir. Öldüğü zaman, ya mevki bakımından diğerlerinden üstün olan biri onun yerine geçer ya da eşit rütbede olanlar çoksa, Druidlerin oyuna başvurur, hatta bazen silah kuvvetiyle reislik için mücadele ederler. Bu Druidler yılın belirli bir zamanında, bütün Gallia'nın merkezi sayılan bir bölgede, Carnutların* arazisi içinde kutsal bir yerde toplanırlar. Bütün kavgalı olanlar her taraftan buraya gelirler ve Druidlerin verdikleri karar ve hükümlere boyun eğler. Öğretilerinin Britanya'da keşfedilerek, oradan Gallia'ya geçtiğine inanırlar. Bugün bu konuyu daha derin olarak incelemek isteyenler, çok kez onu öğrenmek üzere Britanya'ya giderler.

Druidler savaşımlardan uzak kalırlar ve başkaları gibi savaş verileri vermezler. Askerlikle ve başka ödevlerle yükümlü değildirler. Bu kadar büyük ayrıcalıkların cazibesine kapılan birçok genç, kendiliğinden öğrenim için onlara gelir, çoğu da aileleri ve akrabaları tarafından gönderilirler. Söylendiğine göre, Druidlerin okulunda bir yığın mısra ezberletilir. Bu nedenle, bazı kimseler, yirmi yıl öğrenim görürler. Druidler, öğretilerini yazıya dökmeyi günah sayarlar, oysa diğer bütün işlerde, resmi ve özel hesaplarda Grek harflerini kullanırlar. Bence bunu, şu iki nedenle kabul etmişlerdir: Ya öğretilerinin halk tarafından bilinmesini arzu etmezler ya da öğretiyi edinenlerin yazıya güvenerek belleklerini geliştirmeyi ihmal etmelerinden korkarlar. Gerçekten de, yazının yardımı, öğrencinin ezberleme çabasını ve belleğinin işlemesini köreltebilir. Öğrenmek istedikleri en belli başlı inanç, ruhların

* Fransızca Chartres Latince Carnutes'den gelir, Eure et Loire ve Loiret bölgesinde yaşayan kabileydi.

ölmediği ve ölümden sonra bir kişiden diğer bir kişiye geçtiğidir. Bu inanç, ölüm korkusunu ortadan kaldırdığı için, onları kahramanlığa yönelten en büyük etki olarak görülür. Bundan başka, yıldızlar ve hareketleri, evrenin ve yeryüzünün büyüklüğü, doğanın özü, ölümsüz tanrıların kuvvet ve kudretleri konusunda birçok tartışma yaparlar ve bilgilerini gençliğe aktarırlar.

Diğer sınıf, şövalyelerden meydana gelir. Bunların hepsi fırsat düştükçe, herhangi bir savaş çıktığı zaman (Sezar'ın gelmesinden önce hemen her yıl savaş olurdu. Çünkü ya kendileri saldırıya geçerler ya da saldırıları savuşturmaya çalışırlardı), bu işle uğraşırlar ve her biri soyluluk ve zenginliğinin önemine göre çevresinde ücretli askerler ve bendeler bulundurur. Bu, onlarca tanınan yeğâne kudret ve nüfuz belirtisidir.

Bütün Gal milleti dini törenlerine son derece büyük bir bağlılık gösterir. Bu yüzden fazla ağır hastalıklara yakalanmış olanlar veya savaşta tehlike karşısında kalanlar, ya kurban olarak insan keserler ya da keseceklerine dair adakta bulunurlar. Bu gibi kurbanlarda, Druidleri rahip olarak kullanırlar. Bir insan hayatı yerine bir insan hayatı kefarete olarak ödenmezse, ölümsüz Tanrıların duyduğu kızgınlığın yatıştırılamayacağına inanırlar. Özel hayatta olduğu gibi genel hayatta da kurban töreni yaparlar. Bazıları da çok büyük heykeller yaparak sazlardan örülmüş uzuvlarını diri insanlarla doldururlar. Sonra ateşleyerek yakarlar, insanlar alevler içinde can verirler. Hırsızlık, haydutluk ya da herhangi bir cinayet işlerken suçüstü yakalananların idam edilmesinden, ölümsüz Tanrıların çok fazla hoşlandıklarına inanırlar. Fakat bu gibi adamların sayısı eksilince masumları bile kurban etmekten çekinmezler.

Tanrılar içinde en fazla Mercurius'a* ibadet ederler. En çok onun heykelleri vardır. Onu bütün sanatların kâşifi, her yolun ve yolculuğun kılavuzu sayarlar. Para kazanma ve ticaret işlerinde en büyük kudrete sahip olduğuna inanırlar. Ondan sonra sırayla Apollon, Mars, Jüpiter, Minerva gelir. Bu tanrılar hakkındaki fikirleri hemen hemen diğer bütün milletler arasında yayılmış fi-

* Sezar'ın Kelt tanrılarını Romalı eşdeğerleriyle adlandırması biraz karanlık yaratıyor. Fakat bizden önceğimiz gibi, Keltçe adları ve özellikleri çıkartılabilir.

kirlerin aynıdır. Apollon, hastalıktan uzaklaştırır. Minerva sanat ve mesleklerin ilk temellerini öğretmiştir. Jüpiter göklerin egemenliğini elinde tutar. Mars savaş işlerine bakar. Herhangi bir meydan muharebesine karar verdikleri zaman, savaşta aldıkları bütün ganimetleri Mars'a adarlar. Galip gelirlerse, tutsak ettikleri bütün canlı yaratıkları kurban ederler. Diğer bütün eşyayı bir tek yerde toplarlar. Birçok devlette, bu gibi eşya yığınlarının kutsal yerlerde bir tepe meydana getirdiği görülür. Bir adamın bütün dini bağları hiçe sayarak böyle ganimetleri evinde saklamaya cesaret ettiği ve konuldukları yerden alıp kendine mal ettiği pek az görülür. Böyle bir kabahat, en ağır ceza ve işkenceyle cezalandırılır.

Bütün Galler, Dis denilen bir tanrısal babadan doğduklarını ileri sürerler ve bunu da Druidlerden öğrendiklerini söylerler. Bu nedenle, zamanı, günlerin değil gecelerin sayısı ile ölçerler. Doğum günleri, aylar ve yılların başlangıçları, gündüzü gecedan sonra başlatarak hesaplanır. Diğer törenlerinde başka milletlerden şu bakımdan ayrılırlar: Oğullarının, yetişip askerlik hizmetine dayanacak yaşa gelmedikçe, halk önünde kendilerine yaklaşmasına izin vermezler. Erkek evlatların henüz çocukluk çağındayken genel bir yerde, babanın gözü önünde oturması ayıp sayılır.³

Hallstatt, La Tène veya Roma döneminde bile Kelt yazını bulunmadığı için, Sezar'ın, Strabon, Plinus, Diodorus Siculus ve birkaç kişinin daha tanıklıklarına dayanmak durumundayız.⁴ Bunlardan sonra Roma döneminden kalma bazı taş anıtlar var; son olarak, fakat en iyisi İrlanda, İskoçya ve Galler'in edebiyatlarıyla modern İrlanda'nın peri masalları ve temelde Keltik olan Arthur romansını birçok anahtar sunan belge olarak ekleyebiliriz.

Örnek olarak, Goidelik Keltlerin İrlanda kıyılarına gemileriyle vurdukları dönemi anlatan baş şair Amairgen'in olduğu varsayılan garip, büyüsel bir şiir vardır:

³ Julius Caesar, *De Bello Gallico*, 6.13-18. çev. H.J. Edwards, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass, Harvard University Press, Londra: William Heinemann. (Çeviride, G. Julius Caesar, *Gallia Savaşı*, çev. Hamit Dereli, Hürriyet Yayınları, Büyük Klasikler, 1973 kullanılmıştır.)

⁴ Klasik edebiyat araştırması için, T.D. Kendrick, *The Druids*, Methuen and Co., bölüm III, Londra, 1927.

Denizlerin üstünde esen rüzgâr benim,
 Derinliklerin dalgası benim,
 Yedi savaşın boğası benim,
 Kayanın üstündeki kartal benim,
 Güneşin gözyaşı benim,
 Bitkilerin en güzeli benim,
 Ben cesaret domuzuyum,
 Sudaki som balığı benim,
 Ovadaki göl benim,
 Bilgi sözcüğü benim,
 Savaş muzrağının ucu benim,
 Kafadaki ateşi (düşünceyi) biçimlendiren tanrı benim.
 Dağdaki toplantıda ışıği kim saçtı?*
 Ayın hallerini önceden kim söyler?*
 Güneşin battığı yeri kim anlatır?***

Bu şiir ve aynı türde olan başkaları hakkında, Hinduizm, Pythagorasçılık ile ilişkili Drudik düşünce ve daha sonraki Neoplatonist Scotus Erigana'nın (MS 875) İrlanda felsefesiyle bağlantılarını tartışan birçok şey yazılmıştır. Şarkının metni İrlanda 'İşgal Kitabı'dandır (*Lebor Gabala*). Ortaçağa kadar elyazılarıyla saklanmışsa da, MS sekizinci yüzyıl dolaylarında eski olayların özetlenmiş biçimini içerir. Goidellerin İrlanda'ya ilk gelişleri kadar eski olayları konu edinir.⁵ Sezar'ın Keltlerin ölümden korkmadıkları, çünkü yeniden yaşayacaklarına inandıklarına ilişkin gözlemi de bu şiirin antikliğine bir kanıt olarak görülür. Fakat MS dördüncü ve beşinci yüzyılların Tara ve Cashel döneminin özetlemesi olduğunu savunanlar da vardır.⁶

Ne olursa olsun şiir, gelişmiş mistik bir teolojiden çok bir tür panbüyücülük dünya görüşünü yansıtır.⁷ Bir yetkilinin belirttiği

* Her sorunu kim çöze, benden başka?

** Ayın hallerini size kim söyler, ben?

*** Şair söylemedikçe?

⁵ Alfred Nutt, *The Voyage of Bran*, David Nutt, c. II, Londra, 1897, s. 92-93, not 6.

⁶ John Arnott MacCulloch, *Celtic Mythology, The Mythology of All Races*, c. III, Marshall Jones Company, Boston, 1918, s. 45-46.

⁷ Nutt, *age*, c. II, s. 91-96.

gibi, karşılaştırma, 'vahşi doktorun övünen deyişleriyle' yapılabilir.⁸ Bir başkası, 'şiiirde şairin ileri sürdüğü şey, istekle her şeyin biçimine girebilmek, insanüstü hasımlarına karşı mücadele edebilip onlarla aynı düzeye gelmektir, geçmişin anıları değil' der.⁹ Bu tür düşünceler Şaman pratiğinin temelidir.¹⁰ Fakat bu tür düşünceler geliştirilebilir. Aynı Hindistan'da şamanın yogi olması ve kişinin kozmos'un kendisine dönüşerek her şeyin özü olması gibi. Örnek olarak, Amairgen'in şarkısını daha önce alıntılıadığımız Svetasvatara Upanişad'taki kıtayla karşılaştırabiliriz:

*sen koyu mavi gözlü kuş ve kırmızı gözlü papağansın
yıldırımlar senin çocuğun gibi.
sen mevsimler ve denizlersin
başlangıcın yok, tüm varlıkların doğduğu yerde,
tüm yayılışınla oturuyorsun.**

Şamanı kategorik olarak mistikten ayırmak olanaklı değil. Üstelik, ilkel Şamanizmden arkaik ve Doğu düşüncesinin en yüksek düzenlerine kadar, mikrokozmos ve makrokozmos tektir ve aşkındır; bunlar arasında Tanrının ayrı olduğu düşünce yolu kadar bir ayırım yoktur. Gerçekten, Avrupa mitos tarihi boyunca, daha sonraki mistik tutumların Kelt ve Germen mitoslarıyla birleşme ve onlardan destek bulma eğilimi, yazınıımızdaki en yüksek ruhsal zorlanmanın gelişiminde belirleyici olmuştur.

İrlanda mitolojik dönemleri, Kıtadan İrlanda'ya gelen işgalci dalgalarından söz eder. Sonuncusu şair Amairgen'in halkıdır, Mil Oğulları, yani Milesianlar denilenler. Fakat bu metinlerin korunmasını borçlu olduğumuz gayretli Hıristiyan keşişleri bu mitosların kişilerini Kitabı Mukaddes'teki mitsel karakterlerle bağdaştırmakta zorluk çekmişlerdir. Yani bize kalan bir tür iki saçmalık kuşağının bileşimidir. Bilim adamları henüz gerçek tarihe ilişkin kısmı ayıklayamamışlardır.

⁸ MacCulloch, *age*, s. 43.

⁹ Nutt, *age*, s. 92.

¹⁰ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 229-279.

* Bkz. s. 113.

Örnek olarak, İrlanda'ya ilk gelenler Banba ve iki kız kardeşidir. Kabil'in kızları İrlanda'ya elli kadın ve üç erkekle deniz yolundan gelmişler ve orada vebadan ölmüşlerdir. Sonra üç balıkçı gelmişlerdir. 'Zorla Peri Kadınların Banba Adasını ele geçirmişlerdir'. Ama karılarını getirmeye gittiklerinde Tufanda yitmişlerdir.¹¹ Nuh'un kız torunu, akıllı Cessair, babası, kocası ve üçüncü bir erkek, Ladru'yla, 'Erinin ilk ölü adamı', yine elli kadınla gelmiş, fakat onların gemisi de batmıştır. Yüzyıllarca yaşayan eşi Finntain dışında hepsi Tufanda yitmişlerdir.¹²

Okuyucu Banba'nın, İrlanda'nın sevgiyle adını aldığı tanrının adı olduğunu bilmelidir. Sözcüğün anlamı da 'domuz'dur. Yani yine tanıdık bir yerdeyiz, kuzeyli Kirke'nin adasında, *İlkel Mitoloji*'de aktarılan bir İrlanda masalı, dünyada domuz kafasıyla ortaya çıkan Gençlik Ülkesi'nin kralının kızını anlatır. Bu da öpücükle geçebilir.¹³ Klasik yazarlar rahibelerin yaşadıkları kalelerden söz etmişlerdir. Strabon Loire ağzındaki birini anlatır. Erkeklerin ayak basmasının yasak olduğu safahata adanmış bir yerdedir. Britanya yakınlarındaki bir başkası, Semadirek'teki Demeter ve Persephone kurbanlarını andıran törenlerin yapıldığı bir yerdir.¹⁴ Romalı coğrafyacı Mela (MS 43), Brötanya'nın batı sahilinde Pont du Raz açıklarında Sein Adası'ndaki dokuz bakireyi anlatır. Bunların olağanüstü güçleri vardır ve ancak onlara danışan gemiciler oraya yaklaşabilirler.¹⁵ Demeter ve Persephone ritlerinde domuzun önemi vardır; kendileri de domuz biçiminde olabilirler.¹⁶ Domuzun ayrıca ölüm kültleriyle de bağlantısı vardır. Kelt kadın adaları tartışılırken, bilim adamları, Manş'taki küçük Alderney ve Herm adalarıyla Morbihan Körfezi'ndeki Er Lanic'de ortaya çıkarılan Kelt öncesi mezarlıkları göstermişlerdir. Bir yetkili, 'mezarlar bizi Kelt öncesi halklara götürmektedir' demektedir, 'ada kültürünün yerli folklorunda derin kökleri olduğu

¹¹ Geoffrey Keating, 1570-1646, *History of Ireland*, çev. John O'Mahony, Londra, 1866, s. 105-106, J.A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, T. and T. Clark, Edinburg, 1911, s. 50.

¹² Keating 107, MacCulloch, *Religion*, s. 50-51.

¹³ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 442-424.

¹⁴ Strabo, 4.4.65. Kendrick, *age*, s. 139.

¹⁵ Mela, *Chorogr* 3.6.48, Kendrick, *age*, s. 138-39.

¹⁶ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-192.

ve kesinlikle Kelt kaynaklı olması gerekmediği inancını da güçlendirmektedir'. 'Gerçekten kadın toplulukları öykülerini kabul edersek, aynı zamanda druidik dinsel düzenin devamı ve onun bir kısmı olmayan bir düzenin varlığını kabul etmekten kaçmamayız, böylece druidik öncesi inancın varlığını izlememiz gerekir.'¹⁷

Banba'nın Nuh öncesi öykülerine devam edersek; balıkçılarla Nuh'un kız torununun ilişkisiyle Emerald Adası'nda acayip bir soy türemiştir: Fomorianlar. Bazılarının ayakları yoktur, bazılarının yalnız bir yanı vardır ve hepsi Kitabı Mukaddes'teki Ham'dan inmişlerdir. Dev olmalarına karşın yeni gelenlere yenilmişlerdir. Yeni gelenler İspanya'dan Partholan ırkıydı; 'En azından onlar kadar akıllıydılar'. Birinin dışında hepsi vebadan öldüler. O da Tuan mac Carail'di. Hristiyanlık çağlarına kadar yaşayarak, bütün öyküyü Saint Finnen'e kadar getirip bağladı.¹⁸

Sonra gelenler Nemed halkıydı, yine Nuh'un torunlarıydılar, Partholanianlar gibi İspanya'dan gelmişlerdi. Yenilgiden kurtulan ve ülkeyi Tory Adası'ndaki cam bir kulübeden yöneten Fomorianlar onlara boyun eğdirdiler. Tory Adası Donegal kıyısında kuzeybatıdadır. Nemedianlar bundan sonra her yıl, Halloween gününde ekinlerin ve doğan çocukların üçte ikisini onlara ödemek zorunda kaldılar.

Sonra da Firbolglar geldiler. Bilim adamları bunların gerçek Kelt öncesi halk olabileceğini ve Fomorianların da onların tanrıları olduğunu düşünüyorlar. Bu tanrılar içinde savaş tanrısı Net, tehlikeli torunu Kötü Gözün Balor'u ve bilgi tanrısı Elatha vardır. Firbolglar İspanya yoluyla Yunanistan'dan geldiler, megalitleri inşa edenler gibi. Taltiu adlı bir kraliçe tarafından yönetildikleri de varsayılıyordu. Tarihçilere göre Fomorianları yendiler, fakat sonra gelen ırka da yenildiler; parlayan Tautha De Danann'a, tanrıça Dana'nın Halkına (Tautha). Dana da masallar dizisinin sonuncusunda şair Amairgen'in ırkı Milesianlara yenildi. Bazıları bunları Keltler olarak kabul ederler. Bu arada işgal edilen Tuatha görünürden peri tepelerine kaçmıştır, cam gibi görünmez olmuştur ve bugüne kadar İrlanda'nın her yerinde yaşamıştır.

¹⁷ Kendrick, *age*, s. 139-40.

¹⁸ The Book of Leinster (*Leabhar Laignech*) 5, MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 50-51.

Tuatha De Danann'ın renkli mitolojisinden dikkat çekici bazı özellikleri burada anmalıyız. İlki, Yunanistan'ın büyük küçük tanrıçalarıyla benzerlik gösteren tanrıça burçlarının önemi. Dana (-in hali Danann) adını bütün hepsine verir ve tanrıların anasıdır, *Gaea*'nın eşdeğeridir. Toprak Ana odur, verimliliğin ve bolluğun sahibi odur. İnsan kurbanın sunulabileceği ilahlardan birisidir Kerry'de iki tepe 'Anunun Papları' adıyla bilinir. Anu onun adlarından biridir, fiil kökü *an* 'beslemek'ten gelir.

Brigit veya Brig (Irce *brig* "güç", Galce *bri* 'ün') şiirin ve bilginin patroniçesidir, tanrının bir başka yönünü gösterir ve Sezar tarafından Keltlerin Minerva'sı diye adlandırılmıştır. Hristiyanlık döneminde inanç popüler Aziz Brigit kültüyle devam etmiştir. Kildare'de kutsal bir ateş onu temsil ediyor ve on dokuz rahibe sırayla onu bekliyor, yirminci gün nöbeti azizenin kendisi devralıyordu; erkeklerin ateşe yaklaşması yasaktı. Ayrıca, Brigit uygarlığı veren tanrıydı. Profesör John A. MacCulloch'un dediği gibi, 'Keltlerin tanrılardan çok tanrıçalara tapındıkları bir döneme ait olmalıdır; bilginin, hekimlik, tarım, esin, erkeklerden çok kadınlara ait olduğu bir zamana'.¹⁹

Panteonun büyük baba figürü Sezar'ın Dis, Plüton veya Hades'le eşit gördüğü yeraltı tanrısıdır. Galce adı Cernunnos'du, belki de *cerna* 'boynuz'dan 'boynuzlu' demektir.²⁰ İrlanda epiklerinde *dago devos* 'İyi Tanrı'dan Dagda diye adlandırılır. Gal anıtlarında boynuzlu veya geyik boynuzlarıyla ve Kelt gerdanlığıyla (*Doğu Mitolojisi*'ndeki Şekil 20'de görünen Reims'deki sunakta olduğu gibi) temsil edilir veya kaba bir sakalla (Fransa'da Condat'da bulunan heykeldeki gibi) üç başlıdır. Kolunda tohum ırmağının aktığı bir verimlilik torbası taşıyabilir.

Anıtlarda heybetli bir çehresi vardır. İrlanda epiklerindeyse bir tür soytarıdır. Burada Keltik olsun Germentik olsun bütün Kuzey Avrupa mitolojilerinin en geniş eğilimlerinden birine dokunuyoruz, çünkü en büyük tanrıçaları ve tanrıları bile, ayık bir göze, dinsel bir bağıntıları olmadığını gösterir.

¹⁹ MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 32.

²⁰ *Age*, s. 69.

Dagda, Banba ve Brigit'in babasıydı ve 'hiçbir arkadaşın şükran duymadan gitmediği' bir kazanı vardı. İçindekiler hem ölüleri eski durumlarına döndürüyor, hem şiirsel esin veriyordu. Böyle bir kazan bir tanrıçanın türevi olarak görülüyor, ayrıca eski tanrıçaların babası durumunda bir tanrıya bağlanması da anaerkil temaların ataerkil ilahlarca ele alınışını gösteriyor. Zeus, Apollon ve Perseus'un Tunç Çağı tanrıçaları ve Ege rahibelerine karşı zaferleri gibi.

Belirli bir günde Dagda'nın savaş tanrıçası Morrigan'la buluşup yattığını öğrenince şaşırمامamız gerek. Aynı şey daha sonra Kral Arthur'un sadık kızkardeşi Fata Morgana, Morgan la Fée olarak karşımıza çıkıyor. Kız ırmakta yıkanırken bir ayağı kuzeyde Echumech'te, öteki güneyde Loscuinn'de onu gözlemişti. Ama aynı gün Fomorianlar, ona bir balık suyu çorbası içmesi için meydan okudular. Kendi kralları Kötü Gözün Balor'unun koca kazanını dört kez yirmi galon sütle, dört kez yirmi yemek ve yağla doldurmuş, içine keçi, koyun ve domuz da koymuşlardı; hepsi bir arada kaynatılıp yerde kocaman bir çukura dökülmüştü. Ama güçlü tanrı Dagda, bir adamla kadının içinde yatabilecekleri kadar büyük bir kepçe almış, çukur boşalana kadar kepçe sallamıştı, sonra da çukurda ve toprakta kalanları eliyle avuçlamıştı.

Sonra Dagda'yı uyku bastı. Fomorianlar gülüyorlardı; çünkü Dagda'nın karnı büyük evin büyük kazanı gibi olmuştu. Yine de kalktı, ağır ağır yollandı. Giyimi de hiç göz alıcı değildi. Başında dirseklerine kadar gelen bir başlık vardı, önden uzun, arkadan kısa kahverengi bir palto giyiyordu. Kunduraları at derisindendi, kılsızdı. Ve elinde sekiz adamı taşıyabilecek tekerlekli bir çatal vardı. Arkasında bir eyaletin sınır hendekleri kadar derin iz bırakıyordu. İşte böyle evine giderken Morrigan'a, şu Savaş Kargası'na o müthiş banyosunda rastladı.²¹

Kraliçe Meave ve Keltik eşi Ailill'in yastık konuşmalarından öğrendiğimiz gibi, Kelt öncesi tanrıçalar, boyun eğdirilmişlerse de, güçsüz değillerdir. Cooleyli Kahverengi Boğa epiğinde olduğu gibi, Meave'nin arsız hareketi bunu önceden gösteriyor. Meave

²¹ Lady Gregory, *Gods and Fighting Man*, John Murray, Londra, 1904, s. 51-52.

boğayı istemiş ve karşılığında kendisini sunmuştu; bu savaş ilahlarına karşı bile dişi güçlerin varlığını gösteren bir anlam taşır. Bu anlam, Afrodite ve Helen gerçek ve daha anlamlı kişilerken, sahnenin tanrılar ve kahramanlarca gasp edildiği Yunan epikleriyle zıt bir görüştür.

Örnek olarak, Cuchullin, bu garip İrlanda İlyada'sının Achilles'i, bir gece, kuzeyden gelen berbat bir bağırtıyla uyandı. Öyle ani oldu ki, yatağından düştü ve çuval gibi yere vurdu. Silahsız olarak evinin doğu kanadına koşturdu, açık havaya daldı. Emer, karısı, onu silahları ve elbisesiyle izledi. Koca ovadan koştu, sesi izledi ve Culgaire'nin Killi bölgesinden gelen bir arabanın tıngırtısını duydu; kestane renkli bir atın çektiği bir araba gördü.

'Hayvanın yalnız bir ayağı vardı, arabanın oku da gövdesinin içinden geçiyordu. Askı, alnından geçen yularla birleşiyordu. Arabada da kırmızı kaşlı, koyu kırmızı mantolu bir kadın oturuyordu. Manto arkadan tekerleklerin arasından sarkıyor, yerleri süpürüyordu. Yanda kocaman bir adam yürüyordu. O da koyu kırmızı bir palto giymişti, sırtında çatal bir değnek taşıyor, önünde bir inek güdüyordu.

Cuchillin, adama 'Bu inek senin onu gütmenden memnun değil' dedi. Kadın, 'O senin ve seninle ilgili birinin veya arkadaşlarının değil' dedi. Cuchullin ona döndü, "Ulster'in inekleri genellikle bana aittir" dedi. Kadın karşılık verdi, 'O zaman inek hakkında bir karar vermelisin. Kendinden çok fazla söz ediyorsun, Cuchullin!' Cuchullin, 'Bana hitap eden erkek değil de kadın mı?' diye sordu. Kadın, 'Senin konuştuğun erkek değildi' dedi. 'Hayır, oydu, fakat onun yerine sen yanıt verdin'. Kadın, 'O, Uar-gaeth-sceo Luachair-sceo'dur' dedi.

'Adının uzunluğu gerçekten şaşırtıcı' dedi Cuchullin. 'O zaman benimle sen konuş, adam konuşmuyor. Senin adın ne?'

Adam, 'Konuştuğun kadına Faebor beg-beoil cuimdiuir folt scenb-gairit sceo uath derler' dedi.

Cuchullin, 'Beni aptal yerine koyuyorsunuz' dedi, arabaya doğru sıçradı, ayaklarını kadının omuzlarına koydu ve mızrağını kadının saçının ayrıldığı yere dayadı. Kadın, 'Keskin silahlarınla benimle oynama' diye uyardı. 'O zaman bana gerçek adını söyle'.

'Benden uzağa git. Ben dişi hicivciyim' diye yanıt verdi kadın. 'O da Cuailgnehi Fiachna'nın oğlu Daire. Üstelik bu ineği de bir şiirime karşılık ödül olarak götürüyorum'. Cuchullin, 'Şiiri duyalım' dedi. Kadın ona, 'kalk' dedi, 'başımın üstünde sallanman bana etki yapmaz'.

Cuchullin indi, fakat iki tekerleğin arasında durdu. Kadın ona hakaret eden bir şarkı söyledi. O da tekrar sıçramak üzere hazırlandı, fakat at, kadın, araba, adam ve inek hepsi kayboldu. Sonra, kadının kendisini kargaya çevirdiğini anladı, yakınındaki bir daldaydı.

'Sen tehlikeli, büyücü bir kadınsın' dedi Cuchullin.

Kadın yanıt verdi: 'Bundan böyle buraya Büyülü Yer denilsin.' Gerçekten öyle de oldu.

Cuchullin, 'Sen olduğunu bilseydim, böyle ayrılmazdık' dedi.

'Ne yaparsan yap, sana kötü şans getirirdi' dedi kadın.

'Bana zarar veremezsin' dedi Cuchullin.

'Elbette verebilirim' dedi kadın. O zaman yaşlı Savaş Kargası ne tasarladığını gösterdi. 'Gerçekten' dedi, 'senin ölüm yatağını bekliyorum, bundan sonra da bekleyeceğim. Bu ineği Cruachan'ın Peri Tepesi'nden getirdim. Piachna'nın oğlu Daire'nin boğasıyla, Cualigneli Kahverengiyle çiftleşsin diye. Buzacağı bir yaşına girer girmez, senin de yaşamın bitecek. Bu da Cualigne'nin Sığır Yağması'nın nedeni olacak'.

İkisi birbirlerine tehditler savurdular, gelecek savaştan söz ettiler; kadının dediği gibi Cuchullin, kendisi gibi güçlü, muzaffer, ustalıkla, korkunç, yorulmayan, soylu, ulu ve cesur bir adamla dövüşerek ölecekti. O zaman kadın yılanbalığı olacak, ırmağın sığ yerinde onun ayaklarına dolanacak ve şans ondan dönecekti.

'Yemin ediyorum' dedi Cuchullin, 'Ultonianların yemin ettikleri tanrılara, o sığ yerde seni yeşil bir taşla ezeceğim'.

'Senin için bir bozkurt olacağım' dedi kadın, 'etini sağ kolumdan sol koluna kadar alacağım.'

'Seni mızrağımla deleceğim' dedi Cuchullin, 'sağ veya sol gözün çıkana kadar'.

'Beyaz, kırmızı kulaklı bir inek olacağım' dedi kadın, 'peşimde yüz kırmızı kulaklı beyaz inekle senin dövüştüğün ırmağın

yanındaki suya gireceğim. Ben ve bütün arkamdakiler ırmağa koşacağız, o gün insanların Peri Oyunu sınanacak, kafan da gövdenen kesilip ayrılacak’.

‘Sapanımla senin sağ veya sol bacağına kıracağım. Eğer beni bırakmazsan, benden bir yardım da göremeyeceksin’.

Sonra, Morrigan Connacht’daki Cruachan Peri Tepesi’ne gitti, Cuchullin de yatağına döndü.’²²

Şekil 27. Esus

Tuatha De Danann’ın Perili Irmaklarından bir görüntü olan tanrıça Morrigan, Badb olarak bilinir, savaş kargası veya turnasıdır; Kelt, Germen veya Yunan ve Roma dünyalarındaki tanrıçalar gibi o da çoğunlukla üç biçimde görünür. Şekil 27 ve 28 Paris’te Notre Dame’de bulunmuş Kelt sunağının iki yüzüdür, şimdi Cluny Müzesi’nde sergilenmektedir. İlkinde ağaç kesen bir ormancı vardır, adı yukarıda yazılıdır: *Esus*. Ötekinde ağacın altında bir boğa vardır, ağaç onun gövdesinden büyüyor gibidir, sırtında da üç turna görülür. Yukarıda *Tarvos Trigaranos* sözcükleri yazılıdır, ‘Üç Turnayla Boğa’.

²² The Golden Book of Lecan’dan metinler, 648 satır 12 ve Egerton, 1782, s. 148. Ernest Windisch, *Irish Texts*, II Serie, 2 Heft, s. 241, çev. Eleanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature*, David Nutt, Londra, 1898, s. 103-7.

Şekil 28. Üç Turnayla Boğa

Bir kuşak önceki büyük Keltik bilim adamı H. D'Arbois de Junainville, bu Gal sunağındaki boğayı İrlanda epiğindeki Kahverengi Boğayla, Esus'u Cuchullin'le, turnayı tanrıça Morrigan'la ve şimdi okuduğumuz bölümde anlatılan episodla birleştirilmiştir.²³ Profesör MacCulloch, Kahverengi Boğanın buzağının, yaşamı kahramanın yaşamının ölçüsüdür, Cuchullin'in hayvan eşdeğeri olduğunu öne sürer. Galli Esus da bitkisel bir tanrı olduğuna göre –insan kurbanları ağaçlara asılırdı– bitkiyle bağıntılı boğa kurbanının mitosla ilişkisi var demektir.²⁴ Mithra mitolojisiyle benzerlikler ortadadır, etinden bilicilerin fışkırdığı boğanın kesilmesi ve boğanın insan eşdeğeri tarafından kesilmesi (yukarıdaki şekil 23'le karşılaştırın). Gal-Roma döneminde, bu sunak panolarının ait olduğu çağda, bu tür kültürler arası benzerlikler kaçırılmış olamaz. Artık kuzeyin toprak ana, uygarlık veren, müz, kader ve savaş tanrıçası olarak insan veya hayvan biçimlerinde gö-

²³ H.D' Arbois de Jubainville, *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en 100 avant notre ère*, A. Fontemoing, Paris, 1904, s. 63.

²⁴ MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 138-41.

rünen Peri Tepesi'nin tanrıçasının garip vahşi kahramanlıklarıyla, Yakınoğu'nun ulu tanrıçaları arasındaki yakınlığı görebiliyoruz. Kelt savaş kahramanları da, üstün bir örnekleri olan Cuchullin gibi, mitsel işlerinde Tunç Çağı'ndan gelen Ana Tanrıçanın yılan- oğlu ve eşi Dumuzi-Tammuz görevini yerine getiriyorlar.

2. ETRURYA

Apeninlerin batısında güzel Toskana vadisinde, kutsal Borsa- na gölünün simgesel bir merkez olduğu, kuzeyin Keltleri ile Roma'nın yükselen gücü arasında, eski Etrüsk Konfederasyonu'nun on iki özerk kenti vardı. Kùltürlerinin kaynağı kuzeyli Hallstatt' la çakışan Villanova dönemine MÖ 1100-700'e çıkar,* güneyde aynı düzeyde bir gelişimi yansıtır. Bir dizi yan yana gömülmüş garip ölü külu kabı yalnız ölümlere ilişkin kalıcı bir tutumu değıl, ruhun geleceğıyle ilgili olarak ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne inancı da gösterir. Bu küll kaplarının simgeselliğini Dr. Otto-Wilhelm von Vacano yorumlamıştır:

'Yakılan cenazede kemikler sönüp de alındıktan sonra küller kaba konur, en küçük kemik parçasının bile unutulmamasına dikkat edilir! Küll kaplarının birçoğı insan şeklindedir ve seramik tahtlara konulmuştur; kulübe şeklinde olanlar da vardır.

'Bütün bunlar, ölümlerin mezarda yeni ve büyülu bir güce dönüşeceği inancını belirler, şu zaman için yeni doğmuş bebekler gibi yardıma muhtaçtırlar, dolayısıyla bu ara dönemde kalanlara güvenmek zorundadırlar, bir yaşamda filizlenmek üzere dünyanın rahminde çimleneceklerdir...

Bu zamanda bu tür kavramlar dalgalar halinde Avrupa'ya yayıldı, Asya'da da etkili oldu. Doğum yeri herhalde Kafkaslar veya İran'dı... Bu eski demir kùltürünün etki çevreninde küll kapları bir tür hava geçirmez gemidir, gizemli bir dönüşüm ve yaratılış süreci bunların içinde gelişir...'

Bizim Kelt, Demir Çağı'na ilişkin gözlemlerimizi destekler bir görüşle devam eder:

* Bkz. s. 285.

'Bütün bunlarda dikkati çeken nokta ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne olan inançtır. Bu tür kavramlar sayısız demirci masalında ve efsanesinde ifadesini bulmuştur, 'gençleşene kadar yakılan küçük adam' öykülerinde ateşin üstünde kaynayan yeniden canlandırıcı kazan, Medea-Pelias mitosunda ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Şamanların başlangıç ritlerinde, bir tür rüyada, çırağın gövdesinin atalarının ruhlarından biri tarafından kesildiğini, kemiklerinin et ve kandan temizlendiğini biliyoruz. Yalnız iskeleti kalır ve yeni et ve kanla giydirilip zamana ve mekâna egemen yeni bir yaratığa dönüştürülür'.²⁵

Toskana kentlerinin konfederasyonu en yüksek derecesine MÖ 700'den 88'e kadar geldi, bunu kendilerinin de sonları olarak kabul ettiler. Kuzeyden sürekli barbar La Tène Keltlerinin akınlarıyla ve zaman içinde güneyin büyüyen gücü ve gerçekçi siyaseti, Roma'nın etkisiyle, eyaletlerinde kapalı kaldılar; taşra tutuculuğuyla çöken bir çağın kutsallığını biçim ve anlam olarak korudular. Profesör Vacano, konfederasyonun on iki kenti olmasının pratik bir nedenle değil, dinsel uygulamalarla simgesel bir toplam olduğuna işaret ediyor. 'Kutup Yıldızının çevresindeki burçlar gibi bu kutsal yerler de tanrı Voltumna'nın ormanı çevresinde toplanmışlardı. Bu yer henüz tam olarak saptanamamıştır, fakat Bolsena topraklarının içindedir; Romalılarca buraya Volsinii, Etrüsklerin kendilerince de Velzna denilirdi'.²⁶

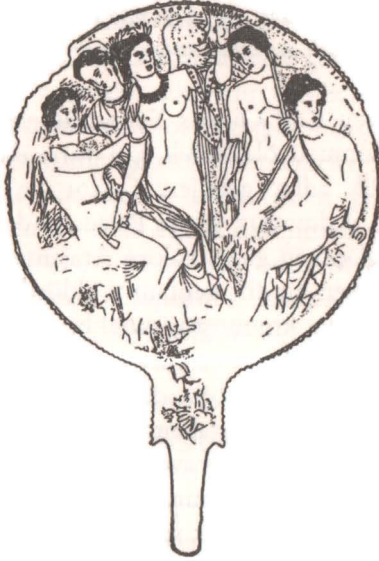
Orman tanrısı Voltumna, zıt çiftlerin ötesinde, iki cinsliydi. Ormanda her yıl kutlanan klasik atletizm ve sanat yarışmalarının içinde, kaderin kaçınılmazlığını simgeleyen Yıl Çivisi, tanrıça Nortia (Talih) tapınağının duvarına çakılırdı.²⁷ Şekil 29 bir Etrüsk aynasının arkasından alınmıştır, MÖ 320'den kalmaz. Ortadaki kanatlı tanrıça sağ elinde çekiç, solunda Yıl Çivisini tutmaktadır. Yukarıda yazılı olan adı Athrpa'dır, Yunanca Atropos'dan gelmektedir. Çiviye tutan elinin yabani domuz başını andırması, yanında çekiç tutan elinin sağındaki genç erkeğin cinsel organını

²⁵ Otto-Wilhelm von Vacano, *The Etruscans in the Ancient World*, çev. Shelia Ann Ogilvie, Londra, Edward Arnold Ltd. New York, St. Martin's Press, 1960, s. 57-58.

²⁶ *Age*, s. 39.

²⁷ *Age*, s. 40, şekil 29. von Vacano tarafından tartışma, Eduard Gerhard, *Miroirs étrusques*, Berlin, 1841-67, c. II, tablo cxxxxvi.

andırdığını da fark ediyoruz. Genç erkek Adonis'tir (Etrüsklerde Atune); domuz tarafından boynuzlanmış, hadım edilmiş, kesilmiştir. Yanındaki kadın âşığı Afrodit'tir. Karşıdaki sevimli çift de, yazıların dediğine göre Atalanta ve Meleager'dir. Onların da kaderi domuz tarafından çizilmiştir.

Şekil 29. Yıl Çivisinin Çakılışı

Öyküye göre, Meleager'ın doğumunda Kader Tanrıçaları anesine görünmüşler. İlki, Klotho, onun yüksek soylu bir erkek olacağını söylemiş; ikincisi, Lakheesis, bir kahraman olacağını ve sonuncusu, Atropos, ocaktaki kütük yanıp bitene kadar yaşayacağını anlatmış. Anne Althaia yatağından fırlayıp odunu ateşten almış ve kasaya gizlemiş. Meleager büyümüş ve ava merak salmış. Fakat Vahşi Şeylerin tanrıçası Artemis, Meleager'in babası Kalydon Kralı Oineus büyük bir festival şöleninde tanrıçaya bir şey sunmayınca, hiç kimsenin durduramayacağı çok güçlü bir domuz yaratmış. Romalı şair Ovidius'tan kendi şairimiz Horace Gregory'nin yeniden yazdığı sözlerle:

*kan ve ateş büyük gözlerinde dönüyordu
 boynu demirdendi, kolları mızrak gibi diken dikendi
 homurdandığında salyası süt beyazı köpürürdü
 boğazında kaynayıp omuzlarında buharlanıyordu...
 yalnızca Hindistan'dan bir fil
 dişleriyle kıyaslanabilirdi ve yıldırımlar aktı
 geniş dudaklarından, güldüğünde veya iç geçirdiğinde
 soluğuyla bütün asmalar, otlar yandı.²⁸*

Başı derde giren Kral Oineus Yunan ülkelerinin bütün kahramanlarını bu domuzu öldürmek için yarış etmek üzere davet etti; bütün büyük adlar geldiler, Castor ve Pollux, İdas ve Lynceus, Theseus, Admestus, Jason, Peleus ve daha birçoğu. Ama hepsinden çok ilgi çeken güzel bakire Atalanta'ydı; bir gün ona tecavüz etmek isteyen bir çift kentaur'u öldürdüğünde birçok yeteneğini çoktan ortaya koymuştu; yine, bir prensin cenaze töreninde Achilles'in babası Peleus'u güreşte fırlatmıştı.

Bu kutsanmış avda birçoğu domuz tarafından öldürüldü. Hayvanı ilk sıyıran mızrak Atalanta'ninkiydi; Meleager'inki düştü. Ama gençler bu peri gibi avcının güzelliğiyle çok daha fazla vurulmuşlardı; domuzun onun mızrağından yaralandığından fazla yaralıydılar, bütün bu erkek sporlarına erkek gibi çıplak katılıyordu. Domuz öldüğünde Meleager postunu kıza armağan etti.

Bu hareket dayılarını çok kızdırdı, ödülün anaerkil ailede kalmasını istiyorlardı. İrlandalılarinki gibi büyük bir şamata koptu, dayılar kızdan ödülü söküp alırken Meleager onları öldürdü. Ve anne, akrabalarının öldürülmesinin öfkesiyle (ama belki de bütün bunlara neden olan hoppa kızın yüzüzlüğüyle çarpılmış) kömürleşmiş odunu saklandığı yerden aldı ve ocağa attı; oğlu, domuzu yüzerken öldü.²⁹

Bir kez daha domuz ölüm, kader, yeraltı dünyası ve ölümsüzlüğün simgesi olarak odak noktası oluyor! Aynadaki kişilerden domuz tarafından öldürülen Adonis bir tanrıydı, Meleager bir prensti. Tanrıların da, insanların da domuzla simgeleştirilen

²⁸ Horace Gregory, Ovid, *The Metamorphoses*, The Viking Press, New York, 1958, s. 214.

²⁹ K. Kerényi, *The Heroes of the Greeks*, Grove Press, New York, 1960, s. 113-21 ve notlara bkz.

tanrıçaların güçleriyle yönetildikleri anla ılıy r.

Simgenin anlamı bütün dünyada öyle kalıcı bir ba lama uza-
nıyor ki,  a ırtıcı olsa da tek bir grafik gibi, yaşam deneyimleri
veri de olsa *tremendum** ger ekle menin tanınması reddedilemez.
Yalnız yüksek kültürlerde değil, folklorda da kâhinler ve hayalci-
lerin bu simgeleri –veya denildiği gibi, tanrıları– kendi ba larına
biri g   olarak değil, fakat yaşamın ve esinlerin açığa çıktığı ve
anla ıldı ı işaretler olarak düşündükleri gerçeği de artık ortada.
Ruhun olduğu kadar gerçek dünyanın da güçleri söz konusu. Da-
hası, bu Etrüsk düzenlemede olduğu gibi, nihai konuyla ilgili b -
y k temaları konu edinen şiirsel düzenlemeler için de bu işaretler
kullanılabilir. Bu tür resimle ifade edilen yeni gerçekleştirme
akımlarından mitosun tüm dünya kalıtımına yayılmaları ortaya
 ıkar, insan kültürünün  afa ından beri çok biçimli, kültürler
arası bir gelişim olduğu anlaşılabilir. İhraç edilen ger ekle meler-
de, hem simgelerin kendileri hem de akla getirdikleri düşünceler
ve yaşam gizemleri açılır.

Disciplina Etrusca son güne kadar eski Tunç  a ı kozmolo-
jisini sürdürdü; hep dönen, değişmez daireler. Uzay imgeleri de
geleneksel Ortodoks yoldan ayrılmadı. Dört bucak, her ara nok-
tada bir ilah ve başkanlık eden, Romalıların Jüpiter’le e le tirdik-
leri dokuzuncu yüce tanrı, Tinia, cennetin efendisi. Tinia’nın v -
cut buluşundan başka bir şey olmayan kentlerin kralları da yıl-
dızlarla süslenmiş cenneti simgele tiren yakalar takıyorlardı.
Hepsi yüzlerini kırmızıya boyuyorlar, kartal ba lı asalar taşıyor-
lardı. Beyaz k heylanların çektiği arabalara biniyorlardı. Ayın
her noktasında kral törenlerle kendisini halkına gösteriyordu,
kaderin isteğini anlamak için kurbanlar sunuluyordu. Sava ta da
adamlarının önünde giderdi. Keltlerde olduğu gibi, sekiz veya on
iki yıllık bir dönemin sonunda kralın kurban edilmesi söz konusu
olabilir. Kral h y klerinin büyüklüğü ve d  eni lerindeki ihti am
böyle bir kral-öldürme kültüne kanıt sayılabilir. Frazer’in *Altın
Dal*’da   z mledi i Nemi mezarındaki gelenek bu kültün eski
kral-öldürme ritlerini son dönemlere kadar getirdiğini kanıtlıyor.

* Tremendum: (Latince) korku verici, korkulur ( .n.).

Veii kentinin MÖ 36 yılında Roma'ya düşmesiyle Etrurya'nın kaderi belli oldu. Fakat imparatorluğun büyüyen askeri gücüne ve laik hukukuna karşın ve MÖ 88'de Etrurya halkı Roma yurttaşlığına alındıysa da, kâhinlikte yetki yine eski Etrüsk ustalara kalmıştı. MS 408'de Alarik ve Gotları tehdit ettiğinde, Etrüsk büyücüler Romalılara öğüt ve yardımlarını sundular. Papa Innocent I'in de kentin piskoposuyken, büyücülere yıldırımlarla ilgili yeteneklerini halka göstermeleri için izin verdiğini bildiren bir raporu var.³⁰

Romalı Stoik Seneca, 'bu, bizi Toskanalılarından ayıran şeydir' diye yazıyor, 'onlar, yıldırım gözlemede ustadırlar. Biz yıldırımın bulutlar çarpıştığı için olduğunu düşünürüz, onlarsa bulutların yıldırımlar olsun diye çarpıştığına inanırlar. Her şeyi tanrıya bağladıkları için yıldırımın yalnız görünmesiyle ilgilenmezler, onun kutsal işaretler vermek için göründüğünü düşünürler'.³¹

Böylelikle, nihayet, eski dünyadan modern dünyaya geçiyoruz.

3. ALTIN ÇAĞ

Plutarkhos, Romulus ve Remus'un, Aeneas soyundan genç bir bakirenin ikizleri olduğundan söz eder. Alba Kralı Mumitor'un kardeşi, babası Amulis kızı rahibe olmaya zorlamıştır. Ant içtikten kısa zaman sonra, kızın çocuk beklediği anlaşılmıştır. Eğer kuzeni, kralın kızı yalvarmasaydı, canlı canlı gömülmesi gerekcekti. Hapsedildiği yerde insandan daha güzel ve büyük iki çocuk doğurdu. Babası, telaşla, bir hizmetçiden onları yok etmesini istedi. Fakat adam onları küçük bir tekneye koydu, ırmağa bıraktı. Yükselen sular küçük tekneyi aldı, büyük vahşi bir incir ağacının altına bıraktı. Bir dişi kurt gelip onları emzirdi. Bir ağaçkakan onlara yemek getirdi. İki küçüğe Mars değer veriyordu; çünkü -Plutarch'a göre- anneleri onların babasının Mars olduğunu iddia ediyordu, başkaları ise babanın kızın kendi babası Amulius olduğunu, tanrı gibi zırh giyip kimliğini gizleyerek kıza yanaştığını söylerler.

³⁰ Agc, s. 171.

³¹ Seneca, *Quaestiones Naturales* II. 32-41, 48. von Vacano, age, s. 145'ten.

Hayvanlarca bakıldıkları bir dönemden sonra ikizleri Amulius'un domuz çobanı buldu, onları gizli bir yere, fakat bazılarına göre de kralın yardımı ve bilgisi içinde sakladı. Çünkü kaynaklarda okula gittikleri ve iyi eğitim gördükleri yazılı. Onlara *ruma* 'kurdun memesi' sözcüğünden gelen Romulus ve Remus adları verildi. Büyüdükçe de cesur olduklarını gösterdiler. Arkadaşlarına ve kendilerinden küçüklere candan davranıyorlar, fakat kralın yöneticilerini küçümsüyorlardı. Koşuda, avcılıkta, hırsızları kovalamada ve zor durumda olanlara yardımda olduğu kadar okumada da iyidirler.

İki sığır çobanı arasında tartışma çıktı, biri kralın öteki kardeşinin çobanıydı ve Remus önce kardeşin sonra kralın eline düştü. Romulus kente saldırdı ve ikizini kurtardı, tiran kralı ve kardeşini kesti; ikizler annelerine veda ederek bebekliklerini geçirdikleri yere kendi kentlerini kurmak üzere ayrıldılar. Kentin nerede olması gerektiği konusunda kardeşler arasında tartışma çıktı. Tartışmayı kehanetle çözmeye karar verdiler, Remus altı akbaba gördü, fakat Romulus on iki olduklarını iddia etti, vuruştular ve Remus öldü.

Pluarkhos, Romulus'un kenti kurmaya koyulduğunu ve *Disciplina Etrusca*'ya uygun olarak törenleri yönetmek üzere Toskona'dan adamlar çağırdığını yazıyor.

'Önce bugün *comitium*' veya Toplantı Yeri olarak bilinen daire şeklindeki hendeği kazdılar. Buraya geleneksel olarak iyi veya doğal olarak gerekli kabul edilen bütün yemişleri, meyveleri saygıyla attılar. Sonra herkesin kendi memleketinden getirdiği toprak buraya atıldı. Bu hendeğe cennete dedikleri gibi *Mundus* adını verdiler, burayı merkez yaparak kenti bunun çevresine kurdular. Bu sırada kurucu pirinçten bir saban demirini bir boğaya ve ineğe bağlayarak derin bir ark açtı; sınırların çevresini dolaştı ve arkasından gelenler kentin çevresindeki toprakların altüst edildiğini gözleme görevini yerine getirdiler, böylece hiçbir kesek dışarıda kalmadı. Bu çizgi boyunca duvar çektiler... kapı olmasını tasarladıkları yerde demiri topraktan çekerek bir yer bıraktılar, çünkü

* Comitium: Eski Roma'da Rostra ile Senato arasında Capitöl'un dibinde mahkemelerin toplandığı yer (ç.n.).

arkı kutsal kabul ediyorlardı. Kapıları kutsal kabul etmiyorlardı, çünkü o zaman dine karşı çıkmadan yaşamın gerektirdiği temiz olmayan şeylerin girmesine ve çıkmasına olanak kalmazdı.³²

Romulus kentini ünlü Sabinelere saldırısıyla elde ettiği kadınlarla doldurdu, onlar ilk akrabaları oldular, sonra da Roma'nın yurttaşları. Başka savaşlarla ülkeyi genişletti. Sonra da öldü veya kayboldu, Roma imparatorluğunda İsa'nın doğum ve ölüm, diriliş ve kayboluş mitolojisine uygun gelen bir biçimde düşünülebilir.

Biyografinin Plutarkhos'un yaşam süresi (MS 46-120) hem Aziz Paulus'un (MS 67) misyonerlik yıllarını hem de İncil'in yazılış yıllarını (MS 75-120) içine alan bir süre içeriyor. Oysa Romalıların 'din'e ve Levant'ın azizlerine, onların mucizelerine karşı 'modern' yaklaşımı, hem bizim şu andaki konumuz hem de modern Batı 'kilise'sinin bilimsel/dinsel şizofrenisini anlamamız açısından yeterli. Plutarch'tan sözcüğü sözcüğüne alıntı yapalım;

Plutarkhos Romalıların Etrurya'yı fethini ve başkent Veii'yi aldıklarını anlattıktan sonra yazıyor:

'Romulus kendi kararıyla savaşla ele geçen ülkeyi askerlerine bölüştürüp Veii kentini aldığı tutsaklara verince, Roma Senatosu'na danışmadan yaptığı bu hareket Senatoyu gücendirdi. Sonuçta, bir zaman sonra ani ve garip kayboluşuyla, Senota kuşku ve iftira altında kaldı. Romulus Temmuzunun *Nones*'inde* kaybolmuştu, o zaman bu aya verilen adla Quintilis'te ve ölümüyle ilgili zamanın dışında hiçbir şey kesinlikte belli değildir, çünkü dediğimiz gibi, bu günde olanların temsil edildiği festivaller halen devam etmektedir.

Scipio Africanus'un ölüm biçimini düşünürsek, bu belirsizlik garip gelmez. Africanus akşam yemeğinden sonra evinde ölmüştü ve ne olduğunu kanıtlayacak hiçbir şey bulunamadı. Bazıları doğal bir ölüm olduğunu söylerken, başkaları hastalık, başkaları kendisini zehirlediğini, başkaları da gece evine giren düşmanlarının onu boğduğunu söylüyorlar. Yine de Scipio'nun ölü gövdesi-

³² Plutarch, *Romulus*, çev. Dryden, A.H. Clough yayını.

* Nones: Eski Roma takviminde bazı ayların beşine ve bazı ayların yedisine verilen ad. Temmuz yedisini (ç.n.).

ni herkes görmüştü, herkes kendi gözlemiyle ku kularını veya tahminlerini y r tebilirdi, oysa Romulus kaybolmuştu, ne gövdesinden bir parça kalmıştı ne de elbiselerinden bir parça bulunmuştu.

Bu nedenle, bazıları Vulcan tapınağında onu ele geçiren Senato'nun gövdesini par alattırđını, parçalarının dağıtıldığını d    yorlar;     kaları da kaybolu unun Vulcan tapınağında olmadığını ve senat rlerle ilgisi bulunmadığını, Keçi Geçidi denilen yerde kent dışında halka söylev verirken, havada aniden garip ve açıklanamayan değışiklikler olduğ nu, güneşin karardığını, gündüzün geceye döndüğünü, bu sessiz ve sakin olmayan, korkunç gök g r  lt leri, fırtınalı r zg rlarla dolu gecede, halkın dağılıp kaçtığını, senat rlerinse birbirlerine sarıldıklarını söylüyorlar. Fırtına geçtikten ve ortalık aydınlandıktan sonra halk toplandı ve kralı arayıp soru turdular. Senatörler araştırmayı veya konuyla ilgilenilmesini engellediler, fakat Romulus'a saygı duyulmasını ve onun kutsanmasını istediler, çünkü tanrılar onu almışlardı. Artık onlar için o iyi bir prens değil, lütufkâr bir tanrıydı. Bunu duyan  oğ nluk inanarak ve ondan gelecek iyi şeylerin umuduyla sevinerek evlerine gitti. Ama bazıları düşmanca bir tutumla dolaşarak, patricileri suçladılar ve iftira ettiler: Halkı saçma masallara inanmaya ikna ederken kralı  ld rm  lerdi.

İ ler böyleyken, patricilerden birinin, soylu aileden gelen iyi bir kimsenin, Romulus'un sadık ve yakın bir arkadaşının, onunla birlikte Alba'dan gelmiş olan Julius Proculus'un bir gün foruma çıkararak en kutsal yeminleri ettiğini ve herkese yolda giderken Romulus'u gördüğünü açıkladığını anlatırlar. Her zamankinden daha uzun ve yakışıklı g r n yormu , parlayan ve alevler içinde bir zırh giyinmi mi , o da görüntüden korkarak, 'Kralım bizi neden, hangi amaçla haksız ve kötü düşüncelere bırakıp terk ettin, bütün kenti mahrumiyete ve sonsuz acılara boğdun?' demiş. O da söyle yanıt vermiş, 'Tanrılar  yle istediler Proculus, bizler, onlardan gelenler, insanlar arasında ya adıktan sonra, dünyadaki en büyük kentin ve imparatorlukla refahın temelini attıktan sonra yine geri, cennete dönmeliyiz. Elveda ve Romalılara ılımlılık ve sebatla insan gücünün en üstüne çıkacaklarını söyle; biz size l -

tufkâr tanrı Quirinus olacağız'. Bu Romalılara, anlatanın dürüst-lüğü ve yeminleriyle inanılır görüldü, yine ilahi duygulara kapılıp bir ilahın olağandışı etkilerine benzer biçimde, kimse itiraz etmedi. Bütün kıskançlık ve yıkımları bir yana bırakıp Quirinus'a dua ettiler ve onu tanrı olarak selamladılar'.³³

Yolda karşılaşmayı okuyunca, Luka'nın yirmi dördüncü babındaki öteki karşılaşma anımsanmaz mı?

'Ve işte, yine o gün onlardan ikisi, Yerusâlim'de altmış ok atımı uzakta Emmaus denilen bir köye gidiyorlardı. Olan bütün bu işleri birbirleriyle söyleşiyorlardı. Ve vaki oldu ki, onlar söyleşir ve birbirlerine sorarlarken, İsa kendisi yaklaştı, onlarla beraber yürüdü. Fakat onu tanımasınlar diye gözleri tutulmuştu. Onlara dedi: Yürürken birbirinize söylediğiniz bu sözler nedir? Yüzleri kederli olarak durdular. Onlardan adı Kleopas olan biri yanıt verip dedi: Konuk olarak Yerusâlim'de oturur da, bugünlerde orada olan işleri bilmeyen yalnız sen misin? Onlara dedi: Hangi şeyler? Ve kendisine dediler: Allahın ve bütün halkın indinde işte ve sözlerde kudretli bir peygamber olan Nasıralı İsa hakkındaki işler ve başkâhinlerle bizim reislerimiz ölüme mahkûm edilmesi için onu nasıl el verip haça gerdiler. Fakat biz, İsrail'i kurtaracak olan odur diye ummaktaydık. Fakat bunlarla beraber bu işler olalı üç gündür. Bundan başka bizden bazı kadınlar sabah erken kabirde bulundular. Onun cesedini bulamayınca geldiler ve o yaşıyor, diyen melekler rüyetini görmüş olduklarını söyleyip bizi şaşkın ettiler. Bizimle beraber olanlardan bazıları kabre gidip kadınların dedikleri gibi buldular, fakat onu görmediler. Ve onlara dedi: Ey anlayışsız adamlar ve peygamberlerin bütün söylediklerine yürekleri geç inananlar! Mesihin bunları çekip izzetine girmesi gerek değil miydi? Ve Musa ile bütün peygamberlerden başlayarak kitapların hepsinde kendi hakkındaki şeyleri onlara açtı. Varacakları köye yaklaştılar ve o, daha ileri gidecekmiş gibi yaptı. Onu zorladılar: Bizimle beraber kal, çünkü akşam yakın, zaten gün batmak üzeredir, dediler. Onlarla beraber kalmak için içeri girdi. Ve vaki oldu ki, onlarla beraber sofraya

³³ Age.

oturduğu vakit, ekmeği aldı, şükran duasını etli ve kırıp onlara verdi. Ve onların gözleri açıldı, onu tanıdılar, ve o, kendilerine görülmez oldu.”³⁴

Şimdi ötekine dönelim;

Uyanık Romalı, Romulus’un görünüşüyle ilgili olarak yazıyor:

‘Bu Yunan fablları Prokonnesoslu Aristeas ve Astypalaeon Kleomedes’i andırıyor; Aristeas’ın bir çırpıcı dükkânında öldüğü söyleniyor, arkadaştan onu görmeye geldiklerinde gövdesi kaybolmuş, daha sonra, bir seyahatten dönerken ona Croton’da gezerken rastladıklarını söylemişler. Olağanüstü güçlü ve dev gibi biri olan Kleomedes de, aynı zamanda yabani ve çılgın olduğu için birçok gariplik yaptıktan sonra bir okulda, çatıyı taşıyan bir direğe yumruk atmış ve onu ortasından kırmış, yapı çöküp içindeki çocukları ezmiş. O da peşine düşülünce koca bir kutunun içine girmiş, kapağı da birçoğu geçip, zorlayıp da açamayana kadar tutmuş. Sonra kutuyu kırdıklarında içinde kimse olmadığını görmüşler, ne canlı ne ölü. Şaşkınlıkla, Delfi’deki kâhine gitmişler. Kâhin de, ‘bütün kahramanlardan Kleomedes sonuncusu’ demiş.

Alcmena’nın gövdesinin de mezara taşınırken yok olduğu anlatılıyor. Tabutta yatan bir taş bulunmuştu. Böyle olağandışlılıkları efsaneci yazarlar çok anlatıyorlar, doğal olarak ölümlü olan yaratıkları tanrısallaştırıyorlar. Kutsal bir yaratığı insan erdemi içinde reddetmek kâfirlik ve alçaklıksa da, cennetle dünyayı karıştırmak da saçmadır. Pindar’la birlikle

*bütün insan gövdeleri ölümün kaderine bağlanır
yalnız ruh sonsuzluğa kalır*

diye analım. Çünkü ruh tanrılardan gelir, oradan gelip oraya döner, gövdeyle değil, fakat ondan en uzak ve ayrı olduğu zaman ve en saf ve temiz olduğunda ve etten ayrı olduğunda, çünkü Heraclitus’un dediği gibi ruh mükemmel durumda kuru bir ışıktır, buluttan kopan yıldırım gibi gövdeden ayrılır, ama gövdeyle en-

³⁴ Luka 24:13-31.

gellendiğinde ve dolu olduğunda incelmemiş ve nemli buhur gibidir, yanıp tutuşmaz ve yükselmez. Bunun için doğaya aykırı olarak gövdeleri de cennete göndermemeliyiz, fakat kutsal doğaya ve yasalarına inanarak iyi insanların ruhlarının ve erdemlerinin kahramanlara dönüştüğünü, kahramanların yarıtanrılara dönüştüğünü bilmeliyiz. Giriş ritlerinden geçip sonunda temizlenmek ve arınmak gibi, ölümlülük ve mantıktan kurtuluş insan iradesiyle değildir, gerçekten ve doğru düşünceye göre, tanrılara yükselmek ve böylece en büyük ve mükemmel kutsallığa erişmektir...

Romulus'un kırk dört yaşında ve iktidarının otuz sekizinci yılında dünyayı terk ettiği söylenir.³⁵

Romalılar kutsal varlıkları ve güçleri anlatmada iki sözcük kullanırlardı. Biri *deus*'dur, çoğunlukla 'tanrı' olarak çeviriyoruz, öteki de uygun bir terimimiz olmayan *numen*'dir. İkincisinin türediği NV- kökü (garip biçimde) 'emir ve istek' ve sonra 'kutsal istek veya güç, kutsal etki' çağrışımları ile 'başını eğmek' demektir.³⁶ Antropologlar bu Roma teriminin birçok ilkel eşdeğerini bulmuşlardır; örnek olarak, Melanezya'da *mana*, Dakota'da *wakon*, İroquis'de *orenda* ve Algonquilerde *manitu*. Hepsi belli olağanüstü büyüsel güçleri taşıyan içkin güce ilişkindir. Bu nedenle, 'başını eğmek' dışarıdan gelen bir şey değil, küçük görülen nesneden çıkan bir deyimdir. Böylece, Latince *deus* DIV- köküyle 'parlamak' Sanskrit *deva* 'tanrı'ya bağlanırken ve kişisel olarak tanımlanmış bir varlığı anlatırken, *numen* kişisel tanımlı olmayan bir dürtü ve gücü anlatır. Burada *Doğu Mitolojisi*'nde Şinto konusunda tartışılan Japon kutsal varlık *-kami-* anlayışını anımsayabiliriz.³⁷ Çünkü Japonya'daki gibi eski Roma'da da evren, geniş ve dar anlamlarıyla, tüm varlığına yönelik bir merakla kabul edilmişti. Seneca'nın mektuplarından birinde uygun bir bölüm var:

'Kendinizi bulunmaz derecede uzun, yaşlı ağaçlarla dolu, dallarının gizemli biçimde göğü örttüğü bir ormanda bulduğunuzda, ormanın ululuğu ve gizemliliği yoğun gölgelerin huşu duygusuyla

³⁵ Plutarch, *age*.

³⁶ Charlton T. Lewis ve Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford The Clarendon Press, 1879, s. 1224-25.

³⁷ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 482-487.

sizde tanrı inancını uyandıracaktır. Ve dağların kayaları arasında insan eliyle değil, doğa güçleriyle açılmış bir mağara görüldüğünde ruhunuzda dinsel bir huşu yayılır. Büyük ırmakların kaynaklarına saygı duyarız. Sunaklar yeraltından suların fışkırdığı yerlere kurulmuştur. Çağıldayan sıcak su kaynakları coşkuyu canlandırır. Ve birçok su, gizli kaynağı ve ölçülemeyen derinliğiyle kutlanmıştır.³⁸

Roma *numina*'sında en önemliler evinkilerdi, önde gelen de *pater familias*'dı. Aile kültü, öncelikle zaman içinde süregelmesiyle gizemliydi, ataları (*manes*) kutsayan ritlerle temsil edilirdi ve de ölü festivallerinde (*parentes*). Ev halkının *numina*'sı da saygındı, kilerinki (*penates*) ve evişlerinin (*lares*) de. Ocak bekçisi Vesta, tanrıça, kapının Janus tanrı olarak kişileştirilmişti. Her erkeği koruyan güç olarak da *numen* fikri vardı, onun *genius*'u, kadını koruyan ve hamilelik gücü veren de onun *juno*'suydu. Genius ve *juno* varlık kazanarak bireye can veriyordu. Yaşamında koruyucu ruhlar olarak onda bulunurlar ve yılan olarak temsil edilirdi. Yunan etkisiyle *juno* gücü, daha sonra tanrıça Juna'ya dönüştü, doğumun ve anneliğin koruyucusuna ve Yunan Hera ile özdeşleşti. Bir dizi tarımsal aşamalara ilişkin *numina* da kutsanıyordu, tarlalara verimlilik getiren Sterculinius, tarlanın ilk sürülmesi Vervactor, ikincisi Redarator, üçüncüsü Imporcitor, tarlayı biçmek Sator vb. orakla biçmek Messia, harman yeri Convector, harman Noduterensis, tohumların saklanması Conditor, orada kalması Tutilina, mutfığa taşınması Promitor'a kadar.³⁹

Daha sürekli olan öteki kişilikler daha önemliydiler; daha sonra Zeus'la özdeşleştirilen parlak cennetlerin ve fırtınaların efendisi Jüpiter, Ares'le özdeşleştirilen savaş tanrısı Mars, Poseidon'la özdeşleştirilen sular tanrısı Neptün, hayvanlar tanrısı Faunus, ormanlar tanrısı Silvanus. Aynı biçimde, dişi güçlerden Cares Demeter'le özdeşleştirildi, Tellus Mater Gaea'yla, özünde çarşı tanrısı olan Venüs Giritli Afrodite'le ve Fonuna Moira'yla. Çiçek tanrısı Flora, meyve tanrısı Pomona, kaynakların ve doğu-

³⁸ Seneca, *Epist* 4.1.3. Nillsson, *age*, c. I, s. 286.

³⁹ Ludwig Deubner, "Die Römer", *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, J.C.B. Mohr, 4. baskı, c. II, Tübingen, 1925, s. 443.

mun tanrısı Carmenta, önce şafağın, sonra doğumun tanrısı olan Mater Matuta'yı da görüyoruz.⁴⁰

Devletin daha geniş kült çevreninde *pater familias*'ın eşdeğeri kraldı, özünde tanrı-kral. Sarayı baş tapınaktı, kraliçesi tanrıça eşi. Evde ocak *numeninin* tanrıça Vesta olduğunu belirtmiştik. Devletin geniş ailesinde aynı kutsal ilke pagan Roma tarihi boyunca, daire şeklinde bir tapınakla kutsanmıştı. Burada saygın altı kadının yaktığı bir ateş vardı. Ateş her yılın sonunda söndürülürdü ve yine ilkel bir yolla çubuklarla yakılırdı. Vesta bakirelerinin giyimi Romalı gelin elbisesini andırırdı, ant içen bakire saygıyla Pontifex Maximus, kentin baş rahibi tarafından kucaklanırdı; rahip ona *Te, Amata, capio!* derdi, 'Sevgili, seni üstüme alıyorum'. İkisi simgesel olarak karı ve kocaydı. Eğer Vesta bakiresi iffet yeminini bozarsa canlı canlı gömülürdü.

Vesta Ateş konusunun bütün ayrıntıları ile eşdeğeri kral öldürme ritleri ve kutsal ateşi yeniden yakma uygulamaları *İlkel Mitoloji*'de anlatılmıştır,⁴¹ bundan daha fazla benzer olamaz. Bu tür ritler neolitik ve Tunç Çağı mitolojisine aittir. Kentin en eski dönemlerinden bize yazılı bir şey kalmadıysa da, dönen çağların mitolojisinin ve dünyanın öteki uygarlıklarını biçimlendiren günlerin Roma'nın kileri de biçimlediği ortadadır. Hem uzamsal olarak kentin planını, Romulus'un kenti kuruş törenleri efsanesinde tanımlandığı gibi, hem de takvim olarak yaşam disiplini biçimlemiştir.

Eskiden, altıncı yüzyılın son kısmında Etrüsklü bir hanedan, Tarquinalı (şimdi Corneto) Tarquinler Roma'yı yönetiyordu. MÖ 509'da sürülmüşlerdi ve bundan sonra Roma dininin Helenleşmesi başladı. Yerel, arkaik gelenekler uygarlığın hızla büyüyen merkezlerindeki yeni hümanizmle uyumlu duruma geldi. Etrüsk yıllarında yapılan tapınaklarda kült imgeleri alçıdandı, taş için Roma sanatçıları MÖ ikinci yüzyılda gelen Yunanlıları beklediler. Aynı dönemde Sibylline Kitapları da Cumae'den geldi. Cumae güneyde, Napoli'nin on iki mil batısında kutsal bir kenti, Yunanlılar tarafından sekizinci yüzyıl kadar eski bir zamanda

⁴⁰ Age, s. 483-42.

⁴¹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 155-172.

kurulmuştu. Özellikle kâhinlik mağarasıyla kutsanmıştı. Sibyl kehanetlerini Vergilius Eclogue IV'te yazmıştır. Görevli yaşlı kadın kenti dokuz kâhinlik kitabıyla ziyaret etmişti, üçü satın alınarak güvenlik nedeniyle Jove tapınağında gömülmüştü. MÖ 82'de yangınla yok olana kadar aralıklarla onlara başvurulmuştu.

Plutarkhos'un dediği gibi, kehanetleri 'birçok neşesiz şeydi.. Yunan kentlerinin devrilmesi ve değişimi, birçok barbar ordusunun görünüşü ve önderin ölümü'.⁴² Dünya tarihini çeşitli metaller ve tanrılara göre çağlara da bölmüş görünüyorlar.⁴³ Virgil'in kutsanmış sözlerinden çıkarabileceğimiz gibi, Sibyl dönemi, sonuna geldiğinde, bu tür mitoslarda her yerde olduğu gibi, yeni başlangıcın altın çağı peşinden gelecekti.

*... Cumae tanrı sözündeki son çağ geldi artık;
yeni baştan kuruluyor yüzyılların büyük düzeni.
Geri geliyor artık Virgo, Saturnus krallıkları;
yani kuşaklar sallanıyor artık yüksek gökyüzünden,
İlgi göster doğan çocuğa tek, onunla bitecek ilkin
demir soy, temiz Lucina, tüm yeryüzünde doğrulacak
altın soy, egemendir işte senin Apollon artık.⁴⁴*

Bu şiir Hristiyan ortaçağda, İsa'nın bir mucizesi olarak değerlendirilmiş, söz konusu harika çocuğuyla, Vergilius, bir tür pagan kâhin olarak saygı görmüştü. Gelen Altın Çağ düşüncesi ne de olsa Yahudi Kıyamet yazarlarının öte dünya yazılarını andırıyor, tarih de, MÖ 70-19, Kumran Esseneleriyle tam aynı döneme düşüyor. Fakat yumuşak Roma şiirinde Son Günlerin Savaşı ile ilgili bir yıkım yok. Altın Çağ'a dönüş, olağan sürekli dönüşümle ilgili, 'Mesih Günü'nün son dönüşümüyle değil. Evrenin sonsuz zamana geçişini yansıtmıyor. Söz konusu çocuk da Mesih değildi, normal bir çocuktü, zamanında Vergilius'un yakınlık

⁴² Plutarch, *Te Pythiae Oraculis*, H.C.O. Lanchester, "Sbyline Oraclas Hastings", *age*, c. XI, s. 497'den.

⁴³ Servius, Virgil, Eclogue iv.4'e şerh. Georgius Thilo, *Servil Gramtici*, Georg Olms, c. III, Hildesheim, 1961, s. 44-45 (Çeviride, Vergilius, *Çoban Türküleri*, çev. Güngör Öner, 1970 kullanılmıştır.).

⁴⁴ Eclogu iv. Vergilius, *age*.

duyduğu tanınmış bir ailenin doğacak çocuğuydu. Vergilius bunu evrensel barış çağının şafağı olarak (böyle olmasından hoşlanacaklar için) Roma İmparatorluğu'nun egemenliği olarak anlıyordu. Vergilius'un imgesi ebedi anlamıyla da, sözcük anlamıyla da alınsa klasik bir deyişle ilgisi yok.

MÖ 100 yıllarına doğru Roma Pontifex Maximus'u Q Mucius Scaevola, Stoik bilge anlayışıyla üç aşamalı bir tanrılar öğretisi geliştirdi: Şairlerin tanrıları, filozofların ve devlet adamlarının tanrıları. İlk ikisi halkın anlayışına göre değildi ve yalnız ikincisi gerçektir. Fakat dördüncü ve çok daha yeterli bir tanrısal düzen bugünlerde Roma'da bilinmeye başlanmış bile: Yakındoğu düzeni. Yaklaşım, Yunan düşünüşle ne şiirsel ne felsefiydi ve bu güç, sonuçta Roma ahlak düzenini ve uygarlığını koruyucu değil, fakat çözücü bir etki yarattı.

Üstüne düşülen yabancı güçlerin girişiyle ilgili ilk olay, MÖ 204 yılında Hannibal'ın Kartaca ordusu daha İtalya için bir tehditken oldu. Sürekli fırtınalar ve dolu, tanrıların, bir nedenle, Roma halkına karşı olduğu etkisini yaratmıştı. Sibyl Kitaplarına başvuruldu. Yanıt, düşmanın yalnızca Frig kenti Pessinus'un Ulu Tanrıça'sı Roma'ya getirilirse kovulabileceğiydi. Bu Magna Mater Kibele'ydi, sonsuz-ölümlü, sonsuz-diri ten kurtarıcı Attis'in ana-eşi ve bu ikisi, artık çok iyi bildiğimiz çiftin yerel biçimleriydiler: İnanna ve Dumuzi, İhtar ve Tammuz. Yüksek Etrüsk çağında, 29. şeklin gösterdiği gibi, aynı kökten gelen Afrodite mitosuyla ölen ve dirilen sevgilisi Adonis İtalya'ya girmişti. Şimdi, Sibyl Kitaplarının öğüdüyle, Kibele Magna Mater büyük kara bir taş biçimiyle getirilmiş ve Palatine'deki tapınağa yerleştirilmişti. İmparatorluk-taki Mithra kültü etkisinden zaten söz etmiştik. Bu düzene ait üçüncü bir din İskenderiye'den geldi, şimdi Helenleşmiş olan İsis'le eşi şimdiki adıyla (Osiris-Apis adından) Separis getirildi. Bütün bu eski yerel kültürler Helenist dönemde Yunanlıların ilgili Dionysos, Orfeus, Pythagoras akımlarıyla uyumlulaştırıldı, bunlara da bir miktar Kildani Helen astrolojisi eklendi. Batı'da egemen olan makro-mikrokozmos masal bileşimi buradan çıktı. Şöyle ya da böyle Rönesans bilimine kadar eski dünyamerkezli kozmolojinin yerini aldı ve eski mistik düşlerin ötesinde harikalar yarattı.

Bu gelişimin dikkate değer kişileri şunlardır: Yunanlı Stoik Posidonios (MÖ 135-50, daha önce söz etmiştik*), seçkin öğrencisi Cicero (MÖ 106-43), Cicero'nun arkadaşı Publius Nigidius Figulus (MÖ 98-45), sonra Vergilius (MÖ 70-19), Ovid (MÖ 40-MS 17). Apollonios (Tyanalı, MS birinci yüzyıl), Plutarkhos (MS 46-120), Ptolemaios (MS ikinci yüzyıl) ve Plotinos (MS 205-270). Bunların çalışmalarında bir dereceye kadar modern bir anlam yatar, bunların bilimleri, zamanımızdaki gibi, eski kozmolojilerin özümleyemeyeceği doğal düzene ait gerçekleri açıklıyordu; günün sorunu geçmişin önemli ruhsal kavrayışını korurken yeni ufukları zorlamaktı.

Belki de eski masalın yeniye uygun biçime dönüştürülmesine en kolay anlaşılır örnek, Cicero'nun 'Genç Scipio Africanusun Rüyası'dır, *Cumhuriyet*'te tartışmasını bununla bitirir. Çalışmasına konu olarak seçtiği genç MÖ 185-129 yıllarında yaşamıştı, düşünde büyükbabasını gördüğü varsayılıyordu. Yaşlı Scipio Africanus (MÖ 237-183). Dede yıllar önce Hannibal'ı yenmiş ve Afrika'yı işgal etmişti. Torununa onun önündeki gelecekle ilgili bir şeyler iletmek kadar, evrene ve insanın onun içindeki yeri konusunda da yeni bir görüş aktarmaktadır.

Gencin şöyle anlattığı düşünülür, 'Her zamankinden daha derin bir uykuya dalmıştım, Africanus'un önümde dikildiğini düşündüm, şahsından çok büstünden tanıdığım bir biçimle bana bildik geldi'.

Psikolojik vurgu şimdiden ilgi çekici. Düş öznel olarak sergileniyor. Ölünün geri gelişine bir gerçeklik olarak inanmamız istenmiyor. Atmosfer dinsel bir mitos değil, şiirsel.

Africanus, 'Düşüncelerin daha ne kadar bu aşağılık dünyaya bağlı kalacak' dedi. Girdiğin kibirli işleri göremiyor musun? Dokuz semavi katıyla evrenin harikalarını göstermeye başladı. 'En dıştaki cennet hepsini içerir' dedi, 'o ulu tanrının kendisidir, kendisinde bütün öteki katları tutar ve kucaklar. Yıldızların sonsuz dönen yolları onun içinde saptanmıştır, altında, yedi kat daha vardır, onlar da cennetin tersine dönerler. Africanus bunları sıra-

* Bkz., s. 247.

sıyla saydı; Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay. 'Ayın altında ölümlü olan ve çürüyecek olan dünyadan başka bir şey yoktur, yalnız tanrıların ihsanı olarak insana verilen ruhların dışında; oysa ayın üstündeki her şey sonsuzdur. Ve dokuzuncu veya merkezi kat dünyadır, hareketsizdir, hepsinden düşüktür, doğalarındaki aşağıya doğru eğilimle bütün canı çıkacaklar ona doğru yürür.'

Kozmoloji, daha sonra Ptolemy'nin sistematize ettiği ve Dante'nin sürdürdüğü Helenist bilimdir. Sonuç olarak zigurat astrolojisinden türetilmiştir. Ama dünya, bir tür Çin iç içe küreleri gibi, ortaya yerleşmiştir; eskinin kozmik denizle çevrili düz tabağı değildir.

Rüyayı gören, 'Kulağıma dolan yüksek ve tatlı anlaşılır sesler de ne?' diye sordu, hayal yanıt verdi:

'Bu kürelerin ileriye doğru atılmasından ve koşmasından çıkıyor; aralıklar, eşit değilse de, sabit bir oranda düzenlenmiştir. Yüksek ve alçak tonların tatlı karışımıyla çeşitli armoniler üretilir. Çünkü bu tür büyük hareketler bu kadar hızla sessizce oluşmazlar. Doğa keskin olanlara ince, ötekilere kalın tonlar vermiştir. Bu nedenle, en dış küre cennet, yıldızları içerir ve daha hızlı döndüğü için yüksek, tiz bir ses üretir. En aşağıda dönen küre ise, ay, en alçak tonu verir. Dünya küresi ise, dokuzuncu, evrenin ortasında hareketsiz ve sabit durur. Ama öteki sekiz küreden ikisi aynı hızla hareket eder ve hepsi yedi değişik ses çıkarır. Bu rakam da hemen her şeyin anahtarıdır.

Eğitilmiş kimseler, bu uyumu telli aletlerinde taklit ederken kendileri için bu diyara dönüş sağlamışlardır. Başkaları da dünyadaki yaşamları sırasında parlak akıllarını kutsal konulara adanarak ödüller elde ettiler. İnsanın kulakları bu sesi duysa ona sağır olur, çünkü işitmeden daha ağır bir duyu yoktur... Ama bu güçlü müzik, bütün evrenin hızla dönüşünden üreyen müzik insan kulakları tarafından algılanamaz. Güneşe doğru baktıkça, görme duyun onun ışınlımla güçsüzleşir.'

Pythagoras'ın rakam öğretisi evrendeki, sanattaki ve ruhtaki uyum olarak burada yeni bir evren anlayışına ve modern, laik bir yaşam biçimi içine oturtulmuş. Kastları, kurbanları ile hiyerarsik

devletin eski düzeni ve böyle bir devlete hizmet eden sanatlar artık geçmişte kalmış. Sanatlardan ve öteki 'parlak akılların' 'kutsal konularından burada Helenleşmiş, hümanist bir kavrayışla söz edilmektedir. Yine de henüz öğretinin özünden bir şey yitmemiştir.

Hayal şimdi dünyadan, onun kutuplarından ve sıcak bölgelerinden söz ederek sürüyor:

'Dünyanın bazı belirli bölgelerle çevrili olduğunu fark edeceksin. Bunlardan ikisi iyice birbirinden ayrıdır ve cennetin zıt kutuplarınca desteklenmektedir. Buzdan bağlarla tutulmaktadır, fakat merkezi ve en geniş bölgesi güneşin ısıyla kavrulur. İki bölgede yaşanılabilir. Bunlardan güneydekiyle (tabanları seninkiyle zıt olanların yaşadığı yerle) senin bölgenin bir ilişkisi yoktur. Senin yaşadığın bölgeyi incele. Küçük bir bölümünün Romalıların olduğunu göreceksin. Kuzeyden güneye dar, doğudan batıya geniş olan elinde tuttuğun bütün yer gerçekte dünyada Atlantik, Büyük Deniz veya Okyanus adını verdiğiniz denizle çevrilmiş küçük bir adadır. Şimdi büyük adına karşın ne kadar küçük olduğunu görüyorsun!'

Bu zamana kadar olan bütün mitolojik değerlendirmelerin tersine, ana vatan yerel değerler dizgesi ve ufukların erimiyle önemsenmemiş, küçümsenmiştir. Bakış açısı mantıklı insan aklıdır, dünyanın büyüklüğünden haberdardır ve onun yeni bilim, siyasa ve yaşam olanaklarına direnç göstermez, onlara yönelir. Devlet işleri ve siyaset artık laiktir, yarı dinsel bir damga taşımaz. Söylemin aşağıdaki bölümünün göstereceği gibi, artık ne devlet işleri, ne de insan ruhu böyle bir bağ taşır:

'Ruh senin özündür, parmakla gösterilen gövden değil. Bu nedenle, yukarıdaki ulu tanrının evreni yönettiği gibi yaşayan, hisseden, anımsayan ve öngören, yöneten, egemenlik kuran ve yaşadığı gövdeyi hareket ettiren bir tanrı varsa, tanrı olduğunu bil. Aynı ölümsüz tanrının kısmen ölümlü olan evreni yönetmesi gibi, ölümsüz ruh da yok olacak gövdeyi yönetir...

Çünkü hareket eden her şey ezeldir; ama hareketi başka bir şeye bağlı olan, başka bir kuvvetle hareket ettirilen şey hareket bittiğinde yaşamı terk eder. Bunun için, yalnız kendi kendine hareket edenin hareketi durmaz, çünkü o kendinden hiç ayrılmaz. O, hare-

ket ettirilen bütün öteki şeylerin hareketinin nedeni ve kaynağıdır. Bu ilk nedenin başlangıcı yoktur, çünkü her şey ilk nedenden çıkar. O ise hiçbir şeyden çıkmaz, kaynağını başka şeye borçlu olsa ilk neden olamazdı. Ve başlangıcı olmadığı için sonu da olmayacaktır...

Şimdi, kendinden hareket eden bir şeyin ezeli olduğu açık olduğuna göre, kim bunun ruhun niteliği olduğunu inkâr edebilir? Çünkü sonsuz bir etkiyle hareket ettirilen şey ruhsuzdur, ama ruhu olan şey kendi iç etkisiyle hareket etmektedir, ruhun özel yapısı ve durumu budur. Ve ruh kendini hareket ettiren tek güç olduğuna göre, onun başlangıcı ve sonu yoktur. Bunun için onu en iyi amaçlar için kullan!

Böylece insanın en iyi amaçları sorununa geldik ve yanıt yine mantıklı bir insan yanıtıdır:

Yaşlı asker devlet adamı, 'en iyi amaçlar senin ülkeni korumak için yaptıklarıdır' diyor. 'Bu tür etkinliklerde eğitilen ve kullanılan bir ruh daha hızlı uçacaktır, gerçek evine ve sürekli yerine gidecektir. Ve eğer hâlâ gövdede saklıyken dışarı bakar da dışında olanları düşünürse, olanaklı olduğu kadar kendisini gövdeden ayırabilirse bu uçuş çok daha hızlı olacaktır'.

Tipik Roma yaklaşımı burada devlete adanmayı ruhsal bir değer olarak sunmaktadır ve kentinin eski bir kurtarıcısının kimliğiyle temsil edilmektedir. Bu da Doğu'yla tam bir karşıtlıktır. Ruhsal gerçekleşmenin sağlanabilmesi için tam bir feragatle ötekine adanmanın gerekli olduğu, sonsuz ve zamana bağlı düzenlerin ayrıştığı gelecek kültlerde dünyayı reddeden bir ton onlara egemen olmuştu. Orfik-Pythagorcu akımda bu yaklaşım *so-ma-sema* (gövde-türbe) aforizmasıyla ifade edilmişti. Tanınmış Stoik Cicero, şimdi bu temaya doğrudan karşı çıkıyor.

Ona göre, genç hayalci soruyor: 'Africanus'a kendisinin, babamın veya ölü olarak düşündüğümüz ötekilerin gerçekten canlı olup olmadıklarını sordum'. Yanıt verdi: 'Elbette gövdenin bağlılığından hapisneden kaçır gibi kaçan bütün bunlar canlıdır. Ama insanların dediği şekliyle senin yaşamın, gerçekte ölümdür'.

O zaman delikanlı umutsuzlukla babası Paulus'a seslendi: 'Ey babaların en iyisi ve en günahsız, yaşam buysa, Africanus'dan öğrendiğim gibi, dünyada daha niye kalayım?'

Ve babası ona görünüp yanıt verdi:

‘Öyle değil, gördüğün her şey tanrının tapınağıdır ve tanrı seni gövde hapishanesinden bırakmadıkça cennete giremezsin. İnsana yaşam, Dünya denilen kürede yaşasın diye verilmiştir, o da bu tapınağın ortasındadır; sonsuz ateşten ruhunu da yıldız ve gezegen dediklerinden vermiştir, onlar da kutsal bilgilerle canlandırılmış küresel gövdelerdir, harika bir hızla saptanmış yö-rüngelerinde dönerler. Sen Publius ve bütün iyi insanlar, ruhu gövdenin korunmasında tutmalıdırlar ve onu sana verenin buyruğu olmadan terk etmemelidirler. Tanrının insana verdiği görevden kaçarsan başka...

Gerçekten ana babaya ve aileye, en çok da yurduna bağlı olan adaleti ve görevi sev. Bu tür bir yaşam göklere giden yoldur, dünyadaki yaşamlarını tamamlayanlar ve gövdeden kurtulanlar oraya toplaşır, orada yaşayanlar sizlerin şimdi gördüğünüz ve dünyada Samanyolu dediğiniz yerde yaşarlar’.⁴⁵

Böylece Cicero, Orfik *soma-sema* tezini kabul ederken gerçek bir Romalı ruh olarak, bütün ahlak vurgusunu insan ruhunun zaman içindeki kaderi üstünde yapar.

‘Yurtlarını koruyan, ona yardım eden veya onu genişleten herkese cennette özel bir yer hazırlanmıştır. Orada sonsuz yaşamın mutluluğunu yaşarlar. Tüm evreni yöneten tanrı için, devlet denilen adaletle ilgili toplantı ve kurullara katılan insanların yaptıklarından daha hoşnutluk veren bir şey yoktur. Onların yöneticileri ve koruyucuları buradan gelir ve onlar buraya döneceklerdir’.⁴⁶

Öğreti, en eski Upanişadlardaki kral destanları Ajatashatru ve Jaibali’de öğretilen Hint karma yoga öğretisinden hiç de farklı değil.⁴⁷ Ve Hintli ustaları gibi Cicero soylu görüşüyle, hem onlara hem de devletine bağlanmamaktan da görev kadar söz eder. ‘Duygusal zevklere kapılanlar ve onların kölesi olanların ruhları ve bu isteklerle kışkırtılanlar insanların ve tanrının yasalarına tecavüz ederler, gövdelerini terk ettikten sonra bunlar dünyaya çok

⁴⁵ Cicero, *de re publica*, 6.9-26. Çev. Clinton Walker Keyes, Loeb Classical Library, 1928, Cambridge, Mass, Harvard University Press, Londra, William Heinemann.

⁴⁶ *Agc*, 6.13.

⁴⁷ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 209-214.

yakın uçarlar ve birçok eziyetle geçen yıllardan önce cennete kavuşamazlar'.⁴⁸

Doğunun yeniden diriliş öğretisine daha yakın bir benzerlik uyandırmak herhalde zor olurdu. Ama yine de, Roma tonu, Hintlilerden, Romalının insanların görevine ilişkin kavrayıcı Hintlininkinden nasıl farklıysa öyle farklı. Çünkü Roma yurttaşlarıncı 'kutsal amaçlar' kast tarafından kararlaştırılmaz, bireyin kendi yetenekleriyle değerlendirilir. Dünyadan kurtuluşa ilişkin sözleri de, dünyadayken akıldan insanca yararlanmalarına engel değildir. Vergilius *Aineius* kitabının altıncısında aynı mitolojinin başka bir biçimini sunar; ruhun bu açıdan değerlendirilişinde daha sonraki Dante ile bir ilişkisi de böyle yakalanabilir. Ama Vergilius'la Dante arasında da ayrım vardır, çünkü Romalılar için dünyanın merkezindeki akıl şeytansı değildir, kutsaldır.

Hristiyan yazarlar, en liberalleri bile, pagan Romalıların dindarlığını kavrayamamışlardır. Örnek olarak imparatora gösterilen saygı; Vergilius'un efendisi Augustus bir devlet siyaseti olarak kurumlaşmasına neden olmuştur. Cicero'nun iki görüşü, cennete giden yolun anayurda hizmetten geçtiği ve kendini bilmenin tanrı olmak olduğu, daha sonra imparatorun kutsanması anlayışını getirmiştir. Vergilius *Aeneid*'in ünlü bölümünde bunu desteklemiştir.⁴⁹ Ovidius da *Metamorphoses*'de aynı şeyi yapmıştır.⁵⁰ Ne de olsa, her balığın ve sineğin kendinde kutsallık taşıdığı yerde, devletin başı neden *primus inter pares* olarak saygı görmesin? Augustus'un çağdaşı İsa'nın Hristiyanlarca tanrılaştırılması ise bununla karşılaştırılmaz. Çünkü Hristiyan görüşünde dünyanın ve yaratıklarının kutsal bir boyası yoktur. İsa'nın tanrılaştırılması kökten bir değişimi gösterir. Her şeyin özünde *numina* olduğu bir olasılıktan uzaktır. Ve Roma görüşü açısından, Hristiyanların imparator imgesinde bir parça buhuru kabul etmeyi reddetmek yalnız isyan eylemi değil, fakat dinsizliktir de; insanlık tarihinin bilinen bütün mitos ve felsefelerinde (o günden beri hepten kayıp olan İncil'in dışında) evrenin kutsal başı nihai Ger-

⁴⁸ Cicero, *age*, 6.29.

⁴⁹ *Aeneid* 6.790-807.

⁵⁰ *Metamorphoses* 15.745.870.

Çekler Gerçeği olarak öğretilmiştir.

Augustus, M  27'den MS 14'e kadar hükümdarlık ederken, devletin görünüşü olanaklı olduğu kadar cumhuriyet olarak ko- runmakla birlikte, kentin eski dinsel kurumlarındaki emperyal ihti- şamı canlandırmıştır. Kendi sarayı devletin temel tapınağı olmuş- tur, aynı eskiden tanrı-kralınınakinin olduğu gibi. Sarayın yanında yeni yapılan Vesta Bakireleri tapınağı ile halkın Vestallara göster- dikleri saygı da artırılmıştı. Falatine'de Apollon adına, Aktium'da Antonius ve Kleopatra'ya karşı kazandığı zaferi, borçlu olduğunu düşündüğü baş tanrısı için de bir tapınak inşa edilmişti. Yeni foru- mun göze batan bir yerinde de Mars Ultor '   Alan'a bir tapınak yapılmıştı. Sezar'ın ölümünün öcünü alan bu tanrı Julian ailesinin ata tanrısıydı. Bu tapınak, sonradan hanedanın bütün aile ritlerinin tapınağına dönüştü. Aynı zamanda eyalet h kimlerinin atanması, senatonun savaş ve barış kararlarının alınması, zafer nişanlarının korunması ve törenle Yıl  ivisi'nin çakıldığı yer oldu.

Mö 17 yılında harikulade bir j bile, Saeculum Festivali kut- landı, Vergilius'un dördüncü Eclogue'sinde bildirdiği Yenilenen Dünya düşüncesine etkileyici bir karşılık verilmek isteniyordu. Haberciler her yerde, köleler dışında herkesin katılması ge- rektiğini bildirdiler. Yas ritleri kaldırıldı, kurul toplantıları erte- lendi. 26 mayıstan 28'ine kadar t ts c ler arındırma işleri için ev- leri dolandılar. Mayısın 29'undan 31'ine kadar yetkililer hemşe- hlerinden festival oyunlarına, oyunculara ve seyircilere dağıtıla- cak tohum için katkılarını topladılar. Ve 1 haziran gecesinden iti- baren    günlük büyük kutlama başladı.

Bug nleri Freiburg  niversitesi'nden Profesör L.A. Deubner' in sözleriyle anlatayım. Deubner, Profesör  hantepie de la Saussaye'in Roma dini hakkındaki *Lehrbuch der Religionsgeschich- te* adlı kitabı üstüne makalesiyle benim gözlerimi açmıştı. Yakla- şık kırk yıl önce, Virgil'in Altın  ağ çocuğu ile Hıristiyan Kıya- met Mesih hakkındaki eski mitosun kökenlerini anlamıştım:

'Açılış gecesinde, Augustus Kader Perilerine dokuz koyun ve dokuz keçi sundu. Onlar adına tiyatro parçaları oynandı ve yüz on nedime Juno ve Diana'ya dinsel yemekler hazırladılar. 1 hazi- ran günü Augustus ve ondan sonra damadı Agrippa Jüpiter'e bi-

rer öküz sundular. Jüpiter adına da Mars Alanı'nda Latin oyunları oynandı. Ertesi gece Augustus üç cinsten dokuz inek kurban etti. Kurbanlar doğum tanrıçası İlithyia'ya sunulmuştu. 2 haziran günü Agrippa, Capitoline Juno Regina'ya bir inek sundu. Kendi için ve Augustus için dua ederek yüz on nedime için de bir tane sundu ve bir gün önceki gibi oyunlar oynandı.

Son gece Augustus Ana Tanrıçaya hamile bir domuz sundu, nedimeler yine ziyafeti hazırladılar. Ertesi, son gün, Augustus ve Agrippa Apollo ve Diana'ya ikinci gece kurban edilenlerden dokuz inek sundular. Bütün bu geceler boyunca ve günler boyunca duacılar, devlet ve halk için savaşta ve barışta korunma, zafer, sağlık ve halk ve lejyonları için kutsanma, kurban veren imparator ve ailesi için ve Sibyl kâhinleri için kutsanma dilediler. Bitiş törenlerinde 3 haziranda ana babaları sağ yirmi yedi kız ve yirmi yedi erkek Horace'ın bestelediği bir festival şarkısı söylediler; önce Palatine'de Apollo ve Diana'nın tapınıldığı yerde, sonra Capitoline'de... Günün son saatleri sahne oyunları, araba yarışları, hokkabaz gösterileriyle geçti. Hepsinin sonunda birkaç gün daha değişik gösteriler sunularak festivalin heyecanı yatıştı.

Augustus'un Saeculum Festivali daha öncekilerle karşılaştırıldığında düşüncenin ne olduğu yanlışsız olarak ortaya çıkıyor. Eskiler gece festivaliydi, yeraltının karanlık ilahlarına yönelmişti, Pluto ve Persephone'a; işlevleri kötülükleri düzeltmek, günahlardan yıkanmak, karanlık güçleri hoşnut etmek, ölümün dişlerini yatıştırmak, olanla olması gereken arasında bağlar kurmaktı. Oysa yeni festival, gece festivali ile gündüzünü birleştirmişti. Böylece, işitebilen herkese zafer dolu bir haber iletiliyordu: Karanlıktan Aydınlığa! Gece kutlamalarında bile başvurulmuş ilahlar Pluto ve Persephone değildi, dünyanın karanlığında yerleşmiş yaşam veren güçlerdi. Bunlar egemenliklerinden ışık dolu dünyaya Roma'nın çok gereksindiği kutsamalarını dökceklerdi. Ölüm Festivali, Eski Saeculum Festivali yeni Diriliş Festivali'ne dönüştürülmüştü, neşeli halkın imparatoru Şafak Çağı'nın Kurtarıcısı rolünde görünüyordu, Apollo'nun ışığının ihtişamıyla yıkanmıştı.⁵¹

⁵¹ Deubner, *age*, s. 469-71.

Bu uygulamada Hristiyan geleneğindeki Tanrı Günü Cumartesinin (Saturday, Satürn Günü) (soğuk karanlıkların ve engellerin gezegeni ve tanrısı) Yeni Ahit'te Pazara (Sunday, Güneş Günü) *sol invictus*'a, ışık işaretine, karanlığa karşı zafere ve yenisinden doğuma dönüştürüldüğünü herkes anlar.

Augustus ölümünden sonra Roma devletinin tanrıları arasına yükseltildi. Öldürülmüş olan Jul Sezar ondan önce bu role girmişti; Forum'da, onun adına çoktan bir tapınak yapılmıştı. Augustus yaşamında kendisine doğrudan tapınılmasına izin vermemişti, sunaklar yalnız onun *genius*'una sunulmuştu, fakat eyaletlerde Roma devletinin, ruhunun bir aracı olarak ona tapınılmıştı. Ve ona bu kimliğiyle saygı göstermeyi reddetmek, ölümle cezalandırılabilen siyasal bir suçtu. Ölümünden sonra, kültürünün hizmeti için özel bir kâhinlik oluşturuldu. Gelecekte tanrılaşan her imparator için özel kâhinlikler kurulduğu görülecektir. Profesör Deubner'in belirttiği gibi, 'ilahlaştırma düşüncesinin tam anlamıyla değersizleşmesi başladı'.⁵²

Roma'da yaşarken kendisine tapınılmasına ilk izin veren Commodus'du (h. MS 180-192). Aurelianus (h. 270-275) kendisine 'Efendi ve Tanrı' (*dominüs et deus*) olarak hitap ettirdi ve Diocletianus (h. 284-305) sonuna kadar gitti, kendisine Jovius 'Jove'un' denilmesini emretti. Valisi Maksimianus'a da Herculus 'Hercules'in' deniliyordu. Ve imparatorluğun bu gerileyiş günlerinde, bir imparatorlardan kalan kutsallık kocaman bir ateşe yerleştirilip yakıldığında, bu yanan Kozmik Kulenin tepesinden, tam zamanında, bir kartalın, güneş kuşunun, ölünün ruhu olarak dünyevi kafesinden kurtulduğuna ve evine kanat vurduğuna inanılıyordu.

4. YÜKSELEN MESİH

Bir tanrının ölüm ve dirilişine ilişkin sürekli yinelenen mitolojik olay, Yakındoğu'nun bütün büyük dinlerinin binlerce yıl merkez gizemiyken, Hristiyan düşüncesinde zaman içinde bir olay olarak kabul edilmiştir, bir kez olmuştur ve tarihin değiştiği

⁵² Age, s. 472.

anı belirler. Âdem'in Bahçe'deki Ağaç'tan düşmesiyle dünyaya ölüm gelmişti. Tanrının İsrail Oğulları ile akit yapmasıyla, Yaşayan Tanrıya et büründürecek ve onu kabul edecek bir halk hazırlanmıştı. Meryem'le bu kutsal varlık dünyaya geldi. Mitos olarak değil, simge olarak değil, fakat etiyile kanıyla tarihsel olarak geldi. Ve çarmıhta, göze ve yüreğe, çeşitli mezheplerce değişik olarak anlaşılan, fakat yine de hepsine müthiş bir etki yapan, sessiz bir işaret vermişti.

Fakat tarihsel olarak, Nasıralı İsa'nın çarmıhta öleceğini bilip bilmediğini bilmiyoruz. Sanırım, Gerçek İnsan kimliğiyle bilmediği, fakat Gerçek Tanrı olarak ebediyetten beri bildiği tartışılabilir. Yaşamın paradoksu, trajik olarak ve trajedinin ötesinde, onun sessiz işaretinde belirsizdir. Fakat Pontius Pilate yönetiminde (Jüdaea'nın MS 26'dan 36'ya kadarki Romalı prodüratör'ü) çarmıha gerilen, Tanrının Gününü ilan eden esinlenmiş ve esin veren genç, bilse de veya ne şekilde bilirse bilsin, gerçekten ölümünden yirmi yıl sonra Çarmıhı onu izleyenlerce Bahçe'deki Düşüş Ağacının direnen simgesi durumuna geldi.

Bize kalan en eski Hristiyan dokümanlar Pavlus'un mektuplarıdır. MS 51'den 64'e kadar, yeni inanca sokup da canlı Helenist pazar kentlerindeki dönmelerine yazmıştır. Bunlarda bile temel Ağaçtan Düşüş ve Hacda Kurtuluş mitsel imgeleri güçlü şekilde işlenmiştir. Pavlus, 'Zira mademki ölüm insan vasıtasıyla geldi, ölümlerin kıyamı da insan vasıtasıyla oldu. Çünkü nasıl cümlesi Âdem'de ölüyorlarsa, öylece cümlesi Mesih'te diriltileceklerdir' diye yazmıştı.⁵³ Ve Filipelilere risalesinde eski bir Hristiyan ilahisinden dikkat çeken bir alıntı vardır, MS 61-64'lerde yazılmıştır ve çarmıha gerilen İsa'nın Mesih olarak selamlandığı bildiğimiz en eski metindir:

'O Mesih ki, Allahın sûretinde olduğu halde, Allaha müsavî olmayı bir ganîmet saymadı, fakat kul sûretini aldı ve insanların benzeyişinde kendini hali kıldı; ve şekilde insan gibi bulunarak ölüme, hatta hac ölümüne kadar itaat edip nefsinin alçalttı. Bunun için de Allah onu pek çok yükseltti ve her ismin fevkinde

⁵³ Korintliler I, 15:21-22 (MS 54).

olan ismi ona ihsan etti, ta ki İsa'nın isminde bütün göktekiler ve yerdekiler ve yer altındakiler diz çöksün, ve Baba Allahın izzeti için her dil İsa Mesih Rabdir diye ikrar etsin'.⁵⁴

Fakat bu, Ortodoks Yahudi Mesih beklentisinden çok farklı bir kavram. Yahudilerde Mesih'in Tanrı olduğu düşüncesi yoktur. Profesör Joseph Klausner, beklenti (halen) olduğu gibi çözer (italikler Profesör Klausner'indir);

'Beklenti *Yahudi* imgeleminin çizebileceği kadar üstün bir insandır. Kuvvette ve kahramanlıkta üstündür, ahlak niteliklerinde de üstündür. Sıradan bir insandan karşılaştırılamayacak derecede yüksek ve güçlü bir kişiliktir. Herkesin gönüllü olarak kendini ona teslim edeceği bir kişiliktir. Her şeyin üstesinden gelir ve bu nedenle çok güçlü bir zorunluluk duygusuyla o üstün bir insandır. Böyle üstün bir insan için 'Onu Tanrıdan az aşağı yaptın' denebilir. Çünkü böyle bir insandan Tanrıya yalnız bir adım vardır. Ama Yahudilik bu adımı *atmamıştır*. Sürekli gelişen ideal et ve kan (Kant'ın diliyle) 'insanın nihai sınırı' içinde bir insandır. İnsanlığa Kurtuluş ve Selamet ancak bu insanla ve büyük kişiliğin yardımıyla gelebilir, Mesih Kral'la'.⁵⁵

Tersine, Hristiyan efsanede, başından beri (ne zamandan itibaren olduğu tartışmalı da olsa) Yunan mitolojisinde -Leda ve Kaz, Danaë ve Tanrı Duşu mitolojilerinde olduğu gibi- ve Zerdüş Saoşyant mitolojisindeki motifler yer etmiştir. Şöyle:

BAKİRE DOĞUM

Luka'ya göre:

'Altıncı ayında, Allah tarafından Cebrail melek Galile'de Năsıra denilen kente, Davud evinden Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi, kızın adı Meryem idi. Melek onun yanına girip dedi: Selam ey nimete eren kız, Rab seninledir. Ve Meryem bu sözlerden çok şaşırarak: Bu nasıl selamdır? diye düşün-

⁵⁴ Filibeliler 2:6-11. Ernst Lohmeyer "Kyrios Jesus", *Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Sitzungsbericht. Philosophisch-historische Klasse*, 1927-28. Hristiyanlıkla koşutluğunu kurmuştur. Ayrıca bkz. Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, Living Age Books, New York, 1956, s. 196-7.

⁵⁵ Klausner, *The Messianic idea in Israel*, s. 24.

yordu. Melek ona dedi, Korkma Meryem, çünkü Allah önünde inayet buldun. Ve işte gebe kalıp bir oğlan doğuracaksın ve adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, ona Yüce Allahın oğlu denecek. Rab Allah ona babası Davud'un tahtını verecek, Yakut'un evi üzerinde ebediyen saltanat sürecek ve onun melekutuna hiç son olmayacaktır. Meryem bu meleğe dedi: Bu nasıl olacak? Çünkü ben er bilmem. Melek cevap verip ona dedi: Ruhülkudüs senin üzerine gelecek, Yüce Olanın kudreti üstüne gölge salacak, onun için de doğacak olan mukaddese Allahın oğlu denecektir... Meryem de dedi: İşte Rabbin kulu, bana dediğin gibi olsun. Ve melek ondan ayrıldı'.⁵⁶

Basit efsane düzeyinde, bir mucizenin olma olasılığını dikkate almadan, Bakire Doğum'un İbrani değil, İran veya Yunan mitsel motifi olarak yorumu yapılmalıdır. Hristiyanlığın bu kalıtımına bakılırsa, Mevlid'in bildirilen iki biçiminde başka putperest motifler de görülebilir.

YEMLİKTEKİ BEBEK

Yine Luka'ya göre:

'Ve vaki oldu ki, o günlerde bütün dünyanın tahriri yapılsın diye Kayzer Augustus tarafından buyrultu çıktı. Kirinius Suriye valisi bulunduğu zamanda yapılan ilk tahrir bu idi. Herkes yazılmak için kendi kentine gitti. Yusuf da Davud evinden ve onun soyundan bulunduğu için, Galile'deki Nasıra kentinden, Yahudiye'de Davud'un kenti olan Beytlehem'e, nişanlısı Meryem ile beraber, orada yazılmak üzere çıktı. Meryem de gebeydi. Ve vaki oldu ki, orada bulunurlarken, doğurma günleri geldi. İlk oğlunu doğurdu, kundağa sardı ve onu bir yemliğe yatırdı, çünkü handa onlara yer yoktu.

Aynı civarda çobanlar vardı, geceleyin kırdaki kalarak sürülerini nöbetle bekliyorlardı. Rabbin bir meleği onların yanında durdu ve Rabbin izzeti onların çevresini aydınlattı, çok korktular. Melek de onlara dedi: Korkmayın, çünkü işte, ben size bütün

⁵⁶ Luka 1:26-35, 38.

kavma olacak büyük sevinci müjdeliyorum. Çünkü bugün Davud'un kentinde size Kurtarıcı doğdu, o da Rab Mesih'tir. Yemlikte yatan, kundağa sarılmış bir çocuk bulacaksınız, size alamet bu olsun. Ve birdenbire melek ile beraber gök ordusundan bir cumhur Allaha hamdederek dediler:

En yücelerde Allaha izzet

Ve yeryüzünde razı olduğu adamlara selamet.

Ve vaki oldu ki, melekler çobanların yanından göğe çekildikleri zaman, onlar birbirlerine dediler: Haydi, Beytlehem'e kadar gidelim ve Rabbin bize bildirdiği vaki olan bu şeyi görelim. Ve seğirterek geldiler, Meryem'i, Yusuf'u ve yemlikte yatan çocuğu buldular. Ve gördükleri zaman bu çocuk hakkında kendilerine söylenen sözü bildirdiler. Bütün işitenler çobanlar tarafından kendilerine söylenen şeylere şaşılar. Fakat Meryem bütün bu sözleri derin düşünerek yüreğinde sakladı. Çobanlar, kendilerine söylendiği gibi, bütün gördükleri ve işittikleri şeyler nedeniyle Allaha hamt ve sena ederek döndüler.⁵⁷

Çobanların ayrıntılarıyla anlatılan sahnesi, Mitra'nın ana kayadan doğuşu efsanesindeki motifle benzeşiyor. Evsahibi melek de, özellikle Rabbin izzetinin çevrelerinde parlamasıyla Zerdüşt kökeni dışavuruyor. Böyle bir ışınlım -Avestan, *Xvarnah*, 'Rabbin izzeti'⁵⁸ - Ahura Mazda'nın eski yaratılışında hale ile simgeleşmişti. Önce Pers sanatında görülür, oradan doğuya Buddhizme ve batıya Hristiyanlığa geçer. Tamamen değişik bir Mevlid ise, Matta'ya göre İncil'de anlatılmıştır. Luka'nın barışçıl pastoral sahnesinin İdil atmosferinden olduğunca ayırdır.

MÜNECCİMLERİN ZİYARETİ

İmdi İsa, kral Hirodes'in günlerinde, Yahudiye Beytlehem'i'nde doğduğu zaman, işte, şarktan Yerusâlim'e müneccimler

⁵⁷ Luka 2:1-20.

⁵⁸ Bkz. Henri Corbin, "Terre céleste et corps de résurrection d'après quelques traditions iraniennes", *Eranos-Jahrbuch* 1953, Zurich Rhein-Verlag, 1954, s. 109.

gelip dediler: Yahudilerin Kralı, doğan zat nerededir? Çünkü onun yıldızını şarkta gördük ve ona secde kılmaya geldik. Kral Hirodes bunu işitince, bütün Yerusalemlerle beraber yüreği oynadı. Hirodes bütün başkâhinleri ve kavmin yazıcılarını toplayarak, onlardan Mesih'in nerede doğacağını sordu. Onlar da kendisine dediler: Yahudiye Beytlehem'inde, çünkü peygamber vasıtasıyla şöyle yazılmıştır:

*Ve sen, ey Beytlehem, Yahuda diyarı,
Yahuda reisleri arasında hiç de en küçüğü değilsin,
Zira kavmim İsrail'i güdecek olan reis sende çıkacaktır.*

O zaman Hirodes müneccimleri gizlice çağırdı ve onlardan yıldızın ne vakit gözüktüğünü iyice öğrendi. Ve: Gidin ve çocuk hakkında iyi araştırın, onu bulduğunuz zaman bana haber verin ki, ben de gelip ona secde kılalım, diyerek kendilerini Beytlehem'e gönderdi. Onlar da kralı dinleyip yollarına gittiler ve işte, şarkta gördükleri yıldız önlerince gidiyordu, ta çocuğun bulunduğu yere kadar gelerek üzerinde durdu. Onlar da yıldızı gördükleri zaman taşkın sevinçle sevindiler. Eve girip anası Meryem ile çocuğu gördüler ve yere kapanıp ona secde kıldılar; hazinelerini açarak ona armağanlar, altın, günnük ve mür takdim ettiler. Hirodes'in yanına dönmesinler diye rüyada kendilerine bildirildiğinden memleketlerine başka bir yoldan gittiler'.⁵⁹

Müneccimlerin Ziyareti festivali şimdi 6 ocakta kutlanıyor: Mısır'da, İskenderiye'de yeni Aion'un (Osiris'in uyumlaştırılmış biçimi) doğum festivalinin günü de budur. Aion, Kore'den doğmuştu, Kore 'Bakire', İsis'le özdeşleştirilmişti ve parlayan yıldız Sirius (Sothis) binlerce yıldır ufuktan yükselsin diye bekliyordu. Yıldızın yükselmesi, Nil'in yükselen sularını haber verirdi, böylece Rab Osiris'in ölü ve dirilen dünyayı yenileyici gücü ülkeye dökülürdü. İskenderiye'deki tapınağında Kore Festivali hakkında yazan Aziz Epiphanius (MS 315-402) 'bu günün arifesinde bütün geceyi şarkılar söyleyerek geçirmek ve tanrıların imgelerine baş-

⁵⁹ Matta 2:1-12.

vurmak âdetti' diyor. 'Şafakta, tapınağın yeraltı kemerlerine ini-
 lir, ahşap imge çıkarılırdı, bu, altın bir yıldızla bir haçtı. Ellere,
 dizlere ve başa dokundurulurdu. Bu alayla dolaştırılır, yine ke-
 merlere indirilirdi. Bunun, Bakire Aion'u doğurduğu için yapıldığı
 söylenirdi'.⁶⁰

Mevlidi 25 aralıkta kutlama geleneğinin 353 veya 354 yılına ka-
 dar kurumlaşmadığı anlaşıyor. Bugün bu günde kutlanıyor. Ro-
 ma'da Papa Liberius zamanında herhalde Mithra'nın doğum günü-
 nü içermek için bu güne alınmıştı. Çünkü 25 aralık o günlerde kış
 gündönümünün günüydü. Artık İsa'nın da, Mithra ve Roma İmpa-
 ratoru gibi, yükselen güneş olarak anlaşılabilceği ortaya çıkıyor.⁶¹
 Böylece, iki Doğum mitosumuz ve iki tarihimiz var, 25 aralık ve 6
 ocak, biri İran'a, öteki de eski Mısır dünyasına yöneliyor.

MISIR'A UÇUŞ VE MASUMLARIN KESİLİŞİ

Matta devam ediyor:

'İmdi, müneccimler yola çıktıktan sonra, işte, Rabbin meleği
 Yusuf'a rüyada görünüp dedi: Kalk, anası ile çocuğu al ve Mısır'a
 kaç ve ben sana söyleyinceye kadar orada kal, çünkü Hirodes ço-
 cuğu yok etmek için onu arayacaktır. Yusuf kalktı, geceleyin ana-
 sı ile çocuğu aldı ve Mısır'a gitti. Ve Hirodes'in ölümüne kadar
 orada kaldı, ta ki peygamber vasıtasıyla 'Oğlumu Mısır'dan ça-
 ğırdım' diye Rabbin söylediği söz yerine gelsin (Hoşea 11:1).

O vakit, Hirodes müneccimler tarafından oynatıldığını gö-
 rünce, pek çok kızdı ve Beytlehem'de ve bütün sınırları içinde,
 müneccimlerden iyice öğrendiği zamana göre, iki yaşındaki ve
 daha aşağı bütün erkek çocukları öldürttü. O zaman Yeremya
 peygamber vasıtasıyla söylenen:

Rama'da bir ses işitildi,

Ağlayış ve çok figan;

Çocukları için ağlayan Rahem teselli edilmek istemez

Çünkü onlar yok

⁶⁰ Epiphanius, *Penarion* 51. Kirsopp Lake, 'Epiphany' Hastings, *age*, c. V, s. 332.

⁶¹ Kirsopp Lake, Christmas, Hastings, *age*, c. III, s. 602.

sözü yerine geldi (Yaremya 31:15).

'Fakat Hirodes ölünce, işte, Rabbin meleği Mısır'da Yusuf'a rüyada görünüp dedi: Kalk, çocuğu ve anasını al ve İsrail diyarına git, çünkü çocuğun canını arayanlar öldüler. Ve Yusuf kalktı ve çocuğu ve anasını aldı ve İsrail diyarına girdi. Fakat babası Hirodes'in yerine Arhelaus'un Yahudiye'de kral olduğunu işitince, oraya gitmeye korktu ve rüyada kendisine bildirilip Galile tarafına çekildi ve gelip Nasıra denilen kentte oturdu, ta ki peygamberler vasıtasıyla; 'Nasıralı çağırılacaktır' diye söylenen söz yerine gelsin'.⁶²

Tiran kralın garazıyla, son dönem Midraş efsanesinden çıkarılmış İbrahim'in doğumuyla ilgili Yahudi efsanesini karşılaştırmak ilginç olacak:

'İbrahim'in doğuşu Nimrod tarafından yıldızlardan okunmuştu, çünkü bu dinsiz kral marifetli bir astrologtu. Onun zamanında birinin doğacağı ve ona karşı çıkarak kendi dinini kuracağı ona malumdu. Yıldızlar tarafından kendisine önceden söylenen kaderinin korkusuyla prenslere ve yöneticilere haberci gönderip onlardan konuyla ilgili öğüt istedi. Yanıt verdiler ve dediler: Hepimizin öğüdü kocaman bir ev inşa etmendir, girişe nöbetçiler koyarsın ve ülkedeki bütün hamile kadınların orada ebelerle kalmasını sağlarsın. Bir kadının zamanı gelince ve çocuk doğunca onu öldürmek ebenin görevi olur. Eğer çocuk erkekse öldürülür, eğer kızsaa canlı bırakılır ve anneye armağanlar, pahalı elbiseler verilir. Haberciler 'kız doğuran kadınlara böyle yapılacak' diye ilan ederler.

Kral bu karardan memnun oldu, bütün krallığında bir emir yayımladı, bütün mimarları kendisi için kocaman bir ev inşa etmeleri için topladı. Ev altmış arşın yüksekliğinde ve seksen arşın genişliğinde olacaktı. Bittikten sonra ikinci bir emir yayımladı. Bütün hamile kadınlar oraya toplandılar. Doğuma kadar orada kalacaklardı. Kadınları eve getirmek için memurlar atanmışlardı ve evin çevresinde bekçiler vardı, kadınların oradan kaçmasını önlüyorlardı. Sonra ebeleri eve yolladı. Onlara erkek çocukların analarının göğüslerinde öldürülmesi emredildi. Ama bir kadın kız

⁶² Matta 2:13-23.

doğurursa, ketenler, ipekler, nakışlı elbiselerle donatılacaktı ve evden itibarla salıverilecekti. Böyle yetmiş binden çok çocuk öldürüldü. O zaman melekler Tanrıya çıktılar ve dediler: Günahkâr ve kâfir Kenan oğlu Nimrod'un yaptıklarını görmüyor musun, hiçbir günahı olmayan masum bebekleri öldürüyor. Tanrı yanıt verdi ve dedi: Evet, kutsal melekler biliyorum ve görüyorum. Ben uyumam ve dalmam. Ben gizli ve açık olan şeyleri görürüm ve bilirim ve bu kâfire ve günahkâra ne yaptığıma tanık olacaksınız, onu cezalandırmak için elimi ondan çevireceğim.

O günlerde Terah İbrahim'in annesiyle evlendi ve kız hamileydi. Hamileliğinin üçüncü ayında karnı büyüyünce ve yüzü solunca Terah ona, neden rahatsız oluyorsun, yüzün böyle soldu ve gövden bu kadar şişti dedi. Her yıl bu hastalığı çekerim diye yanıt verdi. Fakat Terah böyle atlatılamazdı, ısrar etti: Bana gövdeni göster, bana çocuktan böyle şiştin gibi geliyor. Eğer öyleyse tanrımız Nimrod'un emrini bozmamız yakışık almaz. Sonra eliyle kadını yokladı ve bir mucize oldu. Çocuk kadının göğüslerine kadar yükseldi ve Terah elleriyle bir şey anlamadı. Karısına, doğru demişsin, dedi. Ve doğuma kadar bir şey görünmedi.

Zamanı gelince korkuyla kenti terk etti, çöle doğru gitti, bir vadi boyunca ilerledi, bir mağaraya geldi. Bu sığınağa girdi. Ertesi gün sancılandı ve bir oğul doğurdu. Bütün mağara güneşin nuru gibi çocuğun yüzünün ışığıyla doldu, anne neşeyle taşı. Doğurduğu bebek babamız İbrahim'di.

Annesi ağladı ve oğluna, ne yazık, seni Nimrod kralken doğurdum dedi. Senin için yetmiş bin çocuk katledildi, ben de senin için korkuyorum, senin varlığını duyarlar ve seni keserler. Senin göğsümde öldürüldüğünü görmektense burada mağarada telef ol, daha iyi. Üstündeki elbiseyi çocuğa sardı, sonra onu mağarada bıraktı: Rabbim seninle olsun, seni korusun ve bırakmasın!

Böylece, İbrahim mağarada terk edildi, kimsesiz, ağlamaya başladı. Tanrı Cebrail'i ona süt içirsin diye yolladı ve melek sütü bebeğin sağ elinin küçük parmağından aktı. On günlük olana kadar bebek parmağını emdi. Sonra kalktı, dolaşlı ve mağaradan çıktı...⁶³

⁶³ Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, çev. Henrietta Szold, The Jewish Publication Society of America, c. I, Philadelphia, 1913, s. 186-89.

Hindistan'da buna benzer bir masal sevgili kurtarıcı Krişna için anlatılır. Bu kez amca Kansa tiran-kralıdır. Kurtarıcının annesi Devaki kral seyrandandır, tiran yeğenidir. Kız evlendiğinde kötü monark gizemli bir ses duydu. Sekizinci çocuğun onun katili olacağını söylüyordu. O da hem kızı hem de kocası soylu aziz Vasudeva'yı hapsetti, nöbetçiler koydu ve ilk altı çocuklarını doğar doğmaz öldürdü.

O günlerde birkaç cin kadınları çeşitli oyunlarla kandırmış ve tiran olarak dünyaya gelmenin yolunu bulmuşlardı. Bunların en büyüğü Kansa'ydı. 'Tiranlıklarının ağırlığı öyleydi ki, Toprak ana dövüşen konukların yükünü taşıyamıyordu. İnek şekline girdi ve hazin hazin ağlayarak kozmik dağın tepesine çıktı, yardım istedi. Onlar da inekle birlikte Kozmik Okyanusun kıyısına indiler; okyanusun yüzünde Evrenin Efendisi sonsuz yılan Ananta'nın üstünde uzanmıştı. Sürekli uyuyor ve evren olan düşü görüyordu. Kozmik denizin kıyısında toplanan tanrıların önderi, Yaratıcı Brahma derinlerden görünen ulu formun önünde eğildi ve dua etti. 'Ey Sen, Ulu Vişnu, formu olan ve olmayan, aynı anda bir ve çok olan, kulaksız duyan, gözsüz gören, bilinmeden bilen, sen her şeyin başısın, her şeyin koruyucususun, her şey sendedir. Senden başka bir şey yoktur ve olmayacaktır.

İzzet sana, en büyüklerin büyüğü, en küçüklerin küçüğü, her şeyi kapsayan. Toprak tanrıçasını gözet, müthiş canı yanmış sana geliyor'.

Dua bitti, derin, kalın, fakat yumuşak ve uğurlu bir ses duyuldu. Uzak bir fırtınanın patlaması gibi her şeye hareketsiz kalmasını emretti. Çok başlı Ananta'nın süt-beyazı yılan kıvrımlarında dalmış olan ışıldayan form, mavi lotus renginden, iki saç çekti, biri süt-beyazı, öteki mavi-siyahtı ve onları havaya bıraktı.

Beyaz saç, Ananta kadar beyaz, Devaki'nin yedinci çocuğu kurtarıcı Balarama olarak doğmuştu, siyah saç da sekizinci, kara Krişna'ydı. O sırada hanımın eşi Vasudeva'nın yedi karısı vardı; biri Jumna ırmağına inmişti. Burası İnek Ülkesi olarak biliniyordu. Ve Balarama'ya gebe kalındığında, mucizeyle, bebek ırmaktaki rahme taşındı. Tiran krala Devaki'nin çocuk düşürdüğü haberi gitti. Ama sekizinci çocuk olduğu yerde gelişti. Kadın onu taşı-

ken öyle ışıkla dolmuştu ki, kimse ona bakmıyordu. Ve ölümlülere görülmeyen tanrılar onu sürekli övdüler. Vişnu, Krişna olarak onun gövdesine girdi.

Doğum günü dört bucak aydınlandı. O gün bütün erdemliler yeni bir neşe yaşadılar, şiddetli rüzgârlar dindi, ırmaklar sakinleşti. Mırıldıyan denizler cennet perilerinin dans ettiği bir müzik yaptılar. Gece yarısı bulutlar, alçak, hoşnutluk veren bir ses çıkarak doğumu selamlamak için çiçek yağmuru yağdırdılar.

Vasudeva bebeği kaldırdı, parıldayan koyu mavi bir teni vardı, dört kolluydu ve göğsünde kıvrılmış bir beyaz saç görünüyordu. 'Doğdun' dedi babası, 'Tanrıların kralı Tanrı, boru, disk ve topuzu taşıyan, ne olur bu semavi şeklini koru!' Anne Devaki de dua etti. Tanrı, afsunuyla normal yeni doğmuş bebek biçimini aldı.

Vasudeva onu yakaladı ve yağmurlu geceye daldı. Nöbetçiler Vişnu'nun gücüyle çarpılmış, uyuyorlardı. Çok başlı kozmik yılan yakından izleyerek, koca süt-beyazı kukuletalarını babanın ve çocuğun başlarının üstüne uzatıyordu. Vasudeva ırmağı geçerken öteki kıyıya uzandı ve sular sakinleşti, o da kolaylıkla İnek Ülkesine geçebildi. Orada da dünyayı uykuda buldu. İkinci karısıyla kalan Yaşoda adlı iyi bir kadın, daha yeni bir kız doğurmuştu. Vasudeva oğlunu kızla değiştirdi, çocuğu uyuyan annenin yanına yerleştirdi; kadın uyandığında erkek doğurmuşum diye sevindi. Ötekini taşıyan baba ırmağı tekrar aştı, görülmeden karısının tarafına geçti, kentin kapılarından süzülüp kendi kendine kapanan kapıların arasından hapishaneye girdi.

Yeni doğan bebeğin ağlaması nöbetçileri uyandırınca heyecanlandılar; tirana haber yetiştirdiler. O da hemen odaya koştu, bebeği anasının kucağından aldı, kayaya çaldı. Fakat kurban havaya yükseldi, sekiz kollu bir tanrıçaya dönüştü, her birinde korkunç bir silah vardı, yay, üç dişli mızrak, oklar, kalkan, kılıç, boru, disk ve bir topuz. Korkunç kahkahalarla hayal ona bağırdı: Ey Kansa, beni toprağa çalmanın sana ne yararı var? Seni öldürecek olan çoktan doğdu. O tanrıça Mahamaya, 'Büyük Hayal'di, Vişnu'nun dünyayı tutan düş gücüydü. Vişnu Devaki'nin rahmine girdiğinde o da Yeşoda'nınkine girmişti. Hem de bu vuruş için. Muhteşem elbiselerle, birçok debdebeli çelenkle, nakışla ve

mücevherle kuşanmış; göğün ve yerin ilahileriyle kutsandı; cennetleri doldurdu ve gökte kayboldu.⁶⁴

Eğer mucize gerekliyse, her zaman Hindistan kazanır. Burada özetlediğim metin Bhagavata Purana'dan, MS onuncu yüzyılın popüler bir metni. *Doğu Mitolojisi*'nde Krişna ve Gopilerin ayışığı dansıyla karşılaştırdığım bir biçimini değerlendirmiştim.⁶⁵ Ama Krişna'ya tapınma çok daha önce söz konusu olmuştur, Yunan elçi Megasthenes Çandragupta Maurya'nın (MÖ 300) huzurunda bunu görmüş ve Hint kahraman-tanrısını Herkül'le karşılaştırmıştır. Onun kahramanlıklarıyla ilgili en eski doküman epik Mahabharata'dır (MÖ 400-MS 400), eki Harivamsa'dır (MS altıncı yüzyıl). Krişna efsanesinin gelişimi böylece sürgün sonrası İbrani gelişimiyle koşutluk gösterir; kültürler arası trafikte İran'ın, Yunan'ın ve sonunda Roma'nın katkılarını taşır.

Kuşkusuz mitolojilerin birbirleriyle yakın ilişkileri vardır, ama biçim kadar yorumlarda da önemli zıtlıklar görünür. Levant efsaneleri toplumsal sorunlara çok önem verir, kendi kültlerini ötekiler nasıl bilinirse bilinsin kötüleyerek kutsar, Hindistan'da ise özde psikolojik bir simgesellik gelişmiştir, tirancın yabancı bir dini göstermez, egoyla bastırılmış ve ölüm korkusuna uğramış akıldan kaynaklanır. Kurtarıcı bu ruhun açığa çıkmasıdır, yaşamın ve ölümün ötesinde hepimizin kalıtsal gerçeğidir. Öteki kıyıya, İnek Ülkesine geçiş (çobanlar ve sürüleriyle karşılaştırmın) egoya yönelmeden, tiran-kralın dünyasından, doğanın gerçeklerine, ulu Toprak Ana dünyasına dönüşümü vurgular.

Toprak Ana eski neolitik çağlardan beri inek olarak görülmüştür.* Mitoslar çok benzerdir fakat birini ötekiyle açıklamak uygun olmaz. Kıl kadar fark vardır, ama ayrı evrenlerdir.

Dahası, hepsi, Hesiodos'un *Theogony*'de MÖ 750'de anlattığı Zeus'un doğum efsanesinden sonradır.

*'Rheia Kronos'un yatağına girince
Şanlı evlatlar doğurdu ona:*

⁶⁴ *Bhagavata Purana* 10.1.17-10.4.14, özetle.

⁶⁵ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 357-360.

* Mısırlı Hathor, Sümerli Ninhursag vb. ile karşılaştırmın. *Doğu Mitolojisi*, s. 45-123 ve burada, s. 65.

*Hestia, Demeter, altın sandall  Hera
 Ve güçlü Hades, yerin altında oturan,
 Yüreği acımak nedir bilmeyen tanrı,
 Toprağı sarsan, uğultulu tanrı Poseidon,
 Ve temkinli Zeus, tanrıların ve insanların babası,
 Yıldırımları yeryüzünü titreten.*

*Ama koca Kronos yiyordu ilk çocuklarını
 Analarının kutsal karnından çıkıp da
 Dizleri üstünde oturdukça her biri.
 Korkuyordu Uranos'un mağrur torunlarından biri
  l ms zler arasında kral olacak diye.
 Gaia ve Uranos bildirmi lerdi ki ona
 Ne kadar güçlüler güçlüsü de olsa
 Kendi oğluna yenilmekti kaderi.
 Buydu   nk  Zeus'un istediği.
 Onun için gözü pusudaydı her zaman,
 Doğan çocuklarını yiyordu birer birer
 Ve Rheia sonsuz yaslar içindeydi.
 Ama Zeus'u dünyaya getirdiği gün
 yalvardı Toprak'a ve yıldıızlı Gök'e
 Gizli doğurabilsin diye çocuğunu,
  c  alınsın diye babasının
 Ve hain Kronos'un yediği bütün çocuklarının.
 Anası babası dinlediler kızlarını
 Ve bildirdiler ona Kader'in ne hazırladığını
 Kral Kronos'a ve coşkun yürekli oğluna.
 Sonra bereketli Girit'te Lyktos'a götürdüler onu
 Son oğlu büyük Zeus'u doğuracağı gün.*

*Ulu Toprak tanrıça aldı çocuğu
 Besleyip yetiştirmek için koca Girit'te;
 Hızlı gecenin karanlıklarından yararlanıp
 Diktos tepelerine götürdü onu,
 Sık ormanlarla kaplı Aigaion eteklerinde
 Kutsal toprağın gizli derinliklerinde*

Ulaşılmaz bir mağaraya sakladı onu,
 Sonra koca bir taş bezlere sarıp
 Verdi göklerin güçlü oğlu Kronos'a
 O da yakalayıp iki eliyle taşı
 Yuttu indirdi uğursuz midesine,
 Anlamadı yuttuğunun bir taş olduğunu,
 Oğlununsa dipdiri kaldığını,
 Ve az sonra yenilmez, baş olmaz gücüyle
 Babasının hakkından geleceğini,
 Onu tahtından atıp yerine geçeceğini,
 Ölümsüzlerin kralı olacağını.

Genç tanrı büyüdü, gelişti çarçabuk
 Coşkun yüreği ve gürbüz bedeniyle,
 Ve yıllar geçince art düşünceli koca Kronos
 Yenilip Gaia'nın düzenine ve oğlunun gücüne
 Kustu birer birer yuttuğu çocuklarını.
 İlk kustuğu da son yuttuğu taş oldu.
 Zeus aldı dikti bu taş kutsal Pytho'da,
 Parnassos eteklerinde yol yol uzanan toprağa.
 O taş da bir anıt olarak kaldı orada
 Gören ölümlüleri şaşırtarak.
 Sonra kurtardı babasının kardeşlerini.
 Ki Uranos zincire vurmuştu çılgınca.
 Bu iyiliğini unutmadılar onlar Zeus'un:
 Verdiler ona gök gürültüsünü
 Kavurucu yıldırım ve şimşekle birlikte;
 Onları Toprak Ana saklıyordu bağrına.
 O günden sonra Zeus'un eline geçtiler
 Ve onlarla, buyruğu altına aldı Zeus
 Bütün ölümlüleri ve ölümsüzleri.⁶⁶

Mitos, Girit yıllarına ve bunun da ötesinde neolitik toprak
 ana ve oğluna gidiyordu. Daha sonraki Yunan Perseus doğumun-

⁶⁶ Hesiod, *Theogony* 543-506, age.

dan ve Zerdüşt efsanesinden ineğin ruhunun şikâyetini anımsıyoruz. Gerçekten bu tür sayısız masal ve episod vardır; hepsini değerlendirdiğimizde, neolitik tarım sanatlarından ve yerleşik köylerinden, dünyanın her yerine zengin mitsel destanların yayıldığını söyleyebiliriz. İster Meksiko'da Quetzalcoall olsun, ister Mısır'da Osiris, Hindistan'da Krişna ve Buddha, Yakındoğu'da İbrahim veya İsa; her yerde bu öğelerden kahraman mitosları türetilmiştir. Zerdüşt, Buddha ve İsa tarihsel kişilermiş gibi görünüyor. Başkaları olmayabilir. Ama ister tarihsel olsun ister olmasın, büyük küçük kahramanların kişilikleri ve adları havada yüzen mitos parçalarının mıknaşı kapılmaları gibi yayılmıştır. Sorbonne'dan Profesör Charles Guignebert, İncil'in tarihini değerlendirirken, 'Nasıralı İsa kaybolmuş ve yerini ulu Mesih'e bırakmıştır' diye yazıyor.⁶⁷ Başka türlü de olamazdı. Buddhist dünyasında Gautarna'nın biyografisi benzer motiflerin girmesiyle insanüstü bir yaşama dönmüştür. Böyle bir süreçle tarih kaybolur. Fakat tarih yapılır da. Çünkü mitosların oluşumu işlev olarak anlamı yorumlar, bir yaşamın kronolojik gerçeklerini dile getirmez veya sanat değeri taşıyan bir efsane sunmaz. Yaşamın esin veren ve biçimlenen simgesi, hatta uygarlıklarınki böyle ortaya çıkar.

Tanrı olan insanın efsanesinden önemli bazı episodların daha üstünde duralım.

ERDEN'DE VAFTİZ

Yıllar içinde, ne olduysa Markos'a göre İncil'de ne Bakire doğumdan ne de Kurtarıcının bebekliğinden söz edilir. Metin vaftizle başlar, sonra Ruhun güvercin gibi indiği anlatılır. Olabildiği kadar açık ve basittir

'O günlerde vaki oldu ki, İsa Galile'nin Nasıra kentinden gelip Erden'de Yahya tarafından vaftiz olundu. Hemen sudan çıkarak göklerin yarıldığını ve kendi üzerine Ruhun güvercin gibi indiğini gördü; ve göklerden: Sen benim sevgili oğlumsun, senden razıyım, diye bir ses geldi'.⁶⁸

⁶⁷ Charles Guignebert, *Jesus*, çev. S.II. Illoke, University Books, New York, 1956, s. 43.

⁶⁸ Markos 1:9-11.

Üç İncil'de, Markos'a göre olan en eskisidir, vaftiz ilk biyografik olay olarak anlatılır. Markos'a göre İncil MS 75'te yazılmıştır ve öteki ikisine malzeme olmuştur. Yine de Luka'ya göre İncil'in buyurgan sesinde cennetten, 'Sen benim sevgili oğlumsun' denilmez, ama 'bugün seni vücuda getirdim' denilir.⁶⁹

Şimdi, Meryem'in vakarıyla ilgili tartışma, İsa'nın Tanrı'nın doğrudan oğlu olup olmaması veya Yahya tarafından vaftiz edilince mi kutsal misyonun verildiği sorusuna bağlanıyor. Vaftizci Yahya'nın tarihselliği inkâr edilemez. Hemen hemen çağdaşı olan Yahudi tarihçi İosephos (MS 37-95), 'O iyi bir insandı, Yahudilere birbirlerine adil ve erdemli davranmalarını ve Tanrıya dindarlıkla bağlanmalarını ve böyle yaparak suya dalınabileceğini, çünkü suya dalmanın günahların kefareti olarak değil, ama ruh doğrulukla temizlendikten sonra gövdenin temizlenmesi olarak Tanrı tarafından kabul edileceğini açıklıyordu' diyor. Ve sonra, 'Sözlerinden etkilenen birçok kimse onun yanına toplandığından, Herod, Yahya'nın halk üstündeki etkisinin ayaklanmaya yol açmasından korktu' (halk o ne öğüt verse yapacak gibi görülüyordu). Onun için de bir tehlike yaratmadan onu yok etmeyi doğru buldu, çok geç kalıp yumuşaklığından pişman olmaktansa, gelecek tehlikeleri önleyebilmek için bir insanı harcamayı yeğledi. Böylece, Herod'un kuşkucu yapısıyla, Yahya önce Machaerus Kalesi'ne hapsedildi, sonra da öldürüldü'.⁷⁰

Markos'a göre İncil'de, ünlü Salome dansında Vaftizci Yahya'nın başının kesilişi anlatılır.⁷¹ Daha sonra Yahya'nın öğretisi ve vaftizi hakkında bilgi verir:

'Çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vazeyleyen Yahya geldi. Bütün Yahudiye köylükleri ve bütün Yerusallimliler ona çıkıyorlardı ve günahlarını itiraf edip Erden ırmağında onun tarafından vaftiz olunuyorlardı. Yahya deve tüyü giymişti, belinde deriden kuşağı vardı, çekirge ve yaban balı yerdi. Ve vazederek diyordu: Benden sonra benden daha kudret-

⁶⁹ Luka 3:22. Batılı metin, Codex D, Guignebert, *age*, s. 108'den alıntı.

* Herod Antipas, MÖ 4'ten MS 30'a kadar Galilee ve Peraea'nın yöneticisi.

⁷⁰ Josephus, *Antiquities* 18.5.2.

⁷¹ Markos 6:16-29.

lisi geliyor, eğilip onun çarıklarının bağını çözmeye ben layık değilim. Ben sizi su ile vaftiz ettim, fakat o sizi Ruhülkudüs ile vaftiz edecektir'.⁷²

Yahya'nın hareket alanı, daha önce belirttiğimiz gibi,⁷³ Kumran Essene topluluğundan on mil ötedeydi. Kumran'da Allahın beyaz elbiseli ordusu, daha önce söylenildiği gibi bekliyor, gözlüyor ve hazırlanıyordu. Bu günlerde çölün havası, gerçekten, Mesih beklentisi ve Mesih Çağı'nın başlaması umuduyla dolmuştu. Ama Yahya, giyiminden ve yemeklerinden anladığımız gibi, Essene değil. Daha çok İlya çizgisinde biri olarak görülüyor. Krallar Kitabı'nda İlya 'belinde deri bir kuşak bağlıydı'⁷⁴ diye tanımlanıyor. Vaftiz ritini de anlamı ne olursa olsun uyguluyordu ve eski Sümer kenti Eridu'nun tapınağında bu rit su tanrısı Ea için yapılırdı. Ea, Su Evinin Tanrısı'nın simgesi Capricorn'du ve zodyağın onuncu işaretiydi. Capricorn (Oğlak burcu) ön tarafı keçi, gövdesi balık biçiminde bir bileşik hayvandı; güneşin yeniden doğmak üzere kış gündönümüne girmesinin işaretiydi. Helenist dönemde Ea'ya *Oannes* denildi. Yunancası *Ioannes*, Latincesi *Johannes*, İbranicesi *Yohanan*, İngilizcesi John'dur. Bu nedenle bazı bilim adamları ne Yahya'nın ne İsa'nın mevcut olduğunu, yalnızca su-tanrısının, güneş-tanrısının bulunduğunu savundular. Tarihçi İosephos, Yahya'nın varlığını garantiler gibi görünüyor;⁷⁵ ben de onun, nasıl hem tanrının adı hem de ritiyle ortaya çıktığını tasarlamayı okuyucuya bırakıyorum.

Vaftiz episodü, demek ki, mitolojik bir motif olarak da, biyografik bir olay olarak da alınsa, vazgeçilmez bir eşik olarak duruyor. Buddha efsanesinde eşdeğeri, zaviyelere ve zahitlere yapılan bir dizi ziyaretir. Nairanjana ırmağı kıyısında oruç tutan beş dilenci ziyaretile biter. Burada kaldıktan sonra geleceğin Buddha'sı ırmağın sularında yıkanmış ve Aydınlanma Ağacına tek başına gitmiştir.⁷⁶ Benzer biçimde, Vaftizci Yahya ve yoldaşı, Kurtarıcının zaferinden önceki azizce gerçekleşmenin son aşamasını

⁷² Markos 1:4-8.

⁷³ Bkz., s. 276.

⁷⁴ Krallar II 1:8.

⁷⁵ Tartışma için Guignebert, *age*, s. 149'a bkz.

⁷⁶ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 276-283.

temsil ederler. Bundan sonra bireysel, yalnız bir macera başlayacaktır. Geleceğin Buddha'sının, zamanın bütün bilgelerini sınaması, Nairanjana'da yıkanması ve ağaca tek başına doğru yol alması gibi, İsa da, beş yüzyıl sonra Şeriatın dehasını ve Ferisilerin öğretisini geride bırakarak, zamanının nihai öğretmenine gelmiş, ondan öteye geçmiştir.

Markos'a göre İncil'de, dediğimiz gibi, bu olay. Kurtarıcının ilk kez sözünün edilişidir, bu metinde Bakire doğum yoktur. Ama Pavlus ve Yuhanna'da -hatta daha sonraki karışmalar olabilecek olan yukarıda alıntıladığımız iki bölümden başka Malta ve Luka'da da- bu olaydan söz edilmez. Üstelik Matta ve Luka'da iki başka şecere vardır; ikisi de İsa'dan Davud evine Yusuf'tan gider.⁷⁶ Mantıksal olarak bu destanın Yahudi biçimiyle gelişimi aşamasında, Yahudilik dışı bir anlayış olan bir kahramanın Tanrıdan gebe kalınarak doğması yoktu, başlangıç olarak vaftiz epizodu Mesih işlevinin açılışıydı.

ÇÖLDEKİ TEREDDÜT

Markos'a göre İncil, 'Sen benim sevgili oğlumsun' sözlerinden sonra şöyle devam eder: 'Ruh hemen onu çöle sevketti, ve Şeytan tarafından tecrübe olunarak, kırk gün çölde kaldı; vahşi hayvanlarla beraberdi, melekler de ona hizmet ediyorlardı.'⁷⁷

Matta ve Luka bu anlatımı genişletiyorlar. Aşağıdaki Luka'dan:

'İsa Ruhülkudüs'te dolu olarak, Erden'den avdet etti, ve Ruh tarafından çöle sevk edildi. Kırk gün müddet İblis tarafından tecrübe olundu. O günlerde bir şey yemedi ve onlar tamam olunca acıktı. İblis de ona dedi: Eğer sen, Allahın Oğlu isen, bu taşla söyle ekmek olsun. İsa ona cevap verdi: İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, diye yazılmıştır (Tesniye 8:3).*

⁷⁶ Matta 1:1-17, Luka 3:23-38.

⁷⁷ Markos 1:12-13.

* Matta'nın anlatımı da aynıdır, ama o 'fakat Allahın ağzından çıkan her bir sözle yaşar' diye eklemiştir.

‘Onu yükseğe çıkararak dünyanın bütün ülkelerini bir an içinde kendisine gösterdi. Ve iblis ona dedi: Bütün bunların hükümdarlığını ve onların izzetini sana vereceğim, çünkü o bana verilmiştir. İstedigiime onu veririm, imdi önümde secde kılarsan, hepsi senin olacak. İsa cevap verip ona dedi: Rab Allahına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin diye yazılmıştır (Tesniye 6:13).

Onu Yeruşalim’e götürdü, mabedin tepesine koyup ona dedi: Eğer sen Allahın Oğlu isen, kendini buradan aşağı at, çünkü yazılmıştır:

O, senin hakkında meleklerine, seni korusunlar diye emre-decek,

ve,

Ayağını bir taşla çarpmayacaksın, diye

Elleri üzerinde seni taşıyacaklar (Mezmurlar, 91:11-12).

İsa cevap verip ona dedi: Sen Allahın Rabbi denemeyeceksin denilmiştir (Tesniye 6:16).^{*} İblis her tecrübeyi bitirdikten sonra, bir zamana kadar ondan ayrıldı.^{**}

Puriten Milton’un epik şiiri *Kazanılan Cennet*’in, çölde aklın iblise zaferi episoduna adandığını belirtmek gerekir; oysa bir Gotik yazarın veya bugün bir Katolığın, bu adla bir yapıtta, çarmıhta dünyanın kazanılması için kurban olmayı konu edinmesi beklenir.

Dünya Kurtarıcısının iblis tarafından, dünya krallıklarının yetki ve ihtişamına sahipken, günaha teşvik edilmesi, Buddha’nın –önceki Dünya Kurtarıcısı– adı ‘İstek ve Ölüm’ olan dünya halinin Rabbi tarafından yoldan çıkartılmasına –zıtlık içinde de olsa– benzerliği de vurgulanmalıdır. Bilgelerin öğretilerini tartıştıktan ve Nairanjana’da yıkandıktan sonra geleceğin Buddha’sı ilerledi ve kıyıda oturdu. Bir çoban kızı, tanrılar tarafından harekete geçirilip yol gösterilerek, ona güzel bir kâsede süt getirdi. Buddha’nın zayıf gövdesi onunla güç kazandı ve tek başına Aydınlanma Ağacına ilerledi. Orada ona dünya hayalinin yaratıcısı göründü.

Masalı *Doğu Mitolojisi*’nde anlattım, burada yinelemeyeceğim.⁷⁸

^{*} Matta, ikinci ve üçüncü teşviklerin yerini değiştiriyor.

^{**} Luka 4:1-13. Matta, ‘O zaman İblis onu bıraktı ve işte, melekler gelip ona hizmet ediyorlardı’ diye bitiriyor. Matta 4:1-11.

⁷⁸ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 23-24 ve 282-283.

Yalnız İsa'nın çöldeki durumuyla ilişkisini gösteriyorum. Buddha'nın günaha ilk teşvik edilişi, istekleydi (*kama*), ikincisi korkuyla, ölüm korkusuyla (*mara*); ikisi de modern psikoloji okullarındaki iki ana vehim kaynağıyla çıkışıyor. İstek ve saldırganlık, eros ve thanatos.⁷⁹ Bunlar yaşamın ana dürtüleridir, onları aşarak Buddha dünya hayatının özümlendiği bilgi çevrenine yükseldi. Ve bundan sonra da elli yıl bunları öğretti.

Hristiyan sahnesinde, ilk teşvik ekonomiktir, önce ye, ruhu sonra ara. Bu da Nietzsche'nin felsefesidir: 'Pazar yerinin sinekleri': Pazarın kaynağı, güvenlik, ekonomik determinizm. İkinci teşvikse, 'Luka'ya göre ikinci, Matta'ya göre üçüncü, siyasaldır: Dünyayı yönet (elbette, Levant'ta her zaman olduğu gibi, tanrı adına). Eski Ahit'in Mesih umudunun anlayışı da bu kapsamdaydı. Profesör Klausner'in (her zamanki italikleriyle):

'Mesih inancının tanımı: *Bu çağın sonuna ilişkin peygamberce bir kehanet; güçlü bir kurtarıcı, gücü ve ruhuyla tam kurtuluşu getirecek, İsrail halkı, siyasal ve ruhsal olarak kurtulacak ve onlarla birlikte, insan ırkına dünyada saadet ve mükemmel ahlak gelecektir... İsrail halkının Mesih inancında, siyasal yön, ahlak yönüyle kol kola-dır, ulusal yön de evrensel yönüyle birliktedir.* Siyasal ve ulusal yönü kaldırıp yalnız ahlaksal ve ruhsal yönüne sahip çıkan Hristiyanlıktır.⁸⁰

Hristiyan günaha teşvik sahnesinde, Eski Ahit'ten Yeni Ahit'e değişikliğin, yetkin simgesel terimlerle yer aldığını gördük. Öyle görünüyor ki, en eski Hristiyan metinlerinde bile, Mesih Çağı'nın siyasal, ekonomik kaynağı reddedilmişti, ulusal ve ırka ilişkin bir temel yerine de evrensel bir yaklaşım benimsenmişti. Bunun İsa'dan mı kaynaklandığını kimse söyleyemez, ama olursa olsun, İncil'in temeli budur; Hristiyanlığın da Buddhizm gibi Dünya Dini (etnik, aşiret, ırk veya ulusal değil) olarak sınıflandırılmasının nedeni de budur.

Öte yandan, Dr. Jung'un 'şişinme' diye terimleştirdiği tehlike bundan sonraki denemedir. Mistik zihnin, dünyaya baskın çıktığı-

⁷⁹ Age, s. 23.

⁸⁰ Klausner, *The Messianic idea in Israel*, s. 9-10.

na inandığı anda yüceltilmesi.* İblis tarafından tapınağın kulesine çıkarılan Tanrının Oğlu, Schopenhauer'in terimleriyle varlığın 'hayvani' ve 'bitkisel' iki maddi temelini aşmışken, dünyanın izinden ve ağırlıktan beri olarak melek olmak durumundadır. Ama İsa, Gerçek Tanrı olduğu kadar Gerçek İnsan olarak (yine Jung'un bir terimiyle) 'birleştiren' veya 'aşkın' bir simgedir; antitezler arasında ki, bu kez, yerle gök arasındaki yolu gösterir. Buradan da öğreniyoruz ki, vecde kapılmak yerine, Tanrı oğlu olduğu kadar insanoğlu olduğu için, toplumuna, öğretmenlik yapmak üzere dönüyor.

DÜNYA ÖĞRETMENİ

Yine Markos'a göre:

'Yahya ele verildikten sonra, İsa, Allahın İncil'ini vaz ederek, Galile'ye gelip dedi: Vakit tamam oldu, ve Allahın melekutu yakındır, tövde edin, ve İncil'e iman eyleyin.

Galilee Denizi kıyısından geçerek, Simunu ve kardeşi Andreas'ı denize ağ atarlarken gördü, çünkü balıkçıydılar. İsa onlara dedi: Ardımca gelin, sizi insan avcıları yapacağım. Onlar da hemen ağlarını bırakıp onun ardınca gittiler. Oradan biraz ileride gidince, Zebedi'nin oğlu Yakub'u, ve kardeşi Yuhanna'yı gördü, kayıkta ağlarını tamir ediyorlardı, hemen onları çağırdı, onlar da babaları Zebedi'yi kayıkta işçilerle bırakıp onun ardınca gittiler.

Kefernahuma girdiler ve İsa hemen Sebt günü havraya girip öğretiyordu. Onun öğretişine çok şaşılar, çünkü onlara yazıcılar gibi değil, fakat hâkimiyet sahibi gibi öğretiyordu. Hemen onların havrasında murdar ruh ile bir adam olup bağırarak dedi: Bizden sana ne, ey Nasıralı İsa? Bizi helak etmeye mi geldin? Kimsin, seni biliyorum; Allahın Mukaddesi. İsa onu azarlayıp: Sus, ve ondan çık, dedi. Murdar ruh da onu sarsıp yüksek sesle bağırarak ondan çıktı. Hepsi de şaşılar, o derece ki, birbirlerine sorup diyorlardı: Bu nedir? Yeni öğretiş! O, murdar ruhlara bile hâkimiyetle emrediyor, ve kendisine itaat eyliyorlar. Onun hakkındaki rivayet bütün Galile çevresinde her yere hemen yayıldı'.⁸¹

* Odyseia'da tartışılan Aiolos episoduna bkz., s. 171.

⁸¹ Markos, 1:14-28.

Uzaktan bakıldığında, Galile'nin gezgin bilgisi, müritler grubu, öğretisi, mucizeleri, şeriatın mevcut yorumcularına meydan okuyuşuyla, kendinden öncekiler ve sonrakileri andırıyor: Buddha, Caynacılığın sayısız Dünya Öğretmenleri, İlyas ve Elişa, Pythagoras, Parmenides ve Tyanalı Apolloniuos, Mucizeler de, özellikle, Doğu'nun harika yaratıcılarının arketipi gibi görünür. Gerçekten, bu tür kişilerden bazıları Yeni Ahit'in kendisinde anılmıştır: Samiriyeli Simun Magus (Resullerin İşleri 8:9-24), Baryeşu ve Sihirbaz Elimas (R. İşleri 13:6-12), Efesli Yahudi başkâhin Skeva'nın yedi oğlu (R. İşleri 19:13-20) ve Kayseriye'de Peygamber Agabus (R. İşleri 21:10-11). Kilise bir dizi İsa mucizesi saymıştır; yüksek bir dinin kanıtı, hatta çekiciliği olarak böyle büyülü işaretlerin neden hâlâ bilinçli insanlar arasında bile geçerli olduğunu anlamak zor. Profesör Guignebert'in gözlemlediği gibi:

'Arzu eden bütün dinlerin mucizeleri olmuştur, hem de aynı mucizeler; ve öte yandan, hepsi de belli bazı mucizelerden de kendilerini uzak tutmuşlardır. Önyargısız bir bilim adamı bunu anlamakta zorluk çekmez, çünkü aynı etkilerin aynı sonuçları yarattığını bilir. Garip olan inananların da buna şaşırmasıdır. Safça... onun mucizelerinin tek gerçek olanlar olduğunda ısrar eder, başkaları boş görünümüdür, uydurmadır, sahtekârlıktır, anlaşılamamış gerçeklerdir veya büyüdür.'⁸²

Öte yandan, yakından bakıldığında, kalıtımının bağlamında Nasıralı, iki büyük yenilik yapmıştır. İlki sözü çıkmayınca yeneden yorumlanmak zorunda kalmıştır, yine de bugüne kadar inancın temel mitolojik beklentisini oluşturur. İkincisiyse Hristiyan dünyaya ahlaksal ve ruhsal temelini, ruhbandan ve kutsallıktan farklı biçimde kazandırmıştır.

Yeni Haberlerin ilk çağrısından beri Tanrının krallığının yakın olduğuna inanılmıştır. Kilisenin ilk yüzyılında bu ilan sözcük anlamıyla, kıyamete ilişkin tarihsel terimler olarak yorumlanmıştır. Örnek olarak Pavlus'un Romalılara mektubunda dediği gibi: 'Ve bunu yapın, çünkü zamanı bilirsiniz, ki zaten, sizin için uykudan uyanmak saatidir, çünkü şimdi kurtuluşumuz iman

⁸² Guignebert, *age*, s. 191-92.

ettiğimiz vakitte olduğundan daha yakındır, gece ilerledi ve gündüz yaklaştı. İmdi karanlık işlerini üzerimizden atalım ve nur silahlarını kuşanalım'.⁸³ Essenelerin beklediği Mesih Günü gelmişti.

Fakat Mesih'in kendisi, bekleyen ve gözleyen Essenelerin tersine ve yine Yahya'nın tersine, ne ahlakçı ne de sözcüğün gerçek anlamıyla zahitti. İncelikli bir biçimde, bir olay üstüne, Musa'nın Şeriatını da kaldırmıştı: 'İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan için oldu. Böylece, insanoğlu Sebt gününün de Rabbidir'⁸⁴ ve yine, 'Hiç kimse yeni şarabı eski tulumlara koymaz, yoksa şarap tulumları patlatır, şarap da, tulumlar da telef olur, yeni şarabı yeni tulumlara korlar'⁸⁵ diyordu. Ve günahkârlarla oturup yediğinden şikâyet edildiğinde, 'Ben salihleri değil, fakat günahkârları çağırmaya geldim' diye yanıt veriyordu.⁸⁶ Dahası, Hristiyanlığın Essene yürek temizliği anlayışına en ters olduğu yeri, Kumran'ın beyaz elbiseli kardeşlerinin kendi ılık kardeşleri için sevgi, fakat karanlık oğulları için nefret öğütlerken, İsa'nın 'Düşmanlarınızı sevin'⁸⁷ demesiydi. Ve yazıcılardan biri 'Emirlerin birincisi hangisidir?' diye sorduğunda, 'Dinle ey İsrail, Allahımız Rab bir olan Rab'dir. Ve Rab Allahını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle, ve bütün kuvvetinle seveceksin' (Tesniye 6:4) diye yanıt verdi. İkincisi de, 'Komşunu kendin gibi seveceksin (Levililer 19:18). Bunlardan daha büyük başka emir yoktur' dedi.⁸⁸

ANAHTARLARIN GÜCÜ

Matta'ya göre İncil'de okuyoruz:

'Ve İsa, Filipus Kayseriyesi tarafından geldiği zaman, kendi şakirtlerinden sordu: Halkın dediğine göre insanoğlu kimdir. Ve onlar dediler: Bazıları Vaftizci Yahya, başkaları İlya, başkaları da Yeremya, yahut peygamberlerden biridir, diyorlar. İsa onlara dedi: Ya siz, ben kimim dersiniz? Simun Petrus cevap verip dedi:

⁸³ Romalılar 13:11-12.

⁸⁴ Markos 2:27.

⁸⁵ Markos 2:22.

⁸⁶ Markos 2:17.

⁸⁷ Matta 5:44.

⁸⁸ Matta 12:28-31.

Sen hay olan Allahın Oğlu, Mesih'sin. Ve İsa cevap vererek ona dedi: Ne mutlusun ey Yunus oğlu Simun, çünkü bunu sana açan et ve kan değil, göklerde olan Babamdır. Ben de sana derim ki, Sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerinde kuracağım, ve ölümler diyarının kapıları onu yenmeyecektir. Göklerin melekutu anahtarlarını sana vereceğim, yeryüzünde bağlayacağım her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğim her şey göklerde çözülmüş olur. O zaman kendisinin Mesih olduğunu kimseye söylemesinler diye şakirtlerine emretti.

İsa, Yerusâlim'e gitmek, ihtiyarlar ve başkâhinlerle yazıcıların elinden çok şeyler çekip öldürmek ve üçüncü günde kıyam etmek gerek olduğunu şakirtlerine o vakitten göstermeye başladı. Ve Petrus onu bir yana alıp: Ya Rab, bu senden irak olsun, bu sana asla olmayacak, diye onu azarlamaya başladı. Fakat İsa dönüp Petrus'a dedi: Çekil arkama, Şeytan, sen bana tökezsin, çünkü sen Allah şeylerini değil, ancak insan şeylerini düşünüyorsun.⁸⁹

Buddha'nın yaşam efsanesinde Dünya Öğretmeni ile sevgili hizmetçisi Amanda arasında da karışık bir ilişki vardır. Amanda, Petrus gibi, ruhsal şeyleri hiç doğru oturtamamış, fakat yine de kilisenin başı yapılmıştı. Daha sonra Hristiyan efsanelerinde Petrus'un tapınağın semavi kısmına yerleştirilmediğini, fakat kapıda durduğunu görüyoruz. Herhalde koruyucusu olduğu sürünün, temeli olduğu kilise cemaatinin yerinin de dışarısı olduğu varsayılmış olmalı. Buddhist cemaatinde de, kâhinlerin yönetmenleri, iyi koyunları, her birinin sonunda kendi yüreğinde bulacağı deneyime doğru götüren hazırlayıcı bir yönetimi temsil ederler. Amanda'nın kaba hümanizmde şefkatle yansıyan anlam da budur. Evangelist yazında da Petrus'un iyi -gerçekten, çok iyi- sadık, onurlu ve ustasına sıkı sıkı bağlı bir yorumla temsil edilmesi kuşkusuz bundandır; bir parça görüşü olmak, onu, kapıdan kavrayışa ulaştırabilirdi.

⁸⁹ Matta 16:13-23.

SON GÜN

‘Akşam olunca, İsa, On İkilere geldi (Hamursuz Ekmeğin ilk günü, dolanan kuzunun kurban edilişi). Ve sofrada oturup yerlerken dedi; Doğrusu size derim, benimle beraber yemekte olan sizlerden biri beni ele verecektir. Onlar da kederlenmeye ve birer birer kendisine: Ben miyim? demeye başladılar. Onlara dedi: Benimle sahana banan on ikilerden biri. Gerçi insanoğlu kendisi için yazılmış olduğu üzere gidiyor, fakat vay başına o adamın ki, insanoğlu onun vasıtasıyla ele veriliyor! O adam doğmamış olsaydı kendisine ne iyi olurdu.

Onlar yemek yerlerken ekmek aldı, şükran duası edip kırdı, ve onlara vererek dedi: Alın, bu benim bedenimdir. Ve bir kâse aldı, şükredip onlara verdi: hepsi de ondan içtiler. Ve onlara dedi: Bu benim kanım, birçoğu için dökülen ahdin kanıdır. Doğrusu size derim: Allahın melekutunda onu taze olarak içeceğim güne kadar asmanın mahsulünden artık içmeyeceğim.

Ve onlar bir ilahı okuyup Zeytinlik dağına çıktılar.

İsa onlara dedi: Hepiniz sürçeceksiniz, çünkü yazılmıştır: Çobanı vuracağım ve koyunlar dağılacaklar (Zekarya 13:7). Fakat ben kıyam ettikten sonra, sizden önce Galile’ye gideceğim. Lakin Petrus ona dedi: Eğer hepsi sürçseler bile, ben sürçmem. İsa da ona dedi: Doğrusu sana derim: Bugün, hatta bu gece, horoz iki kere ötmeden önce, sen beni üç kere inkâr edeceksin. Fakat Petrus şiddetle dedi: Bana seninle beraber ölmek lazım gelse de, seni hiç inkâr etmem. Hepsi de böyle dediler.

Gelsemani denilen bir yere geldiler. İsa şakirtlerine dedi: Ben dua edinceye kadar siz burada oturun. Petrus, Yakub’u ve Yuhanna’yı beraber aldı ve dehşete düşüp çok sıkılmaya başladı. Onlara dedi: Canım ölüm derecesinde çok kederlidir, burada kalıp uyanık durun. Biraz ileri gidip yere kapandı ve mümkünse, bu saat kendisinden geçsin, diye dua ederek diyordu: Abba, Basa, sana her şey mümkündür, bu kâseyi benden geçir, lakin benim istediğim değil, senin istediğin olsun. Ve gelip onları uykuda buldu ve Petrus’a dedi: Simun, uyuyor musun? Bir saat uyanık duramadın mı? Uyanık durup dua edin ki, iğvaya düşmeyesiniz; gerçi

ruh isteklidir, fakat beden zayıftır. Yine gidip dua ederek aynı sözü söyledi. Tekrar geldi, onları yine uykuda buldu, çünkü onların gözleri ağırlaşmıştı ve ona ne cevap vereceklerini bilmiyorlardı. Üçüncü kere gelip onlara dedi: Artık uyuyup rahat edin. Yeter, saat geldi, işte, insanoğlu günahkârların eline veriliyor; kalkın, gidelim; işte, beni ele veren yaklaştı.

O henüz söylemekteyken, hemen on ikilerden biri olan Yahuda ve onunla beraber başkâhinler, yazıcılar ve ihtiyarlar tarafından bir kalabalık, kılıçlarla ve sopalarla geldi. İmdi onu ele veren: Kimi öpersem, odur; onu tutun ve emniyet altında götürün, diye onlara bir işaret vermişti. Geldiği zaman, hemen yaklaşıp İsa'ya: Rabbi, diyerek onu öptü. Onlar üzerine el atarak onu tuttular. Fakat yanında duranlardan biri kılıcını çekti, başkâhinin hizmetçisine vurup kulağını düşürdü. İsa cevap verip onlara dedi: Kılıçlarla ve sopalarla bir hayduda karşı imiş gibi beni tutmaya mı çıktınız? Ben her gün mabette öğreterek sizinle beraberdim, beni tutmadınız, fakat yazıların yerine gelmesi içindir. Ve hepsi İsa'yı bırakıp kaçtılar.

Çıplak bedeninin üzerine bir keten beze sarınmış bir genç onun ardınca gidiyordu, onu tuttular. Fakat o, keten bezi bırakıp çıplak kaçtı.

İsa'yı başkâhine götürdüler, bütün başkâhinler, ihtiyarlar ve yazıcılar orada toplandılar. Petrus uzaktan da başkâhinin avlusunun içine kadar onun arkasından geldi ve hizmetçilerle beraber ateşin ışığında oturmuş ısınyordu. İmdi, başkâhinler ve bütün Millet Meclisi İsa'yı öldürmek için kendisine karşı şahadet aradılar ve bulamadılar. Çünkü birçoğu ona karşı yalan şahadet ettiler, fakat şahadetleri birbirine uymuyordu. Bazıları kalkıp ona karşı yalan şahadet ederek dediler: El ile yapılmış bir mabedi yıkacağım ve el ile yapılmamış bir başkasını üç günde yapacağım, dediğini biz işittik. Böyleyken de, şahadetleri birbirine uymadı. Başkâhin ortaya kalkıp İsa'ya sorarak dedi: Sen hiç cevap vermedin. Başkâhin yine sorup ona dedi; Mübarek'in Oğlu Mesih sen misin? İsa da dedi: Benim ve insanoğlunun Kudret'in sağında oturduğunu ve göğün bulutlarıyla geldiğini göreceksiniz. Başkâhin esvabını yırtıp dedi: Artık şahitlere ne ihtiyacımız var? Siz küfürü

ışittiniz, size nasıl görünür? Ölümü hak etti diye hepsi hükmettiler. Bazısı, üzerine tükürmeye ve yüzünü örtüp ona yumruk vurarak, Peygamberlik et, demeye başladılar ve hizmetçiler tokat vurarak onu aldılar.

Petrus aşağıda avludayken, başkâhinin hizmetçi kızlarından biri geldi: Ve Petrus'u ısınırken görerek ona bakıp dedi: Sen de Nasıralı İsa ile idin. Fakat o inkâr edip dedi: Senin ne dediğini biliyorum, ne de anlıyorum. Dış kapının önüne çıktı ve horoz öttü. Hizmetçi kız onu tekrar görüp duranlara: Bu onlardandır, demeye başladı. Fakat o, yine inkâr etti. Biraz sonra, duranlar yine Petrus'a dediler: Gerçek sen onlardansın, zira Galilelisin. O ise, lanet edip ant etmeye başladı: Söylediğiniz o adamı tanımam. Ve hemen horoz ikinci kere öttü. İsa'nın kendisine söylediği: Horoz iki kere ötmeden önce, beni üç kere inkâr edeceksin sözü Petrus'un hatırına geldi. Ve bunu düşünerek ağladı.

İhtiyarlar ve yazıcılar ile başkâhinler ve bütün Millet Meclisi hemen sabahleyin müşavere ettiler. İsa'yı bağladılar ve onu götürüp Pilatus'a verdiler. Pilatus da ondan sordu: Sen Yahudilerin kralı mısın? O da cevap verip ona dedi: Söylediğin gibidir. Başkâhinler onu çok şeylerle itham ettiler. Pilatus yine ondan sorup dedi: Sen hiç cevap vermiyor musun? Bak, ne kadar şeylerle seni itham ediyorlar. Fakat İsa artık hiç cevap vermedi, şöyle ki, Pilatus şaşıtı.

Pilatus, her bayramda kendisinden istedikleri bir mahpusu onlara salıverirdi. Barabbas adında biri vardı, isyanda adam öldüren asilerle beraber zincire vurulmuştu. Ve halk çıkıp kendilerine yaptığı üzre yapmasını dilemeye başladı. Pilatus da onlara cevap verip dedi: Size Yahudilerin Kralını salıvereyim, ister misiniz? Çünkü başkâhinlerin kıskançlık nedeniyle onu ele vermiş olduklarını anlıyordu. Fakat başkâhinler daha çok Barabbas'ı onlara salıvermesi için halkı kışkırttılar. Pilatus yine yanıt verip onlara dedi: Öyle ise, Yahudilerin Kralı dediğiniz adama ne yapayım? Onlar da: Onu haça ger diye yine bağıldılar, Pilatus onlara dedi: Ya, o ne kötülük etti? Onlar ise: Onu haça ger, diye çok bağıldılar. Pilatus halkı memnun etmek isteyip onlara Barabbas'ı salıverdi ve İsa'yı dövdükten sonra haça gerilsin diye verdi.

Askerler onu sarayın iç avlusuna götürdüler ve bütün taburu topladılar. Ona erguvanı giydirdiler, bir diken taç örüp başına koydular ve onu selamlamaya başladılar: Selam ey Yahudilerin Kralı! Bir kamışla başına vurdular, üzerine tükürdüler ve diz çöküp ona secde kıldılar. Onunla eğlendikten sonra erguvaniyi ondan çıkarıp kendi esvabını giydirdiler. Ve onu haça germek için dışarı götürdüler.

Kırdan gelerek geçmekte olan İskender ile Rufus'un babası, Kirineli Simun denilen birini, İsa'nın haçını taşıсын diye angaryacı ettiler.

İsa'yı Golgota denilen yere getirdiler, ki tercüme olunursa, Kafa kemiği yeri, demektir, ona mür ile karışık şarap verdiler, fakat almadı. Ve onu haça gerip kim ne alacak diye esvaplarını kura atarak onları paylaştılar. Üçüncü saatti, onu haça gerdiler. Onun üzerinde suç yaftası: Yahudilerin Kralı, diye yazılmıştı. Biri sağında, biri solunda, iki haydudu onunla beraber haça gerdiler. Geçenler: Vay! Sen ki mabedi yıkar ve üç günde yaparsın, haçtan inerek kendini kurtar, diye başlarını sallayıp ona söverlerdi. Aynı suretle başkâhinler yazıcılarla aralarında eğlenerek dediler: O, başkalarını kurtardı, kendisini kurtaramıyor, Şimdi İsrail'in Kralı, Mesih, haçtan insin de görelim ve iman edelim. Onunla beraber haça gerilmiş olanlar da ona sitem ettiler.

Altıncı saat olunca, bütün yer üzerine dokuzuncu saate kadar karanlık çöktü. Dokuzuncu saatte İsa yüksek sesle bağırdı: Eloi, Eloi, larna sabaktani? Ki tercüme olundukta, Allahım, Allahım, niçin beni bıraktın? demektir. Orada duranlardan bazıları bunu işitince: İşte, İlya'yı çağırıyor dediler. Biri koşup bir süngeri sirkeyle doldurdu ve bir kamışa takıp ona içirdi ve dedi: Bırakın, görelim, İlya onu indirmeye gelir mi? İsa yüksek ses çıkarıp ruhu verdi. Ve mabedin perdesi yukarıdan aşağıya kadar ikiye yarıldı. İsa'nın karşısında duran yüzbaşı onun böyle ruhunu verdiğini gördüğü zaman: Gerçek bu adam Allahın Oğlu idi, dedi. Orada uzaktan bakmakta olan kadınlar arasında, Galile'deyken İsa'nın ardınca gidip kendisine hizmet eden Mecdelli Meryem ve küçük Yakub ile Yoses'in anası Meryem ve Salome ve onunla beraber Yerusallim'e çıkmış olan başka birçok kadın vardı.

Artık akşam olunca, Hazırlık günü, yani Sebtin arifesi olduğundan, Allahın melekulunu bekleyen Meclis azasından itibarlı bir adam olan Arimatealı Yusuf geldi ve cesaret edip Pilatus'a gitti. İsa'nın cesedini istedi. Pilatus onun öldüğüne şaşıtı ve yüzbaşıyı yanına çağırıp: Öleli epey oldu mu? diye ondan sordu. Yüzbaşından öğrendiği zaman, cesedi Yusuf'a bağışladı. O da keten bezi satın aldı, onu indirip keten bezine sardı ve kayada oyulmuş bir kabre koydu ve kabrin kapısına bir taş yuvarladı. Mecdelli Meryem ve Yoses'in anası Meryem, onu nereye konulduğunu görüyorlardı.

Sebt günü geçince Mecdelli Meryem, Yakub'un anası Meryem ve Salome gelip ona sürmek için baharlar satın aldılar. Ve haftanın ilk gününde sabah çok erken, güneş doğduğu vakit, kabre geldiler. Aralarında diyorlardı: Kabrin kapısından taşı bize kim yuvarlayacak? Ve gözlerini kaldırınca, taşı yuvarlanmış gördüler, çünkü pek büyüktü. Kabre girerek, sağ tarafta beyaz kaftan giyinmiş bir genci oturuyor gördüler ve çok şaşılar. O da onlara dedi: Şaşmayın, siz haça gerilmiş olan Nasıralı İsa'yı arıyorsunuz, o kıyam etmiştir, burada değildir. İşte onu koydukları yer! Fakat gidin, onun şakirtlerine ve Petrus'a deyin: O sizden önce Galile'ye gidiyor, size dediği gibi kendisini orada göreceksiniz, Kadınlar da çıkıp kabirden kaçtılar, çünkü kendilerini titreme ve şaşkınlık almıştı, kimseye de bir şey söylemediler, çünkü korkuyorlardı'.⁹⁰

5. HAYAL OLAN MESİH

Şurası açık ki, biyografik ayrıntılara uysa da uymasa da çarımha gerilen ve kıyam eden Mesih efsanesi eski, sevilen Tammuz, Adonis, Osiris dönemleri motiflerine yeni, sıcak bilinç ve insanıcılık getirmiştir. Gerçekten, bütün Doğu Akdeniz'in atmosferini Hristiyan efsanesinin hemen kaplaması ve gelişmesi için hazırlayıp besleyen bu eski mitoslardı. Ama pagan mitoloji ve kültürlerin kendileri de aynı zamanda dönüşüme yönelmişti. Bütün ola-

⁹⁰ Markos 14:17-26:8.

rak Helenist 'insancılık' kavramı ırkçı, ulusal, aşiret ve mezhep biçimlerini aşarak, her yerde kültürler arası kültürlerin etkisini geliştiriyordu. Kırsal bölgelerden kozmopolit bölgelere doğru gelişen akım, eski sevilen ilahları, yüzyıllar önce, içten bir kişiselliğe, psikolojik olarak etken ruhsal kılavuzlara dönüştürmüş, elitler arasında olduğu kadar popüler başlangıç ritlerinde de ortaya çıkmıştı. Genel olarak mistik ve felsefi düşüncenin dinsel simgelerle kaynaşması da, her yerde, bir iletişim kalıbından ötekine geçmeyi olanaklı kılmıştı; yeni sözel tanımlardan yeni ikonografik bileşimlere ve tersine geçiş mümkündü. Aşoka'nın (MÖ 268-232)* Buddhist misyonundan başlayarak Hindistan'ın da etkisi söz konusuydu. Mitosların olduğu kadar kültürlerin çoğalması da çok fazlaydı. Böyle bir atmosferde Hristiyanların kurtarıcı imgesinin paganların etkisinde kalma tehlikesi kadar, şöyle ya da böyle, ilgili pagan kültürlerince özümsemesi de kaçınılmazdı.

Pavlus'un Roma'dan MS 61-64'te Anadolu'da yeni kurulmuş Kolose topluluğuna gönderdiği mektuplarda bile, yeni kuşaklar arasında gelişen Gnostik sapkınlıktan söz edilmektedir. Uzak cemaatine şöyle sesleniyordu:

'Sakının, Mesih'e göre değil, insanların annesine, dünyanın iptidailiğine göre, felsefe ve boş hileyle kimse size yağma etmesin... riyasetleri ve hükümetleri üzerinden atarak onlara haçta muzaffer oldu ve onları açıkça teşhir etti... isteyerek alçakgönüllülük edip meleklerle ibadet eden, görmüş olduğu şeylerde kalan, kendi cismani aklıyla boş yere kabaran ve Başı sıkı tutmayan bir kimse, sizi mükâfatından mahrum etmesin. O baştan bütün beden, mafsallar ve bağlar vasıtasıyla yardım olunarak ve terkip edilerek Allahın verdiği büyümekle büyür... İmdi yeryüzündeki azanızı, zinayı, pisliği, ihtirası, kötü arzuyu ve putperestlik olan tamahkârlığı öldürün, bunlar nedeniyle Allahın gazabı itaatsizlik oğullarının üzerine geliyor; bunlarda yaşadığınız zaman, siz de bir vakit onlarda yürüdünüz; fakat şimdi siz de gazabı, hiddeti, fenalığı, iftirayı, ağzınızdan edepsizce sözleri, hepsini bertaraf edin'.⁹¹

* Bkz., s. 280 ve *Doğu Mitolojisi*, s. 305.

⁹¹ Koloseliler 2:8-3:8.

Yakın zamanlara kadar Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında serpilen Gnostik Hristiyan mezheplerinin gerçek öğretilerinin ne olduğu bilinmiyordu. MS dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Ortodoks Kilisesinin zaferi, yasaklanmış yazıların, öğretilerin ve öğretmenlerin yok olmasına neden olmuştu. Onlara ilişkin bilgilerimiz onların düşmanlarından, Kilise Babalarından geliyor. Özellikle İustinus Martyr ve İrenaeus (ikinci yüzyıl), İskenderiyeli Klemens (ikinci yüzyıl sonu üçüncü yüzyıl başı), Hippolytos (MS 230) ve Epiphanius (MS 315-402). Bu nedenle, 1945'te Yukarı Mısır'da Nag-Hamadi yakınlarında kırk sekiz Koptik Gnostik eser bulunması Ölü Deniz Namelerinin bulunması kadar önemlidir. Toprakta çıkarılan yaklaşık yedi yüz sayfa vardı. Bunların çoğunluğu şimdi Kahire'de Kıpti Müzesi'nde. Biri 1952'de Zürih Jung Enstitüsü'ne geldi. Yayınlar ve çeviriler yapılıyor, daha yapılacak çok iş var; bilim adamları gelecek yıllarda Gnostizm hakkında bugünkünden çok daha fazla şey bilecekler. Yine de önde gelen ilke ve temalar artık açığa çıkarılmıştır.

1896'da Berlin Müzesi Hamadi metinlerinin döneminden kalma bir papirüs yazma ele geçirdi. Üç önemli Gnostik eser gün ışığına çıktı: 'İsa Mesih'in Bilgisi', 'Yuhanna'nın Apokrifası', 'Meryem'in İncil'i'. Bugün Pistis Sophia olarak bilinen ve 1850'lerde çevirileri yayımlanan, 1785'te British Müzesi'nde bulunan eser de bilgi sağlamıştı. Son olarak, 'Yuhanna'nın İşleri' olarak bilinen ve Gnostik ve Ortodoks eğilimler taşıyan sık sık başvuru alan eser. Dördüncü incil olarak kabul ediliyordu ve MS 325'te İznik Konsili'nde yüksek sesle okunmuş, sonradan resmen reddedilmişti. Bunların imgelemlerinin yorumu, Nag-Hamadi hazinesinden öğrendiklerimizin ve yakın zamanlarda Mahayana Buddhizminin Doketik öğretilerinden (gelişimi ve çiçeklenmesi tam Gnostik akımın en yüksek dönemiyle çakışır) edindiğimiz anlayışın ışığında, genişletilmiş bir yaklaşımla yapılabilir.

Örnek olarak, Yuhanna'nın İşlerinde, Mesih'in havarilerini Galilee Denizi'nde toplaması sahnesinin şaşırtıcı bir tefsirini buluyoruz. Mesih çöldeki kırk günlük orucundan henüz çıkmıştır ve Şeytana galip gelmiştir. Yuhanna ve Yakup kayıklarında avlanıyorlardı. Mesih kıyıda görüldü. Olayı Yuhanna'nın anlattığı varsayılıyor:

'Petrus ve Andreas kardeşleri seçtikten sonra, bana ve kardeşim Yakub'a geldi. Bize, 'Size ihtiyacım var, ardımca gelin' dedi. Bunu duyunca kardeşim, 'Yuhanna, bu kıyıda durup bize seslenen çocuk ne istiyor?' dedi. Ben de 'Ne çocuğu?' dedim. O yine, 'Bize el sallayan' dedi. Ben yanıt verdim: 'Denizde çok kaldığımız için kardeşim Yakub, doğru göremiyorsun. Ama orada duran yakışıklı, sevimli ve neşeli yüzlü adamı da görmüyor musun?' O da 'Onu görmüyorum kardeşim' diye yanıt verdi, 'fakat gidelim ve bakalım ne istiyor'.

Ve kayığımızla kıyıya gittiğimizde onu gördük, o da kıyıya çekmemize yardım etti; onu izlemeyi düşünerek ayrılırken bana biraz saçları dökük, fakat kocaman sakallı gibi geldi, Yakub ise sakalı yeni çıkan bir genç görüyordu. Bu nedenle, ikimiz de gördüklerimizin ne anlama geldiğini anlayamamıştık. Onu izledikçe, gördüklerimizin ne anlama gelebileceği bizi daha da hayrete düşürdü. Çünkü bana halen çok güzel bir biçimde görünüyordu, ona gizliden bakmak istiyordum, gözlerini kırptığını hiç görmemiştim, hep açıktı. Sık sık da bana küçük, sevimsiz bir adam gibi görünüyordu, sonra yine cennete yükselen biri gibi geliyordu. Dahası, onda başka bir olağanüstülük daha vardı, yemeğe oturduğumuzda göğsüne değiyordum ve bana bazen yumuşak ve zayıf, bazan sert ve taş gibi geliyordu...⁹²

Bir başka haşmetini de söylemeliyim, kardeşim: Yani bazen onu tuttuğumda, katı, maddi bir gövdeyle karşılaşıyordum, bazen de, dokunduğumda, sanki yokmuş gibi maddi değildi. Eğer Ferisilerce davet edilmiş ve daveti kabul etmişse, onunla arkadaşlık etmeliydik. Hepimizin önünde ekmek vardı ve bizimle o da bir parça almıştı. Fakat kendininkini şükran duasıyla bölüştürdü. Ve bu küçük ekmekle herkes doydu, kendimizinkiler kaldı, onu davet edenler şaşırmışlardı. Onunla yürüyerek ayak izlerini görmek istiyordum, ama gördüğüm gibi, topraktan yukarıda asılı gibiydi, izlerini göremedim.

Bunları ona olan inancını güçlendirmek için söylüyorum kardeşim. Bizler halen onun izzet ve harika işlerini düşünerek sus-

⁹² Acts of John, çev. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, The Clarendon Press, Oxford, 1953, s. 251.

malıyız. Onların üstüne konuşulamaz ve onlar ne söylenebilir ne de duyulabilir'.⁹³

'Doketizm' terimi (Yunanca *dokein* 'görünmek'ten) Kurtarıcının böyle bir görünümünü açıklıyor. Mesih'in insanlarca görülen gövdesinin yalnızca bir görünüş olduğunu, gerçekte semavi ve kutsal olduğunu açıklıyor. Görünüşü, dahası bakanın zihninin bir işlevidir, görünen gerçek değildir: Değişebilen, fakat yok edilemeyen bir maskedir. Hindistan'da, bu yüzyıllarda, Mahayana'nın da geliştiğini söylemeliyiz. Orada da Buddha'nın görünüşü tam böyle açıklanıyordu. Mahayana Buddha'sı Aydınlanma'ya kavuşmuş bir insan değildir, Aydınlanma'nın kendisinin açığa çıkmasıdır. Öğretmen biçiminde ortaya çıkar ve kendi maskeli hayallerinin dönemeçlerinde takılıp kalanları aydınlatmak ister. Hayaller evrensel yaşam susuzluğundan ve ölüm korkusundan türemişlerdir. Mahayana Buddhist görüşüne göre, görülen bütün dünya da aynı şekilde bir kuruntudur, özü gerçekte Buddha'dır.

*Yıldızlar, karanlık, bir lamba, bir hayal, çiğ, köpük;
Bir düş, bir şimşek çakması, ve bir bulut:
Böyle bakmalıyız dünyaya.*⁹⁴

Veya Shakespeare'in güzel sözleriyle:

*... böyle bir maddeyiz
rüyalarımızın yapıldığı gibi ve küçük yaşamımız
uykuyla çevrilidir.*⁹⁵

Ve bununla yine sahte tarihin değil, mitosun diyarındayız. Burada Tanrı insan olmaz: Ama insanın kendisi dünyadır, kutsal bilinir, tükenmez bir ruhsal derinlik alanıdır. Yaratılış sorunu, kuruntu sorununun kaynağıdır; Buddhizmde olduğu gibi psikolojik olarak ele alınmıştır. Kurtuluş sorunu da, bu görüşle, psikolojiktir.

⁹³ Acts of John, James, age, s. 252-53.

⁹⁴ Vajracchedika 32, Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, s. 329.

⁹⁵ The Tempest IV.i.157-58.

Son dönem Yunan-Mısır Gnostik öğretisi Corpus Hermeticum, uyuşturulmuş tanrı Hermes-Thot'un vahyini ruhların kılavuzu olarak ileri sürmüştür. Bu noktayı açıklayan mükemmel bir bölüm vardır:

‘Eğer kendinizi tanrıya eşit kılmazsanız, tanrıyı kavrayamazsınız; çünkü benzer benzeriyle bilinir. Gövdeye ait olan her şeyi temizle, kendini bütün ölçülerin ötesinde olan büyüklük gibi genişlet; her zaman yüksel, ve sonsuz ol; o zaman tanrıyı kavrarsın. Senin için de hiçbir şeyin olanaksız olmadığını düşün, kendinin de ölümsüz olduğunu tasarla, ve düşüncenle her şeyi yakalayacağını bil, bütün sanatları ve bilimi öğreneceğini; evini bütün yaşayan yaratıkların gezdiği yerlerde ara; kendini bütün yükseklerden daha yüksek kıl, bütün derinliklerden daha alçak yap; bütün zıt nitelikleri kendinde topla, sıcak ve soğuk, kuruluk ve akıcılık; düşün ki aynı anda her yerdesin, karada, denizde, cennette; daha doğmadığını düşün, rahimde olduğunu, genç olduğunu, yaşlı olduğunu, öldüğünü, mezar ötesi dünyada olduğunu; bunların hepsini düşüncenle aynı anda yakala, bütün zamanları ve mekânları, madde ve nitelikleri ve büyüklükleri bir araya getir; o zaman tanrıyı kavrayabilirsin. Ama ruhunu gövdene kapatırsan, kendini alçaltırsan ve ‘bir şey bilmiyorum, bir şey yapamam’ dersen, ‘kardan ve denizden korkuyorum, cennete çıkamam, ne olduğumu bilmiyorum, ne olacağımı da’, o zaman, tanrıyla ne işin var? Düşüncen güzel ve iyi olan hiçbir şeyi alamaz, gövdene bağlanırsan ve kötüye bağlanırsan!

Çünkü tanrıyı bilmemek kötülüğün yüksekliğidir; tanrıyı bilebilmek ve onu bilmeyi istemek ve ummak doğrudan iyiliğe götüren yoldur; ilerlemesi de kolay bir yoldur. Her yerde tanrı karşına çıkar, her yerde sana görünür, onu aramadığın yerlerde ve zamanlarda, uyanıkken ve uykuda, denizde ve karada seyahat ederken, gece ve gündüz, konuştuğunda ve sustuğunda; çünkü tanrı olmayan hiçbir şey yoktur. Ve sen ‘Tanrı görünmez’ mi diyorsun? Böyle konuşma. Tanrıdan daha ortada olan ne vardır? Her şeyi bu amaçla yapmıştır. Hiçbir şey görünmez değildir, gövdesiz bir şey bile, akıl beğenisiyle görülür, tanrı işleriyle.

Şimdiye kadar, defalarca sana gerçeği gösterdim. Senin dı-

şındaki her şeyin senin gibi olduğunu düşün, yanılmazsın.⁹⁶

Nag-Hamadi küpünde bulunan Gnostic yazmalardan birinde aşağıdaki İsa'ya atfedilen parçayı görüyoruz:

Ben her şeyin üstündeki ışığım,

Ben her şeyim.

Her şey Benden çıkar ve Her şey bana döner.

Bir parça odun yar, oradayım:

Bir taşı kaldır, beni orada bulursun?⁹⁷

Yeni Ahit İncillerinde İsa'ya atfedilen sözlerin, önce sözlü olarak inanan topluluklarda korunan, sonra değişik yazılarda değişik biçimlerde saptanan ortak bir 'kelam' (*logia*) birikiminden kaynaklandığı kararlaştırılmıştır. Markos, Matta ve Luka'ya göre (bu sırayla MS 75'ten 90'a kadar) düzenlenen incillerin, bu çelişen biçimlerden çıkarıldığı anlaşıyor. Matta ve Luka'nın, Markos'tan bağımsız olarak ve aynı zamanda şimdi kayıp olan, bilim adamları arasında Q (Almanca *Quelle*'den, 'kaynak') diye bilinen metinden yola çıktıkları görülüyor. Q'nun bu 'deyişlerin' toplamı olduğu düşünülüyor. Markos da Q'dan yararlanmış olabilir, fakat Matta ve Luka kesinlikle yararlanmışlardır. Her biri de 'deyişleri', incilin kendi kendine kuruluşu gibi, kendi anlayışıyla düzenlenmiştir.

Ama şimdi, birden, Nag-Hamadi'de saf 'deyişler' toplamı çıktı, bilinen Ortodoks incillerden çok başka bir anlamda, Gnostik bir yön kazanmışlardı. Örnek olarak:

'Arayan, bulana kadar durmasın ve bulunca, derde bulaşacak ve derde bulaşınca hayret edecek ve Her şeyin üstünde hüküm sürecek.

Müritleri ona 'Krallık ve zaman kurulacak?' dediler. Ve İsa, 'o beklemekle gelmeyecek; buraya bak, oraya bak, denmeyecek, ama Babanın krallığı dünyaya yayılmıştır ve insanlar onu görmezler' dedi.

⁹⁶ *Corpus Hermeticum*, çev. Scott, Bokk XI (ii) 20b-22b. s. 220-23. Dr. Alan W. Watts ve Ananda K. Coomaraswamy'nin katkılarıyla.

⁹⁷ *The Gospel according to Thomas*, çev. A. Guillaumont, H.Ch. Puech, G. Quispel, W. Till ve Yasah 'Abd al Masih, Leiden, E.J. Brill, Harper and Brothers, New York, 1959, s. 43.

Eğer size önderlik edenler, size 'Bakın, Krallık cennettir' derlerse, o zaman cennetin kuşları sizden üstündür; eğer size 'denizdedir' derlerse, o zaman balıklar sizden üstündür. Krallık sizin içinizdedir ve sizin dışınızdadır. Eğer siz kendinizi bilerseniz, o zaman bilirsiniz, ve bilirsiniz ki siz Yaşayan Babanın oğullarısınız. Ama kendinizi bilmezseniz, o zaman siz yoksulluk için desiniz ve yoksulsunuz.'⁹⁸

Luka, açıkça, İsa'ya atıfta bulunduğu bu deyişin son kısmından alıntı yapmıştır. Çok tartışılan aşağıdaki Ferisilerle söyleşisindeki sözlerle:

'Ferisiler tarafından, Allahın melekutu ne vakit gelir diye İsa'ya sorulduğu zaman, onlara yanıt verip dedi: Allahın melekutu gözle görülerek gelmez, ne de: İşte burada! yahut: Orada! diyeceklerdir, çünkü işte: Allahın melekutu içinizdedir'. Yunanca deyim εντος υμων ενιν içinizde diye çevrilmiştir.'⁹⁹

Bu son kısım, Gnostik değil, meşru Hıristiyan yorumla okunduğunda, yüzyıllardır kilisenin, peygamberlerin izinden giderek, sapıklıkla mahkûm ederek ateş ve kılıçla yok ettiği, içkin teoloji anlamını verir. Charles Guignebert'in Nag-Hamadi küpü bulunmadan çok önce yazdığı gibi:

'Dilbilim tartışmalar entos'un içinde diye çevrilmesini haklı çıkarıyor, ama olasılıklar buna karşı. İsa Ferisilere saçma görünmeden Allahın krallığının onların içinde olduğunu söyleyemez. Ve Ferisileri saymasak bile, otantik Yahudi olan müritleri böyle garip bir deyişi anlayamaz, İncil'in hiçbir görüşü de bunu desteklemez. Eğer bu *logion* İsa'nın Krallıkla ilgili düşüncelerinin odak noktasıysa, tek kalması inanılmazdır. Bu itirazlar ve saçmalığını gösteren kanıtlar, otantik olduğu sorununu da ortadan kaldırıyor.

Hepsi bu da değil. Eğer metni entos'u *inçinizde* anlamıyla okursak, bir çelişki doğuyor. Luka bu deyişi bir tür gelecek Krallığa ilişkin öğretinin girişi olarak alıyor (17:22).^{*} Ama oradan in-

⁹⁸ Thomas, 80:145-19a, 99:13-18, 80:14b-81:4, *age*, s. 3 ve 55, 57.

⁹⁹ Luka 17:20-21.

^{*} Bunlar Matta 24'te de var, Luka bunları Markos'un 13'teki kıyamet söylemiyle birleştiriyor (bkz. 265-267). Kuşkusuz, bunların temeli Q'dur (Guignebert'in notu).

sanoğlunun gelişi ani bir olay olarak anlatılmaktadır: 17:24, 'zira gökün altında, şimşek bir yanda çakıp gökün o bir yanına kadar aydınlattığı gibi, insanoğlu da kendi gününde böyle olacaktır'. Müritlerinin görüşüne göre tek itiraz noktası, onun gelişinin, Krallığının resmi başlama töreni olmasıydı. Onun için, aynı anda Krallığın onu dinleyenlerin yüreklerinde olduğunu ve beklenmediği bir günde onu birdenbire kurmak üzere geleceğini söyleyemez.

Sonuç açık, *sizin aranızda* demektir. Krallığın mevcut durumunu anlatır. O zaman da estin fiilinin gerçekten şimdiki hali mi gösterdiği yoksa kehanet mi olduğu sorunu çıkıyor. Bu, entos'un anlamının *içinizde* olduğu kabul edilse bile, her şeyi değiştirir. Bütün bölümün olası anlamı şudur: 'Krallık geldiğinde kimsenin onu anlamakla zorluğu olmayacaktır. Nerede olduğunu sorması da gerekmeyecektir. O birden sizin aranızda olacaktır ve sizin yüreklerinizde olacaktır: Yani kendilerini İsa'nın öğretilerine uygun biçimde hazırlayanlar ona katılacaklardır'.

... İsa, mevcut Yahudi düşüncesiyle uyumlu biçimde, Krallığın Allahın armağanı olarak geleceğini düşündü. Ama belki de, kendi işlevinin, bunun açıklanmasında içkin bir yaklaşımı bildirmek, öğretisinin veya bir başka açıdan davetine inanmanın, insanların Krallığa ulaşmak için geçmeleri gereken bir dış oda olduğuna inandı; veya en azından ondan sonra müritleri buna inandılar... Krallık öncelikle ve özünde, mevcut kötü dünyanın maddi değişimidir.¹⁰⁰

İnce fakat önemli bir nokta; Petrus ve Pavlus'un Kiliseleri arasındaki bütün zıtlık ve Gnostiklerin, içsel deneyimlerin değişkenliği kadar sayısız olan usulleri burada yatıyor.

Alıntı yaptığım 'Yuhanna'nın İncil'i' 114 *logia* içeriyor. Kop-tik yazma MS 500'den kalma, ama çevrildiği Yunanca metin MS 140'a ait. Yani tam İncillerin biçimlendiği, Roma'da son düzenlenme yapılarına kadar dört İncil'in tekrar tekrar değiştirildiği MS dördüncü yüzyılın başlarına denk geliyor.

Gnostik akımın en geliştiği dönem ikinci yüzyılın ortaları, Antoninuslar dönemi-ydi -Antoninus Pius (h. 138-161 ve Marcus

¹⁰⁰ Guignebert, *age*, s. 339-41.

Aurelius (h. 161-180)- Edward Gibbon bu dönemi Roma İmparatorluğu'nun görkeminin doruk noktası olarak tanımlar. Yazdığı gibi, dünya sistemi bu zamanda 'dünyanın en güzel ülkelerini imparatorluğuna katmıştı. Uyrukları arasında en ileri uygarlığa ulaşmış halklar bulunuyordu' ve bilinen dünyada süregelen değişik inanç biçimleri 'halk tarafından aynı derecede hak, filozoflar tarafından aynı derecede yanlış ve yöneticilerce aynı derecede yararlı kabul ediliyordu', öyle ki 'hoşgörü yalnız karşılıklı gözyuma değil fakat dinsel uyum da yarattı. Roma zamanla yurttaşlarının ortak tapınağı oldu, kentteki özgürlük insanlığın bütün tanrılarına tanındı'.¹⁰¹

Afaroş edilmiş Gnostik sapkının gizemlerine kısa bakışımızı Yuhanna'nın İşlerinden ikinci bir alıntıyla bitirelim: İznik konsilinde okunan ve mahkûm edilen bölümle. Doketik -veya denilebileceği gibi Mahayana- sessiz çarmıha geriliş görüşünden bize kalan en aydınlatıcı bölümlerden biri:

'Şeriatlarını şeriatsız yılandan' alan şeriatsız Yahudiler onu götürmeden önce hepimizi topladı ve bize dedi: Kendimi onlara teslim etmeden önce Babayı övücü bir ilahiyle övelim, olacak olanları öyle karşılayalım. Sonra bize halka yaptırdı, birbirimizin elini tuttuk, o ortadaydı. Ve "Bana Amin diyerek yanıt verin" dedi. Bir övgü ilahisi söylemeye başladı;

'İzzet sana olsun Baba!'

Ve biz hepimiz halka şeklinde dönerken 'Amin' dedik.

'İzzet sana olsun, Dünya!'

'İzzet sana olsun, Rahman!' - 'Amin'

¹⁰¹ Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, bölüm I ve II.

• II. Krallar 18:4'te anlatılan yılan Nehuştan. Süleyman'ın tapınağında ona tapılıyordu. Ayrıca 25, 26 ve 30. şekillere bkz. Gnostik görüşe göre, dünya kötüyse, yaratıcısı da kötüydü. Yaratıcısı aslında İblis'ti. Çölde Mesih'e görünen ve Eski Ahit'in Yehovası, İblis'ti. Buddhist eşdeğeri Buddha'yı günaha çekmek isteyen Kama-Mara'dır; Upanişadlarda nefis olarak görülür, onun İstek ve Korkusuyla dünya yaratılmıştır. *Doğu Mitolojisi*, s. 18-19, 22-30'a bkz.

*‘İzzet sana olsun, Kutsal Ruh!
İzzet sana olsun, Kutsal Olan!
İzzet sana olsun, Tecelli!’ - ‘Amin’*

*‘Seni yüceltiriz, Baba!
Sana şükran duyarız, Ey Işık,
Sende karanlık yoktur’ - ‘Amin’*

*‘Neden şükran duyduğumuzu diyeyim:
Ben kurtulacağım, ve kurtaracağım!’ - ‘Amin’*

*‘Ben özgür olacağım ve özgür yapacağım!’ - ‘Amin’
‘Ben yaralanacağım ve yaralayacağım!’ - ‘Amin’
‘Ben yaratılacağım ve yaratacağım!’ - ‘Amin’*

*‘Ben yok edileceğim ve yok edeceğim!’ - ‘Amin’
‘Ben işiteceğim ve işitileceğim- ‘Amin’
‘Ruh olan ben bilineceğim!’ - ‘Amin’
‘Ben yıkanacağım ve yıkayacağım!’ - ‘Amin’*

*‘Rahmet çevrede dolanıyor.
Kavalı ben çalacağım.
Çevrede dans edin, haydi!’ - ‘Amin’*

Ben yas tutacağım, yas tutun!’ - ‘Amin’

*‘Sekis işaretin (Ogdoad) panteonu, bizimle yücel!’ - ‘Amin’
‘On iki sayısı yukarıda dolanıyor!’ - ‘Amin’
‘Her birinize ve hepinize dansta pay verilmiştir!’ - ‘Amin’
‘Dansa katılmayan işi bozar!’ - ‘Amin’
‘Ben kaçacağım ve kalacağım!’ - ‘Amin’
‘Ben donatacağım ve donanacağım!’ - ‘Amin’
‘Ben anlaşılacağım ve anlayacağım!’ - ‘Amin’*

*‘Konağım yok ve konaklarım var!’ - ‘Amin’
‘Beni kavrayanlara ben bir meşaleyim!’ - ‘Amin’*

'Beni sezenlere ben aynayım!' - 'Amin'

'Bana başvurarlara ben kapıyım!' - 'Amin'

'Geçenlere bir yolum ben'

'Benim dansıma karşılık verdiğiniz gibi kendinizi bende görün, konuşanı. Ne yaptığımı görüyorsunuz, gizlerimi düşünerek sessiz kalın. Dans edenler, ne yaptığımı düşünün, çünkü benim çekecek olduğum ızdırapta siz insanca duygulanacaksınız. Çünkü ben size Babanın Sözü olarak gönderilmesem siz acı çekmeyi anlayamazdınız. Siz benim acı çektiğimi gördüğünüzde, acı çeken olarak beni görürsünüz, görünce de metin olamazsınız, hepimiz titrersiniz. Bilgiye doğru giderken ben size bir yatak gibiyim, bende dinlenin. Benim kim olduğumu ayrıldığımda anlayacaksınız. Ben şimdi görüdüğüm gibi değilim. Vardığınızda anlayacaksınız. Acı çekmeyi bilmiş olsaydınız acı çekmeyebilirdiniz. Acı gözüyle bakın, acı çekmezsiniz. Sizin bilmediklerinizi ben öğreteceğim. Ben sizin Tanrınızım, ihanet edenlerin değil. Azizlerin ruhlarını ben kendimle uyumlu duruma getireceğim. Bilginin Sözü'nü benden öğrenin. Benimle birlikte tekrar söyleyin:

'İzzet sana. Baba!'

'İzzet sana, Söz!'

'İzzet sana, Kutsal Ruh!'

Benim ne olduğumu anlayabilirseniz, şunu bilin: Bütün söylediklerimi neşe içinde söyledim, hiç de utanmadan, dans ettim. Fakat sizler, hepsini dikkate alın, dikkate alarak söyleyin:

'İzzet sana olsun Baba!'¹⁰²

Yazar, Yuhanna, gizemin Doketik anlaşılması noktasından, artık çarmıha gerilmeye doğru ilerliyor. Bu fevri söyleyişlerde yüceltilen Baba, ne Eski Ahit'in Tanrısıdır ne de Yenisinin Baba-

¹⁰² Acts of John 94-96. James, age, s. 253-54. Max Pulver, "Jesus" Round Dance and Crucifixion "Joseph Campbell, *The Mysteries*, The Bollingen Series, XXX, Papers from the Eranos Yearbooks, c. 2, Pantheon Books, New York, 1955, s. 178-80.

51. En iyi benzetme İran mitosu Ahura Mazda'dır. Yehova veya Elohim de o zaman yaklaşık olarak Angra Mainyu'nun eşdeğeri-
dirler; Yalan dünyasını Angra Mainyu yaratmıştır ve kurtarıcı ya-
şadığımız bu dünyadan bizi kurtaracaktır. Kurtarıcı da, Zerdüşt
gibi, Işık dünyasından iner. Ama Zerdüşt'ün tersine, dünyanın
yapısına yalnızca görünüşte katılır.

'Ve böylece, dostum, bizimle dans ettikten sonra Mesih yü-
rüdü gitti. Sapıtmış veya uykuya dalmış insanlar gibi o yana bu
yana dağıldık. Ve ben, sonra, onu acı çekerken görünce, acısına
dayanamadım. Zeytin Dağına kaçtım ve orada olan bitene ağla-
dım. Ve o çarmıhta çivilere asılıyken, altıncı saatte bütün dünya-
ya karanlık çöktü.

Ve işte, Mesihim bir mağaranın ortasında duruyordu, onu
aydınlatıyordu, ve konuştu: 'Yuhanna, aşağıda Kudüs'tekilerin
çoğunluğu için ben çarmıha gerildim, mızrak ve sopalarla parça-
landım; bana içmem için sirke ve acı verildi. Ama seninle konu-
şuyorum ve dediklerime kulak ver. Gizlice seni bu dağa indirdim,
bir müritin ustasından ve insanın Tanrıdan öğrenmesi gerekenleri
öğren diye.'

Bu sözlerle bana dikilmiş ışıktan bir çarmıh ve haçın çevre-
sinde tek şekli olmayan bir büyük kalabalık gösterdi. Bu haçtan
ışıkta bir tek form ve görünüş vardı. Ve haçın üstünde Mesih'in
kendisini gördüm, şekli yoktu, ama sesi vardı: bize tanıdık olan
bir ses değildi ve Tanrı sesi gibi tatlı ve merhametliydi ve gerçek-
ti, bana: 'Yuhanna, benden bunları birinin duyması gerekiyor,
çünkü duyan birine ihtiyacım var" dedi, 'bu ışıktan haç sizin iyi-
liğiniz için bazen Söz, bazen Akıl, bazen İsa, bazen Mesih, bazen
Kapı, bazen Yol, bazen Ekmek, bazen Tohum, bazen Diriliş, ba-
zen Oğul, bazen Baba, bazen Ruh, bazen Yaşam, bazen Gerçek,
bazen inanç, bazen Rahmet diye anılır. Yani insan içindir. Ama
gerçekte, kendinde anlaşıldığında, ikimiz arasında konuşulduğun-
da, her şeyi belirleyendir, değişken şeylerin sabit kılındığı yücel-
medir, bilginin uyumudur-uyum olan bilginin.

Ama sağın güçleri ve solun güçleri vardır, nüfuzları, melek
kuvvetleri ve cinleri, etkiler, tehditler, gazap dalgaları, şeytanlar,
iblis ve Varlığın yapısının çıktığı alçak kökler. Ve hepsini bir ara-

da ruhsal olarak tutan bu haçtır, değişiklik diyarını ve alçak diyarları belirleyen ve her şeyi yükselten bu haçtır.

Buradan aşağıya gidince göreceğin haç, tahta haç bu değildir; şimdi göremediğin, fakat sesini duyduğun da haçta asılı olan değil. Ben olmadığım gibi düşünülüyordum, birçoğunun sandığı gibi değilim, benim hakkımda diyecekleri şeyler kötüdür ve bence de gersizdir. Sessizliği görmeyenler ve adını bilmeyenler Mesih'i de göremezler.

Haçın çevresinde toplanmış tek yönlü olmayan kalabalık alçak yapıdadır. Ve eğer haçın çevresinde gördüklerinin hâlâ tek formu yoksa, inenin bütün parçaları halen bir araya getirilmemiştir. Fakat ne zaman insanoğlunun yapısı düzelir ve benim seşimden etkilenen bir kuşak sana yaklaşırsa, sen, şimdi beni duyan, onlarla birleşeceksin ve şimdi olanlar artık olmayacak. Ama o zaman sen yukarıda duracaksın, şimdi benim durduğum gibi. Çünkü sen kendini ben diye çağırana kadar, ben sen olmayacağım. Fakat beni duyunca sen de benim gibi duyan olacaksın. Çünkü sen bunun için benden ayrısın.

Onun için çoğunluğu düşünme ve saygısızlığı küçümse. Bil ki ben Babayla bütünüm. Baba da benle. Onların dediği hiçbir acıyı çekmedim. Hatta sana ve ötekilere halka dansında açıkladığım ızdırıp bile, giz diye bilinmelidir. Çünkü sizin ne olduğunuzu size gösterdim. Ama ben neyim, yalnız ben bilirim, başkası değil. Ben olanı korumak için bana acı, fakat senin olanı benden uzak tut, beni benim özümle gör, benim olduğumu söylemiş olduğum gibi değil, ama sen, bana yakın ol, beni bil.

Sen acı çektiğimi duydun, ama ben acı çekmedim.

Ben acı çekmez biriydim, ama çektim.

Ben bıçaklanan biriydim, ama zarar görmedim.

Ben asıldım, ama asılmadan.

Benden kan aktı, ama akmadı.

Kısaca, ben dediklerini çekmedim, ama demediklerini çektim. Ne olduğunu bir muammayla ima ediyorum, çünkü anlayacağını biliyorum. Yani beni Sözün övgüsü, Sözün çakılması, Sözün ka-

nı, Sözün yaratıcısı, Sözün asılması, Sözün acı çekmesi, Sözün çivilenmesi, Sözün ölümü olarak bil. Ve böylelikle, söylemimde kendimi insandan ayırıyorum.

Bu nedenle, önce, Sözü bil, içte olanı, anlamı. Sonra Mesih'i bilirsin, üçüncüsü insanı ve ne çektiğini anlarsın.

Böyle biraz daha benimle konuştuktan sonra, bana anlattığı gibi anlatmayı bilemediğim bir şekilde yakalandı ve kalabalıktan hiç kimse onu görmedi. Ve ben aşağıya gittiğimde, bunu sıkıca kendime saklayarak hepsine güldüm, bana kendini ne sandıklarını anlatmıştı: Mesih, insanların değişmesi ve kurtuluşu için simgesel olarak her şeyi sürdürüyordu'.¹⁰³

6. PAVLUS'UN GÖREVİ

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında İsa'nın görevine ilişkin üç ana görüş vardı. En eskisi Filistinli Hıristiyan Yahudilerinkiydi; Resullerin işlerinde okuduğumuz gibi Mesih görününce toplanmış ve ona 'Ya Rab, İsrail'e krallığı bu zamanda mı iade edecek-sin?' diye sormuşlardı.¹⁰⁴ Bunlar için Bakire Doğum olmuş olmaz. Onların öğretmenleri, çok eskiden beri bildirildiği gibi, Rabbin meshettiği Mesih'ti. Yenilik basitçe şuydu, artık Yehova'nın günü gerçekten ve tarihsel olarak gelmişti. İsrail'in dünyada ihtişam kazanacağı ve doğrulanacağı gündü. Bunu ana vahiy görüşü olarak adlandırabiliriz. İşaya bugün için, 'Senin ölülerin dirilecekler, benimkilerin cesetleri kalkacaklar' demişti.¹⁰⁵ Mesih kalkmıştı, bu borunun çağrısıydı (İşaya 27:13). Yehova'nın peygamberiyle bildirdiği gün sökmüştü: 'Çünkü işte, ben yeni göklerle yeni yer yaratmaktayım ve önceki şeyler anılmayacak ve fikre gelinmeyecek... Ve Yeruşalim'le sevinip coşacağım'.¹⁰⁶

İkinci görüş Gnostiklerinkiydi. Bu görüş, gördüğümüz gibi Hıristiyan teolojisinden daha eskidir ve Yahudilerinkine yabancıdır. İlk yüzyılda da Hıristiyan akımla çok gevşek bağları vardır.

¹⁰³ Acts of John, 97-102. James, *age*, s. 254-56, Pulver, *age*, s. 180-182.

¹⁰⁴ Resullerin İşleri 1:6

¹⁰⁵ İşaya 26:19.

¹⁰⁶ İşaya 65:17, 19.

Fakat ikinci yüzyılda, eski Hristiyan vahiy görüşünün büyük sözü çıkmayınca, beklentinin bir anlamda ruhsallaşması gerekince, Hristiyan Gnostisizm kök saldı ve güçlendi. Üstelik, Markion'un (MS 150) canlı sapkınlığı ile Pavlus'un Kilisesinin yetkisine güçlü bir tehlike oluşturdu. İustinos Martyr şöyle anlatmıştı: 'Şeytanların yardımıyla birçok ulustan kişilerin küfretmelerine ve dünyanın yaratıcısının Tanrı olduğunu inkâr etmelerine, ondan daha büyük başka bir varlığın daha büyük işler yapmış olduğunu söylemelerine neden olmuştu'.¹⁰⁷

Markion, Eski ve Yeni Ahitler arasındaki zıtlığın üstünde durmuş ve geniş şekilde Pavlus ve Luka'ya dayanan Eski Ahit'ten tamamen bağımsız bir Hristiyanlık anlayışı geliştirmişti. Öğretisine göre, Eski Ahit'in tanrısı gerçekten dünyanın yaratmışıydı ve bizim bugün kötü dediğimiz tanrıydı. İnsanı maddeden yaratmıştı ve onu uyamayacağı bir şeriata zorlamıştı, bütün ırk onun lanetine uğramıştı. Fakat sandığı gibi en büyük tanrı kendisi değildi. Onun üstünde hiç bilmediği başka bir güç vardı, azap içindeki dünyayı sevdiği ve ona acıdığı için oğlu Mesih'i kurtarıcı olarak göndermişti. Otuz yaşında bir insan görünümüyle hayal bir gövdeyle Oğul, İmparator Tiberius'un (h. MS 14-37) on beşinci yılında ortaya çıkmıştı. Capernaum'da bir sinagogta vazetmeye başlamıştı. Yahudiler onu kendi ulusal Mesihleri sandılar, hatta havarileri bile onu yanlış anladılar. Eski Ahit'in tanrısının da öğretmenin değerinden haberi yoktu, ama korkuyla onun çarmıha gerilmesine neden oldu. Bu hareketiyle de kendi hükümünü verdi. Mesih, Markion'a göre, çarmıha gerildikten sonra Pavlus'a göründü. Hepsinin içinde yalnız Pavlus İncil'i anladı ve Yahudi Hristiyanlara karşı çıkararak putperestler arasında doğru Hristiyan kilisesini kurdu. Ama şimdi o da Yahudi eğilimleriyle bozulduğu için gerçek Tanrı Markion'u vazetmekle görevlendirmişti.

Gnostik yolun tersine, Markion bilgiye değil, inanca önem verdi. Ama elbette inançta daha popüler bir etkisi oldu ve öğretisi sonuçta eski Kilise için gerçek bir tehlike oldu. Gerçekten öyle

¹⁰⁷ Justin Martyr, First Apology 26. Thomas B. Falls, *Writings of Saint Justin Martyr*, Christian Heritage, New York, 1949, s. 62'den

bir tehlikeydi ki, Kilise Babaları Markioncuların görüşünü yalanlamak için kendi Yeni Ahitlerini biçimlendirmeye zorlandılar. Ve bir yüzyıl boyunca –MS 150-250– sapıklığın bağımsız Ahit'i egemenliği alacak gibi göründü.

Kazanan kitap, Eskinin yerine getirilmesi olarak yorumlanan Yeni Şeriat oldu, fakat toplumsal-siyasal temelden çok ruhsal bir alanda kazandı: Bildirilen kader gününün geleceğine ilişkin umut sürdürüldüyse de –daha çok, ölüleri ve dinleri yargılayacak olan İsa, Zerdüşt terimiyle, Saoşyant rolünde Tanrının sağ elindedir– bu dünyanın sözcüğü sözcüğüne sonudur. Bazı nedenlerle, Hristiyan yazarlar bu inancı ve umudu olumlu, dünyayı onaylayan bir öğreti olarak yorumlamayı severler ve olumsuz diye nitelendirdikleri Gnostik öğretinin karşısına çıkarlar. Aynı zamanda, ortak bir biçimde Gnostik 'tehlike'den söz ederler. Çünkü o, kültürlerin çokluğunu ve çeşitliliğini özendirmiştir, hâlâ özendirebilir. MS dördüncü yüzyılda tek gerçek Kilisenin zaferi ile 'evrensel' bir din yaygınlaşmıştır. Tanınmış bir yetkilinin sözleriyle 'kendini ruhsal bir elitin heyeti olarak görmemektedir'.¹⁰⁸ Bir başkasından alıntıyla, 'kendi doğası gereği, onu geçmiş dünyaya demirleyen sinsi güçlerden kopmadıkça gelinemeyecek olan, yeni bir din anlayışını getirmiştir'.¹⁰⁹

• Gerçekten, Gnostizmde, bugünkü Buddhizmde olduğu gibi çeşitlilik vardır. Çünkü (o zaman Kilisenin bulmak zorunda olduğu gibi) bireylerin değişik ruhsal yetenek ve gereksinimleri vardır. Yuhanna'nın işlerinde, kıyıdaki İsa episodunda anlatıldığı gibi,* kimse Gerçeği tam ve sürekli yakaladığını ileri süremez. Büyük çoğunluk adına yasama görevini yürüten bir kurul (kardinaller veya papazlar kurulu olsun) böyle evrensel denilen bir dinde, metafizik tartışmalarda da, deneyimde ve simgeleştirmede sade bir düzeyde kalmalıdır. Ne zamanın ne öşürün eskitebildiği bir Roma atasözü vardır: *Senatus bestia est; senatores, boni viri*.

Popüler bir dinin önde gelen amacı 'Gerçek' olamaz ve hiç de

¹⁰⁸ R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 185.

¹⁰⁹ E.F. Scott, "Gnosticism", *Hastings, age*, c. VI, s. 241.

* Bkz. s. 355-357.

olmamıştır; gençlerin eğitiminde ve yaşlıların huzurunda onaylanan 'duygular sistemi'nin içinde yerel kurumların ve iktidarın dayandığı belirli bir toplumsal düzenin korunması söz konusudur. Konumuzun dokümanlarının gösterdiği gibi, toplumun büyüklüğü binlerce yıl içinde yavaş yavaş genişlemiştir; aşiret veya köyden, ırk veya ulusa, bunların ötesinde, Buddhizm ve Helenizmle, her şeyi kucaklayan insanlık kavramına varılmıştır. Ama bu da yönetilen bir birim değildir, ruhsaldır. Böyle bir birimde de Gnostisizmde olduğu gibi birçok okul olur. Bu tür değişik düzenlere (hepsi kendi işindedir) zümre deyip iftira etmek de doğru değildir. Bunlar daha çok benzer düzenler içinde, karşılıklı bilgilenmenin okullarıdır: Daha çok, örnek olarak, Anonim Alkolikler değil, Hristiyan Kadınlar İçkiyle Savaş Birliği gibidirler, bize bazıları için çok güçlü olan alkolden kaçınmayı öğretir.

Kendi Ferisi kalıtımı ile ilk Hristiyan Yahudilere baskı yaparak görevine başlayan Pavlus'u anımsayalım. Yeni Ahit'teki Resullerin İşleri'nden öğrendiğimize göre, Aziz İstefanos'un taşla öldürülmesinde vardı. 'Ve tanıklar kendi esvaplarını Saul denilen gencin ayakları yanına koydular... Fakat Saul evden eve girerek kiliseyi perişan ediyordu ve erkekleri ve kadınları sürükleyip zindana atıyordu'...¹¹⁰

Pavlus'un Ferisilikten Hristiyanlığa dönerken çizginin öbür tarafına geçtiği ve kurduğu Hristiyan Kilisesinin, böylelikle Avrupa'ya onun Levanten monolitik oydaşma düşüncesini ve kalıtımını taşıdığı söylenebilir. Öğretisinin ilk ilkesi, Mesih ile Şeriatın fesh edildiği idi. Gerçekten, Markion gibi, Şeriatın insan için bir lanet olduğunu kabul ediyordu. Şöyle yazdı: Mesih bizim uğrumuza lanet olmuş olarak bizi şeriatın lanetinden kurtardı... iman vasıtası ile Ruhun vadini alalım diye'¹¹¹ ve yine 'Şöyle ki, imanla salih sayılalım diye, şeriat Mesih için mürebbimiz oldu. Fakat iman geldiğinden artık mürebbi alımda değiliz... Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır, ne kul ne de azatlı vardır, ne de erkek ve dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz.'¹¹² Bunlar yakıcı, harika

¹¹⁰ Resullerin İşleri 7:58, 8:1, 3.

¹¹¹ Galatyalılara 3:13-14.

¹¹² Galatyalılara 3:24-25, 28-29.

sözler. Ama bir sonraki mektupta yeni bir zorlamanın yürürlükte olduğunu okuyoruz; Pavlus kanıt olarak kitabı alır:

‘İmdi, ey kardeşler, aynı şeyi söylemenizi ve aranızda fırkalar olmamasını, fakat aynı fikir ve aynı oyda birleşmiş olmanızı, Rabbimiz İsa Mesih’in adıyla rica ederim... Zanilerle ihtilat etmeyi size mektubumda yazdım, tamamen bu dünyanın zanileleriyle yahut tamahkârlarıyla ve gasıplarıyla, yahut putperestleri ile demek istemedim, yoksa bu halde dünyadan çıkmaya mecbur olurdunuz. Fakat kardeş denilen biri zani, yahut tamahkâr, yahut putperest, yahut sövücü, yahut ayyaş, yahut gasıp olursa, ihtilat etmemeyi, hatta böyle biriyle yemek yememeyi şimdi size yazdım. Çünkü dışarıda olanlara hükmetmek ne vazifem? Siz içeridekilere hükmetmez misiniz? Fakat dışarıda olanlara Allah hükmeder, Kötü adamı kendi aranızdan çıkarın...¹¹³

‘Fakat herkese Ruhun izharı menfaat için veriliyor... Çünkü beden bir ve azası çok olduğu gibi, bedenın bütün azası çok oldukları halde beden birdir, Mesih de böyledir. Çünkü biz gerek Yahudi, gerek Yunanlı, gerek kul, gerek özgür, hepimiz bir beden olmak üzere bir Ruhta vaftiz olunduk ve hepimize bir Ruh-tan içirildi... İmdi siz Mesih’in bedeni ve ayrı ayrı azasınız. Ve Allah kilisede bazıları, önce resuller, ikinci peygamberler, üçüncü muallimler, sonra kudretli işler, sonra şifa mevhibeleri, yardım-lar, idareler, dillerin cinslerini koydu...¹¹⁴

‘Fakat bilmenizi isterim ki, her erkeğin başı Mesih ve her kadının başı erkek ve Mesihin başı Allahtır. Başı örtülü olarak dua eden yahut peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür. Fakat başı örtüsüz olarak dua eden, yahut peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Çünkü tıraş edilmiş olmakla bir ve aynı şeydir. Çünkü eğer kadın örtünmüyorsa, saç da kesilsin, fakat kadına saç kesmek, yahut tıraş olmak ayıp ise, örtünsün. Çünkü erkek Allahın sûreti ve izzeti olduğu için başını örtmemelidir, fakat kadın erkeğin izzetidir. Çünkü erkek kadından değil, fakat kadın erkektendir, çünkü erkek de kadın için değil, fakat kadın erkek için yaratıldı. Bunun için melekler sebebinden kadın,

¹¹³ Korintlilere I 1:10, 5:9-13.

¹¹⁴ Age, 12:7, 12-13, 27-28.

başı üzerinde hâkimiyet belirtisine sahip olmalıdır'.¹¹⁵

'Ben Mesih'e uyduğum gibi, siz de bana uyun'¹¹⁶ diye cemaatine yazdı. Bu, şu demektir: Yuhanna'nın işlerinde olduğu gibi, kimse kendi Mesih anlayışını ve imgesini izlemesin, ona sahip çıkmasın, yalnız Pavlus ve topluluğununki geçerli olsun. Ve bu topluluğun adına onun Mesih imgesi giderek gelişti, sonraki iki bin yıl Batı'nın tarihine kazındı ve oturtuldu.

Yeni oydaşmanın tarihteki ilk önemli olayı İstefenos'un taşlanmasıdır. Resullerin işlerinde, 'O günde Yeruşalim'de olan kilişeye karşı büyük eza oldu; resullerden başka, hepsi Yahudiye ve Samiriye memleketlerinde her yana dağıldılar' diye okuyoruz.¹¹⁷

Korkuyla kaçışma öğretinin Kudüs ve Galile dışında yayılmasına yol açtı, daha sonra Pavlus Yahudi cemaati dışında putperestlere bile vazetti. Özellikle de ulus ve kültür olarak Yahudilerin ve Yunanlıların (Pavlus'un terimiyle 'birlikte atıldıkları') karışıkları ticaret kentlerinde uğraştı. Saf Yunan kenti Atina'da neredeyse hiç başarı elde edemedi, saf Yahudi kenti Kudüs'ten ise canının zor kurtarıp kaçabildi.

'Pavlus, Atina'da onları beklemekteyken, kenti putlarla dolu görerek içinde ruhu hiddetlendi.' Putlar elbette, bugüne kadar Akropolis'te duran insan ruhunun parlak eserleri. Aeropagus'u çevresine toplananlara ('Bütün Atinalılar ve orada oturan yabancılar yeni bir şey söylemek yahut dinlemekten başka şeyle vakit geçirmezlerdi' diye okuyoruz), 'Ey Atina erleri, ben sizi her şeyde çok dindar görüyorum. Çünkü ben dolaşıp tapınaklarınıza baktığım zaman, şu yazı ile bir mezbah da buldum: Meçhul Allaha. İmdi tanımayarak tapındığınızı ben size ilan ediyorum'.

Elbette bu, pagan görüşü açıısıyla temelden yanlıştı. Tanımlanamaz olanın adı verilemez veya kimse tarafından da açıklanamaz, o her şeyde mevcuttur. Onun bilgisinden söz etmek de bu görüşü toptan yitirmektir. Üstelik, söz konusu sunak Tanımlanamayan için dikilmemişti, yerel kültür dışında kalmış özel tanrılara veya bilinmeyen tanrılara sunulmuş olabilirdi. Böyle nite-

¹¹⁵ Age, 11:3-10.

¹¹⁶ Age, 11:1.

¹¹⁷ Resullerin İşleri 8:1.

likte bir tanrıyı açıklasaydı Pavlus hoşgörülebilirdi, ama vaiz tanrısını bu nitelikleriyle anlatmıyordu.

Pavlus, Ksenophanes, Sokrates, Eflatun, Aristo, Zenon'un öğretmenlik yaptığı kentte vaaza başladı:

'Dünyayı ve içinde olan bütün şeyleri yaratan Allah, gökün ve yerin Rabbi olduğundan, ellerle yapılmış mabetlerde oturmaz mademki hepsinde hayat, soluk ve her şey veren kendisidir, bir şeye muhtaçmış gibi, insanların elleriyle ona hizmet olunmaz ve muayyen vakitlerini ve meskenlerinin sınırlarını tayin ederek bütün yeryüzünde otursunlar diye insanların her milletini bir kandan yarattı, ta ki, Allahı arasınlar, ve mümkünse el yordamıyla onu bulsunlar; fakat o hiçbirimizden uzak değil, çünkü biz onda yaşıyoruz, hareket ediyoruz ve varız, nasıl ki, sizin şairlerinizden bazıları da demişlerdir: 'çünkü biz de onun zürriyetiyiz'.

İmdi Allahın zürriyeti olduğumuz için, uluhiyet, insan sanatı ve hüneriyle oyulmuş altına, veya gümüşe, yahut taşa benzer sanmamalıyız. İmdi Allah cehalet zamanlarına göz yumdu, şimdi her yerde hepsinin tövbe etmelerini insanlara emrediyor; çünkü Allah bir gün tespit eyledi, o günde tayin ettiği adam vasıtasıyla dünyaya adaletle hükmedecektir; onu ölümlerden kıyam ettirerek bütün insanlara teminat verdi'.

Bazılarının alay ettiğini, bazılarının ise 'Bunun hakkında seni yine dinleriz' dedikleri anlatılıyor. Çok azı ona inanıp katıldı. Sonuç umut kırıcıydı. Atina'dan ayaklarının tozuyla ayrılıp Korintos'a geldi.¹¹⁸ Korintos'ta on sekiz ay Yunanlılar ve Yahudiler arasında yaşayıp onlara vazetti.

Pavlus döndüğü kutsal kentte, Kudüs'te, Atina'dan da kötü ayrıldı. Hem de cesurca, çünkü yıllar önce, İstefanos gözlerinin önünde kurtulup kaçmıştı. Olay anlatılır:

'Bütün kent harekete gelip halk koştu, Pavlus'u tutup mabetten dışarı sürüklediler ve hemen kapılar kapandı. Kendisini öldürmeye çalışırlarken, bütün Yerusâlim'in karışmış olduğu haberi taburun binbaşısına erişti (Romalı). O da hemen askerler ve yüzbaşılar alarak üzerlerine koştu, binbaşy ve askerleri görünce,

¹¹⁸ Age, 17:16-18:1.

Pavlus'u dövmeyi bıraktılar. O zaman binbaşı yaklaştı, ve onu tutup çifte zincirle bağlanmasını emretti ve kimdir, ne yapmıştır, diye soruşturdu. Kalabalıktan kimi şöyle, kimi böyle bağırduğundan ve gürültüden doğrusunu anlayamayarak kaleye götürülmesini emretti. Merdivene geldiği zaman vaki oldu ki, kalabalığın zorlaması nedeniyle askerler tarafından alınıp götürüldü. Çünkü halkın kalabalığı: Onu kaldır diye bağrışarak ardınca yürüyordu'.¹¹⁹

Pavlus gerçekten dünya değiştirmek üzereydi. Ama zaman ondan yanaydı. Büyük Roma İmparatorluğu'nda halkların karşılıklı ilişkisiyle, hem polis'in hem de aşiretin dini geride kaldı. Roma'nın kendisinin de akşamı yaklaşmıştı.

7. ROMA'NIN DÜŞÜŞÜ

MS 167'de, Marcus Aurelius'un altıncı yılında, kuzeydeki Germen kabileleri Ren ve Tuna'yı aşarak Roma duvarını geçtiler. Kuzey İtalya'yı süpürdüler. Püskürtülemedikleri için, sınırda gösterilen topraklara çiftçi olarak yerleşmelerine izin verildi. Marcus Aurelius 180 yılında öldü, sefahata düşkün oğlu Commodus yerine geçti. Germania, Galya, Britanya, Kuzeybatı Afrika ve Roma Filistininde (Judaco) ayaklanmalar çıktı. Roma'da da 183'te bir komplo ortaya çıkarıldı. Fakat dokuz yıl sonra imparator öldürüldü. Yerine geçen Pertinax ertesı yıl devrildi, bir muhafızın isyanıyla başlayan olay, imparatorlukta büyük felaketi başlattı.

Roma'daki ordu M. Didrus Iulianus'u tahta çıkardı, Suriye'deki ise C. Pescennius Niger'i seçti; Britanya'daki D. Clodius Albinus'u, Tuna boyundaki L. Septimus Severus'u. Dört yıllık şiddetli savaştan sonra da sonuncu kazandı. Severus MS 211'e kadar savaşlar içinde şiddetle yöneticilik yaptı. Oğlu Caracalla 213'te Galya'ya Germen işgalini püskürttü, ertesı yıl Ermenistan'da, sonraki yıl Mısır'da çıkan ayaklanmaları bastırdı. 216'da Parthia'ya yürüdü, fakat kendi muhafızı tarafından öldürüldü. Bir yıkımdan ötekine böyle sürdü. Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Gotlar korsanlığa başladılar ve Akdeniz'e inerek dört yana

¹¹⁹ Age, 21:30-36.

dağıldılar. İtalya'ya yeni Germen kabileleri girdi; Galya, İspanya'ya yayıldılar, bir kısmı Afrika'ya geçti. Ülke boyunca Roma kentleri, köyleri, çiftlikleri yanıyordu.

Germenler Keltlerin kuzeydoğusunda, Baltık'tan Karadeniz'e uzanan, Elbe ötesinde yaşayan Aryan halktı. Açık renk saçlı, mavi gözlü ve heykel gibi adamlar, Keltler gibi cesur savaşçılardı. Roma lejyonları, Sezar zamanından beri onları kolluyorlardı. Fakat yarı göçebe dövüşken çobanlar, kuzey sınırlarını gittikçe artan bir güçle tehdit ederek, Roma uygarlığı üstündeki üç büyük baskıdan birini oluşturdular. Roma'nın kaderi de bunlarla çizildi. İkinci tehdit zayıf korunaklı Doğu'da, Dicle'nin ötesindeydi. MS 226'da Partlıları deviren Sasaniler yeni bir İran hanedanı olarak güçlenmişlerdi. Kuzeydeki Germen tehlikesi temelde fiziksel bir tehlikeyken, Avrupa ruhunun barbarlaşmasını ve gençleşmesini temsil ederken, yeni İran tehlikesi doğrudan bu ruhun kendisine yönelikti.

Romalı Diocletianus (h. MS 184-305) maiyetiyle Anadolu'da yeni askeri gücün üstüne yürüdü ve kuzeyli güçlere göre onlarla çok daha başarılı bir biçimde mücadele etti. Fakat hasmının Doğu Mitolojisi'yle başa çıkacak kadar yeterli değildi. Sasaniler Zerdüştüydüler. Bundehiş ve öteki kutsal metinler onların zamanında yayımlanmış, yorumlanmış ve etkisi artmıştır. Büyücü dinsel bir sınıfın yönetiminde güçlü bir devlet kilisesi gelişti. Batının İran dinine açıklığı, Vespasian (MS 69-79) döneminden itibaren Roma İmparatorluğu'nda Mithratizmin hızla yayılmasından bellidir. Oysa İran'da Zerdüşst canlanma, gerçekten Levanten bir tutumla putperest dünyaya, özellikle Batı'ya ve Helenizmle uyumacılığa karşı, önceki Partlı hanedanının hoşgörüsüne karşılık, düşmancaydı.

Diocletianus Anadolu'da, İzmit'te (Nikomedeia) karargâh kurduktan sonra, Asyalı despotun giyim ve tavrını kabul etti, simgesel, incilerle işlenmiş, evrenin burçlarını temsil eden değerli taşlar taşıyan cennet elbisesini giydi. Güneşin sonsuzluğun altın kapısı olarak hepsinin ortasında parlaması gibi, kralın taçlı başı da elbisenin üstünde ihtişamla yükseliyordu. Dünyanın basamağı onun ayaklarının dibindeydi, her şey önünde eğilmeliydi. Eski

Asya düşüncesinin etkisinin bundan sonraki gelişimi de, Roma İmparatorluğu'nun Doğulu devlet yapısına dönüşmesiyle oldu. Aurelius zamanından beri vergilendirme çok artmıştı, artık, bölgenin güçlü adamına vergi toplama sorumluluğunun verilmesi gelenekselleşmişti. Halktan alamadıklarını kendi zenginliklerinden vermek zorunda kalacaklardı. Böylece, orta sınıf çöktü. Köylü sınıf çoktan beridir savaşlarla harap olmuştu. Her yerde yoksulluk, gasp, soygun ve şiddet artıyordu. Diocletian, gelişimi durdurabilmek için meslek değiştirmeyi ve terk etmeyi yasaklayan bir yasa çıkardı. Lonca ve birlik üyeliği zorunlu kılınmıştı ve değiştirilemezdi; bir tür kast düzeni başladı, devletin bütün işleyişine yayıldı. Ücret ve fiyatlara devlet karar veriyordu. İmparatorun gözleri ve kulakları, casusları, her yerde yasalara uyulduğunu izlemek için dolaşıyorlardı. Profesör James Breasted, yıllar önce bir durumu özetledi; öğrencilik yıllarımdan beri aklımda kalan paragrafı, bir gün ülkemize özgürlüğün geleceğinin kehaneti gibi:

‘Gerçekte iflas etmiş devlette, yıkıcı vergi oranları altında şaşırان her sınıftan yurttaş, artık büyük devlet makinesi içinde tam bir dişli durumuna gelmişti. Emegın ürününü alan devletin bir aracı olmaktan başka işlevi kalmamıştı, eğer kendisine bırakılan yaşamasına olanak verecek kadar bir miktarsa yine şanslıydı. Devletin bir aracı olarak, binlerce yıl önce Nil'deki köylülerin durumuna düşmüştü. İmparator firavun olmuştu, Roma imparatorluğu da eski günlerin muazzam Mısır'ı. Diocletianus tarafından yapılan despotik düzenleme sonucu, eski insanın sanat ve edebiyatta yaratıcılığı kalmamış, iş dünyasında da bütün gelişimler çökmüştü. Eski dünya uygarlığın geliştiğı bir dünyaydı, Diocletian'ın uygulamalarıyla tarihin sonuna gelmişti’.¹²⁰

Roma'nın bu duruma gelmesinde Germanler ve Doğu'nun etkisi olmuştu, şimdi üçüncü değiştirici bir güç olarak Hristiyanlık geliyordu. Diocletianus Hristiyanlarla şiddetle mücadele etti, onları devletin düşmanları bildi; fakat Galerius, halefi (h. 304-311), eski pagan ilkesine uyarak hoşgörü fermanı yayımladı. Öldürmelerin, saray entrikalarının, açık savaşların ve kıyımların

¹²⁰ James Henry Breasted, *The Conquest of Civilisation*, Harper and Brothers, New York, 1926, s. 673.

karmaşasında, Galerius'dan Constantinus'un uygulamalarına kadar olan yıllar içinde (311-324), Hristiyanlık sorunu tehlikeli bir dengede kaldı. Ve ünlü efsanenin anlattığı gibi, biyograficisi Eusebios'a göre, Constantinus'un kendisi, Maxentius'la hazırlandığı önemli savaşta, Hristiyanların düşmanı olan tacının en büyük rakibine karşı, halen pagan olan Constantinus, gökte *Hoc vince* sözlerini taşıyan, parıldayan bir haç gördü. Ve bunu ordusu da gördü. O gece gördüğü rüyada, Mesih gelip, ona sancak olarak bu işareti kabul etmesini emretti, o da etti. Savaş kazanıldı, ondan sonra da Constaminus haça sadık kaldı.¹²¹

Büyük Constantinus'un sarayının Hristiyanlık tarihiyle ilişkisi, Aşoka'nın Buddhizmle olan ilişkisiyle karşılaştırılabilir. İkisi de kurtarıcıdan üç yüzyıl sonra yaşamış ve dini, siyasete çevirmişlerdir. Mevcut toplumsal düzenin laik yapısına karşın bunu uygulamışlardır. Karşılaştırmalı tarihler şöyle:

İsa Mesih
MÖ 3-MS 30

Gautama Buddha
MÖ 563-483

Büyük Constantinus
h. MS 324-337

Büyük Aşoka
h. MÖ 268-232

Fakat Aşoka, dinsel hoşgörüyü savunur ve uygularken,¹²² Constantinus savaşı kazanır kazanmaz iki sapıklığın da kökünü kazıma-ya koyulmuştur. İlki Kuzey Afrika'daki Donatistlerdi. Bunlar, bir kutsallığın etkisinin, kâhinin ruhsal durumuna bağlı olduğunu düşünüyorlardı; inanca ihanet eden bir kimse, onlara göre, inançlı biri değil, suçluydu (*qui fidem a perjido sumserit, non fidem percipit sedreatum*). Bu sapıklığa Ortodoksluğun yanıtı, ayinlerin kendiliklerinden kutsal olduğu, insanların erdemiyle ilişkileri bulunmadığıdır (*sacramenta per se esse sancta, non per homines*). Bu çelişkinin tehlikesi şuradaydı: Eğer Donatistler haklıysa, Kilisenin bütün törensel yapısı, ruhbanın ahlakına bağlı olacaktı, hiç kimse de bir ritin do-

¹²¹ Eusebius of Caesarea, *Vita Constantini*, y.I.A. Keikel, Berlin 1902, çev. Nicene Library, Y.H. Wace and P. Schaff, Oxford, 1890.

¹²² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 302-303.

güçlüğü etkisi olduğuna emin olamayacaktı. Fakat Donatistler haksızsa, tören, hatta bir sapık veya kâfir tarafından bile etkili olacak biçimde yerine getirilebilirdi.

Constantinus'un karşılaştığı ikinci çelişki daha da önemliydi. Arius'un izleyicileri Mesihin ne Gerçek Tanrı ne de Gerçek İnsan olduğunu kabul etmiyorlardı. Onlar, tanrının mutlak bilinmezlik ve yalnızlığını iddia ediyorlardı. Mesih vücut bulmadan önce de mevcuttur, fakat yaratılmıştır ve gerçek tanrı değildir; başka yaratıkların yaratıcısı olarak tapınılabılır. İsa olarak vücut bulduğunda Oğul, insan gövdesine girmiş, fakat insan ruhuna sahip olmamıştır. Yani ne Gerçek Tanrıdır ne de Gerçek İnsan.¹²³

Aşoka ve Consiantinus'un inanca yönelik tutumlarındaki zıtlık, Hintlinin, imparator olduktan sonra ordusunun kırım ve yıkımının dehşetli manzarasından ruhuna pişmanlık okunun saplanması ve Buddhist zarar-vermeme ve duygusal ahlakına dönmesine karşılık, Constantinus'un, zaferi gelecekte görmesi ve -Mesih'in çöldeki günaha teşvik edildiğinde verdiği dersle ilişkisini anlamlandırmak zorsa da-"Hristiyanlık adı verilmiş olan inanca dönmesi arasındaki farkla açıklanabilir. İkinci gözlem, Aşoka'nın Buddhist imparatorluğunun ölümünden yarım yüzyıl sonra çökmesine karşılık, Constantinus'un Hristiyan imparatorluğunun Konstantinopolis/İstanbul'un Türklere düşmesine kadar, Constantinus tahta çıktıktan sonra on bir yüzyıl ve bir yirmi dokuz yıl daha yaşamış olmasıdır. Konumuz açısından genel bir kurama ilişkin önemli gözlem, Doğu ve Batı'nın iki büyük laik kurtarıcı dininde zıt kaderler, anıldıkları peygamberlerin değil, ilk kralların zıt kişilikleriyle çizilmiştir.

Aşoka'nın acıyı tanıması, Buddha'nın kendisinin Dört Soylu Gerçeğin İlki'nde 'bütün yaşam acıdır' demesiyle (aşırılıkla değilse de) ilişkilidir. Krallık fermanlarında öğretinin özüne dürüstçe bağlı kalınmıştır, şiddete başvurmama ve sevgi içtenlikle yeşertilmiştir. Batı'da ise, Constantinus ile Mesih'in dini siyasetin cariyesi (veya belki daha iyisi peri annesi) yapılmıştır. Belli bir top-

¹²³ Tartışma için bkz. Adolf Harnack, *History of Dogma*, çev. Neil Buchanan, Dover Publications, c. V, New York, 1961, s. 140-68. Donatist tartışması için c. IV, bölüm I.

* Bkz., s. 342-345.

lumsal düzeni yönetme yetkisinin, 'Benim krallığım bu dünyadan değildir, eğer benim krallığım bu dünyadan olsaydı... hizmetçilerim uğraşırlardı'¹²⁴ dediği kabul edilen birinden alındığı ileri sürülmüştür. Yani dünyayı ikiye ayıran şu soruya, toplumla mı gerçeğe mi ilgilisin, sorusuna Batılı monark içtenlikle yanıt verip 'ilkiyle' derken, Hintli 'gerçeğe' derdi.

Bir çelişki olarak, Batı'da kurtarıcının dini tarihi boyunca siyasetle özdeşleştirilerek küçük düşünülürken, Batılı siyasetimiz, bir dereceye kadar da onun etkisiyle yumuşatılmıştır. Oysa Doğu siyaseti bugüne kadar temel doğa yasasıyla yönetilmiştir; Balık Yasası'yla (Sanskrit, *matsya nyasa*): Büyük balık küçük balığı yutar ve küçükler güzel olmak zorundadır.

Büyük Constantinus Dacia'da (bugün Romanya'da) MS 274'te doğmuştur. Annesi Helena Bitinyalı (Kuzeybatı Anadolu) aşağı tabakadan bir kadındı, Constantius'un cariyesiydi. 293 yılında Maksimianus'un üvey kızı Thedora ile evlenmek için Constantius Helena'yı bıraktı. Sonra Constantius Roma Sezarı oldu, genç Constantinus da Asya tahtının imparatoru Diocletianus'un yanına verildi. Birlikte Mısır seferine gittiler, orada Constantinus gelecekteki Kayseri piskoposu ve kendisinin biyograficisi olacak olan Eusebios'la tanıştı. Genç prens, cariyeye olarak Minervina adlı bir kızı aldı ve ondan oğlu Crispus doğdu. Oysa 293 gibi çok erken bir tarihte Maksimianus'un bebek kızı Fausta ile nişanlanmıştı. Taht çevresinde işler kendi aleyhine dönünce Galya'ya kaçtı. Babası Britanya'da bir ayaklanmada ölünce, imparatorluğun batısının yönetimini ele geçirdi. Galya'da 306'dan 312'ye kadar yaptığı savaşları 'barbar krallarını binlerce izleyiciyle birlikte vahşi hayvanlara verdiğinde dinsizlerin duyguları bile rahatsız olmuştu' diye okuyoruz.¹²⁵ Yine, İznik Konsili'ni toplayıp yönettikten hemen sonra, bütün insanlar için Tanrının istek ve niteliği ilan edilmiş ve tanımlanmış ve oğlu Crispus'la karısı Fausia'yı öldürtmüştü. Bir tür Phaedra trajedisi. Olay ne olursa olsun, Constantinus'un Aşoka'dan daha sert bir insan olduğu açık.

¹²⁴ Yuhanna 18:36.

¹²⁵ H.M. Gwarkin, "Constantine and His City", *The Cambridge Medieval History*, c. I, s. 3.

MS 324'te bütün imparatorluğu ele geçirince, Büyük Constantinus, onu tek bir ruhsal blok durumuna getirmek için işe koyuldu. Bu amaçla da sonunda 325'te İznik Konsili'ni topladı. Ülkenin her yerinden üç yüzü aşkın piskopos katıldı ve imparator tarafından birlik kurulmasının gerekliliğini anlatan bir öğütten sonra, Paskalya gününün saptanması ve Ariusçuların aforoz edilmesi için çalışmalara başlandı. Sonunda (İskenderiyeli genç diyakoz Athanasios tarafından kaleme alınan) amentü kabul edildi:

'Biz, her şeyin yaratıcısı, hem görünebilen hem görünmeyen her şeyin yüce Babası, tek Tanrıya inanırız;

Ve tek Rab İsa Mesih'e, Allahın Oğlu, Babadan doğan ve tek doğan;

Babanın Özünden, (ousia)

Tanrıdan Tanrı, Işıktan Işık, gerçek Tanrıdan gerçek tanrı – doğan yapılan değil– Babanın tek özüyle (omoousion) var olmuş;

her şeyi yapan, cennettekileri ve bu dünyadakileri,

biz insanlar için ve bizim kurtuluşumuz için inip ete bürünen ve insan olan, acı çeken ve üçüncü gün tekrar yükselen, cennete çıkan, dirileri ve ölüleri yargılayacak olana:

Ve Kutsal Ruha.

Fakat onun olmadığı zaman var, diyenler ve doğumdan önce yoktu, diyenler veya Allahın Oğlunun başka bir özü olduğuna inananlar veya yaratıldığını veya ahlaki değişime ve dönüşüme uğradığını söyleyenler, bunları Katolik Kilise ve Papalık aforoz ediyor.¹²⁶

Constantinus'un iktidarında Hristiyanlık, imparatorluğun pagan diniyle eşit statüye oturtuldu. Ama yarım yüzyıl sonra, Büyük Theodosios'un (h. 379-395) iktidarında tek din olarak Hristiyanlık kabul edildi. Bu imparatorluk öğüdüyle Karanlık Çağ diye bilinen dönem resmen başlatıldı. Edward Gibbon, başlangıcı anlatıyor; Büyük Klasikler Çağı'nın perdesini kapatmak için onunkinden daha uygun bir metin düşünemiyorum:

Birçok Roma eyaletindeki durumu anlattıktan sonra;

'Suriye'de, Teodore'un dindar ve tanrısal diye nitelendirdiği piskopos Marcellus, Apame piskoposluk bölgesindeki tüm tapı-

¹²⁶ Çev. Gwatkin, "Arianism", *The Cambridge Medieval History*, c. I, s. 121-22.

nakları yıkıp kazımaya karar verdi. Jüpiter tapınağı öyle sağlam yapılmıştı ki, yapılan bütün saldırılara dayandı. Bir tepe üzerinde bulunan bu tapınağın dört yüzü vardı ve her biri, on akı yuvarlak ayaklı on beş som sütunluydu. Bu sütunların taşları demir ve kurşunla birbirine kenetlenmişti. Lağımlanarak (mayınlanarak) patlatıldı ve bu çok değerli yapı, temeli oluşturan payandaların sarılmasıyla yıkılıp gitti. Bu yıkma girişiminin güçlüğü uğraması, şeytanın işe karışmasından bilindi. Her ne denli bu şeytan yıkımı önleyemezse de geciktirmeyi başardı, diye yorumda bulunuldu. Bu başarıdan kolları kabaran Mercellus, kalabalık bir asker ve gladyatörü, piskoposluk sancağı altında toplayarak onların başına geçti. Amacı şeytanları bozguna uğratmaktı. Bunun için Apame piskoposluk sınırları içerisindeki köylere ve tapınaklara birer birer saldırdı. Tehlikenin başgösterdiğini sezinlediği zamanlarda, bu inanç şampiyonu, bacaklarındaki felçli durum dolayısıyla kaçmadığı ve savaşmadığı için, okların etki alanı dışında oturup bekliyordu. Bu önlem ona pahalıya mal oldu. Öfkeden kudurmuş hale gelen köylüler onu yakaladılar ve öldürdüler. Eyalet sinod meclisi, hiç duraksamadan, onun, din hizmetinde canını esirgemediğini ve 'aziz' olduğunu duyurdu. Kalabalık gruplar halinde çölden çıkan keşişler bu dinsel çabaya yardım ederek güç katıyorlardı ve bunların davranışı çabadan çok öfkeye ya da yırtıcılık ve kan dökücülüğe benziyordu. Paganları kendilerinden tiksindirdiler, açgözlülük ve aşırılık damgasını yediler. Bu yıkıcı azizler, dinlerinin düşmanlarını yağma ederken, yırtık elbiseleri, sahte soluk yüzleri ve yüksek sesle okudukları mezmurlarıyla halktan aptalca saygı görüyorlardı. Tapınakların küçük bir bölümü, sivil ve semavi yöneticilerin korkusu, rüşvet alması, zevki ve sağduyusuyla kurtulmuştu. Kartaca'daki kutsallığı iki mile yayılan Semavi Venüs tapınağı sağgörüsü Hristiyan kilisesine dönüştürüldü; aynı kutsama Roma'daki Panteon için yapılarak kraliyet kubbesinin şerefi korunmuştu. Fakat neredeyse Roma dünyasının bütün eyaletinde yetkisiz ve disiplinsiz bir fanatikler ordusu barış içinde yaşayan yerlileri sardılar; eski dünyanın en güzel yapılarının yıkıntıları, bu hummalı tahribatı yapmak için istek duyan ve fırsatları olan barbarların dehşetini halen sergilemektedir...

Roma İmparatorluğu tapınakları terk edilmiş ya da yıkılmıştı; ama paganların saf batıl inançları hâlâ bütün kurbanları kesinlikle yasaklayan Theodosios'un yasalarına uymaktan kaçınmalarına neden oluyordu. Davranışları kötü niyetli gözlerden daha uzak olan kırsal bölge halkı *dinlerini şenlikler* biçiminde gizlediler. Kutsal festival günlerinde büyük kutsal ağaçların gölgelerinde toplandılar, koyun ve öküz kesildi, pişirildi ve bu kırsal eğlence tütsülerle ve tanrılar adına söylenen ilahilerle kutsallaştı. Fakat, hiçbir hayvan parçası adanmayarak, kan sunulması için sunak bulundurmuyarak ve eskiden olduğu gibi tuzlu kek adakları yapılmayıp, adakların son törenleri yerine getirilmeyerek, bu festival törenlerinin hiçbir katılana suçlama ve ceza getirmemesi ve kurban sanılmaması için dikkat ediliyordu. Gerçek veya verilen değer ne olursa olsun, bu boşuna hileler Theodosios'un son fermanıyla yok edildi; paganların batıl inançlarına kesin darbe indirildi. Bu yasaklayıcı yasa çok açık ve kesindi. İmparator, 'hiçbir uyruğumuzun, yetkili memur veya sıradan yurttaş olsun, rütbe ve konumları ne kadar yüksek veya alçak olursa olsun, ister kentte, ister başka bir yerde, günahsız bir kurbanı adayarak cansız bir puta tapınmaması emrimiz ve isteğimizdir' diyor. Kurbanın iç organlarıyla adakta bulunma ve kut-sama eylemi (soruşturulan kim olursa olsun) devlete ihanet suçu olarak kabul edilmiştir; cezası ancak suçlunun öldürülmesi olabilir. Daha az kıyıcı ve kanlı görülebilen öbür pagan inançları ve gelenekleri, tek ve gerçek dinin onuru için yaralayıcı kabul edilerek yasaklanmıştı; ışıktandırma, çelenkler, tütsüler ve şarap saçmak ayrı ayrı sayılmış ve mahkûm edilmiş, zararsız ev cinleri, ev halkının tanrıları da bu özenli yasaklamaya dahil edilmişti. Din dışı ve yasa dışı törenlerin yapıldığı ev veya mülkün sahibi ceza olarak onları kaybediyordu. Eğer bu dinsizlik için bilerek bir başkasının yerini seçmişse, geciktirilmeksizin yirmi beş pound altın veya bin sterlin cezaya çarptırılacaktı. Putperestliği cezalandırmaktan kaçınan veya gizleyen ve görevini yapmayan suç ortağı gizli din düşmanlarına da hiç de daha az olmayan cezalar veriliyordu. İşte, oğulları ve torunları tarafından sıkı bir tutumla uygulanan ve Hıristiyan dünyanın ortak ve yürekten desteğini alan Theodosios'un baskıcı yasalarının ruhu buydu...

Pagan dininin yıkımı sofistlerce, dünyayı karanlıklarla kaplayan, eski karmaşanın ve gecenin egemenliğini yeniden kuran, korkutucu ve şaşırtıcı bir mucize olarak tanımlanmıştır. Vakur ve dokunaklı bir incinmeyle mezara çevrilen tapınaklarını, tanrı putlarıyla bezenmiş kutsal yerlerin Hristiyan şehitlerin kutsal emanetleriyle kirletilmesini anlatırlar. 'Keşişler (Eunapios'un insan demeyi reddettiği murdar hayvanlar) yeni inancın yetkilileri, insan bilinci tarafından kavranılan tanrıların yerine en değersiz ve rezil köleleri koydular. Suçlarının çokluğundan alçakça ölümü hak eden adı kötüye çıkmış suçluların tuzlanmış ve kurutulmuş başları, hâlâ kamçılarının ve işkencenin izlerini taşıyan gövdeleri (Eunapios devam eder) günümüzde ortaya çıkan tanrılardır; dualarımıza arabuluculuk eden ve Tanrıya şefaathane dileklerimizi ulaştıranlar halkın saygı duyduğu ve mezarları kutsanan bu şehitlerdir'.

... Azizlerin emanetlerinin altından ve değerli taşlardan daha değerli olduğunu gösteren deneyimleriyle ruhban sınıfı kilisenin hazinesini zenginleştirmeye yöneldi (diye Gibbon sonuç çıkarıyor). Gerçeklik veya olasılığın üstüne düşmeden, iskeletlere ad, adlara eylem uyduruldu. Havarilerin ve onların erdemlerine uyan azizlerin ününe, dinsel uydurmalarla gölge düşürüldü. İlk şehitlerin içten ve yılmaz grubuna, kurnaz veya düşsel efsanelerin hayalinden başka yerde var olmayan çok sayıda hayali kahramanlar eklendi. Tours'un, azizler yerine haydutların kemiklerinin saygı gördüğü tek piskoposluk bölgesi olmadığından kuşkulanmak için yeterli neden vardır'.¹²⁷

Büyük Theodosios MS 395'te öldü, tam on beş yıl sonra Alarik yönetimindeki Vizigotlar Roma'yı yıktılar. Aziz Augustinus (MS 354-430) büyük yapıtı Tanrı Sitesi'ni, kentin kendi tanrılarıyla bin yıl yaşadığı, Mesihe inanınca yıkıldığı tartışmasına yanıt olarak yazmıştır. İnsanın kenti, günahın, lanetin kenti düşmüştür, piskoposa göre, onun yerine Tanrı kenti, Kilise, Mesih'in yaşayan gövdesi, sonsuzluğa kadar kalacaktır. Bilen biri olarak güvenilen Augustinus, 'bu kutsal kentte' diye yazmıştır:

'Öyle bir kutsallık olacak ki, aşağıdakiler yukarıdakileri hiç

¹²⁷ Gibbon, *age*, bölüm XXVIII.

kıskanmayacaklar, aynı şimdi başmeleklerin meleklerce kıskanılmadığı gibi, çünkü kimse elde etmediği bir şeye sahip olma isteği duymayacaktır, elde etmiş olanlara en katı bağlarla bağlı olsa bile, aynı gövdede parmakların göz olmayı istememesi gibi, iki parça da gövdenin yapısı içinde uyumludur. Ve böylece, büyük veya küçük kendi armağanıyla, herkes sahip olduğundan daha fazla sahip olmak isteği duymayacağı bir hoşnutluk armağanı olacaktır.¹²⁸

Çok iyi! Fakat bu arada Avrupa yalnız Avrupalı değil, Asyalı barbarlarca da bir engelle karşılaşmadan yağma edilmişti. Hunlardan Attila, savaşçı sürüleriyle Rus steplerinden Avrupa'ya girmiş, bugünkü Budapeşte yakınlarında harika bir barbar başkenti kurmuş ve 453'te ölümüne kadar kıtanın yarısını dolanmıştı. Vandallar İspanya'dan Afrika'ya geçtiler, onları Vizigotlar izledi ve İspanya'da Vizigot Krallığı kuruldu. Romalıların terk ettikleri Britanya'ya Germen Jutlar, Angıllar ve Saksonlar girdi. Franklar Galya'ya yerleştiler, buraya adlarını verdiler: Fransa. Roma Hıristiyanlaşmış Germen subayların yönetiminde kaldı. Eylül 476'ya kadar bir dizi zavallı kukla imparator tahta çıkarıldı ve düşürüldü, sonra uzun, sarışın Odoakr hükümeti kendi eline aldı ve sonraki 324 yıl Batı'da imparator olmadı. Bir başka Germen, Charlemagne MS 800'de Yılbaşında güneş tacını başına koyana kadar. Papa III. Leo, Roma'da Saint Peter Kilisesi'nde Ahura Mazda'nın ışınlı simgesini Charlemagne'a verdi.

¹²⁸ Augustine, *De Civitate Dei*, Kitap 22, bölüm 30.

IV. KISIM

BÜYÜK İNANÇLARIN ÇAĞI

Avrupa ve Doğu Akdeniz'in Diyalogu

Traianus'un (h. 98-117) ve halefi Hadrianus'un (h. 117-138) iktidarları süresince Roma mimarisinde kubbe ve kemer formları görünmeye başladı. Bunlarla, Spengler'in tanımladığı gibi, yükselen Levant'ın dünya görüşü ortaya konur. Onun sözleriyle, 'Penteon... *bütün, camilerin en eskisidir*'.¹ Aynı zamanda, imparator büstlerinde gözlerin bebekleri yapılmaya başlandı, oysa eski Klasik heykelcilikle gözler boş bırakılırdı. İçteki bir ruhun mekâna bakışı söz konusu değildi.² Yunan tapınaklarının içinde yalnız bir hücre olması, fakat dışarısının sütunlarla işlenmesi gibi, iç mekânın tanınmaması yalnız dışarısının fizikselliğinin bilinmesi, (yine Spengler'in sözleriyle) Klasik insan için, 'Gövde tapınağının da içinin olmaması'dır.³

Cami ise, tersine, içerisidir. Dünya mağarasının mimari kuruluşu, Levanten zihne evrenin ruhsal formunun uygun simgesi olarak görünür. 'Küresel ve poligonal formların beceriklilikle uyumlaştırılıp yorumlanması', Spengler'in yazdığı gibi, 'taştan bir yüzeye öylesine yerleştirilmiş bir yükür ki, gökte uçuyormuş gibi görünür; yine de, içerisini çıkış bırakmadan kapatır. Bütün mimari çizgiler saklanmış, soluk bir ışık bırakılmıştır. Kubbedeki küçük bir açıklıktan giren ışık değişmez bir şekilde içeri girmeyi vurgular. Bu sanatın usta eserlerinde gördüğümüz özel-

¹ Spengler, *age*, c. I, s. 211.

² *Age*, c. I, s. 329.

³ *Age*, c. I, s. 225.

likler bunlardır: Ravena'da St. Vitale, İstanbul'da Ayasofya, Kudüs'te Ömer Camisi.⁴

Huşu veren, her yeri kaplayan sınırlı zaman ve mekân anlayışı, bir tür Alaeddin mağarası gibi ışık ve karanlık, iyilik ve kötülük, merhamet ve inat, can ve ruhun, tarih yerine, tanrısal ve şeytanlıkla harekete geçen öğelerin peri masalını yaratmak için, Levant'ın büyük mitolojilerini doldurur (ister Yahudilik, Zerdüştlük, Mithraizm, Maniehizm, Doğu Hristiyanlığı, Neoplatonizm, Gnoztisizm, son dönem Klasik Gizemleri veya İslam olsun). Bu dünyada bireyin bilgi dünyası, hiç de bireye ait değildir, büyük bir organizmanın bir parçası veya organıdır. Aynı Pavlus veya Augustine'nin Mesihin Yaşayan Gövdesi anlayışlarında olduğu gibi. Her varlıkta, bütün dünya mağarasında olduğu gibi iki zıt, her yere yayılan Can ve Ruh ilişkisi vardır. İbranice *ruach* ve *nephesh*, Farsça *ahu* ve *urvan*, Mandaean *manuhmed* ve *gyan*, Yunanca *pneuma* ve *psyche*.

"*Ruach*" Spengeler'in belirttiği gibi 'rüzgâr' demektir, *nephesh* ise her zaman şu ya da bu yolla gövdeye veya dünyaya aittir, aşağıda, kötü, karanlık olanı belirtir. Çabası 'yukarı' doğrudur. *Ruach* kutsal olana, yukarıya, ışığa aittir. İnsandaki etkisi, indiğinde, Samson'un kahramanlığı gibi olur. İlya'nın kutsal gazabı, yargıcın aydınlatması (Süleyman'ın yargılanması) ve her türlü kutsallık ve vecddir. Taşar'.⁵

Yeni gelişen kültürün yabancı kalıtım formlarında belirmesi, Roma mimarisindeki kubbelerde ve Roma portrelerindeki gözlerde temsil edilmesi gibi, Spengier tarafından 'aldatıcı şekil' terimiyle adlandırılmıştır. Mineralojiden türetilen sözcük aldatıcı dış şekilleri anlatır; 'sahte biçim'i, başka bir cismin dış etkilerini taşıyan bir kaya yangındaki kristalin iç nitelikleri gerçekte başkadır. Spengler şöyle tanımlar:

"Tarihsel sahte biçim terimiyle, eski yabancı bir kültürün genç bir kültürün ülkesinde varlığını, bu ülkede doğan genç kültürün yalnız saf, özel ifade biçimleri bulamayışını değil kendi bilincini bile geliştiremeyişini anlatmak istiyorum. Bütün bunlar genç ruhun

⁴ *Age*, c. I, s. 200.

⁵ *Age*, c. II, s. 234.

derinliklerindeki eski kalıplardan kaynaklanır, genç duygular bu-
nak eserlerde sıkışır, kendi yaratıcı gücüyle yükseleceğine, bir cana-
vara dönüşen nefretle uzaktaki bir güçten nefret eder'.⁶

Levanten kültür örneğinde bu durumun, başlangıçtan sonuna
kadar geçerli olduğunu göstermiştir. En eski filizlenme döne-
minde eski Babil uygarlığının içinde kalmıştır. İkincisinde MÖ
529'dan itibaren Ostrogotlar kadar ilkel küçük bir İran kabilesi-
nin diktatörlüğü iki yüzyıldan fazla sürmüştür. İskender'in zafe-
rine kadar. Zayıflamış Babil halklarının sonsuz ezilmesi üstüne de
bu zafer kurulmuştur. 'Fakat MÖ 300'den sonra, Sina ve Zagros
dağları arasındaki bölgede Aramca konuşan genç halkların uyanı-
şı yayılıp gelişmeye başlamıştır. Tam da bu dönemde gelen Ma-
kedonyalılar, Hindistan'dan Türkistan kadar uzak bölgelere bile,
ince bir Klasik uygarlık tabakası örtmüşlerdir. Pompeius'un Su-
riye'deki ve Augustus'un Actium'daki (MÖ 30) zaferleriyle Ro-
ma'nın ağır togası ülkenin üstüne düşmüştür. Ve bundan sonra,
Levanten düşünce ve duygular, yüzyıllarca, İslamın gerçek bir
patlamasıyla -İranlı Sasani krallarının kurtarılmış ülkesi dışında-
yeni bir biçim kazanana kadar, bilim adamlarımızın ısrarlı yanlış
yorumlarıyla, kendi Avrupa uygarlığımızın klasik aşamasıyla Go-
tik aşaması arasında uzun bir geçiş dönemi olarak tanımladıkları
biçim içinde ifade edilmek zorunda kalmıştır.

Spengler, Mecusi kültürünü gözlemleyebilen tek tarihçi ola-
rak görülmektedir:

'Mecusi kültürü coğrafi ve tarihsel olarak en yüksek kültür-
lerin tam ortasındadır. Mekân ve zaman olarak başkalarıyla iliş-
kisi olabilecek tek noktadadır. Tarihsel yapısını bu nedenle, an-
cak iç yapısını gizleyen dış kalıpları tanıyarak, tarihe ilişkin dün-
ya görüşümüzden arındırarak anlayabiliriz. İşte şu anda bilmedi-
ğimiz de bu iç yapıdır. Jeolojik ve filolojik yargılarla ve Batı araş-
tırmalarını bir dizi dallara bölen çağdaş eğilimlerle -her biri öte-
kinden yalnızca materyal ve yönetimleriyle değil düşünme bi-
çimiyle ayrılır- büyük sorunlar görülemeden kalmıştır. Bu olay-
da özelleşmenin sonuçları bütün ötekilerden daha ağır olmuştur.

⁶ *Age*, c. II, s. 189.

Tarihçiler Klasik filolojinin egemenliği altında kalmışlar ve Klasik dili Doğu araştırmalarının sınırı yapmışlardır. Böylece de, sınırın iki yanındaki gelişimlerin derindeki birliğini anlamakta başarısız olmuşlardır. Oysa bu birliğin ruhsal bir varlığı yoktur. Sonuç 'Eski', 'Orta' ve 'Çağdaş' tarih perspektifleridir, bunlar Yunan ve Latin dillerinin kullanımıyla tanımlanmıştır. Eski dil uzmanlarınca, onların 'metinleriyle' Aksum, Saba, hatta Sasani diyarına bile girilemez. Sonuç olarak da bunlar 'tarihte' hiç olmamışlardır. Edebiyat araştırmacısı (aynı zamanda filolog), dilin ruhu ile yapıtın ruhunu karıştırır. Arami bölgesindeki bir ürün eğer Yunanca yazılmışsa veya yalnızca Yunancası kalmışsa hemen 'Son dönem Yunan edebiyatı' içine yerleştirir, bu edebiyatı da özel bir dönem olarak sınıflandırmaya devam eder. Başka dillerdeki akraba metinler de kendi bölümünde değerlendirilir ve aynı yapay yolla başka edebiyat gruplarına sokulur. Bütün kanıtların en güçlüsü de bir edebiyat tarihinin dil tarihiyle çakışmadığını gösterir. İşte, gerçekten, Mecusilerin ulusal bir edebiyatı vardır, özde aynıdır, fakat değişik dillerde yazılmıştır; başkalarıyla birlikte Klasik dillerde de. Çünkü Mecusiler gibi bir ulusun ana dili olamaz. Talmud, Maniheist, Nasturi, Yahudi ve hatta Neopythagorasçıların ulusal edebiyatı vardır, ama Helenist veya İbrani edebiyatı yoktur.

Jeolojik araştırma değişik Batı-Avrupa inançlarına göre alt-bölgelere ayrılmıştır. Hristiyan teolojisi içinde de, Batı ve Doğu 'filolojik' sınırları doğmuştur ve hâlâ da geçerlidir. Pers dünyası İran filolojisinin alanına girer ve Avesta metinleri Aryan diyalektliğiyle düzenlenmemiş olmalarına karşın, onunla yayıldıkları için koca konu, İndolojistlerin küçük bir dalı durumuna gelmiştir. Hristiyan teolojinin alanından da bütünüyle çıkmıştır. Son olarak, Talmud Yahudiliği, İbrani filolojisi Eski Ahit uzmanlığıyla çakıştığından beri, ayrı bir araştırmaya bile konu olmamış, tersine tamamen *unutulmuştur*. Ana din tarihleri, benim de öğrendiğim her Hint mezhebini (çünkü folklor da uzmanlık konusudur) ve her ilkel zenci dinini inceleyebilmektedir. Bilim adamlığının, büyük görevi tarihsel araştırmaya hazırlanışı bugün bu durumdadır.⁷

⁷ Age, c. II, s. 190-91.

Çalışmamızın geri kalan bölümünde, geniş çizgilerle, sayısız geleneklerin en önemlilerine bile dokunmadan, iki büyük ruhsal dünyanın Levant'ın ve Avrupa'nın karşılıklı ilişkisini inceleyeceğiz. Karşılıklı renkli bir karışıklık ve yanlış anlama ile burada iki zıt aldatıcı-şekil görünmektedir. Birincisinden Spengler bize söz etti. Levanten formların Helenist-Roma formül tabakası altında filizlenmesi, ikincisi de, Levant'ın intikamı olarak adlandırılabilir: Pavlus Hristiyanlığının bütün Avrupa kültür alanına yayılışıyla yerel Kelt ve Germen varlık anlayışı, deneyim görüşü ifadesini ve desteğini, ancak yerli duygu ve dürtülere yabancı, zıt ve hatta yapısı zıt terimlerle ifade edebildi. Kurtulan Levanten ruhunun geç, fakat güçlü deyişi, canlı kesin İslam zaferiyle yedinci yüzyıldan sonra duyulacaktır. Avrupa'nın kurtuluşu da çifte zaferle, Reformasyonla bireysel bilincin ve engelsiz bilimin, Rönesansla canlanan hümanizmle birleşmesiyle görülecektir. Kuşbakışı bir araştırma yapacağız; önce Levanten eyaleti, sonra MS 1350'ye kadar Avrupa'yı inceleyerek eski aldatıcı-şeklin çatlayıp ayrıldığı yerden başlayacağız. Amacımız birkaç özellikli biçimle her ulusal düzenin ana çizgilerini ve olası gelişimlerinin üstündeki çarpıtıcı gücü ortaya çıkarmak olacak.

VIII. BÖLÜM

Haç ve Hilal

1. MECUSİLER

İran'da dinin Part dönemine ilişkin neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Yunan Selevkoslar (MÖ 312-64) döneminde İskender'in Doğu ve Batı evliliği ideali genelde gerçekleşiyor gibi göründü. Yine de gelişen yeni Levant'ı tek bir saltanat içinde tutmak mümkün olmadı. MÖ 212'de Baktria'daki Makedon bir yönetici, Euthydemus bağımsız bir devlet kurmayı başardı.¹ Filistin, dört yıl kadar sonra Makabilerle ayaklandı. Sonra Roma, batı eyaletlerinden sarkmaya başladı. Bu yıllarda Partlar veya Arsakidler diye bilinen yerli hanedan Partya'da (Doğu İran) ayaklandı. Biraz belirsiz şekilde aşiret başkanı Arsakes tarafından (MÖ 250) kurulan devlet iki kardeş, Pharaates I (h. 175-170) ve Mithradates I (h. 170-138) tarafından güçlendirildi. Her yanda sürekli savaşılmasına karşın -kuzey ve doğuda İskitler, Baktriahlar ve Kuşhanlar, batıda önce Selevkoslar sonra iki yüzyıl Roma, sert hanedan MS 226 yılında içeriden bir hanedan- Sasaniler tarafından yıkılana kadar her yerde sınırlarını genişletti. Sasaniler de 641'de İslam tarafından yıkılana kadar yaşadılar.

Denkart'ta, son dönem altıncı yüzyıldan kalma Sasani eserinde, MS birinci yüzyıl şöyle anlatılıyor:

¹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 306-308.

Arsakid Valakş (Vologases I, h. MS 51-77) bütün eyaletlere bir ferman gönderilmesini emretti. Avesta ve Zend'den ortaya çıkan her ne olursa olsun korunmasını ve onların ve onlardan çıkan her türlü öğretinin gerçek olduğunu bildirdi. İskender'in ölümüyle Makedonyalıların yağmacılık ve çapulculuğuyla doğan karışıklık ve belirsizlikle bunlar dağılmış da olsa, yazılarla veya yetkin kişilerin belleklerinde korunmuş olmalıydılar.²

Genelde Part dönemi boyunca güçlü bir Helenleşme eğilimi sürdü. Fakat bu bildiriyle Mecusi Zerdüşt canlanması da başlıyor. Sasani döneminde ise güçlendi ve zorla uygulandı. Yani hanedanın kurucusu Ardeşir I (h. MS 226-241) hemen imparatorluğunun dinsel kalıtımını, türdeş olmayan halkını kaynaştıracak bir Ortodoksluğun kurulması düşüncesiyle elden geçirdi. Bu görevin yerine getirilmesi için de Zerdüşt din adamlarından birini, Tansar'ı seçti. Tansar'ın çalışmaları Denkart'ta kaydedilmiştir:

'Papak'ın oğlu Haşmetmeap Şahlar Şahı Ardeşir, dinsel yetkili olarak Tansar'ı izleyerek, bütün dağılmış bulunan bilgilerin (daha önce Valakhsh'ın topladığı) tahtında toplanmasını emretti. İşe koyulan Tansar, öteki metinleri eleyip bir tanesini seçti ve şu hükmü yayımladı: Mazda'ya inanların dinine ilişkin bütün yorumlar bizim sorumluluğumuzdadır; artık onları ilgilendiren bir konuda bilgi eksikliğimiz yoktur.'³

Hristiyan akımın biçimlenişi gibi Ortodoks bir Zerdüştlük de oluşuyordu. Fakat Zerdüşt kalıtımının Mecusi rahip Tansar'la gerçekleştirilen canlanışına karşılık, çağın en büyük bilgesi ve vaizi Babilli Peygamber Mani'nin (MS 216?-276?) öğretisi rakip olarak ortaya çıktı. Zerdüştlüğün, Buddhizm ve Hristiyan-Gnostik düşünceyle sentezini yapan Maniheizm bir zaman Şahlar Şahının basit Zerdüşt efsanesinden çok daha birleştirici bir güç olarak görüldü. Hanedanın ikinci monarkı Şapur I (h. 241-272) bile, geniş görüşlü biri olarak ondan etkilendi. Metinden devam ederek okuyoruz:

'Ardeşir oğlu Şahlar Şahı Şapur Hindistan, Bizans imparatorluğu* ve öteki ülkelerdeki dinle ilgili bulunan dağılmış yazıları

² Denkart 412, Zaehner, *age*, s. 175-76'dan.

³ *Age*.

* Bizans İmparatorluğu henüz kurulmamıştı. Metinde bu terimin kullanılması anakronizmdir.

toplattı. Bunlar tıp, astronomi, hareket, zaman, mekân, varlık, yaratılış, oluş, ölüm, niteliksel değişim, mantık ve öteki sanat ve bilimlerle ilgiliydi. Bunları Avesta'ya ekledi ve Kraliyet Hazinesinde güzel bir nüshanın saklanması emretti. Ve her türlü akademik disiplinin Mazda'ya inananların dini temelinde incelenmesi olasılığını araştırdı.⁴

MS 242'de inancını yaymaya başlayan Mani'ye Şapur'la görüşme izni verildi ve kendisine istediği yerde vazetme özgürlüğü sağlandı. Bir dönem Şahlar Şahının da Maniheist öğretiyle ilgilenildiği anlaşıyor. Ama bu liberal görüşlü monark MS 272'de öteki dünyaya göçtü ve peygamber, vazının on üçüncü yılında, izleyen ikinci şah Behram I (h. 273-276) tarafından, başkentte, tam Levanten bir biçimde, sapkınlık öğrettiği gerekçesiyle asıldı, efsanesine göre Mesih gibi çarmıha gerildi.

Şapur'un ölümünden sonra Mecusi tepkisi, onun Helenist dünya görüşüne ve hümanizmasına karşı, kendi rahibi Karter tarafından örgütlendi. Mani'yi sorgulayıp mahkûm eden de oydu. Profesör R.C. Zaehner yakınlarda çıkan eseri *Zerdüştlüğün Şafağı ve Tan Zamanı*'nda:

'Zerdüştlük, fanatik ve baskı yapan bir din olarak ilk kez onun zamanında görünüyor. Soruşturulan mezheplerin sayısı, Sasani krallarının imparatorluklarını kaynaştıracak birleştirici bir güç ararken ne kadar haklı olduklarını gösteriyor. Yalnız Yahudilerin, Hristiyanların, Maniheistlerin değil, Mandayyacıların, Buddhistlerin ve Brahmanların da Karter tarafından suçlandıklarını görüyoruz... Karter, 'sapkınlık ve dinden dönenler propaganda için değil tanrıların ritleri ve Mazda'ya inananların dini için Mecusi topluluğu içinde saklandı, fakat ben onları cezalandırdım, ve azarladım ve onları yerleştirdim' diyor.

Yani din birliği zorlanmıştı ve bu birliğin kesinlikle itici ve Mazdacı bir çizgide olması gerekiyor. Karter'in siyaseti, birkaç zayıf kraldan sonra Şapur'un kişisel dinsel siyasetine karşı bir tepki olarak görülmeli.⁵

⁴ Age, s. 176.

⁵ Age, s. 186.

Şu toplumbilimsel ilkeyi formüle edeyim; daha önce Helenizmin gücüne karşı geliştirildiğini gördüğümüz Makabici tepki, bu kez Mecusi tepkisinde görülüyor; organik kimyanın 'hoşgörü' terimiyle: Bir sistemin, belli bir besin veya ilacı belli bir dereceye ve zamana kadar özümleyebilen yapısal kapasitesi yararlı görülebilir, fakat bundan ötesi dayanılmaz olur ve kendiliğinden dışarı atılır.

Bir devletin, yöneten elitin kutsal değerler olarak bir inanç sistemini kararlaştırıp yurttaşlarına zorlamadan ne kadar yaşayabileceği noktasını tartışmadan, Levant tarihinde bu tür toplumsal sahte-dinlerin çok çeşitli olduğunu, yani en saf biçimiyle incelenebileceğini gözlemleyelim. Ve bir kez bu başladı mı güç ve terörle büyür ve zorlanan, bozulan etkenlerin gittikçe gelişen etkileşimiyle ikinci bir doğal yasa işlemeye başlar, yani baskıya sunulan tanrılar, şeytanlar durumuna gelir. Bu, bilinçle baskı altına alınıp tanınmayan ve özümlemeyen psikolojik ve toplumsal etkenlerin özerkleşmesi ve sonuçta geçerli sistemden ayrışması demektir.

Denkart'taki bir sonraki cümleden, Şapur II zamanında (310-379) -Constantinus, Saint Augustinus ve Büyük Theodosios'un tam çağdaşı- Ortodoks anlayışın sapıklık diye nitelendirdiği tepkinin tamamen geliştiğini öğreniyoruz. Ve şimdi büyük dindar Aturpat'tır. Profesör Zaehner, 'Pehlevi kitapları Ortodoksluğun oluştuğu zamana bakıyorlar. Aturpat sınavdan erimiş metalle geçti ve her türlü mezhep ve sapkınlıkla mücadelesinden zaferle çıktı' diyor.⁶ Denkart'a göre:

'Ohrmazd oğlu Şahlar Şahı Şapur (Şapur II) bütün öğretileri incelemek için her yerden insanları topladı, tartışma nedenleri ortadan kaldırılacaktı. Aturpat tutarlılığıyla kendi görüşünü bütün öteki mezheplerin, öğretilerin ve okulların temsilcileri karşısında haklı çıkarınca, aşağıdaki anlamda bir bildiri yayımladı: 'Dünyada Dinin ne olduğunu gördükten sonra hiç kimse yanlış dinine terk edilmeyecektir ve gayretle herkesi geçeceğiz'. Ve böyle de yaptı!'

Ama -kimsenin şaşmayacağı gibi- imparatorluğa yönelik sağ ve sol sapkınlık tehlikesi, iki yüzyıl sonra Hüsrev I (Chosroes) (h.

⁶ Age, s. 187. *Shikand-Gumanik Vichar* 10.70-71.

⁷ Age, s. 176. *Denkart* 413.

531-579) döneminde hâlâ sınır tanımıyordu. Hüsrev I, Hristiyan eşdeğeri Iustinos (h. 527-563) ile çağdaştı ve sorunlarıyla, çözümleriyle yaklaşık olarak aynıydı. Onun zamanında düzenlenmiş olan Denkart'tan alacağımız son metinle bitireceğiz:

Kavat'ın (Hüsrev I) oğlu şimdiki Haşmetmeap Şahlar Şahı Hüsrev (II), sapkınlık sorununda dinin esiniyle sapkınlık ve dinsizliği yok edip dört kast düzenini güçlendirdikten ve tartışmaları özendirdikten sonra, eyaletlerin kurultayında aşağıdaki bildiriye yayımladı:

Mazda'ya insanların dininin doğruluğunu tanıtmıştır. Akıllı insanlar onu dünyada tartışmayla kurabileceklerine güvenebilirler. Fakat etkili ve geliştirici propaganda çok fazla saf düşünce, söz, iş ve eylem ve İyi Ruhun esini ve Tanrıya inançla mutlak Söze uyuşmaya dayandırılmamalıdır. Ohrmazd'ın (Ahura Mazda) baş Mecusisinin ilan ettiğini biz de ilan etmeliyiz; çünkü aramızda onların ruhsal kavrayışı olduğu gösterilmiştir. Ve onlardan öğretinin hem ruhsal kavranışını hem de dünyada fiilen uygulanışını öğretinin tam olarak sergilenmesini istiyoruz ve istemeye devam edeceğiz, bunun için de tanrıya şükrediyoruz.

Çok şükür, ülkenin iyi hükümeti, İran diyarında Mazda'ya inananların dinine dayanıyor; bu öğreti bu ülkenin tamamında bizden öncekilerin biriktirdiği bilginin sentezidir. Bizim başka inançta olanlarla bir çekişmemiz yoktur, çünkü biz hem sözlü gelecekte hem yazılı kayıtlarda Avesta diline sahibiz, kitaplarda ve anılarda ve şerhler yoluyla kaba terimlerimizde, kısaca Mazda'ya inananlar dininin özgün dehasının tamamına sahibiz. Bunun yanında, Mazda'ya inananlar dinine yabancı belirsiz öğretiler dünyanın her yerinden buraya ulaşıyor; daha fazla inceleme ve çalışma, Mazda'ya inananlar dinine yabancı bilginin, özümlemesinin ve eğitimin yapılmasının, çok fazla inceleme yapmış ve düşünmüş, ayinlerin anlatışını geliştirmiş, çok dikkatli ve keskin zekâlı, soylu, şerefli ve en iyi Mecusilerden daha fazla yurttaşlarımızın refah ve zenginliğine katkıda bulunmayacağı kanıtlanmıştır. Bu nedenle Avesta ve Zend'in büyük gayretle ve hep yeniden öğrenilmesini kararlaştırıyoruz; onlardan öğrenilenler yurttaşlarımızın bilgisini verimli biçimde ve değerli şeylerle artıracaktır.

Yaratıcının, ruhsal varlıklarının gizeminin, Yaratıcının yaratışının yapısının, öğrenilmesinin olanaklı olmadığını ya da tamamen öğrenileceğini söyleyenler, yetersiz bilgiye sahip olmalı veya serbest düşünceli olmalıdırlar. Gerçeğin dinsel esin ve benzetmeyle anlaşılmasının olanaklı olduğunu söyleyenler gerçeğin araştırmacıları olarak kabul edileceklerdir. Öğretiyi açıkça yorumlayanlar, dinde akıllı ve deneyimli kabul edileceklerdir. Ve bütün bilginin kökeni dinin öğretisi olduğuna göre, bu yolda konuşan bir insan, öğretisini Avesta esininden almıyorsa bile, akıllıca konuşuyordur. Yani o da dinle uyumlu konuşuyor kabul edilecektir, çünkü dinin işlevi insanoğullarına bilgi vermektir'.⁸

2. BİZANS

Spengler, 'klasik insan tanrılarının önünde onlar da birer insanmış gibi dururken' diyor, 'Mecusi tanrısı belirsiz, anlaşılması zor bir güç olarak yukarıdan gazap veya merhamet saçar veya uygun gördüğünü karanlığa gömer, uygun gördüğü ruhu ışığa yükseltir'. Bireyin isteği, düşüncesi basitçe anlamsızdır, çünkü 'istek' ve 'düşünce' insandan öncel değildir, onun üstünde tanrının etkisinden ibarettir. Sık ifade edilen ve özünde hiç değişmeyen bu sarsılmaz kökduygusuyla, dünyada hiçbir dönüşüm, aydınlanma veya ince ayrımlar olmadan, bu durumu karışıklıktan mutluluğa çevirecek Kutsal Aracı düşüncesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bütün Mecusi dinleri bu düşünceyle birbirlerine bağlanır ve bütün öteki kültürlerden ayrılır'.⁹

Mecusi dünyasının Zerdüş bölümünde, mücadele eden mezheplerin anahtar sorunu Angra Mainyu ile Ahura Mazda'nın ilişkisindeki ayrımlarıdır. Karanlık gücünün, ışığın varlık ve kaynağıyla ilişkisi. Başka deyişle, kötünün kökeni ve nihai yapısı. Hristiyan cemaat içinse, öte yandan, temel uyuşmazlık düğümü Vücut bulma sorunudur. İnsanoğlunu kurtarmak için zaman, madde ve günah diyarına giren Arabulucunun yapısıdır. İznik Konsilini izleyen bir dizi acil toplantıda herkesin ayrıldığı veya

⁸ Age, s. 176-77, Denkart 414-415.

⁹ Spengler, age, c. II, s. 235-36.

birleştiği konu buydu. Konuyu ince ayrıntılarına kadar yinelemenin gereği yok. Fakat teolojik bir tartışma olarak 'bu dünyadan değildi' denilişindeki açıkça siyasal olan kararın gücüne birkaç sayfa ayırmak gerekiyor. Çünkü her zamanki Levanten fikir oydaşması düşüncesi (sonradan da tartışılmaz gerçek olarak kabul edildiği gibi) Hristiyan öğretilerdeki işlevini bu konsillerin tarihinde en açık biçimde ortaya koyuyor.

Tartışmada dört önde gelen parti vardı: 1. Büyük Mısır İskenderiye teolojik okulu (genç diyakoz Athanasios İznik konsilinde raportör olmuş ve Athanasios Amentüsü yayımlanmıştı⁷). Mesih'in *kutsallığı* üstünde duruyorlardı. Çekişmenin bu aşamasında okul iki güçlü piskopos tarafından temsil ediliyordu, Kyrillos ve Dioscorus. İlki azizler derecesine sokulurken, aynı düşüncüyü savunan ikincisi aforoz edilecekti; 2. Mesih'in insanlığını savunan Kapadokya-Suriye-Antakya okulu. Öncelikle büyük sapkın Nestorius tarafından temsil ediliyordu. Nestorios Aziz Kyrillos tarafından mahkûm edilecek ve yok edilecekti; 3. İstanbul'daki. Yeni veya İkinci Roma'daki imparator, en büyük amacı da imparatorluğunu böyle bir tartışmayla dağılmaktan korumaktı; ve 4. Roma'daki tahtında Papanın kendisi, Petrus tarafından kurulma iddiasıyla kendi görüşünün önemini ortaya koymak için mücadele ediyordu. Petrus'un bütün havarilerin başı olması gibi Papa da şimdi bütün piskoposların başı olmalıydı. Fakat piskoposların büyük çoğunluğu artık Levantendi ve Roma da imparatorluk yönetiminin merkezi değildi.

BİRİNCİ AŞAMA (370-431)

Anlaşmazlığın ilk büyük aşaması Laodiceai'nin (Antakya'nın hemen güneyinde bir kent) etkin Ariusçu karşıtı piskoposu Apollinarius MS 370'lerde bir soruna çözüm bulunmasını önerdiğinde ortaya çıktı. Sorun şuydu, eğer bütün insanlar günahkârlarsa ve Mesih günahkâr değilse, Mesih gerçekten insan olamazdı. İyi piskopos Apollinarius'un yanıtı şuydu: Mesih'te insan ruhu-

⁷ Bkz. s. 380.

nun yerini Logos, ete bürünmüş Kelam almıştı, ama insan ruhu da Logosun sûretinde yaratıldığına göre (Tekvin 1:28) Mesih daha az değil daha fazla insan'dı, farklı insan olsa da. Logos ve insan yabancı varlıklar değildir, fakat özünde birbirlerine bağlıdırlar ve bir anlamda, biri olmadan öteki tam olamaz.¹⁰

Bu, becerikli bir yanıttı. Fakat tartışmayı yatıştıracağına kı-
zıştırdı. Apollinarius'un kendisi de, neredeyse Kurtarıcının görü-
nüşünün hayali olduğuna inanan Gnostiklerin yanına düştü.* Büt-
tün Hristiyanların katıldıkları İstanbul'da 381'de yapılan İkinci
Konsil'de mahkûm edildi ve dokuz yıl sonra öldü. Tartışması ise
428 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Nestorius İstanbul/Konstanti-
nopolis piskoposu oldu. Mesihin insan yönünün ağırlık taşıdığı
Antakya'da eğitim görmüş olan İkinci Roma'nın yeni piskoposu,
Meryem'in Tanrı'nın (qeotokos) annesi olmadığını savundu. Mer-
yem Mesihin yalnızca insan yönünün annesiydi. 'Ben Tanrının
iki veya üç aylık olduğunu söyleyemem' ve 'Evet Bakire'yi bir
tanrıça yapmayalım' dediği söylenir.

Bu noktada İskenderiye'nin ulu piskoposu Kyrillos, elinde İs-
tanbul tahtına, İmparator Theodosios II'ye (h. 408-450) seslenen
bir dizi mektupla tartışmaya katıldı. İmparatora 'Tanrının dün-
yadaki imgesi', en büyük kızkardeşi Pulcheria'ya, imparator ço-
cukken eğitimini üstüne almış olan ve küçüklüğünde tahta ve-
killik eden prensese 'en dindar prenses' diye hitap ediyordu. Kız
kardeşine kendi otoritesine karşı çıkmayacak bir eş seçmiş ve
kendisiyle birlikte bütün kız kardeşlerini hem cennette iyi bir yer
için hem de imparatorluğun sarayında rakipsiz bir otoriteyi sür-
dürmek için ebedi bakireliğe adamıştı. Hanımlar saflıklarını su-
naklara çiçek yerleştirmekle ve din adamlarıyla ve harem ağa-
larıyla toplanıp fikir alışverişi yapmakla sürdürüyorlardı.

İskenderiyeli Kyrillos bu hanımlara ve erkek kardeşlerine
mektuplarında sayısız yetkiliden alıntıyla θεοτοκόδ terimini haklı
görürken, Nestorius'a mektubunda onu Nikaia (İznik) amentü-
sünü anlamamakla suçladı. Kyrillos ile zamanın Roma'daki Pa-
pası Celestinus I (422-432) arasında da mektuplar gelip gitti. O

¹⁰ Gwatkin, "Arianism", s. 135-36.

* Bkz. s. 355-307.

zaman Roma'da kilise meclisi toplanarak Nestorius'u mahkûm etmiş, İskenderiye'de toplanan meclis de aynı karara varmıştı. Fakat Nestorius İstanbul'dan yüksek görüşlülüğüyle karşı aforizmalar çıkarttı. Bu noktada imparator olaya müdahale etti.

Theodosios II 431'de Efes'te, binlerce yıldır Anadolu'nun ana tanrıçası Artemis'in Asya'daki ana tapınağının bulunduğu, evrenin yaratıcısı ve dirilen tanrının annesi olan tanrıçaya adanmış kentte bir meclis topladı. Sarayın bakire sultanları kadar tanrıçanın etkisinin, toplanan piskoposların düşüncelerinde de sürdüğünü kabul etmemiz akıllıca olur. Bakire Meryem'in Θεοτοκοζ olarak tanındığı yer burasıdır; Antakya delegelerinin gelişinden beş gün önce Tanrının Anası olarak tanınmıştır. Nestorius katılmayı reddetmişti ve mahkûm edilerek görevinden alındı. O da Antakya grubuyla bir konsül topladı ve Kyrillüs'u mahkûm etti, fakat sonunda razı olmak zorunda kaldı. Mısır çölünde sürgünde, sonunda, görünüşte, tanınmış ulu bir çöl keşişinin, Senuti'nin elinden öldü.¹¹

Ama öğretisi kendi başına sürdü. Roma ve İstanbul'dan uzağa, doğuya yayıldı. İran'da Madras ve Pekin'de gelişti. Marko Polo (1254-1323) Mahanyana Buddhist keşişlerinin tapınaklarının bulunduğu kervan yolları boyunca Nasturi kiliselerine rastladı. Eğer zor olmakla birlikte henüz incelenmemiş bu alanda çalışacak biri olursa, Asya'nın alışveriş merkezlerinde zengin bir Buddhist, Brahman, Taoist ve Konfüçyüsçü, Maniheizt, Nasturi ve Zerdüştcü ikonografiye ve hepsinin aynı biçimde karşılandığı hoşgörüyeye rastlayacaktır.

İKİNCİ AŞAMA (448-553)

Vücut bulmanın yapısıyla ilgili ikinci büyük tartışma 448 yılında açıldı. Piskopos Kyrillos dört yıl önce ölmüştü, takdis edilerek; ve İskenderiye görüşünün görevini Dioscorus yüklendi. Tartışma yaşlı manastır rahibi Eutykhes, İstanbul yakınındaki zaviyesinden, söz kalabalığı ile Nestorios'a karşı çıktığında yeniden

¹¹ Alice Gardner, "Religious Disunion in the Fifth Century", *The Cambridge Medieval History*, c. I, s. 494-503 ve R.M. French, *The Eastern Orthodox Church*, Hutchinson's University Library, Londra, 1951, s. 23-33.

başlamıştı. Eutykhes, başka türde yanlışlar yaymakla suçlandı. Başkentte bir konsilin önüne çıkartıldı, kaba görüşünü açıkladı: Mesihin vücut bulmadan önce *iki yapısı* (Tanrı ve İnsan) bulunduğu, sonra *tek yapısı* olduğuna inanıyordu. Eutykhes mahkûm edildi ve saygınlığı kaldırıldı. Fakat imparatora, Papa Büyük Leo'ya (440-461) ve İstanbul keşişlerine başvurdu. Theodosios ilkinin görüşünü değiştirecek ikinci bir konsil topladı. İskenderiyeli Dioscorus başkanlık yapması için davet edildi. Fakat bu kez Papa Leo imparatora, Pulcheria'ya ve başka sayısız önde gelen kişiye yazmaya başladı. Şunları iddia ediyordu: 1. Eutykhes hatalıydı, 2. eğer bu konsil toplanacaksa onun yeri Roma'ydı, 3. kendisi Petrus'un halefiydi ve Kitaplarla birlikte tartışılan noktalarda görüş bildirme yetkisi kendisinini. Konsil 449'da toplandı. Ama Roma'da değil, Efes'te. Ve Leo değil, İskenderiyeli Dioscorus başkanlık etti. Leo üç delege gönderdi, bir piskopos, bir rahip ve bir diyakoz, fakat Kitabı okunmadı bile. Eutykhes'i mahkûm edenler mahkûm edildiler, yüz on beş piskoposun imzasıyla yaşlı manastır rahibinin Ortodoksluğu ilan edildi ve eski yeri iade edildi. Tek itiraz *-contradicitur-* papanın delege olarak gelen diyakozundan, Hilanus'dan geldi, o da canını kurtarmak için kaçtı ve felaket haberini Roma'ya götürdü. Leo da konsile, halen bilindiği adıyla, Soyguncu Konsili adını verdi.

Theodosios II, 450 temmuzunda attan düşüp Lycus ırmağında bel kemliğini kırarak ölünce, Pulcheria imparatoriçe ilan edildi. Gibbon, 'Romalılar ilk kez bir kadın hükümdara boyun eğdiler' diye yazıyor.¹² Pulcheria, bakireliğine saygı gösteren sağduyulu bir senatörle, Markianos'la evlendi. Markianos, imparator olarak onu, Papa Leon'un yeni bir konsil toplanması isteği yönünde destekledi. Fakat konsil beklendiği gibi Roma'da toplanmadı, İstanbul yakınında Kadıköy'de toplandı. Bu kez Papanın Kitabı etkili oldu, Dioscorus afroz edilerek sürüldü. Ama on yıl geçmeden İskenderiyeli kilisenin İstanbul'dan kopmasına neden olundu. İmparatorun atamalarına meydan okuyarak piskoposlar yerlerinden kıpırdamıyorlardı.

¹² Gibbon, *age*, bölüm XXXVI.

Böylece, bağımsız Koptik Monofizit (Tek Yapı) görüşü, Me-sihin Yaşayan Gövdesi'nden hızla ayrılıp yayılan bir dal olarak gelişti. Sayısız etkilerle bu görüşü biçimlendirenler içinde, Mısır çöllerinde görüşünü yayan Aziz Anthonios'la birlikte (251-356?) o zamandan beri etkinlikte bulunan birçok zahid vardır. Bazıları, örneğin Hindistan'ın bazı yogilerine benzeyen Stylittes'ler ve Dendrites'lerdi.¹³ Kendilerini sürekli hareketsizliğe mahkûm etmişlerdi, öncekiler sürekli eski tapınak harabelerinde sütunların tepesinde, ikinciler ağaç dallarında otururlardı. Otlayıcılar olarak bilinenler hayvanlar gibi otla beslenirlerdi. Başkaları kendilerini kayalara zincirlerdi. Bazıları da ağır boyunduruklar taşırldı. Yine de çoğu İskenderiyeli teologların açık bir desteğe gereksinimi olduğunda kalabalığa girerek 'Tek Yapı! Tek Yapı!' diye sloganlar atarlardı.

Kadıköy'deki hizipleşmeden sonra, Kıpti Monofizit Kilisesi, kendi bölgesinde, Avrupa anlayışından uzak bir görünüşle gelişti. Arap Denizi çevresinde incelenmemiş bir uygarlıkla bağıntılar kurdu; Habeşistan ve Somali, Hadramaut, Bombay ve Malabar. Örnek olarak, Etiyopya'nın kırk küsur monolitik Lalibela kiliselerinin ve onların Ajanta mağara-tapınaklarıyla olan ilişkisinin üstünde kim yazmıştır?¹⁴ Veya Aksum'daki efsanevi yılan kralı öldüren, Nahas veya Negus (Sanskrit *nagas* 'yılan, yılan-kral' ile karşılaştırın) Haile Selasie'nin atası kurtarıcıyı?¹⁵ Veya Leo Frobenius'un Sudan'dan Batı Nijer'e kadar izlediği İssa (Jesus) ve Pers ve Roma kralları efsanelerinin kökenini kim araştırmıştır?¹⁶ Hepsi, Katolik Kilisesi için olduğu kadar, çağdaş mitoloji bilimi için de kayıp bir dünyadır.

Kadıköy Konsili'nin tek getirdiği felaket Afrika'nın bilinmeyen kayboluşu değildi. Bizans ve Roma arasında da ayrılma başlamıştı. Hepsi imparatorlar tarafından toplanan, Levanten kent-

¹³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 277-278.

¹⁴ Imgard Bidder, Lalibela, *The Monolithic Churches of Ethiopia*, Thames and Hudson, Londra, 1959.

¹⁵ Ugo Monnerat de Villard, Aksum: *Ricerche di Topografia Generale*, Pontificum Institutum Biblicum, Rome, 1938, Enno Littmann ve Theodor von Lüpke, *Deutsche Aksum-expedition*, 4 cs., Georg Reimer, Berlin, 1913, "Legend of the Dragon King", c. I, s. 39.

¹⁶ Leo Frobenius, *Und Afrika Sprach...*, Vita Verlag, Berlin, 1912, s. 605-36.

lerinde düzenlenen ve Doğu'dan gerçekten yüzlerce piskopos gelirken Batı'dan yarım düzinenin geldiği Konsillerde Petrus'un görüşü neredeyse hiç rol oynamamıştı. Papanın, Petrus'un onuruna iddiaları basitçe küçümsenmişti. Ama şimdi Büyük Leo, boylu boslu ve kişilikli insan, sürüsünün çobanı olarak kentinin harabelerine dikilip, 451 yılında Roma kapısında Hunların Attila'sını karşıladı ve -açıklanmayan bir güçle- onun çekilmesini sağladı. Leo papalık iddiasını havada bırakacak biri değildi. Ve Doğu, onun büyüklüğünden haberdar olarak, Kadıköy'de ona XXVII. Yasa diye bilinen açıklamayla yanıt verdi. Theodosios konsilinin bulgularına da dayanarak piskoposlar aşağıdaki noktaya vardılar:

'Her şeyde kutsal Babaların kararlarını izleyerek ve yasanın doğruluğunu kabul ederek, şimdi okunan yasaya bağlı olan aziz Tanrının yüz elli piskoposu olan (İmparator Theodosios'un mutlu anısıyla, şimdi Yeni Roma olan imparatorluk kenti İstanbul'da toplanan) bizler, şimdi Yeni Roma olan İstanbul'un kutsal kilisesinin ayrıcalıklarına hükmederek inanıyoruz. Çünkü Babalar haklı olarak ayrıcalıkları Eski Roma'nın tahtına tanımışlardır, çünkü o imparatorluk kentiydi. Ve yüz elli dindar piskopos aynı anlayışla hareket ederek, Yeni Roma tahtına en kutsal ayrıcalıkları veriyor, iktidarla ve Senatoyla onur kazanan kentin, eski imparatorluk Roma'sıyla eşit ayrıcalıklar taşıdığı kararına varıyor ve kiliseyle ilgili sorunlarda da onun gibi ululanması ve onun yerini alması gerektiğine inanıyoruz. Pontus'ta, Asya'da ve Trakya piskoposluk bölgelerinde (şimdi azar geliyor), metropolitler ve yukarıda söylenilen piskoposlar barbarların içindedirler, kutsal İstanbul kilisesinin tahtı tarafından atanmalıdırlar. Yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinde her metropolit kendi eyaletinin piskoposlarıyla birlikte kendi piskoposlarını atamalıdır, fakat kutsal yasalarla da belirlendiği gibi, yukarıda denildiği gibi, yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinin metropolitleri İstanbul başpiskoposu tarafından atanmalıdır. Geleneğe göre her zamanki seçimler yapılmalı ve ona sunulmalıdır.'¹⁷

¹⁷ Gardner, *age*, s. 510-11.

Bizans'ın Tanrının Dünyadaki Krallığı düşüncesi, İsrail'in Eski Ahit'inde olduğu gibi siyasal, maddi ve somuttur. Musa'nın Harun için olduğu gibi, imparator da papazlar için, dünya tarihinde tanrının yasasının tek aracı olarak kavranılan bir konumdadır. Profesör Adda B. Bozeman'ın *Uluslararası Tarihte Siyaset ve Kültür'ün (Politics and Culture in International History)* ilişkisi üstüne yazdığı usta işi araştırmasında söylediği gibi, 'Bizans yapısının ek-seni, merkezi devlettir; bu anlayış ayrı, fakat iç içe geçmiş birçok hükümet kurumuyla gerçekleşir. Kurumlardan her biri kendi çevresine sahiptir, çünkü devletin bir yönünde etkinlik göstermek üzere tasarlanmıştır. Ama hepsi, kilise işleriyle ilgili olan da içinde, hükümetin nihai başarısının, önyargılı kuramlar ve imge-lerin yarattığı inanç dolu saygıdan çok, insanların kolay kanma-sının uygun biçimde yönlendirilmesine bağlı olduğu düşüncesiyle kurulmuştur.'¹⁸

Dahası, 'devlet genel olarak toplumun yüce bir ifadesi olarak kabul edildiği için, bütün insan etkinliklerinin ve değerlerinin onunla doğrudan ilişki kurması istenmiştir. Bu bilginin kendi ya-rarı için değil, fakat devlete hizmet için edinilmesi anlamına gelir. Gerçekten, inanç gibi eğitimin de siyasal bir değeri vardır'.¹⁹ Yal-nız inanç da değil, inancın mitolojisini, yarattığı huşuyu ve hiz-met etme arzusunu da eklemeliyiz.

Robert Eisler, Avrupa'da ve dünyadaki kraliyet giyim ve taç-ları simgeleri üstüne ansiklopedik çalışmasında, Bizans'a giden bir gezginin yazdıklarından kralın huzurunda gördüklerini tanımla-dığı bölümü alıntılar:

'İmparatorluk tahtının yanında pirinçten, yaldızlı bir ağaç duruyordu Ağacın dalları sayısız pirinçten, yaldızlı kuşla doluy-du. Her kuş cinsine göre, bir nota çıkarıyordu. Ve imparatorun tahtı öyle düzenlenmişti ki, bir alçak, bir yüksek, bir göklere çık-mış görünüyordu. İki kocaman, tunç mu, ahşap mı bilmediğim aslanla korunmuştu, fakat her yerleri altın kaplıydı ve kamçı gibi kuyrukları, açık çeneleri, kıpırdayan dilleriyle kükreme sesleri

¹⁸ Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in Internationale History*, Princeton University Press, Princeton, 1960, s. 327.

¹⁹ *Age*, s. 322.

çıkarıyorlardı. İmparatorun önüne götürüldüm. Benim gelmemle cinslerine göre kuşlar ötüp aslanlar kükreyince, ne huşuyla ne korkuyla sallandım. Saygıyla üç kez yere kapandıktan sonra başımı imparatora kaldırdım ve oturduğumu gördüğüm orta yükseklikteki döşemeyi bu kez tavana yakın gördüm. İmparator değişik elbiseler içindeydi. Bunun nasıl olduğunu da anlayamadım. Belki şarap presinin serenini kaldıran makine gibi olmuştu.²⁰

Dr. Eisler 'Hüsrev I'in bu tür şaşırtıcı bir tahtı olduğuna göre, altında yıldızlar dolanıyormuş, Romalı imparatorun İranlı rakibinden geri kalmamak için böyle saygı uyandıran, fakat yine de çocukça bir tertibat kurdurmuş olduğunu söylememiz yanlış olmaz' diyor. Simgesi eski Sümer zamanlarından alma, Ortaçağ'da da Bizans'tan Batı Avrupa ve Rusya'ya geçti. Bu etkinin daha çok barbarların büyük tahta gönderdikleri elçilerden doğduğunu kabul edebiliriz. Adda Bozeman'ın Profesör Norman H. Baynas'tan aldığı paragraf bunu açıklıyor:

'Bir an stepten veya çölden bir barbar başkanın Bizans Tahtına geldiğini düşünelim. Görkemle, özenli imparatorluk memurlarının gösterdiği ilgiyle konuk edilecek, başkenti gezecek. Ve bugün imparatorla görüşecek. Göz kamaştıran labirentlerden, mermer koridorlardan, mozaik ve altın kaplı odalardan, uzun beyaz üniformalı saray muhafızları arasından, soyluların, piskoposların, generallerin ve senatörlerin arasından, müzik aletlerinin müziğinden ve kilise koridorlarından geçecek. Harem ağalarının yardımıyla sonunda sonsuz saltanatın, sessiz, hareketsiz, hiyeratik kişiyle yüz yüze gelir. Yeni Roma'nın Efendisi önünde yere kapaklanır. Constantinus'un mirasçısı Sezarların tahtında oturmaktadır. Başını kaldırmadan, imparator ve tahtı yukarı çıkar. İmparator, değişmiş elbiseleriyle, son görüldüğünden başka biçimde, tanrının ölümlü insanlara baktığı gibi ona yukarıdan bakar. Kimdir o, tahtı çevreleyen altın aslanların kükremelerini ve ağaçlarda kuşların ötüşlerini duyar, o kimdir ki imparatorun buyruklarına uymasın? Aslanların kükremesini ve kuşların ötüşünü anlamak için mekanizmalarını

²⁰ Robert Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt*, C.H. Back'sche Verlagbuchhandlung, c. I, Munich, 1910, s. 36, not. 2. Liudprand of Cremona (d.c. 973) *Antapodosis* VI. 5. çev. F.A. Wright, *The Works of Liudprand of Cremona*, George Routledge and Sons, Londra, 1930, s. 207-208.

düşünecek zamanı yoktur. İmparator için konuşan *logotit*'in* sorularına güçlükle yanıt verir, bağlılığı kazanılmıştır: Roma Hıristiyanlığı ve imparatorluğu için dövüşecektir.²¹

Bu aptalca sahneleri aklımızda tutunca, Aziz Kyrillos'un bir krallık kuklasını nasıl 'tanrının dünyadaki imgesi' diye övebildiğine ilişkin kuşkusuz bir ölçü keşfediyoruz.

Fakat cennetteki tanrının karısı yoktur. İmparatorunsa imparatoriçesi vardır. Ve güçlü monark Iustinus MS 527 yılında bu şakacı tahta çıktığında, mitolojik ve siyasal olarak Roma'yla aranının açık olmasına karşı nazik bir görev üstlendi ve onun çok güçlü, saygın eşi Thedora kendi kişisel arkadaş ve dostlarını, yani Monofizitleri destekleyerek Roma'yı kızdırdı.

'Büyük Thedora', Pulcheria'nın bir kopyasıydı. İstanbul hipodrumunda bir ayı bakıcısının kızıyken, bekâr prens Justinian, otuz yedi yaşlarında, onun güzellik, zekâ ve aklına hayran kalıp umutsuz bir aşka düşünce; kızın dünyaca ünü arttı. Birçok tarihçi onun kocasından daha yetenekli bir siyasetçi olduğunu söylüyor. Onun Bizans'ın dinsel eğilimlerini Levant'inkiyle kaynaştırma isteğinin İkinci Roma'yı, İustinianus'un iki uyumsuz kültür dünyasını organik olarak ayırmamak yolunda verdiği yanlış mücadeleden, daha güçlü ve daha uzun süreli Hıristiyanlık merkezi yapabileceği düşünülüyor. Ne olursa olsun, onun Levanten yeteneğiyle gelişen siyasal teoloji harikaydı. Gibbon kitabının her bölümünde bunun üstünde durur. Burada bizim üstünde durmamız gereken yön, bunun Papa Vigilius'un (537-555) inancı üstündeki etkisi.

İustinos tahta 527'de kırk beş yaşında çıktı ve otuz sekiz yıl, yedi ay, on üç gün iktidarda kaldı. Hemen bütün paganları temizlemek için işe koyulup, iktidarın ikinci yılında Atina'daki üniversiteyi kapattı. İmparatorluk bildirileriyle birçok din değiştirmelere neden oldu ve Mısır'ın Monofizitlerine dinsel baskı yapmaktan, ancak güzel karısının yumuşak, ama belirleyici eliyle alıkonabildi.

* *logothete*: Bizans İmparatorluğu'nda eyalet yönetimi veya maliyede görevli yüksek memur veya imparatoru hükümette veya başka yerlerde temsil eden görevli (ç.n.).

²¹ Norman H. Baynes, *The Byzantine Empire*, Williams and Norgate Ltd., Londra, 1925, s. 72-73. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, s. 335-36.

543 yılında, cüretkâr imparatoriçesinin öğüdüyle, İustinus Antakya Okulu'nun üç merhum teologunun yazılarını sapıklık olarak mahkûm eden bir bildiri yayımladı. Bunun Monofizitlerle olan açıklığı kapatacağı ve Roma'yı uyumluluğa zorlayacağı umuluyordu. Çünkü yeni Papa Vigilius, görevini büyük ölçüde Thedora'nın etkisiyle elde etmişti ve onun isteğine uyması bekleniyordu. Fakat Vigilius ona, kocasının bildirisini desteklemek üzere verdiği sözü tutmayı o kadar geciktirdi ki, Justinian onu kaçırttı ve İstanbul'a getirtti. Papa orada *Judicatum*'u 548 Paskalya Yortusunun arifesinde, baskı altında yayımladı. Fakat Batılı din adamlarından öyle itiraz yükseldi ki, Iustinos kurbanının sözünü geri almasına izin verdi.

Aynı yıl Thedora kırk yaşında kanserden öldü; konu, papa yine rehin olarak tutularak 557 yılına kadar ertelendi ve Iustinos Beşinci Ekumenik Konsili toplantıya çağırdı. Fakat Vigilius katılmayı reddetti. Onun yerine kendisi *Constitutum ad Imperatorem* diye bilinen dokümanı yayımladı. İmparatoru tatmin etmeyen bildiri Antakya teologlarından yalnız birinin yazılarından altı bölümü mahkûm ediyor, yazarın kendisini mahkûm etmiyordu. Çünkü ölümlerin mahkûm edilmesinin geleneksel olmadığını düşünüyordu. Öteki ikisini ise mahkûm etmiyordu, çünkü Kadıköy Konsili'nde bunlar sapık sayılmamışlardı. Iustinos'un Konsülü ise yalnız söz konusu kişilerin kendilerini ve eserlerini mahkûm etmekle kalmadı, tutsak papayı da mahkûm etti. Zavallı adam sonunda işi bitik, kendi adını da onlarınkinin arasına kattı ve görevine dönme izni verildi, fakat yolda, Sirakuza'da öldü.²²

ÜÇÜNCÜ AŞAMA (630-680)

Bu Şehrazad masalının son bölümü seksen uzun yıl sonra, İmparator Heraklieios'un (h. 610-641) iktidarı döneminde başladı. İstanbul patriki Sergius, bütün mito-siyasal patırtıyı çözecek bir formül buldu: Mesihin iki 'yapısı'nın arasında tek bir 'enerji' vardı ve ikisinde de yer alıyordu. İmparator Heraklieios bu düşün-

²² Charles Diehl, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 25-27. French, *age*, s. 34-40.

ceyi uygun buldu ve İskenderiye'nin Monofizitleri de 633 yılında bunu kabul ettiler. O zaman Papaya, Honorius'a (625-638), iyimser bir mektup gönderildi. Papa da bu düşünceye katıldı, fakat 'enerji' terimi yerine 'irade' terimini önerdi. Böylelikle sonunda Bizans, Roma ve İskenderiye arasında her şey çözülmüş gibi görünüyordu. Fakat yeni bir eyaletin sesi duyuldu. Kudüs patriki Sophronios, etkin bir sinod-kilise meclisi mektubu yayımladı, tek 'enerji' öğretisinin Monofizitizmle aynı şey olduğunu iddia etti. Her şey tekrar hareketlendi. Kilise, imparatorluk ve her şey.

638'de İmparator, Patrik Sergius eliyle tek 'irade' öğretisinin Ortodoksluğunu ilan eden ve 'tek enerji' veya 'iki irade' terimlerinin kullanılmasını yasaklayan bir bildiri yayımladı. Doğu'da ve Batı'da itiraz fırtınaları esti ve ondan sonraki İmparator Konstans II (h.641-668) basitçe sorunun tartışılmasını yasakladı, Fakat yeni, cesur bir papa, Martinus (649-654) Roma'da bir konsil topladı ve 'tek irade' öğretisiyle izleyicilerini ve imparatorun tartışma yasağını mahkûm etti. Bu çabası nedeniyle de kaçırıldı, İstanbul'a getirildi ve halka çıplak, boynunda bir zincirle teşhir edildi, önünde tutulan kılıçla, taşlar altında, başı kesilmek üzere hapishaneye gönderildi. Cezası tecil edilerek Kırım'a sürüldü, orada kötü muamele nedeniyle son nefesini verdi.²³

Son söz, Altıncı Ekumenik Konsile kalmıştı. 680 yılında 'iki yapı' öğretisi teyit edildi, eski 'tek irade' görüşünün bütün kişileyle uzlaşıldı ve bütün Monofizitler mahkûm edildi.²⁴

Fakat yeni ve hiç de karmaşık olmayan bir teoloji Arapça duyulmaya başlanmıştı bile: *La ilahe illallah*. Açık 'Allahtan başka tanrı yoktur' deyişinin dikkatleri çekici bir hoşnutluk yaratacağı anlaşılabilir. Sesleniş yirmi parlak yılda bütün Yakındoğu'yu kapladı, Kuzey Afrika'ya yayıldı ve 711'de İspanya'ya ulaştı. 732'de Fransa'da son sınırına ulaştı, Marathon ve Makabilerde olduğu gibi, Doğu-Batı-Doğu-Batı-Doğu dengesi içinde bir akım daha sona erdi. Bu tür bütün akımların gösterdiği gibi, işgal edilen ülkenin ana kültürünün yok edilemeyeceği bir nokta vardır.

²³ E.W. Brooks, "The Successors of Heraclius to 717", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 401-402.

²⁴ French, *age*, s. 38-44.

Bu kez bu noktaya Avrupa'da Poitiers Savaşı'nda gelindi, Frank Kralı Çekiç Charles İslamı Pirenelere geri attı.

3. İSLAM PEYGAMBERİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, âlemlerin Rabbi, merhametli olan, merhamet eden ve Din Günü'nün sahibi olan Allah'a özgüdür.

*Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, nimete erdirdiğin kimselerin, gazaba uğramayanların, sapmayanların yoluna eriştir.*²⁵

Kutsal Kuran'ı okuyoruz. Metin, Kitabı Mukaddes'te yer alan yaratılış ve düşüş mitosunun değişik bir biçimiyle devam ediyor:

'Rabbin meleklere Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti, melekler, orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni takdis etmekte bulunuyoruz, dediler. Allah, Ben kuşkusuz sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

Ve Âdem'e her şeyin adını öğretti, sonra onları meleklere gösterdi. Eğer sözünüzde samimiyseniz bunların adlarını bana söyleyin, dedi. Yanıt verdiler, Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Kuşkusuz Sen hem Bilen'sin hem Hâkim'sin. Allah Ey Âdem onlara adlarını söyle, dedi. Âdem adlarını söyleyince, Allah Ben gökler ve yerde görünmeye-ni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim diye size söylememiş miydim? dedi.

Meleklere, Âdem'e secde edin demiştik, iblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu. Ey Âdem! Eşin ve sen cennette kal, orada olanlardan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydırttı, onları bulundukları yerden çıkardı.*

²⁵ Kuran 1:1-7. (Çeviride: *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* [Meal], Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 90, 1973 kullanılmıştır.)

* *Iblis*, 'iftira eden', asi kökünden gelir. *Şeytan*, 'nefret eden', yoldan çıkma veya düşmanlık kökünden gelir, bunlar Kuran'da Kötülük Gücü'nün, Zerdüştçü Argon Mainyu'nun eşdeğerinin iki adıdır. Kuran'da başka bir ayette İblis'in cin olduğunu okuyoruz. 'O cinlerden idi, Rabbinin

Onlara Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz, dedik. Âdem Rabbinden emirler aldı, onları yerine getirdi, Rabbi de bunun üzerine tövbesini kabul etti; kuşkusuz o tövbeleri daima kabul edendir, merhametli olandır. Oradan hepiniz çıkın, tarafımızdan size bir yol gösteren gelecektir. Benim yoluma uyanlar için artık korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir, dedik. İnkâr eden kimseler ve ayetlerimizi yalan Sayanlar cehennemlik olanlardır, onlar orada temelli kalacaklardır.²⁶

Her hecesinde İslam'ın Zerdüşi-Yahudi-Hıristiyan kalıtımının devamı olduğu bellidir. Bu kalıtım (iddia edildiği üzere) düzenlenmiş, (yine iddia edildiği üzere) doğru yoluna sokulmuş ve nihai şekliyle geliştirilmiştir. Bütün kral efsaneleri, Çıkış, altın buzağı, kayadan çıkan su, Sina Dağı'nın yükselmesi, vb. Hıristiyan mitoslarıyla birlikte, Kuran'da çıkarılması gereken derslerle birçok kez aktarılmaktadır.

Kuran'daki temel köken, Arapların ve Yahudilerin İbrahim'in tohumundan geldikleridir. Kitabı Mukaddes'te İbrahim'in Sarah ve Hacar adlı iki karısı olduğu zaten anlatılmıştır. Hacar Mısırlı bir köledir ve seksen sekiz yaşında İbrahim'e ilk çocuğu İsmail'i doğurmuştur. Ama İbrahim doksan dokuz yaşına gelince, ilk karısı Sarah da İshak'ı doğurur. Tekvin Kitabı'nda okuyoruz:

'Ve çocuk büyüdü ve sütten kesildi ve İshak'ın sütten kesildiği günde İbrahim büyük bir ziyafet yaptı. Ve Sara Mısırlı Hacar'ın İbrahim'e doğurmuş olduğu oğlunun güldüğünü gördü. Ve İbrahim'e dedi: Bu cariyeyi ve oğlunu dışarı at, çünkü bu cariyenin oğlu benim oğlumla İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır. Ve oğlu nedeniyle bu şey İbrahim'in gözüne çok kötü göründü. Ve Allah İbrahim'e dedi: Çocuk nedeniyle ve cariyeye nedeniyle gözünde kötü olmasın; Sara'nın sana söylediği şeyde onun sözünü dinle, çünkü senin zürriyetin İshak'la çağrılacaktır. Ve cariyeye-

buyruğu dışına çıktı' (15:50). Yukarıdaki metindeyse melek olarak görünüyor. Cinler, İslam öncesi Arap çöl yaratıklarıdır. İslama da girmiştir, melekler ise Kitabı Mukaddes-Zerdüşt kalıtımından gelir. Kuran'da: 'O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır. Cinleri de yalın bir ateşten yaratmıştır' (55:14-15) diye okuyoruz. Cinler, İslamı kabul edenler ve reddedenler diye ikiye ayrılır. Kötülük gücü, İblis, düşmüş bir melek veya reddeden üç cin olarak kabul edilebilir. İblis'ten gene söz edilecek.

²⁶ Kuran 2:30-49.

nin oğlunu da bir millet edeceğim, çünkü o senin zürriyetindir. Ve İbrahim sabahleyin erken kalktı ve ekmekle bir su tulumu aldı ve omuzu üzerine koyarak Hacar'a verdi, çocuğu da verip onu gönderdi, ve Hacar gidip Beer-şeba çölünde dolaştı.²⁷

Bu eski aile tarihinin İslam biçimine göre, İbrahim ve İsmail Mekke'de Kâbe'yi inşa ettiler; bu, ayrılıktan birkaç yıl önce oldu:

'İbrahim ve İsmail Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu, Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur, Sen hem iştir hem bilirsin, dediler. Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlardan kıl, soyumuzda da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tövbemizi kabul buyur, çünkü tövbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin.'²⁸

Dahası, yalnız İbrahim ve oğulları değil, Yakub ve oğulları da İslamdılar: 'Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz. Oğullarına, Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? diye sormuştu. Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrıya kulluk edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi'.²⁹

Bilmeyen okuyucu belki de soracaktır, 'daha önce hiç duymadığım bu bilgilere nasıl inanayım?' Yanıt, bütün Yahudi ve Hristiyanların hemen anlayacakları gibi olacaktır. Kitap (bu kez Kuran) Tanrının vahyidir.

'Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir'.³⁰

Kuran'da adlandırıldıkları biçimiyle 'Kitap ehli' olan Yahudiler, İslam'ın vahyini reddettiklerinde kendi kalıtımlarının belgelerine gözlerini kapamışlardır. Ve Hristiyanlar, üçlü öğretileriyle Tanrı'ya tanrılar eklemişler, kendi peygamberleri İsa'nın sözlerini yanlış anlamışlardır; İsa, doğrudan doğruya İbrahim,

²⁷ Tekvin 20:8-14.

²⁸ Kuran 2:127-28.

²⁹ Kuran 2:133.

³⁰ Kuran 2:140.

Musa, Süleyman ve Muhammed çizgisindendir.

Şimdi Tanrı Yahudilere seslenmektedir: 'Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti anımsayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de yerine getireyim, yoksa Benden korkun. Elinizde bulunan Tevrat'ı teyit ederek indirdiğim Kuran'a inanın, onu ilk inkâr edenler siz olmayın, ayetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin ve yalnız Ben'den korkun'.³¹

'Ant olsun ki Musa'ya kitap verdik, ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhulkudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz? Kalplerimiz perdelidir, dediler, hayır, Allah inkârları nedeniyle onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar'.³²

Kuran'ın gökten nasıl indiği ve yazıldığı tam olarak bilinmiyor. Gerçekte, Muhammed'in yaşamının büyük bir kısmı bir konjonktür sorunudur. Temel biyografi Halife Mansur (h. 754-775) zamanında, peygamberin ölümünden yarım yüzyıl sonra Muhammed ibn İshak tarafından yazılmıştır. Bu yapıt da daha sonra yazılan iki daha büyük eserde korunan biçimiyle bilinir, ibn Hişam'ın (ö. MS 840) Özet'i ile Taberi'nin (ö. MS 932) Kronoloji'si. Kısaca, biyografi, dört ana bölümde incelenebilir.³³

1. ÇOCUKLUK, GENÇLİK, EVLİLİK VE İLK VAHİY: MS 570-610

Mekke'de güçlü Kureyş kabilesinden bir ailenin üyesi olarak doğan çocuk önce babasını, birkaç yıl sonra da annesini kaybeder. Yoksul, fakat çok çocuklu akrabalarının desteğiyle büyür. Gençliğinde, yirmi dört yaşlarında, kendisinden yaşlı Hatice adlı bir kız ile tanışır ve birkaç çocuğu olan zengin bir kadının hizmetine girer, ticari amaçlarla Suriye'ye gider ve onunla evlenir. Hatice'den bebekliklerinde ölen iki oğlu ile birkaç kızı olur.

³¹ Kuran 2:40-41.

³² Kuran 2:87-88.

³³ Bu bölümde D.S. Margoliouth, Muhammad'den, Hastings, age, c. VIII, s. 873.

Kırk yaşında vahiyler almaya başlar. İlkinin 96. Sûre olduğu bildirilmektedir: 'Ey Muhammed! Yaratıcı, insanı pıhtılaşmış kandan yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir.'³⁴

Bilinen Müslüman anlatımıyla bu vahiy Hira Dağı'nın yakınında bir mağarada gelmiştir. Dağ, Mekke'den üç mil ötededir ve Muhammed bu mağarayı barış içinde tefekküre dalmak için kullanmaktadır. Çoğunlukla yalnızdır, bazen Hatice'yledir. Anlatımına göre, insanın çürümesi gizi üstünde düşünüp taşınırken, parıldayan bir güzellik ve ışık onun üstüne gelip ruh ve duygularını kaplamıştır ve 'Oku!' sözcüğünü duymuştur. Ses belirginleştikçe korktu ve karmakarışık oldu. Üç kez böyle olduktan sonra, karışıklık, görevinin bilincine ermesiyle bitti. Söyleyen Tanrı'ydı, konu insandı. Tanrı'nın yarattığı ve araç, kalem, kutsal Kitap'dı, insanlar onu okumalı, incelemeli, ezberlemeli ve ruhlarında saklamalıydılar.

Ruhu kutsal vecdle dolmuştu, fakat bu geçince dünyaya ve çevresindeki koşullara döndü, şimdi ona dünya on kat daha karanlık geliyordu. Her yeri korkunç derecede titriyordu ve doğrudan yaşamını paylaştığı insana, Hatice'ye gitti. Hatice onu anladı, neşelendirdi, rahatlattı ve sinirlerini yatıştırdı, bunların hayal olmadığını bildi. O da kuzeni Varaka ibn Nevfel'e danıştı. Varaka Mesih inancı ile Allah'a tapıyordu, duyunca o da sevindi ve Hatice kocasına döndü.

'Seçilmiş olan', dedi, 'aziz ol! Senin içinde ne kadar doğru ve saf olduğunu görmüyor muyuz? Herkes seni dışından görmüyor mu, ne kadar iyi ve yumuşaksın, dostlarına sadık ve yabancılara konukseversin. Hiçbir kötü ve bedbaht düşünce senin zihnine bulaşmamıştır, gerçek olmayan bir sözcük ve düşük insanların duyguları senin dudaklarından çıkmamıştır. Her zaman Tanrı'nın hizmetinde biri olarak sana ben tanıklık ediyorum; Allah'tan başka tanrı yoktur ve sen Onun peygamberisin'.³⁵

³⁴ Kuran 96:1-5.

³⁵ Abdullah Yusuf Ali, *age*, Koranic Commentary 27-33, s. 8-10.

2. İLK ARKADAŞ ÇEVRESİ: MS 610-613

İlk üç yıl Muhammed ve Hatice önce aile ve arkadaşlar arasında, sonra komşular arasında özel propagandaya başladılar. Mekke, Kızıl Deniz'den 50 mil kadar içeride verimli bir vadide zengin bir ticaret kentiydi. Merkezinde Kâbe olarak bilinen dik-dörtgen prizma 'Küp' şeklinde bir kulübe vardı ve içine taş tanrı Hubal'la birlikte başka kutsal eşyalar konulmuştu. Kara taş da bugün hâlâ İslam dünyasının merkezidir. Bu taşın Cebrail tarafından İbrahim'e verildiği söylenmektedir, kulübeyi de İbrahim, İsmail'in yardımıyla inşa etmiştir. Gerçekten, Muhammed'in zamanından önce de Mekke çevresi kutsal bir bölge olarak kabul ediliyordu. Her yıl burada festival düzenlenir ve Kâbe'yi de ziyaret etmek üzere akınlar halinde insanlar gelirdi.

Kuran'ın yazımıyla ilgili sorunlardan biri de Hıristiyanlık, özellikle de Nasturilerden gelen Kitabı Mukaddes efsanelerinin varlığı. Geleneğe göre peygamber okuma yazma bilmiyordu. Fakat çocukluğundan beri değişik dinler hakkında kesinlikle haberi vardı. Temelde Arapların aşiret kuleleri, fakat Hıristiyanlık, Yahudilik ve belki Zerdüştçülük de. Kuzeyde iki yüz mil mesafede Medine kentinde büyük bir Yahudi cemaati yaşıyordu. Kızıl Deniz'in karşısında Etiyopya'da Koptik Hıristiyan Krallığı vardı. Karısının kuzeni Varaka Hıristiyandı, bir olasılıkla Monofizitçilerdendi. Ve kuzeyden güneye ticaret yolları Kızıl Deniz'den Hindistan'a kadar yüzyıllarca filozofları, misyonerleri ve benzeri bilgili insanları taşımıştı.

Çocukluk ve gençlikte sözel efsane ve dinlere büyük bir ilginin varsayımı söz konusuydu. Kulakları delik bir çocuk, zeki bir genç, ateşli dinsel duygular ve kulak yoluyla vecd dönemleri yaşatan olağanüstü bir yetenek. Daha sonraki yaşam öyküsünün kanıtladığı gibi, büyük bir fiziki güç ve ikna etme özelliği. Bir kayanın karlı bir doruktan kayması gibi, bir eğimin kar biriktirmesi büyük çığlara yol açabilir. Muhammed ve Hatice'ninki de böyle oldu. İlk din değiştirenler arasında Muhammed'in genç yeğeni Ali vardı, daha sonra damadı olacaktı, azimli arkadaş (başka bir aşiretin üyesi olmakla birlikte) zengin Ebu Bekir, Hatice'nin

evinden sadık köle Zeyd.

Öykü şöyle anlatılıyor:

'Hatice bütün kadınlar arasında inançta yükselerek ona inandı. Sevgili Ali, on yaşında bir çocukken, fakat aslan yürekliydi, ant içti ve İslamın o andan itibaren sağ kolu oldu. Sonra Ebu Bekir, içten ve temiz yürekli, zengin ve etkili bir insan. İki özelliğini de amaç için kullanarak sağ görülü ve ayrılmaz bir arkadaş olarak ona katıldı. Ve Zeyd, Muhammed'm azatlısı, özgürlüğü Tanrı'ya hizmet yanında bir hiçlik olarak gördü. Bunlar görevin ilk ürünleriydi. Bir kadın, bir çocuk, zengin bir adam ve bir azatlı, eşit biçimde İslamda bağlandılar.³⁶

3. MEKKE'DE TOPLANAN CEMAAT: MS 613-622

'Ey örtünüp bürünen Muhammed! Geçenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kuran oku. Doğrusu Biz, sana, taşıması ağır bir söz vahyedeceğiz.'³⁷

73. Sûrenin etkileyici ayetleri ikinci vahiy olarak kabul edilir. Birincisinden bir zaman sonra gelmiştir, belki iki yıl belki altı ay sonra. Ve yine mağarada vahyolunmuştur.

'Örtünüp bürünen' (*muzzamil*) terimi peygambere verilen adlardan biridir ve çeşitli anlamlarla anlaşılabilir. Sözlük anlamıyla peygamberin çetin aşkın-vecd durumunu anlatmaktadır, geleneğe göre böyle anlarda, peygamber uzanabilir veya oturabilir, battaniyeye sarılır, büyük bir ter içinde kutsal sözler dökülür. İkinci anlamı ise, dua eden her Müslümana ilişkindir. Temiz kalpli peygamberleri gibi, hep duaya uygun bir giyim içinde olmalıdırlar. Bir hırkaya sarılıp dünyanın kibirini terk etmelidir. Son olarak, mistik anlamda, hırka varlığın özü olan olayların dış giysisi olabilir, fakat kişinin iç dünyası tüm cesaretiyle ilan edileceğinde çıkarılmalıdır.³⁸ Sonraki sûrede imge sürdürülmektedir

³⁶ Commentary 34, age, s. 10.

³⁷ Kuran 73:1-5.

³⁸ Abdullah Yusuf Ali'nin Yorumu, age, c. II, s. 1633-40. not 5754, 5755, 5778.

‘Ey örtüye bürünen Muhammed! Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Giydiklerini temiz tut. Kötü şeylerden sakın. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret. Sûr’a üflendiği vakit, işte o gün, inkârcılara kolay olmayan zorlu bir gündür’.³⁹

Kıyamet mantığıyla birlikte Yargı Günü, acil hareket gerekliliğiyle peygamberin vahiylerinde sık yer almaktadır. Aynı dönemde Arap dünyasında ne gibi peygamberlik hareketlerinin olduğunu bilmiyoruz. Çeşitli vecd biçimlerinin, şimdi olduğu gibi o zaman da bulunduğu kesindir. Bunların yanında bir tür Hanifler diye bilinen kimseler vardı; çeşitli biçimlerde genel monoteistik eğilimi Zerdüştcülük, Yahudilik ve Hristiyan merkezler çevresinden edinerek yaşıyorlardı. Hatice’nin akrabası Varaka ibn Nevfel de bunlardan biri olabilir. Bir başkası Mekkelî Zeyd ibn Amr’dı, Muhammed’in çocukluğunda öldüğü görülüyor.⁴⁰ Kısaca, Mekke’de, Muhammed’in zamanında, tipik bir Mecusi oydaşması içinde peygamberce bir sese karşılık verecek ve birkaç yıl içinde dünyayı değiştirmeye hazır insanlar vardı.

İlk geniş grup Muhammed’in kendi büyük ve etkili aşiretinin üyeleri idi. Kureyş aşireti Kâbe’nin muhafızları ve bölgenin önde gelen halkıydı. Peygamber onlara kutsal yerden bütün pagan imgelerin çıkarılmasını ve ilah olarak yalnız Allah’ın tanınmasını söyledi. İlk sûrelerden biri onlardan dilekte bulunuyor:

‘Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Kâbe’nin Rabbine kulluk etsinler’.⁴¹

Peygamberin büyüyen grubunun gayreti, zamanla, aşiretlerinin ilahları ve ticaretin zenginliği kendileri için yaşamsal olanlarda tepkiler uyandırdı. Zamanla bunlar öyle güçlendiler ki, İslam baskı altına alınmış bir mezhep gibi oldu. Bu tür koşullarda ortaya çıkan oydaşmanın ve coşkunun yararlarıyla birlikte! Muhammed cemaatini korumak için onları gemiyle Kızıl Deniz’in

³⁹ Kuran 74:1-10.

⁴⁰ A.A. Bevan, “Mahomet and Islam”, *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 306 ve H.A.R. Gibb, *Mohammedanism*, Oxford University Press, Galaxy Books, New York, 1962, s. 38.

⁴¹ Kuran 106.

karşısına, Aksum'a, Hristiyan Habeşistan'a gönderdi. Kral onları hoşgörüyü karşıladı, öyle ki Mekke halkı eski Habeş saldırıları ve yağmaları yinelenecek diye kâbuslar görmeye başladı. Kendisi Mekke'de kalan peygamber hakarete uğradı, tahkir edildi ve sıkıntıya düştü. Tam bu zamanlarda, Allahtan yeni ve harika biri, genç, etkili Ömer (Ömer ibn el-Hattab) onunla birleşti. O zamana kadar yeni inanca halkın önünde karşı çıkan Ömer, şimdi - Pavlus gibi- dinin en etkileyici önderlerinden biri olmuştu.

Fakat Peygamber, sevgili karısı Hatice öldüğünde derin bir üzüntüye kapıldı. Olağan övgüyle denildiği gibi, 'ulu, soylu hanım, hiçbir dayanağı yokken ona arkadaşlık etmiş olan, kimse ona inanmazken ona inanan, ruhsal mücadelesinde onu anlayan ve cesaretlendiren ve vahiy geldiğinde titreyen bacaklarıyla ona inanan oydu. O, yergilere, baskıya, hareketlere, tehditlere ve acıya göğüs germiştir; peygamber elli bir yaşındayken meleklerle karşılaşmıştır: Mükemmel bir kadın, bütün inananların anasıydı'.⁴²

Sonra, harika bir biçimde mucize geldi: Gezegenlerden müezzinin seslenişi gibiydi, yeni bir çağın şafağını bildiriyordu. İki yüz mil kuzeydeki Medine'den çağrı gelmişti. Medine'de iki önde gelen Arap aşireti Evz ve Hazreç kabileleri birbiriyle mücadele ediyordu ve Muhammed'in gelip kentte barışı kurtarması için önde gelen kimseler bir kurul göndermişlerdi. Medine'deki güçlü Yahudi cemaatinin, çoğu da din değiştirmiş Araplardan oluşuyordu. İki Arap aşireti arasındaki kan davası sürerse egemenliği eline geçirmesinden korkuluyordu. Muhammed sağduyuyla önden cemaatini yolladı, çağ açan 622 yılında kendisi de gizlice yola çıktı. Yolda Ebu Bekir'le birkaç gün mağarasında gizlendiler.

'Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında, mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşı Ebu Bekir'e, Üzülme, Allah bizimledir, diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah Güçlü'dür, Hâkim'dir'.⁴³

⁴² Commentary 26, Abdullah Yusuf Ali, age, s. 8.

⁴³ Kuran 9:40.

4. MUHAMMED MEDİNE'DE: MS 622-632

'Göç' veya 'Hicret' (Arapça, *hicr*, ayrılık) bütün Müslüman tarihlerinde takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Hicret, İslam şeriatının, kuram konumundan pratik bir konuma geçmesini ve tarih alanında ortaya konulmasını temsil eder. Medine'de, Profesör H.A.R. Gibb'in belirttiği gibi, Muhammed, Mekke'nin kuzeye giden can alıcı ticaret yolunu kesmiş ve yedi yıl Mekke'nin oligarşisinin direncini kırmak için bu avantajını çok iyi kullanmıştır.⁴⁴ Önce, eşkıya gibi davranarak kervanları ele geçirmiş ve buradan elde edilen ganimetlerle Allah'a inanan cemaatini zenginleştirmiştir. Sonra, parlak bir başkumandan olarak (meleklerin yardımıyla) kendininkinden büyük kuvvetlerle karşılaşmış ve kendi kentinin umutsuz tüccarlarının topladığı birlikleri yenmiştir. Son olarak, birkaç Bedevi aşiretini kendi yanına alarak, 630 yılında, karşı konulmadan Mekke'ye dönmüştür. Büyük bir simgesel temizlikle kentteki bütün idolleri kırıp yok etmiştir. Yerel tanrıçalardan birinin, Naile'nin, o gün bir zenci kadının şekline girerek çığlıklarla kaçtığı söylenmektedir.⁴⁵ Fakat Kâbe'deki kara taş kaldı. Bu taşın gerçekte beyaz olduğu, fakat cennetten gelmiş olmasına karşın, günahkârların öpmeleriyle karardığı söylenmektedir.⁴⁶

Fakat zaferinin doruğunda, iki yıl sonra Peygamber bu dünyadan göçtü; fakat Kuran her zaman aydınlık saçtığına göre, sonsuzluğa göçtü diyebiliriz. Kuran'da şöyle yazılıdır:

'Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları onun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak sana gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler. Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür. O gün, dostun dosta hiçbir faydası olmaz, yardım da görmezler. Yalnız, Allah'ın merhamet

⁴⁴ Gibb, *age*, s. 29.

⁴⁵ Constantinus, Maksimianus'u yenmeden önce nasıl 'parlayan haç'ı gördüyse (bkz. s. 376-377) Muhammed ve ordusu da, ölüm dirim savaşı olan Bedir'de meleklerin kendilerine yardım ettiklerini görmüşlerdir. Cebrail dışında hepsinin sarıkları beyazdır, onunki ise tanıklara göre sarıydı (A.A. Bevan, Muhammed ve İslam, *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 318, not 1, İbn Hişam'dan alıntıyla).

⁴⁶ Beyan, *age*, s. 325.

⁴⁷ A.E. Crawley, 'Kissing', Hastings, *age*, c. VII, s. 743.

ettiği kimseler bunların dışındadır. O, kuşkusuz Güçlü'dür, Merhametlidir.

Doğrusu günahkârların yiyeceği Zakkum ağacıdır, karınlarında suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir. Suçluyu yakalayın, cehennemin ortasına sürükleyin, sonra başına -azap olarak- kaynar su dökün, denir, sonra ona: Tat bakalım, hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin. İşte bu, kuşkulanıp durduğunuz şeydir, denir.

Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlar ise güvenli bir yerde, bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan giyinerek karşılıklı otururlar. Bu, böyledir, onları iri siyah gözlülerle eşlendiririz. Orada, güven içinde olarak her yemişi isteyebilirler. Orada, ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Rabbin lütfuyla onları cehennem azabından korumuştur. İşte büyük kurtuluş budur.

Ey Muhammed! Biz, öğüt alırlar diye, Kuran'ı senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık. Sen bekle, onlar da beklemektedirler'.⁴⁷

4. ŞERİATIN HIRKASI

Tanrının Allah denilen maskesi yüzyıllar önce Yehova'nın geldiği aynı çölün ürünüdür. Gerçekten, Profesör Meek'in gösterdiği gibi *Yehova*, İbrani değil Arap kökenlidir. Demek ki, bir anlamda, Muhammed'in şaşırtıcı iddiasını, Kitabı Mukaddes'te bildirilen Tanrıya ilk inananların kendi Sami halkı olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Semitik çöl tanrısı olarak Allah, Yehova gibi tipik Semitik aşiret tanrısının özelliklerini gösteriyor, fakat doğada içkin olmayıp aşkın olan ilk ve en önemlisini. Böyle tanrılar doğal düzenin incelenmesiyle öğrenilemezler; ister dış (bilim gibi) ister iç (meditasyon gibi) doğanın araştırılması yararlı olmaz; bu tür tanrıları kapsamaz. Ve ikinci özellik birincisinin bir işlevidir. Yani her Semitik aşiret için baş tanrı o halka şeriatı veren ve onları ko-

⁴⁷ Kuran 44:38-59.

* Bkz. s. 138.

ruyandır, yalnızca da budur. O güneşle, ayla, evrensel düzenle değil, yerel yasalar ve geleneklerle bilinir. Bunlar da elbette aşiretten aşirete değişir. Yani, Aryanlar arasında baş tanrı doğaya ilişkin olduğu için, daima yabancı kültürleri tanımaya yönelik bir eğilim, uyuşmacılığa doğru bir eğilim varken, Samilerin inancında aşiret tanrılarının daima dışlayan, ayrılıkçı ve hoşgörüsüz bir eğilimi olmuştur.

İlkel düzeyde yerel bir tanrının bütün evrenin rabbi olması için gereklilik ve buna olanak da yoktur. Her grubun basitçe kendi yasa koyucusu ve efendisi vardır; dünyanın geri kalan kısmı, eğer böyle bir şey varsa, kendi tanrılarıyla kendi başının çaresine bakmalıdır. Çünkü her halkın kendi efendisi olan ve şeriatını belirleyen ilahı vardır. Böyle bir düşünceye monolatri diyoruz.* Ve buna bağlı olarak, İsraililerin Kenan ilini ele geçirdikleri ilk uzun ve kanlı aşamada, Yehova ötekilerden güçlü olan aşiret tanrısı olarak bilinmektedir.

Bundan sonraki aşama, böyle bilinen bir tanrının evrenin yaratıcısı tanrıyla özdeşleşmesiyle Kitabı Mukaddes'in gelişmesi oldu. Dünyada İsrail'den başka hiçbir ulus bu tek Tanrıya inanmış ve onu bilmiş olduklarını iddia edemez.

'Rab şöyle diyor: Milletlerin yolunu öğrenmeyin ve gök alametlerinden yılmayın; çünkü onlardan milletler yılar. Çünkü kavmların âdetleri boş şeydir; çünkü ağacı ormandan keserler, balta ile üstat ellerinin işidir'... Senin gibisi yoktur, ya Rab, sen büyüksün ve ceberrutta adın büyüktür. Ey milletlerin kralı, senden kim korkmaz? Çünkü sana yakışır, çünkü milletlerin bütün hikmetli adamları arasında ve bütün ülkelerinde senin gibisi yoktur. Ve hep birden budala ve akılsız oldular: Putların terbiyesi! O ancak bir kütük... Fakat Rab hak Allaktır'.⁴⁸

İşe bakın ki, evrensel bir konumu bulunan bu tanrı, çöl Habirularına, binlerce yıldır yazının bilindiği ve yalnız genel gök bilgilerinin değil, gezegenlerin de hareketlerinin bilinip matematik kayıtlarının tutulduğu yerleşik uygarlıkların arasına girene kadar görülmemiştir. Yüksek Tunç Çağı uygarlıklarının kâhinleri

* Bkz. s. 239-240.

⁴⁸ Yeremya 10:2-3, 6-8, 10.

için kozmik düzen, harika bir matematik düzen içeriyordu, önce yıldız gözlemcilerinin öğrendikleri gibi sürekli dönen, var olan ve kaosa dönüşen bir düzen vardı. Bu ritmin nihai temeli de bir kişinin iradesine bağlanmamıştı, örneğin Yehova gibi bir tanrıya. Tersine, bu sistemlerde kişilik, irade, merhamet, mutlak olarak kişisel olmayan, hep dönen düzende, bütün tanrıların yalnızca öğelerden ibaret oldukları bu düzende ancak ikincil bir etkileri olabilir.

Dramatik biçimde, bu görüşün tersine sahip çölün Sami halkları, daha gelişmiş uygarlık sahalarına girdiklerinde kendi aşiret tanrılarını korudular ve evrensel düzen düşüncesini kabul etmekle birlikte, tanrılarını onun içine yerleştireceklerine, onu düzenin kaynağı ve yaratıcısı yaptılar. Üstelik hiçbir anlamda içkinlik tanımadan. Çünkü hâlâ, her zamanki gibi, ayrı bir varlıktı, kişisel, insan biçimli. Ve daha hâlâ, üstelik, aşiret günlerinde olduğu gibi kendi halkının toplumsal yasalarıyla bilinebiliyordu. Bütün düşünebilen ve gözlemleyebilen akıl ve gözlerin bilebileceği doğa yasaları değil, ama geniş ve bereketli insanlık tarihinde yalnızca belli bir toplumsal moleküle ait yasalar, ancak Tanrının tek dersi olarak bu toplumca bilinebilirdi. Aynı Yeremiya 'gök âlemlerinden yılmayın, çünkü onlardan milletler yılar, çünkü kavmların âdetleri boş şeydir' diye uyarıda bulunduğu gibi, Muhammed de, 'Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kıbleye' seni, ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir!⁴⁹ uyarısı var, 'Kim İslamiyetten başka bir dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir'.⁵⁰

Ama Kitabı Mukaddes'in şeriatı ve seçilmiş halkı ile Kuran'daki kavram arasında fark vardır. Bunlardan ilki ve en açık olanı, Eski Ahit aşirete seslenirken, Kuran insanlığa seslenmektedir. İslam, Buddhizm ve Hıristiyanlık gibi dünya dinidir, Yahudilik ise Hinduizm gibi kavram olarak da gerçekte etniktir. Muhammed'in zamanında İskender çağının hümanizmi çöl halk-

* *Kible*: İbadette yönelinilen taraf. İslamda kible Mekke'de Kâbe'dir ve 'doğal' değil toplumsal-tarihsel bir simgedir, doğrudan doğruya İslam tarih v efsanesinin kendisine ilişkindir.

⁴⁹ Kuran 2:144.

⁵⁰ Kuran 3:85.

larına bile ulaşmıştır. İbrani İşaya'nın bildirdiği gibi, 'Ve yabancılar durup sürülerinizi güdecekler ve ecnebler çiftçileriniz ve bağcılarınız olacak. Fakat size Rabbin kâhinleri denilecek, size Allahımızın hizmetçileri diyecekler, milletlerin servetini yiyeceksiniz ve onların izzeti size geçecek'.⁵¹ Açık bir zıtlıkla, Kuran'da aşiret veya ırk üstünlüğü yoktur, fakat mutlak eşitlik vardır. Kitap, 'Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak vere-ne ders vardır' der.⁵² Tek otantik bir toplumsal düzen anlayışı, tanrısıyla birlikte, yeni büyük dünyanın bilgisini karşılayacak şekilde büyütülmüştür.

Ama yine de bir zorluk kalıyor. Tanrının şeriatleri, Yehova'nın çöldeki vahiylerinde olduğu gibi, var olan bir topluma gelmiştir; oysa İslam şeriatı, yirmi üç yıl boyunca vecd anlarında bir kişinin yaydığı vahiylerle oluşacaktır. Ve bunları dünya cemaatinin kullanabileceği geçerli bir düzene kavuşturmak görülmemiş bir cüret işidir. *Mirabile dictu*, becerilmiştir.

Müslüman yasal düzeninde üç belirleyici kabul edilmiştir. Birincisi, elbette Kuran'ın kendisidir. Kuran'da açık emirler ve yasaklar vardır ve bunlara tartışmasız uyulur. Fakat Kuran'ın kapsama-dığı beklenmedik olaylar vardır ve bunlar için Müslüman kurullar oluşturulup başka 'kaynak'lar geliştirilmiştir. İkinci kaynak, böylece, 'söz' veya '*hadis*' denilen bir gelenek birikimidir. Bu sözler peygamberin bir arkadaşından rivayet edilen anekdotlardır. İslamın ilk ikinci, üçüncü yüzyılında büyük bir 'söz' birikimi oluşmuştur, en güvenilir olanları derlenip yayımlanmıştır. Yani Buhari (ö. 870), Müslim (ö. 875) hadis kitapları. Profesör H.A.R. Gibb'in dediği gibi, 'bunlar hızla seri bir yetke kazanmıştır'.⁵³

Yine de, Kuran veya Hadis'le bulunmayan yasal sorunlar doğmuştur. Bunların çözümü için 'analoji' (*kıyas*) denilen kararlar üretilmiştir. Yine Profesör Gibb'den alıntı yaparsak: 'Yeni bir soruna bir başka sorunda bulunan kararlara göre, her yerde kabul edilen ilkeler çerçevesinde, benzetme yaparak karar vermek' demektir. Profesör Gibb devam eder:

⁵¹ İşaya 61:5-6.

⁵² Kuran 50-37.

⁵³ Gibb, *age*, s. 78-79.

'Bu dar ve sözcük anlamına dayanan temel üzerinde teologlar ve hukukçular çalıştılar. İkinci ve üçüncü yüzyıllarda, İslam cemaati için özellik sayılabilecek şekilde başka dinlerden ve toplumsal yapılardan da ritler ve öğretiler hukuk çalışmalarında kullanıldı. Yine de darlık, pratikten çok kuramdadır... Çünkü birçoğu peygamberden veya bir başka kaynaktan çıkma iddiasıyla geleneksel bir ortamda doğallaşmıştır.

Fakat bu mantıksal yapının temellendiği ilkeler değişmez olduğundan, sistem de, bir kez formüle edildi mi, değişmez kabul edildi. O günden bugüne, kutsal emirler ve kılavuzluğun 'yüce yolu', yani şeriat temelde değişmeden kaldı'.⁵⁴

Spengler, bu yaklaşımı Klasik şeriatla karşılaştırıyor: 'Klasik hukuk pratik deneyim temelinde kasaba sakinleri tarafından üretilirken, Arap hukuku Tanrıdan gelmiştir. Tanrı hukukunu seçilmiş, aydınlanmış insanlar aracılığıyla ortaya koymuştur... Klasik hukukun yetkesi başarısına dayanır, Arap hukuku ise taşıdığı adların büyüklüğüne. Fakat bir insanın duygularında hukukun insanların iradesi veya kutsal bir kararın ögesi olması çok büyük ayrımlar yaratır. Birinde, insan ya hukukun adillliğini görür veya kuvvete başvurur; ötekindeyse, doğruluğuna bağlanır (*İslam*). Doğulu, ne kendisine uygulanan hukukun pratik konusunu ne de onun yargılarının mantıksal temellerini sorgular. Yani kadı'nın halkla olan ilişkisi praetorun yurttaşlarla olan ilişkisiyle aynı değildir. İkincisi, kararlarında eğitim görmüş ve sınanmış bir görüşe dayanır; ilki ise, kendisinde içkin olan ve açığa çıkan ruh adına konuşur. Buradan da, yazılı hukukla olan ilişkilerinin -praetor'un fermanla, kadı'nın içtihatlarla- tamamen farklı olacağı anlaşılır. Praetor yoğunlaşmış deneyimin özüyle hareket eder, halbuki kadı'nın belli bir grubun oluşturduğu metinleri esin olarak görmesi gerekir. Kadı için metnin özgün anlamı veya nereden kaynaklandığı hiç önemli değildir. Sözcüklere, hatta *harflere* başvurur, bunu yalnız günlük sorunlarla ilgili değil, önüne gelebilecek *büyüsel* ilişkilerde de kullanılır. 'Ruh'un, 'harf'le olan ilişkisini Gnostiklerden, ilk Hristiyanlardan, Yahudilerden ve İran'ın kıyamete ve gizemlere ilişkin yazınından biliyoruz. Neopythagorcu fel-

⁵⁴ Age, s. 94.

sefeden, Kabbala'dan biliyoruz. Arami dünyasının küçük yargı pratiğinde Latin kanunlarının da aynı biçimde kullanıldığından en küçük kuşkumuz yok. Harflerin, Tanrı ruhuyla iç içe olarak gizli anlamları olduğu inancı, kendi yazımlarını yaratan Arap dünyasının bütün dinlerinde gerçekten yaratıcı bir ifade bulmuştur. Kutsal kitapların bu yazıyla yazılması ve bu 'ulusların dilleri değişse bile şaşır-tıcı bir bağlılıkla, işaret olarak korunması gerekmiştir.'⁵⁵

Gibb ve Spengler, İslam üstüne ciddi çalışma yapan hemen herkes gibi, Kuran (*kitap*), uyulması gereken tutum (*hadis*) ve ana-lojinin (*kıyas*) karşılıklı ilişkisinden oluşan geleneğin (*şeriat*), kuru-lun yanılmazlığının (*icma*, oydaşma) tam ifadesi olduğu ve her so-runda inanç ve ahlaki yönlendirdiği noktasına işaret ediyorlar. Profesör Gibb, 'İslamın övündüğü yönlerinden biri' diyor;

'İnsan ile Tanrı arasına girme iddiası taşıyabilecek bir ruhban sınıfının bulunmamasıdır. Bu, doğru da olsa, İslam bir sistem olarak örgütlenince, gerçekten bir ruhban sınıfı yaratılmıştır. Bu sınıf da, Hristiyan cemaatlerindeki gibi, aynı tür toplumsal ve dinsel yetke ve prestiji kazanmıştır. Bu, *ulema* sınıfıdır. Yahudilerdeki 'yazı-cı'lara tekabül eden 'bilenler' veya 'eğitmciler'dir. Kuran'ın ve Ge-leneğin kutsallığı, uzman olarak yorumlama işini edinen kimselerin gerekli ayrıcalıkları elde etmelerine yol açan bir gelişimi de kaçırılmaz kılacaktı. Eski dinsel toplulukların etkisi de ulemanın dinsel ve toplumsal yetkesinin hızla kurulmasına yol açmıştı.

Yetkeleri daha etkin ve cemaat içinde onlara teslim olma dü-şüncesi daha güçlü duruma geldikçe, Ulema cemaatinin inanç ve hukukla ilgili bütün sorunlarında söz sahibi olduğunu, özellikle de devletin yetkesine karşı bunları temsil ettiğini iddia etti (genel-likle de öyle kabul edildi). Daha ilk yıllarında (muhtemel olarak ikinci yüzyılda) cemaatin oydaşmasının (ki pratik anlamı Ulema-nın oydaşması demektir) uyulması zorunlu bir karar olduğu ilkesi kabul edildi. *İcma*, böylelikle teologların ve yargıçların sistemin boşluklarını doldurmak için kullandıkları bir silah durumuna geldi. Hadis, Kuran'ın tamamlayıcısı olduğu gibi, ulemanın oy-daşması da Hadis'in tamamlayıcısı oldu.

⁵⁵ Spengler, *age*, c. II, s. 84-85.

Gerçekten, sıkı bir mantıksal çözümlemeyle, temanın, bütün düzenin oluşturduğu zorlu yapıyı belirlediği ve ona can verdiği açıktır. Çünkü öncelikle icma, Kuran ve Hadis metinlerine güvenirlilik kazandırır. Metinlerdeki sözcüklerin nasıl telaffuz edileceğini icma belirler, onların nasıl yorumlanacağına icma karar verir. Fakat icma, bunun da ötesine gider; değişmez bir kurama kavuşturulmuştur, üçüncü bir vahiy kaynağıdır! Peygamberin ruhsal ayrıcalığı, Müslüman yazarların 'peygamberin ışığı' diye sözünü ettikleri güç, cemaatin geçici hükümetlerindeki halefleri, 'halife'lerce devam ettirilmemişti; fakat bu kalıtım cemaatin tümüne geçmişti...

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda belirli bir konuda ulema arasında bir düşünce birliği olduğunda, Kuran ve Hadis metnlerinin uygun bölümleriyle yeni bir düşüncenin geçerliliğini durdurmak kolay bir yoldu. Onların kararları değiştirilemezdi. Bireysel yorum (*içtiḥad*) kuramsal olarak (ve pratikte de) henüz toplu bir oydaşmanın sağlanamadığı konularda geçerliydi. Kuşaktan kuşağa bu tür noktalar azaldığından, sonraki yüzyıllar uleması bu düşüncelerin yazıldığı metinleri incelemek ve açıklamakla sınırlanmışlardı. Müslüman bilim adamlarının büyük çoğunluğu 'içtiḥat kapısı'nın bir kez kapandığını, ne kadar yeterli olursa olsun bir 'müçteḥit'in artık hukukta yetkin bir yorumcu olarak nitelene-meyeceğini kabul etmişlerdi. Ancak çok azı, zaman zaman, kendilerinin 'içtiḥat' hakkı bulunduğunu ileri sürebilmişlerdi.⁵⁶

Profesör Gibb, İslamda 'oydaşma' öğretisiyle varılan sonucun, Hristiyan Kilisesindeki Konsillerle benzeştiğini söylüyor. Dış biçimleri arasında ve sonuçları açısından farklılıklar varsa da benzerlikler de çoktur. 'Örnek olarak' diyor, 'hukuk ve öğretilerde icmanın bir kaynak olarak tanınmasından sonra 'sapıklık'ın yasal bir tanımı yapılabilmiş ve uygulanabilmiştir'.⁵⁷ Spengler de bu benzeşmenin üzerinde durur ve kendi Mecusi-Levanten ruhsal cemaat tarihi görüşü çizgisinde, bunları Avrupa'nın bireye verdiği değerle genel bir zıtlık içinde yorumlar.

'Bizler gerçeği kendimiz için kişisel düşünceyle bulmaya çalışıyoruz, fakat Arap bilgin, topluluğun genel düşüncesiyle hareket

⁵⁶ Gibb, *age*, s. 95-98.

⁵⁷ *Age*, s. 98.

ediyor ve öyle hissediyor. Çünkü topluluğun düşüncesi ile Tanrı'nın düşüncesi birdir, hata yapmaz. Eğer oydaşma sağlanırsa, gerçek bulunmuştur. İcma eski Hristiyan, Yahudi ve İran Konsillerinin anahtarıdır ve Valentinianus III'ün ünlü Çağrı Yasası'nın da anahtarıdır... Metinlerinin kullanılmasına izin verilen büyük yargıçların sayılarını beşle sınırlar; Eski ve Yeni Ahit'i, geçerli sayılabilecek metinlerin toplanması olarak anlayan mantık gibi.⁵⁸

Çok ilginç bir biçimde insan, Demir Perde kültür çevresindeki güya halk devletlerinin, konsüllerini, aklamalarını, bildirilerini ve iddialarını anımsıyor. Sanki peygamber Marx, elit ve Ulema tarafından yorumlanmaktadır, saf mitsel bir varlık olarak kalan halkın icması biçiminde ortaya konulmaktadır. Tanrı Kentindeki oydaşmanın, bu oydaşmanın coğrafi olarak dışındaki bireyin sinirlerine etki etmesi gibi bir soytarı-parodinin simgesel gücünde de aynı şey görülüyor. Fakat Mecusi duygu sistemi hâlâ yaşıyor. Roma Katolik Kilisesinin Ayinlerinin erdeminin, dünyanın gerçeklerinden, Hristiyan imparatorlukların yıkılmasından, ruhban sınıfın yaşayışından veya dayandıkları mitolojinin bilim tarafından çürütülmesinden hiç etkilenmemesi gibi, İslamın hırkası da -ve şimdi Halkınki de- zamanın gerçeklerinden etkilenmeyen aşkın bir düzen olmuştur. Veya kimin omuzlarındaysa onun günahlarından da bozulmamaktadır. Adda Bozeman'ın çalışmasında alıntılanan Londra'da yetişmiş son dönem Hintli Müslüman şair ve filozof Muhammed İkbal'in kehanetinde uyarıldığımız gibi:

'Bana inanın, bugün Avrupa insanının ahlaki gelişiminde en büyük engeldir. Müslümanlar ise, öte yandan, vahiy temelinden edinilmiş düşünceleriyle, yaşamın derinliklerinden yola çıkarak, onun açıkça görülen dışsallığını içleriyle duyuyorlar. Onun için yaşamın ruhsal temeli bir inanç sorunudur; aramızdaki en az aydınlanmış olan bir kimse bile yaşamını kolayca bu yola verebilir. Ve İslamın temel görüşüyle, insana başka vahiy gelmeyecektir, bizler dünyada ruhsal olarak en iyi durumda olan bir halkız... Müslümanlar dünyadaki bugünkü yerlerini anlasınlar, toplumsal yaşamlarını bu nihai ilkelere göre yeniden biçimlendirsınler ve

⁵⁸ Spengler, *age*, s. 85-86.

İslamın orada burada kısmen gerçekleşen amaçlarına yönelsinler. Ruhsal demokrasi İslamın nihai amacıdır'.⁵⁹

Yahudi, Bizans, Müslüman ve Komünist elde edilemeyen oydaşma kavramlarındaki zıtlıkla ilgili bir söz daha: Bu dört Mecusi kilisesinden ilk üçü açıkça sonuncusundan ayrılır, onların son başvurusu Tanrıyadır. Sonucusununki ise *Robert Ingersoll*' ti-pi kalın kafalı on dokuzuncu yüzyıl ateizmiyle övünmektedir. Onun kutsal öznesi İşçi'dir, dünyadaki her fabrikada vücut bulduğu düşünülen mitsel bir varlıktır. Fakat cennetten varsayılmış bir toplumsal varlığa doğru yapılan bu yetke gizeminin dönüşümü, otantik hukukun paylaşılan simgeselleşmesinin çağdaş, laik bir biçimidir. Ortodoks bilginin sürdürüldüğü yerlerde, insanlar tarafından günü geldiğinde kendini açığa çıkaracağı bilinmektedir. Bu arada, bu ulusların hukukları, henüz şafak ışığının doğmadığı yürekleri etkileyen hayallerdir.

Kuran'da okuduğumuz gibi:

'Öyleyken, bunlara ne oluyor ki öğütten yüz çeviriyorlar? Arslandan ürkerek kaçan yabani merkeplere benzerler... Doğrusu inkârcılar için zincirler, demir halkalar ve çılgın alevli cehennem hazırladık. Kuşkusuz iyiler kâfur katılmış bir tasta içerler... Orada tahtlara yaslanırlar, orada yakıcı sıcak ve dondurucu soğuk görmezler. Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve onların kopartılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüş kaplar ve billur kâseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onlara ölçüp ölçüp dağıtılır'.⁶⁰

Yahudilikle öteki üç şeriat ülküsü arasındaki bir fark da; Yahudilik, en azından bir ölçüde, doğrudan yaşamdan çıkarılmıştır, gerçek bir topluluğun gerçek deneyimlerinin ürünüdür. Oysa bir metinden oluşturulan şeriatlar, gelecek olan ideal bir topluluğun yükleneceği ve sürdüreceği kurumlardır. Yahudilik organik, esnek bir gelişimdir, ötekilerdeyse, tersine, düşünülmüş, görece katı ve sistemin dışında kalanlar için inandırıcı olmayan bir yapaylık, hatta

⁵⁹ Muhammed İkbal, çev. Arthur J. Arberry, *The Mysteries of Selflessness*, John Murray Ltd., Londra, 1953, s. xv. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, s. 360, not 7.

* Robert Green Ingersoll: Amerikalı hukukçu ve agnostik (1833-1899) (ç.n.).

⁶⁰ Kuran 74:49-50, 76:4-5 ve 13-17.

inanılmaz bir uydurmalık ve evrensellik iddialarında Yahudi periması Mesihin Kıyamet gününü bastıran bir terör tehdidi vardır.

5. MİSTİK YOLUN HIRKASI

Tanrı, şeriatın konusu değildir, onun üstündedir ve onun terimleri ile bilinip değeriendirilemez. Sonuçta Tanrıya hizmet ettikleri kadar, onu bilmek isteyenler yanar. Tanrı şeriatın ötesinde olduğuna göre, şeriatın ötesinde ona bir yol olmalıdır. Ve Peygamber Muhammed de bu yolu görmüştür.

Sünni terimi genel, Ortodoks, tutucu İslam yolunu anlatır. Sünni yol için Şeriat Hırkası, toplulukça bildirildiği ve uygulandığı biçimiyle, oydaşma (icma) olarak yeter. Fakat iki güçlü akım tutucu Sünniliğin mutlak yetkesini tehdit etmiştir. İlki Şia, Şiilerdir (Arapça *Şia* Ali'nin tarafları), siyasal olarak biçimlenmiş gizlilikleri saldırgan, anarşist bir damga taşır. İkincisi Sofilerdir (Arapça *Sufi*, sof giyen, yani yünlü hırka giyen, zahid), ironi olarak İslamda hem ahlak kurallarını saymayan bir mistisizm hem de normal tema ve deneyimleriyle zahidliğin vecdini yaşarlar. Hepimiz Ömer Hayyam'ı biliriz (ö. MS 1123?):

*Cennette huriler varmış, kara gözlü
İçkinin de ordaymış en güzeli
Desene biz çoktan cennetlik olmuşuz
Bak bir yanda şarap, bir yanda sevgili*

*Haksızlık etmekten sakın, hak yoluna gir;
Yediğin ekmeği başkasına da yedir,
Cana kıyma, kimsenin sırtından geçinme,
Seni cennete sokmak benden, Şarap getir!*

*Sensiz camide, namazda işim ne?
Seninle buluş yerim meyhane.
Benim sevmem de böyle, yüce Tanrı:
İstersen kaldır at cehennemine.⁶¹*

⁶¹ Ömer Hayyam, *Rubaiyyât*. (Çeviride, Hayyam, *Bütün Dörtlükler*, çev. Sabahattin Eyuboğlu, Cem Y. 1984 kullanılmıştır).

Daha sert ve tehdit edici bir saldırı Sema dervişlerinin okulu-
lunu kurmuş olan Celaleddin Rumi'den (1207-1273) gelir.

'Gönlü zengin bir adam bir sağıra: 'Senin komşularından biri hastadır' dedi.

Sağır kendi kendine dedi ki: Tut ki gittim, bu sağır kulakla o gencin konuşmasını nasıl anlayacağım?

Bahusus, hasta kimsenin sesi zayıf ve yavaş çıkar, amma komşudur gitmek de lazım çaresiz.

Belki o dudağını kımuldatmaya başlayınca, tahmin yoluyla söylediğini anlarım.

Ey benim mihnet çeken komşum, nasılsın derim, elbette o da cevaben iyiyim komşum diyecektir.

O zaman şükürler olsun derim. Ne içtin diye sorarım. O da ya şerbet ya mercimek çorbası diye yanıt verir.

Bunun üzerine, yiyip içtiğin sıhhat afiyet olsun. Kendini hangi hekime tedavi ettiriyorsun diye sorarım. O da filancaya der.

Ben de ona derim ki, onun ayağı çok uğurludur, mademki o geliyor, senin işlerin yoluna gidecektir.

Biz onun ayağının uğurunu tecrübe ettik, her nereye giderse, muratlar hasıl olur.

O saf adam kıyas ve tahmine dayanarak tasarladığı bu yanıtların doğruluğuna inanmış olduğu halde, hastayı ziyarette gitti ve:

Nasılsın? diye sordu. Hasta, ölüm halindeyim, deyince, sağır: Elhamdülillah, diye bağırdı. Hasta bu söze kızıp hiddetlendi.

Kendi kendine düşündü. Bunda şükredecek ne var? Demek ki bu adam benim düşmanımymış. Sağır bir sözdür tasarladı, ama kıyas ve tahmini isabetli olmadı.

Bundan sonra hastaya, Ne yedin? diye sordu. Hasta zehir dedi. Sağır, Afiyet olsun, deyince, hastanın öfkesi arttı.

Bundan sonra sağır, Tedavi için hangi hekim geliyor? diye sordu.

Hasta, Azrail geliyor! Haydi buradan defol, dedi. Sağır, Onun ayağı çok uğurludur, memnun ol, diye yanıt verdi ve

Sağır hamdolsun bu iş bitti, diye sevinerek dışarı çıktı.

...

Nice kimseler vardır ki, ibadet vazifelerini icra edip, makbul olmayı ve mükafaat görmeyi ümit ederler.

Hakikatte bu gizli bir günahdır, zira Haktan gayriyi hedef tutan ibadet suçtur, onun yani abidin pak zannettiği hakikatte napaktır.

O sağır ki, iyilik yaptım zannetti, halbuki aksi netice verdi.

O, bir hastaya hikmet ettim, hatırını hoş eyledim, komşuluk hakkını yerine getirdim, hülyasıyla rahatça oturmuştu.

Bu muamelesiyle o sağır, ziyaretine gittiği hastanın gönlünde bir ateş yakmış, o ateşte kendi de yanmıştı.

...

O sağırın zan ve kıyası yüzünden komşusuyla olan on yıllık ahbaplığı batıl olup bitti.

Bahusus ey efendi, senin o aşağılık kıyasın yücelerden yüce olan Allah'ın vahyine karşı olursa...

Senin his kulağın harfî ve sözü anlayabilirse de, bil ki gaybı duyacak kulağın sağırdır.⁶²

Şia mezhebinin tarihi, Peygamberin ölümünden sonra onun halefinin kim olacağı sorununun doğup bir dizi cinayetin işlendiği döneme gider.

Halife olarak, Ömer'in de büyük etkisiyle, ilk arkadaş Ebu Bekir seçilmiş, o da iki yıl sonra ölmüş (634) ve Ömer'i halife tayin etmişti. Bu seçime Muhammed'in yeğeni ve kızı Fatma'nın kocası, sevgili torunları Hasan ve Hüseyin'in babaları Ali'nin taraftarları (şii) şiddetle karşı çıktılar. Fakat o dönemde bütün işler Ömer ve taraftarlarının lehinde geliyordu. Arap yarımadasında oluşan bir dizi aşiret ayaklanması İslam generallerinin büyük zaferleriyle bastırıldı; bundan sonra da, İran ve İkinci Roma'ya düzenlenen büyük seferlerle Suriye, Filistin, Irak ve sonunda bütün İran, Müslüman egemenliğine alındı. Heraclius'un Bizans ordusu*

⁶² Celalettin Rumi, *Mesnevi* I 3360-05. (Çeviride, *Şerhli Mesnevi-i Şerif*, Kenan Rifai, Hülbe Yayınları, 1973 kullanılmıştır.)

* Bkz. s. 408.

636'da Yarmuk vadisinde yenildi. Şam, Baalbek, Emesa, Halep ve Antakya bundan sonra kolayca işgal edildi, güçlü Helen kentleri Kudüs ve Kayseri de 638 ve 640 yıllarında düştü. 637'de Fırat'ta güçlü bir İran ordusu bozguna uğratıldı. 641'de Musul alındı. Bizans Mısır'ı 643'te çöktü. Ve zaferlerinin doruğunda Halife Ömer, bir İranlı köle tarafından 644'te öldürüldü.

Halife sorunu bu ölümle yeniden gündeme geldi. Ömer birini atamak yerine, halifeyi seçmek üzere Ali, Osman ve daha başka dört kişiden oluşan bir komite seçmişti. Osman seçildi. Fakat o da on yıl içinde, ibadet sırasında 17 Haziran 655'te öldürüldü. Ali taraftarlarına güç kazandıran koşullar doğmuş oldu.

Osman, güçlü Emevi aşiretinin üyesiydi. Emevi aşireti Mekte'nin eski ailelerinden biriydi, yıllarca Peygambere karşı koymuş, sonra onun tarafına geçmiş ve Medine'ye göç etmişlerdi. Ailenin tanınmış üyelerinden biri Muaviye ibn Ebu Sufyan, Ömer tarafından Suriye valisi olarak atanmıştı. Bu kez Muaviye, Halife Ali ve oğullarına karşı askeri ve diplomatik bir savaş (gerçek bir kan davası) başlattı. Ali, Irak'ta Küfe kentinde halifeliğini iddia etti. Fakat Emeviler onu savaşta ve hilede yendiler ve Temmuz 660'ta Muaviye Kudüs'te halife ilan edildi. Ali bundan sonra 24 Ocak 661'de hançerlendi. Bundan sonra oğlu Hasan, mali anlaşmayla zaferi Muaviye'ye bıraktı. Hasan 669'da öldü (belki yanlış bir iddiayla, zehirlendi) ve kardeşi Hüseyin 10 Ekim 680'de ikinci Emevi halifesi Yezid'le savaşırken öldü. Bu gün, o tarihten bu yana Şiiler için Kutsal Cuma oldu. 'Hüseyin'in öcü' halen İslam ülkelerinde Şiilerin Hüseyin'in şehit oluşunu anmak için düzenledikleri ritüel törenlerin ağıtlarında duyulur. Şehit, Peygamberden de yüce görülmektedir ve Irak'ta Kerbela'daki türbesi Meşhed Hüseyin, Şiiler için dünyadaki en kutsal yerdir.

Kısaca, Şiiler için Emevi halifelerinin ve onlardan sonra iktidara geçen Abbasi halifelerinin hanedanları iktidarı gasp etmişlerdir ve İslam tarihi bir yanlışlıktır. Halife hak iddia etmiştir, Sünniler yanlışlardır ve *icma* yanlış bir yoldur, Kuran'ın gerçek anlamıyla İslam, geçerli olan görüşte bulunmamaktadır. Ali ve ondan gerçek imamlara geçmiş olan bilgide yaşamaktadır.

'İmam' sözcüğü genel anlamıyla camide görev yapan dinsel

önderi anlatır. Sünni kullanımıyla daha özel anlamıysa, dört Ortodoks teolojik okulun kurucuları için kullanılır. Fakat Şiiler için yalnızca Peygamber ve Ali neslinden gelen gerçek önderlerin sıfatıdır. Gerçek imamların sayısı on ikidir ve 873-880 yıllarında yaşarken son imam Muhammed el-Mehdi kaybolmuştur. Kayıp imam olarak bilinir ve hâlâ bu dünyadadır, inananlara 'Yol gösterenin' (*mehdi*) ikinci kez gelmesi ve İslamı doğru yola sokması beklenmektedir. Bir başka görüş, yedinci imamın kaybolduğunu ileri sürer, bir başkası da beşincinin. Orada burada, sayısız kimse-ler 'mehdi' oldukları iddiasıyla ve siyasal ayaklanmalar çıkararak değişik zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Örnek olarak 'Somalili Deli Molla', 'Sudanlı Mehdi' böyle yapmış ve İngiliz birliklerince durdurulmuşlardır. Zahidliğin ve siyasetin iç içe geçtiği birçok Şii mezhebi vardır.* Hepsinin temel ilkesi, ruhsal yetke ve dünya iktidarının Sünnilerin 'oydaşma'sında (icma) bulunmadığı, fakat Kayıp İmam'da bulunduğuudur. Kayıp İmam'a mutlak bir bağlılık zorunludur ve Tanrı bilgisi yalnız onda vardır. Gerçekten, bu mezheplerin aşırı biçimlerinde Ali ve torunları Tanrının vücut bulması olarak anlaşılır. Hepsini için de imamlar günahsız ve yanılmazdır. Ve onlar için Hristiyan, Gnostik, Maniheizt ve Neoplatonik düşünceden türetilmiş mistik bir mitoloji gelişmiştir. Bu efsanenin Fransız ustalarından biri Louis Massignon, eski Şii önderlerinden Mughire'den (ö. 736) aldığı Dünyanın Yaratılış mitosunu çok güzel işlemiştir.

Profesör Massignon metni tartışırken şu değerlendirmeyi yapar:

'Görünüşte saf olan mitolojik bir kisve altında Mughire çoktan oldukça gelişmiş bir durumda olan Gnostik bir öğretiyi sunmaktadır. Tanrı ışık formundadır ve görünüşü, kolu bacağı alfabenin harflerinden oluşan bir insandır. Bu Işık insanın gerçeğin Kuyusu olan bir yüreği vardır. Yaratmak istediğinde kendi yüce

* Hüseyin'in torunu Zeyd'i imam kabul eden *Zeydiyye*, feragat, gizlilik ve imama hizmette en aşırılardan olan *İsmailiye*, İsmailiye'nin şiddet kullanan kolu *Karmatiye*, 909'dan 1171'e kadar Mısır'da hanedan kurmuş olan *Fatimiye*, yine İsmailiye'nin terörist bir kolu olan *Haşhaşiyyun* anılabılır. Haşhaşiyyun'un Dağların Şeyhi olarak bilinen önderleri 1256'da Hulagu tarafından yok edilene kadar Yakındoğu'yu yıldırılmıştı. Ağa I Ian yakın zamanlardaki en tanınmış önderlerden biridir. Amerika'daki Kara Müslümanlık için de Şii esinini tartışabiliriz.

adını söylemiştir ve adı taç gibi uçup başına yerleşmiştir. Sonra ellerinin ayaclarına insanların kaderini yazmıştır ve onların işleyeceği günahlar nedeniyle hiddetlenmiştir. Hiddeti ter olarak akmış ve iki okyanus oluşturmıştır; biri tuzlu biri tatlı, biri karanlık biri aydınlıktır. Bunlara kendi gölgesini katmış ve gölgelerin gözlerini çıkararak onlardan güneş ve ayı yapmıştır, yani Muhammed'i ve Ali'yi. Fakat gölgelerden kalanı yok etmiştir ve geri kalan herkesi okyanuslardan yaratmıştır. İnananları Işıktan ve inanmayanları Karanlıktan. Bunları gölgeler olarak yaratmıştır, çünkü bütün bunlar maddi dünya yaratılmadan önce olmuştur. Tanrı insanlara Ali'yi yöneticileri olarak tanımalarını öğütlemiştir, ama iki kişi reddetmiştir. Bunlar ilk iki çelişkidir, Ebu Bekir ve Ömer. Onun karanlık denizdeki gözlerinin gerçek olmayan gölgeleridirler'.⁶³

İslamda kadının ruhsal yapısı genellikle düşük kabul edilir. En azından bir Şii mezhebine göre kadınlar cinlerin günahlarının tortusundan yaratılmışlardır, günahkârları günaha özendirmek işlevini görürler. Kadınlar tarikatlara alınmazlar ve tek değerleri günahları nedeniyle cezalandırılan ruhların geçici olarak dünyaya gelmelerinde bir araç olmalarıdır, fakat kendi ruhları yoktur.⁶⁴ Fakat yine de bu mezheplerin mitolojisinde Fatma, Ali'nin karısı, Muhammed'in kızı ve Hasan ile Hüseyin'in annesi, kendi babasından bile önce gelen kutsal bir varlığa dönüştürülmüştür. Yakınlarda bulunan Gnostik etkiler taşıyan *Umm el-Kitab* adlı İran Şiilerine ait bir metinde şaşırtıcı bir anlatım görüyoruz:

'Tanrı maddi dünyayı yaratırken insanlarla bir ahit yaptı, kendilerine Cenneti göstereceğini diye dua ettiler. Onlara, milyonlarca değişik renkte titrek ışıklarla bezenmiş birini gösterdi. Tahtta oturmuş, başında taç, kulaklarında küpeler, kuşağından çıktığı kılıcı tutan bir varlıktı bu. Işınımı bütün bahçeyi aydınlatıyordu. İnsanlar onun kim olduğunu sorduklarında, onlara bu formun Fatma'nın Cennetteki şekli olduğu söylendi. Taç Muhammed'di, küpeler Hasan ve Hüseyin, kılıç Ali'ydi; ve tahtı, Yönetim Kol-

⁶³ Louis Massignon, "Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im Islam", *Eranos-Jahrbuch* 1937, Rhein-Verlag, Zürich, 1938, s. 58.

⁶⁴ Age, s. 59-60. Persian-Gnostic *Omm-al Kitab* ve Süryani Nuseyri mezhebinden alıntıyla.

tuğu, Tanrının, en yüce olanın kaldığı yerdî'.⁶⁵

Fatma bütün Muhammed ümmeti arasında saygı görür. O Peygamberin erkek doğurup soyunu devam ettiren tek kızıydı. Peygamberin sevgilisiydi ve ondan ancak birkaç ay sonra ölmüştü. Fakat bazı Şii mezheplerde bu saygı o dereceye ulaşır ki, ona 'Babasının Annesi' denir. 'Güneşin Kaynağı'; ve eril bir adla anılır: *Fatir*. Bu ad 'Yaratıcı' anlamındadır ve İsa'nın annesi Meryem gibi harfler içindeki sayısal değeri 290'dır. Çünkü kız, eş ve anne olarak şeceredeki gizem, onda kişileştirilir. Bir Şii mezhebi de onu Yanan Çalı'daki Musa ile karşılaştırır. Kudüs'teki Aksa Camisi'nde peygamberin Cennete yolculuğunu yaptığı kabul edilmektedir ve Kadir Gecesi'nde⁶⁶ kader meleği Cebrail dünyaya inerek insanoğluna bağışlanmayı getirir.⁶⁷

Şia, son olarak, ikicidir, dünyanın durumunu inkâr ederken Gnostik-Doketik bir görüş açısına yaklaşırlar.* Çeşitli İslam devletleri tarafından acımasız bir baskıya uğramışlardır ve tarihlerinin ilk döneminden itibaren tanrıyı gerçekten sevenlerin vahşice yok edildiği kötü bir dünyayla karşılaşmışlardır. Bu gizden de, Profesör Massignon'un belirlediği gibi iki soru çıkar:

1. Aşktan şehit düşmek gerçek fiziksel bir acıyla mı olur yoksa acı yalnızca görünüşte midir? ve 2. aşk için, Allah adına kendisini mahkûm ettiren gönüllü kurbanın ölümden sonraki durumu nedir?

Kuran, İsa'nın çarmıha gerilişiyle ilgili olarak, onun değil başkasının çarmıha gerildiğini söyler. 'Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü'.⁶⁸ Gördüğümüz gibi Hristiyan Gnostiklerin görüşü de aynıydı.** Aynı şekilde, Şiilere göre Ali yoluna şehit olanlar da yalnızca görünüşte acı çekerler. Onların gerçek gövdeleri cennete yükselir, onları öldürmek isteyenlerin elinde onların yerine geçenler kalır. Hüseyin'in 680 yılında Kербela'da öldürülmesiyle ilgili popüler Öldürülme Oyunu her

⁶⁵ Age, s. 64-65, *Omm-al-Kitab*.

⁶⁶ Age, s. 66.

⁶⁷ Kuran 97:1-5.

* Bkz. s. 356-357.

⁶⁸ Kuran 4:157.

** Bkz. s. 364-367.

yıl Muharrem ayının onunda tekrarlanmaktadır. O gün müezzîn minareden seslenir: 'Ey Şia, bugün acı gündür, Hüseyin'in bedeni çıplak, çölde yatıyor'. Fakat aşırı Gnostik etkiler taşıyanlar bugünü neşeyle karşılarlar, çünkü şehit olan acı çekmemiştir, fakat onun gerçek gövdesi cennete dönmüştür, bilinmeyen biri de onun yerine acı çekmiştir.⁶⁹

Mistik sufiler arasında ise acı çekme bir gerçek olarak anlaşılr, kutsal bir gerçektir, kurtuluşun yoludur. En büyük Sufi ustalarından ve şehitlerinden Hallac'ın (858-922) sözleriyle:

'Kelebek şafağa kadar lambanın çevresinde döner, sonra arkadaşlarına gidip onların masalını en tatlı sözcüklerle onlara anlatır. Sonra yine ateşin güvendiği gücüyle oynamak için uçar, tam kutsanmaya ulaşmak ister... Ne ışık yeter ne de ısı. Bu kez tamamen ışığa dalar. Ve arkadaşları, onun dönüp deneyimlerini kendilerine anlatması için beklerler.

Başkalarının açıklamalarına güvenmemiştir, fakat şimdi yanmaktadır. Dumana boğulur, ateşle gövdesi erir, adı, işareti kalmaz. Artık ne koşulda nasıl arkadaşlarına dönecektir, tam olarak ele geçmiştir.

Artık o Gören ve Bilen olmuştur, saf açıklamaları dinlemeyi bırakmıştır. Artık gördüğüyle bir olmuştur, nasıl görebilir?

Artık kendini benden daha fazla gizleme! Eğer gerçekten inanıyorsan, diyebilirsin: Enel Hak!⁷⁰

Sufi akımının kökleri Kuran'da yoktur, Muhammed manastır yaşamına açık şekilde karşıdır. Fakat kökleri Hıristiyan Monofizit ve Nasturi keşiş topluluklarına, bunlardan başka Buddhist, Hindu ve daha doğuda Caynacı modellerine yayılır. Müslümanlık ve Yahudilik gibi, temelde kutsallaştırış laik bir oydaşmanın yarımından kaynaklanır. Sünnet olmuş biriyle evlenme ve ondan çocuk sahibi olma ritüel olarak belirlenmiştir. Kuran'da 'İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin' denmektedir.⁷¹ Fakat İslamın ikinci yüzyılında açıkça 'İsa'ya özenerek" dervişler kişisel tövbekârlığın işareti olarak

⁶⁹ Massignon, *age*, s. 69-70.

⁷⁰ *Age*, Hallacı Mansur, *Kitab al-Tawasin*, s. 74.

⁷¹ Kuran 24-32.

yünden boyasız hırkalar (*suf*) giymeye başladılar.* Bu zamanda in-
zivaya çekilmenin ve Kuran'ın vecd içinde okunduğu toplantıla-
rın ilk izleri belirdi. Allah'ın adının sürekli yinelenmesi (*ziker*) ve
şarkılarla (*sema*) vecde ulaşıyordu.

Bu akımın ilk aşamasında, Profesör Gibb'e göre, yalnız Allah
sevgisi değil, fakat korkusunun da esini vardı. Özellikle Onun ge-
lecek olan Gazabı 'peygamberi etkilediği gibi'⁷² sufilere de aynı
korkuyu duyuruyordu. Fakat MS sekizinci yüzyılda kutsanmış
bir kadın, Rabia el-Adeviye (ö. 801) mistik yolun dürtüsü ve so-
nucu olarak kutsal aşk düşüncesini geliştirdi. Onun çabasında Al-
lah'tan başka bütün çıkarlar (ilahlar) yok edilmişti. O ne cehen-
nemden korktuğunu ne de cennet için istek duyduğunu, fakat
başka hiçbir varlığın sevgisi ve nefreti olmayan Allah aşkını
özümlediğini ileri sürdü. Yüreğinde peygamber bile kalmamıştı.⁷³
Epiktetos gibi onun da köle olduğu söyleniyor; anne babası bi-
linmiyor. Fakat şiirlerinde, ister Hindistan, İspanya, Japonya, is-
ter İran olsun mistik yolun her zamanki şarkısını buluyoruz:

*Seni iki şekilde seviyorum: bencilce
Ve ikincisi Sana değer biçimde*

*Bencil sevgiyle Seni düşünürken
Her düşüncem Sona karışıyor.*

*Saf sevgimde Sen peçeyi kaldırıyorsun.
Hayran gözlerimden*

*Ne onda ne bunda övgü benim değil,
İkisinde de Övgü Sana, biliyorum.⁷⁴*

* Gibb, *Muhammedanism*'de s. 132, İbn Şirin'in itirazını alıntılar (ö. 729), 'pamuk giyen peygam-
berin yolunu izlemeyi yeğliyorum.'

⁷² Gibb, *age*, s. 133.

⁷³ Reynold A. Nicholson, 'Sufis', Hastings, *age*, c. XII, s. 11-12.

⁷⁴ R.A. Nicholson, Sir Thomas Arnold, *The Legacy of Islam*, Oxford The Clarendon Press, 1931, s. 211.

Konumuzda tekrar tekrar kanıtlanan yasaya göre ne zaman Ortodoksluklar dünyada ayrışır, mistikler de birleşiyorlar. Ortodoksluklar temelde belli bir toplumsal düzenin işleyişiyle ilgilidir, birey bu sınırlar içinde hareket etmelidir. Belirli bir 'duygular düzeni' her üyeyi kapsayacak biçimde düzenin çıkarına işlemelidir, her türlü sapma şöyle veya böyle uydurularak düzenin savunusu yolunda tasfiye edilmelidir. Öte yandan, mistik yol, insanoğlunun bütün üyelerinin benzer olduğu sinir merkezleriyle ilgilenir. Yaşamın ve yaşam deneyimlerinin hazinesinden hemen fıskırır.

Bu konuyu *İlkel Mitoloji*'de tartıştım⁷⁵ ve tekrar dönmeme gerek yok. Şimdiki konumuz açısından ilgilenmemiz gereken İslam'ın Şeri Hırkasından da, erkeklerin ve kadınların insan deneyimi açısından değerli yerlere ulaşmalarıdır. Eğer düşüncelerini sağgörüyle kendilerine saklayabilirlerse. E.E. Cummings'in son yapıtının başına koyduğu Emerson'un buraya almaya degecek sözleri var: 'Toplum her zaman üyelerinin her birinin insanlığına karşı bir komplodur... Seslerin çoğunluğu öğretisi, ruhların öğretisinin yerini gasp eder'.⁷⁶ Özelde İslamda, fakat genel olarak Levanten oydaşma dünyasında bu korkunç ikiye bölünmenin gücü büyüktür. Hindistan ve Uzakdoğu'da mistik yol, temel toplumsal düzenle uyuşma içinde ve saygın bir yer edinmiştir. Fakat Ortodoks Levant'ta, Tanrı Yolu'nun yerel, kutsal yasal statü içinde (ister Yahudilik gibi etnik olsun, ister Müslüman dünyasındaki gibi bir dizi öncelden cebir yoluyla geliştirilmiş olsun) anlaşıldığı yerde, birey sifıra yakın bir noktaya indirgenmiştir. Öyle ki, bir yabancı, Sigmund Freud'un hizmetlerinin bütün bölgede yüzyıllardır istenilmediğini düşünebilir.

Basralı kadın mistik Rabia el-Adeviye yazılarında ilk kez şarap imgesinden 'kutsal aşk' ve kadehten 'dolmuş yürek veya ruh' olarak söz eden kişi olarak görünüyor. Daha sonra bunlar, İslam mistiklerinde tipik mecazlar oldu. İranlı Ebu Yezid (Bayezid) Bistani (ö. 874) imgeyi şu şiiriyle tam Hint düşüncesine taşımış oluyor: 'Şarap içen, şarap ve kadeh benim!', 'Benim dilimle Tanrı

⁷⁵ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 451-461.

⁷⁶ Marion Morehouse ve E.E. Cummings, *Adventures in Value*, Harcourt, Brace and World Inc., New York, 1962, iç kapak.

konusuyor ve ben kayboldum', 'Ben yılanın derisinden geldiği gibi Bayazıdlıktan geldim. Sonra baktım. Sevileni, seveni ve sevgiyi bir gördüm, çünkü birlik dünyasında her şey bir olabilir.', 'Hamd olsun bana!'

Yaklaşık aynı döneme ait olan Hintli Ashtavakra Samhita ile karşılaştıran: 'Ben harikayım! Bana selam! Ben cahillik, bilgi, bilene ve bilinenin görüldüğü bozulmazım',⁷⁷ Hindistan'da bu tür heyecan hoşgörülürdü, hatta normaldi. Fakat İslamda tehlikeliydi. Mistik yolun ikinci büyük insanı el Hallaç gelip de başka bir yerde mistik doğruluk olarak kabul edilecek şeyi 'Ben Tanrıyım... Ben gerçeğim' dediğinde çarmıha gerildi. Hallaç için mistik yaşamın modeli Muhammed değil İsa'ydı. Kelebek fablından da öğrendiğimiz gibi, onun kavrayışı, acı çekme ve teslim olmaktan geçiyordu. Kendisi için hazırlanan çarmıhı gördüğünde, *Imitatio Jesu* modelini izleyerek, hazır bulunanlara seslenerek dua etti:

'Senin kulların, sana olan yakınlıklarından ve dinlerine karşı bağlılıklarından beni öldürmek için toplandılar. Onları affet! Çünkü sen, bana gösterdiğin sırları, onlara da göstermiş olsaydın hakımda böyle düşünmeyeceklerdi. Şayet onlardan gizlediğin şeyi, benden de gizlemiş olsaydın, böyle sözler söylemezdim. Senin yaptığın her şeye hamd olsun ve senin istediğin her şeye hamd olsun!'⁷⁸

Mistiğin her yerdeki toplumsal sorununun, ya Tanrının açığa çıkması ya Tanrının sadık kulu olarak, Tanrıda bulunması aynı zamanda maddi toplumsal bir olay olarak belirmesi olduğu görülmüyor. İkiciler için burada bir zorluk çıkıyor: Onun için Tanrı ve dünya ayrıdır. Fakat ikici olmayanlar için, zorluk yalnızca mistik yolun başlangıç aşamasında vardır. Gerçekleşmeden önce; onun için, sonuçta her şey bir bakıma Tanrıda mevcuttur: Gnostik Thomas İncil'inde olduğu gibi. Daha önce İsa'ya atfedilerek alıntılanmıştı: 'Ben her şeyim. Her şey Benden çıkar ve Her şey bana döner. Bir parça odun yar, oradayım, Bir taşı kaldır, beni orada bulursun.'*

⁷⁷ *Ashtavakra Samhita* 14-15.

⁷⁸ Nicholson, "Mysticism", s. 217.

* Bkz. s. 359.

Bayezid'in yazılarında mistik yolun iki aşaması tanımlanmıştır: Önce, 'kendinde yok olmak' (*fena*) ve ikincisi, Tanrıyla birlikte yaşamak' (*beka*).⁷⁹ İlki Kuran'dan bir ayetten alınmadır: 'Yeryüzünde bulunan her şey fanidir', ikincisi, aynı sûrenin izleyen ayetidir: 'Ancak Yüce ve Cömert olan Rabbinin varlığı baki'dir'.⁸⁰ Sufiler içinde mistik yaklaşımın her ayrımı ve deneyimi temsil edilir. Fakat Hindistan'daki gibi temel, fena-vecd disipliniinde dünyada erimektir. Aday tam teslimiyetle Usta'ya başvurur (Sanskrit *guru*, Arapça *şeyh* veya *pir*) ve kapıdan Tanrı'ya daha büyük bir teslimiyete veya bunun ötesine, hatta Yokluk'a geçer. Fakat Ortodoks Kuran esiniyle, 'Allahtan başka ilah yoktur' vurgunun değişimiyle, artık 'Her şey Tanrıdır' anlayışına dönüşür. Tanrı olarak kabul edilmiş olan her taş, sopa, insan veya güç gerçekten Tanrıdır, çünkü Tanrı herşeydir. Bu türlü hünerli yorumlarla Kuran'ın bildirimi, mistik, ikici olmayan bir anlayışa kavuşturulur. Örnek olarak, 'Biz ona şah damarından daha yakınız'⁸¹ veya 'nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir'.⁸²

Kelebek gibi vecd içinde kendisini ateşe veren Hallac'ın çarmıha gerilmesinden sonra (İsa'nın çarmıha gerilmesinde de böyle bir anın olup olmadığını sorabiliriz) Sufi akım tedbirli bir nitelik kazandı. Artık (dedikleri gibi) 'Şeriatı dış hırkası ve tasavvufu iç hırkası' olarak formüle ediyorlardı. Burada Şeriatın kendisi *fena*, 'kendinde ölme'nin gerçekleştiği çarmıha geriliş olarak anlaşılıyordu. İslamın doruğa çıkan teologu el Gazali (1058-1111), Ömer Hayyam'ın çağdaşıydı, bu formülle tasavvufu Ortodokslarca kabul edilebilir kıldı. İslamda büyük azizler dönemi sona erdi ve yerini mistik şairler dönemi aldı: Ömer Hayyam 1050?-1123?, Nizami 1140-1203, Sadi 1184-1291, Rumi 1207-1273, Hafız 1325-1389 ve Cami 1414-1492.

Aşk acısı, Sufiler için, Şiilerin şehitlerin acı çekmesinin hayali olduğu görüşünün tersine, kurtuluş anıdır. Ve yukarıda sorulan

⁷⁹ Age, s. 215.

⁸⁰ Kuran 55:26-27.

⁸¹ Kuran 50:16

⁸² Kuran 2:115.

ikinci soruya, ölümden sonra Tanrı adına mahkûm edilmiş kim-
senin durumuna ilişkin yanıt da aynı şekilde karakteristiktir.
Böyle bir Tanrının Şeriatına göre sonsuz lanete mi mahkûm edi-
lecektir?

Olası bir örnek olarak Şeytanın durumu incelenmiştir ve okuyucuyu şaşırtacak bir sonuca varıldığını söyleyebilirim. Çün-
kü Kuran'dan okuduğumuz gibi, Şeytan, Âdem'in önünde eğil-
meyi reddetmişti ve elbette Tanrı'dan başka tapılacak olmayacağı
için bu doğrudur. Demek ki, iblis gerçekte Muhammed'in inan-
cına sahip kabul edilmeliydi. Yalnız Allah'ı sevdiği ve ona taptığı
için insan önünde eğilmemişti, tutarsız biçimde kendi Allahı ta-
rafından mahkûm edilse bile, kendisine denildiği gibi Allahtan
başkasına tapmamıştı. Tanrı, Eyüb'ün kitabındaki gibi adalet, tu-
tarlılık ve her türlü düzen ve şeriatın üstündedir. Eyüb kitabın-
dan çıkarılan dersle, tasavvuf düşüncesi de, başlangıçta olduğu gi-
bi sonunda da Şeytanın sürülmesini, mükemmel bir dindarın son-
suz cehennemde acı çekmesi olarak gördü. Ve büyük Hallaç gibi,
onun bu konudaki değerlendirmesi, gizemde daha büyük bir de-
rinliği gözetiyordu: Şeytan, cehennem kuyusunda sevgisini bo-
zulmadan koruyordu, çünkü gerçekten onu orada tutan şey buy-
du; sevdiğinden ayrı olmak, Tanrıyı kaybetmenin acısı, bütün
acıların en büyüğüydü. Ve orada neyin desteğiyle, bütün zaman
boyunca, acı içinde ve ayrı olarak dayandığı sorulursa; Tanrının
sevgili sesinin yargısını bildirirken, 'Çık git!' Duyduğu sesin anı-
sıyla vecde gelmiş yüreğiyle!

Şeytan da (veya bu konu için Eyüb) haksız olarak mahkûm
edilmemişti. Çünkü kendisinin de sevgilinin formuyla yaratıldığı
düşüncesiyle sevgiliyi terk etmişti. Bu düşünce de en yüksek bi-
çimiyle bir idoldü. Demek ki, Şeytan'ın katı tektanrıcılığı (Eyüb'
ün, Muhammed'in, İbrahim'inki gibi) tanrısızlığın bir başka bi-
çimiydi. Meleklerin Âdem'e tapınması doğrudur.⁸³ Yine Kuran'
da okuduğumuz gibi, 'O, bu misalle birçoğunu saptırır, birçoğu-
nu da yola getirir. Onunla saptırdığı yalnız fasıklar...'⁸⁴

⁸³ Massignon, *age*, s. 74-75.

⁸⁴ Kuran 2:26 ve 2:98.

6. BOZULAN BÜYÜ

MS 750'de Emevi hanedanı yıkılıp şimdi çok genişlemiş olan İslam İmparatorluğu'nun yönetimi Abbasi hanedanına geçince, başkent Bağdat'a taşındı. Arap kültürünün egemenliği yerini İran etkisine bıraktı ve çöl puritanizmi parlak Levant uygarlığına teslim oldu. Başkent Bağdat öncelikle zevkin metropolüydü ve Harun Reşid (h. 786-809) döneminde zenginliğinin ve sınırlarının doruğuna ulaştı.

Afrika'da Mısır, Fez, Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas ele geçmişti. Avrupa'da İspanya, Fransa'nın yarısı, Korsika, Sardunya, Sicilya ve Malta'yla birlikte alınmıştı. Asya'da Arabistan'ın dışın-da Filistin, Suriye, Anadolu'nun bir kısmı, Ermenistan'a kadar uzanan ülkeler, Irak, İran, Türkistan, Belucistan, Afganistan ve Sind, Buddhizmin geliştiği sınırlara ve Uzakdoğu'ya kadar varılmıştı. Ve bu, Asya'nın altın çağıydı. Sanat ve edebiyat, felsefe, kutsal tapınaklar, kral sarayları, yüzyıllardır insanların hayallerini ısıtan her şey artık gerçektir. Ve şimdi hepsi harap oldu.

Moğol arazilerine uzanan kervanlar Tang Çini, Raştrakuta Hindistanı ve Halifelik arasında ağ gibi işliyordu. Tüccarlar Arap, Çin ve Pallava gemilerinde yelken açtılar, garip perilerin egemenliğindeki bilinmez adalarda kendilerini tehlikelere attılar: Vak Vak'ın Yedi Acaip Adası. Cinler ülkesinin ötesindeydi ve insan başı gibi meyve veren bir ağaç vardı; güneş batarken ve doğarken bu başlar 'Vak! Vak! Yaratıcı Krala hamd olsun!' diye bağırlıyorlardı.⁸⁵ Veya bu adalar, gemisi batan tüccar Sinbad'ın masallarında anlatılmıştır: Hindistan'da, örnek olarak kralın genç kısrakları kıyıda bağlıydı, her yeni ayda, büyüsel aygırlarla birleşiyorlardı ve tayları satıldığında altın, hazineler kazandırıyorlardı. Veya yine muhteşem Rok kuşunun yavrularını fülle beslediği ülkede vadiler elmaslarla kaplanmıştı ve ağaçlardan kâfur dökülüyordu.

Bugün tüm bu ülkeleri bizler de keşfettik, hatta haritalarını çıkardık, fakat her nasılsa bütün büyülerini kaçırmıştı. Çünkü Asya'nın harika altın çağında gerçek, şiddet ve zorluk her yerde

⁸⁵ *Arabian Nights*, tale 155. Joseph Campbell, *The Portable Arabian Nights*, The Viking Press, New York, 1952, 1962, s. 566-79.

yalnız fabllarla değil (çünkü tarihin kayıtları yavaştır) inanç ve deney olarak da dile gelmişti, bugün bize fizikçilerimizin gösterdiği gibi hepsi gerçektir. Antikitenin kaybolan sanatının, bu nedenle dünyanın saf harikalarını yaşama sanatı olduğu söylenebilir. Deneyimin zorlu kabuğundan her yerde her zaman bulunan bitmez tükenmez olağanüstülükler arasında kolayca gidip gelebilmek sanatıydı bu, İranlı şair bu gizemi kadeh ve şarap imgesiyle anlatmıştır:

*İnsan kadehtir, ruh içindeki şarap
Gövde borudur, ruh içindeki ses,
Hayyam, insanın ne olduğunu anlayabildin mi?
Büyüsel bir lamba, içinde ılık.⁸⁶*

Spengler'in gözlemlediği gibi, 'Mecusi insanın dünyası perim masalı duygularıyla doludur'. 'Cinler ve kötü ruhlar insanları tehdit eder, melekler ve periler de onu korur. Muskalar, tılsımlar, gizemli ülkeler, kentler, yapılar ve varlıklar, sırlı harflerle, Süleyman'ın mühürü ve filozofların taşı vardır. Ve hepsi titrek mağara ışığında hayali karanlığın yutabileceği bir durumdadır'.⁸⁷

İslam'ın, Tang Çin ve Hindistan'ın altın çağında, sonsuz güzelliklerin ve sanatların geliştiği çağda, aristokratik bir duyarlılık ve uygarlık dünyanın her yerine yayıldı; Kurduba'dan Kyoto'ya, hatta şimdi anlaşıldığı gibi Yukatan ve Peru'ya bile ulaştı. Levanten sarsılmaz oydaşma mantığının büyüsel yapısı Hint Dharma ve Çin Tao öğretileriyle karşılaştı ve uyum gösterdi. Çünkü bunların hepsinde bireyin teslim olup basitçe uyması gereken eklenilmiş bir düzen vardır ve olanaklı olduğunda birey teslimiyetine vecd içinde gerçekleştirmeyi katmalıdır. Çünkü ne Uzakdoğu'da ne Hindistan'da özgür iradenin temel alındığı bir öğreti vardır; oysa Levantin bütün 'kilise'lerinde gerçekten özgür irade önemli bir etkidir, tek erdemi de oydaşmaya, yani Tanrının Şeriatına uymaktır. Şeriat, yerel toplumsal olarak belirlenmiş bir 'duygular sistemi' yaratır, 'inkâr' bireysel yargı ve özgürlüğe karşı karar

⁸⁶ Omar Khayyam, *The Rubaiyyat*, 491, çev. Whinfield.

⁸⁷ Spengler, *age*, c. II, s. 278.

vermek tam da Şeytan'ın işlediği suçtur, Roma'nın yıkılışıyla Yunan ve Roma'nın klasik ahlak ve ruh hocaları yok olmuşlardır ve Avrupa, geri çekilen ülke, bugün 'azgelişmiş' dediğimiz ülkelerdeki yüksek uygarlık alanının dışında kalmıştır. Harun Reşid'in çağdaşı olan Charlemagne kuzeydoğulu bir tür Kongo kabile reisidir. Halife armağan olarak ona bir fil göndermiştir, aynı bugün helikopter ve yatlar veya on dokuzuncu yüzyılda boncuklar gönderildiği gibi. Filizlenen Büyük İnançlar döneminde hiç kimse gelecek bin yılın ruhsal ve düşünce tohumlarının Bağdat'ta, Ch'angan'da veya Benares'te atılmayacağını, fakat küçük saray okulu *Carles li reis, hostre emprere magnes*'de Gotik basilika Aixla-Chapelle'de gelişeceğini bilemezdi.

Fakat bir şey olmuştur.

MS 1258 yılında Moğol Hakanı Hulagu, Bağdat'ı kılıçtan geçirmiştir; kardeşleri Mangu ve Kubilay Hanlar da aynı şeyi aynı yıllarda Çin'de yapmaktaydılar. Hindistan zaten İslamın silindiriyle parçalanmıştı; önce Gazneli Mahmud (1001), sonra da Timur'un Orta Asya sürüleriyle çiğnenmişti (1398). Uygarlıkta kut-sallığın ışıması düşü eridi ve güçlü Doğu da bundan sonra, Pekin'den Kasablanka'ya kadar kültürde öncü bir rol üstlenmedi, ikincil kaldı.

Dirilen Avrupa

1. AZİZLER ADASI

İrlanda Mesih'in adını ilk kez belli belirsiz duyduğunda, Hıristiyanlık inancının kabulü Kieran'da başlamıştı. Ana babası ve herkes onun işlerinin erdemine hayret ediyorlardı. Kieran'a, gebe kalmadan önce, annesi bir rüya gördü. Ağzına bir yıldız düşüyordu. Rüyasını büyücülere ve zamanın öteki bilicilerine yorumlattı. Ona, 'Ünü ve erdemi dünyanın sonuna kadar sürececek bir oğul doğuracaksın' dediler. Bundan sonra oğul kutsal Kieran doğdu, Clare adasına getirildi ve orada bakıldı. Gerçekten Tanrı onu anasının rahmine düşmeden seçmişti. Yapısı yumuşak ve sohbeti tatlıydı, nitelikleri ikballe elde edilebilirdi, öğütleri bilgi vericiydi ve bir azize ait her şeye sahipti.

Bir gün, Clare'de bulunduğu çocukluk günlerinde, mucizeleri başladı. Yukarıdan sağından süzülerek bir uçurtma geldi ve yüzüne doğru dalarak yuvasında oturan bir kuş getirdi. Küçük kuşu seven Kieran, onun böyle kötü durumda kalmasını doğru bulmadı, uçurtma geri döndü ve Kieran'ın önünde yarı ölü kuşu bıraktı. Fakat Kieran, kuşun kalkmasını ve canlanmasını istedi ve kuş kalktı. Tanrının yardımıyla tekrar yuvasına canlı uçu.

Kieran vaftiz olmadan yıllar önce, İrlanda'da hem gövde hem ruh olarak kutsal ve mükemmel bir yaşam sürdü. O zaman İrlanda Hıristiyan değildi, fakat Ruhul Kudüs kulunda, Kieran'da yerleşti; çünkü o bağımlılık ve mükemmellik içinde yaşıyordu, o

zaman o Hristiyanlık dininin Roma'da bulunduğunu duydu ve İrlanda'dan ayrılarak oraya gitti ve Katolik eğitimi gördü. Yirmi yıl orada kalıp Kutsal Kitabı okudu, kitapları inceledi, Kilisenin kurallarını öğrendi. Kieran'ın aklını ve becerisini, bağlılığını ve inancını gören Romalılar, onu Kilise'de papazlığa aldılar. Sonra yine İrlanda'ya geldi. Fakat yolda İtalya'dan ayrılırken Patrik'i gördü ve rastlaştıklarında (Tanrının kulları) çok gönendiler ve mutlu oldular.

O zaman Patrik daha piskopos değildi, daha sonra oldu. Papa Celestinus,* onu piskopos yaptı ve İrlandalılara vazetmesi için gönderdi; gerçi Patrikten önce İrlanda'da azizler vardı, ama Tanrı o gelene kadar bu görevi ve önemliliği korumuştur. Onun yardımı olana kadar krallar ve lordlar dine girmemişlerdi.

Patrik Kieran'a, 'Benden önce İrlanda'ya gideceksin ve kuzeyle güneyin birleştiği yerde, merkezinde bir kuyu bulacaksın, bu kuyuda (şimdi adı Uaran) manastırını inşa et, senin kutsal yerin ve dirilişin orada olacak' dedi.

Kieran yanıt verdi ve 'Kuyunun olduğu yeri bana bildir' dedi.

Patrik ona, 'Rabbin seninle olacak' dedi, 'Sen git, senin önünden gidecek. Yanına benim küçük zilimi al, kuyuya varana kadar sessiz kalacak, ama ona vardığında küçük zil açık seçik bir melodiyle konuşacak, sen de kuyunun yerini bileceksin. Dokuz yıl kadar sonra da seni orada bulacağım'.

Birbirlerini kutsadılar ve öptüler. Kieran yoluna, İrlanda'ya gitti. Patrik İtalya'da kaldı. Kieran'ın zili Patrikin dediği kuyuya gelene kadar sessiz kaldı, yani Uaran'a, Kieran İrlanda'ya gelince Tanrı ona kılavuzluk etti, o da doğrudan kuyuyu buldu ve küçük zil parlak açık bir sesle konuştu: *Barcàn Ciavàin* dedi; Kieran'ın papazlık bölgesini ve görevini belirledi...

Ve sözünü ettiğimiz kuyuya dokunarak, İrlanda'nın tam ortasında, güneyinin Munster ve kuzeyinin Ulster olduğu, fakat yine de Munster'de Elly denilen yerde kaldı. Burada Kieran münzevi olarak yaşamaya başladı (o zaman buralar büyük ormanlarla kaplıydı) ve başlangıç olarak dayanıksız bir çalışma yeri inşa etti

* Papa Celestinus, s. 422-432, bkz. s. 400.

(daha sonra burada bir manastır inşa etti ve şimdi *Saighir Chiarain* olarak bilinen metropolisi kurdu).

Kieran buraya ilk geldiğinde bir ağacın gölgesine oturdu, fakat ağacın öbür tarafından vahşi, kalın kürklü bir domuz çıktı, Kieran'ı görünce kaçtı ve uysal bir hizmetçi olarak döndü. Tanrı tarafından evcilleştirilmişti. Bu domuz Kieran'ın ilk keşişiydi, daha sonra hücrenin yapılması için dişleriyle dal ve saz toplamak için ormana gitti (Kieran'la birlikte hiçbir insan yoktu ve inzivasında müritlerinden uzaktı). Ve bulundukları ormanın dört bucağından Kieran'a çeşitli hayvanlar geldi; bir tilki, bir brock,* bir kurt ve bir geyik. Hepsi ona sadıktı ve keşişler gibi onun öğretileriyle uğraştılar ve onu memnun edecek her şeyi yaptılar.

Fakat bir gün tilki (iştahı çoktu, kurnaz ve kötülük doluydu) Kieran'ın kunduralarını çaldı ve cemaatten sakınarak kendi eski inine gitti, orada kunduraları yemek için büyük bir istek duydu. Kieran olay kendisine gösterilince keşişler ailesinden başka bir keşişi (yani brocku) tilkiyi alıp hepsinin olduğu yere getirmek üzere gönderdi. Brock, buna göre tilkinin yerine gitti ve onu tam kunduraları yerken (kulak ve bağlarını çoktan yemişti) yakaladı. Brock onunla manastıra gelmesi için ısrar etti, akşamüstü Kieran'a ulaştılar, kunduraları da getirdiler. Kieran tilkiye, 'Kardeş, bir keşişle uyuşmayan bu işi neden yaptın?' dedi, 'Bu suçu işlemene gerek yoktu, çünkü bizim ortak, kimsenin karışmadığı suyumuz ve aynı şekilde etimiz var. Ama yapın seni, senin çıkarın için böyle yapmaya zorladıysa, Tanrı senin deri yemen için bu ağaçların kabuklarını öyle yapardı'. Kieran'dan günahlarının cezasının azaltılmasını isteyen tilki, bundan sonra Kieran'ı terk edene kadar kefaretsiz olsun diye et yemedi ve bundan sonra ötekiler kadar doğru oldu.**^{1, 2}

* Brock: Kelt kökenli, İrce ve Galce sözcük, Avrupa türü porsukun adıdır (ç.n.).

** British Museum Egerton MS 112'den 1780-82'de Corklu Maurice O'Connor tarafından yazılmış, muhtemelen öğrencisi Blerney yakınındaki Raheenaghlı John Murphy'den (şimdi Royal Irish Academy'de) çıkarılmış kopyadan, Standish O'Grady, 'metin, çağdaş İrce'nin (yani XVII. yüzyıl) güzel bir örneği. Dil ve imlası düzgün. Fakat Latince'den doğrudan çeviri (Codex Kennienses, İrlanda Fransiskan rahip John Colgan tarafından 1645'te Acta Sanctorum Hiberniae: Louvain'de basılmış) üslup olarak 'streng irisch' diyor. Kieran'ın kronolojisi tamamen karışık.'²

¹ Standish H.O. Grady, *Silva Gadetica*, c. II, s. 1-4.

² O'Grady, *age*, s. vi.

İrlanda'ya Patrik'in gelmesi geleneksel olarak MS 432 yılında gösteriliyor. Fakat bu tarih kuşkuludur. Özellikle 60'la çarpılınca (Eski Sümer altılı sistemi *soş*) ortaya 25.920 rakamı çıkıyor. Bu da, tam 'Büyük' veya 'Platonik yıl' denilen yılların toplamı. Yani gün-gece eşitliği zamanının gerilemesinin bir zodyak dönüşümünü tamamlaması için gereken yılların toplamı. Bu ilginç hesabı *Doğu Mitolojisi*'nde tartıştım.³ Germen ilahı Odin'in savaş salonunda beş yüz kırk kapının bulunduğu ve her birinden sekiz yüz savaşçının 'Kurtla Savaş'a uğurlandığı, kozmik eon'un sonunda gönderildikleri ortaya çıktı. $540 \times 800 = 432.000$, bu da Hindistan'da kozmik eon'un toplam yıllanma sayısı. Bu sayının en eski ortaya çıktığı yerlerden biriye Babilli kâhin Berossos'un yazıları: MÖ 280'de, Sümer kentlerine 'kralların inisi' efsanesiyle mitsel tufan arasında on kralın 432.000 yıl hüküm sürdüğü belirtiliyor. Tekvin'de, Âdem'in yaratılışından, Nuh'un tufanına kadar on kral bulunduğunu ve 1656 yıllık bir dönem olduğunu göstermiştim. Fakat 1656 yılda 86.400 yedi-gün (yani Helenist-İbrani) hafta varken, Babil yılları gün olarak hesaplanırsa 432.000 gün 86.400 beş-gün yapar (yani Sümer-Babil haftası). Ve son olarak, $86.400 : 2 = 43.200$; hepsi 432 sayısı ile eon'un yenilenişi arasında bir ilişki gösteriyor. Ve böyle bir yenilenme, İrlanda'ya Patrik'in gelişinde pagan eon'dan Hristiyan eon'a geçişi gösteriyor.

Patrik MS 389-461 yıllarında yaşamış görünüyor.* Onu atadığı varsayılan Papa Celestinus I'nin gerçekten 432 yılında öldüğünü gördük. Böylece, Patriğin yaşadığı dönem, bir yandan, Theodosios I'nin (h. 379-395) Klasik paganizme son verdiği dönem, öte yandan Germen kabilelerinin dağılıp Avrupa'nın büyük bölümüne yayıldığı dönem. Fakat İrlanda bu dönemde işgal edilmemişti, orada Hristiyanlığın uzak bir kolonisi bozulmadan kaldı. Roma'yla bağıntısı kesildi. İngiltere ve kıta ise, savaşan Germen kabilelerinin kurbanı olmuştu. Ve elbette Patrik'in yaşamı mucizelerle doludur. Biyografisini eski İrce biçiminden okuyoruz:

³ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 125-131, 140.

* Efsaneye göreyse, Patrik 492 veya 493 yılında öldü (Musa gibi), 120 yaşında. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, s. I, s. cxxvi.

‘Doğar doğmaz vaftiz edilmek üzere kör, geniş yüzlü Gornias adlı bir çocuğa getirilmişti. Fakat Gornias’ın vaftiz etmek için orada suyu yoktu. Onun için bebeğin eliyle toprağın üstüne haç işareti yaptı ve oradan su fışkırdı. Gornias kendi yüzünü yıkadı ve hemen iyileşti, daha önce hiç görmemiş olduğu alfabenin harflerini de anladı. Yani orada, Tanrı hemen Patrik için üç mucize gerçekleştirdi, topraktan suyun fışkırması, kör gencin gözünün açılması ve daha önceden harfleri bilmezken vaftiz etmek için yüksek sesle okuyabilir hale gelmesi. Patrik böyle vaftiz edildi.’⁴

Patrik İrlanda’ya Başpiskoposluğa gelirken yirmi dört kişiydiler ve İngiltere’de yolculuğa hazır hafif bir tekne buldu.

‘Ama gemiye gelindiğinde cüzzamlının biri ondan yer istedi ve hiç boş yer de yoktu. O zaman o da denize her zaman yanında taşıyıp sunaklar sunduğu taşı koydu, *Sed tamen*, Tanrı orada bir mucize yarattı, yani taş batıp dibe gitmedi, onların arkasında da kalmadı, fakat onlarla birlikte, cüzzamlı üstünde İrlanda’ya kadar yüzdü.

Sonra Patrik İrlanda çevresinde yoğun bir cinler halkası gördü, yani her yandan altı günlük bir yolculuk vardı.’⁵

O günlerde İrlanda’nın dinsiz kralı, Niall’ın (h. 428-463) oğlu Laeghaire (Leary) idi ve vaki oldu ki, Patrik’in vazetmek için orada bulunduğu zamanda, Paskalya arifesinde gemisini Boyne ırmağındaki koya getirmişti. Tara’da kralın kaldığı yerde festival hazırlanıyordu ve bu dönem boyunca ateş yakmak yasaklanmıştı. Bu arada Patrik gemiden indi ve yürüyüp Slane’e gitti, orada çadırını kurdu ve bir Paskalya ateşi yaktı. Ateş bütün Mag Breg’i aydınlattı, Tara halkı çok uzaktan ateşi gördü.

Kral, ‘Bu bizim kanunumuzun yasağının kırılmasıdır’ dedi, ‘gidip kim olduğunu öğrenin’. Büyücüler de ‘Ateşi biz de gördük. Dahası, yakıldığı gece söndürülmezse kıyamet gününe kadar sönmeyeceğini de biliyoruz, onu kimin yaktığını da biliyoruz, eğer durdurulmazsa sonunda İrlanda krallığını ele geçirecektir’ dediler.

⁴ “The Lebar Brece Homily on Saint Patrick”, s. 24, col. 2, çev. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, c. II, Londra, 1887, s. 433.

⁵ Age, col. I, Stokes, age, s. 448-49.

Kral bunu duyunca çok rahatsız oldu, 'Bu olmamalı' dedi. Gidip onu öldüreceğiz. Arabaları ve atları koşuldu, o ve adamları gecenin sonuna kadar ateşe doğru ilerlediler.

Büyücüleri krala, 'Ona gitme, bu onun için şeref olabilir, bırak o sana gelsin ve kimse ona kalkmasın, senin huzurunda görüşelim' dediler. Ve böyle yapıldı. Ve Patrik arabalarının ve atların çözüldüğünü görünce söylendi: 'Bazıları arabalara, bazıları atlara güvenir, ama biz Ulu Rabbimiz Tanrının adına güveniriz'.

Hepsi huzurda kalkanlarının kenarları çenelerine dayalı oturuyorlardı ve hiçbir kalkmadı. Fakat yalnız biri, onda Tanrıdan bir şey vardı, adı Erc'di, sonraki piskopos Erc, Slane'da çok sayılan. Patrik ona kutsanmayı başışladı ve o da Tanrıya inandı, Katolik inanca bağlandı ve vaftiz edildi. Patrik ona, 'Senin kentin dünyada yükselecek ve soylu olacak' dedi.

Sonra Patrik ve Laeghaire birbirlerine haberleri sordular, büyücülerden biri, yani Lochru çok kızdı ve gürültüyle kavga ederek Patrik'e sorular sordu, Üçlü'ye küfrederek kötü yola girdi. Patrik ona gazapla baktı ve yüksek bir sesle Tanrıya seslendi ve: 'Rabbim, her şeyi yapmaya gücün yeter ve her şey sana dayanır, vazetmek için, senin adını anmak için bizi buralara dinsizlere sen gönderdin, bu tanrısız senin adına küfreden adamı kaldır ve herkesin gözü önünde yok et' dedi.

Bu konuşmadan daha çabuk bir şekilde cinler büyücüyü kaldırdılar ve tekrar yere bıraktılar, başı bir taşa çarptı ve beyni dağıldı ve herkesin gözü önünde toz ve kül oldu. Tartışan dinsiz ev sahipleri korkuya kapıldılar.

Kral Laeghaire, Patrik'e çok öfkeleni ve onu hemen öldürmek istedi. Bunu öbürlerine dedi: 'Papazı kesin!' Patrik dinsizlerin üstüne geldiğini kavrayınca yine yüksek sesle bağırdı: Tanrı yücelsin ve onun düşmanları dağılsın; ondan nefret edenler ondan kaçınsınlar, Duman gibi kaybolsunlar, Mumun ateşin önünde eridiği gibi tanrısızlar Tanrının önünde erisin!' Aniden güneşin önünü karanlık kapladı, büyük bir deprem oldu, her yer sallandı, gök yerin üstüne düşmüş gibi oldu, atlar korkuyla kaçtılar ve rüzgâr arabaları tarlalara fırlattı. Orada bulunan her şey birbirine karıştı, herkes birbirini kesiyordu ve kralla birlikte dört kişiden

başka kimse kalmadı, yani kral, kraliçe ve büyücü kâhinlerinden ikisi.

Ve kraliçe, Liathan oğlu Tassach'ın kızı Angas korkuyla Patrik'e geldi, ona, 'adil ve güçlü adam, kralı yok etme. O sana gelecek ve isteğini yapacak, diz çöküp Tanrıya inanacak' dedi. Böylece, Laeghaire geldi ve Patrik'e diz çöktü, onunla sahte bir barış yaptı. Bir zaman sonra ona, 'Gel, rahip, Tara'ya gidelim, seni İrlanda halkının önünde de tanıyayım' dedi. Her yolda bir tuzak kurmuştu.

Fakat Patrik, uşağı Benán'le birlikte sekiz arkadaş bütün bu tuzakları geyik şeklinde aştılar. Arkalarından omuzunda beyaz bir kuşla bir geyik yavrusu koşuyordu, bu da Benán'le sırtındaki Patrik'in yazılarıydı.⁶

Patrik'in en büyük değişikliği, Mag Slecht tepesinde Cenn veya Cromm Cruach, 'Baş' veya 'Dağın Gagası' olarak bilinen hepsi taştan on iki idolü değiştirmesidir. Halloween'de (Samhain) İrlandalıların üçüncü çocuklarını bu tanrıya sundukları söyleniyor. Bu tanrı herhalde Tuatha De Danann'ın Dagda'sıdır. Dagda'nın kazanı hiç yemeksiz kalmaz, ağaçları hep meyveyle dolar ve domuzları (biri canlı, öteki hep pişirilmeye hazır) sidhe sinin ölümsüzlerinin ziyafetinde tükenmezdi.* Efsane, Patrik'in Mag Slecht'e, İrlanda'nın altın ve gümüşle çevrili ana idolüyle, onun çevresindeki on iki tunç idolün bulunduğu yere su yoluyla gittiğini söylüyor. Sudan bunları gördüğünde yakınlaştığında, elini kaldırıp değneğiyle vurmak istedi, fakat değneği kısa geldi, yine de kenarını sıyırttı. Değneğin izi hâlâ sol yanda vardır, yine de değnek Patrik'in elinden düşmemiştir. Aynı anda toprak, öteki on ikisini başlarına kadar yuttu, bunlar da halen mucizenin işareti olarak dururlar. Cine lanet etti ve onu cehenneme sürdü, sonra orada bir kilise kurdu, Domnach Maigc Slecht; akrabası ve kâhin Mabran'ı orada yerleştirdi. Birçoğunun vaftiz olduğu Patrik'in kuyusu da oradadır.⁷

⁶ *Bethu Phatraic Andso*, Egerton 93, Stokes, *age*, c. I, s. 41-47 ve *Lebar Brecc*, s. 27, col i, c. II, s. 455-59.

* Bkz. s. 295-297. Sidhe: İrlanda edebiyat ve folkloründe sakinleriyle birlikte perili tepeler (ç.n.).

⁷ Rawlinson B.512, fo. 11; Stokes, *age*, s. 91-93.

Fakat İrlanda'nın Hristiyanlaşmasıyla ilgili bizim için önemli olan yön, peri kalelerinin gizemliliği ile Roma Katolik Kilisesi'nin çelişkisi değil nihai uyumdur. Kral Laeghaire'nin büyücüsü Patrik'in yüce tanrısı tarafından alt edilmişti ve ada azizin yaşamı sırasında bile Hristiyanlığa dönmüştü; gerekli olan bütün manastırları, kiliseleri, emanetleri ve çan sesleriyle. Fakat bugün kültür tarihçisinin, kuşkusuz pagan kralın ve onu izleyenlerin vaftiz olmasıyla kitle halinde din değiştirmenin nasıl olduğunu sormaya hakkı var. Ve soru, yeni dinin öğretileri iki bin mil ötede halen toplantılarda şekillenme sürecindeyken sorulmaktadır.

Daha önce, ilkin monark Constantine'in (h. 324-337), daha sonra aziz Patrik'in Kuzey Afrikalı çağdaşı Aziz Augustinus'un (354-430) mücadele ettikleri sapık Donatistlerden söz etme şansımız zaten olmuştu.* Tartışma, kutsallığın, onu taşıyan kimsenin ruhsal durumunun değeriyle mi ifade edileceği sorusuna dönüşmüştü ve Ortodoks yanıt hayır olmuştu: Kilise (Augustinus'un selefi Mileumlu Optatus'un sözleriyle) 'kutsallığı ayinlerle beliren bir kurumdur, kişilerin onuruyla hesaplanmaz... ayinler kendiliğinden kutsaldır, insanlar aracılığıyla değil'.⁸ Öğreti için yeterli! Fakat bunu alan Keltik uluslardan ne haber? Elbette şunu sormak affedilebilir (gerçekten böyle bir çalışma için de gereklidir): Bu Levanten kurum, desteklendiği mitoslarla, yakın zamanda pagan olan ve öte dünyadaki saadeti büyü olan *Hyperborean*,** halk tarafından tam olarak nasıl anlaşılmış ve uygulanmıştır?

Kuzeyin eğilimi için önemli bir ipucu Patrik'in çağdaşı iki İrlandalı olabilir, Pelagius ve baş müridi Caelesius. Özgür iradeye ve doğuştan tanrısal yapıya dayanan temelde Stoik öğretileriyle insanın günahla bozulmadığını, yalnızca biçimlendiğini savunarak büyük rakipleri Augustinus'la taban tabana zıt bir görüşe sahiptiler. Augustinus için (Kilise için olduğu gibi) insan yapısı iyi olarak yaratıldıysa da Âdem'in günahıyla bozulduğu için merhamet olmadan erdeme kavuşamaz. Kerem de yalnızca İsa Me-

* Bkz. s. 377-384.

⁸ Optatus, *De schismate Donatistarum* 2.1 ve 5.4. Harnack, *age*, c. V, s. 44-45'ten.

** Hyberborcan: Kuzey rüzgârlarının ötesinde ebedi ışıık ve bolluk ülkesinde yaşadığı kabul edilen toplumun üyesi (ç.n.).

sih'in erdemıyla düzenlenen ayinlerle elde edilebilir. Kerem olmadan insanın özgür iradesi, ancak kötülükleri işler ve cehenne me gider. Sonuç olarak (düşen) insan kendisini kurtaramaz; ancak Augustinus'un Donatistlere karşı yiğitçe savunduğu bozulmaz Levanten bakımevinin erdemıyla kurtulabilir. Bu da, insanın günahı Kiliseyi bozamaz demektir, ne de insanın yalnızca insanca olan erdemleri insanı kurtarabilir. Pelagius'un Kuzey Afrika Maniheizmi olarak kötülediği inanca karşı, İrlandalı sapkınlar da kendilerini resmen mahkûm ettiren aşağıdaki altı noktalık öğretilerini ilan etmişlerdi:

1. Âdem günah işlemese de ölecekti,
2. Âdem'in günahı yalnızca kendisini yaraladı, insanoğlunu değil,
3. Yani doğan çocuklar, Âdem'in Düşüş'ten önceki durumundadırlar; bunun sonucu olarak bebekler vaftiz edilmeseler de, sonsuz yaşama sahiptirler,
4. İnsan ırkı Âdem'in ölümünden veya günahı nedeniyle ölmez, tekrar Mesih'in dirilişiyle kıyam edecektir,
5. Yeni Ahit'in İncil'i kadar Eski Ahit'in Şeriatı de cennete götürür ve
6. Mesih'in gelmesinden önce de gûnahtan tamamen temiz insanlar vardı.

Bu sapkınlığa göre, Tanrının iyiliği ve doğruluğu nedeniyle onun yarattığı her şey iyidir. İnsan yapısı bozulmaz biçimde iyidir ve yalnız kazayla değişebilir. Günah, doğruluğun yasakladığı bir şeyi bilerek istemeyi içerir, böyle bir değişmedir: Daima anlık bir karar verme isteğidir ve hiçbir zaman kötü bir yapı yaratacak biçimde etkinlik kazanamaz. Bu olmazsa, kötülük de kalıtsal olamaz. Dahası, bozulmaz olan irade daima kendiliğinden iyiye yöneliktir. Mesih de bu ilkeyle hareket eder, ayinler bir güç olarak değil bilgi olarak işlev görür. Bunların hepsi de Doğulu ve Stoik öğretinin bir biçimini oluşturur, kendine güvenme (Japonca, *jiriki* 'kişinin kendi gücü') veya Pelagiusçu sözleriyle: *Homo libero arbitrio emancipatus a deo*, insan özgür yaratılmıştır, Tanrı-

* *Doğu Mitolojisi*, s. 314, 500-501 ve bkz. yukarıda s. 251.

dan, Kiliseden ve Mesih'in Yaşayan Gövdesi'nden tamamen bağımsızdır, fakat Mesih, Kilise ve ayinlerden çok fazla öğrenir ve yardım görür.⁹

Kuzeyin anlayışına ilişkin ikinci ipucu Profesör Adolph Harnack'ın 'çağının en bilgili ve akıllı adamı' diye nitelediği¹⁰ Neoplatonik filozof Johannes Scotus Erigena (MS 815-877) da görülüyor. Otuz iki yaşındayken Karolenj saray okulunu düzenlemesi için Dazlak Karl tarafından Fransa'ya davet edilmişti. Temel eseri *De divisione naturae* (865-870), yapıyı, Tanrının dört açıdan görünümünü olarak açıklar. Bunlar, Tanrının formları değil, bizim düşüncelerimizin formlarıdır: 1. Yaratılmamış Yaratılış, 2. Yaratılmış Yaratılış, 3. Yaratılmış Yaratılmamış ve 4. Yaratılmamış Yaratılmamış. Birincisinde, Tanrı her şeyin kaynağı olarak kavranılır, ikincisi, iradenin değişmez kutsal eylemlerinin yapısıdır; başlangıçta bulunan temel düşünce ve arketiplerdir, formların formlarıdır. Sonraki, yapının zaman ve mekân içindeki bireysel durumu ve formlarıdır. Ve dördüncüsü, Tanrının her şeyin sonu olarak kavranılmasıdır. Hiçbir Schopenhauer öğrencisi bunları anlamakta zorluk çekmez. Tanrıyı olduğu gibi bilmek olanaksızdır. Aynı önerme, *Tanrı için hem savunulabilir hem de reddedilebilir. Fakat savunuyu mecaziyken (Tanrı iyidir), ret gerçektir (Tanrı iyi değildir). Çünkü Tanrı bütün önermelerin, kategorilerin ve karşı çıkmaların ötesindedir.** Dahası Tanrı ne olduğunu bilmez, çünkü O ne değildir. Bu kutsal cehalet bütün bilgiyi egemenliği altına alır ve gerçek teoloji bu nedenle olumsuz olmalıdır. Tanrı kötüyü de bilmez, eğer bilseydi kötü var olurdu, oysa kötü bizim kendi bilgisizliğimizin sonucudur (Yaratılmış Yaratılmamış). Bütün zaman ve mekân, nitelik ve nicelik, doğum ve ölüm, erkek ve dişi vb. bu bilgisizliğin sonucudur. Tanrının yarattığı her şey ise, öte yandan, ölümsüzdür ve bozulmayan gövde, bizim tanrı yaradılışlı formumuz, yapımızın gizli bölgeleri olarak saklanmıştır; bu ölümlülük zihnimizden çıktığında yeniden görünecektir. Günah yanlış yönlendirilmiş iradedir ve yanlış yargılarının boşuna oldu-

⁹ Harnack, *age*, s. 168-221.

¹⁰ *Age*, bölüm VI, not 1.

* Bkz. s. 11-12.

ğunu bularak cezalandırılır. Cehennem günahkâr iradenin iç durumudur. Ve Cennet ve Tekvin'deki Düşüş zihninin alegorik durumlarıdır, tarihöncesi geçmişin episodları olarak anlaşılmamalıdır. Zihninin doğruluğu felsefe (akıl yürütme) ve din (yetke) tarafından sağlanır, fakat ikincisinin ölçüsü birincisidir, birincinin ikinci değil. Yani Mesih'in Yaşayan Gövdesi Kilise değildir, dünyadır, çünkü Tanrı her yerde mevcuttur, bu nedenle her şey hem tanrısaldır hem değildir.

Söylemeye gerek yok, Erigena'nın Neoplatonist felsefesi Roma tarafından mahkûm edildi, dahası muhtemelen doğru olan (büyük bir öğretmenin başına gelmeyecek) bir öykü vardır, öğrencileri onun kalemleriyle öldürmüşlerdir.¹¹

Kuzeyin düşüncesine ilişkin son ipucu olarak İrlanda Kells Kitabının garip aydınlatmalarının üstünde durayım. Kitap, Scotus Erigena dönemiyle* 30. şekildeki** Tunc Sayfası diye bilinen Matta'ya göre İncil'in 'onunla beraber iki haydut, biri sağında biri solunda olarak haça gerildi' (*Tunc cru/cifixerant/XPI cum eo du/os la/trones*) sözlerini taşıyan sayfanın zamanı arasında yer alır.¹²

Şekil 30. 'Onunla beraber iki haydut, biri sağında ve biri solunda olarak haça gerildi'.

¹¹ Henry Bett, *Joannes Scotus Erigena*, The University Press, Cambridge, 1928, efsane William of Malbesbury'dendir.

* Sir Edward Sullivan'a göre, *The Book of Kells*, Londra, The Studio Limited, 4. baskı, 1933, s. vii, '9. yüzyılın sonu'.

** Şekil Sullivan'dan alınarak John Mackey tarafından benim için çizilmiştir, *op. cit.*, tablo XI.

¹² Matta 27:38. Kells kitabı şimdi Trinity College, Dublin'dedir.

Kendini tüketen ve yenileyen kozmik yılını tanıyoruz, aslan başları eski Sümer aslan-kuş'u anımsatırken, Tunc sözcüğünün T'si de yılanı çağrıştırıyor, dolanmış zıt çiftleri ya yutuyor ya kusuyor ya da ikisi birden. Yılan öğrendiğimiz gibi, genel olarak yaşamın kendini tüketen ve yenileyen güçlerin simgesi, zamanın ay gizemi; aslan ise, sonsuzluğun kapısı olan güneş gücü. Sarılan yılan yaratıcı, dünyayı yaratan ve yaşatan ilkedir veya Gnostik-Hıristiyan görüşte Eski Ahit'in Tanrısı yaratıcıdır; T aslanı ise gözyaşı derelelerinden kaçma yoludur, 'yol ve ışık'tır, yani kurtarıcıdır.

Yunan harfleri *XPI*, metinde *crucifixerant* sözcüğünden sonra gelmektedir ve Mesihin işaretidir (Yunanca *χριστός*). Aynı harfler sayfa çevrildiğinde, yan yatırıldığında yine görülmektedir. Bu durumda büyük harf ortadakiyle birleşerek P'yi oluşturmaktadır. İşaretin ortadaki harfi iki hırsızın arasındaki Kurtarıcıyı temsil ederken, hırsızları X ve I temsil etmektedir. Böylece *XPI*, yani Mesih'in gerçekten parçaları olmaktadır, Mithra kurbanındaki Dadoforlarla karşılaştırın.*

Dahası, her ay takvimi ayında on beşinci gün, dolunay (ay boğası: kurban) yükselen güneşin ışıklarıyla karşılaşır (Mithra Tauroclonus), güneş ona dünya gezegeninden vurur ve ay söner. Yılanın gövdesiyle oluşmuş çerçevede beş adamdaki oluşan üç grup görüyoruz, toplamı da on beştir. Paskalya bugün dolunaydan sonraki ilk pazar veya ilkbahar noktasından sonraki pazar kullanmaktadır; Sinoptik** İncillerin hesabına göre, çarmıha germe Yahudilerin Nisan ayının (Mart-Nisan, Yahudilerde yılın ilk ayı) on beşinde olmuştur. Burada da ay teması olarak ölüm ve diriliş söz konusu ediliyormuş gibi görünüyor. T'nin de haçın biçim ve simgelerinden biri olduğunu unutmamak gerek. Haç geleneksel olarak dünya veya mekân ilkesinin işaretidir; başharfi T olan Tunc sözcüğü ise 'sonra' demektir ve zaman bildiren bir sözcüktür: Zaman-mekân doğaüstünün konusudur ve Vücut bulma ve Çarmıha gerilmenin konusudur. Son olarak, ateş normal Hıristiyan Ruhul Kudüs simgesidir; aynı zamanda da Gnostik Aydınlanma durumunu (Sankrit, *bodhi*, Yunanca *gnosis*) gös-

* Bkz. s. 256.

** Sinoptik: Matta, Markos ve Luka İncilleri (ç.n.).

terir. Aydınlanmayla Dünya Hayali yok edilmektedir. Bir tahmin olarak da yılan kıvrımlarında Baba ve Kutsal Ruh'un (Erigena'nın Yaratılmamış Yaratılmış ve Yaratılmamış Yaratılmamış'ıyla da herhalde ilgili olarak) simgelerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Aslan'ın içinde zaman ve mekân alanında Oğul var -İrce *Lebar Brecc*- Patrik'in biyografisinde kaydedildiği gibi Mesih Oğul'u anlatır ve ikinci değil, üçleme'nin üçüncü kişisi olarak anlaşılmaktadır diye yorumlanabilir (belki de yorumlanamaz).¹³

Ne olursa olsun bu önemli sayfadaki simgeler yalnızca fildişi oymacılığı değildir, metine ilişkin bir açıklamadır. Daha çok Hıristiyanlığın ilk dönemine ilişkin anlayış ve simgeleri taşımaktadır. Üstündeki cümle de aynı biçimde Bizans Kilise Konsillerinin Augustinus düşüncesiyle henüz uyumlaşmamış bir düşüncesine aittir. Bizim şeklimizin de alındığı Kells Kitabından yirmi dört renkli tablonun güzel yayımını gerçekleştiren Sir Edward Sullivan, Matta'ya göre İncil'in Ortodoks Latin Vulgata çevirisinde Tunç *crutifixerant* bölümünün değil fakat Tunc *cruxifixi sunt* bölümünün bulunduğu işaret eder. Bu da öteki birçoğu gibi bir ayrıma işarettir.¹⁴

Bütün bundan çıkardığımız sonuç ise, yakın zamanlarda pagan olan İrlanda eyaletinde, keşişlerin, Germen kabilelerinde misyonerlik yapanlar gibi, insan yapısının erdemlerine ve pagan ikonografisinin simgelerine ilişkin radikal bir itirazının bulunmadığıdır. Keltler adlı yapıtında Profesör T.G.E. Powell'in sözleriyle:

'Roma sonrası Avrupa'da Tetonik krallıklarda Kilise düzen ve hukuka ilişkin temeli eksik buldu; İrlanda'da ise misyonerler geleneksel hukukta uzmanlaşmış, kutsal sanatlarda, kahramanlar edebiyatında ve şecere biliminde gelişmiş, örgütlenmiş bir eğitim düzeniyle karşılaştılar. Paganizm gerilemiş, fakat geleneksel sözlü okullar manastırlarla yan yana gelişimi sürdürüyordu. Yedinci yüzyıldan itibaren eğer daha önce değilse, geleneksel yerli eğitimden de geçmiş aristokratik İrlandalı keşişler sınıfı oluşmuştu. Bu yerel edebiyatın yazılmasına yol açtı, bu yerel edebiyat da Yunan ve Latinlerinkinden sonra Avrupa'da yazılan en eski edebiyat ol-

¹³ Stokes, *age*, s. clxi, *Lebar Brecc*, s. 257a.

¹⁴ Sullivan, *age*, s. 18.

du... Ortaçağlardan tarihöncesi dönemlere doğru yazılmış bulunan yerel İrlanda bilgi ve edebiyatının sürekliliği büyük bir özellik taşımaktadır ve çok az değerlendirilmiştir'.¹⁵

Eski *filid* veya ozanların druidik eğitimiyle, onlar yalnız yerel mitolojik edebiyatı ezbere öğrenmekle kalmıyorlar, mitolojik analogilerin yapılabildiği ve simgesel formların yorumlanabildiği hukuku da öğreniyorlardı; ilk Hristiyan dönemde Hristiyan inancın simgelerinin öğrenilmesi ve bununla pagan mitos ve efsanelerin arasında analogilerin kurulmasında da aynı şey yapıldı. Örnek olarak, Cuchullin'in amcası Kral Conachar'ın doğum ve ölümü Mesih'in mevlid ve çarmıha gerilişiyle böyle çakıştırılmıştı. Dahası onun bir druidin gaipen haber verme yeteneğiyle, Mesih'in çarmıha gerileceğini öğrenmesi sonucu öldüğü de ileri sürülmüştü. Cuchullin'in ruhu da, Lugaid'in elinden öldükten sonra (oturarak veya yatarak ölmek için kendisini bir sütun-taşa bağlamıştı) kendisini seven üç kere elli kraliçe tarafından görülmüştü. Ruh, ruhtan arabasında yüzüyor ve Gelecek Mesih'in ve Kıyamet Günü'nün şarkısını söylüyordu. O da, birçok eski kahraman gibi, İrlandalı öte dünyadan Aziz Patrik'inkine dönmüştü. Bütün kanıtlara göre de (hepsinin rahipler tarafından kaleme alındığı akılda tutulmalıdır) Patrik eski paganları kutsamıştır. Eskilerle Konuşma adıyla bilinen eserde yazıldığı gibi onların masallarından hoşlanmıştır.

Örnek olarak, dev Caeilte vardı, Patrik Yaraticıya övgüler düzer ve bir zamanlar Finn MacCumhaill'in (Finn McCool) yaşadığı kaleyi kutsarken, kendi cinsinden arkadaşlarıyla ve koca kurt köpekleriyle göründüler. Rahipler yaklaşan kocaman adamları gördüler ve korku onları sardı, çünkü onlar rahiplerle aynı zamanın insanları değillerdi. O zaman Patrik, Gael'in havarisi, ayağa kalktı ve spergillum'unu aldı. Binlerce cinin üstünde yüzen eski kahramanlara kutsal su saçmak istiyordu. Tepelere ve skalplara,* bölgenin ve ülkenin sınır dışına cinler her yönde kaçıştılar. Bundan sonra ulu insanlar oturdu.

¹⁵ T.G.E. Powell, *The Celts*, Frederick A. Praeger, New York, 1958, s. 61.

* Skalp: İskoç ve İr diyalektinde, yukarı doğru fırlanmış kaya, taş veya çeşitli deniz kabuklarının bulunduğu, deniz çekildiğinde açığa çıkan kumluk yer. Şiir dilinde dağ doruğu (ç.n.).

‘Şimdi oldu’ dedi Patrik Caeilte’e, ‘Senin adın ne?’
 ‘Ben Caeilte’im’ dedi, ‘Ronan oğlu Crundchu oğlu...’

Rahipler baktıkça şaşırıyorlardı, çünkü onların en irisi, otururken eski paganların ancak bileğine ya da dirseğine geliyordu.

Patrik, ‘Caeilte, senden bir iyilik istemeyi arzuluyorum’ dedi. Caeilte, ‘Eğer o kadar gücüm varsa dediğin olur, her neyse, söyle bakalım’ diye yanıtladı. ‘Bu çevrede bir iyi su kuyusu olsa’ dedi Patrik. ‘Bregla, Meath, Usnach halkını vaftiz edebilirsek’. Dev, ‘Soylu ve doğru kişi, bunu senin için yapacağım’ dedi. Ve onlar kalenin çevresini dolaşarak çıktılar. Koca adam eline azizin elini aldı ve çok geçmeden önlerinde kaynayan ve berrak bir kuyu gölü gördüler...

Patrik, ‘Burada bulunduğun lort, yani Finn MacCumhail iyi biri miydi?’ dedi. Caeilte aşağıdaki övgüyü söyledi:

*‘Sararmış yaprak ormanlarda altın saçsa,
 Beyaz dalgalar gümüş olsa,
 Finn hepsini dağıtırdı.’*

‘Seni yaşamında böyle yapan kim veya nedir?’ Patrik sordu, öteki yanıtladı: ‘Yüreklerimizdeki gerçek, kollarımızdaki güç ve sözümüzü tutmak’.

Birlikle birçok gün geçirdiler, bugünlerden birinde Patrik hepsini vaftiz etti, Caeille kalkanının yanından kabarık bir altın parçası kopardı, parça üç kez on beş ons kadardı ve şöyle dedi: ‘Bu Başkan Finn’in bana son armağanıydı ve şimdi Patrik, bunu benim ve kumandanımızın ruhu için al’.

Bu altın parçasının uzunluğu Patrik’in orta parmağının ucundan omuzunun en yüksek yerine kadardı, genişliği ise dediklerine göre bir gez’di. Ve bu altın misyonerlerin çanlarına, Mezmurlarına ve Aşai Rabbani kitaplarına adandı.

Ve sonunda, günlerce konuşmadan sonra, koca adam için ayrılıp kendi yoluna gitme günü geldiğinde, Caeilte azize seslendi: ‘Kutsal Patrik yarın benim için gitme günüdür diye düşünüyorum’ dedi.

‘Nereye gideceksin?’ diye sordu Patrik.

‘Arkadaşlarımızın ve birlikte büyüdüğlerimin ve benimle birlikte olan Fian-şeflerin yanına, tepelere ve uçurumlara’ diye yanıtladı, tek başıma olmaktan yoruldum’.

O gece yattılar ve ertesi gün kalktılar; Caeilte başını Patrik’in göğsüne koydu, aziz ona: ‘Nerede olursa olsun, içeride veya dışarıda, Tanrının eli seninledir ve benden sana cennet verilmiştir’ dedi.

Sonra onlara katılmış olan Hristiyan Kral Connaught krallık etmek için yoluna gitti; Patrik de yoluna koyuldu, inanç ve din-darlık ekmeye, İrlanda’dan devleri ve büyücüleri sürmeye, azizler ve doğru insanlar yetiştirmeye, haçlar dikmeye, duraklar ve su-naklar yapmaya ve idolleri ve gulyabani imgelerini devirmeye ve bütün büyü sanatlarını alt etmeye çıktı. Ve Caeilte’ye dokunup kuzeye yollandı, vahşi Boyle vadilerine. Nera’nın oğulunun şela-lesine, kuzeye Curlieu dağlarına kadar, Keshcorann’a ve Corann düzlüklerine...¹⁶

2. TANRILARIN HUYU

Romalı P. Cornelius Tacitus (MS 55-120), Germania adlı eserinde Tuna ve Ren nehri ötesindeki German kabilelerinin yaşam ve dinleriyle ilgili en eski bilgileri vermiştir. Germanler onun zamanında Roma’yı tehdit etmeye başlamışlar ve gelecek üç yüz-yıl içinde de onu harabeye çevirmişlerdi.

Tarihe ilişkin kayıtları olan eski şarkılarında Germanler top-raktan doğan tanrı Tuisto’yu kutsarlar. Irklarının atası saydıkları Mannus’u onun oğlu olarak görürler. Mannus’un da üç oğlu var-dır, okyanusa en yakınlar adlarını Ingaevones’dan, ortadakiler Henminones ve kalanlar da Istaevones’dan almışlardır. Uzak geçmiş tahminleri canlandırır; bazı yetkililer Tanrının daha baş-ka oğullarından ve başka uluslardan da söz ederler, Marsi, Gam-brivii, Suebi ve Vandilici gibi, ve bu adlar gerçekten eskidir ve us-ta işidir. Germany sözcüğünün ise yeni olduğunu söylerler. Ren’i

¹⁶ O’Grady, *age*, s. 103-104, 108, 137.

ilk geçen ve Galleri kovalayan ilk halka bugün Tungri deniliyor, fakat o zaman German denildi. German bu kabilenin adıydı, bu ulusun değil, zamanla böyle yaygın kullanım kazandı. Ve böylelikle, bu fatihlerin peşinden olanların esinlendiği korkuyla hepsine German denildi ve sonunda bu adı kendileri de kendileri için kullandılar.

Herkül'ün, başka kahramanlarla birlikte, onları ziyaret etmiş olduğunu söylerler ve savaşta başkalarıyla birlikte onun için de övgüler düzerler...¹⁷ Aynı zamanda kutsal mezarlardan aldıkları yıpranmış figürleri de taşırlar...¹⁸

Bütün tanrıların üstünde Merkür'ü tutarlar, belli günlerde ona insan kurban etmeyi günah saymazlar. Herkül ve Mars'ı normal olarak hayvanlarla yarıştırlar. Bazı Suebiler İris'e de kurban keser. Bu yabancı kültün kaynak ve anlamını bilemiyorum, fakat onun hafif savaş gemisi biçimindeki amblemi yabancı bir yerden geldiğini gösteriyor. Fakat tanrıların duvarlar arasında tutmayı ve insan benzeri biçimlerle temsil etmeyi tanrısallıkla uyumlu görmezler. Onların kutsal yerleri ormanlar ve yarlardır ve yalnız inananlarca görülen bu gizli yerleri tanrıların adlarıyla adlandırır...¹⁹

En eski soyluları Suebilerden Semnonelerdir ve bu iddianın doğruluğu dinsel bir ritle kanıtlanır. Belli bir zamanda bu kandan bütün halklar maiyetleriyle atalarının kehanetleri ve eski çağların duyularıyla kutsanmış bir ormanda toplanırlar. Halkın içinde bir insanın kurban edilmesi bu vahşi törenin korkunç başlangıcıdır. Bir başka anlamda da koruya saygı gösterilmiş olur. Bağ taşımadan buraya kimse giremez. Bununla ilahın gücü karşısında küçüklüğünü gösterir. Eğer düşürürse bir daha ayakları üstüne kalkmamalıdır. Yerde sürüklenmelidir. Bütün bu batıl inançların ulusun doğum yeri olarak bu koruyu kabul ettiğini gösterdiği düşünülebilir ve orada her yerde hüküm süren tanrı oturmuştur. Dünyanın geri kalan kısmı ise onun yönetimine

¹⁷ Tacitus, *Germania* 2-3. çev. H. Mattingly, *Tacitus on Britain and Germany*, The Penguin Classics, Harmondsworth and Baltimore, 1948, s. 102-103.

¹⁸ Age, 7, Mattingly, *age*, s. 106-107.

¹⁹ Age, Mattingly, *age*, s. 108.

bağlıdır. Semnonelerin refahı bu inancı güçlendirmektedir. Semnoneler yüz kasabada yaşarlar ve büyüklüklerinin sonucu kendilerini bütün Suebilerin başı sayarlar.

Langobardiler ise tersine, sayılarının azlığıyla tanınırlar. Birçok güçlü halk tarafından sarıldıkları için güvenliği yalnız dalkavuklukta değil, fakat savaşta ve onun tehlikelerinde bulurlar. Onlardan sonra Reudingi, Aviones, Anglii, Varini, Eudoses, Suarini ve Nuitoneler gelir. Bunlar ırmak ve orman surlarının gerisinde yaşarlar. Bu halklarla ilgili özel olarak söz etmeye geçecek bir ayrıntı yoktur, fakat ortak Nerthus veya Toprak Ana inancıyla tanınırlar. Onun insan işleriyle ilgilendiğine ve halkları arasında dolağına inanırlar. Bir Okyanus adasında kutsal bir koru vardır ve burada örtülü arabaya kâhinlerden başka kimse dokunamaz. Kâhin tanrıçanın kutsallar kutsalı varlığını hissedebilir ve arabası inekler tarafından çekilirken ona saygısını sunar. Sonra onun da katılarak onurlandırdığı neşe ve coşku günleri gelir. Kimse savaşa gitmez, kimse silah taşımaz, her türlü demir eşya kaldırılır, yalnız ve yalnız o zaman barış ve sükûn görülür ve istenir. Tanrıça yine kâhin tarafından tapınağına götürülene kadar erkekler topluluğunu idare eder. Bundan sonra araba, örtü ve inanırsanız tanrıça saklanılmış bir suda yıkanıp temizlenir. Bu hizmet hemen peşinden gölde boğulan hizmetçiler tarafından yapılır. Böylece gizem yalnız ölenlerin gözleriyle görülebilir ve görünümün ne olduğunu merak edenlerde korku ve dindarlık uyandırır...²⁰

Naharvali topraklarında eski zamanlardan beri saygı gösterilen bir koru vardır. Baş kâhin kadın gibi giyinir, tanrılar, Latince çevirileriyle Castor ve Pollux'dur. Bunlar tanrı nitelikleri gösterirler fakat adları Alci'dir. Hiçbir imge, yabancı külte ilişkin bir iz yoktur, fakat genç erkekler ve kardeşler olarak tapınıldıkları kesindir...²¹

Suebian denizinin sağ kıyısına döndüğümüzde onun Aestii topraklarına uzandığını görüyoruz. Aestii genelde Suebi din ve geleneklerine sahiptirler fakat dilleri yaklaşık olarak Britanya dilidir. Tanrıların Anasına taparlar. Bu kültün amblemi olarak do-

²⁰ Age, 39-40, Mattingly, age, s. 132-34.

²¹ Age, 43, Mattingly, age, s. 136.

muz maskeleri takarlar. Bunlar onlar için zırh yerine geçer ve insanlardan onları korur hatta düşmanların arasında bile inanan kimsenin güvenliğini sağlar. Çok az demir silah, genellikle sopalar kullanılır. Tembel Germanler arasında pek görülmeyen bir sabırla hububat ve başka ürünler ekerler. Denizi kullanmaktan da geri kalmazlar ve amber –kendi dillerinde karşılığı *glaesum*’dur– toplayan tek halktırlar. Sığ yerlerde hatta derinlerde bile çalışırlar. Gerçek barbarlar gibi onun nasıl üretildiğini hiç araştırmamış ve bulmamışlardır. Gerçekten uzun zaman başka safralar gibi dikkat edilmeden kalmıştır ve Roma kullanımı onun tanınmasını sağlamıştır. Onu ham olarak toplarlar ve işlenmeden getirip aldıkları fiyattan tatmin olurlar.²²

Germanler kadınlarda kutsallık ve kehanet öğeleri bulunduğu inanırlar, bunun için de onların öğütlerini sormaktan ve yanıtlarına uymaktan gocunmazlar. Bizim tanılaştırdığımız Vespasian bölgesinde birçok German tarafından bir ilah olarak çok saygı duyulan Velede’yi görürüz. Daha eskiden oysa benzer bir saygıyı Aurinia ve başkalarına gösterirlerdi. Kadınları övgüler ve sahte davranışlarla tanrıçalara dönüştürmeyen bir saygı vardır...²³

Cenazelerinde şamata yoktur. Gözlemlenen tek kural ünlü kişilerin özel bir tür odunla yakıldığıdır. Ateş kurduklarında üstüne elbise veya cazipleştiren şeyler atmazlar, yalnız ölünün silahlarını, bazan atını da alevlere atarlar. Mezarları yalnızca bir çim keseğidir. Saygılarını diktikleri büyük taş anıtlarla gösterirler. Ölünün başında bunlar yükselir. Ağlama ve feryat kısa zamanda bırakılır, üzüntü ve yas ise daha çok sürer. Bir kadın acısını halkın içinde açıkça gösterebilir, erkeğe acısını yüreğinde taşımalıdır.²⁴

Dişi ilahlarla ilişkili olarak toprak, ekin ve domuza verilen önem dikkat çekici. İnsan kurbanı ve bugün tanrıça kültürünün, yaşadığı her yerde halen görülen bir tür araba festivalinin etkisi de öyle. Aestii, dilleri o zamanki Britanyalıların Kelt dilini andıran halk, hububat ekiyor, domuzu kutsal tutuyor ve ana tanrıçaya tapmıyorlardı. Bu göstergeyle tanışıklığımız var. Anglii (An-

²² *Age*, 45, Mattingly, *age*, s. 138.

²³ *Age*, 8, Mattingly, *age*, s. 107-108.

²⁴ *Age*, 27, Mattingly, *age*, s. 122-23.

gıllar, geleceğin İngilizleri) tanrıca Nerthus, Ana Tanrıça'ya tapıyorlardı ve arabada taşınan imgesi daha sonra kutsal adadaki gölde boğulanlarca yıkanılıyordu. Burada Yunan avcı Aktaion efsanesi anımsanıyor; Artemis'e ormanda yıkanırken rastladı ve onun tarafından domuza dönüştürüldü, kendi köpekleri tarafından öldürüldü. Bir de Mısırlı tanrıca Sais tapınağındaki arsız genç usta akla geliyor. O da imgenin peçesini kaldırmaya cüret ettiğinde şaşkınlıktan çarpıldı ve dili tutuldu. Şöyle diyen de o tanrıçaydı: 'Benim peçemi kaldırmış kimse yoktur' (ουδὲ τις ἐμὸν πεπλον ἀγειλε), yani benim dünyanın anası oluşuma ilişkin gizi açıklayacak kimse yaşamamıştır.²⁵

Naharvali kâhini, dahası, kadın gibi giyinmişti ve Castor ile Pollux'u andıran ikizlerin saygın korusunu denetliyordu. Bu kâhin de büyük Suriye tanrıçası Kibele'nin harem kâhinlerini andırıyor. Ve son olarak, Tactius'un İsis olarak tanımladığı tanrıça -onun gibi deniz ve gemilerin tanrıçası olarak tapınılıyordu- onun varsaydığı gibi sonradan ithal edilmiş olabilir de olmayabilir de. Çünkü bu Germen formlarının sağladığı kanıtlarla, ta en eski neolitik sızmaların sürekliliği hemen her kuramın önereceğinden daha güçlü bir bütünlük gösteriyor. Gerçekten, MS birinci yüzyılda Germen kabilelerinin çeşitli tanrıçalarında neolitik yayılmanın sayısız etkilerinin bulunması beklenilecek bir bölgedeki kadar çok benzerlik var. Tanrıça Toprak'tan doğan tanrı Tuisto'ya dayanan kabile şecereleri, Toprak'tan doğma Hesiod şecereleriyle benzerliğiyle, bu tabloya ek bir destek sağlıyor. Öyle anlaşıyor ki, ister eski Yunan ve Kelt, ister daha sonraki Roma ve Germen bölgelerinde olsun, Avrupa neolitik kalıtımının geniş anlamda eşdeğer mitsel formlar ürettiğini güvenle söyleyebiliriz. Bunlar eski Tanrıça Çağının düzeninden türetilmiştir ve onu yansıtır; ve bu temel tabakanın üstüne daha sonraki yüksek kültür tabakalarının mitosları konulmuştur.

Daha sonraki tabakaların neler olduğu sorusu kalıyor. Bu soruyla ilgili olarak, Tacitus'un zamanında kurbanlar sunulan üç önemli Germen tanrısının, onun tarafından Latin karşılıkları olan

²⁵ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 73-75.

Herkül, Merkür ve Mars adlarıyla anıldıklarını anımsayalım. Bunlar tartışmasız, daha önce görmüş olduğumuz gibi Perşembe, Çarşamba ve Salı'ya (Thursday, Wednesday ve Tuesday) adlarını veren Thor, Wodan ve Tiu'dur. Wagner'in güçlü kadrosunu oluşturduğu parlak İzlanda Eddaları ile Ortaçağ Alman Nibelungenlied edebiyatında bunlar en önde gelen erkek ilahlardır. Ve Tacitus'un döneminde olduğu gibi Edda döneminde de, tam bin yıl sonra, Wodan-Merkür figürü hepsinin üstünde bir yere sahiptir.

Thor figürü ise, hepsinden daha eski olduğunu gösteren işaretler taşır. Hatta paleolitik döneme kadar gider. Kutsanmış çekici karakteristik bir silah olmalıdır. Thor asla kılıç veya mızrak taşımaz, Wodan gibi bir kırsağın üstünde de görülmez, düşmanlarına karşı yürür. Ve akıllı bir dev öldürücüdür, hemen her ilkel mitolojide eşdeğerleri olan canavar öldürücüler bulunur.²⁶ Herkül de Yunanlılar için bu ilkel kahraman tipine bir örnektir. Fakat Thor'un olağanüstü garip zaferlerinin yapısı -Keltlerin Dagda efsanesiyle* birçok bakımdan karşılaştırılabilir-Yunanlıların en acayip kahramanlık masallarından çok, Büyük Av halklarının Şaman mitoslarından esinler taşır.

Örnek olarak, bütün dev ırkını yok etmek için tam gazaba geldiği bir anda, onların kenti Jotunheim'da aptal yerine konulduğunda, onların en soylusundan Midgard, Kozmik Yılandan öç almak ister. Yılan dünyayı çevreleyen okyanusta yaşamaktadır. Thor saf delikanlı şekline girer ve yürüyerek, bir akşam, dünyanın kıyısına gelir. Gecelemek için yer sorduğu dev Hymir burada yaşamaktadır. Ertesi şafakta, dev Hymir acele kalkar ve giyinir, balık avlamak için denize yalnız açılmayı düşünmektedir. Fakat Thor durumu kavrayıp acele giyinir ve hazırlanır. Hymir, onun hiçbir yardımı olamayacağını, çelimsiz ve saf bir delikanlı olduğunu söyleyerek onu azarlar, devin her zaman oturduğu gibi uzun süre ve açıklarda oturmaktan donacağını söyler. Ve delikanlı Thor, bu harekete o kadar kızar ki, çekici Mjollnir'i fırlatır, çünkü denizde bir başarı elde etmek istemektedir. Thor denizde onun istediği kadar çok kürek çekebileceğini ve istediği kadar

²⁶ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 84-85, 265-276.

* Bkz. s. 295-297.

oturabileceğini söyler, orada kimin daha önce eve dönmek isteyeceğinin belli olmayacağını ileri sürer. Ne yem kullanacaklarını sorar ve Hymir ona, kendi yemini bulmasını emredince devin boğa sürüsünü görür, en büyük, adı 'Cennete Böğüren' olan boğayı seçer ve hayvanın başını koparır. Sonra Hymir'in indirdiği tekneye koşar.

Tekneye çıkan ziyaretçi dipte oturur ve kürekleri alıp çeker, Hymir'e hız yapıyorlarmış gibi görünür. Devin kendisi de kürek çekmektedir, bir zaman sonra öyle hız yaparlar ki, dev kalkan avlayacakları yere geldiklerini iddia eder. Fakat konuk daha gitmek istediğini söyler, bir zaman daha kürek çekerler. Hymir'in çok açıldıklarını, daha fazlasının Yılan nedeniyle tehlikeli olacağını söylediği yere kadar giderler. Fakat delikanlı devam etmek istediğini söyler ve öyle de yapar, dev korkmuştur.

Thor kürekleri kaldırdı, güçlü bir olta hazırladı, iğnesi de küçük, ince veya yetersiz değildi. Boğanın başını oltaya takıp denize attı. Olta da dibe indi ve onu gören Midgard Yılan, kandı. Yılan oltayı kaplı ve iğne üst çenesine geçti. Bunu hissedince öyle bir başını çekti ki, Thor'un elleri küpeşteye yaslandı. Kızan tanrı bütün gücünü ortaya koydu, ayaklarını teknenin dibine yerleştirip vargücüyle oltayı çekti ve avını çektiğinde kendisi de denizin üstünde duruyordu.

Thor'un gözleri yılanı değdiğinde, dünyada daha korkunç bir şey görmemiş olduğu söylenebilir. Yılan dipten yüze çıkarken zehirini bırakmıştı. Hymir, dev, sarardı, soldu, korkmuştu: Midgard kendi yanındaydı ve sular teknesine dolup boşalıyordu. Thor çekicine uzandı ve vurmak için kaldırdı, fakat Hymir balık-bıçağını kaparak küpeştedeki teli kesti, yılan denize battı, Thor çekicini ona fırlattı ve bazılarının dediğine göre, dipte başını ezdi. Başkalarıysa Midgard'ın hâlâ yaşadığına ve her yeri kuşatan okyanus çukurunda yattığına inanırlar. Fakat tanrı, kızarak, yumruğunu Hymir'in kulağında patlattı ve onu baş aşağı tekneden attı. Sonra Thor karaya döndü.²⁷

²⁷ Snorri, Sturluson, *The Prose Edda, Gylfaginning* 48, çev. Arthur Gilechrist Brodeur, *The Prose Edda by Snorri Sturluson*, New York The American Scandinavian Foundation, 1929, s. 68-70 ve Lee M. Nollander, *The Skalds*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1947, s. 28-30.

Thor'a İskandinavya'da Dünyanın Koruyucusu denir ve minyatür çekiş amuletleri yüzyıllarca korunmak için takılmıştır. Stockholm'de, müzede, son paleolitik dönemden kalma amber bir tane de vardır; ilk metal çağlardan da elliden fazla altın ve gümüş küçük T şeklinde çekişler toplanmıştır. Gerçekten, hatta bugüne kadar -veya en azından yüzyılımızın ilk yıllarına kadar- Manx balıkçıları koyun dibinden çıkardıkları küçük T şeklindeki kemiği denizden korunmak için takmaya alışmışlardı; Alman salhane işçileri de aynı kemiği boyunlarına takıyorlardı.²⁸

Bu gözlemlerle daha önce değerlendirdiğimiz Keltik Hristiyan Tunc Sayfası (Keltik ve Viking etki alanlarının birçok yönden ilişkili bulunduğu bir dönemden kalmadır) ile ilgili yeni ve biraz da şaşırtıcı şeyler öğreniyoruz. Elbette tersini de, görünüşte oldukça acayip olan avlanma episodü, Keltik sayfanın T'si Mesih'in hacı kadar Thor'un çekiciyle de birleştirilince yeni bir özellik kazanıyor. Gerçekte Manx ve Germen folklorunda koyunun, T-şekilli kemiğinin -kurbanlık kuzu- dünyayı kurtaran insan-tanrı Mesih'le bilinçli olarak birleştirilmiş olup olamayacağı bile sorulabilir, yerli dünya koruyucusu insan-tanrı Thor, çok daha eskidir, hatta paleolitikdir.

Tacitus'un zamanında Thor'un Herkül'le eşdeğer tutulduğunu gördük, fakat daha sonraki Germano-Latin döneminde benzerlik daha çok Jove ile kuruldu. Latin dünyasındaki Jove'nin Günü (İtalyanca *giovedì*, Fransızca *jeudi*) Germenlerde Thor'un Günü oldu (Thursday). Thor'un çekici de Zeus'un güçlü oklarıyla özdeşleştirildi ve bu benzetmeyle Helenistik uyuşmacı düşünce çerçevesinde geniş bir pencere daha açılmış oldu.

Önce Jove ve gezegeni Jüpiter'in adalet ve hukukla olan ilişkisini değerlendirelim. İskandinavya toplantıları genellikle Perşembe günü/Thursday-Thor'un Gününde açılırdı. Toplantıda kullanılan açılış çekici de halen Thor'un çekicidir. Ve İzlanda *Thing*'lerinde (mahkeme toplantıları) dua edilen tanrı, 'Ulu Tanrı' da Thor'du.²⁹

²⁸ B. Phillpotts, "German Heathenism", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 481-82, A.C. Haddon, *Magic and Fetishism*, Londra, 1906.

²⁹ Phillpotts, *age*, s. 481

Jove'un oku ise anlam ve köken olarak *vajra* 'elmas', 'yıldırım' ile ilgilidir; Mahanyana Buddhist ve Tantrik Hindu ikonografilerinden gelir. Çünkü daha önce değinildiği gibi* yıldırım karşı konulmaz bir gerçeklik gücüdür; hayaller, yalanları bozar ve yine daha derinden yaklaşıldığında, olağanüstülüğün bozulduğu sonsuzluk gücüdür. Başlangıçtaki bilginin çakması gibi, yıldırım kendi gelir ve onu gürültü izler ve yaşam ve yağmuru başlatan fırtına kopar, yağmur rahmettir. Elmas düşüncesinin de bunlarla bağıntısı vardır; yıldırımın her şeyi parçalaması gibi elmas da bütün taşları keser, böyle sertken bu kadar da parlak olan elmas gerçeğin ve gerçek ruhun sarsılmaz niteliğini temsil eder.

Hint *vajra*'sına bağlanan yıldırım ve elmas düşünceleri Thor'un çekicine de uygulanabilir. Bu işaretle büyük Mithraik aslan-yılan insan Zervan Akarana (Şekil 24) arasındaki ilişkiye zaten değinmiştik. Şiva'nın, Güneş Buddhası Vairocana'ının silahıdır, Jove'nin okudur ve Thor'un çekicidir. Aynı zamanda Girit Boğa Kurbanındaki çift başlı baltadır, Dünya Boğasını keserken kahraman Mithra'nın elindeki bıçaktır.

Tekrar Thor'un balık avına bakalım -ve yemine- sonra Şekil 23'e dönelim. Burada da Dünya Yılanı Mithraik kurban için gelmekleedir. Yine Kells Kitabının Tunc-sayfasına bakalım ve Hristiyan görüşüne göre Mesih'in kurban olmasının Babanın gazabını dindirdiğini anımsayarak Yılan Babanın kandığı gibi bir yem oluşundaki benzerliği görelim. Mass'daki kâhin nasıl kutsal evsahibini tüketiyorsa Baba da Gönüllü Kurbanı tüketmiştir, ölen ve dirilen kendi oğlunu, yani sonuç olarak da elbette kendini.

Bunlardan ne kadarı Tacitus'un zamanında Germen mitolojilerinde mevcuttu kimse bilemez. Fakat Eddalar, Sagalar ve Nibelungertlied'in zamanıyla ilgili bir kuşku da olamaz. Büyük Helenistik, uyuşmacı mitsel iletişim üslubunun Roma sınırlarından Germen ırmak ve ormanlarına ulaştığı yolları tanımak da zor değil.

Öncelikle runik yazının kanıtı var, kuzeyli kabilelere Tacitus'un zamanından sonra ulaştı. Bugün bu yazının Yunan alfabelerinden Helenleşmiş Gotik eyaletlerinde, Karadeniz'in kuzey

* Bkz. s. 259.

ve güneybatısında geliştirildiği düşünülüyor. Sonra, herhalde eski Tuna ve aşağı Elbe ticaret yoluyla, Güneybatı Danimarka'ya geçti; burada MS 250 yıllarında görüldü. Kısa zamanda Norveç, İsveç ve İngiltere'ye taşındı. Temel runik alfabesi 24 (3 × 8) harfti, her birinin büyüsel ve gizemli bir değeri söz konusuydu. İngiltere'de harf sayısı 33'e çıktı, İskandinavya'da 16'ya indi. German *Völkerwanderung** alanı boyunca çeşitli runik yazılarla dolu anıtlar ve eşyalar vardır, bazıları uğursuzluktan bazıları sevgiden söz eder. Örnek olarak, İsveç'te bulunan yedinci yüzyılın sonlarından kalma bir taşta 'Bu run'un gizli anlamıdır: Burada güçlü run'lar sakladım, kötü büyücülükten korudum. Bu anıtı yıkan büyülenip sürgünde ölecek' yazar. Almanya'da bulunan altıncı yüzyıla ait metal broşta da: 'Boso run'ları yazdı Dallina, seni kucakladı' yazıyor.³⁰

Run'ların bulunuşu ve yayılışı kuzeyin barbar Germanleri arasında bağımsız bir etkinin dolaşımını belirler, aynı yüzyılda aynı Helenist merkezlerden Mithra'nın gizeminin Tuna ve Ren'deki Roma ordularına geçtiği gibi. Eskiden run'larla hangi 'bilgi'nin taşındığını bilmiyoruz, fakat sonradan bilgi genelde Neoplatonik, Gnostik Buddhist bir mistisizmi taşıyor olmalı, bundan kuşku duyulmaz. Odin'in (Wodan) İzlanda şiirsel Edda'daki ünlü satırları, onun, run bilgisini nasıl kendini tüketerek elde ettiğini anlatıyor ve bu bağıntıyı kesinlikle ortaya koyuyor:

*Rüzgârlı ağaçta asıldığımı sanıyorum,
tam dokuz gece orada asıldığımı;
Mızrakla yaralanmıştım ve kendimi Odin'e sundum
kendi kendime.
Öyle bir ağaçta ki kimse bilemez
kökünün yanından ne geçtiğini.*

* *Völkerwanderung* Teton halkların, özellikle Batı ve Güney Avrupa'ya göçü. İS II. yüzyılda başlayıp V. ve VI. yüzyıllarda doruğuna ulaşan 'kavimler göçü' ile kuzeyliler İngiltere ve Fransa'ya yerleşmişler, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle eski çağ ile ortaçağ dönüşümünde etkin olmuşlardır (ç.n.).

³⁰ Otto von Friesen, "Runes", *Encyclopaedia Britannica*, 14. baskı, 1929, c. 19, s. 662. Bjorketorp ve Freilaubersheim Brooch runik yazıları çevirisi.

Orada kimse beni ekmek veya boynuzla mutlu etmedi,
 Ve oradan aşağı baktım;
 Runları gördüm, haykırarak onları aldım,
 Ve geri düştüm.
 Sonra kuvvet bulmaya ve bilgilenmeye başladım,
 Büyüdüm ve iyileştim;
 Her sözcük beni başka sözcüğe götürdü,
 Her iş başka işe.³¹

Bu satırları kimin yazdığını kimse bilmiyor. *Codex Regius* diye bilinen çok değerli elyazmasında bulunuyor, Kopenhag'ta Kraliyet Müzesi'nde. MS 1300'lerde yazılmış gibi görünüyor ve içeriği (dilin biçiminden çıkarıldığıyla) MS 900 ve 1050 yıllarında oluşmuş olmalı.³² Yani büyük Viking yayılışının İskandinavya'dan Fransa ve Britanya Adalarına vardığı dönem: İzlanda'ya, Grönland'a, Nova Scotia ve Massachusetts'e. Aynı zamanda Novgorod ve Kiev'deki Viking krallar dönemi, namlarından, Rhos veya Rus (Eski Norveç, *rodr*, 'kürek çekmek?'),³³ Rusya'nın adı geliyor. Bu yıllarda Avrupalı Hristiyanlar, dualarına 'bizi Norveçlilerin gazabından koru!' diye ekliyorlardı.

Tacitus'un ilkel kayıtlarından sonra çok şeyler gelip geçti. Öncelikle Asya'da Hun akınları bütün Germen dünyasını harekete geçirdi. Kabileler doğudan batıya atıldı, kuzeyden güneye ve her yandan ileri geri savruldu. İkincisi, bu kaynayan kazana sürekli bir etki akımı vardı; ilki güney doğuda altıncı yüzyıldan beri güçlenen Bizans ve ikincisi Sicilya ve İspanya'dan gelen İslam. Bu dönemde İrlandalılar, en çok da Iona adasındaki St. Columba manastırındaki misyonerler (MS 563'te kurulmuştu) alınlarını bir kulaktan ötekine tıraş edip saçlarını arkadan uzatırlar, ellerinde uzun sopalar, sırtlarından sarkan deri su torbaları, azık çantaları, yazı tahtaları ve dua kitaplarıyla, Mesih'in bildirimini büyük bir gayretle kendilerinin öğrendikleri topraklara geri getirirlerdi;³⁴

³¹ Havamöl 139, 140, 142. çev. Henry Adams Bellows, *The Poetic Edda*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1923, s. 60-61.

³² Bellows, *age*, s. xviii.

³³ Holger Arbman, *The Vikings*, Frederick A. Praeger, New York, 1961, s. 60.

³⁴ Eleanor Hull, *Early Christian Ireland*, David Nutt, Londra, 1905, s. 167-68.

Konstanz Gölü'ne ve Milano'ya kadar güneylere sızıyorlardı. MS 750'de Viking dönemi başladığında, önceki dönemin Germanleri yerleşmiş, oturmuş Hristiyan Avrupalı kültüre sahip bir eyaletin üyeleri olmuşlardı. Şimdi de güneybatıdan Magripliler ve güneydoğuda sendeleyen Bizans Hristiyan İmparatorluğu'nun etkisi altındaydılar. Çürümüş Roma düzeninin devamı veya ondan sonra uygarlaşma söz konusu değildi, yeni ve hızlı Gotik düzenin kuruluşu gerçekleşiyordu. Ve uzak kuzeyin Vikingleri Tacitus'un yedi yüzyıl önce yazdığı gibi ilkel kabileler değildi; gelişmiş, güçlü barbarlardı, büyük deniz araçları yapıp yüzdürüyorlar, seçkin biçimde dövüşüyorlar, altı yüz parçalık donanma halinde açılıyorlardı. Birçoğu yirmi beş yarda yüksekliğinde ve otuz tonluk gemilerdi.

MS 800 yıllarında bir vakanüvis şöyle yazıyordu: 'Gemilerin sayısı artıyor, Vikinglerin sonsuz akını artışıni hiç durdurmuyor. Her yerde Hristiyanlar katliâmlara kurban oluyorlar, yakılıyorlar, soyuluyorlar. Vikingler her yönden geliyorlar ve kimse onlara karşı koyamıyor; Bordeaux, Perigueu, Limoges, Angoulême ve Toulouse'u alıyorlar. Angers, Tours ve Orleans yıkıldı ve sayısız gemi Seine'den ilerliyor, kötülük bütün bölgede yayılıyor. Rouen yıkıldı, soyuldu ve yakıldı; Paris, Beauvais ve Meaux alındı; Melun'un güçlü kalesi yerle bir oldu; Chartres ele geçti; Evreux ve Bayeux yağmalandı ve kasaba talan edildi. Bir kasaba, bir manastır kurtulamadı. Bütün halk kaçıyor; 'ülkemiz, çocuklarımız ve evlerimiz için kalıp savaşılmı' demeye çok az insan cesaret edebiliyor. Kendilerinden geçmiş, rekabete düşmüş kılıçla savunmaları gereken şeyi haraça kurtarıyorlar, Hristiyan krallıklarını yok olmaya terk ediyorlar.'³⁵

Korkunç felaketin öte yanında ise, büyük Viking ozan ve savaşçı-büyücü Egil Skallagrímson'un (MS 930) çocukluk şiirini buluyoruz:

*Annem bana dedi ki:
Benim için alınacakmış,
Bir gemi ve biçimli kürekler,*

³⁵ Arbman, *age*, s. 79-80. Çev. Ermentarius of Noirmoutier.

*Vikinglerin yaşamına katılmam için-
 Pruvada dikilmem için ve
 Güzelim kalyonu sürmem için,
 Onu limana sokup
 Rastladıklarımı kesip devirmem için.*³⁶

Eğer tanrı Thor'da, karakterinde, halkının ham anıları varsa -paleolitik çekiç ve ilkel canavar-avcısının cesur işleri- Wodan'ın (Odin, Othin) karakterindeki bütün ilkel izler de silinmiştir; yerini çelik gibi parlak simgesel bir figür almıştır. İşlenmiş ve parlak bir yüzey ve şaşırtıcı bir derinlik vardır. Wodan özenle kurulmuş, derinlemesine anlaşılmış bir kozmolojinin babasıdır, öğrendiğimiz bütün büyük düzenler gibi, esinini eski Sümer'in kâhin anlayışında bulmuştur ve Zerdüştcü, Helenist ve muhtemelen Hıristiyan düşüncesinin etkileri altında gelişmiştir. Mithra'nın militarist gizeminin yansımalarını gördüğümüz savaşçı bir mistisizmle güç bulmuş ve özel bir kader anlayışıyla huşu yaratan Anglosakson sözcük *wyrd*'da özü ortaya çıkmıştır: Bizim '*weird*' sözcüğümüz 'kader' anlamını da oradan alır; Makbet'in Kader Tanrıçalarının kaderi gibi.

Wodan'ın cennet gibi savaşçılar salonunda 432.000 savaşçının kaldığını zaten söylemiştik.³⁷ Bu savaşçılar kozmik eon'un sonunda 'savaş Kurdu'yla birlikte koştururlar ve tanrılar ve cinlerin savaşına katılırlar. Bugünün şafağında devlerin gözcüsü Eggiher harpini çalar ve üstündeki kırmızı ve güzel horoz, Fjalar öter. Tanrılar için de horoz Gollinkambi öter; yerin altında da başka bir horoz ötecektir, pas kırmızısı bir horoz tanrıça Hel'in karınıdadır. Ve sonra, kader-yüklü mısralarında okuduğumuz gibi, cehennem köpeği Garm ininin önünde uluyacaktır; bukağı kırılacak ve kurtlar kaçacaktır: 'Daha çok biliyorum' diyor bu mısraları yazan kâhin, 'Ve tanrıların kaderini görüyorum':

³⁶ Hollander, *age*, s. 56.

³⁷ Grimismol 23, Bellows, *age*, s. 93.

*Kardeşler dövüşecek ve birbirlerini devirecek,
Kızkardeşlerinin okulları akrabalığı lekeleyecek;
Güçlü orospulukla dünyada işler zor,
Balta-zamanı, kılıç-zamanı, kalkanlar yırtılmıştır,
Rüzgâr-zamanı, kurt-zamanı, dünya yıkılmadan önce;
Hiçbir insan ötekini sağ bırakmayacak.*

*Yggdrasil sallanır ve sallar
eski parçaları ve dev gevşektir.*

*Tanrılar nerede? Periler nerede?
Hep jotunheim homurdanıyor, tanrılar toplantıda;
Taş kapının yanındaki cüceler kükrüyorlar,
Kayaların efendileri: Daha bilebilir misiniz?³⁸*

Bir başka kıyamet önümüze böyle geliyor.

Doğudan gemilerine Naglfar'a binmiş devler geliyorlar, gemi koparılmış tırnaktan yapılmıştır, kalkanını yukarıda tutan dev Hrym tarafından yönetilmektedir. Yanı sıra Yılan Midgard yüz-mektedir ve yukarıda dev bir kartal çıgıkları atar. Kuzeyden bir başka gemi gelir. Hel halkı gemiye dolmuştur, yönetiminde şekil değiştiren Loki vardır. Güneyden üçüncü bir gemi görünür, yekesinde Sun, ateş dünyasının yöneticisi vardır. Othin Kurtlara katılmak için gelir. Tanrı Freyr Surt'u arar. Othin düşer ve oğlu Vithar öcünü alır, kılıcını Kurd'un Kalbine sokar, Thor Yılan'la tekrar karşılaşır. Parlayan Yılan cennete dalar ve Thor kızgınlıkla onu keser, fakat dönerken dokuz adım atar ve düşüp ölür.³⁹

*Güneş kararır, dünya denize batır.
Cennetten inen sıcak yıldızlar tekerlenir;
Buharı ve yaşam-besleyen ateşi şiddet basar,
Ta ateş cenneti geçene kadar.*

Ama sonra, işte!

³⁸ Voluspo 45, 47, 48, Bellows, age, s. 19-21.

³⁹ Voluspo 49-56, Bellows, age, s. 21-23.

*Şimdi dünyayı yenilenmiş mi görüyorum
Dalgalardan yemyeşil yükselmiş;
Şelaleler dökülüyor ve kartallar uçuyor,
Ve uçurumların dibinde balıklar avlanıyor.*

*Sonra ekilmemiş tarlalar olgunlaşmış meyveler verir,
Bütün hastalar iyileşir ve Baldr geri gelir;
Baldr ve Hoth Hropt'un savaş-salonunda yerleşir
Ve güçlü tanrılar: Daha bilebilir misiniz?⁴⁰*

Tartışmaya gerek yok. Kozmik yaşam ağacı ve runik akıl, dört kozmik yön ve onların güçleri, 432.000 yıllık büyük eon'un kozmik savaşla son bulması, yok olma ve yenilenme, sistemin bütün imgeleri artık tanışık olduğumuz biçimle tamamen uyuyor. Burada, bütün mitosa bulaşan kişileşmemiş kozmik bir süreç dikkat çekiyor. Aynı zamanda da bazı bilim adamlarına İran Zerdüş kökeni düşündüren zıt güçlerin karşılaşması var. Dev gemi, tırnaktan yapılmış Naglfar da İran'ı çağırıştırıyor. Orada da doğru dürüst tırnak kesmemek bir suç olarak kabul edilmekteydi. Fakat Edda mitolojisinde zıt güçlerin ahlaki bir içeriği yoktur. Sonraki devrede zıtlıkların biteceğine ilişkin bir beklenti de bulunmamaktadır.

Eski Germen düşüncesinde dünyanın başlangıcının ve yeniden başlangıcının ahlakla ilgili bir yönü yoktur, özünde fiziksel bir ilişki ve etkileşimdir. Snorri Sturluson nesir Edda'sında anlatır:

'Başlangıçta Esneyen bir Yarık vardı. Kuzeyden, sonra, soğuk Puslu-Dünya göründü, ortasında bir kuyu vardı. Buradan dünyanın ırmakları aktı. Güneyde ısı dünyası göründü, parlıyor, yanıyordu ve tutunacak yeri olmadığından oradan geçilemezdi. Ve kuzeyin buzlu akıntıları güneye doğru akarak, buzlaşan köpük gibi bir zehir oluşturdu. Akıntılar durdu ve ortasında kırağı oluştu. Ve güneyin soluğu kırağıyı eritince, onun damlasından kocaman uyanan bir dev, Ymir biçiminde yaşam çıktı.

Ymir'i ter bastı ve sol elinin altında erkek ve kadın oluştu, bir

⁴⁰ Voluspo 57, 59, 62, Bellows, age, s. 24-25.

ayağı da ötekinden bir oğul doğurdu, böylelikle Kırağı Devleri göründüler. Dahası, kırağıdan bir inek yoğunlaşıp oluştu, adı Audumla'ydı, memesinden dört süt deresi akıyordu ve Ymir'i besledi. İnek buz kalıplarını yaladı, kalıplar tuzluydu ve yaladığının ilk günü saç çıktı, ertesi gün bir adamın başı göründü, ertesi gün bütün adam ortadaydı. Adı Buri'ydi, güzel yüzlü, ulu ve güçlüydü.

Buri'den Bön doğdu, o da bir devin kızıyla evlendi ve üç oğlu oldu: Othin, Vili ve Ve. Ve dev Ymir'i kesti ve gövdesinden dünyayı, kanından deniz ve suları, etinden toprakları, kemiklerinden kayalıkları, kırık kemiklerinden ve dişlerinden kaya ve taşları yarattı; cenneti kafatasından yaptı, dünyanın üstüne yerleştirdi ve her köşenin altına bir cüce yerleştirdi. Güneyden ateş ve kıvılcım getirdiler, bazıları gökte dolandı, bazıları sabit kaldı, böylece güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Ve dünya, çevresindeki derin denizle daire şeklindeydi. Dünyanın dış kenarını devlere verdiler, iç kısmında dünyayı çevreleyen büyük bir kale yaptılar: Buna Midgard dediler. Ymir'in beyninden bulutları yaptılar. Ve iki ağaçtan erkek ve kadını yarattılar,* ruh ve can verdiler, akıl ve duygu verdiler ve biçim, konuşma, duyma, görme ve elbiseyle ad sağladılar. Dahası, dünyanın ortasında kendilerine bir kent yaptılar. Bu kentin birçok öyküsü ve masalı vardır. Othin orada yüksek bir yerde karısı Frigg'le oturdu. Ve onların nesli Aesir olarak bilinir. Ona her şeyin Babası denir, çünkü o bütün tanrıların ve insanların babasıdır ve her şey onun demesiyle ve onun gücüyle oldu.⁴¹

Tanrılar her gün Ash Yggdrasil'in, bütün ağaçların en büyük ve en iyisinin dibinde karar verirlerdi. Ağacın dalları bütün dünyaya yayılırdı ve üç kökü vardı: Biri Aesir arasındaydı, biri daha önce Esneyen Boşluk olan Kırağı Devlerinin arasında, üçüncü Puslu Dünya'daydı. Üçüncü kökün dibinde koca yılan Nidhoggr vardı ve aşağıdan kökü kemirirdi.** Kırağı Devlerinin arasındaki kökün dibinde Mimir'in akıl kuyusu bulunuyordu, kuyuyu Mimir gözetirdi. Mimir kuyudan içti içeli çok eski destanlarla doludur. Aesir içindeki kökse cennettir. Urdr diye bilinen kutsal

* Bkz. s. 206.

⁴¹ Sturluson, *age*, Gylfaginning IV-IX, Brodeur, *age*, s. 16-22.

** Bkz. s. 58-59.

kuyu oradadır. Tanrılar bu kuyunun yanında mahkeme kurarlar. Ash'ın tepesinde bir kartal oturur ve gözlerinin arasında bir şahin oturur, kökünde kemiren yılan vardır, bir de sincap, Ratatoskr, Ash'ın gövdesinde aşağı yukarı koşar, Kartalla Yılan arasında kısıkançlık sözcükleri taşır. Dört karaca ağacın dalları arasında koşar ve yaprakları ısırır...

Gördüğünüz gibi, her şeyin babası Othin ağaçta asılıdır ve Mesih'in çarmıhta asılı olduğu gibi, mızrakla delinmiştir: Mızrak kendi mızrağıdır; o runların bilgeliğini kazanmak için kendi kendinin kurbanıdır (kendisi kendisine). Fakat benzerlik daha çok Mesih'le değil Bodhi-ağacındaki Buddha'yladır, çünkü burada amaç aydınlanmadır, kızdırılmış bir tanrıya kefarete ve günaha düşmüş bir ulusa merhamet sağlayıp kurtarmak değildir. Ama öte yandan Buddha'nın tersine, Ağaçtaki Adamın karakteri bütünüyle dünya ile'dir ve özellikle kahramanca-şairce bir düzen oluşturur. Her gün büyük savaşçı-salonunda şampiyonlar şafakla kalkarlar, zırh giyerler, huşuna girip dövüşürler ve birbirlerini devirirler. Bu onların sporudur. Akşamları dönerler ve Valkyries onlara tükenmez bir mead'la* hizmet eder, sonra aşkla onlarla oturur. Ve şiir meadının da sahibi ve dağıtıcısı bu tanrıdır. Çünkü Viking donanmalarının gücü ve ihtişamı; savaş sanatlarında, ozanların şiirlerindeki sanatta ve runlardaki bilgelikteydi.

Şiir Othin'in ale'i** idi ve onun şiirinde yaşam gücü vardı. Fakat onun o kadar çok formu ve adı vardır ki, onun bilgeliğinden hayretlere düşmüş bir kraliyet adayı bir defasında şikâyet etmişti: 'Bütün efsaneleri bilen akıl gerçekten iyi olmalı ve bütün bu adlara yol açan örnekleri bilmek de fena olmamalı'. Mistik bir öğretmen kılığında tanrının kendisini yanıtlar: 'Gerçekten araştırıp sıralamak için çok fazla bir bilgi. Ama işin özeti, adlarının çoğu ona bu şans nedeniyle verilmiştir: Dünyada birçok dil vardır, herkes onun adını kendi dilinden söylemenin gerektiğine inanmıştır, böylelikle ona daha iyi dua edebileceklerini ve onu kendi yanlarına alabileceklerini düşünmüşlerdir. Ama bu adlar da, onun gezilerindeki olaylar da etkili olmuştur ve masallarda anlatılmak-

* Mead: Mayalandırılmış bal ve sudan yapılan alkollü bir içki.

** Ale: Bir çeşit bira (ç.n.).

tadır. Bu büyük olayları anlatamazsan sen de akıllı bir insan olmazsın'.⁴²

Belki de Othin'in en dikkate değer maceralarını, onun bilgisini bize aktaran, gerçekten de şairlerinin sonuncuları olan Hıristiyanlık iddiasındaki kimseler yazmışlardır; şiirsel Edda'ların yazarı olduğu düşünülen Saemund (1056-1133) ve nesir Edda'nın yazarı, savaş şefi, ozan Snorri Sturluson (1179-1241). Rönesans şairlerinin Kilise öncesi Yunan tanrılarından mistik bir dili canlandırmak için yararlanmaları gibi bir ruhu önceden canlandırmışlardır. Edda sistemi –okumasını bilenler için– yüzyıllardır Avrupa'nın en önde gelen zihinlerinin güç bulduğu aynı Stoik ve Neoplatonik temalardan kaynaklanmaktadır ve Pelagiusçu inanışı olanlar, doğanın hiçbir zaman katlanamayacağını düşünenler için eski tanrılar meleklerden farklı değildi. Gerçekten onlar kendilerini hiçe saydıran Helenist gizemlerin kuzeyli eşdeğerleriydiler. İkonografilerinden ve ritüel destanlarından Hıristiyanlığın İncil'i türetilmişti. Eddalarda da Kelt kahraman masalları gibi, yani Kells Kitabının yılan-aslanları olmadan İncil'i düşünmek (inanan biri söyleyebileceği gibi) değerli bir mücevherin olmamasıdır. Fakat runları okumayı öğrenenler için –Othin'in kendisini feda ettiği harfler– doğanın kendisi her yerde hazır ve nazır mücevheri barındırır.

3. ROMA

Aşağıdaki yetkiyle düzenlenmiş Hıristiyan mitosu, güçlü Papa İnnocentius III (1198-1215) tarafından Dördüncü Lateran Konsili'nde Kasım 1215'te ortaya konmuştu. Amaç, bütün düşünen insanların bundan böyle düzene girmesini sağlayacak nihai Procrustes* yatağını saptamaktı. Ve gerçekten Kilisenin parlak bir devlet adamının zamanında düzenlenmişlerdi, seçkin kaleminden 4800'den fazla kişisel mektup kalmıştır. Tarihçiler ona 'papaların en büyüğü' adını verirler. Din tarihlerinde IV. Lateran Konsili Ortodoks oydaşmanın dünyanın hâlâ görmediği sapıklık üstünde

⁴² Sturluson, *age*, Gylfaginning 20, Broudeur, *age*, s. 34-35.

* Procrustes: Yunan mitolojisinde boylarını yatağa uydurmak için konuklarının kol ve bacaklarını kesip uzatan veya kırıp kısaltan dev (ç.n.).

en korku uyandıran zaferini sağlayan bir toplantıdır ve toplantıyı Papa düzenlemiş ve başkanlık etmiştir. İki bin yıldır saygı gösterilen İncil'i insanoğlunun bildiği en saf cümleyle, aşk ilkesi ile yorumlayan papalık gücünün de doruğudur.

Petrus'un anahtarlarını elinde tutan bu büyük mirasçı şöyle yazmaktadır:

'İnanıyor ve açıklıyoruz ki; yalnızca tek gerçek tanrı vardır: Sonsuz, sınırsız ve değişmeyen, kavranılmayan, her şeye gücü yeten ve anlatılamaz, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, gerçekte üç kişi, fakat özünde bir, yapısında ve doğasında hep birlik; Baba kimse-nin değil, Oğul yalnız Babanın ve Kutsal Ruh aynı ikisi gibi, başlangıcı olmayan ve sonu bulunmayandır; Baba doğurtur, Oğul doğar ve Kutsal Ruh sürer; özleri birdir ve aynıdır ve birlikte kadiri mutlaktır ve birlikte sonsuzdur; her şeyin tek ilkesi, görülen görülmeyen her şeyin yaratıcısı, ruhsal ve bedeni olanın yaratıcısı; Onun her şeye yeten gücüyle zamanın başlangıcından beri yaratılışın iki formu da, ruhsal ve bedeni olan kurulmuştur, meleklerinki ve dünyevi olan ve sonra ruh ve bedenden oluşan insan yaratılmıştır. Şeytan ve öteki cinler de Tanrı tarafından yaratılmışlardır; onlar kendi yaptıklarıyla kötü olmuşlardır. Fakat insan Şeytana uyarak günah işlemiştir.

Kutsal üçlü, ortak özü nedeniyle bölünemez, kişinin nite-liklerinden uzaktır, önce, mükemmel tasarlanmış çağların sırasına göre, insanoğlunun kurtuluşunun bilgisini Musa'ya vermiştir ve öteki peygamberlerle öteki kullarına iletmıştır.

Sonunda tek tanrıdan olma Tanrı Oğlu, Mesih İsa, bütün üç-lünün vücut bulmuş hali, Bakire Meryem'den Kutsal Ruh yoluyla doğmuş ve insan yapılmıştır. İnsan ruhu ve etine bürünmüştür. İki yapılı bir insandır, yaşam yolunu bütün açıklığıyla göstermiştir. O, kutsallığı nedeniyle ölümsüzdür ve acı çekmez, fakat insanlığı nedeniyle acı çekebilmiştir ve ölümlü olmuştur. Ve O, insanoğlunun kurtuluşu için çarmıhta acı çektiği ve öldüğü için, cennete inmiş, ölümden tekrar dirilmiş, cennete yükselmiş, fakat ruh olarak inmiş ve gövdesiyle yükselmiştir ve dünyanın sonu geldiğinde iki şekliyle birden gelmek üzere yükselmiştir, dirileri ve ölüleri yargılayacaktır, her insanı yaptıklarına göre değerlendire-

cek, günahkârların ve seçkinlerin işlerine göre karşılıklarını verecektir, onlar şimdiki gövdeleriyle kıyam edecekler, yaptıklarına göre onu edinecekler; iyi veya kötü, kötü olanlar sürekli bir cezaya çarptılacak, iyiler Mesih'in sonsuz rahmetine kavuşacaklar.

İnananların tek evrensel bir Kilisesi vardır, onun dışındaki hiçbir insan kurtulamaz, Mesih İsa bu Kilisenin papazı ve kurbanıdır, eti ve kanı sunaktaki ekmek ve şaraptadır, ekmek gövdesinin özüyle birdir ve şarap kutsal güçle kanı olmuştur, birliğin gizemini sağlamak için, bizler Ondandır, Onun bizden aldıklarını alabilmemiz için. Ve bu, doğru ayini, papazdan başka kimse yapamaz, Kilisenin anahtarlarına papaz sahip olmuştur ve atanmıştır, Mesih İsa kendisi bunu havarilerine ve haleflerine bırakmıştır.

Fakat vaftiz ayini, kutsal suda Tanrıya, bölünmez üçlüye, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dualarla yapılır ve Kilise yoluyla herkese bağışlanmıştır. İster çocuk ister yetişkin olsun, kurtuluşu getirir. Ve eğer bir kimse vaftizden sonra günaha düşerse, gerçek bir kefaretle her zaman kurtulabilir.

Yalnız bakireler ve iffetli olanlar değil, evliler, dullar doğru inanç ve Tanrıyı memnun eden iyi işlerle sonsuz lütufa kavuşacaklardır.⁴³

Bu gösterişli öğretilerde, Kilisenin bütün açıklamalarında olduğu gibi, Augustine'in sapık Pelagius'a karşı savunduğu inanç zimni olarak vardır. Pelagius'a göre Âdem'in düşüşüyle insan yapısı öyle bozulmuştur ki, onun iradesi, özgür olmakla birlikte, kutsanana kadar (insanın kendi becerisiyle değil yalnızca Tanrının hareketiyle) yalnızca günahı amaçlar; ve Augustinus'un Donatistlere karşı savunduğu temel görüşü de zimni olarak söz konusudur; insanın dünyada kurtuluşu için güvenilir tek yer olan Kilisenin, din adamlarının niteliğine bağlı olmayışı esastır. İşe bakın ki, Augustinus döneminde rahmet denilen göze görülmez malın garantili tekeli (ve elbette sevkiyat ve yetersizliğine ilişkin hiçbir kanıt da ileri sürülemez) malın aşılandığı kimseler için kurumlaşmanın yayılışı ve büyümesi rakipsiz bir avantajken, Innocentius III döneminde suçlanamaz din adamlarının garantiye alınmış güçleri

⁴³ Alexander Hamilton Thompson, "Medieval Doctrine to the Lateran Council of 1215" *Cambridge Medieval History*, c. VI, s. 634-35.

öyle tehlikeli ve karanlık bir boyuta ulaşmıştı ki, Konsil doğru-
dan bunu önlemek için toplanmıştı. Ortodoks din adamlarının
güçlerini kötüye kullanmalarını protesto eden Gnostik ve
Donatist tipte mezhepler güç ve sayı olarak geliyordu. Henry
Charles Lea'nın klasik yapıtı *Engizisyonun Tarihi*'nde şöyle anla-
tılıyor: 'Halkın duyguları artık Hristiyanlığın rahmet ve sevgi-
siyle etkilenmiyordu; teslimiyet artık kurtuluş sözüyle satın alı-
nıyordu. İnanç ve boyuneğmeyle elde ediliyordu veya cehennem
azabı tehdidiyle zorlanıyor, dünyevi soruşturma korkusuyla ya-
ratılıyordu'.⁴⁴ Ve din adamlarının kendileri, bu arada Mesih'in
ikinci gelişindeki yargı koltuğunda, sağda koyunların yanında yer
alacaklarına, solda keçilerin yanında bulunuyorlardı. Innocentius'
un kendi döneminden iki örnek yeterli olacaktır. İlki, Besonçon
başpiskoposu Gerard de Rougemont, ikincisi Toul Piskoposu
Maheu de Lorraine.

1198 yılında Rougemont'un yazısı, onu yalan yere yemin et-
me, kutsal sıfatından kâr sağlama ve zinadan mahkûm ettirdi, fa-
kat Roma'ya çağrıldığında suçlayıcılar iddialarını soruşturma ge-
reği duymadılar. Fakat suçlamalarını geri de almadılar ve Tanrı
Şeriatının ulu efendisi Innocentius III, hoşgörüsüyle Mesih'in gay-
rimeşru ilişkiyle ilgili yargısına dayanarak (kadının üzerine sizden
günahsız olan önce taş atsin⁴⁵) rütbeli din adamını kendisini te-
mizlemesi ve günahından kurtulması için eve gönderdi. Ve de
Rougemont da gerçekten eve döndü, yeğeniyle gayrimeşru yaşa-
mak için; Remiremont başrahibesiyle ve öteki cariyeleriyle de
daha az samimi olmayan yaşamına döndü. Bunlardan biri rahi-
beydi, biri papazlarından birinin kızı, bu arada eyaletinde hiçbir
kilise kendisine ödemedi bulunmadan kutsanmıyordu, ona rüşvet
veren keşiş ve rahibeler manastırlarından kaçıp evlenmek için
izin alıyorlardı; normal din adamları da onun zorlamalarıyla köle
gibi yaşamaya itildiklerinden sayıları düşüyordu. 1211 yılında ona
engel olmak için ikinci bir girişimde bulunuldu, fakat kolayca sü-
runcemede bırakıldı, ta Lateran Konsilinin toplanma zamanında

⁴⁴ Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 3 c., Russel and Russel, c. I,
New York, 1955, s. 5.

⁴⁵ Yuhanna 8:7.

halkı ayaklanıp onu kovalayana kadar. Bellevau Manastırına çekildi ve orada huzur içinde 1225'te öldü.⁴⁶

Toul Piskoposu Maheu de Lorraine, kovalamanın inançlı bir taraftarıyken, kendi kızı Epinal rahibesi eliyle cariyeye yaşıyordu. 1200 yılında kutsanmıştı. Kilise toplantısından iki yıl sonra yoksulluğa düşerek Innocentius'a yerinin değiştirilmesi için başvurdu ve ancak birçok karışık komisyon ve ricalardan sonra şiddet hareketlerine de başvurarak 1210'da azledildi. Yedi yıl sonra selefi Renaud de Senlis'in ölümüne neden oldu ve bundan sonra kendi amcası Lorraine Dükü Thiebault kazayla ona rastlayınca, orada vurup onu öldürdü.⁴⁷

Kendisi de bir zaman teoloji öğrencisi olan ozan Peire Cardenal (1205-1305?) aşağıdaki şiiri yazmıştır:

*Keşişlerin ve rahiplerin örnek oldukları doğrudur
Hepsinin uyduğu sert kurallara,
Fakat bütün hilelerin en boşuna olanı budur,
Gerçekte, iki misli iyi yaşadıklarını biliyoruz,
Aynı evde yaptıkları gibi, yemin etmişlerse de,
Ve bütün alaylı perhiz gösterileri,
Yaşam onlarınkinden güzel olamaz, gerçekten,
Özellikle de yalvaran keşişlerinki,
Cübbeleri dolandıkça sallanıp ne olduklarını gösterir
Bunlar birçok insanı Düzene iter
Birçok değersiz kişiyi, acil gereksinim içindekileri
Servet arayıp, ayıp işlerde çarçur edenleri,
Sonra cübbeleri onları soygunlarından kurtarır.⁴⁸*

Büyük minnesinger* Walther von der Vogelweide de (1198-1228) yazmıştır:

*Sizin yöneticileriniz orada bunla soygun yapıyor, öldürüyor,
Ve koyunlarınıza bir kurt bekçilik ediyor.⁴⁹*

⁴⁶ Lea, age, s. 14.

⁴⁷ age.

⁴⁸ "La Gesta de Fra Peyra Cardinal", François J.M. Raynouard, *Lexique Roman*, Silvestre, c. I, Paris, 1836-44, s. 464, çev. Lea, age, s. 56.

* Minnesinger: Ortaçağ Almanyasında lirik şair ve âşık (ç.n.).

⁴⁹ Karl Pannier, *Walthers von der Vogelweide Sämtliche Gedichte*, Philip Reclam, Leipzig, 1876, s. 119, no. 110, Lea, age, s. 55.

Clairvauxlu Saint Bernard da (1090-1153), şu soruyu soruyor: 'Önde gelen din görevlileri içinde kim bana cemaatini kusurlarından arındırmak yerine ceplerini boşaltmayı düşünmeyeni gösterebilir?'⁵⁰ Ve Bingenli Saint Hildegard'dan (1098-1179); 'Din görevlileri kiliseleri gasp edenlerdir, onların tamahı kiliselerin elde edebileceği her şeyi tüketir. Zulümleriyle onlar bizi yoksullaştırıyorlar ve kendileriyle birlikte bizi de zehirliyorlar'.⁵¹

O zaman on ikinci yüzyılda Avrupa'da yalnız güçlü bir din adamlığı düşmanlığı değil, fakat köktenci bir dinsel sapıklığın gelişmesinin merak edilecek bir tarafı yok. Güney Fransa'da Kathari veya Albigenioslar en iyi toprak ve kentlerde bu akımın en tehdit edici örnekleriydiler. Bu mezhebin papa tarafından kökünün kazılmasının uzun korkunç öyküsünü aktarmaya gerek yok. Buradaki amacımız açısından önemli olan nokta, Albigenianizmin Maniheist dinin bir tür dirilişi gibi görülmesi. Maniheizm bu zamanlarda Bulgaristan, Bosna, Macaristan ve sonra İtalya yoluyla Avrupa'ya girmişti ve en fazla trubadorlar yoluyla Güney Fransa'da gelişmişti.

Augustinus'un Hristiyanlığı gibi Maniehizm de doğayı bozulmuş kabul eder, fakat Âdem'in düşüşü nedeniyle değil, dünyayı kötü tanrı yarattığı için. Ve kurtuluş ayinlerle sağlanmayacaktır, büyü yapıyormuş gibi, erdemle sağlanacaktır. Hristiyan eleştirmenlerin görüşü, Maniheizmi, kendi din adamlarının, maddi karanlığın tuzaklarına düşmüş ruhu ve ışığı kurtarıp normal duruma getirecek erdemin gerçek ve tek yolu olduğu iddiasıyla yalanlamak oldu. Mitos onun anlamını kavramamış kimselere elbette acayip görünmüş olmalıdır (gerçi Hristiyan mitosun kendisinden veya sözcük anlamıyla anlaşılan herhangi bir mitostan daha acayip değildir ama), fakat bu zamanda vazettiği erdemlere örnek olarak saygın bir din adamı tipi yaratılmasında şaşırtıcı bir etkisi olmuştur. Ve sonuç geniş, Kilise için tehlikeli bir popülerlik yaratmış, buna karşı şiddetli önlemler uygulanmıştır.

Görünüşte birçok Albigeniosçu mezhep vardır, ama hepsinin dikkat çeken niteliği 'arınmış' veya 'ermiş' diye bilinen yüce

⁵⁰ S. Bernardi Sermones de Conversione, cap. 19, 20. Lea, age, s. 52.

⁵¹ S. Hildegardae Revelat. vis. X. cap. 16; Lea, age, c. I, s.53.

azizlerin zahid yaşantılarıdır; *Kathari*. Buddhizmde olduğu gibi burada da temel fikir yeniden yaratılış ve kurtuluştur; Ruhun birçok yaşamında süren gelişimi cehalet ve hezeyanda tıkanıp kalmıştır ve aydınlanmayla kurtulup nihai durumuna varacaktır. Yaşayan Buddhalar gibi, *Kathari* de 'inanenlar' için yol gösterici ve örnektir. İnanenlar henüz kurtuluşun büyük feragat sıçramasına ruhsal olarak hazır değillerdir. İnanenlar, *auditore*'ler evlenebilirler ve et yiyebilirler; Ermişler, *boni homines*, sofu vejeter-yandırılar. Albigeios *Kathari* yazıları yok edildiğinden ve onlar hakkındaki bilgimizi düşmanlarından öğrendiğimiz için onların iyi yanları hakkında söyleyebilecek çok az şeyimiz var. Fakat *boni homines*'in *auditores* tarafından büyük saygıyla karşılandığını biliyoruz, bütün önemli Katharan riti ruhsal bir başlangıç gize-midir, Consolamentum olarak bilinir. Bir tür mutlak oruçla intihar, Endura adı verilmişti, azizlerce uygulanıyordu (Hindistan'ın Caynacıları gibi)⁵² ve Hristiyan baskısı altında, sözünden dönme-leri veya kazık tercihinine zorlandıklarında inanenlar ve ermişler, ikisi de ikincisini seçiyorlardı.

Gerçekten, Henry Charles Lea'nın sözleriyle, 'Eğer şehitlerin kanları gerçekten Kilisenin tohumuysa, şimdi Avrupa'da egemen olan din Maniheizm olurdu'.⁵³ 1017 kadar eski bir tarihte, halk içinde sapıkların yakıldığına ilişkin en eski kayıttır, tutuklanan on beş Albigeios'tan on üçü Orleans'da dönmediler ve kazığa geçirildiler. 1022'de Toulouse'da bir başka idam oldu, 1051'de Saksonya Goslar'da bir başkası.⁵⁴ Bir yüzyıl sonra 1163'te Cologne'de yakılanlar, yanıp kül olmayı kabul etmekteki rahatlıklarıyla büyük etki yarattılar. Önderleri Arnold, tutuşmuşken, yanında yananların başlarına kurtardığı kolunu koydu ve sakın sakın 'inanç-larınızda sadık olun, bugün Lawrence'a kavuşacaksınız' dedi. Oxford'da yakılan bir başka grubun önderi, Gerhard, cemaatiyle ateşe yürürken şarkı söyledi: 'İnsanlar sana küfredince sen kutsa-nırsın'. Ve Güney Fransa'da tamamen nefret uyandırıcı Albigeios

⁵² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 246-252.

⁵³ Lea, *age*, s. 104.

⁵⁴ A.S. Turberville, "Heresies and the Inquisition in the Middle Ages, 1000-1305. *Cambridge Medieval History*, c. VI, s. 701-702.

Seferinde, 1209-1229, Minevre Kalesinin düşmesinden sonra yüz seksen kişi birlikte kazığa gittiler ve festivalin keşişvari tarihçisi, 'kuşkusuz şeytanın şehitleri geçici ateşten ölümsüz alevlere geçtiler' diye yazdı.⁵⁵

Güney Fransa'da Kilisenin sorunu, aristokrasinin aforozlara, cemaatten uzaklaştırmaya, fermanlara, kurul ve papa elçilerine veya sapıklığı bastırmak için Roma'nın yaptığı her şeye kayıtsız kalmasından kaynaklanıyor. Ve 1167 yılında Kathari Toulouse yakınında St. Felix de Caraman'da kendi konsülünü toplayınca kıyamet koptu. En büyük başkanları Piskopos Nicetas başkanlık yapmak üzere İstanbul'dan geldi; Toulouse, Valhal'd Aran, Carcassonne, Albi ve Loire kuzeyi Fransa'sı için boş olan piskoposlar seçildiler; Toulouse ve Carcassonne sınırları arasındaki anlaşmazlığı çözmek için kurul üyeleri belirlendi ve Lea'nın belirttiği gibi, 'kısaca, kurulu ve bağımsız bir Kilisenin işleri görüldü; kendisine Roma Kilisesinin yerine geçecek gözle bakıyordu'.⁵⁶

Fakat Roma, karşılık verdi. Papa Alexandar III (1159-1181) 1179 yılında Hristiyanlık içinde bir haçlı seferi düzenlemek gibi daha önce atılmamış bir adımı ilan eden Lateran Konsilini topladı. İki yıllık bir aflu (yani Arafta ruhun bulunuşunu iki yıl kısaltma sözüyle) bütün silahlananlar ve bu dava için ölenlere sonsuz kurtuluş vaat edildi. Görünür bir ödeme olmadan, böyle bir ordu toplandı ve 1181 yılında bu ruhsal kuvvet Beziers Vikontunun topraklarına girdi, kuşatmadan sonra Lavaur kentini aldı (Albi ile Toulouse arasında kale kenti). Vikontes Adelaide ve önde gelen birkaç Kathari lideri daha bu kalede barınmaya çalışmıştı. Sularla çevrili kent, kayıtlara göre, ancak bir mucizeyle alınabilmişti ve bütün Fransa'da kan damlayan etiketler Hristiyan ordusunun zaferini inananlara ilan ettiler.⁵⁷ Haçlı kuvveti, kendisi için cenneti kazandıktan sonra dağıldı ve devam eden sapıklık için başka bir şey yapılmadı, ta ki Papa Innocentius III, öldürülmeleri için 1209 yılında Lyons kentinden çok büyük bir ordu toplayana kadar.

⁵⁵ Lea, *age*, s. 104-105.

⁵⁶ *Age*, s. 119-120.

⁵⁷ *Age*, s. 123-24.

Bunlar, bütün Avrupa'da her türlü sapık grupların yakalandığı yüzyıllardı. İlk Haçlı Seferi'nin (1096-1099) önce Papa Urbanus II, sonra bir tür fanatik Pierre Hermite tarafından vazedilmesi (eşeği bile dinsel saygı konusu olmuştu) en ünlüsüdür. Köylüler topraklarından alınmış ve şöyle ya da böyle ateş dalgaları halinde, ya yolda ya Kutsal Topraklarda felakete uğramışlardır. 1212 yılındaki Çocukların Haçlı Seferi fareli köyün kavalcısının kutsanan başka bir sürekle avıydı. Benzer olaylar daha küçük büyüklüklerde çeşitli boyutlarda her yerde yayılmıştı. Örnek olarak Kara Ölüm yılında on dördüncü yüzyılda garip dans salgınları doruğuna varmıştı.⁵⁸ Bele kadar çıplak, başları kumaşlarla sarılmış kendini kırbaçlayanlar sürüsü, ellerinde bayraklar, yanan mumlar ve oynayan kırbaçlarla, ruhsal şarkıların sesiyle kendilerini kırbaçlıyorlardı; yollarda bunlara rastlanabilirdi.⁵⁹ Mesih'in öğüdünün de -dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını kapayarak gizlide olan Babana dua et⁶⁰- tutulmadığı bir çağdı. Innocent'in ordu çağrısı, bu nedenle, büyük duygusal bir yoğunlukla karşılandı. Soylulardan ve avamdan asker toplamak Avrupa'nın her yanına yayıldı, Bremen'e Burgundy ve Nevers'e kadar ulaştı; ve Almanya'da kasabalar ve köyler dinsel ateşlerini papanın haçlı ordusuna katılıp söndüremeyen tutuşmuş kadınlarla doldu, sokaklar ve yollar elbiselerini soymuş, çıplak, yalnız veya gruplar halinde koşuşan kadınlarla dolmuştu.

Papa Innocentius, sürüsünü toplamadan iki yıl önce, Albigenosçu akrabalarının ve arkadaşlarının istedikleri gibi tapınları için koruyuculuklarını yapan Toulouse Kontu Raymond'u afroz etmişti; kontun bütün halkı ona bağlılıkları, antlarından ve görevlerinden kurtarılmışlar ve papanın elçisi hemen kontla bir tartışmadan sonra bir şövalyenin mızrağıyla öldürülmüştü. İşin arkasında Raymond görölüyordu -belki gerçekten yoktu- ve kişiliğini ve ruhunu kurtarmak için kont, utançla, papanın koşullarında cezasına razı oldu. Bunlar, sonra öğrendiği gibi, en önemli

⁵⁸ Danslar için bkz. E. Louis Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine*, çev. E. Classen, George Allen and Unwin, Londra, 1952, s. 170.

⁵⁹ *Age*, s. 161-70.

⁶⁰ Matta, 6:6.

yedi kalesini Kiliseye terk etmekte, eğer kendisinin suçsuzluğunu kanıtlarsa, sonradan suçsuzluğu ilan edilebilirdi.

Raymond, üzüntüyle, bu beklenmedik olay karşısında sapıklar-la ilişki kuran dindarların gözden çıkarılacağı -veya çıkarılması gerektiği- ilkesini unuttu. St. Gilles kilisesinin kapısında, bele kadar soyunmuş, papa elçilerinin önüne çıktı ve St. Gilles azizleri üstüne mahkûm edilse de Kilisenin her türlü kararına uyacağına yemin etti. Elçi, atkısını yular gibi kontun boynuna doladı ve sırtına kırbaçlar inerken onu lortlarının nasıl gözden düştüğünü görmek için toplanmış meraklı kalabalığın arasından, suçsuzluğunun ilan edildiği yüksek sunağa kadar sürükledi. Sapıkların ülkesinden kökünü kazınması, bütün Yahudileri görevlerinden atması, yağma edilen bütün Kilise mallarının yerine konması, keyfi bütün haraçları kaldırması ve haclılara katılması koşuluyla affedildi. Ve sonra, verdiği kentler ele geçirilince -Innocent'in planı da gerçekle buydu- tekrar aforoz edildi. Hristiyan Haçının güçlü ordusu büyük gelişimine başladı, Fransa'nın en zengin topraklarına girdi.

Yirmi bin süvari ve iki yüz bin yaya vardı. İmparatorluğun bütün parası katkıda bulunmak zorundaydı, aforoz tehlikesi altındaydı ve sonsuz ödül ücreti herkese bol bol verilebilirdi. Önce fuar kenti Beziers'in duvarları düştü ve bunu izleyen katliâm o zamana kadar Avrupa tarihinde görülmemiş bir boyuttaydı: Papa elçileri yaklaşık yirmi bin kişinin kesildiğini bildiriyorlar; yalnız yedi bin kişi korunmak için kaçtıkları Mary Magdalena Kilisesinde kesilmişti; yetki verilmiş olan elçiye, bazı sapıkların Ortodoks görünerek kaçabileceğinden korkularak, Katoliklerin bağışlanıp bağışlanmayacakları soruldu. O da yürekten bir tanrı göreviyle gerçek ruha sahip olduğu için, 'Hepsini öldürün, Tanrı kendininkileri bilir' dedi. Kent ateşe verildi ve güneş o akşam, papa ve kilisenin kutsal sevgi AŞK tohumu (AMOR) olmadığı, fakat tersi olduğu (sözcük tersten okunduğunda görüldüğü gibi) görüşünü gösteren bir görünümle battı. Onlara göre tek cehennem dünya-dakilerin yarattığı cehennemdi. Bunu Carcassonne'in düşüşü izledi: Kent, korkuyla teslim oldu ve halkın gitmesine izin verildi. Günahlarından başka bir şey alamadılar, erkekler külot pantolonları, kadınlar çuval elbiseleriyle ayrıldı ve Mesih Krallığı sözü

alan ordu kente girdi. Yaz sonu, ulu papa, seçkin Latin üslubuyla, beş yüz kent ve kalenin şeytanın hile ve kötülüklerine hizmet edenlerin elinden zorla alınmasının coşkun neşesini yazıyordu.⁶¹

Kont Raymond'un kenti Toulouse, listede bundan sonra geliyordu... Fakat ilgilenen okuyucu, bu kirli tarihin devamını tek başına okuyabilir. Yirmi yıl daha sürdü ve Güney Fransa'yı harabeye çevirip Roma Kilisesi'nin tek başına tiranlığını daha önce görülmedik biçimde güçlendirdi. Çünkü Çin, Hindistan ve Levant'ın büyük tarihlerinin tersine, oralarda gördüğümüz gibi iktidar eliti ciddi bir muhalefet olmadan doğaüstü niteliklerinden söz edilir. Avrupa'da mitsel gidiş hiçbir zaman uzun boylu egemenlik kuramadı. Yunanistan ve Roma olsun, Kelto-Germen Batıda olsun Doğudaki gibi, kralların veya rahiplerin, en gelişmiş akılların esini bile olsa insanların ne yapacaklarına, hatta ne düşüneceklerine ilişkin kutsal bir hak ve görevleri olduğu görüşü olmamıştır. Ortaçağın başlarında Hristiyan misyonu gelişim içindeyken, din adamları zamanla mitoslarını ülkeye kazıyabileceklerini ve sonsuza kadar bir tür Avrupa halifeliği veya papa firavunluğu bürokrasisi gibi yönetebileceklerini sanmışlardır. Fakat daha güçlerinin doruğunda, Innocentius III iktidarında, bütün proje açık bir çürüme içindeydi ve yalnız başarısızlığa doğru gidebilirdi. İnsanlar düşünmeye başlamışlardı ve Avrupa'nın bireysel hak anlayışı, Levanten oydaşma ve mutlakiyet bahanesinden kopmaktaydı.

Katharan belirtiler, yalnızca yükselen akımın bir göstergesiydi; ne tehditler ne yakma, kamçılama veya aforozlar akımı durduramadı, hatta dindiremedi. Örnek olarak:

Fiore'de, Monte Nero'da San Giovanni manastırının kurucusu Florisli Joachim (1145-1202), 21 Ocak 1204'te Innocent III'ün takdirini kazandı ve kilisesinde huzur içinde öldü. Fakat ilginç eseri *Expositio in Appocalypsin*'de 1260'ta Arles'de toplanan Konsilde mahkûm edilen bir tarih görüşünü işliyordu. Konsilde bütün eserleri ve onun etkilediği bütün zahid manastır akımı mahkûm edilmişti. Kısaca, tarih görüşüne göre insanoğlunun ta-

⁶¹ Lea, *age*, s. 129-61.

rihi üç dönemde incelenmeliydi: 1. Baba'nın Çağı (Eski Ahit), 2. Oğul'un Çağı (Yeni Ahit ve Kilise), 3. Kutsal Ruhun Çağı, Roma hiyerarşisinin yok olup bütün dünyanın Tanrıyla doğrudan ilişkisi olacağı ruhlar manastırı dönemi.

Joachim'in papalık karşıtı polemiği zamanının birçok dindar kişisini etkiledi. Sayısız Fransisken, Assisili Francesco'da (1182-1226) papalık örgütünün dağılacağı üçüncü çağın başlangıcını gördüler. Bir dizi garip akım da, Kutsal Ruhun vücut bulduğuna inandıkları çeşitli kişilerin çevresinde gelişti. 1260'ta Milano'ya gelen ve 1281'de ölen dindar hanım Guglielma ve yine kader yılı 1260'ta Parma'da havari elbisesiyle görünen ilginç genç Segarelli gibi. 1260 yılı Florisli Joachim tarafından Kutsal Ruh Çağının başlangıcı olarak bildirilmişti. Segarelli, önce görece zararsız olan papaz-karşıtı mezhebin merkezi oldu, hızla büyük bir etki yarattı, soruşturmalara tepki olarak fanatik üyeleri kazığa gitti. Segarelli'nin kendisi 1300 yılında büyük papalık jübilesinde yakıldı. İzleyicilerinin önderi, cesur Dolcino, yardımcısı Longino Cattaneo ve Margherita di Trank, Avrupa tarihinin en şaşırtıcı, umutsuz gerilla savaşının ardından, yedi yıl sonra yakalandılar ve öldürüldüler: Soylu aileden gelen ve tanınmış güzelliği olan hanım Dolcino'nun gözleri önünde kızartıldı, Dolcino'nun kendisi Vercelli kenti çevresinde bir arabayla dolaştırılarak kızgın kerpetenlerle parçalara ayrıldı, arkadaşı Cattaneo Hristiyan kasabası Biella'nın eğitimi için aynı parçalanmaya uğradı.⁶²

Dante Alighieri (1265-1321) keşiş Joachim'i cennete yerleştirir,⁶³ fakat Dolcino'yu cehenneme atar görüyor.⁶⁴ Bildiğimiz gibi, kendisi de 1302 yılında papaların dünyevi kibrine mitsel bir yanıt vererek papalık tarafından yakılmaya mahkûm edilmişti. Dante'nin görüşüne göre, Roma İmparatorluğu da Kudüs Krallığı kadar kutsal bir kararla kurulmuştu. İmparator, Roma'nın kalıtıcısı laik düzeni temsil ediyordu, papa da Kudüs'ün kalıtıcısıydı ve ruhsal düzenin temsilcisiydi, çünkü krallık, Mesih'in dediği gibi, bu dünyada değildi. Dante, *Convivio*'nun Dördüncü Tezinde

⁶² Lea, *age*, c. III, s. 90-119.

⁶³ Dante, *Paradiso*, XII, 140-141.

⁶⁴ Dante, *Inferno* XXVIII, 55.

'Roma İmparatorluğu'nun başlangıcı güç değil mantıktı, hatta kutsal mantıktı' diye yazar.⁶⁵ Ve harika bir biçimde iki düzenin tarihini yazar, Roma ve Kudüs'ün zamanla nasıl çakıştığını anlatır: Aeneas'ın İtalya'ya gelişi Davud'un doğumuyla çakışır, Roma'nın Augustus zamanında mükemmelliğe ermesi Mesih'in doğumuyla çakışır. Dahası, Roma'nın bütün gelişimi kutsal esin sahibi yurttaşlarla ve kutsal mucizelerle korunarak bunların ardı sıra gelmiştir. Dante diziyi değerlendirdikten sonra sonuca varır: 'Doğrusu, şu düşüncedeyim ki, onun duvarlarına yerleştirilen taşlar saygıdeğerdir ve onun toprağı insanın vaaz edebileceğinden veya kanıtlayabileceğinden daha değerlidir'.⁶⁶

Bu yorumun temel noktası, Hıristiyan dünyada, devletin gücüyle kilisenin gücünün eşit biçimde kutsal kaynaklı olduğuydu. Ve uygulamada, yetke, her birinin kendi çevrenine aitti. Dinsel kalıtım Musa'nın Ahdinden ve peygamberlerin öğretilerinden gelirken, laik dünyada da Roma Hukukundan türetilmişti. Bu kitapta Kilisenin devletin işlevlerini gasp etmek için çabalarını ve onların yol açtığı felaketlerle başarısızlıklarını anlatamayız. İlki Dante'nin zamanında oldu, Papa Bonifacius VIII (1294-1303) *İlahi Komedi*'de cehennemin sekizinci dairesine yerleştirilince, *Unam Sanctam* diye bilinen kutsanmış bir gaf yaptı, dünyada hiçbir monarkın yapmadığı bir cesaretle dünya iktidarını iddia etti. Papa, 'Biz açıklıyor, söylüyor ve tanımlıyoruz ki, her insan için Roma papalığının yurttaşı olmak kurtuluş için zorunludur' diye yazdı.⁶⁷ İkinci cümlede Roma krallarına geldi ve Tanrının güneş ve ayı yarattığı gibi, kilise gücünün mecazi güneşini ve laik gücün mecazi ayını yarattığını ekledi: 'Ve ayın güneşten alıp sakladığı ışıktan başka ışığı olmadığı gibi, hiçbir dünyevi gücün de kilisenin gücünden başka gücü yoktur'.⁶⁸ Fransa kralı Güzel Philip IV (1285-1314) Bonifacius'un kendisini sapıklıkla suçlayıp ordu göndererek tutuklayınca, mecazi güneş ne kadar şaşırmıştır. Yaşlı din adamı şoktan öldü ve ondan sonraki papa, Roma'da değil

⁶⁵ Dante *Convivio* IV, 4.120.

⁶⁶ *Age*, IV 5.180.

⁶⁷ Hilda Johnstone "France", *The Last Capetians*, *The Cambridge Medieval History*, c. VII, s. 314.

⁶⁸ *Age*, s. 315.

Avignon'da oturan bir Fransız oldu.

1377'den itibaren biri Avignon, biri Roma'da bulunan ve birbirlerini aforoz eden iki papa oldu. 1409'da Pisa'da kardinaller konsili bir başkasını papa seçti ve papalar üç oldu. 1414-1418'de Konstanz'da toplanan büyük konsil -6500 kişi katılmıştı ve en azından 1600'ü soyluydu, 700'ü halktan kadınlardı (kadınlar, kayıtlara göre sayısız succubi* tarafından ilave edilmişlerdi)- yalnızca popüler John Huss'un (1373-1415) tuzağa düşürülüp yakılması kararıyla Kilisenin başıboş dağılışını hızlandırdı. Bu karar da bir yetkilinin dediği gibi 'yüzyılın en ciddi hareketiydi'.⁶⁹

Konsile güvenlik garantisi ile reform tartışmasını sunmak için kendi isteğiyle gelen Bohemyalı kibar papaz tuzağa düşürüldü. İğrenç bir hücreye el ve ayaklarından zincirlendi, amansızca hiç öğretilmediği şeyleri öğrettiğini itirafa zorlandı ve yalan yere yemin etmeyi reddedince, 6 Temmuz 1415'te, kayıtlı en muhteşem *auto da fe*'de, Konstanz katedralinde tanınmış bir kalabalığın önünde, resmi papaz elbisesinden soyulmuş, makasla Katolik tıraşlı olan saçları kırpılmış, tırnakları kazınmış (papaz atandığında papaz yağıyla yağlanmıştı), üstünde 'sapkınlığın önderidir' yazılı olan, şeytanları boyanmış koni biçiminde bir şapka başına geçirilmiş ve Kilisenin şaşmaz iradesinin yerine getirilmesi için Kilisenin sivil görevlilerine yakılmak üzere verilmiştir. İki kez 'Mesih İsa, yaşayan Tanrının Oğlu, bana merhamet et!' diye bağırın sesi duyulmuştur. Bu arada alevler ve duman rüzgârla bedenini kaplamıştı. Külleri ve çevredeki toprak Ren nehrine atılarak anı olarak saygı görmesi engellenmiştir.⁷⁰ Bu küllerden, tam bir yüzyıl sonra, Luther yükselmiş ve ondan sonra Roma Katolik Kilisesi Batı Avrupa'da çekişen burçlardan biri olmuştur.

4. AMOR

Dünya mitoloji tarihinin geniş anlamıyla, ortaçağın sönüm-
lenmesi döneminde ve Reformasyona gidişte ana yaratıcı gelişim,

* Succubi: uykuda erkeklere görünen ve onları baştan çıkaran dişi şeytanlardır.

⁶⁹ Lca, *age*, s. 491.

⁷⁰ *Age*, s. 46-93.

kilise otoritesine karşı bireysel bilinç ilkesinin yükselmesidir. Bu, önce Avrupa düşüncesinde ve sonra, bugün gördüğümüz gibi, dünyada, kâhin anlayışının iktidarının sonunun başlangıcını gösterir. Ve yeni bir çağın şafağı sökmüştür, şimdiden geçmişin yüksek külleri gibi büyük bir gelişim göstermiştir –maddi olduğu kadar ruhsal ve ahlak olarak– aynı geçmiştekilerin paleolitik insanın basit kabile düzenini aştığı gibi.

İlkel, Doğu ve Batı dünyalarının mitolojilerini araştırmamız boyunca, ırkımızın neredeyse sonsuz gibi görünen ilk döneminde, avcılık ve toplayıcılık tek geçim kaynağıyken, toplumsal grupların küçük olduğunu ve bireysel uzmanlaşmanın bulunmadığını görüyoruz. Cinsiyet ayrımı gerçekten belirgindir ve Şaman görüşünün armağanına sahip olanlarla toplumun geri kalan kesimi arasında da ayrılık vardır. Buna rağmen, *İlkel Mitoloji*'de belirtildiği gibi, avcı kabilelerin ilk döneminde, temelde 'her birey teknik olarak bütün kültürel kalıtımın sahibidir ve topluluklar, bu nedenle pratik olarak eşit bireylerden oluşur'.⁷¹

MÖ 7500 ve 5500'lerde çekirdek Yakındoğu'da besin yetiştirme, tarım ve hayvancılığın icadıyla yeni ve önemli bir aşama başlamıştı. Sonuç olarak, topluluklar önemli oranda büyüdü, uzmanlaşmış bilgi ve insan tipleri gelişti. Bizim çalışmamız açısından bunların en önemlisi de profesyonel, tam-zamanlı çalışan kâhinler sınıfıydı, başka konularla birlikte yıldızlı semaların gözlemiyle uğraşıyorlardı. Eski, ilkel kültürlerde yöneliş yakın çevrenin hayvan ve bitki krallıklarına doğruydı. Gezgin Büyük Av aşiretlerinin anlayışında, uzanıp giden ovaların büyük, küçük hayvanları, doğanın güç ve gizemlerinin ortaya çıkışı olduğu için, mitos ve ritleri de, hayvanlarla insanlar arasında bir sözleşmenin bulunduğu düşüncesinde temellenmişti. Yenilen hayvanları gövdelerini kesilmek üzere isteyerek sunuyorlardı ve onların yeniden doğumu ve geri gelmesi için belli ritlerin uygulanması gerekiyordu. Hayvanlar aynı zamanda Şamanlara bilgi, güç ve ruhsal bakış kazandırdığı için onların araçları, kılavuzları oldular. Halk da ritlerde hayvanlar gibi kostümlere büründü ve onları taklit etti.

⁷¹ *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 394.

Bitki dünyasının besin kaynağı ve yaşamın gizemlerine örnek olduğu bölgelerde ise, insan varlığı ile bitkisel süreçler arasındaki benzerliklere dayanan mitoslar egemen oldu; doğum, ölüm ve çürümeden sonra büyüme, kişilerden bağımsız olarak ritlere yansıdı ve sık sık da savurgan bir biçimde insan kurbanları ile yaşamın güçleri (ölümden elde edileceği düşüncesiyle) artırılmak istendi.

Çekirdek Yakınoğu'da, uygarlığın neolitik aşamasının gerçekleştiği, en eski tarım yerleşimlerinin kurulduğu bölgede, ilkel bitki bölgelerine oldukça yaklaşık bir bitkisel mitoloji gelişti. Bunun kanıtları *İlkel Mitoloji*'de verilmiştir ve burada tanımlanmasına gerek yoktur.

Orada Tunç Çağının başlamasıyla tamamen yeni kâhin mitolojisinin ortaya çıkışını da tartışmıştık. Kâhin mitolojisi hayvan veya bitki dünyasının varlığın gizem ve düzeniyle ilgisinden kaynaklanmaz, matematiksel olarak hesaplanabilir yıldızlar düzeniyle, güneş, ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'le ilgilenir. Hem gökte hem de yerde. Bu kozmik düzeni öğrenen kâhinlerce mutlak, kutsallık taşıyan bir ahlaki otorite kurulmuştur. Ve eski Yakınoğu'da yükselen en eski büyük tapınaklardan (MÖ 4000) bugün okuduklarımıza bizi ulaştıran, bilinen her yüksek kültürde -bir zaman için Greko-Roman uygarlığı dışında- ruhsal yapı göğün kâhin gözlemcileri tarafından kurulmuştur. Kâhinlerin kozmik düzenden, insana ve dünyaya uygun bir bilgi elde ettikleri varsayılmıştır.

Fakat *Doğu Mitolojisi*'nde ve bu kitapta, insan deneyiminin, düşünce, istem ve çabasının ikincil kalması gereken, göğün gözleminden türetilmiş muhteşem mitolojilerin gelişimini ve dünyaya yayılışını izledik. Ve yayılışlarında, onların arasına katılan daha ilkel halkların mitolojilerinin nasıl karşılandığını ve özümleendiğini -veya onlar tarafından özümlelendiklerini- gördük.

Hindistan'a girdiğinde, ritüel kral-öldürme mitosu tropik bitki dünyasının korkunç kurban ritleriyle kaynaşıp filizleniyordu ve iki çizgi kaynaşarak konumuzun ritüel öldürme tarihinde en zengin geleneklerinden birini geliştirecek şekilde dönüştü. Avrupa'ya girdiğinde, öte yandan, aynı yüksek kültür, kuzeyin klasik Büyük Av ülkelerine vardı, büyük mağaraların ve Dordogne

ve Pirenelerdeki büyük mağara sanatlarının ülkesine yayıldı. Ve paleolitik çağda bu ülkelerde, tropik köylerdeki gibi bitki-kaynaklı ritüel yamyamlığın bulunmadığını görüyoruz. Köy, aşiret veya evrenin gelişimi için ritüel olarak ilahların öldürüldüğü karakteristik mitosları da burada bulamıyoruz.

Var olmak için bireylerin avcılık becerilerine dayanan aşiretlerde birey korunmuştur. Ölümsüzlük kavramı bile kolektif değil bireyseldir. Ruhsal önderlik de atama veya yağlamayla bir örgütün üyesi yapılmış, toplumsal olarak düzenlenmiş kâhinlerce değil, ruhsal güçleri, kişisel ruhsal deneyimleriyle elde etmiş Şamanlarca yürütülür.⁷² Gördük ki, kuzeyli avcı ve savaşçı biçimlerin, bölgesine giren neolitik ve Tunç Çağı kültürleriyle karşılıklı ilişkisinde erime değil, fakat etkileşim süreci olmuştur. Bu da genişleme ve gücün birikimiyle olmuştur. Öteki çekirdek Yakındoğu'dan gelen yüksek kültürler gibi, Hristiyan misyon döneminde de aynısı olmuştur.

Ötekiler gibi, Hristiyan düzen de, doğaüstü bir kaynaktan aldığını iddia ettiği kâhince yetkiyle iletilmiş ve desteklenmiştir. Kâhinlerin kendi ruhsal deneyimlerine sahip olmaları gerekmemiş ve beklenilmemiştir. Gerçekten buna sahip olanlar da kazık tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Atama ve yağlamayla yerlerini almışlar ve kişisel güçleri onların kişisel değerlerinden değil, hizmet ettikleri kurumdan gelmiştir. Buna karşılık kurum da insanın dünyevi değerine katkısıyla değil, yücelerden geldiği varsayılan değeriyle değerlendirilmiştir. Gördüğümüz gibi, Innocentius III zamanındaki kısa süreli zaferinden sonra kâhin örgütünün yetkisine karşı çıkılmış ve zamanla alt edilmiştir. Ve gelecek kitabımızın anlatacağı gibi, hayvan veya bitki ilahlı değil veya kozmik düzenin ve onun tanrısının değil, insanın öne çıktığı oldukça yeni bir mitoloji onun yerini almaktadır. Bu mitoloji de, insanın kendi dünyasındaki gerçeği kutsallığı ve isteminden kaynaklanan, gelecek için bunları odağına alan tek yaratıcı soluktur.

Geçerken, on iki ve on üçüncü yüzyılda Arthur Romansının filizlenmesinin başlangıcında bile, temel erdemi, dünyadaki de-

⁷² *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 231.

neyim ve kutsallığı açısından dengeli, yaşamın bu karmaşık alanında bile yeterli olan yeni mitolojinin tanımaya başladığını söyleyeyim. Grail* gizemini alalım; Mesih'in kutsal et ve kanı sözcük anlamıyla her kilisede mevcutken ve ruhun kurtuluşu ve mutluluğu için sunağın ayininde bulunurken, Hristiyan şövalye, Grail dindeyken, hangi nedenle ona araştırmaya çıksın?

Yanıt, elbette Grail sorusunun bireysel bir deneyim olduğu. Efsanenin kökeni paganlıkta, özellikle Kelt mitlerinde. Kahramanlar eski şampiyonlar, Cuchullin ve ötekiler, şövalye zırhına bürünüp Gawain, Perceval veya Galahad gibi her zamanki muhteşem maceralara çıkıyorlar. Bundan başka, İslam etkisiyle gelen Asya'nın mistik masallarıyla dolu simgeleri de eklemeliyiz; Bizans'tan gelen öğeleri, hatta daha Uzakdoğu'yu da. Çağdaş bilimin çeşitli okullarınca Grail, Dagda'nın bereket kazanıyla özdeşleştirilmiştir. Buddha'nın dilendiği kâse dört bucaktan getirilip birleştirilmiş dört kâsedir. Mekke Ulu Camisi'nin Kâbe'si ve Gnostik-Maniheist ruhsal başlangıç ritleriyle ilgili tılsımlı simgeler herhalde Kudüs Şövalyeler Birliği'nde etkili olmuştur.⁷³ Bu türden bütün ilgili, ilkel veya türdeş Doğulu formlar, Avrupa romanslarında yeniden yorumlanmış ve yerel, mevcut ruhsal durumlara uyarlanmış. Özellikle Acı Darbe'si ile kralını ülkesinden eden ve değersiz bir ele düşüren ve ülkenin yeniden kuruluşunu anlatan efsanede, kralı deviren kutsal mızrak, efsanenin daha sonraki anlatımlarında Mesih'e saplanan mızrakla özdeşleştirilmiştir.⁷⁴ Ve efsanenin neden söz ettiğini veya zamanında yüreklerle neden bu kadar dokunduğunu sormamıza veya tahmin etmemize gerek yok: Yukarıda yeteri kadar açıklanan Kilisenin durumu bunu da açıklıyor.

Grail Kahramanı –özellikle de 'Büyük Aptal' Pervecal veya Parzival kimliğiyle– doğanın içten, basit, bozulmamış oğludur,

* Grail: İsa'nın son yemeğinde kullandığı tas. Grail'de İsa'nın kanının toplandığına inanılır. Kelt asıllı kutsal İsa öyküleri Ortaçağda Hristiyan inancıyla kaynaşmış, Grail Efsaneleri oluşmuştur. Bu destanlarda şövalyeler kutsal tası ararlar ve ararken birçok kahramanlık öyküsü yaşarlar (ç.n.).

⁷³ Franz Rolf Schröder, *Die Parzivalfrage*, C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, Munich, 1928.

⁷⁴ Jessie Weston, *From Ritual to Romance*, The University Press, Cambridge, 1920, s. 11-22. Ayrıca bkz. Roger Sherman Loomis, *From Celtic Myth to Arthurian Romance*, Columbia University Press, New York, 1927, s. 250-70.

hilesi olmayan, yüreğindeki saf istekleriyle güçlü biridir. Şair Wolfram von Eschenbach'ın (1165-1220), Grail Kahramanının ormandaki çocukluğunu anlatan sözleriyle; 'Acı diye bir şey bilmezdi, yukarıdaki kuş ötüncü onun tatlılığı yüreğini parçalar ve göğsünü doldururdu'.⁷⁵ Ormana çekilmiş soylu, dul anası ona Tanrıdan ve Şeytandan söz etmişti: 'Ona karanlık ve aydınlığı tanıttı'.⁷⁶ Fakat onun kendi işlerinde karanlık ve aydınlık bir aradaydı. O melek veya aziz değildi, yaşayan, olan bileni soran, cesaret ve duygu erdemiyle donanmış ve buna sadakat eklemiş biriydi. Ve bunlardaki sebatıyla -doğüstü rahmetle değil- sonunda Grail'i kazandı.

Veya Arthur'un Yuvarlak Masası'nın öteki büyük teması için ne diyebiliriz; Tristan ve Iseult ile Lancelot ve Kraliçe Guinevere'nin duygusal ve gayrimeşru aşkları. Yine kutsal iddialara, bu kez evliliğe karşı derinlemesine bireysel deneyimi işleyen mistik bir tema. Çünkü ortaçağda Kilisenin kutsadığı evlilik toplumsal-siyasal bir düzenlemeydi, gizem veya aşk arayışıyla hiçbir ilgisi yoktu. Profesör Johan Huizinga'nın açık seçik küçük kitabı *Ortaçağın Bitişi*'ndeki sözleriyle: 'Din tarafından sevgiye her yönüyle lanetler yağdırılmıştı'.⁷⁷ Âşğın ve şairlerin deneyimi bakımından, öte yandan aşk (yine Huizinga'dan bir cümleyle) 'bütün ahlaki ve kültürel mükemmelliğin çiçeklendiği bir alan olmuştu'.⁷⁸ Aşk açık hayvani şevheti ezen kutsal ziyarette, feodal evlilik ise fiziksel bir işti. Hanımı tarafında yüreği terbiye edilip yumuşatılan sevgili, yüceltilmiş kavrayışın dünyasına girer ve bunu tecrübe eden hiç kimse (Kilisenin özdeşleştirdiği gibi) onu günahlarla tanımlayamaz. Sevgisinin içten yolunun nasıl mistik duygulara götürebildiğini kavramak için Dante'nin *Vita Nuova* şiirleri okunmalı.

Birçok trubadurun Albigeniosçu sapkınlıkla bağlantılı olduğunu gösterecek oldukça fazla kanıt var. Dahası, sayısız bağıntı da İslam mutasavvıflarının mistik şiirleriyle kurulabiliyor. Ben-

⁷⁵ Wolfram von Eschenbach, *Parizval* 3.118.14-17 ve 28. çev. Halen M. Mustard ve Charles E. Pas-sage, Random House, Vintage, Books, New York, 1961, s. 67.

⁷⁶ *Age*, 5.119-20-30.

⁷⁷ J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Doubleday Anchor Books, New York, s. 127.

⁷⁸ *Age*, s. 107.

zerlikler Hindistan'ın Şakti kültleriyle de ve üstelik Troyesli Chrétienli Tristan'la hemen hemen çağdaş Jayadeva'nın Gita Govinda şiiriyle de, 1175 tarihli, kurulabilir.⁷⁹ Kelt mitos dünyasıyla ilgili -burada Grail bağlamında- etkileşimi de görüyoruz. Mark, Tristan ve Iseult'un prototipleri olarak İrlanda efsanesinin kahramanları Finn MacCumhaill, subayı Diarmuid ve kaçırdığı gelini Grianne ortaya çıkıyor.

Kısaca, pagan geçmiş ile Avrupa ortaçağı arasında etkileyici bir ruhsal süreklilik ve gelişim var. Bir zaman için Doğu tipi ruhsal despotizm yaygınlık kazandıysa da çözüldü, kaynaştı ve özümlendi. Saray ve şair çevrelerinde bireysel deneyim düşüncesi karakterleri dikkate alınması gerekmeyen şaşmaz yetkeye karşın sürdü. Ve Kilisede de yanılmazlık ilkesinden kuşku duyulmaya başlandı, sorgulandı ve reddedildi. İngiltere'de John Wydiffe (ö. 1384) papadan en aşağıya kadar bütün hiyerarşinin hırslarından, kutsal şeylerden kâr çıkarmak, zalimlik, güç şehveti ve kötü yaşamları nedeniyle lanetlendiklerini yazdı: Zamanın papaları Mesih düşmanıydılar, onlara itaat edilmemeli, resmi kararları sayılmamalı ve aforozları kabul edilmemeliydi. Ve doğru yola girene kadar, 'onların ruhları Judas Scarioth'dan daha lanetlidir' diye yazıyordu. Yine, 'elbette' diye yazdı, 'kutsal fermanlara dayananlar ve ona uyanlar cennet anahtarlarının sahibi ve İsa Mesih'in iyi papazları, kutsal fermanları bilmeyen, kibir ve tamah dolu olanlar cehennem anahtarlarının sahipleri ve Şeytanın iyi papazlarıdır'.⁸⁰

Wydiffe, Huss ve yandaşları gibi gerçekte Donatist'di. Huss ahlaki günahı olan hiç kimsenin dünyevi efendi, din görevlisi veya piskopos olamayacağını yazmıştı. Ve Almanya'da, Reformasyon'un sonunda tam anlamını bulacağı yerde, Meister Eckhart (1260-1327), Dante'nin neredeyse tam çağdaşı, yeni mistik Hristiyan yaşama giden yolu açıyordu:

'Yahudilerin kralı olarak doğan nerede? (Cemaatine vaaz ediyordu.) Şimdi bu doğumu düşünerek nerede ortaya çıktığını belirleyelim. Daha önce hep dediğim gibi, yine diyorum, bu doğum aynı sonsuzlukta ortaya çıktığı gibi, ruhta ortaya çıkar, ne fazla

⁷⁹ J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Doubleday Anchor Books, New York, s. 127.

⁸⁰ Lea, *age*, c. II, s. 440.

ne eksik, çünkü o aynı doğumdur. Bu doğum ruhun kendinde ve özünde ortaya çıkar.⁸¹

Tanrı, varlık, eylem ve güç olarak her şeyde vardır. Arna o yalnız ruhta dölllenmiştir; çünkü her yaratık Tanrının eseriye de, ruh Tanrının doğal imgesidir... Böyle bir kusursuzluk ruha girdiğinde, ister kutsal ışık, rahmet, ister kutsama olsun, ruha bu doğumla girer, başka şekilde değil. Bu doğumu kendinizde yaşatın, bütün iyiliği, bütün huzuru, mutluluğu, varlığı ve bütün doğruluğu yaşayacaksınız. Onunla size gerçek varlık ve dinginlik gelecek ve o yok olursa başka neyi arayabilir veya yakalayabilirsiniz; nasıl becerecekseniz onu, öyle alın.⁸²

Bu doğumu kendinizde yaşamak istiyorsanız kendi eylemlerinizi ve kuvvetlerinizi öldürün. Yeni doğmuş Kralı kendinizde bulmanız için, kendinizde olan başka her şeyi bırakmalısınız ve onlardan vazgeçmelisiniz. Yeni doğmuş Krala yakışmayacak böyle şeyleri bırakabilir, onlardan vazgeçebilir miyiz? Öyleyse, bir insanın çocuğu olan sen bize yardım et, biz de Tanrının çocukları olabilelim, Amin!⁸³

Burada Hindistan'ın kıyısına geldik; Şekil 31 ve 32'de görülen Paris Cluny Müzesi'ndeki etkileyici Madonna'ya baktığımızda da aynı yere geliyoruz. Eckhart'ın Mesih İsa'nın doğumuyla ilgili vaazı bu şeklin okunuşu olarak alınabilir. Yukarıda tanımlanan Şiilerin Fatma imgesi de aynı biçimde anlaşılabilir.* Makro-mikro kozmik düzenlerin özü olan evrenin ve yaşayan-tanrının ana tanrıçası da Tunç Çağında aynıydı.

⁸¹ Franz Pfeiffer, *Meister Eckhart*, çev. C.de B. Evans, John M. Watkins, c. I, Londra, 1947, "Sermons and Collations" No. 11, s. 9-10.

⁸² *Age*, s. 10.

⁸³ *Age*, s. 14.

* Bkz. s. 434-435.

Şekil 31. Madonna ve Çocuk

Eckhart'dan bir söz daha:

'Bir adama ona çocuk yapsın diye bir kız verilmiştir. Ve Tanrı, tek Oğlunu onun taşımasını isteyerek, ruhu yaratmıştır. Bu doğumun Meryem'de ruhsal olarak oluşumu Tanrı için onun et olarak doğmasından daha güzeldir. Ve bugün Tanrıyı seven ruh-larda aynı doğumun olması Tanrıyı cenneti ve dünyayı yarat-maktan daha çok hoşnut eder.'⁸⁴

İki söz daha:

'Yaşadığım kadar eminim ki, bana Tanrıdan daha yakın bir şey yoktur. Tanrı bana kendimden yakındır; yaşamım Tanrının bana yakın olmasına bağlıdır, bende mevcut olmasına dayanır. O bir taşta, bir kütükte de vardır, fakat sadece onlar bilmezler.'⁸⁵

'Diyorum ki: Meryem Tanrıyı önce ruhsal anlamıyla doğur-masa, ondan et olarak hiç doğmazdı. Kadın Mesih'e dedi ki: Seni doğuran rahim kutsanmıştır. Mesih yanıtladı: Yalnız beni doğuran rahim kutsanmış değil, Tanrının sözüne uyanlar ve onu tutanlar da kutsanmıştır. Tanrı için bakire veya iyi ruhta ruhsal olarak ortaya çıkmak Meryem'den gövde olarak doğmaktan daha değerlidir.

⁸⁴ Age, c. I, "Sermons and Collations", No. XXVI, s. 76-77.

⁸⁵ Age, c. I, "Sermons and Collations", No. LXIX, s. 171.

Şekil 32. Yaşayan Tanrının Annesi

Fakat bu bizim, Tanrının sonsuz olarak doğurduğu tek Oğul *olmamızı* içeriyor. Baba bütün yaratıkları vücuda getirdiğinde beni de vücuda getiriyordu. Ben bütün yaratıklarla birlikte akıp çıktım, fakat yine de Babayla birlikte, onda kaldım. Bu, şimdi söylediğim gibidir: Benim içimde gelişir, sonra ben düşünceyi tartarım, üçüncü olarak onu söylerim, siz de onu alırsınız, ama gerçekte o hep benim içimdedir. Ben de Babada böyle bulunuyorum'.⁸⁶

Musa, Tanrıyı yüz yüze gördü, yazılar böyle diyor. Teologlar bunu inkâr ediyorlar. Şöyle diyorlar; iki yüz varsa, Tanrı görülmemiştir, çünkü Tanrı iki değil birdir. Tanrıyı gören yalnız bir şey görür başka şey değil... Ruh Tanrıyla birdir, birleşmiş değil'dir.⁸⁷

Ve son olarak:

'Eğer hiçbir şeyin aldatmadığı ve şaşırmadığı Tanrıyı gerçekten akıllı ve sağlam şekilde görenleri tanımak ve bilmek isterseniz, onlar yirmi dört işaretle anlaşılabilirler. İlk işaret bize bilginin ve aklın, aşkın anlayışın ana örneği, Rab Mesih İsa'nın ken-

⁸⁶ Age, c. I, "Sermons and Collations, No. LXXXVIII, s. 221-22.

⁸⁷ Age, c. II, "Sermons," No. I, s. 89.

disi tarafından anlatılmıştır. 'Eğer birbirinizi sever ve benim öğütlerimi tutarsanız, benim müritlerim olduğunuzu anlarsanız' diyor. 'Benim öğütlerim nedir? Benim sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin. Yani gerçek sevgi olmadan, bilgide, akılda ve yüce anlayışta benim havarilerim olabilirsiniz, fakat onsuz, bunların size hemen hiç yararı olmayacaktır. Balaam* çok akıllıydı, Tanrının yüzlerce yıldır neyi anlatmak istediğini anlamıştı. Ama bunun ona yararı olmadı, çünkü gerçek sevgisi yoktu. Ve Lucifer, cehennemdeki melek, onun da kusursuz saf bir zekâsı vardı ve hâlâ çok şey biliyor. Yine de cehennem azabı çekiyor, çünkü sevgiye bağlanmadı ve bildiklerine sadık kalmadı. İkinci işaret kendinde olmamaktır. Onlar kendilerini kendilerinden uzaklaştırırlar, her şeye serbestlik verirler. Üçüncü işaret: Onlar kendilerini tamamen Tanrıya adanmışlardır. Tanrı onların içinde rahatsız olmadan iş görür. Dördüncü işaret: Kendilerini nerede bulurlarsa orada terk ederler; gelişimin güvenilir yöntemidir. Beşinci işaret: Onlar bütün kendine yönelmeden uzaktırlar, bu onlara açık bir bilinç verir. Altıncı işaret: Usanmadan Tanrının iradesini beklerler ve güçleri yettiği kadar onu yaparlar. Yedinci işaret: Kendi iradelerini Tanrının iradesiyle çakışana kadar Tanrının iradesine bağlarlar. Sekizinci işaret: Tanrıya kendilerini o kadar sıkı bağlarlar ki ve Tanrı onlara öyle bağlanır ki, onlar Tanrısız, Tanrı onlarsız bir şey yapmaz. Dokuzuncu işaret: Kendilerini hiçbir yerde, her işte, her yerde, her şeyde Tanrıya başvururlar. Onuncu işaret: Hiçbir yaratıktan hiçbir şey almazlar, ne iyi ne kötü. Her şeyi Tanrıdan alırlar ve Tanrı onlara yaratıkları eliyle verebilir. On birinci işaret: Hiçbir zevk, fiziksel eğlence veya yaratık nedeniyle tuzağa düşmez. On ikinci işaret: İtaatsizliğe boyun eğmez ve kapılmazlar. On üçüncü işaret: Hiçbir sahte ışıkla veya hiçbir yaratığın bakışıyla yanılmazlar, gerçek marifetle hareket ederler. On dördüncü işaret: Bütün erdemlerle kuşanmış ve donanmış olduklarından, her türlü kötü huylulukla savaştan galip çıkarlar. On beşinci işaret: Gerçeği tüm çıplaklığıyla görür ve bilirler ve Tanrıyı, marifeti aramayı bırakmadan överler. On altıncı işaret: Ku-

* Balaam: İsrailileri lanetlemesi emredildiği halde, bindiği eşek tarafından azarlanınca onları kutlayan Mezopotamyalı aziz (ç.n.).

sursuz ve doğru olmalarına karşı kendilerini muteber saymazlar. On yedinci işaret: Az konuşur, çok iş yaparlar. On sekizinci işaret: Dünyaya doğru yoldan vaaz ederler. On dokuzuncu işaret: Yalnızca Tanrının rahmetini ararlar ve başka şey istemezler. Yirminci işaret: Eğer biri onlarla dövüşse, Tanrıdan başkasının yardımını almaktansa yenilmeyi kabul ederler. Yirmi birinci işaret: Mal ve rahatlığı arzulamazlar, kendilerine hak etmediklerini düşündüklerinin asgarisini alırlar. Yirmi ikinci işaret: Kendilerine dünyadaki en değersiz insanlar olarak bakarlar, alçakgönüllülükleri hiç eksilmez. Yirmi üçüncü işaret: Rabbimiz İsa Mesih'in yaşamını ve öğretisini kendilerine kusursuz, örnek olarak alırlar, yüksek ideallerine benzeşmeyen her şeylerini yok etmek tek istekleridir. Yirmi dördüncü işaret: Dış görünüşle bir şey yapmazlar, her zaman erdemli bir yaşamları vardır ve birçok insan onları anlamaz, fakat onlar avamın onayını yeğlerler.

Kusursuz gerçeğin imgesinin bulunduğu gerçek temelin işaretleri bunlardır, bunları kendisinde bulmayan kimse bilgisini boşuna saysın, başkaları da bunu böyle anlamalıdır.⁸⁸

Eckhart, elbette, Papa Johannes XXII'nin kararıyla 27 Mart 1329'da aforoz edildi. Bundan sonra yazıları yeraltında okundu ve okulun vaizleri John Tauler (1300-1361), Suso (1300-1365) ve Rusbroeck'in (1293-1381) esinleriyle birlikte, 'Tanrının mest ettiği dindarlık metinleri' olarak bilindi.⁸⁹ Çalışmamız açısından ve mitsel imgelem üstüne bütün çalışmalar açısından –yalnız Hristiyanlık değil Yahudilik ve bütün dinler açısından– önemli olan nokta, Eckhart ile Innocentius III'ün (s. 478-479'da anlatılan) Hristiyan simgelerini anlamaktaki kökten zıtlıkları. Eckhart'ın yorumunu şiirsel diye nitelendireceğim ve simgenin nitelik ve işlevine uygun olarak, bir gerçek olarak değeri yok, fakat ruhu uyanıdırıyor. Çağdaş terimlerle simgeler enerji veren ve yöndendiren işaretlerdir: Etkili olmayan uyarıcı bitmiş pil kadar yararsızdır. Innocent'in anlayışı ise, Hristiyan mitosun sözcük anlamı, mantık olarak yorumlanışıdır ve simgenin nitelik ve işleviyle uyumsuzdur, bu nedenle de ölüdür, yalnızca şiddet ve (denilebilirse)

⁸⁸ Age, "Tractates", No. VII, c. I, s. 334-36.

⁸⁹ C.de B. Evans, *age*, c. I, s. xii-xiii.

çılgınlıkla yaşatılabilir (görsel bir imgenin gerçek olarak kabul edilmesi gibi bir yanlışlığı içerir).

Alan Watts'ın parlak yapıtı *Hristiyanlıkta Mitos ve Ritüel*'deki sözleriyle:

'Hristiyanlık mitosu sürekli olarak mitosun bilim ve tarih derecesine indiren Ortodoks hiyerarşi tarafından yorumlanmıştır... Yaşayan Tanrı mutlak Tanrı olmuştur ve kendi yaratıklarını kendisinin bulaştırdığı hastalıktan kurtaramamaktadır... Mitos ne zaman tarihle karıştırılırsa insanın iç yaşamına uygulanabilirliğini yitirir... Hristiyan tarihin trajedisi, yaşamı sürekli Hristiyan mitoslardan çıkarması ve zekâsını kitlemesindeki başarısızlığındadır...

Mitos, cennetten bir bildiri olduğuna göre, ancak bir 'vahiy'dir, yani zamansız ve tarihsiz bir dünyadan gelir, bir zaman için doğru olmuş olanı ifade etmez, her zaman doğru olanı söyler. Yani vücut bulma eğer saf tarihse, bugün yaşayan insanlar için de etkisi ve özelliği yoktur, eğer insanda her zaman süren zamana bağlı olmayan, sürekli bir vahiy ise 'kurtarıcı gerçek' olabilir.⁹⁰

Çalışmamızın büyük derslerinden biri kaba, hastalıklı veya eğitilmemiş düşüncenin, mitosu tarihe dönüştürme isteği ve yerel biçimlerin olaylarına bir tür bağlılık yaratıp, öte yandan birbirleriyle çekişen güya inançlar grubu yaratıp her birinin gelmiş olduğuna inandıkları bildirimin özünden yoksun kalmasına neden olmasıdır. Bütün Ortodoksluklar az veya çok bu eğilimi taşır ve sonuçta karşılıklı itirazlara uğrar. Oysa 'büyük mitsel imgelerden biri şiir olarak okunsa, ampirik bilginin aracı değil, fakat deneyime ilişkin sanat olarak anlaşılmalı -başka bir deyişle, gazete olarak anlaşılmasa- uyumlu bir bildirim bulabiliriz: Kısaca, yaşayan, tanımlanmayan, fakat ayrı olmayan herkeste bulunan tanrı ortaya çıkar. 'Tanrı', Eckhart'ın açıkladığı gibi, 'kendisini, boş ruha, kısıvesi olmadan yeni bir kisveyle, ışığı olmadan kutsal bir ışıqla bildirip onda doğmuştur.'⁹¹

Doğanın bozuk, fakat Hristiyan Kilisesinin bozulmaz olduğunu savunan Ortodoks Hristiyan görüşün, dünyadan ayrı, yaratan, yargılayan, mahkûm eden ve dışarıdanmış gibi büyüklü-

⁹⁰ Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, The Vanguard Press, New York, 1953, s. 78-82.

⁹¹ Pfeiffer, *age*, "Sermons and Collations", c. I, s. 46.

günün bir kısmını özel bir kaygıyla bir bölümüne sunan Yahudilerin tanrı mitosunun, aşırı bir uygulanışını yansıttığı söylenebilir. Bunu da tanrı Ahit, Kuran veya vücut bulmayla yapıyordur. Ama Kilise tarafından kullanılan simgeler, bu koşulları öğrettiği varsayılırken, kendi içlerinde zımni bir zıtlık taşır. Seçkin formları içinde bu zıtlık açık yürekliliklere kendini anlatmayı sürdürür. Eckhart'da, Dante'de, Grail ve Tristan romanslarında olduğu gibi, ölümsüz insanın eski dersi canlanır, bütün cennet ve cehennem dünyalarının bütün form ve deneyimleri onlarda yaşar ve onların yüreğinden sökülüp çıkar. 31. ve 32. şekillerdeki küçük Meryem imgeleri, Eckhart'ın bildiği gibi, Üçlünün her birinde içkin olarak bulunduğu ve bildiklerimizle bizim için doğmuş olacağını anlatıyor. İkincisi, Giritlilerin bildikleri gibi tanrıça ana rahmidir, bütün varlığın nihai noktasıdır. Ve üçüncüsü, ortak kalıtımımız olan ikonları yorumlayan yetkililerimizden başka bütün dünyanın bilir görüldüğü gibi, mikrokozmoz ve makrokozmoz özünde tanrıda birdir, hiçbir anlamda bozuk değildir, bozulmaz veya hiçbir inancın tanımlanmasıyla aldatılamaz.

Sonuç

BİR ÇAĞ KAPANIRKEN

Bütün mitoloji çalışmalarımız sırasında, kâhin ve cemaati tarafından temsil edilen ilahlarla, yaratıcı şair, sanatçı veya filozoflar tarafından temsil edilenlere yaklaşımımız arasında bir ayrım çizilmelidir. İlkinin eğilimini, kültürün imgelemine pozitivist bir yaklaşımla anlamak diye adlandıracağım. Böyle bir anlayış ibadetle beslenir, çünkü ibadette bir imgeye mi yoksa Tanrı düşüncesine mi yönelindiğini ve inançla inançsızlık arasındaki dengeyi yakalayabilmek çok zordur. Şair, sanatçı ve filozof, öte yandan, imgelerin biçimleyicileri ve idelerin yaratıcıları olduklarından, ister taş gibi görünür bir maddeden olsun, ister sözcük gibi zihni olsun, bütün yansıtılan şeylerin, insan organlarının yanılabilirliğiyle koşullu olduğunu kavrarlar. Kendi müzünde boğulan kötü bir şair hayallerinin doğaüstü gerçekler olduğuna kanabilir ve bir peygamber durumuna düşebilir (peygamber sözlerini de 'şişirilmiş şiir' olarak tanımlıyorum); bu sözler aşırı yorumlara uğrar ve o da bir kültürün kurucusu ve kâhinler kuşağının başlatıcısı haline gelir. Yetenekli bir kâhin de kendi doğaüstü varlıklarının yok olduğunu, hükümsüzleştirdiğini, biçim değiştirdiğini, hatta çürüdüğünü anlayabilir: O zaman da ya peygamber olacaktır veya daha yetenekliyse yaratıcı bir şaire dönüşecektir.

Konumuzun motif ve temalarının, ne kadar birincil olarak anlatılırsa anlatılsın, üç ana değişime uğradığı ve temelden farklılaş-

tığı bilinmelidir. Şairin gerçek şiiri, peygamberin şişirilmiş şiiri ve kâhinin ölüm şiiri. Din tarihi son ikisini konu edinirse de, mitoloji tarihi üçünü de içerir. Böylelikle, mitoloji tarihi yaratıcı düşüncenin kaynaklarıyla şiir ve din arasında canlı ve sağlıklı bir ilişki kurar. Şiirde kişisel bir eğilim vardır (savruk şiir), şair, asla yapmadığı evrende, yaşamın gerçekleri karşısında kişisel şaşkınlığını, neşe veya acısını dile getirme gibi kaprislere kapılır. Dinde ise tersine bir eğilim egemendir; kişisel deneyimleri göz önüne almaz, verili klişelere bağlanır.

İnsanoğlunun uzun tarihinde mitolojinin dört temel işlevi gözlenebilir. En önemlisi ve ayırt edici olanı –bütün ötekilere de can veren– varlığın gizemi karşısında huşu duygusunu uyandırması ve beslemesidir. Profesör Rudolf Otto bu esrarın tanınmasını, bütün dinlerin karakteristik zihni durumu olarak tanımlanmıştır.¹ Bu, tanımdan önce gelir ve onu reddeder. İlkel düzeyde cinlerin tehdididir; en gelişmişinde mistik vecddir; bunlar arasında da birçok derece vardır. Tanımlandığında üstünde konuşulabilir ve öğretilir; fakat konuşma ve öğretim onu üretmez. Yetke de onu kabul ettiremez. Yalnızca rastlantısal bir deneyim ve yaşayan bir mitosun simgesel işaretleri onu uyandırabilir ve besleyebilir. Ama bu tür işaretler de icat edilemez. Onlar bulunurlar. Bunun üstüne de kendiliklerinden yaşarlar. Ve bunları bulanlar, bir zamanlar gapten haber alanlar olarak bilinen duygulu, yaratıcı, yaşayan zihinlerdi; şimdi şair ve yaratıcı sanatçılar olarak biliniyorlar. Bir kültürün geleceği için onun devlet adamları veya ordularından daha önemli ve daha etkileyici olanlar, insan çamuruna yaşam veren bir ruhsal soluğun efendileridir.

Mitolojinin ikinci işlevi kozmoloji yaratmasıdır. Huşu duygusuyla desteklenen ve onu destekleyen, varlığın gizemine ve gizemin varlığına bağlı evrenin imgesidir, kozmoloji. Fakat kozmoloji söz konusu halkın deneyimleriyle, bilgisi ve anlayışıyla çakışmalıdır. MÖ 3500’de eski Sümer kâhinlerinin göğü gözlemleriyle öğrenilen gezegen düzeninin, çekirdek Yakındoğu’da bütün mitos sistemini ilkel avcı toplayıcı aşiretlerin basit temala-

¹ *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 43-44.

rından ayırdığını biliyoruz. Etkileyici bir görüş, kişisel olmayan, zamana bağlı ve göksel, matematiksel bir görüş ortaya çıkmıştı; Ortaçağların, dünyayı algılayışı da –eski Hint, Çin veya Yucatan’ dan farksız biçimde– bu antik görüşün gelişmiş bir biçimidir. Bugün bu imgelem yok olmuştur. Böylece zamanımızın dinleri için can alıcı bir soruna dokunuyoruz: Din adamları halen MÖ birinci binden dördüncü bine kadar gelen temalarla vaaz ediyorlar.

Bugün gelişmiş bir zihin dünyanın, bitkilerin, hayvanların ve insanların kökenini öğrenmek için Tekvin kitabına bakmaz. Tufan, Babil Kulesi, cennetteki ilk çift ve insanın dünyada ilk görünüşünden ilk kentlerin kuruluşlarına kadar tek bir nesil (Âdem’ den Kabil’e kadar) yoktur; en azından dünyadan iki milyon kişi gelip geçmiş olmalıdır. Bugün geçmişi anlamak için ve dünyanın yapısını öğrenmek için bilime başvuruyoruz; atomun oynayan cinleri ve teleskopun ucundaki galaksiler bize öyle bir âlem gösteriyor ki, Kitabı Mukaddes’in kargaşalığını, beynimizin çocukluğuna ait bir oyun ülkesi düşü haline getiriyor.

Mitolojinin üçüncü işlevi, mevcut toplumsal düzeni desteklemektir. Bireyi grubuyla organik bir bütünlük içine sokar. Burada da, zaman içinde, grubun kapsam ve görüşündeki büyümenin insanın gelişimiyle ilgili karakteristik bir işaret olduğunu görüyoruz; aşiretler salkımı İskender sonrası tek dünya toplumu kapsamına ulaşmıştır. Tehdit edici büyümeye karşılık bazı bölgeler hâlâ ulusal, ırkçı, dinsel ve sınıfsal mitolojilerine sahip çıkmaktadır. Bu mitolojilerin, bir zaman mantığı olmuşsa da bugün kalmamıştır.

Mitolojinin ve onu kuran ruletin toplumsal işlevi, grubun her üyesinde, onu kendiliğinden, sonuna kadar bağlı tutacak ‘duygular sistemi’ni yaratmaktır. Avcı aşirete uygun düşen ‘duygu sistemi’ tarımsal olanla uyuşmaz. Anaerkil olan babaerkil olanla uyuşmaz. Ve aşiretinki de bugün doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan bireyinkilerle uyuşmaz.

Eski mitsel düzenler, simgeleriyle tanrılar arasında bağlar kurarak yetke kazanırdı. Tanrılarının yanında, kahramanlar veya bazı yüksek, kişisel olmayan kuvvetler, evrensel düzen gibi, toplumun kendi imgesiyle birlikte doğanın daha ulu bir imgesine bağlanır

ve dinsel huşunun aracı haline gelirdi. Bugün kanunlarımızın tanrıdan veya evrenden gelmediğini biliyoruz, kanunları kendimiz yapıyoruz. Kanunlar mutlak değil, sözleşmeye dayanıyor ve onlara uymamakla tanrıya karşı gelmiyoruz, insana karşı suç işliyoruz. Bitkiler, hayvanlar, zodyak veya onun varsayılan yaratıcısı değil, kaderimizin efendisi, insanlardır. Yakın geçmişe kadar iyi niyetli akıllı insanlar için kendi toplumlarının (ne olursa olsun) tek iyi toplum olduğuna inanmaları, onun dışında Tanrı düşmanlarının yaşadıklarını ve içeride Tanrının 'duygu sistemi' ile sevgiyi beslerken, dışarıyı için nefreti ilke edinmeleri mümkündü. Ulusal, ırkçı, dinsel ve sınıfsal sınırlamalar sürüyor, fakat fiziksel gerçekler kapalı ufukları dağıttı. Eski tanrı, küçük dünyası ve küçük, kapalı toplumuyla birlikte öldü. Şimdi inanç ve güvenin odağı insan. Ve eğer her yerde sevgi ilkesi gerçekten canlandıramazsa -mitolojik olarak tanrıdan olduğu gibi- nefret ilkesini yaşamamız ve kaderimizin Kaybolan Ülke olması, dünyayı da ifritlerin yönetmesi kaçınılmaz olacaktır.

Mitolojinin dördüncü işlevi, insanı kendi ruhsal zenginliğine ve nesnelleşmeye doğru götürerek, kendi ruhsal gerçeklerine ulaştırmak. Eskiden -ve eski kültürlerde halen- bütün bireysel yargı, irade ve yetenekleri mutlak olarak toplumsal düzene doğru yönlendiriyordu. Ego ilke olarak (*Doğu Mitolojisi*'nde gördüğümüz gibi) baskı altına alınmalı, hatta mümkünse silinmeliydi. Arkitipler, ideal roller de, toplumsal koşullara göre, karşı konulamayacak bir biçimde herkese dağıtılmalıydı. Durağan bir dünyada yaratıcı kişiliğin böyle katledilmesi kabul ediliyordu ve bu anlayışın sürdüğü toplumlarda aynı işleyiş devam ediyor. Avrupa'nın bireye duyduğu saygının kanıtı olarak, Hitler'in beş milyon Yahudiyi öldürmesi (haklı olarak) her yandan dehşetle karşılanırken, Stalin'in yirmi beş milyon Rus'u yok etmesinin dikkatleri çekmesini söyleyebiliriz. Çin'deki çılgınlık da gözden kaçıyor. Doğu'da ve Batı'daki bu tür insanlık dışı davranışlar koca Doğu için normal kabul ediliyor, oysa bizlerden, haklı olarak, daha iyi şeyler umulmalıydı. Fakat yalnız Avrupa'da, kişisel yargı ve sorumluluk, varsayılmış kutsal kanunlardan ve onların sabit düzeninden kurtulup insan gerçeklerinin mantıkla yönetilen değişken

kapsamına oturtulmuş. Avrupa'da önce Yunanistan'da, sonra Roma'da gelişen ego ilkesi –meme verilen (Freud'un Zevk İlkesi) 'ben yapacağım', 'ben isterim' ilkesi değil, bilgili, mantıklı, sorumlu yargı (Gerçeklik ilkesi))²– bizi ve özel dünyamızı, her bakımdan eski Doğu anlayışından farklı ruhsal ve psikolojik bir düzen sorunsalıyla karşı karşıya getirdi. Hümanist bireyselleşme iki yüzyılda daha önce iki bin yılın getiremediği gönenç ve elem değişikliklerini yarattı. Sonuçta, eldeki eski ahlak kalıpları artık dünya bir yana, yerel görünümdeki gerçeklerle bile uyuşmuyor. Grail macerası –Kaybolan Ülke'nin kurtarılacağı yaratıcı değerlerin soruşturulması– bugün herkes için kaçınılmaz bir görevdir. Çünkü bugün sabit bir ufuk yok, sabit bir merkez yok, Mekke, Roma veya Kudüs yoktur. Bugün bizim dairemiz 1450'de Nicolaus Cusanus'un tanımladığı gibidir: Dairenin çevresi hiçbir yerdedir, merkezi her yerdedir, dairenin çapı sonsuzdur, fakat doğru çizgidir.

Bundan sonra gelecek kitabımızın, *Yaratıcı Mitoloji*'nin konusudur. Arthur'un Yuvarlak Masası'ndan (masanın başında oturan kimse yoktur, her biri üstün bir şampiyondur) atomun parçalanışına kadar, Avrupalı insanın Gözünün Açılışı'nın ve yeni bir durumu görmesinin, halen bir durum değil, oluşum olan uzun sürecini sistematik olarak izleyeceğiz. Ve Tanrının eski maskelelerinin kayboluşunu, artık insanın kendini yaratması olarak bilinen öyküsünü okuyacağız.

Bazıları, belki hâlâ, doğa korkusuyla, bir maskenin önünde eğilmek istiyorlar. Eğer doğada, Tanrının yarattığı doğada kutallık yoksa, insan doğasının yarattığı Tanrı fikri olabilir miydi?

Nietzsche'nin Zerdüşt'ü şöyle sesleniyor: 'Sevgimle ve umudumla senden rica ediyorum, ruhundaki kahramanı reddetme!'

² *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 22-31.

Yazarın Sonsözü

Bu zenginleştirici girişime harcadığım on iki coşkun yıla baktığımda, uzun zamandan beri taşıdığım bir düşüncenin doğrulanışını görüyorum: İnsan ırkı yalnız biyolojik olarak birlik değildir, ruhsal tarihi de tektir. Tek bir senfoni her yerden yükselmiş, temleri çalınmış, gelişmiş, çoğaltılmış ve değiştirilmiş, eğilip bükülmüş, yorumlanmış ve bugün bütün bölümlerinin bir arada çalındığı büyük bir fontisimo halinde yeni bir karşı konulamaz doruğa yükselmektedir. Buradan da yeni büyük bir akım çıkacaktır. Gelecekte de halen duyulan motiflerin işitileceğinden kuşku duymak için bir neden de göremiyorum –yeni ilişkilerle, fakat yine aynı motifler. Kitaplarda bu motifler birçok anahtarın yanında, mantıklı insanların mantıklı biçimde kullanabilecekleri biçimde işlenmiştir. Veya şairlerce şiir, veya çlgınlarca saçmalık ve yıkım için kullanılabilir. Çünkü, James Joyce’un *Finnegans Wake*’deki sözleriyle; ‘Bütün bu olayların tamamen olanaksız oluşu da, başka hiçbirinin hiç olmayacakmış gibi alınmasına benzer biçimde olmuş olabileceği olasılığıdır’.

Dizin

A

- Abbasi hanedanı, 432, 442
Abimelek, 129-130, 139
Acrisius, 133-134
Aden Bahçesi, 24-25, 108
Admestos,
Adonis, 56, 65, 143, 179, 232-233, 303-304, 316, 353
Adriyatik Denizi, 73
Aelian, 28
Aeneas, 58, 306, 489
Aesir, 475
Aestii, 463
Afganistan, 280, 442
Afrika, 39-40, 110, 260, 317, 374-375, 377, 384, 403, 409, 442, 453; ayrıca bkz. ülke adları, Kuzey, kuzeydoğu, kuzeybatı.
Afrodit, 35, 49, 55, 79, 158, 163, 167-168, 233, 297, 303, 313, 316
Agabus, peygamber, 346
Agade, 217
Agamemnon, 74-75, 166, 175
Agathon, 226, 228
agni, 153
Ahameniş hanedanı, 219
Ahura Mazda, 192-195, 198, 201, 203, 205-207, 209-210, 212, 215, 219, 220, 329
Aiolos, 171
Aion, 330
Aiskylos, 244
Akad(lar), 19, 32, 94, 114, 122, 124, 125, 150, 217
Akhalar, 179
Akhilleus, 175
Aksum, 390, 403, 418
Aktaion, 464
Aktium Savaşı, 323
Alarik, 306
Albigenios haçlı seferi, 482, sapkınlığı, 495
Albinus, D. Clodius, 374
Albright, William F., 95, 142
Alci, 462
Alderney, 293
Aleksandros II, Epirli, 280
Alexander Janneus, 275, 282
Ali, 414, 416, 418, 432
Allah, 120, 373, 410, 420
Almanya, 73, 221, 285-286, 469, 485, 496; ayrıca bkz. Germania.
Alpler, 285
Althaia, 303
Altın Dal, 27, 58, 159, 305
Amairgen, 290, 292, 294
Amarna, 140
amber, 73, 150, 463, 467
Amida Budizmi, 251
Ammoniler, 224
Amoriler, 224
Amulius, 306
Amun, 140-141, 238
An, 63
Anadolu, 14, 39, 69, 74, 149, 151, 158, 214-214, 264, 268-269, 285, 287, 354
anaerkli ilke, bkz. dışi ilke.
Anaksimandros, 183-184
Anaksimenes, 184
Ananta, 334
ana tanrıça, 15, ayrıca bkz. dışi ilke.
Angllar (Anglii), 384
Angra Mainyu, 202, 203, 205, 206, 220
Anguipede, 270
Anki, 63
Anquetil-Duperron, Abraham Hyacinthe, 191
Anşar, 81-82, 85-87

Anthesteria festivali, 174
 Antigonas Gonatas, Makedonyalı, 280
 Antakya, 399-401, 408, 432
 Antiokhos II, Suriyeli,
 Antiokhos IV, Epiphanes, 267, 269, 273
 Antisthenes, 241
 Antoninuslar, 361; ayrıca bkz. Antoninus Plus
 ve Aurelius Antoninus, Marcus.
 Antonius, Marcus, 246, 323
 Antrim, 41
 Anu, 80-82, 84-88, 90, 92-93, 295
 Anubis, 270
 Apis, 65
 Apollinarius, Laodikeli, 399-400
 Apollon, 28, 32, 166, 238, 289-290, 296, 315,
 317, 323
 Apollonios, Tyanalı, 273, 317
 Apsu, 81-84, 88, 90, 156
 Apuleius, 50
 Arabistan, 151, 153, 269, 442
 Arap Denizi, 403
 Aramiler, 213
 Arda Viraf, 196, 199, 201
 Arda Viraf'ın Görüşü, 195
 Ardeşir I, 394
 Ares, 313
 Arete, 163, 165, 166, 172, 242, 244
 Argolis, 148, 150
 Argos (Arguus),
 Arhelaus, 332
 Aristarkhos, Sisamlı, 245
 Aristes Prokonnesoslu, 311
 Aristoteles, 187, 241
 Arius, 378
 Arkadia, 148
 Armagh kitabı, 47
 Arnold, Matthew, 242
 Arsakes, 393
 Arsakes hanedanı (Arsakidler), 393
 Artakserkses, 102, 224
 Artemis, 233, 303, 401, 464
 Arthur, Kral, 38, 296
 Aruru, 92
 Asia Minor, ayrıca bkz. Küçük Asya,
 Asklepios, 33
 Asmoneanlar, bkz. Makabiler.
 aslan-kuş, 17, 19-21, 25, 61, 63, 66-67, 77, 83,
 255, 456
 astronomi, 239, 245, 252, 256, 395
 Asur(lar), 94, 125, 212, 214, 217
 Asurbanipal, 81, 213
 Aşera, 104-105
 Aşoka, 354, 377-379
 Aşvinler, 126, 253, 263

ataerkil ilke, bkz. erkek ilke.
 Atlanta (Atalanta), 303-304
 Athanasios, 380, 399
 Athena (Athene), 33, 55, 77, 155, 157, 161-163,
 167, 178-179
 Atina, 155, 180, 227, 237, 247, 264, 372-373,
 407
 Athrpa, 302
 Atkinson, R.J.C., 71, 72, 223
 Aton, 131
 Atropos, 302-303
 Attalos I, Bergamalı, 285
 Attika, 148
 Attila, 384, 404
 Attis, 143, 179, 232-233, 316
 Atune, 303
 Aturpat, 396
 Audumla, 475
 Augustinus, Aziz, 383, 452
 Augustus, Ceasar, 322-325, 489
 Aurelianus, 260, 325
 Aurelius Antoninus, Marcus, 361
 avcı uygarlıklar, bkz. Paleolitik.
 Avrupa, 11-15, 32, 28-40, 42, 52, 72-76, 112,
 138, 147, 151, 168, 221-222, 231, 234, 238-
 240, 242, 252, 254, 260, 267, 285-287, 292,
 295, 301, 370, 375, 384, 387, 389, 391, 403,
 405, 410, 426-427, 442, 444-445, 448, 457,
 464, 477, 482-483, 485-488, 490, 492, 494,
 496, 508-509
 Avustralya, 227
 Avusturya, 286
 Avesta, 191, 253, 390, 394-395, 397-398; bkz.
 Zend Avesta.
 Avignon papaları, 490
 Aviones, 462
 axis mundi, 20, 21, 34, 261
 Ay, 18, 19, 21, 252; ayrıca bkz. ay mitolojisi.
 ay-boğası, 63, 64, 81
 Aydınlanma, 12, 13, 162, 357, 456
 Aydınlanma Ağacı, Budizm, Hristiyan, 20, 24,
 341, 343
 B
 Baal, 104
 Babil(liler), 32, 42, 80, 81, 88, 89, 90, 92, 102,
 106, 107, 114, 118, 125, 213, 214, 215, 216,
 217, 218, 219, 224, 239, 245, 268, 269, 389,
 448, 507
 Babil Kulesi, 107, 118, 507
 Babil Sürgünü, 107
 Badb, 299; ayrıca bkz. Morrigan.
 Bağdat, 442, 444
 bakire doğum, 78, 138, 257, 328, 339, 342, 367

Bakire Meryem, 34, 49, 401, 478; bkz. Meryem
 Baktria, 218, 393
 Balarama, 334
 Baldr, 474
 Balor, 294, 296
 Baltık Denizi, 41, 73-74, 375
 Banba, 293-294, 296
 Barabbas, 351
 Bar-Yeşu, 346
 Batlamyos, 132
 Bayezid (Ebu Yezid), 438, 440
 Baynes, Norman, 407
 Bedevi kabileler, 142, 419
 Behram I, 395
 Behustin, 219
 Bel, 80, 217
 Belçika, 39
 Belucistan, 442
 Bellona, 50
 Benyamin, 139, 224
 Bergama, 254, 285
 Bernard, Clairvauxlu Aziz, 482
 Berossos (Bel-Usur), 448
 Beyt-el, 104-105
 Béziars, 484, 486
 Bhagavad Gita, 249
 Bhagavata Purana, 336
 Bilim Çağı, 13
 Bitinya, 379
 Bizans İmparatorluğu, 394
 Bizans Kilisesi, 457
 Boiotia, 148, 150
 boğa, 58, 63-70, 76, 151, 158, 160, 171, 255-258,
 262, 296, 299, 300, 466, 468
 Bohemya, 73, 286
 Bolsena Gölü, 302
 Bonifaticus VIII, Papa, 489
 Bozeman, Adda B., 405, 407, 428
 Brahma(n), 176, 239, 241, 334, 401
 Breasted, James, 376
 Brezilya, 110
 Brigit (Brig), 295-296
 Britanya, 41-42, 44, 70-75, 120, 286-288, 293,
 374, 462, 470; bkz. İngiltere.
 Britonlar, 287
 Buddha, 24, 113, 185, 209, 220, 241, 244-245,
 251, 259, 339, 341-343, 348, 357, 378, 476,
 494
 Buddhist, 12, 20, 64, 113, 193, 239, 245, 248,
 259, 280, 339, 348, 354, 357, 378, 395, 401,
 436, 468, 469
 Buddhizm, 240, 251, 259, 329, 344, 355, 357,
 369-370, 377, 394, 422, 442, 483
 Buhari, 423

Bundehiş, 202-203, 207, 375
 Burrows, Millar, 282, 283
 Bütün Tohumların Ağacı, 204
 C
 Caeilte, 458-460
 Caelestius, 452
 Capricorn (Oğlak Burcu), 341
 Capsian dönemi, 40
 Caracalla, 374
 Carcassonne, 484, 486
 Cardenal, Peire, 481
 Carnutlar, 288
 Castor ve Pollux, 304, 462
 Cattaneo, Longino, 488
 Caynacılık, 184, 186, 239, 346, 436, 483
 Cebrail, 327, 323, 415, 435
 Cehennem, 88, 199, 455, bkz. yer altı.
 Cehennem Ağacı (Zakkum), 420
 Celaleddin Rumi, Mevlana, 430
 Celestinus I, Papa, 400, 446, 448
 Cennet, 158, 429, 434, 455; İslam, Eski Ahit,
 ayrıca bkz. Aden bahçesi.
 Cerberus, 59
 Ceres, 50
 Cariko, 213, 274
 Cernunnos, 295, ayrıca bkz. Dagda.
 Cessair, 293
 Charlemagne, 384, 444
 Charles, Çekici, 410
 Chellean dönemi, 40
 Chrysaor, 158, 159, 161
 Cicero, 264, 320, 321, 322
 cin, 131, 200, 334
 Codex Babylonicus Petropolitanus, 277
 Codex Regius, 470
 Commodus, 374
 Conachar, 44, 458
 Connaught (Connacht), 46, 299, 460
 Constantinus, Büyük, 377, 379, 380
 Constantinus, 377-379, 396
 Cooley, 46, 296
 Cooley Sürü Yağması, 43
 Corpus Hermeticum, 359
 Crispus, 379
 Cross, F.M., 283
 Cruachan, 43-44, 298-299
 Cuchullin, 44, 297, 298, 299, 300, 458, 494
 Cumae, 314, 315
 Cumont, Franz, 255
 Cupid, 233
 Cusanus, Nicolaus, 509

Ç

Çalukya, 227
 çan-çanaklı halk, 72, 75
 Çandragupta Maurya, 336
 çekiç, yıldırım simgesi, 302
 Çin, 14, 64, 79, 126-127, 144, 168, 220, 226, 236, 238, 242, 244-246, 259, 318, 442-444, 487, 507-508
 çizgili-çömlekli savaş-baltalı halk, 72, 75

D

Dacia, 379
 Dadoforlar, 456
 Daeva, 194
 Dagda, 295-296, 451, 465, 494
 Daire mac Fachtna (Fiachna), 44, 298
 Daiti ırmağı, 204
 Dana, 46, 294-295
 Danae, 133, 160
 Danimarka, 469
 Dante, 195, 197, 201, 239, 318, 322, 488, 495-496, 503
 Darmesteter, James, 202
 Davud, 106, 265, 275, 283, 327-328, 342, 489
 Delfi, 28, 285, 311
 Demeter, 21-23, 34-35, 56-57, 158, 174, 238, 264, 293, 313
 Demir Çağı, 15, 25, 29, 71, 139, 261, 285, 301
 Demokritos, 231
 Dendrites, 403
 Denkart, 393-394, 396-397
 Deubner, L.A., 313, 323, 324
 deus, 240, 312, 325
 Deuteronomistler Kanunu (D Metni), 107
 Deuteronomi, bkz. Tesniye.
 Diana, 50, 159-160, 313-314
 Diarmuid, 179, 496
 Dicle ırmağı, 122
 Didius Iulianus, 374
 Dikilitaş Mezar Hanedanı, 149, 150
 Dilmun, 59
 Diocletianus, 375-376
 Diodonus Siculus, 239
 Dionysos kültü, 239
 Dionysos, 23, 34-35, 65, 143, 185, 232-233, 238-239, 260, 316
 Dioscorus, 399, 401, 402
 Diotima, 228, 230, 232
 Dis, 295
 dişi ilke, 90-91, 166, 172, 178
 Diyojen, 241-242
 Doketizm, 357
 Dolcino, 488
 Donatistler, 377-378, 452-453, 479

Dordogne mağara resimleri, 492
 Dorlar, 46, 152
 Dravidler, 31
 Druidler, 287, 288
 Dumuzi, 23, 55-56, 65, 77, 91, 94, 143, 301, 316
 dünya kurtarıcısı, 343, ayrıca bkz. Amida Budd-
 hizmi, İsa, Krişna, Mesih, Mitra, Saoşyant.
 Dyson, Robert Jr., 62

E

E metni, 129, 135
 Ea, 80, 82-86, 88-90, 341
 Ebu Bekir, 415-416, 418, 431, 434
 Eckhart, Meister, 497, 501
 Eddalar, İzlanda, 468
 Ege Bölgesi, 151
 Ege Uygarlığı, 46, ayrıca bkz. Yunanistan, Ege dönemi.
 Eisler, Robert, 405, 406
 Ekbatan, 214
 Ekklesiastikos (Vaiz),
 Elatha, 294
 Elbe ırmağı, 287, 375, 469
 Elea Okulu, 241
 Eleazar, 274, 282
 Elevisis gizemleri, 23, 56, 175, 264
 Eliade, Mircea, 285, 286
 Elimas, Sihirbaz, 346
 Elişa, 346
 Elohim, 117-118, 365
 Elohim (E metni), 107, 132, 134, 152
 Elysion Ovası, 60
 Emevi Hanedanı, 442
 Enkidu, 92, 93
 Enlil, 63, 88, 124
 Eochaid, 43
 Epiktetos, 246-248, 250, 437
 Epikürcülük, 240
 Epiphanius, Aziz, 330, 355
 Epir, 28, 280
 Erden ırmağı, 340
 Eran Vej, 204-205, 210
 Erasistratos, İulisi, 246
 Eratosthenes, Kireneli, 246
 Eric, Piskopos, 450
 Eridu, 341
 Erigana, 291
 Erişkişgal, 56
 Ermeniler, 32
 Eros, 228, 232, 233
 Esav, 126, 135
 Eski Ahit, 25, 35-36, 101, 126, 138-139, 154, 208, 226, 268, 272, 276, 281-282, 284, 344, 364, 368, 390, 405, 422, 453, 456, 488

Eskimolar, 39
 Esseneler, 276-277, 279-280, 282-283, 315, 347
 Esus, 299-300
 Etiyopya(lılar), 241, 403, 415
 Etrurya, 287, 301, 306, 308
 Etrüskler, 302-303
 Eunapios, 383
 Euripides, 65, 156, 185
 Eusebios, 377, 379
 Eutykhes, 401
 Evans, Sir Arthur, 52-53, 57, 68, 166
 Ezra, 102, 108, 215, 223-225, 250
F
 Fata Morgana, 296
 Fatimiye (Fatimiye), 433
 Fatma, 431, 434-435, 497
 Faus(tik), 231
 Fenikeliler, 32
 Ferisiler, 271, 272, 275, 276, 360
 Filistin, 125, 130, 132, 140, 142, 151-152, 268-269, 393, 431-432
 Filistinler, 129, 213
 Fin(landiya), 79
 Finn MacCumhail (MacCumhal, MacCool), 458, 459, 496
 Finnen, Aziz, 294
 Firavun, Kitabı Mukaddes'te, 37, 128, 130, 133-136
 Fırbolglar, 294
 Fite, Warner, 226
 Fırat Nehri, 67, 78, 432
 Fıstık, 105, 143
 Flora, 313
 Fokis, 148
 Fomorianlar, 294, 296
 Fransa, 38-39, 71, 221, 260, 295, 384, 409, 442, 454, 470, 484, 486-487, 489
 Francis, Assisili, 488
 Franklar, 384
 Frazer, James G., 27, 52, 159, 160
 Freud, Sigmund, 130, 131, 132, 133, 140, 141, 145, 162
 Freyr, 473
 Frig başlığı, 254, 257
 Frigler, 50
 Frobenius, Leo, 40, 153, 403
G
 Gaea (Gaia), 30, 31, 81, 295, 313
 Galahad, 494
 Galatya, 285
 Galerius, 376
 Galler, 72, 287, 290

Gallia, 287-288, 374-375; ayrıca bkz. Fransa.
 Gallia (Galya) Savaşları, 285, 287
 Gaokerena Ağacı, 204
 Garm, 472
 Gathalar, 191-192, 194, 196-198, 253
 Gatumdug, 123
 Gaumata, 218, 219, 220
 Gawain, 38, 494
 Gayomart, 205, 210, 211, 257
 Gazali, 440
 Germania, 374
 Germen kabileleri, 374-375, 448, 457, 460, 464
 gezegenler, 50, 161, 182, 204, 245, 418, 421
 Gibb, H.A.R., 417, 419, 423, 425, 426, 437
 Gibbon, Edward, 362, 380, 383, 402
 Gideon, 154
 Girit, 14, 26, 28, 31, 34, 40, 42-43, 46, 50, 52-53, 55, 57, 59, 61-62, 65-75, 77-78, 130, 149-151, 153-154, 157, 165, 228, 255, 313, 337-338, 468, 503
 Girit Denizi, 40, 71, 151
 Gilgamiş, 20, 91-97, 108, 159
 Gnostisizm, 368, 370
 Goideller, 287, 291
 Goodenough, Erwin, R., 270, 271
 Gordon, Cyrus, 75
 Gorgonlar, 32, 158, 161
 Gotlar, 306, 374
 Graecae, 158
 Grail sorusu, 494
 Graves, Robert, 157, 159, 161
 Greko-Romen kültürü, 23, 32, 35, 249, 492
 Guadalupe (Meksika), 49, 51
 Gudea, Lagaşlı, 17, 19, 20, 121, 123, 124, 261
 Guinebert, Charles, 339, 340, 341, 346, 361
 Gula-Bau, 22
 Gutium, 216, 217
 Güneş adası, 175, 176, 177
 Güneş mitolojisi, bkz. Güneş.
H
 H Metni, 118, 139, 250
 Habakkuk Kitabı, 281
 Habeşistan, 403, 418
 Habil, 110-111
 Habiru, 126, 140-141; ayrıca bkz. İbraniler.
 Hacer, 411-412
 Hacılar, 50, 69
 haç, 72, 116, 119-120, 221, 255, 281, 310, 331, 351-354, 365-366, 377, 393, 449, 455, 460
 Haçlı Seferleri, 484, 485
 Hades, 31, 59, 174, 175, 232, 272, 237
 hadis, 423, 425, 426
 Hadrianus, 387

Hak Apa, 29, 41, 46, 166; ayrıca bkz. dişi ilke.
 Hakimler (P) Metni,
 Halaf çömllekleri, 69
 Halep, 432
 Haliacmon ırmağı, 148
 Halkidiki, 148
 Hallac, 436, 440
 Hallstatt kültürü, 285
 Ham, 294
 Hamadi metinleri, 355
 Hammond, N.G.L., 148, 157
 Hammurabi, 78, 80, 81, 125, 127
 Hannibal, 316, 317
 Haoma Ağacı, Beyaz, 212
 Harran, 121, 126, 127, 216
 Harappa, 31, 52, 53
 Haremhab, 140
 Harivamsa, 336
 Harnack, Adolph, 378, 452, 454
 Harrison, Jane Ellen, 23, 25, 26, 28, 29, 32, 35,
 46, 56, 65, 163, 164, 165, 185, 260
 Harun Reşid, 442, 444
 Hasan, 431, 432, 434
 Hathor, 49, 336
 Haticce, 413, 414, 415, 416, 417, 418
 Havva, 17, 22, 36, 63, 115, 117, 120, 157, 208,
 261
 Hazar Denizi, 221
 Hazreç, 418
 Hekate, 50
 Hel, 473
 Helena, 379
 Helenizm, 235, 241, 247, 375
 Helios, 177, 270
 Helvetik Konfederasyon, 287
 Hera, 33, 163, 167, 313, 337
 Heraklitos, 250
 Herkül (Herakles), 238, 336, 461, 465, 467
 Herm, 293
 Hermes, 17, 165, 166, 167, 168, 233, 248, 250,
 252, 358
 Herophilos, Khalkedonlu, 346
 Hertz, J.H., 108, 120, 122
 Hesiodos, 23, 30, 53, 232, 233, 241, 336
 Hesperidlerin Ağacı, 28
 Hestia (Hestia), 337
 Hezekiah, 37, 209, 223, 237
 Hıristiyanlık, 12, 13, 25, 120, 191, 240, 244,
 251, 264, 294, 295, 344, 368, 376, 377, 378,
 380, 407, 415, 422, 445, 446, 477, 484, 501,
 502
 Hicret, 419
 Hildegard, Aziz, Bingenli, 482
 Hilkaya, 102, 103, 104, 106

Hindistan, 11, 14, 31, 33, 50, 62, 64, 70, 71, 79,
 110, 126, 127, 153, 158, 161, 176, 177, 184,
 186, 187, 191, 192, 193, 225, 227, 236, 238,
 239, 240, 244, 246, 249, 256, 260, 263, 264,
 292, 304, 334, 336, 339, 354, 357, 389, 394,
 403, 415, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444,
 448, 483, 487, 492, 496, 497; yazın ve dü-
 şünce, mitoloji, ayrıca bkz. Budizm, Hele-
 nizm, Hinduizm, Caynacılık, Vedik Hin-
 distan.
 Hinduizm, 240, 291, 422
 Hipparkhos, Nikaialı, 246
 Hippolytos, 159
 Hira Dağı, 414
 Hestia (Hestia), 337
 Hititler (Hitti), 126, 127, 151, 263
 Homeros, 26, 35, 46, 73, 127, 147, 152, 163,
 180, 182, 186, 233, 241
 Honorius, Papa, 409
 Horeb Dağı, 107, 136
 Horus, 65, 238, 270
 Hoschander, Jacob, 250
 Hoşea, 283
 Howlett, Duncan, 282
 Hubal, 415
 Huizinga, Johan, 495,
 Hulagu, 444
 Hunlar, 384, 404
 Hurriler, 125, 126, 127
 Huss, John, 490, 496
 Hüseyin, 432, 434
 Hüsrev I (Chosroes), 397
 Hymir, 465, 466
 Hystaspes, 192, 219
 I
 Iaw, 270, 271
 Innocentius I, Papa, 481, 485
 Innocentius III, Papa, 479, 480, 484, 487, 493,
 501
 Irak, 431, 432, 442
 Isparta, 214
 İ
 İblis, 342, 343, 345, 365, 410, 441
 İbn Hişam, 413
 İbn Şirin, 437 dn.
 İbrahim (Abram), 107, 119, 120, 121, 122, 125,
 126, 127, 129, 130, 136, 138, 139, 142, 332,
 333, 339, 411, 412, 415, 441
 İbraniler, 25, 32, 106, 111, 126, 133, 138, 139,
 142, 152
 icma, 425, 426, 427, 429, 432, 433
 İkbal, Muhammed, 428

İkhnaton, 130, 139, 140, 141, 151, 192
 İlk Taş Çağı, bkz. Paleolitik.
 İlyas, 237, 341, 347, 352, 388
 İmam, Kayıp, 433
 İnanna, 55, 79, 94, 111, 316
 İndra, 31, 126, 153, 262
 İndus Vadisi, 152, 153, 221
 İngiltere, 448; bkz. Britanya.
 İonya, 221, 225
 İosephos, Flavios (Mattitiyahu ben Yasef), 340, 341
 İran, 11, 13, 14, 30, 70, 79, 125, 127, 191, 202, 207, 208, 215, 218, 219, 236, 237, 252, 253, 256, 259, 260, 269, 301, 328, 331, 336, 365, 375, 389, 390, 393, 397, 401, 424, 427, 431, 432, 434, 437, 442, 474
 İris, 233, 461
 İrlanda, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 71, 72, 73, 75, 150, 159, 179, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 445, 446, 448, 449, 451, 452, 453, 455, 457, 458, 460, 470, 496
 İsa (gnostik yorumu), 257, 329, 345, 347, 348, 349, 359, 361, 365, 369, 412, 478, 490
 İsa Mesih, bkz. Mesih.
 İshak, 111, 127, 129, 130, 136, 137, 138, 139, 411, 412, 413
 İsis, 49, 50, 236, 238, 264, 316, 330, 464
 İskender, Büyük, 202, 236, 242, 244
 İskender Çağı, 154
 İskenderiye, 268, 316, 330, 399, 400, 401, 409
 İskitler, 393
 İskoçya, 252, 260, 287, 290
 İslam, 12, 13, 14, 120, 182, 191, 202, 221, 272, 388, 389, 391, 393, 410, 411, 412, 415, 416, 417, 419, 422, 423, 424, 425, 426, 431, 433, 435, 438, 442, 495
 İsmail, 111, 411, 412, 415
 İspanya, 38-41, 151, 153, 246, 260, 285, 286, 287, 294, 375, 384, 409, 437, 442, 470
 İsrail, 36-37, 105-107, 132, 136-139, 142-143, 207-209, 214-215, 223, 225, 267, 269, 273, 279, 310, 326, 332, 344, 347, 352, 367, 405, 413, 421; ayrıca bkz. İbraniler, Yahudiler.
 İsrail steli, 142
 İssa, 403
 İstanbul, 221, 378, 388, 399-402, 404, 407, 409, 484; ayrıca bkz. Konstantinopolis.
 İstefanos (Stephanos), Aziz, 370, 373
 İsveç, 469
 İsviçre, 71, 287
 İşgal kitabı, 291
 İhtar, 49, 78, 79, 93-94, 109, 316
 İtalya, 39-40, 260, 285, 316, 375, 446, 482, 489
 İtaka, 167

İustinos, 368, 407
 İustinos Martyr, 368
 İzlanda, 469, 470; ayrıca bkz. Eddalar.
 İzmit, bkz. Nikomedeia
 İznik Konsili, 355, 362, 379-380, 398-399; bkz. Nikaia amentüsü.
 J
 J Metni, 118, 121, 135, 138, 140
 Jack, J.W., 141
 Jahi, 203, 204
 Jaibali, 321
 Japonya, 64, 72, 79, 168, 236, 251, 259, 312, 437
 Jason, 32, 269, 304
 Joachim, Florisli, 487, 488
 Johannes, XXII, Papa, 501
 Jotunheim, 465
 Jove, 240, 315, 325, 467, 468
 Jubainville, H. D'Arbois de, 300
 Julianus, 260
 Jung, Carl G., 164, 256, 257
 Juno, 50, 313, 323, 324
 Juvenalis, 227
 Jüpiter, 289, 313, 318
 K
 Kabbala, 425
 Kabil, 110, 111, 293
 Kader Tanrıçaları, 303, 472
 Kadeş, 129, 131, 138
 Kadıköy, 402-404, 408; ayrıca bkz. Khalkedon
 Kafkaslar, 125, 301
 kahraman, 115, 124, 132, 134, 138, 143, 158, 160, 162, 165, 166, 174, 254, 286, 303, 339, 458, 465, 468, 477; ayrıca bkz. özgür irade, erkek ilke, doğum mitleri.
 Kali, 33, 153, 234
 Kalypso, 166, 168, 177, 178, 228
 Kama-Mara, 24
 Kambyzes, 217, 218, 219
 Kaos, 182, 232, 233, 442
 Kapadokya-Suriye ilahiyat okulu, 399
 Karadeniz, 374, 375, 468
 Kara Ölüm, 485
 Kara Madonna, 49
 Karl, Dazlak, 454
 Karmanya, 216, 218
 Kartaca, 13, 316, 381
 Karter, 395
 Kathorosçuluk, bkz. Albigeios sapkınılığı
 Katoliklik, bkz. Roma Kilisesi.
 Kayseriye, 346, 347
 Keldaniler (Kildaniler), 121, 281

Kells Kitabı, 455, 457, 468, 477
 Keltler, 44, 46, 285, 287, 290, 291, 294, 295, 301, 302, 375, 457, 465
 Kenan, 107, 111, 114, 121, 140-142, 333, 421
 Kenanlılar, 224
 Kenyon, Kathleen, 128, 130
 Kerenyi, Karl, 174, 186
 Keto, 158
 Khalkedon (Kadıköy) Konsili, 403, 408
 Khryssippos, 231, 247
 Kıbrıs, 247
 Kıracağı Devleri, 474, 475
 kıyas, 423, 425
 Kızıl Deniz, 415, 417
 Kızılderili, 49
 Ki, 63
 Kibele, 49, 53, 264
 Kidron (Kitron), 104
 Kieran, 445, 446, 447
 Kiklad Adaları, 26, 149
 Kikloplar, 169, 177
 Kingu, 84, 86, 87, 88, 91
 Kinik Okul, 241
 Kirke, 168, 172-178, 228, 293
 Kitabı Mukaddes, 17, 20-22, 25, 30, 32, 37, 63, 79, 81, 90, 102, 110, 112, 114-116, 118, 121, 127-128, 131, 140, 144, 147, 152, 157, 176, 182, 207-208, 240, 249, 276-277, 284, 286, 292, 294, 410-411, 415, 420-427, 507
 Kittim, 281
 Kitto, H.D.F., 182
 Klausner, Joseph, 207, 209, 250, 327, 344
 Kleantes, 247
 Kleomedes, Astypalaeon, 311
 Klemens, İskenderiyeli, 355
 Kleopatra, 323
 Klotho, 303
 Knossos, 52, 150, 151, 155, 166
 Konfüçyüs, 401
 Konstantinopolis (İkinci/Yeni Roma), 378
 Konstanz Konsili, 490
 Konstans II, 409
 Kopernik, 239, 246
 Koptik Monofizit Kilisesi, 403
 Kore, 56, 330
 Koreş, 215, 223; ayrıca bkz. Kyrus.
 Korint(os), 244, 373
 kozmik dansçı, 62
 kozmik eonlar, 448
 Krallar kitabı, 36, 37, 272, 341
 kral katli, bkz. ritüel kral katli.
 krallık, 42, 87, 107, 126, 359, 360, 361, 378, 407, 460, 488
 Krezüs, 214

Krişna, 51, 238, 334, 335, 336, 339
 Kronos, 158, 171, 179, 336, 337, 338
 Ksenophanes, Kolophonlu, 241, 373
 Kserkses, Büyük, 237
 Kubilay Han, 444
 Kudüs, 37, 102, 108, 120, 207, 209, 215, 218, 223, 224, 236, 267, 269, 271, 273, 274, 275, 276, 281, 282, 365, 372, 373, 388, 409, 432, 435, 445, 456, 488, 494, 509; ayrıca bkz. Yaruşalim.
 Kudüs Şövalyeler Birliği, 494
 Kumran, 280-282, 315, 341, 347; ayrıca bkz. Esseneler.
 Kuran, 249, 410, 411, 412, 413, 416, 419, 420, 422, 423, 426, 432, 436, 437, 440, 441, 503
 Kurban, 61, 233; ayrıca bkz. ritüel katli
 Kutsal Kanun (K Metni), 107, 508
 Kuşhanlar, 393
 Kutsal Kanun, 107
 Kuzey Denizi, 41, 72, 74
 Küçük Asya, 51, 53, 148; ayrıca bkz. Asia Minor.
 Kyrillos, Aziz, 399, 400, 401, 407
 Kyrus, 214, 216, 218

L

La Tène kültürü, 285, 287, 290, 302
 Ladru, 293
 Laeghaire (Leary), 449, 450, 451, 452
 Lağış, 17, 122, 261
 Lakhesis, 303
 Lakonya, 148
 Langobardi, 462
 lares, 313
 Larne, 41
 Larsa, 125
 Lateran Konsili, Dördüncü, 477, 482, 484
 Lea, Henry Charles, 480, 483
 Lebar Brecc, 457
 Leda ve kuğu, 327
 Leinster, 43, 44
 Leo, III, Papa, 384
 Leo, Büyük Papa, 404, 404
 Levant, 11-15, 17, 29, 32, 51, 101, 107, 221, 226, 236, 272, 308, 336, 344, 387, 388, 391, 393, 396, 407, 438, 442, 443
 Levant dünya görüşü,
 Levililer, 107, 224, 347
 Levyatan, 90
 Liberius, Papa, 331
 Lidya, 214
 Logos, 156, 400
 Loki, 473

Lotusiyenler, 169
 Lucina, 315
 Luka İncili, 120, 342, 359, 360
 Lut, 128
 Luther, Martin, 490

M
 Macalister, R.A.S., 41, 42, 44, 71
 Macaristan, 151, 153, 482
 MacCulloch, John A., 295, 300
 Madonna, 49, 497; ayrıca bkz. Kara Madonna, Meryem.
 Magas, Kireneli, 280
 Magee Adası, 41
 Mahabharata, 336
 Mahayana Budizmi, 355
 Mahmud, Gazneli, 444
 Makabiler, 267, 269, 271, 272, 276, 280, 393, 409
 Makabikıtabı, 269
 Makedonya, 148
 Maksimos, Tyreli, 236
 Mangu, 444
 Mani, 394, 395
 Maniheizm, 394, 453, 482, 483
 Mann, Thomas, 141
 Mansur, Halife, 436
 Manş Adaları, 293
 Manş Denizi, 287
 Manx, 467
 Marathon, 13, 237, 267, 409
 Markianos, 402
 Markion(cular), 368, 369, 370
 Marcus Aurelius, 243, 247; bkz. Aurelius Antoninus, Marcus.
 Marduk, 84, 86, 216, 217, 219
 Mari, 125
 Markos İncili, 120, 339, 340, 342, 345, 359
 Martinus, Papa, 409
 Maşya ve Maşyoi, 206, 211
 Masoretik değişkesi, Eski ahit.
 Massignon, Louis, 433, 435
 Mater Matuta, 314
 matematik, 14, 187
 Matta incili, 120, 329, 331, 342, 344, 347, 359, 455, 457
 Meave, Connaughtlu, 43, 45, 46
 Mecusiler, 218, 390, 397
 Medea (Medya), 219, 220, 239, 302
 Medler (Med İmparatorluğu), 214, 219
 Medine, 415, 418, 419, 432
 Medusa, 32, 33, 157, 158, 159, 160, 175
 Meek, T.J., 37, 125, 138, 140, 141, 142
 Megasthenes, 336

Mekke, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 432, 494, 509
 Meksika, 110
 Mela, 293
 Melanezya, 159, 312
 Meleager, 303, 304
 Mellaart, James, 69
 Melos, 148
 Menelaus, 75, 164
 Merkür tanrı gezegen, 252, 262, 318, 461, 465, 492
 Merlin, 38
 Meroe, 218 dn.
 Merovenjler,
 Meryem, Bakire, 49, 51, 328, 353
 Meryem, Meceğelli, 352, 353
 Mesih, 202, 208-210, 223, 254, 265-266, 272, 275-276, 281-284, 310, 315, 323, 326-327, 329-330, 339, 341-342, 344, 347-348, 350, 352-355, 357, 365-367, 370-372, 377-378, 380, 383, 388, 395, 399, 400, 402, 408, 414, 429, 445, 453-458, 467, Hristiyanlık, arıca bkz. İsa, Yahudi, İran, ayrıca bkz. Saoşyant, ayrıca bkz. Mesihci düşünce, dünya kurtarıcısı.
 Messenia, 148
 mezolitik, 38, 41, 148, 152, 159
 Metis, 156, 158, 228
 Meton, 167
 Meyer, Eduard, 102, 132, 133, 192, 213, 214, 215, 219
 Mezopotamya, 14, 62, 70, 78, 79, 110, 125, 126, 127, 153, 186, 269
 Mısır, 14, 37, 39, 42, 64, 65, 66, 70, 73, 79, 107, 114, 117, 122, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 151, 153, 186, 214, 218, 219, 233, 236, 238, 252, 268, 269, 270, 277, 280, 330, 331, 339, 355, 358, 374, 376, 379, 399, 401, 403, 407, 432, 442
 Midgard, 465, 466, 473, 475
 Midraş, 120, 270, 332
 Midyan(lı), 130, 131, 134, 136, 137, 138
 Miken, 54, 55, 56, 57, 62, 69, 73, 75, 76, 77, 149, 150, 151, 157, 159, 160, 166
 Milesianlar, 292, 294
 Milles, L.H., 191
 Milton, John, 343
 Mimir, 475
 Minerva, 50, 2893 290, 295
 Mineo kültürü, bkz. Girit.
 Minos, 26, 31, 42, 53, 57, 58, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 175
 Minotaurus, 66
 mistisizm, 64, 429, 469, 472, ayrıca bkz. kült.

Mitanni, 126
 Mitra (Mithra), 13, 31, 126, 153, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 286, 329
 Mitra Tauroctonus, 254, 255
 Mithradates I, 393
 Moab(iler), 105, 224
 Mohenjodaro, 31, 52, 153
 Moira, 182, 313
 Molek, 104
 monalatri, 250, 421
 Monofizit, 403, 407, 408, 409, 415
 monoteizm, bkz. tektanrıcılık.
 Moortgat, Anton, 121, 124
 Morbihan Körfezi, 293
 Morgan, la Fée, 19, 296
 Morrigan, 296, 299, 300
 Muaviye ibn Ebu Süfyan, 432
 Mughire, 433
 Muhammed, 13, 221, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 427, 429, 431, 434, 435, 436, 439, 441
 Muhammed el-Mehdi (Kayıp İmam), 433
 Mummu, 62, 81, 82, 83, 156
 Munster, 446
 Murray, Gilbert, 167, 244
 Murşili II,
 Musa, 35, 37, 79, 102-103, 106-107, 118, 120, 128, 130-138, 140-141, 143-145, 154, 213, 257, 265, 273, 310, 347, 405, 413, 435, 478, 489, 499
 Musa şeriatı, 273
 Müslümanlar, 251, 427, bkz. İslam, İslamiyet.

N
 Nabonidus, 214, 216, 217
 Nabukadnezar, 214
 Nag-Hamadi, 355, 359, 360; ayrıca bkz. Hama-di metinleri.
 Naglfar, 472, 474
 Naharvali, 462, 464
 Naile, 419
 Nasatya, 263
 Nasturi, 390, 401, 436
 Nausikaa, 166, 168, 177
 Navaho, 168
 Nehemya, 224
 Nehuştan, 37
 Nemed halkı, 294
 Nemi Gölü, 27
 Neolitik, 14, 25, 39, 40, 51, 60, 69-71, 74, 110, 127, 148-149, 152, 159, 221, 314, 336, 338-339, 464, 492-493
 Neptün, 313

Nerthus, 462, 464
 Nestor'un yüzüğü, 64
 Nestorios (Nestor), 399, 401
 Net, 294
 Nibelungenlied, 465
 Nikaia, 400, ayrıca bkz. İznik.
 Nikaia amentüsü,
 Nikomedeia, 375
 Nietzsche, Friedrich, 147, 239, 248, 344, 509
 Niger, Pescennius, 374
 Nil ırmağı, 51, 67, 138, 218, 221, 330, 376
 Nilsson, Martin P., 53, 60, 66, 67, 70, 155, 166
 Nimrod, 332, 333
 Ningirsu, 122, 123, 124
 Ningizzida, 17, 19, 37, 121
 Ninoive, 214
 Norveç, 469, 470
 Nortia, 302
 Nubia, 151, 153
 Nuh, 107, 118, 120, 293, 294, 448
 numen, numina, 312, 313, 314

O
 Odin, 57, 252, 448, 469, 472; bkz. Othin.
 Odoakr, 384
 Odysseus, 166-179
 Odysseia, 54, 60, 75, 130, 152, 164, 166, 174, 179
 O'Grady, Standish,
 Oineus, 303, 304
 Okyanus (Oceanus), 31, 319, 334, 462
 Olimpos panteonu, 25
 Optatus, Mileumlu, 452
 Orhomenos, 150
 Orfeus, 115, 186, 187, 316
 Orfik Efsane, 34
 Ortaçağ, 38, 74, 122, 256, 291, 315, 406, 458, 465, 487, 490, 495, 507
 Osiris, 232, 238, 339
 Osman, Halife, 432
 Ostia, 259
 Ostrogotlar, 389
 Othin (Odin), 472, 473, 475, 476, 477; ayrıca bkz. Woden.
 Otto, Rudolph, 506
 Ouranos, bkz. Uranüs.
 Ovidius, 33, 303, 322

Ö
 Ölü Deniz, 276, 280, 283
 Ölü Deniz Nameleri, 274, 276, 282, 283, 284, 355
 Ömer (Ömer ibn el-Hartab), 418, 432
 özgür irade, 32, 195, 222, 443, 452, 453

P
 Palmer, Leonard, 55
 Parentes, 313
 Paris'in yargısı, 163, 165
 Parmenides, 346
 Parnassos, 338
 Partlar, 393
 Partholanianlar, 294
 Paskalya, 116, 143, 380, 408, 449, 456
 Pater familias, 313, 314
 Pavlus, 326, 342, 346, 354, 361, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 388, 391, 418
 Pegasus, 33, 158, 159, 161
 Pelagius, 452, 453, 479
 Pelasglar, 31
 Peleus, 163, 304
 Pelias, 302
 penates, 313
 Penelope, 166, 168, 179
 Pentateukhos, 36, 139, 350
 Perikles, 180, 226, 238
 Persephone (Proserpine), 21, 22, 34, 35, 55, 56, 57, 158, 174, 175, 264, 293, 324
 Persepolis, 225
 Perseus, 32, 134, 157, 160
 Persler, 32, 219, 221, 236, 237, 261, 264, 272; ayrıca bkz. İran Aryan kültürü, Helenizm, Mitracılık, Zerdüştcülük.
 Pertinax, 374
 Peru, 14, 110, 443
 Pessinus, 50, 316
 Petrus, 265, 348, 349, 350, 351, 353, 356, 361, 399, 402, 404, 478
 Pierre l'Ermite, 485
 Phaiaklılar, 54
 Philo, Iudaeus, 250
 Phorkys, 158
 Phraates I,
 Piaget, Jean, 64, 117
 Pilatus, Pontius, 351
 Piraeus (Pire), 26
 Pistis Sophia, 355
 Pireneler, 410, 493
 Platon (Eflatun), 226, 227, 232
 Platonik yıl, 448
 Plotinos, 317
 Plouton, 23 dn.
 Plutarkhos, 306, 308, 315, 317
 Pluto, 324; ayrıca bkz. Plouton.
 Ploutos, 23
 Plutus, bkz. Ploutos.
 Polinezya, 79, 110
 Pomona, 313
 Pontus, 158, 404

Portrush, 41
 Poseidon, 33, 54, 55, 62, 67, 158, 159, 160, 169, 170, 177, 337
 Posidonios, 247, 248, 317
 Potnia, 54
 Powell, T.G.E., 458
 Prescelly Tepesi, 72, 75
 Prometheus, 156, 235
 Ptah, 238
 Ptolemaios, Claudius, 317
 Ptolemaios II, Philadelphos, 160, 280
 Pulcheria, 402
 Pylos, 54, 57
 Pythagoras, 185, 187, 314, 318, 346
 Pythagorasçılık, 291

Q
 Q Metni,

R
 Ramses, 140
 Rabia el-Adeviy, 437-438
 Rahab, 90
 Ramakrişna, 50, 115
 Ramnusie, 50
 Ramses II, 141-142
 Rank, Otto, 79, 83, 132-133
 Raşel, 126
 Raymond, Toulouse'lu Kont, 485, 486, 487
 Re, 238
 Reformasyon, 490
 Ren Irmağı, 260, 287, 374, 460, 469, 490
 Resullerin İşleri, 367, 392
 Rhea, 53, 158
 Rimsin, 125
 Rodos, 151
 Roma (şehri) Hristiyan İkinci Roma, bkz. Konstandinopolis
 Roma İmparatorluğu, 285, 308, 316, 331, 355, 362, 374, 375, 376, 382, 488
 Roma Kilisesi, 484, 487
 Romalılara mektup, 346
 Romanya, 379
 Romulus ve Romus, 79, 306, 307
 Rougemont, Gérard de, Besançon Piskokposu, 480
 Rönesans, 13, 240, 316, 391, 477
 Ruben, 111, 139
 Ruhban sınıfı, 383, 425, 427
 Ruhul Kudüs (Kutsal Ruh), 445, 456
 runik yazı, 468, 469
 Rusya, 15, 287, 406, 470

S

Sabaoth, 269
 Sabazios, 269
 Sadukiler, 272, 276
 Saeculum Festivali, 323, 324
 Saemund, 477
 Sagalar, İzlanda, 468
 Saksonlar, 384
 Salome, 340, 352, 353
 Samiriye, 105, 213, 372
 Samuel kitabı, 36
 Sankhya felsefesi, 184
 Sanskrit, 119, 127, 185
 Saoşyant, 210, 211, 212, 265, 327, 369
 Sara (Sarah, Sarai), 128, 129
 Sardunya, 40, 442
 Sardunya Denizi, 71
 Sargon, Agadelı, 78, 121, 132, 150
 Sargon, II., 213
 Sasani dönemi, 19, 195, 394
 Satürn, tanrı, gezegen, 252, 253, 262, 318, 325, 492
 Savaşçı dünya görüşü, ayrıca bkz. erkek ilke.
 Saydahlar, 105
 Sayılar kitabı, 131, 144
 Scaevola, Q. Mucius, 316
 Schaefer, Hans Heinrich, 192
 Schaff, Alexander, 377
 Schliemann, Heinrich, 147, 166
 Schopenhauer, Arthur, 147, 454
 Scipio Africanus genç, 317
 Scipio Africanus yaşlı, 308, 317
 Seçilmiş halk, 119, 143, 144, 422
 Segarelli, 488
 Selevkoslar, 393
 Seneca, 248, 306, 313
 Senuti, 401
 Separis, 316
 Septuagint, 268
 Seriphos, 160, 161
 Servia, 148
 Sésklo, 149
 Seth, 233, 238
 Severus Septimus, 374
 Sezar, (Caesar, Julius), 244, 287, 289, 290, 291, 295, 323, 325, 375
 Shee, 47
 Sibylline kitapları, 314
 Sicilya, 442, 470
 Siduri, 96, 159
 silahlar, 86, 148, 286
 Silvanus, 313
 Simun, Kireneli, 345
 Simun Magus, 346, 348, 349

Simplicius, 241
 Sin, 95, 216
 Sina Dağı, 107, 411
 Sirenler, 175
 Sirius, 330, ayrıca bkz. Sothis.
 Site, 182, 226, 231, 238, 383
 Skallagrimson, Egil, 471
 Skeva, 346
 Skorpion, akrep, 256
 Skylla ve Kharybdis, 175, 176, 177
 Smerdis, 218, 219, 220
 Sokrates, 57, 228, 230, 373
Sol invictus, 256, 260, 325
 Somali, 403
 soma-sema, 320, 321
 Sophronios, Kudüslü, 409
 Sothis, 330
 Soyguncu konsili, 402
 Spengler, Oswald, 221, 222, 223, 232, 248, 387, 389, 398, 424, 425, 427, 443
 Stonehenge, 71, 72, 73, 74
 Strabon, 290
 Sturluson, Snorri, 466, 475, 477
 su, imge olarak, 341
 Sudan, 97, 218, 403, 451
 Suebi, 460, 461, 462
 Sufiler, 436, 437, 440
 Sullivan, Sir Edward, 457
 Sur, 129, ayrıca bkz. Tyre
 Suriye, 14, 15, 20, 53, 69, 75, 78, 125, 126, 151, 247, 267, 268, 269, 273, 275, 280, 285, 328, 374, 389, 413, 431, 442, 464
 Surt, 473
 Sünni, 429, 432, 433
 Sümerler, 57
 Süleyman, 102, 105, 106, 362, 388, 413, 443
 Ş
 Şam, 432
 Şamanizm, 292
 Şam metni, 283
 Şapur I, 394
 Şapur II, 396
 şeriat, 102, 103, 106, 107, 279, 283, 369, 370, 424, 428, 429
 Şeriat kitabı, 102, 103, 106
 Şeytan(lar), 342, 348, 410, 441, 444, 478
 Şia (şii'ler), 429, 431, 435, 436; ayrıca bkz. Ali.
 Şih Huang, 226
 Şimeon, 139
 Şinar, 125
 Şingon, 259
 Şinto, 312
 Şiva, 62, 65, 240

T

Taberi kroniği, 413
Tacitus, 460, 464, 465, 467, 468, 470, 471
takvimler, 167
Talmud, 65, 94, 232, 301, 316, 353
tanrıça, bkz. ana tanrıça.
Taltiu, 294
Tammuz, 232, 353
Tansar, 394
Taoizm, 193, 245
Tao Te Ching, 85, 112
Tara, 44, 291, 449
tarım uygarlığı, bkz. Neolitik.
Tarn, W. W., 269
Tarquinler, 314
Tartarus, 31
Tatarlar, bkz. Moğollar
Taurus, boğa, 256
Teb, 150, 244
Tektanrıcılık, 131
Tekvin kitabı, 17, 21, 36, 89, 90, 107, 108, 118, 118, 122, 126, 135, 207, 400, 411, 448, 455, 507
Telemakhos, 178
Tellus Mater, 313
Tesalya, 148, 149, 285
Tethys, 158
Terah, 333
Tetniye, 342, 343, 347
Thales, 183, 184, 232
Themis, 158
Theodosios, Büyük, 380, 383
Theodosios II, 400, 402
Theophrastos, 241
Theos Hypsistos, 269
Theseus, 32, 304
Tholos Kubbe hanedanları, 150, 151
Thor, 262, 465, 466, 467, 468, 472, 473
Thot, 238
Tiamat, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 156
Tiberius, 368
Tinia, 305
Tiresias, 33, 34, 284
Timur, 444
Titanlar, 36, 81, 84, 85, 158, 185, 233
Tiu (Tiwes), 465
Tobiad ailesi, 269, 273
Tory adası, 294
Toskana, 301, 302; ayrıca bkz. Etrüskler.
Toulouse, 471, 483, 484, 485, 487
Traianus, 387
Trakya, 168, 404
Trako-Illiryahılar, 32

Triptolemos, 56
Tristan ve İseult, 495
Troya Savaşı, 127
Truva, 42, 147, 149, 150, 151, 158, 163, 166, 167, 168
Tuan mac Crail, 294
Tuatha De Danann, 46, 294, 295, 299, 451
Tufan, 96, 107, 118, 120, 293, 448, 507
Tuisto, 460, 464
Tunc Sayfası (Kells kitabı), 455, 457, 468, 477
Tungri, 461
Tuna, 150, 260, 374, 460, 469
Tunç Çağı, 13, 14, 15, 22, 25, 26, 29, 37, 39, 41, 42, 43, 46, 51, 52, 60, 64, 67, 68, 70, 73, 90, 110, 139, 147, 149, 151, 152, 153, 167, 182, 186, 194, 296, 301, 305, 314, 421, 492, 493, 497
Türkistan, 442
Türkiye, 69, 126, 127
Türkler, 378
Typhon, 30
Tyre (Sur), 236

U

Ulema, 425, 426, 427
Ulster, 297, 446
Umm el-Kitap, 434
Upanişadlar, 112, 176, 321
Ur, 121, 124, 130, 232
Uranüs (Ouranos), 81, 233
Urbanus II, Papa, 485
Uruk, 91, 92, 93, 97, 109, 122
Uyuşmacılık, 238, 260; ayrıca bkz. Helenizm.

V

Vacano, Otto-Wilhelm von, 301, 302
Vaat Edilmiş Ülke, 143, 144, 145, 257, 276
Valakş, Arsakes, 394; bkz. Vologases I.
Valentinianus III, 427
Varaka bin Nevfel, 414, 415, 417
Varuna, 153, 253, 263
Vayu, 31, 153
Veii, 306, 308
Ventris, Michael, 54
Venüs tanrıça gezegen, 49, 50, 52, 66, 233, 252, 262, 313, 318, 381, 492
Venüs yıldönümü, 52
Vergilius, 59, 315, 316, 322, 323
Vesta, 313, 314, 323
Vesta Bakireleri, 314, 323
Vigilius, Papa, 408
Vikingler, 471, 472
Villanova dönemi, 301
Vişnu, 240, 334, 335

Vizigotlar, 383, 384
 Vologases I (Valakş), 394
 Volsini (Bolsena Gölü), 302
 Voltaire, 248
 Vritra, 31, 262
 Vulcan, 260, 309
 Vyasa, 79

W
 Wagner, Richard, 148, 465
 Walther von der Vogelweide, 481
 Watts, Alan, 502
 Wessex kültürü, 73
 Werte, Wilhelm M.L. de, 102
 Windmill Hill kültürü, 71
 Woden (Wodan), 252, 262, 465, 469, 472; ayrıca bkz. Othin.
 Wolfram von Eschenbach, 495
 Würm buzulu, 38

Y
 Yahuda, 90, 103, 104, 105, 106, 107, 139, 214, 215, 223, 224, 255
 Yahudiler, 102, 106, 140, 143, 152, 209, 215, 218, 236, 255, 265, 268, 269, 275, 276, 327, 330, 340, 351, 352, 362, 367, 368, 370, 372, 373, 395, 411, 412, 424, 425, 456, 486, 496, 503
 Yahudi İsyanı, 276
 Yahudilik, 12, 264, 388, 428
 Yahya Vaftizci, 341, 347
 Yakub, 127, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 154, 215, 223, 250, 265, 345, 349, 352, 353, 356, 412
 Yarmuk vadisi, 432
 Yaruşalim, 104, ayrıca bkz. Kudüs.
 Yasna, 191, 195
 yaşam ağacı, 23, 57, 70, 76, 77, 112, 474
 Yeats, W.B., 47
 Yebusiler, 224
 Yehova, 108, 110, 115, 223, 420
 Yehovacı (J) Metni, 107, 108, 117, 129, 134, 152, 218
 Yeni Ahit, 15, 325, 344, 346, 359, 368, 370, 427, 453, 488

Yeni Taş Çağı, 38; bkz. Neolitik.
 Yer altı dünyası, ayrıca bkz. Avernus, Hades, Tartarus. Yıl Çivisi, 302
 Yeremya, 106, 114, 283, 331, 347
 Yeşu, 213, 237
 Yeşu kitabı, 107
 Yeudah, bkz. Yahuda.
 Yezid, Halife, 432, 438
 Yggdrasil, 57, 473, 475
 Yılan baba (eş)
 Yıl çivisi, 302, 303, 323
 yıldırım, 113, 184, 249, 259, 264, 286, 292, 304, 306, 311, 337, 468; bkz. Çekiç yıldırım.
 Ymir, 474, 475
 Yoşiya, 103, 106
 Yuhanna'nın apokrifası, 355
 Yuhanna'nın işleri, 369, 372
 Yukatan, 443
 Yusuf, Arimatealı, 353
 Yuvarlak Masa, 495, 509

Z
 Zadok, 271, 275
 Zaehner, R.C., 192, 394, 396
 Zebulun, 139, 213
 Zen Buddhizm, 251
 Zend Avesta, 191, 202, 209, 210, 253
 Zenon, 247
 Zephyros, 60, 176, 233
 Zerdüş, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 205, 208, 209, 210, 216, 218, 221, 251, 253, 254, 255, 257, 258, 263, 264, 271, 277, 282, 283, 284, 327, 329, 339, 365, 369, 375, 394, 398, 474, 509
 Zerdüşçülük, 415, 417, ayrıca bkz. Mecusi, ruhbanlık, İslam.
 Zervan Akarana, 259, 262, 263
 Zeus, 156, 160, 182, 296, 337
 Zeyd, 416
 Zeyd ibn Amr, 417
 Zeydiye, 433
 Zimmer, H., Yaşlı, 44, 45, 46,
 Zimmer, Heinrich, 184, 227, 259
 Zodyak, 88, 252, 256, 448, 508

İçindekiler

I. KISIM TANRIÇANIN ÇAĞI

GİRİŞ: Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı.....	11
I. BÖLÜM: Yılanın Gelini.....	17
1. Ana Tanrıça Havva.....	17
2. Gorgon'un Kanı.....	25
3. Ultimathule.....	38
4. Hak Ana.....	41
II. BÖLÜM: Boğanın Ölümü.....	49
1. Tanrının Anası.....	49
2. İki Kraliçe.....	52
3. Minotauros'un Annesi.....	61
4. Işık Oğullarının Zaferi.....	78

II. KISIM KAHRAMANLAR ÇAĞI

III. BÖLÜM: Levant'ın Tanrıları ve Kahramanları	
MÖ 1500-500.....	101
1. Rabbin Kitabı.....	101
2. Mitolojik Çağ.....	107
3. İbrahim'in Çağı.....	119
4. Musa'nın Çağı.....	130
IV. BÖLÜM: Avrupalı Batı'nın Tanrıları ve Kahramanları	
MÖ 1500-500.....	147
1. Kuzey-Güney Diyalogu.....	147
2. Zeus'un Evlilikleri.....	152
3. Gece Denizi Yolculuğu.....	161
4. Site.....	180

III. KISIM BÜYÜK KLASİKLERİN ÇAĞI

V. BÖLÜM: Pers Dönemi: MÖ 539-331.....	191
1. Ahlaksal İkicilik.....	191
2. Kozmik Düşüş ve Yenilenme.....	202

3. Şahların Şahı	212
4. Kalan	221
5. Aşk Tanrısı	225
VI. BÖLÜM: Helenizm: MÖ 331 – MS 324	235
1. Doğu ve Batı'nın Evliliği	235
2. Uyuşmacı ve Etnik Tektanrıcılık	239
3. Gizem Kültü ve Vahiy	251
4. Ölü Denizi Gözleyenler	267
VII. BÖLÜM: Büyük Roma: MÖ 500 – MS 500	285
1. Kelt Eyaleti	285
2. Etrurya	301
3. Altın Çağ	306
4. Yükselen Mesih	325
5. Hayal Olan Mesih	353
6. Pavlus'un Görevi	367
7. Roma'nın Düşüşü	374

IV. KISIM BÜYÜK İNANÇLARIN ÇAĞI

GİRİŞ: Avrupa ve Doğu Akdeniz'in Diyalogu	387
VIII. BÖLÜM: Haç ve Hilal	393
1. Mecusiler	393
2. Bizans	398
3. İslam Peygamberi	410
4. Şeriatın Hırkası	420
5. Mistik Yolun Hırkası	429
6. Bozulan Büyü	442
IX. BÖLÜM: Dirilen Avrupa	445
1. Azizler Adası	445
2. Tanrıların Huyu	460
3. ROMA	477
4. AMOR	490
SONUÇ: Bir Çağ Kapanırken	505
Yazarın Sonsözü	511
DİZİN	513

Batı Mitolojisi

Tanrının Maskeleri III

JOSEPH CAMPBELL

Joseph Campbell'in "Tanrının Maskeleri" dizisi, bütün dünya mitolojilerinden bir seçme değil; mitolojiyi insanlığın ürettiği anlama ve anlamlandırma çabası olarak başta felsefe, antropoloji, psikoloji olmak üzere diğer disiplinlerden ve edebiyattan da yararlanarak çözümlediği ve aynı anda bütün bu insanlık birikiminin mitolojiden yararlanarak da anlaşılabilceğini ortaya koyan "tez"li bir başyapıttır. Campbell bu tezini, insanlığın doğum, ölüm, sevgi karşısındaki "kader"ine karşı tek bir kaynaktan doğup gelişen ve farklılaşan manevi yaşamının bütüncüllüğü üstüne kurduğu için de başarılıdır. Dünyanın tarihe geçmiş ve antropologlar eliyle toplanmış mitoslarını anlamlı bir bütünsellik içinde öğrenirken, Freud, Jung, Mann, Spengler, Schopenhauer, Nietzsche, Goethe, Wagner, Joyce, Picasso ve daha birçok düşünür ve sanatçının bu dünyaya bakışlarına, bir de böyle bir pencereden bakacaksınız.

Batı Mitolojisi Doğu, İran düalizmi ve Batı'nın Orta Doğulu kökenlerini ortaya koyarak, anaerkil dönemden ataerkil döneme, kahramanlar çağından tanrılar çağına, büyük klasiklerden büyük dinlere ve Reformasyon'a ulaşır. Vecd ve ruhban, cennet ve cehennem, animizm ve natüralizm karşı karşıya gelir...

ISBN 978-605-64699-8-5

9 786056 469985